

TÜBA **TÜBA-AR**
Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

19 2016
ISSN: 1301-8566

ANKARA

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ

Prof. Dr. Nimet Özgüç
(12.03.1916 - 23.12.2015)

Saygıyla anıyoruz...
In Memoriam..

TÜBA-AR

Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

Sayı: 19
Volume: 19
2016

TÜBA Arkeoloji (TÜBA-AR) Dergisi

TÜBA-AR uluslararası hakemli bir dergi olup TÜBİTAK ULAKBİM (SBVT) veritabanında taranmaktadır.

TÜBA Journal of Archaeology (TÜBA-AR)

TÜBA-AR is an international refereed journal and indexed in the TUBİTAK ULAKBİM (SBVT) database.

Sahibi / Owner:

Türkiye Bilimler Akademisi adına
Prof. Dr. Ahmet Cevat ACAR
(Başkan / President)

**Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Managing Editor**

Prof. Dr. Kenan ÇAĞAN

**Basın ve Halkla İlişkiler
Press & Public Relations**

Asiye KOMUT

Grafik Tasarım / Graphic Design

Fatih Akın ÖZDEMİR

TÜBA-AR İletişim Asistanı**Communication Assistant**

Cansu AKTAŞ

Baskı: Ses Reklam Paz. Tur. San. Tic. Ltd. Şti.

Tel: 0.312 215 62 00

Sayı: 19/2016 (750 adet)

Basıldığı Tarih: 2016

ISSN: 1301-8566

**TÜBA-AR Yazışma Adresi
Correspondence Address**

TÜBA İstanbul Ofisi
İTÜ Maçka Yerleşkesi
Yabancı Diller Yüksek Okulu 34367,
Maçka-İSTANBUL
Tel: 0212 219 16 60
Faks: 0212 225 20 66
E-posta: cansu.aktas@tuba.gov.tr

**Türkiye Bilimler Akademisi
Turkish Academy of Sciences**

Piyade Sokak, No: 27, 06690
Çankaya- ANKARA
Tel: 0312 442 29 03
Faks: 0312 442 72 36
www.tuba.gov.tr
E-posta: tuba-ar@tuba.gov.tr

© Türkiye Bilimler Akademisi, 2016
© Turkish Academy of Sciences, 2016
(All rights reserved.)

Bu derginin tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz, CD ya da manyetik bant haline getirilemez.
(Kaynağı belirtilmemiş görseller, makalelerin yazarlarına aittir.)

TÜBA-AR YEREL VE SÜRELİ BİR YAYINDIR

Kapak Fotoğrafı
Hitit Dönemi, Metropolitan Müzesi
Geyik Protomlu Gümüş Rhyton
Ö. Sir Gavaz

**TÜBA-AR
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ ARKEOLOJİ DERGİSİ**

TÜBA-AR, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından yıllık olarak yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Derginin yayın politikası, kapsamı ve içeriği ile ilgili kararlar, Türkiye Bilimler Akademisi Konseyi tarafından belirlenen Yayın Kurulu tarafından alınır.

DERGİNİN KAPSAMI VE YAYIN İLKELERİ

TÜBA-AR dergisi ilke olarak, dönem ve coğrafi bölge sınırlaması olmadan arkeoloji ve arkeoloji ile bağlantılı tüm alanlarda yapılan yeni araştırma, yorum, değerlendirme ve yöntemleri kapsamaktadır. Dergi arkeoloji alanında yeni yapılan çalışmalara yer vermenin yanı sıra, bir bilim akademisi yayın organı olarak, arkeoloji ile bağlantılı olmak koşuluyla, sosyal bilimlerin tüm uzmanlık alanlarına açıktır; bu alanlarda gelişen yeni yorum, yaklaşım, analizlere yer veren bir forum oluşturma işlevini de yüklenmiştir.

Dergi, arkeoloji ile ilgili yeni açılımları kapsamlı olarak ele almak için belirli bir konuya odaklanmış yazıları “dosya” şeklinde kapsamına alabilir; bu amaçla çağrılı yazarların katkısının istenmesi ya da bu bağlamda gelen istekler Yayın Kurulu tarafından değerlendirir. Kazı ve yüzey araştırmaları da dahil olmak üzere, yeni yorum ve açılım getirmeyen, yalnızca malzeme tanıtımı içeren, ön rapor niteliğindeki yazılar dergi kapsamının dışındadır. Kültür tarihi açısından önemli bir yenilik getiren önemli buluntular “haber” olarak dergiye kabul edilebilir. Yazarlar dergiye makale gönderdiklerinde, söz konusu yazının daha önce, çeviri olarak bile başka bir yerde yayımlanmadığını ya da yayımlanmak üzere bir başka dergiye gönderilmemiş olduğunu kabul etmiş sayılırlar.

**TÜBA-AR
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES JOURNAL OF ARCHAEOLOGY**

TÜBA-AR is an internationally referenced journal, published annually by the Turkish Academy of Sciences (TÜBA). Decisions related to the publication policy, the coverage, and the contents of the journal are admitted by the Editorial Board, formed by the Council of the Turkish Academy of Sciences.

COVERAGE AND PUBLICATION PRINCIPLES OF THE JOURNAL

Principally, the TÜBA-AR journal covers all recent studies, comments, evaluations, and methods in archaeology, and in adjacent areas related to archaeology, without limitation to any periods or geographic regions. In addition to studies carried out in the field of archaeology, as a publication organ of an academy of science, the journal is open to all professional fields of the social sciences, provided that they are related to archaeology; it has also undertaken the function to create a forum covering recent interpretations, approaches, and analyses developing in these fields.

The journal may feature writings focused on a specific subject as a “file” in order to comprehensively cover new initiatives related to archaeology; and to this end, the Editorial Board decides whether contributions of invited writers are required, or evaluates any requests received in that context. Articles that do not introduce new interpretations and initiatives, but are rather in the form of a preliminary report containing only introductions to materials, including archaeological excavations and surface researches, are out of the scope of the journal. Important findings introducing significant innovations in terms of the cultural history can be accepted as pieces of “news”. When writers send articles to the journal, they are deemed to have agreed and undertaken that the article in question has not been published in any other journal, including its translations into any languages, and that it has not been submitted to any other journal for publication, including its translations.

TÜBA-AR

Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

Kurucu (Founder)
Prof. Dr. Ufuk ESİN

Onursal Yayın Kurulu (Honorary Members of The Editorial Board)

Prof. Dr. Refik DURU - Prof. Dr. Veli SEVİN
Prof. Dr. Harald HAUPTMANN - Prof. Dr. Önder BİLGİ

Yayın Kurulu Başkanı (Editor in Chief)
Prof. Dr. Şevket DÖNMEZ

Editörler (Editors)
Prof. Dr. Musa KADIOĞLU
Doç. Dr. Harun ÜRER
Yrd. Doç. Dr. Haydar YALÇIN
Prof. Dr. Gocha R. TSETSKHLADZE

Yayın Kurulu (Editorial Board)
Prof. Dr. Gülsün UMURTAK Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI
Prof. Dr. Aynur ÖZFIRAT Yrd. Doç. Dr. Fethi Ahmet YÜKSEL
Prof. Dr. Engin AKDENİZ Yrd. Doç. Dr. Aslıhan YURTSEVER BEYAZIT
Prof. Dr. Yılmaz Selim ERDAL

Danışma Kurulu (Editorial Advisory Board)

Tarihöncesi Arkeolojisi (Prehistory)

Prof. Dr. Harun TAŞKIRAN Prof. Dr. Metin KARTAL
Prof. Dr. Turan TAKAOĞLU Doç. Dr. Bahattin ÇELİK

Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi (Protohistory and Near Eastern Archaeology)

Prof. Dr. Aliye ÖZTAN Prof. Dr. Süleyman ÖZKAN
Prof. Dr. Gülsün UMURTAK Prof. Dr. İbrahim Tunç SİPAHİ
Prof. Dr. Fikri KULAKOĞLU Prof. Dr. Vasıf ŞAHOĞLU
Prof. Dr. Tayfun YILDIRIM Doç. Dr. Özlem ÇEVİK
Prof. Dr. Aynur ÖZFIRAT Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI
Prof. Dr. S. Yücel ŞENYURT Yrd. Doç. Dr. Aslıhan YURTSEVER BEYAZIT
Prof. Dr. Engin AKDENİZ

Klasik Arkeoloji (Classical Archaeology)

Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL Prof. Dr. Gürcan POLAT
Prof. Dr. Musa KADIOĞLU Prof. Dr. Ralf von den HOFF
Prof. Dr. Turgut HACI ZEYREK Prof. Dr. Zeynep KOÇEL ERDEM
Prof. Dr. Kutalmış GÖRKAY Prof. Dr. Sümer ATASOY
Prof. Dr. Gül IŞIN Doç. Dr. Veli KÖSE
Prof. Dr. Zeynep ÇİZMELİ-ÖĞÜN Doç. Dr. Daniş BAYKAN

Karadeniz Arkeolojisi (Black Sea Archaeology)

Prof. Dr. Gocha R. TSETSKHLADZE Prof. Dr. Şevket DÖNMEZ

İran – Orta Asya Arkeolojisi (Iran – Central Asia Archaeology)

Prof. Dr. Aiman DOSSYMBAYEVA Doç. Dr. Anıl YILMAZ
Doç. Dr. İbrahim ÇEŞMELİ Yrd. Doç. Dr. Farshid İRAVANI GHADİM

Türk - İslam Arkeolojisi (Turkish - Islamic Archaeology)

Prof. Dr. Bozkurt ERSOY Prof. Dr. Mustafa ÖZER
Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ Doç. Dr. Harun ÜRER
Prof. Dr. Kenan BİLİCİ Yrd. Doç. Dr. Rüstem BOZER
Dr. Olcay AYDEMİR

Ortaçağ Arkeolojisi (Medieval Archaeology)

Prof. Dr. Zeynep MERCANGÖZ Doç. Dr. Lale DOĞER,
Prof. Dr. Ayşe AYDIN Doç. Dr. V. Macit TEKİNALP
Prof. Dr. Yüksel SAYAN Doç. Dr. Emel Emine DÖNMEZ
Prof. Dr. Osman ERAVŞAR Yrd. Doç. Dr. Ahmet Vefa ÇOBANOĞLU
Doç. Dr. Ferudun ÖZGÜMÜŞ

Sualtı Arkeolojisi (Underwater Archaeology)

Yrd. Doç. Dr. Hakan ÖNİZ

Eskiçağ Tarihi (Ancient History)

Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR Prof. Dr. Mustafa ADAK
Prof. Dr. Turgut YİĞİT Yrd. Doç. Dr. Bülent ÖZTÜRK
Prof. Dr. Turhan KAÇAR

Hititoloji (Hittitology)

Prof. Dr. Aygül SÜEL

Mısırbilim (Egyptology)

Yrd. Doç. Dr. Hasan PEKER

Arkeojeofizik (Archaeogeophysics)

Prof. Dr. Selma KADIOĞLU Yrd. Doç. Dr. Fethi Ahmet YÜKSEL

Arkeojeoloji (Archaeogeology)

Prof. Dr. Yusuf Kağan KADIOĞLU

Arkeometalurji (Archaeometallurgy)

Prof. Dr. Ünsal YALÇIN

Arkeozooloji (Archaeozoology)

Prof. Dr. Vedat ONAR Doç. Dr. Levent ATICI

Arkeobotanik (Archaeobotanic)

Doç. Dr. Evangelia PIŞKİN

Antropoloji (Anthropology)

Prof. Dr. Yılmaz Selim ERDAL Doç. Dr. Ömür Dilek ERDAL
Prof. Dr. Ayla Sevim EROL Yrd. Doç. Dr. Gamze SART

Sosyoloji (Sociology)

Prof. Dr. Kenan ÇAĞAN

**Kültürel Mirasın Korunması / Koruma Amaçlı Planlama
(Protection of Cultural Heritage / Protection Planning Policies and Approaches)**

Doç. Dr. Kübra CİHANGİR ÇAMUR

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Şevket DÖNMEZ Sunu / <i>Presentation</i>	8
Barbora WEISSOVA - Peter PAVÚK On Persistency of the Main Communication Routes from Prehistory until Today	11
<i>Prehistorik Dönemden Günümüze Ana İletişim Yollarının Sürekliliği Üzerine</i>	
Derya YALÇIKLI Two Structures from Mezraa Höyük Dating to the Second Half of the Third Millennium BC	23
<i>MÖ III. Bin Yılın İkinci Yarısında Mezraa Höyük'te Açığa Çıkan İki Yapı</i>	
Ayşe Tuba ÖKSE Yukarı Dicle Havzası Tunç ve Demir Çağları Kırsal Yerleşimlerinde Nüfus Hesabı Üzerine Bir Uygulama	47
<i>A Practice on Population Estimates of Bronze and Iron Age Rural Settlements in the Upper Tigris Region</i>	
Aylin Ü. ERDEM Bayraklı/Smyrna Makaraları ve Ege Arkeolojisindeki Yeri	69
<i>Clay Spools from Bayraklı/Smyrna and Their Meaning in the Aegean Archaeology</i>	
Özlem SİR GAVAZ MÖ 2. Bin Yıl Bazı Gelenek ve Halk Motiflerinin Günümüze Yansıyan Örnekleri	79
<i>Reflected Samples of Some Traditions and Public Motifs of 2 Millennium BC to the Present</i>	
Derya YILMAZ Geç Tunç Çağı'nda Batı Anadolu'da Tekstil Üretimi: Çine-Tepecik Höyüğü Tezgah Ağırlıkları	93
<i>Textile Production in Western Anatolia in the Late Bronze Age: Loom Weights from Çine-Tepecik Höyük</i>	
Yavuz GÜNAŞDI Geçitler Ülkesinde Önemli Bir Urartu Kalesi: Avnik	113
<i>An Important Urartian Fortress in A Land of Passages: Avnik</i>	
Oktay ÖZGÜL Erzurum'da Stratejik Bir Urartu Kalesi: Tepeköy (Pir Ali Baba)	137
<i>A Strategic Urartian Fortress in Erzurum: Tepeköy (Pir Ali Baba)</i>	

Z. Ayşen TETİK Die Technische Arbeitsweise des Steinbruchs und des Skulpturenateliers von Yesemek: Suggestionen Zum Transportverfahren, Den Transportwegen und der Ausbreitung der Spätluwischen Werke Aus Basalt.....	159
<i>Yesemek Taş Ocağı ve Heykel Atölyesindeki Teknik Çalışmalar: Nakil Yöntemleri, Nakil Güzergâhları ve Geç Luwi Dönemi Basalt Eserlerin Dağılımı Hakkında Öneriler</i>	
Serdar ÜNAN Amisos'da Sıradışı Bir Yeraltı Oygu Oda Mezar	171
<i>An Unusual Underground Rock-Cut Chamber Tomb in Amisos</i>	
Hüseyin Sami ÖZTÜRK - Bülent ÖZTÜRK Amasra Arkeoloji Müzesi'nden Yeni Yazıtlar-I	231
<i>New Inscriptions from Amasra Archaeological Museum-I</i>	
R. Eser KORTANOĞLU Notes on Façade Architecture and Ornamental Elements on Monumental Rock - Cut Tombs in Highland of Phrygia in Hellenistic and Roman Imperial Periods	243
<i>Dağlık Phrygia'da Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi Anıtsal Kaya Mezarlarındaki Cephe Mimarisi ve Mimari Süsleme Ögeleri Üzerine Notlar</i>	
Ünal DEMİRER Four Terracotta Votive Plaques from Miletos	269
<i>Miletos'tan Dört Pişmiş Toprak Adak Levhası</i>	
Nazlı YILDIRIM Pamphylia'dan Yeni Bir Yapı Örneği: Nektareion	281
<i>A New Building from Pamphylia: Nektareion</i>	
Görkem KÖKDEMİR 120. Ölüm Yıldönümünde Aydın Vilayeti Müze-İ Hümayun Müdür Vekili Démosthènes Baltazzi ve Menderes Magnesiası'ndaki Çalışmaları (1887, 1890)	291
<i>On the 120th Death Anniversary of Demosthenes Baltazzi, the Assistant Manager of Asar-i Attika in Vilayet of Aydın and His Excavations in Magnesia on the Meander (1887, 1890)</i>	
TÜBA-AR Genel Yazım Kuralları	306

SUNU

1998 yılında arkeoloji yayın dünyasına parlak bir başlangıç yapan ve kısa bir sürede A sınıfı dergi olarak “Arts and Humanities Citation Index” (AHCI) tarafından taranmaya başlayan TÜBA-AR, 2011’den 2014’e değin yayın hayatına zorunlu bir ara vermek durumunda kalmıştı. Üç yıllık duraksama sonucunda AHCI da dahil olmak üzere tüm yayın indekslerindeki yerini kaybeden TÜBA-AR’ın bu zor günleri Türkiye arkeoloji camiasını olumsuz etkilemiştir. 2014 yılında Türkiye Bilimler Akademisi Başkanı Prof.Dr. Ahmet Cevat Acar’ın destek ve teşvikleri ile Prof.Dr. Kenan Çağan’ın üstün gayretleri sonucu, başkanlığımızdaki genç ve dinamik bir editör grubunun çabaları ciddi sonuçlar vermeye başlamış, 2015 yılı sonunda TÜBA-AR’ın üç yıllık yokluğu nitelikli sayılarla giderilmiştir. Elinizde bulunan 19. Sayı (2016) ile normal periyodik döneme geçen TÜBA-AR, geçtiğimiz Nisan ayında ULAKBİM tarafından indekslenerek geçmiş parlak günlerine dönüş yolunda ilk adımını atmıştır. Çağdaş akademik dergicilik prensibinden taviz vermeyen TÜBA-AR, 2016 yılı ile birlikte eski ve yeni sayılara açık erişimin sağlanacağı yeni bir sisteme geçecektir. Uluslararası standartlarda tanımlama teknolojileri ile indekslenecek olan dergimizdeki makalelerin tamamına DOI numarası verilecektir. Hazırlanmakta olan web sitesi işlemlerinin bitmesi ile birlikte uluslararası indekslere başvuru süreci de zaman kaybedilmeden başlayacaktır.

TÜBA-AR’a giderek artmakta olan ilgi, 19. sayımızın makale sayısı açısından en kapsamlı cilt olması ile sonuçlanmıştır. Bu aşamaya gelişimizde, 19. Sayımızı hızlı ve nitelikli bir şekilde yayınlamamızda büyük emeği olan TÜBA Başkanı Prof.Dr. Ahmet Cevat Acar’a, koordinasyon görevini gerçekleştiren ve yenilikçi fikirleri ile bizleri cesaretlendiren Danışma Kurulu üyemiz Prof. Dr. Kenan Çağan’a, Editör, Yayın ve Danışma kurullarındaki değerli hocalarım ile meslektaşlarıma teşekkürlerimi sunuyorum. 19. Sayının teknik ve bürokratik işlerini başarı ile tamamlayan Asiye Komut, Fatih Akın Özdemir ve Cansu Aktaş’a çok teşekkür ederim. Bu sayımızı kısa bir süre önce kaybettiğimiz, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi’nin kurucularından, TÜBA üyesi ve dergimizin Onursal Yayın Kurulu üyesi değerli hocamız Prof.Dr. Nimet Özgüç’ün aziz hatırasına ithaf ediyoruz. Prof.Dr. Nimet Özgüç, ilk arkeolojik çalışmalarını eşi merhum Prof. Dr. Tahsin Özgüç’le birlikte Kültepe, Elbistan-Karahöyük ve Erzincan-Altıntepe’de yapmıştır. 1962 yılında başladığı Acemhöyük kazılarını 1989’a kadar sürdürmüş, 1978-1989 yılları arasında Atatürk Barajı suları altında kalan Samsat’ ta kurtarma kazıları gerçekleştirmiştir. Prof.Dr. Nimet Özgüç özellikle mühürcülük alanında çok değerli eserler kaleme almıştır. Kendisini saygıyla anıyoruz. Arkeolojik kazıların sonsuza kadar devam etmesi dileği ile.

Prof. Dr. Şevket Dönmez
TÜBA-AR Yayın Kurulu Başkanı

PRESENTATION

TÜBA-AR, which made a bright start to its publication history in 1998 and began to be searched by “Arts and Humanities Citation Index” (AHCI) as a 1st class publication, had to suspend its publication from 2011 to 2014. Those tough days of TÜBA-AR, which lost its place in every publication indices as a result, had a negative impact on the archaeology community of Turkey. In 2014, with the support and encouragement of Prof.Dr. Ahmet Cevat Acar, the Head of Turkey Academy of Sciences and the tremendous effort of Prof. Dr. Kenan Çağan, the work of the young and dynamic editorial group under my supervision had its remarkable results; at the end of 2015 the three year absence of TÜBA-AR has concluded with high quality publications. TÜBA-AR, reverting to the periodical publication with the 19th Volume (2016) you are holding in your hand, has taken its first step to return its bright days by getting indexes by ULAKBİM in last April. TÜBA-AR, making no compromise from its modern academic publication format, will adopt a new system that the old and new volumes will be open access. All the articles in our publication, which will be indexed in international identification standards, will receive a DOI number. The process for application to the international indices will start with haste as soon as the web site is built.

The ever growing attention to TÜBA-AR resulted with our 19th volume being the most extensive publication in regards to the number of articles. In reaching this point, I'd like to thank Prof.Dr. Ahmet Cevat Acar, the President of TÜBA, who had a great deal of effort in publishing our 19th volume with haste and quality; to our advisory board member Prof. Dr. Kenan Çağan, who encouraged us with his innovative ideas and to the academicians and colleagues in the editorial, publication and advisory boards. I would also like to thank Asiye Komut, Fatih Akın Özdemir ve Cansu Aktaş who successfully concluded technical and bureaucratic work on the Volume 19. We dedicate this volume to the memory of our precious teacher Prof. Dr. Nimet Özgüç, one of the founders of the Protohistory and the Near Eastern Archaeology Department and a member of TÜBA and whom we have lost not too long ago. Prof. Dr. Nimet Özgüç undertook her first archaeological excavations with her husband, Prof. Dr. Tahsin Özgüç in Kültepe, Elbistan-Karahöyük and Erzincan-Altıntepe. The excavation she started in Acemhöyük in 1962 lasted until 1989, and she implemented rescue excavations in Samsat that was submerged by Atatürk Dam. Prof. Dr. Nimet Özgüç has written many important works, especially in the field of glyptic. We remember her with respect. With the wish of archaeological excavations to last forever.

Prof. Dr. Şevket Dönmez
TÜBA-AR Editor in Chief

ON PERSISTENCY OF THE MAIN COMMUNICATION ROUTES FROM PREHISTORY UNTIL TODAY

PREHİSTORİK DÖNEMDEN GÜNÜMÜZE ANA İLETİŞİM YOLLARININ SÜREKLİLİĞİ ÜZERİNE

Barbora WEISSOVA * - Peter PAVÚK *

Makale Bilgisi

Başvuru: 4 Şubat 2016

Hakem Değerlendirmesi: 4 Şubat 2016

Kabul: 22 Şubat 2016

Article Info

Received: February 4, 2016

Peer Review: February 4, 2016

Accepted: February 22, 2016

Keywords: Asia Minor, Bithynia, Lake Iznik (Ascania Lacus), Iznik (Nicaea), Roads, ‘Pilgrim Road’

Anahtar Kelimeler: Küçük Asya, Bithynia, İznik Gölü (Ascania Lacus), İznik (Nicaea), Yollar; ‘Hac Yolu’

ABSTRACT

The present study examines the persistency of routes for the main communications in the territory around the Iznik Lake (Ascania Lacus) in a diachronic perspective: from prehistory until today. The whole problem is approached on two levels: whereas the micro-regional one targets the eastern shores of the Iznik Lake, the macro-regional one examines the entire shoreline and its interconnectivity with the main centres situated across the mountain ridges in the North and South. Based on the spatio-temporal analysis of the settlement patterns, ancient authors, as well as remnants of roads and/or finds connected with their existence, such as milestones and bridges, the most feasible routes of the main roads in selected periods are estimated. The Least Cost Path Analysis is also used when appropriate, especially for establishing the courses of the mountain routes. The results of the two approaches are compared, and the observable patterns discussed. Principally, one can state a high persistency for the routes, all the way from the Early Bronze Age till the modern times.

* Freie Universität Berlin/BerGSAS, Doctoral Fellow in Excellence Cluster 264 TOPOI, E-mail: bweissova@seznam.cz

* Institute of Classical Archaeology, Charles University, Prague, E-mail: peter.pavuk@ff.cuni.cz

ÖZET

Elimizdeki araştırman, İznik Gölü (Ascania Lacus) çevresindeki yolların sürekliliğini ana iletişim yöntemi olarak, art zamanlı bir perspektif içinde prehistorik dönemden günümüze ele almaktadır. Tüm probleme iki seviyede yaklaşmıştır. Mikro bölgesel anlamda İznik Gölü'nün doğu kıyıları ele alınırken, makro bölgesel yönden de tüm kıyı hattı, Kuzey ve Güney dağ yamaçlarındaki merkezler ile birlikte ele alınarak incelenir. Yerleşim modelleri, antik yazarlar yanında mil taşları ve köprüler ve/veya bunların varlığına işaret eden yolların kalıntıları ile seçilmiş olan dönemlerin mekan-zamansal analizi yapılmıştır. Bu şekilde yolların en olası rotaları belirlenmiştir. The Least Coast Path Analysis yöntemi gerektiğinde, özellikle de dağ yollarının rotalarını belirlemede kullanılmıştır. İki yaklaşım da karşılaştırılmış ve gözlemlenebilen modeller tartışılmıştır. Esasen, yolların yüksek sürekliliği, Erken Tunç Çağ'ından günümüze uzanan süreç içinde gözlemlenebilir.

INTRODUCTION

The study examines the most feasible routes of main communications in the antiquity and their possible persistency from prehistory until today, using a case study from the vicinity of the Lake Iznik. The initial idea has been evoked by the universally accepted theory that the Roman roads depended upon their Persian and Hellenistic predecessors. The assertion is based on the description of the Persian ‘Royal road’ route by Herodotus¹ which in his words explicitly coincides with the route of the Roman road². Moreover, based on the distribution of settlements along the ‘Royal road’, its route clearly predates the Persian Empire and very likely existed since the 2nd mill BC³.

However, is it possible that the persistency of the ‘Royal road’ route is solely a coincidence and not an overall tendency? The present study focuses on validation of the theory within two-scales approach carried out in the area of Bithynia, more specifically in the region of the Iznik Lake. The micro-regional case study is situated on the eastern shores of the lake and encompasses a section of a supra-regional road, generally known under the name ‘Pilgrim road’⁴. Due to favourable living conditions, the area has been inhabited since the prehistory and thus offers an ideal material for the case study. The selected macro-region primarily examines persistency of regional roads within the entire shoreline of the Iznik Lake and in the West it reaches as far as the Marmara Sea.

The present study tends to answer two questions stemming from the previous postulations. Firstly, ‘How can we date the oldest routes, which were later on taken up and turned into ‘real roads’ by paving⁵ and other engineering works during the Roman Empire?’ and secondly, ‘Are the modern roads still following the initial routes, or has their course changed, and if so, how?’

¹ Herodotus 5, 52.

² On the discussion of ‘Royal road’ see for example Ramsay 1962, 29-35 and French 1998.

³ How/Wells 1957, 21-22; for the prehistoric periods the study complements the already existing studies on the communications routes and extends the region somewhat northwards (Barjajmovic 2011; Massa 2016).

⁴ Although the name clearly points to the utilization of the road during the Late Roman/Early Byzantine period, we use it as a general term, as there is lack of any other name.

⁵ Interestingly, the first document to be possibly interpreted as indication of road paving is found on a milestone from Via Sebaste dated not earlier than 6 BC (French 1997: 182). We may thus assume that for the first 120 years of the Roman presence in Asia Minor, the roads were tracks only, with no pavement. This observation further supports the theory that the Roman roads in the first place simply followed their Hellenistic predecessors.

DATA SOURCES

The study brings together all kinds of data useful for the reconstruction of communication routes. Principally, the sources concern two main types of evidence: The first type consists of archaeologically proven facts, such as spatial distribution of settlements with dating based on material culture and geographic allocation of road remnants, both direct and circumstantial, i.e. bridges or epigraphic evidence on milestones. The second type of evidence stems from ancient historiographical sources, as well as *Itineraria*⁶, describing individual road stations. The specific sources differ period by period, eventually road by road, and are described in more detail within the relevant subchapters.

Concerning the prehistoric routes there is the implicit lack of any written sources or actual road remains and the suggested model is therefore based solely on the geographic position of the known sites, in most cases tell settlements. Of crucial importance is also the date of the habitation strata at any of the sites in the region. Some of the sites are excavated and published to various degree, others are known from surveys only⁷. The dates for the pre-bronze age periods were taken from more recent literature⁸, the EBA dates from the TAY Database, the MBA and LBA dates were postulated on typological bases by PP (in absence of better anchoring for the region) and are used here for the first time⁹.

Geographic precision of analysed data differs depending upon the scale. On one hand, the micro-region was surveyed by the Iznik Survey Project (henceforth ISP)¹⁰ in 2015 and geographic position of all the discussed settlements and bridges was rectified in the terrain. On the other hand, the data for the macro-region comes either from the original publications or from the *Tübinger Atlas des Vorderen Orients* (B II 14)¹¹, and the *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*¹² and their precision is therefore not as accurate as one would wish. However,

⁶ For ‘Pilgrim road’ see *Tabula Peutingeriana* (Miller 1916: 658), *Itinerarium Antonini* (Cuntz 1929: 20) and *Itinerarium Burdigalense* (Cuntz 1929: 92); deviations in distances between the single road stations compared in detail for example by Rennell 1831: 179-190 or by Şahin 1981: 6.

⁷ Mellaart 1955; French 1967; Pavúk 2015; TAY Project Database (accessible at <http://www.tayproject.org/>).

⁸ The aim of the paper is on the GIS analysis, so we refer only to the more general works: Düring 2011; Efe 1988; Rosenstock 2009; Schoop 2005; Seeher 1987.

⁹ Pavúk 2014; Pavúk 2015.

¹⁰ For detailed report concerning results of the project see Weissova/Altin (in print).

¹¹ Kull 1991. Kindly digitized by Peter Jablonka.

¹² Talbert 2000: 52; commentaries compiled by Foss 1997: 785-795.

comparison with the verified data for the micro-region shows that the error should not exceed 3km in the macro-region either. As we cannot rely on the precise position of the settlements, we use Least Cost Path Analysis within the macro-region for establishing the most cost-profitable routes of possible roads.

To avoid any confusion caused by multiple names indicating one place, especially talking about urban settlements inhabited since the Hellenistic period until now, we use modern names with preferably Roman name in brackets when first mentioned, if not stated otherwise. Within geographical terms we incline to the same system, giving the ancient name in brackets if known.

LEAST COST PATH ANALYSIS (henceforth LCPA)

The cost surface analysis we performed in GRASS GIS¹³ is solely determined by the slope of the land and thus might be characterised as an anisotropic one. Yet, we excluded the Marmara Sea and the Iznik Lake from the principal raster as utterly impossible to be crossed. The ASTER digital elevation model¹⁴ was recalculated in order to produce a relative cost raster¹⁵, which we further used as a basis for the route equations between the nodal points, calculating the accumulated cost raster and following the drain between each pair of settlements we expected to be inter-connected.

MICRO-REGION (map Fig. 1)

The analysed territory is situated on the eastern shore of the Iznik Lake and encompasses fertile lowlands and foothills of the mountain ridges, naturally protecting the area. The northern and north-eastern borders are formed by the Samanlı Mountains, the southern border by the Katırlı Mountains. To the East, the territory opens up to a plain. Two rivers dominate the area: the Kiran Dere and the Karasu Dere (Pharmutios). Both originate in the Samanlı Mountains and empty into the Iznik Lake.

ROUTES IN PREHISTORY

The territory discussed here has been intermittently settled since the Neolithic period, but a clear occupational continuity can be postulated for the local periods EBA

II till LBA I, covering thus roughly one-thousand years¹⁶. The specific micro-region encompasses four tell settlements. Two of them are situated at the shore of the Iznik Lake, Çakırca in the North, right by the estuary of Kiran Dere, and Yügücek in the South, by the estuary of the Karadin Dere. The remaining two tells, Üyücek and Karadin, are situated further East, both by the Karadin Dere¹⁷.

The first phase of three of the settlement tells congruently dates back to the EBA II. Therefore, we may suggest that the first inter-connectivity of the tells, and respective routes, appeared during the EBA II. The route's plausible reconstruction coincides with the Roman road and thus only the settlement tells are depicted on the map.

ROUTES/ROADS FROM ANTIQUITY UNTIL TODAY

The first habitation on the eastern shore of the Iznik Lake preceding the modern town of Iznik is dated to the 4th Century BC. It is connected with the Greek settlers who gave it the name Helikoré¹⁸. Yet, most likely, we cannot speak about the existence of a polis¹⁹ in the territory until BC 301 when the settlement was re-established by Lysimachos under the name Nicaea²⁰. Apart from several destructions, re-foundations and re-names²¹, we can consider the place an important urban centre or even a transportation node since the Hellenistic period onwards.

The roads themselves radiate from Iznik towards all the four cardinal points, presumably likewise since the Hellenistic period. Northwards, across the Samanlı Mountains to Izmit (Nicomedia); westwards to Gemlik (Kios ad Mare)²² situated on the shores of the Marmara Sea; southwards towards village Hayriye (considered to be the most probable allocation of Otröia)²³; and finally eastwards to the rather extensive hinterland of Iznik, establishing thus an artery interconnecting north-western territories with south-eastern Asia Minor.

As the distribution of urban settlement in the territory has not undergone any dramatic changes since the

¹³ Free software, possible to be downloaded at <https://grass.osgeo.org/download/>.

¹⁴ The digital elevation model is smoothed by 9, as it appeared to be the most suitable for the quality of the raster available for the studied macro-region.

¹⁵ Using an equation 'tan (Slope) / tan (1)' published by Bell and Lock 2000: 89.

¹⁶ French 1967; Pavúk 2015; TAY Project Database.

¹⁷ French 1967: 49-100.

¹⁸ Merkelbach 1987: 10; Şahin 1987: 1.

¹⁹ Avram 2004: 976.

²⁰ Strabo XII 4, 7.

²¹ The history of the town based on historio-graphical sources and inscriptions is described in detail by Şahin 1987: 1-22.

²² For detailed study concerning Kios see Corsten 1985.

²³ Şahin 1987: 134-135, T 60 a-b.

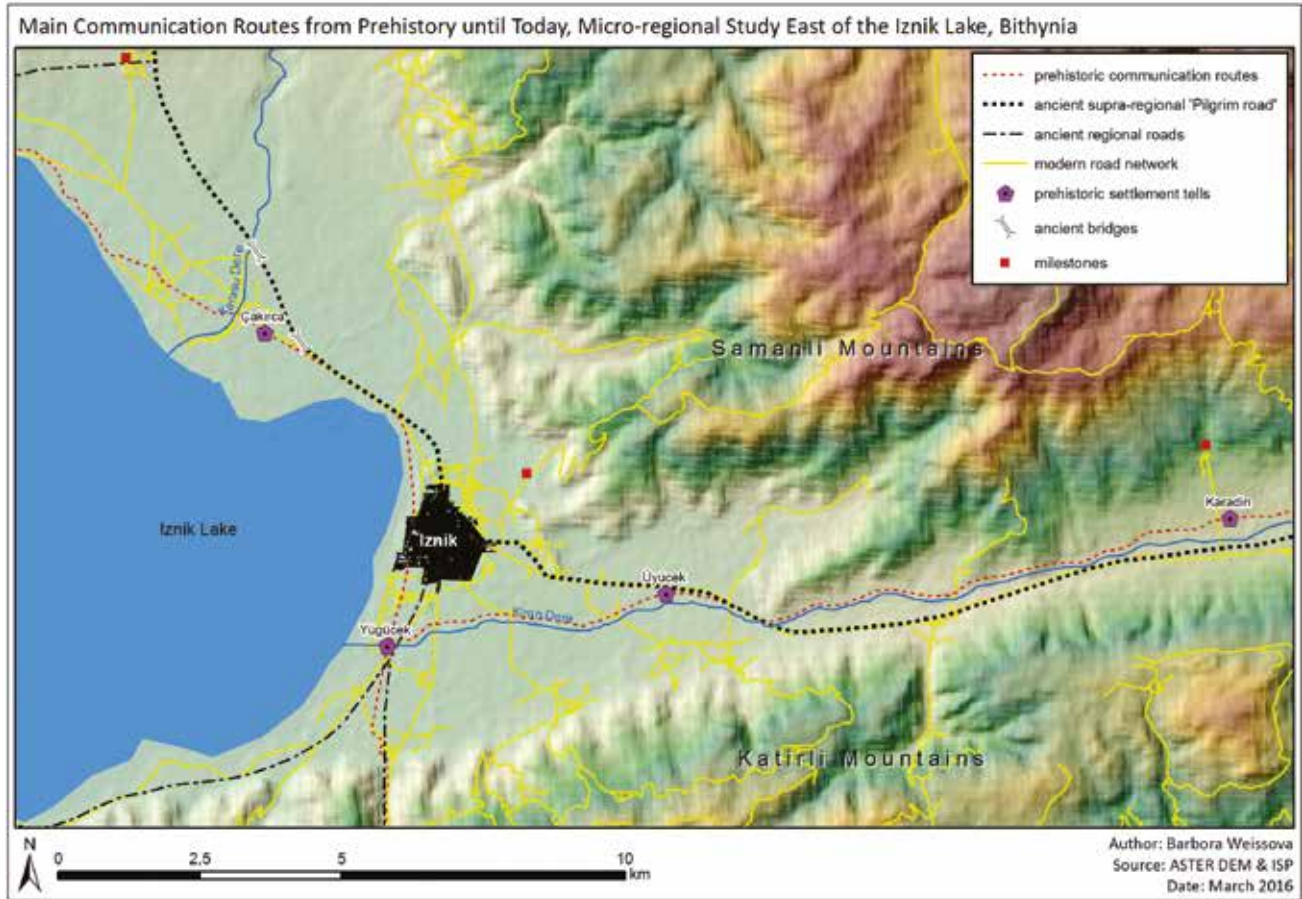

Figure 1: Main Communication Routes from Prehistory until Today, Micro-regional Study East of the Iznik Lake, Bithynia / *Prehistorik Dönemden Günümüze Ana İletişim Yolları, İznik Gölü'nün Doğusundan Mikrobölgesel Çalışma, Bithynia*

Hellenistic period, we may expect the roads to follow the same courses as well. The changes in the appearance of the roads, as well as minor alterations in their routes within the micro-region, are described below. An extended picture encompassing all the above mentioned roads is introduced in the macro-regional study.

The earliest archaeological evidence mentioning any road-building activity in the analysed micro-region (as well as in the entire Bithynia) is connected with the reign of Caesar Nero (AD 57/58). An inscription cut into a rock-face beside the road²⁴, leading from Iznik to its seaport Gemlik, or even as far as Mudanya (Apamea Myrlea)²⁵, gives an account of the reparation/reconstruction works conducted on its course²⁶. This ancient route is repeated also in the course of the modern road connecting Iznik with Gemlik.

²⁴ More accurately, the inscription was located in the territory called Sarıkaya (Texier 1862: 108-109), but it was destroyed ca. 40 years ago and thus it is no more to be found in situ (French 1980: 707).

²⁵ Road leading as far as Apamea Myrlea was suggested by Texier 1862, 108; confirmed on Tabula Peutingeriana (Miller 1916: 694).

²⁶ CIL. III – 1.346; the whole text published with commentaries by French 1980: 715.

The road coming from the North and leading to the East, the so called 'Pilgrim road', increased considerably in importance especially in the Late Roman/Early Byzantine period, being used by the pilgrims going to Jerusalem²⁷. Out of three milestones found within the territory, two can be dated and both coincide with the time of an increased importance of the road; the earlier one to the middle of the 3rd Century (238–244 AD)²⁸, and the later one to the turn of the 3rd and 4th Century (293–305 AD)²⁹.

As for the exact course of the road, there are several potential indications. One of them is the location of a road station, *mutatio Ad Schinae*³⁰, situated 13km East of Nicaea, directly on, as well as East, of the Karadın Tepe

²⁷ French 1981: 13.

²⁸ Found 2.5 km SE of Iznik in the ancient cemetery, for details see French 2013: 121-122.

²⁹ Found in the fields 1km South of Karadın village, confirms the existence of the road station *Ad Schinae* supposed to be situated 13km East of Nicaea (acc. to *Itinerarium Burdigalense*); for details concerning the milestone see French 2013: 122-123.

³⁰ *Mutatio Ad Schinae* is listed in *Tabula Peutingeriana* (Miller 1916: 657) and *Itinerarium Burdigalense* (Cuntz 1929: 92) mentioning the distance between Nicaea and *Ad Schinae* to be eight Roman miles, i.e. 13km. The identification with the place confirmed by French 1981: 29 and Şahin1981: 10; Şahin1987: 145.

situated 1km South of village Karadin³¹. Yet the precise route of the road is rather marked by two ancient bridges, Kuru Köprü³² and Karasu Deresi Köprüsü³³. Both are still to be found, standing in the fields north-west of Nicaea, with only 1.77km distance between them, and currently not arching over any actual river. Because they have been rebuilt several times, their first construction phase is not clearly identifiable. Literary sources, possibly to be linked with the existence of the road, indicate problems with crossing the river. According to Strabo³⁴, one had to wade through the river 24 times on the way between the two settlements. Therefore, clearly, there was no bridge during the period between the 1st Century BC and the 1st Century AD. The likely construction of one of the bridges can be dated to the reign of Caesar Trajan³⁵, in all probability to be linked with the reparations of the entire south-eastern artery conducted during his reign³⁶. Later on, Procopius³⁷ describes construction of a new bridge during the reign of Caesar Justinian in the place of the old and entirely destroyed one. Procopius' description of a monumental construction suggests identification with the Karasu Deresi Köprüsü as more feasible. Another literary documented renovation of the bridge is dated as late as the 13th Century AD³⁸. Thus, we may postulate the exact course of the Roman road was still followed during the Late Byzantine period. The course of the modern road, however, underwent some changes. The utmost shift of the road is to be observed North of Nicaea, most probably as a result of changes in the flow of the Karasu River as suggested by the ancient bridges. Both of the bridges are nowadays standing in the middle of fields. Karasu Deresi Köprüsü is still in use by the local dirt road leading to the fields but only to cross the dry ancient river bed. The river flow change was most probably caused by an extensive irrigation system built in the last several decades that incorporates river water and thus regulates and reduces its course.

Nevertheless, the modern road coincides with the 'Pilgrim road' with a maximal deviation below 1km.

SUMMARY OF THE MICRO-REGION

The micro-regional study shows the persistency of a section of a route coinciding with the 'Pilgrim road'

in the broad time span from EBA II until today. The character of the communication route naturally varied during the discussed periods; from unpaved pathway in prehistory, through supra-regional Roman road using two large bridges within less than 2km, to present-day modern main road. Nevertheless, the maximal deviation in its course does not exceed 1km within the broad time span covering at the very least four Millennia.

Persistency and possible deviations in the courses of the regional roads leading West and South are discussed in detail within the macro-regional study, as the evidence connected with their existence extends beyond the extent of the micro-region.

MACRO-REGION (map Fig. 2)

The territory extends the micro-region to the West along the entire shoreline of the Iznik Lake and all the way to the Marmara Sea coast. The northern and southern borders are created by the Samanlı and Katirli Mountains respectively, leaving only a narrow stripe of land between the lake and their foothills for the disposal of the present analysis. The western shores open into a fertile flatland, not unlike the situation in the eastern part. The flatland is further westwards connected with the sea through a valley dominated by the Garsak Dere (Ascanios), draining waters from the Iznik Lake.

ROUTES IN PREHISTORY

The prehistoric habitation sites identified in the macro-region cumulate in the mentioned fertile flatland West of the lake (Fig. 2). More specifically, there are three tell settlements. The earliest occupation of Ilipinar tepe dates back to Late Neolithic but continues till the beginning of the MBA, followed by Hacılar-tepe covering the whole EBA and Yeniköy starting only in the EBA II. None of the sites survives past the local MBA, it seems. However, the period when all of the tells are actively in use is the EBA II, which corresponds well with the evidence on the eastern shore of the lake. We may thus suggest the first communication inter-connecting the settlements to be dated accordingly. Based on the spatial distribution of the settlement tells and LCPA, we reconstruct the communication route leading along the northern shores and reaching most probably as far as the Marmara Sea.

The existence of a communication route leading South across the Katirli Mountains is also suggested. Reconstruction of its course is based on the geographic position of Köprühisar tepe situated South of the

³¹ For detailed description of the scatter possible to be connected with the road station see Weissova/Altin (in print).

³² Yalman 2000: 102.

³³ For current state and description of the bridge see Ermiş 2009:246-248; Weissova/Altin (in print).

³⁴ Strabo XIII 1, 10.

³⁵ Şahin 1987: 50.

³⁶ French 1980: 709.

³⁷ Procopius Buildings V, 3, 4-5.

³⁸ Lefort 1995: 214-215.

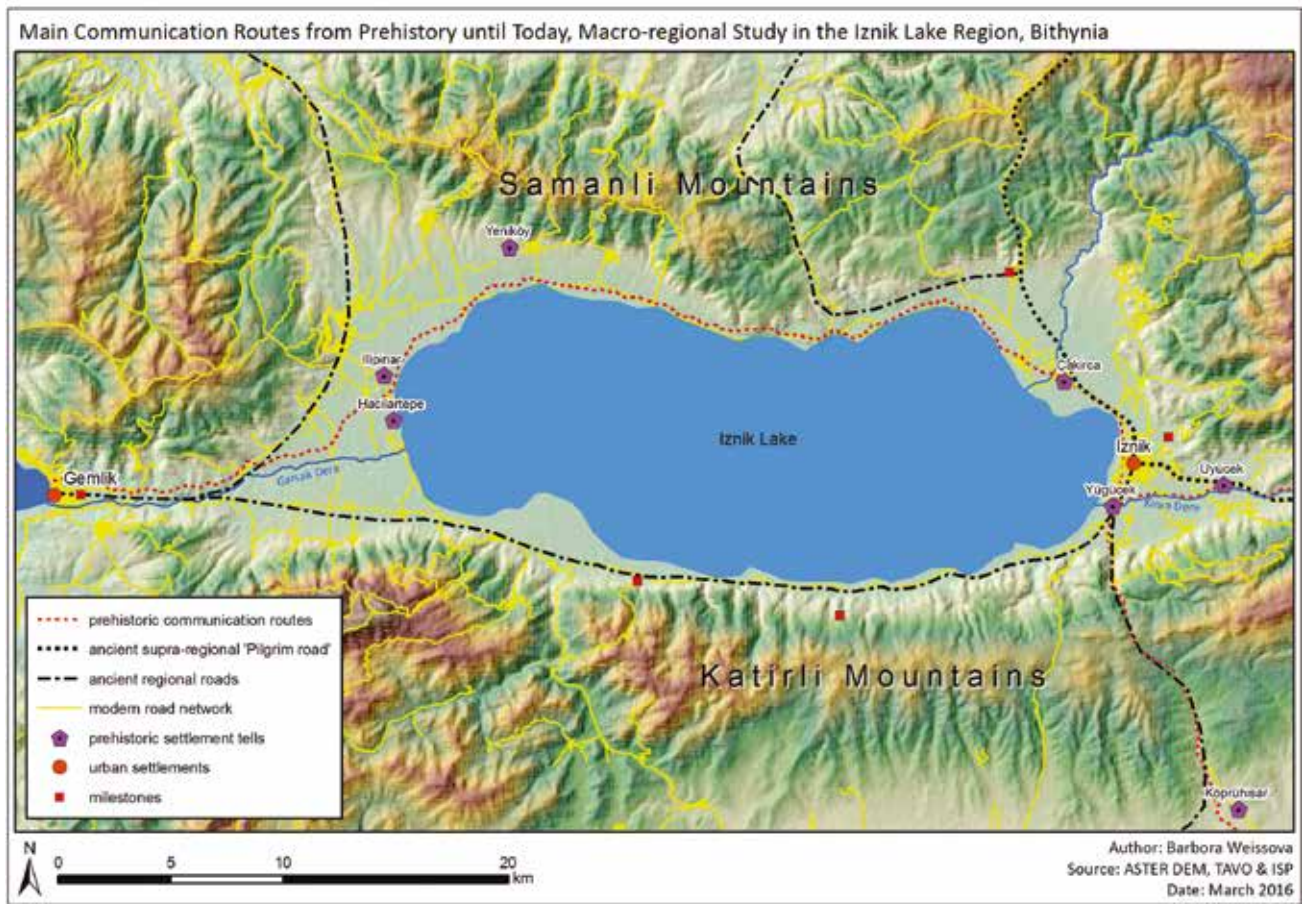

Figure 2: Main Communication Routes from Prehistory until Today, Macro-regional Study in the Iznik Lake Region, Bithynia / *Prehistorik Dönemden Günümüze Ana İletişim Yolları, İznik Gölü Bölgesinde Makrobölgesel Çalışma, Bithynia*

mountain ridge. The existence and data of the communication route is again confirmed by striking number of sites situated further along southern slopes of the mountains. As most of the settlements were in use during the EBA II (though some of them also before and/or after), we date the first phase of the road accordingly, i.e. to the EBA II.

ROUTES/ROADS FROM ANTIQUITY UNTIL TODAY

As mentioned above in the micro-regional study, the territory situated on the eastern shores of the Iznik Lake was connected with the surroundings by communications leading in all four cardinal directions (Fig. 1). The sections of supra-regional 'Pilgrim road' covering northern and eastern ways have been discussed in detail, yet the regional roads leading South, West and North were only outlined and are examined below.

Northern shores of the Iznik Lake

The route leading along the northern shores of the lake, indicated as the main communication route during the

prehistoric period, has been most probably used since the Hellenistic period as a local road, connecting Nicaea with its fertile flatlands in the West. The assumption is sustained by numerous inscriptions concerning possessions of fields and existence of rural settlements, found in its vicinity, but lack of urban settlements, milestones or other archaeological evidence suggesting existence of a regional road³⁹. We may expect the local road led as far as the Garsak Dere, and joined the regional road going along the southern shore of the lake (see below in relevant sub-chapter), i.e. as far as Gemlik. Certain sections of the local road underwent changes within their character as early as the Roman period. Namely, the local communication route was influenced by two regional roads partially coinciding with its course. Both of the roads lead in a north-south direction across the Samanlı Mountains, one from the western side of the lake and the other one from the eastern one⁴⁰. The western road led from Gemlik to Çiftlikköy (Pylai)⁴¹ situated East of Yalova, the eastern route from Iznik through Boyalica (village situated on the Iznik Lake shore) to Karamürsel (Prainetos) and

³⁹ Şahin 1981: 3.

⁴⁰ Both are depicted on Tabula Peutingeriana (Miller 1916: map 693-694).

⁴¹ Corsten 1985: 13.

Hersek (Helenopolis)⁴². The section remaining between the two regional roads most probably retained its local character. The modern course of the road likely coincides with the ancient one, as there is not much space left for deviations between the lake and slopes of the mountains. Yet, as there is no more precise data concerning the location of the ancient course, we do not estimate the possible deviations for this road and let its course follow the prehistoric route based on LCPA.

Southern shores of the Iznik Lake

The establishment of the road connecting Iznik with its seaport Gemlik dates back to the 4th century BC, when the Greek colonisers appeared in the territory and founded a settlement on the eastern shore of the Iznik Lake⁴³. However, the first archaeological evidence is the rock cut inscription dated to the time of Nero (see above). Out of two milestones identified along the course of the road, one was most probably found in situ, 16km West of Iznik, in the agriculture field, ca. 300m South of the present road⁴⁴. Compared to the course of the modern road, analogically to the road leading along the northern shore, there is not much space left for any greater deviations between the slopes of the mountains and the lake. As suggested by the milestone, the deviation might reach about 300m.

The course of the route leading to the South across the Katirli Mountains is discussed only briefly here, as it lies already outside the analysed territory. Based on the settlement distribution, its existence might be suggested since the Hellenistic period⁴⁵. During the Roman period, the road gained in importance, as it became an artery leading through the road station Agrilion and further southeast to Dorylaion⁴⁶. This phase of the road is confirmed by one milestone found between Nicaea and Yenishehir and dated to AD 236-238, however the original find spot is unfortunately unknown⁴⁷.

⁴² The importance of the eastern road increased considerably during the reign of Justinian who, in order to avoid the long way along the Gulf of Nicomedia, ordered the change of *cursus publicus*; instead of walking along the shore using 'Pilgrim road', the main communication route was based on boats going from Constantinople to seaport in Helenopolis and then using the road going directly to Nicaea (Procopius, *Historia Arcana* [Anecdota]30, 8-9); Şahin 1981: 7-9.

⁴³ Merkelbach 1987: 10.

⁴⁴ French 2013: 71-72.

⁴⁵ As the identification of Hellenistic Otrioia with modern village Hayriye is rather questionable, the LCPA uses as a nodal point road station Agrilion.

⁴⁶ Miller 1916: 687-688.; Şahin 1981: 20.

⁴⁷ French 2013: 68.

SUMMARY OF THE MACRO-REGION

The most cost-profitable route based on the spatial distribution of prehistoric settlement tells and LCPA leads along the northern shores of the Iznik Lake, branches off at the Garsak Dere and continues along its right bank as far as the Marmara Sea. It dates back to the EBA II and thus creates a natural continuation of the route leading along the eastern shore of the lake.

During antiquity the road was of rather local character, connecting rural settlements situated in the fertile fields with urban settlements in their vicinity, i.e. Iznik and Gemlik⁴⁸. The same communication route has been used until the present time, yet the deviations in the course are hardly to be assessed.

Since the 4th Century BC, the route along the southern shores of the lake gains in importance in comparison to the one leading in the North and turns into a road of regional significance, connecting Iznik with the seaport in Gemlik. Collating the present course of the road with an ancient one estimated by a milestone found in situ shows the deviation of the road does not exceed 300m.

The road leading southwards and crossing the Katirli Mountains might be dated to the EBA II and its utilisation is evidenced from then onwards. As we lack more precise information about the course of the road, it is estimated based on LCPA with no deviations determined.

CONCLUSIONS

This case study shows a high degree of continuity in the communication routes within the studied area. It sustains the tendency observable in case of the 'Royal road'; origins of the Roman road system are not only traceable back during the Persian period, but their origins date back to prehistory. LCPA based on the distribution of settlement patterns indicates routes coinciding with the Roman roads that exist as early as the EBA, remarkably, continue till today.

The study area was approached on two scales. The micro-region along the eastern shores of the Lake Iznik was studied in more depth, especially concerning the rectified location of the individual features discussed. The courses of roads were thus estimated based on the geographic positions of the settlements as well as other archaeological evidence, namely remains of two

⁴⁸ For detailed information about the rural settlements on the western shore see Şahin 1981: 3-4.

ancient bridges. The macro-regional study expanded the territory to the West, encompassing the entire shoreline of the Iznik Lake and reaching the Marmara Sea shore. The study was based solely upon published data, yet, as estimated upon the comparison within the micro-region presented, the error in geographic positions of analysed settlements does not overreach 3km. As we cannot rely on the precise geographic position of the settlements, the roads were estimated based on LCPA, estimating the most profitable cost-of-passage routes in the territory leading between the well rectified nodes.

Within the whole study only one of the roads, that which leads along the southern shore of the lake, lacks the evidence in prehistory. All other routes in the Iznik Lake region are already traced as early the EBA II. However, the initial data is more a result of the nature of the evidence. Namely, it is difficult to postulate, how 'prehistoric' the road system actually is in reality. The number of known pre-Bronze Age sites in the area is not dense enough to be more specific about the routes, but starting from the EBA II, or more generally from the first half of the 3rd Mill. BC, their quantity and spatial distribution enable us to make statements that are more than a speculation. Continuity during prehistory also plays a role in our scenario. Most of the sites show continuity for certainly a millennium and maybe even more. The problem with the 2nd Millennium BC is that we have a rather unclear idea of what the ceramic typology of the developed section part of the LBA consisted of, and we tend to recognise the MBA and the Earlier LBA in the sherd material from surveys. So whereas the fate of the Iznik Lake surroundings in the developed LBA is unclear, the continuity from the EBA II till the LBA I is beyond doubt and would certainly facilitate development of standardised communication routes.

Because of missing clear occupation from the final Bronze Age and most of the Early Iron Age in the area, it is hard to postulate a clear-cut habitual continuity for the routes identified. However, the fact that the prehistoric evidence matches with the Persian and Roman one cannot be a complete coincidence. We therefore suggest as possible assumption that the actual course for the communication routes in the Roman period is based more on a natural terrain-accessibility rather than memories of where the Persian royal roads once led.

Based on the present results, we may state that the estimated deviations between the prehistoric routes and modern roads do not overreach 1 km within the analysed macro-region. However, the study brings the first estimations only and needs to be verified in the scope of an enlarged area. Namely, the areas situated across

the Katirli and the Samanli Mountains offer an ideal expansion for possible future studies.

ACKNOWLEDGEMENT

This paper was prepared in the frame of the TOPOI project A-6-6 'The economic landscape of the Hellenistic, Roman and late antique Bithynia. Iznik Intensive Survey Project' directed by Silvia Polla (BW) as well as within the Charles University programme P12 – History from the interdisciplinary perspective (PP). The authors would like to thank P. Jablonka for sharing some of his GIS data for the area, M. Massa for discussing his research into overland routes with us and T. Finlayson for correcting the English.

LITERATURE

- AVRAM, A. 2004.
“The Propontic Coast of Asia Minor”, *An Inventory of Archaic and Classical Poleis* (Eds. M. H. Hansen/T. H. Nielsen). Oxford: 974-999.
- BARJAMOVIC, G. 2011.
A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period. Copenhagen.
- BELKE, K. 2010.
“Development of Towns in Northwestern Asia Minor during Late Antiquity”, *Acta Byzantina Fennica* 3: 46-66.
- BELL, T./LOCK, G. 2000.
“Topographic and Cultural Influences on Walking the Ridgeway in Later Prehistoric Times”, *Beyond the Map: Archaeology and Spatial Technologies* (Ed. G. Lock). Amsterdam: 85-100.
- CORSTEN, T. 1985.
Die Inschriften von Kios. Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien 29. Bonn.
- CUNTZ, O. 1929.
Itineraria Romana I: Itinerarium Antonini Augusti et Burdigalense. Leipzig.
- DÜRING, B. 2011.
The Prehistory of Asia Minor: from Complex Hunter-Gatherers to Early Urban Societies. Cambridge.
- EFE, T. 1988.
Die Keramik 2. C: Die Frühbronzezeitliche Keramik der Jüngeren Phasen (ab Phase H). Demircihüyük III, 2: die Ergebnisse der Ausgrabungen 1975-1978. Mainz am Rhein.
- ERMİŞ, Ü. M. 2009.
İznik ve Çevresi Bizans Devri Mimari Faaliyetinin Değerlendirilmesi. Istanbul.
- FOSS, C. 2000.
“Map 52 Byzantium”, *Barrington Atlas of the Greek and Roman World* 2, 2: *Map-by-Map Directory* (Ed. R. J. A. Talbert/ R. S. Bagnall). Princeton: 785-795.
- FRENCH, D. H. 1967.
“Prehistoric Sites in Northwest Anatolia: I. The İznik Area”, *AnSt* 17: 49-100.
- FRENCH, D. H. 1980.
“The Roman Road System of Asia Minor”, *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt II. Principat* 7, 2 (Ed. H. Temporini/W. Haase). Berlin: 698-729.
- FRENCH, D. H. 1981.
Roman Roads and Milestones of Asia Minor I: The Pilgrim’s Road. Oxford.
- FRENCH, D. H. 1997.
“Pre- and Early-Roman Roads of Asia Minor: The Earliest Roman, Paved Roads in Asia Minor”, *Arkeoloji Dergisi* 5: 179-187.
- FRENCH, D. H. 1998.
“Pre- and Early-Roman Roads of Asia Minor: The Persian Royal Road”, *Iran* 36: 15-43.
- FRENCH, D. H. 2013.
Roman Roads and Milestones of Asia Minor III. Milestones 3, 4. Pontus et Bithynia (with Northern Galatia). Ankara <http://biaa.ac.uk/publications/item/name/electronic-monographs>
- HOW, W. W./WELLS, J. 1957.
A Commentary on Herodotus II (Books 5-9). Oxford.
- KULL, B. 1991.
Tübinger Atlas des Vorderen Orients, B II, 14: Kleinasien, Mittelbronzezeit. Massstab 1 : 2000000. Wiesbaden.
- LEFORT, J. 1995.
“Les communications entre Constantinople et la Bithynie”, *Constantinople and its Hinterland* (Ed. C. Mango). Cambridge: 207-218.
- MASSA, M. 2016.
Networks before Empires: cultural transfers in west and central Anatolia during the Early Bronze Age (PhD Thesis). London.
- MILLER, C. 1916.
Itineraria Romana: Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana. Stuttgart.
- MELLAART, J. 1955.
“Some Prehistoric Sites in North-Western Anatolia”, *İstanbul Mitteilungen* 6: 53-88.
- MERKELBACH, R. 1987.
Nikaia in der Römischen Kaiserzeit. Opladen.
- PAVÚK, P. 2014.
Troia VI Früh und Mitte: Keramik, Stratigraphie, Chronologie. Studia Troica Monographien 3. Bonn.
- PAVÚK, P. 2015.
“Between the Aegean and the Hittites: The Western Anatolia in Second Millennium BC”, *NOSTOI: Indigenous Culture, Migration and Integration in the*

Aegean Islands and Western Anatolia during the Late Bronze and Early Iron Age (Eds. N. Stampolidis/Ç. Maner/K. Kopanias). Istanbul: 81-114.

RAMSAY, W. M. 1962.
The Historical Geography of Asia Minor. Amsterdam.

RENNELL, J./RODD, J. 1831.
A Treatise on the Comparative Geography of Western Asia, accompanied with an Atlas of Maps. London.

ROSENSTOCK, E. 2009.
Tells in Südwestasien und Südosteuropa: Untersuchungen zur Verbreitung, Entstehung und Definition eines Siedlungsphänomens. Urgeschichtliche Studien 2. Remshalden.

SCHOOP, U.-D. 2005.
Das anatolische Chalkolithikum: Eine chronologische Untersuchung zur vorbronzezeitlichen Kultursequenz im nördlichen Zentralanatolien und den angrenzenden Gebieten. Urgeschichtliche Studien 1. Remshalden.

SEEHER, J. 1987.
Die Keramik 1. A: Neolithische & Chalkolithische Keramik, B: Frühbronzezeitliche Keramik der Älteren Phasen (bis Phase G). Demircihüyük III, 1: die Ergebnisse der Ausgrabungen 1975-1978. Mainz am Rhein.

ŞAHİN, S. 1981.
Katalog der antiken Inschriften des Museums von Iznik (Nikaia) II, 1. Bonn.

ŞAHİN, S. 1987.
Katalog der antiken Inschriften des Museums von Iznik (Nikaia) II, 3. Bonn.

TALBERT, R. J. A./BAGNALL, R. S. (Eds.) 2000.
“Map 52 Byzantium”, Barrington Atlas of the Greek and Roman World 1: Atlas. Princeton.

TEXIER, C. 1862.
Description géographique, historique et archéologique des provinces et des villes de la Chersonnèse d’Asie. Paris.

WEISSOVA, B./ALTIN, A. A. (in print)
“Results of Pilot Project Identifying Settlement Patterns in the Hinterland of Nicaea”, Proceedings from Symposium “Iznik/Nicaea on its Way to become UNESCO World Heritage Site” held in Iznik, Turkey.

YALMAN, B. 2000.
Nikaia – İznik. Istanbul.

TWO STRUCTURES FROM MEZRAA HÖYÜK DATING TO THE SECOND HALF OF THE THIRD MILLENNIUM BC

MÖ III. BİN YILIN İKİNCİ YARISINDA MEZRAA HÖYÜK'TE AÇIĞA ÇIKAN İKİ YAPI

Derya YALÇIKLI *

Makale Bilgisi

Başvuru: 11 Aralık 2015

Hakem Değerlendirmesi: 29 Ocak 2016

Kabul: 5 Şubat 2016

Article Info

Received: December 11, 2015

Peer Review: January 29, 2016

Accepted: February 5, 2016

Keywords: Early Bronze Age, Anatolia, Syria, Euphrates, Seal, Pottery

Anahtar Kelimeler: Erken Tunç Çağı, Anadolu, Suriye, Fırat Nehri, Mühür, Seramik

ABSTRACT

Mezraa Höyük is located north of Turkish-Syrian border on the east bank of Euphrates within the borders of Şanlıurfa district, south of the modern town Birecik. The mound remains inside the Karkamış Dam reservoir impact area. On the summit of the mound ruins of two structures, partly disturbed by the Middle Age architectural layers, were recovered. These buildings date to the end of the 3rd millennium BC (Early Bronze Age III/IVA). Excavations showed that the buildings were abandoned following a sudden and severe destruction and were never rebuilt again. The location of these structures, their architectural planning and building techniques as well as the items, such as seals and rich ceramic repertoire allows us to interpret them as a building complex which probably belonged to a ruler of the whole region or the center itself. These findings constitute one of the earliest indicators of the existence of a prosperous class in Mezraa Höyük along with some social changes that begun in the region.

* Asst. Prof. Çanakkale Onsekiz Mart University, Çanakkale, Türkiye, E-posta: dyalcikli@comu.edu.tr

ÖZET

Türkiye-Suriye sınırının kuzeyinde, Fırat nehrinin doğu yakasında Karkamış Barajı etki alanında kalan Mezraa Höyük, Şanlıurfa ili, Birecik ilçesinin güneyinde yer alır. Mezraa Höyük'ün Tepe alanında Ortaçağ mimari tabakaları tarafından tahribata uğramış olan iki yapıya ait kalıntılar açığa çıkarılmıştır. MÖ III. bin yılın sonuna (Erken Tunç Çağı III/IVA) tarihlenen bu yapıların ani gelişen bir felaketle son bulduğu ve onarılmayarak terk edildiği saptanmıştır. Yapıların konumu, mimarideki planlama ve inşaat tekniği ile yapılardan ele geçen mühürler ve seramik buluntular, Mezraa Höyük'ün tepe üzerinde yer alan yapılarının bu bölgenin veya merkezin yöneticisine ait bir yapı topluluğu olabileceğini düşündürmektedir. Bu veriler, bu dönemde Mezraa Höyük'te zengin bir yönetici sınıfının varlığını ve bölgede başlayan sosyal değişikliklerin ilk işaretlerinden birini oluşturmaktadır.

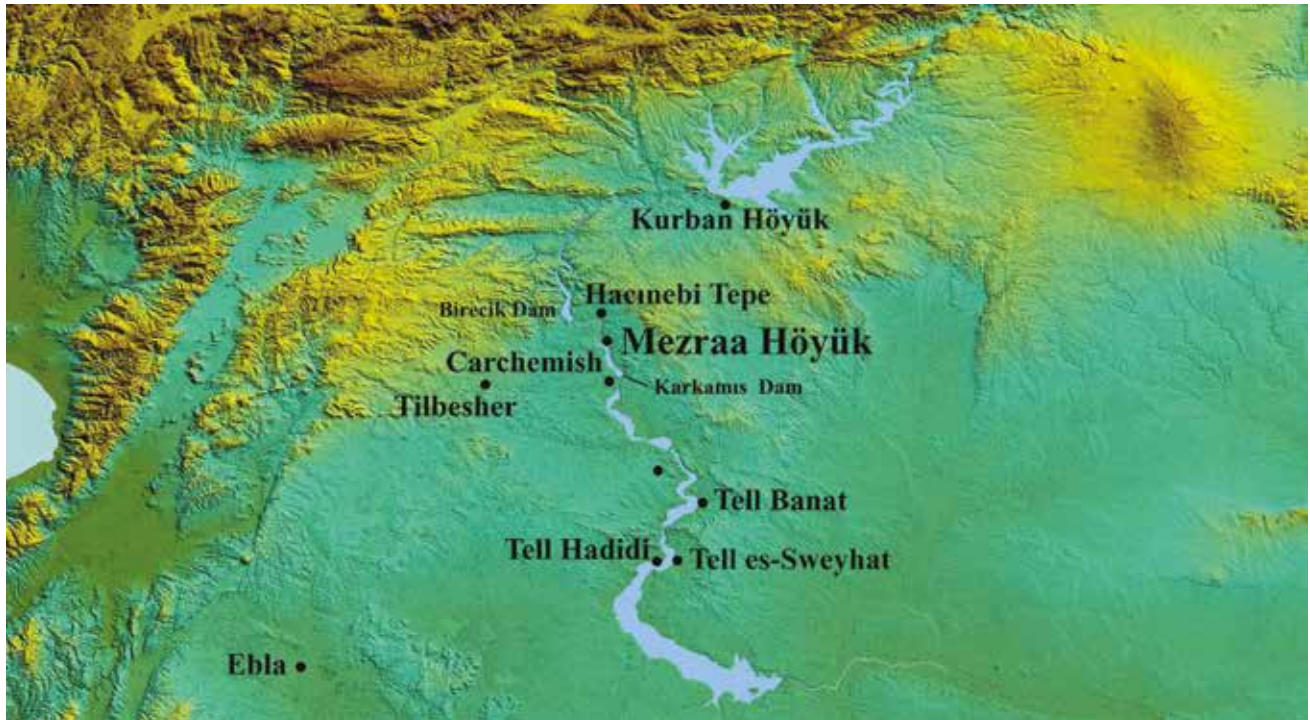

Figure 1: Map Showing the Location of Mezraa Höyük / *Mezraa Höyük'ün Yeri*

INTRODUCTION

Mezraa Höyük is located 7 km to the south of Birecik in the district Şanlıurfa to the north of the Turkish-Syrian border. The valley, where Mezraa Höyük is located, is flooded by the water from the Kargamış Dam (Fig. 1). The mound is situated on the north bank of the Euphrates. This low and flat mound is 13 m high and has a dimension of 180 x 140 m (Fig. 2).

An initial survey on Mezraa Höyük was carried out by G. Algaze and his team between 1987–1990¹. In 1998–1999 salvage excavations have been investigated within the territory to be flooded by the dam in the frame of the “Salvage Project of the Archaeological Heritage of the Ilisu and Carchemish Dam Reservoir” conducted by the “Center for Research and Assessment of the Historic Environment” of the Middle East Technical University in Ankara². Subsequently, between 2000–2002 and 2005–2007 salvage excavations were carried out under the co-directorship of the Şanlıurfa Archaeological Museum. Today the excavations at Mezraa Höyük are being carried out as a project of the Çanakkale Onsekiz Mart University.

The excavations have been carried out at three different sectors of the mound; East slope, South east slope and the Northeast sector on the summit (Figs. 3-4).

A total of seven architectural levels dating from the Late Chalcolithic period (Uruk) to the Early Bronze Age were identified in trenches P14/15 at the southeast slope. Above these lies another stratum dating to the Middle Ages.

As for the east slope trenches R/11-12, four architectural levels dating to the second half of the Early Bronze Age have been identified. Above these some architectural elements from the Middle Bronze Age have been revealed, which were destroyed by the building activities during the Middle Ages. The final Middle Age settlement in the east of the mound is composed of three architectural levels dating to the 11th – 13th centuries.

On the mound summit (northeast sector) the trenches M-N/12 revealed seven architectural levels. The top of the mound was used as a cemetery until recently. The graves were dug into the Middle Age debris. Level IV dating to the Iron Age is situated right beneath the Middle Age settlement consisting of two levels dating to the AD 11th and 13th centuries. Conceivably, the Iron Age deposit was damaged by the Middle Age settlement. Levels V and VI lying under these are dated to Early Bronze Age III-IV and level VII to Early Bronze Age I-II.

¹ Algaze/Breuninger/Knudstad 1994: 48, Fig. 7.51.

² Ökse/Engin/Tekinalp/Dağ/Görmüş 2001: 213–232.

Figure 2: Mezraa Höyük from the South / *Güneyden Mezraa Höyük'ün Görünüşü*

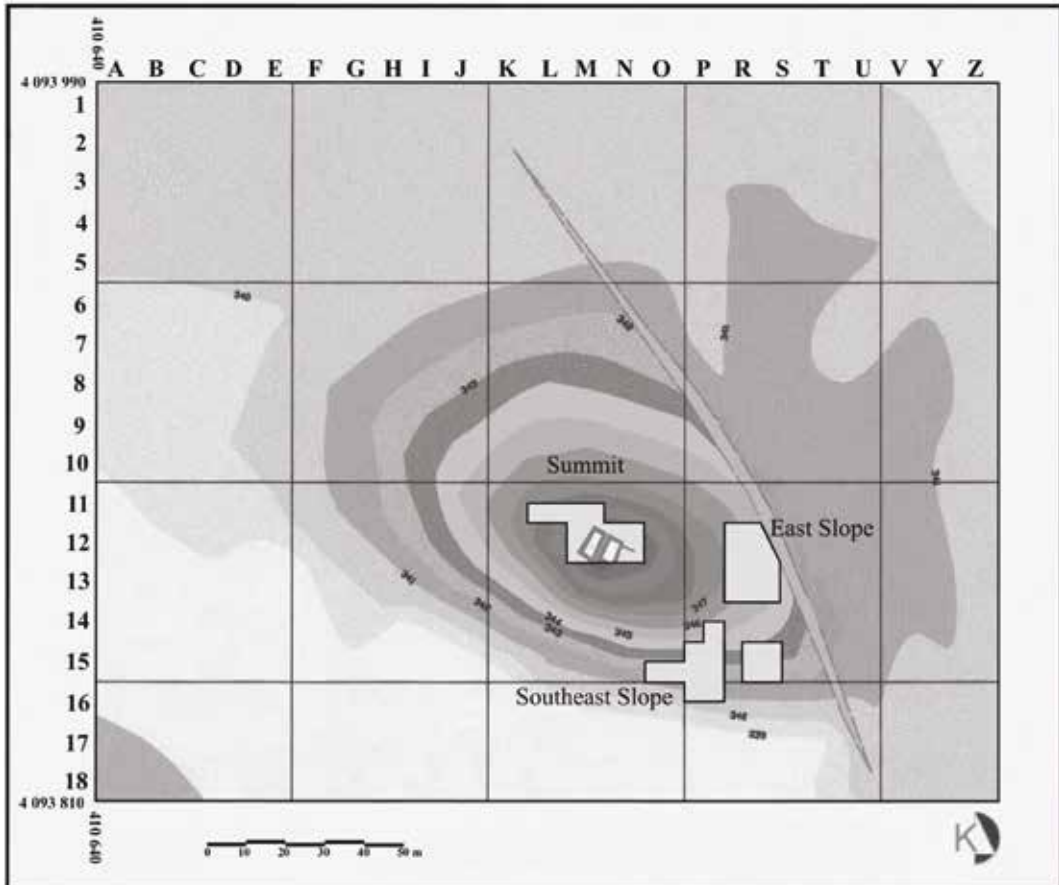

Figure 3: Topographical Map of Mezraa Höyük / *Mezraa Höyük'ün Topografik Haritası*

TWO STRUCTURES FROM MEZRAA HÖYÜK DATING TO THE SECOND HALF OF THE THIRD MILLENNIUM BC

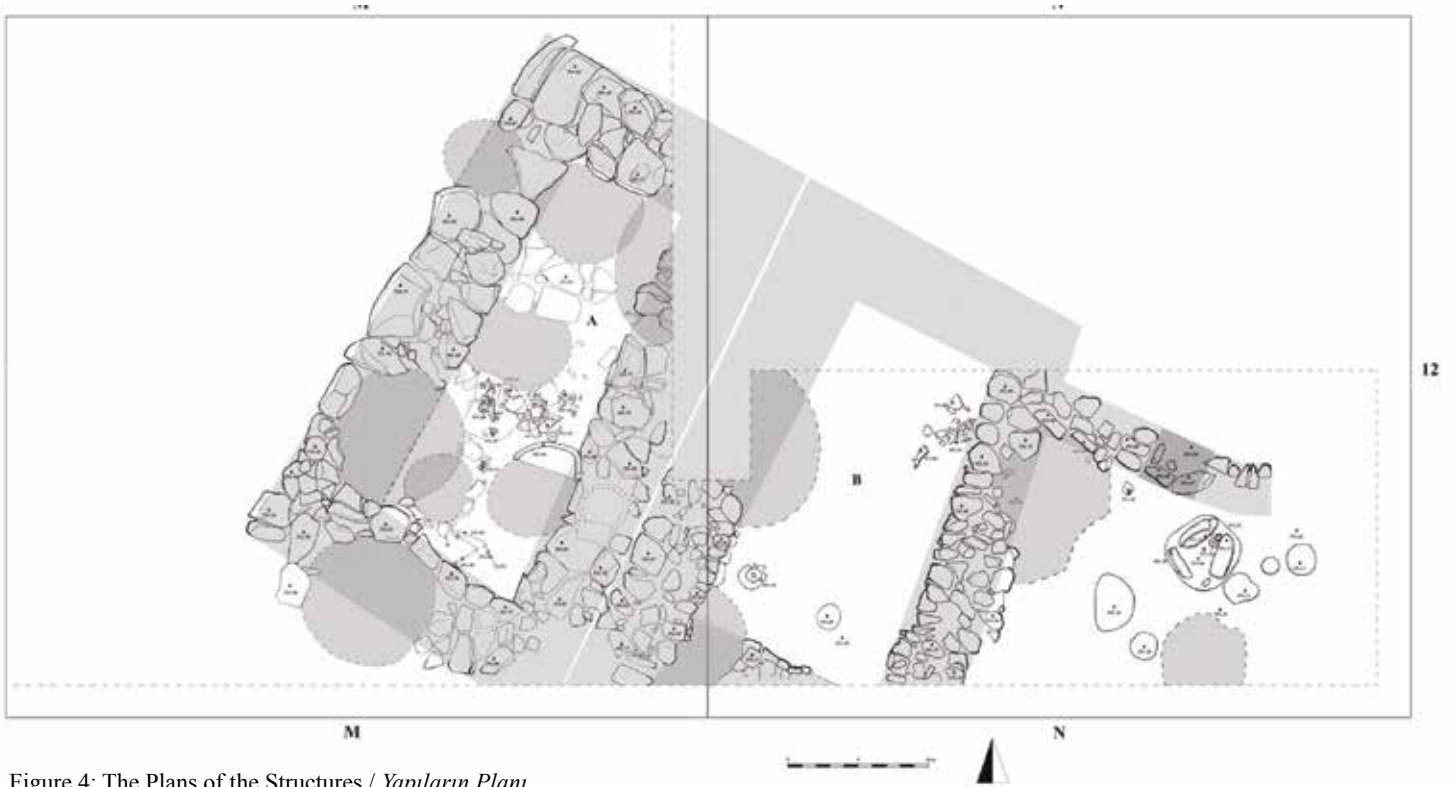

Figure 4: The Plans of the Structures / *Yapıların Planı*

Figure 5: Structure A / *Yapı A*

THE STRUCTURES ON THE SUMMIT

On the densely settled mound summit two structures dating to the second half of the Early Bronze Age have been uncovered. Both structures were damaged by the Middle Age building activities. These structures were uncovered at first in Trench M12 in 2002³, and Structure B was excavated in 2006–2007.

The structures are situated on the highest part of the mound. Both structures are rectangular in plan, adjoining each other with their long axis oriented in northeast-southwest directions. The structure to the west (Structure A) is a single chamber, and the structure to the East (Structure B) is composed of two chambers; only a small portion of the eastern chamber is unearthed (Fig. 4). The other parts of these structures suffered erosion and agricultural activities.

Structure A: The Structure A on the northeast-southwest axis with outer dimensions of 8.2x4.9 m and inner dimensions of 6x2 m was completely explored. The thickness of the walls of Structure A varies between 1.2-1.4 m. The foundations are built by two rows of large stones. Only limited information about the superstructure of the walls are available, since these were used as floors during the Iron and Middle Ages. The collapsed mud-brick

³ Yalçıklı/Tekinalp 2004: 379; 2011: 125–126.

Figure 6: Skeleton Found in Structure A / *Yapı A'da Saptanan İskelet*

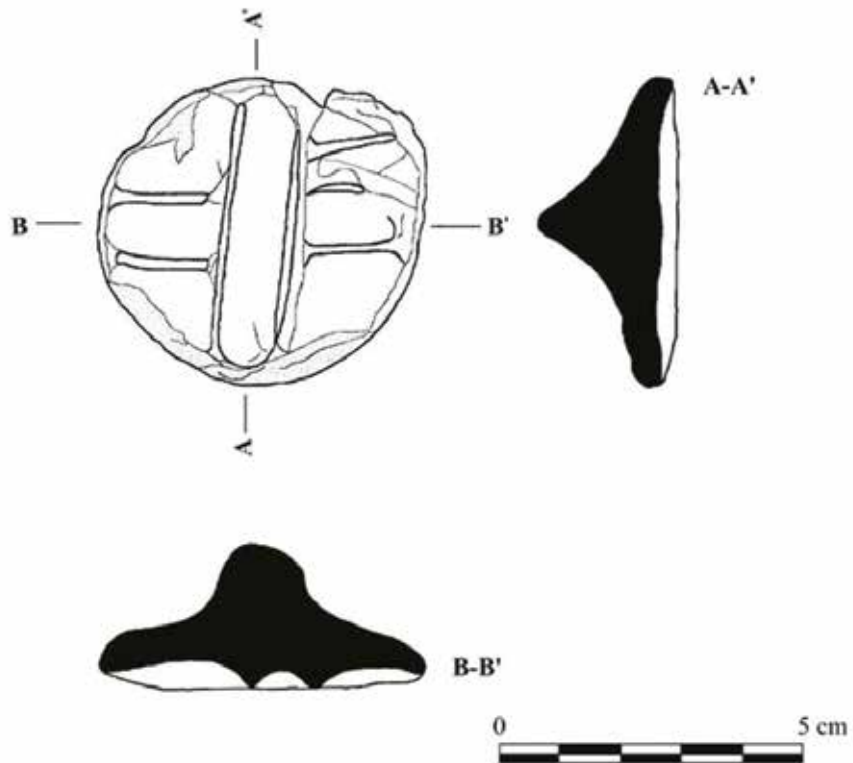

Figure 7: Seals / *Mühürler*

TWO STRUCTURES FROM MEZRAA HÖYÜK DATING TO THE SECOND HALF OF THE THIRD MILLENNIUM BC

walls on the floor of the building point to the existence of a superstructure by mud-brick. The middle part of the east wall leans slightly towards the west. The pear-shaped storage bins from the Middle Ages damaged the walls and floors. The diameters of eight storage bins uncovered so far vary from 1.2 to 2.3 m. The floor of the structure was paved by large flat stones (Fig. 5). Although the most parts of the structure witnessed severe damage, about the half of a hearth attached to

the eastern wall has been uncovered. On the floor at the southern part of the structure, a skeleton has been uncovered that lies in west-east directions with its legs open. The upper part of the skeleton was damaged by a later silo (Fig. 6). On the stone paved floor, one cylinder seal, one stamp seal (Fig. 7) as well as pottery including beakers (Fig. 8.1–13), bowls (Fig. 8.14–15), bottle (Fig. 8.16), jars (Figs. 8.17, 9.1–11) and base fragments were collected (Fig. 9.12–18).

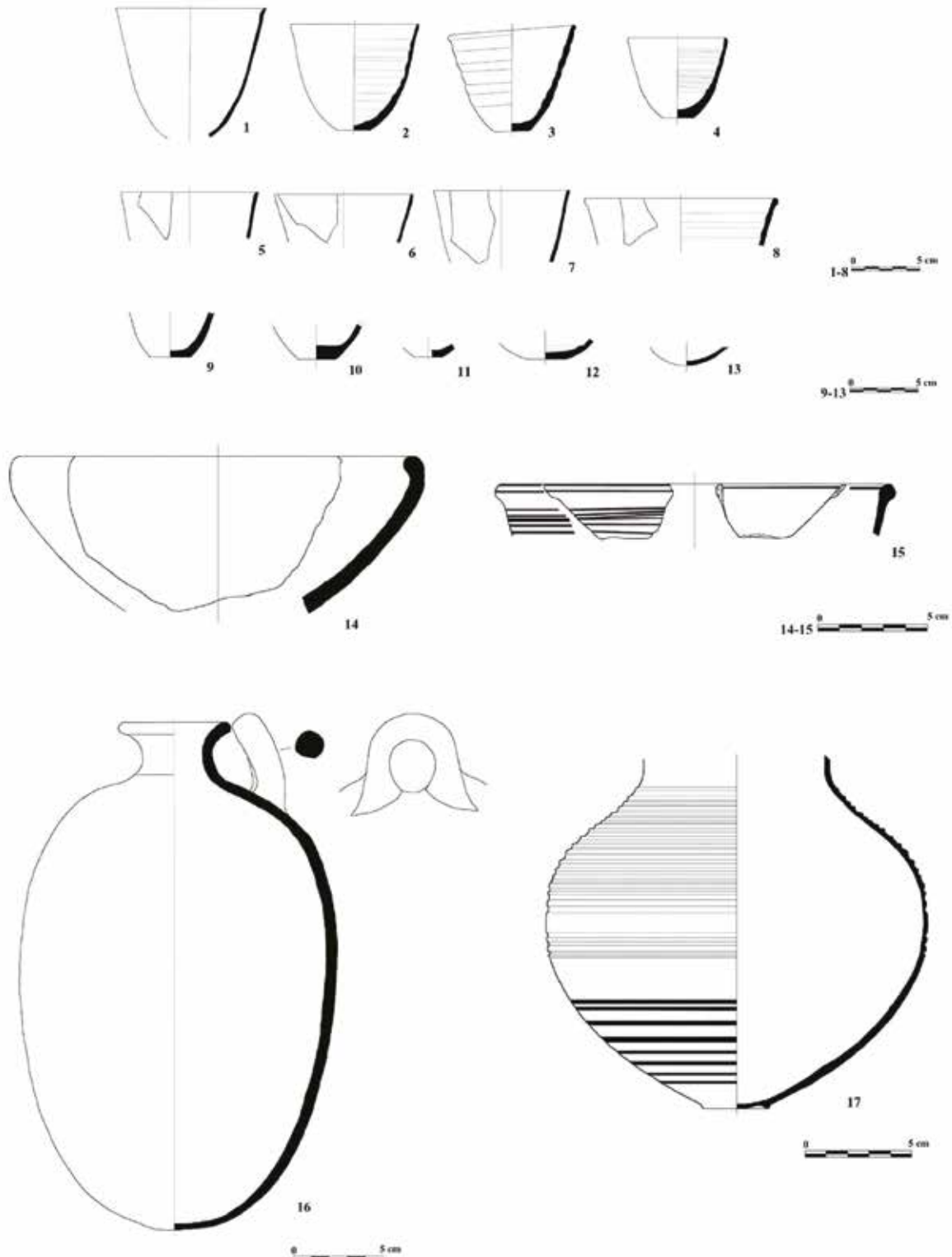

Figure 8: Pottery from Structure A / *Yapı A'dan Seramik Buluntular*

Structure B: Structure B, located to the east of Structure A, consists of two separate chambers called ‘West Chamber’ and ‘East Chamber’. The western contour of the structure was built adjacent to and runs parallel to the East wall of Structure A. The total thickness of both walls measures 2.4 m.

The West Chamber: The West Chamber is represented by only a part of 4.8 m in length. The rectangular chamber is oriented in northeast-southwest direction. The short side has dimensions of 5.2 m from the outer contours, and 2.7 m from the inner. The wall thicknesses range between 1.2-1.4 m. The large stones of the eastern

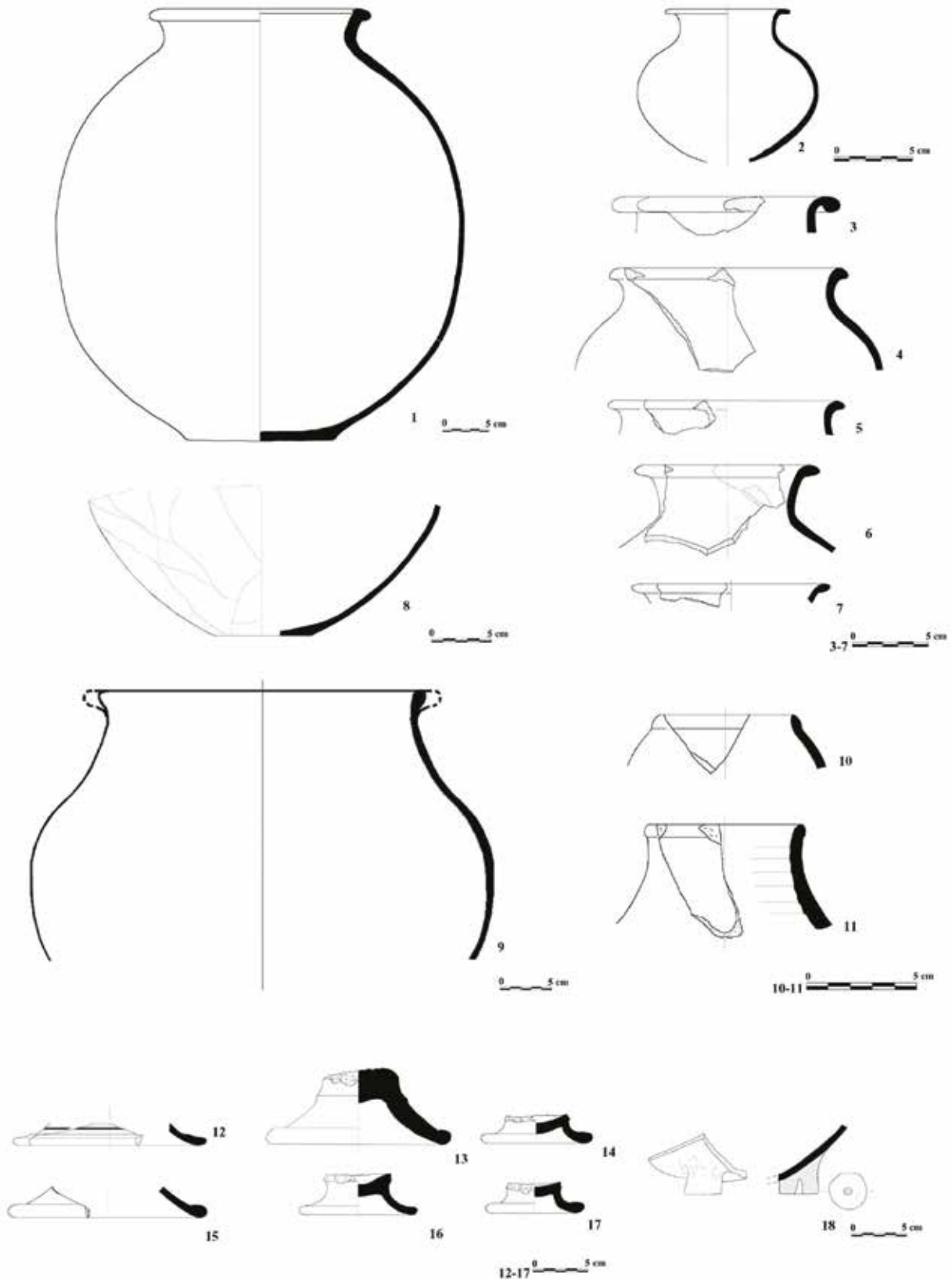

Figure 9: Pottery from Structure A / *Yapı A'dan Seramik Buluntular*

TWO STRUCTURES FROM MEZRAA HÖYÜK DATING TO THE SECOND HALF OF THE THIRD MILLENNIUM BC

wall are preserved up to five rows; the wall was damaged by a recent pit on the northeast section. The collapsed mud brick superstructure lies on the floor. Contrary to the stone paved floor of Structure A, the floor of the West Chamber is compacted clay. The floor was damaged by two Middle Age storage bins.

Among the finds recovered on the floor one grinding stone, jars (Figs. 9.1, 6–8), beakers (Fig. 10.1–4) and fragments of tripods feet are collected (Fig. 10.9). A pit has been dug into the floor.

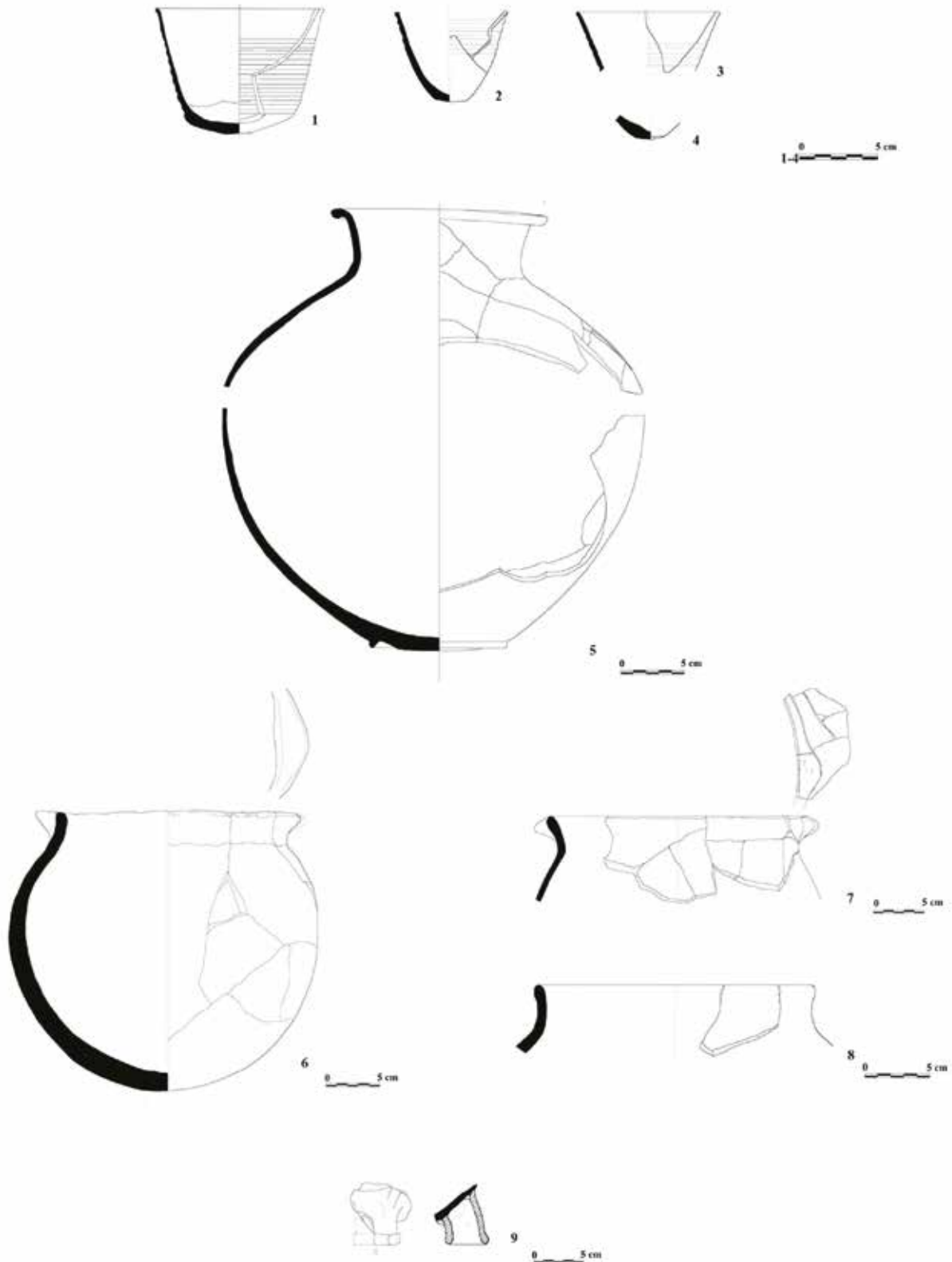

Figure 10: Pottery from Structure B, West Chamber / *Yapı B Batı Mekan'dan Seramik Buluntular*

Figure 11: Structure B, East Chamber / *Yapı B Doğu Mekan*

The East Chamber: This chamber is bordered by the eastern wall of Structure B and by another wall in East-West orientation (Figs. 4, 11). The northern wall of the chamber is connected to the eastern wall of the West Chamber in right angles. The Northwest corner of this wall was also damaged by a Middle Age storage bin. The northern wall is 3.4 m long and 0.6 m thick. The eastern continuation of the wall is damaged. Only the western and northern walls of the Chamber were preserved; the other walls are still uncovered. The compacted clay floor is heavily damaged by Middle Age deposits and a silo. On the southern side of the northern wall, a stone door-jamb is found. In the same area a threshold had been created by two 1m-wide flat stones placed horizontally next to each other. Thusx this part of the building seems to have a door providing access from outside. Several pits of varying dimensions were cut into the floor. There were remains of ash and pebble Stone fills in pits which might have been connected to cooking facilities. In one of those pits four basalt grinding stones, one large bowl, one jar and four miniature vessels were placed (Figs. 12, 13.1–6). The pit might possibly have been closed, in order to be used as a cache⁴. In this pit a number of basalt grinding stones were stored which also

⁴ According to the pit and its content, it might have been a grave or might have been used for ritual (votive) purposes; however, since no bones were found in the pit, it could not be used as a grave. On the contrary, Middle and Late Bronze Age graves in southern Levant contain ground stone tools (see Ebeling 2002: 149–51). The existence of miniature vessels in a large pot might indicate a votive pit; however, this thought can only be proved when similar instances come to light in other centers.

provides us clues about the agricultural practices at the site. Deposited grinding stones indicate that the structure was not out of use during sowing or harvesting seasons. A similar practice of storage in pits is known from Hacinebi Tepe in the Late Uruk period⁵. In Pit 84, situated at the north east of the summit, tokens, small and medium rimmed jar stoppers, jar rim sealings and carefully shaped clay slabs have been deposited, indicating that such pits were used as a safe for important and valuable belongings. In Tell es-Sweyhat on the Euphrates, findings that were considered as important were also deposited in pits in the middle of the Early Bronze Age⁶.

In smaller pits in the East Chamber no finds are recovered. The finds recovered on the floor determine an area for daily activities. The pot sherds collected on the floor include conical cups (Fig. 13.7–14), bowls (Fig. 13.15–18), jar (Fig. 14.1–9) and bases (Fig. 14.10–13).

SMALL FINDS

Structure A: The cylinder seal found in this area is preserved as four pieces; the seal is made of bone⁷ (Fig. 7). On the seal

⁵ Stein/Bernbeck/Coursey/Mc Mahon/Miller/Mısır/Nicola/Pitmann/Pollock/Wright 1996: 232, Fig. 20; Pittman 1999: 48.

⁶ Zittler 1997: 48; Cooper 2006: 116.

⁷ Seals and Bulla which have been retrieved during the Mezraa Höyük excavations are in press (Yalçıklı D. “Mezraa Höyük’te Bulunan Mühürler ve Mühür Baskısı” in A. Öztan, ed., *Uğur Silistreli Armağan Kitabı (Memorial Book)*, Ankara University, Ankara).

Figure 12: Pit and Grinding Stones / *Çukur ve Öğütme Taşları*

an agricultural theme is depicted. The scene is composed of two oxen pulling a plow, a person sitting on the plow and another person controlling the oxen. The scene continues with a scorpion placed above a quadruple, probably a dog. The plow is depicted in detail. A horizontal line takes place on the shoulders of the oxen and the yoke is represented by four vertical lines. The plow itself is composed of five horizontal cylindrical furrows. The horizontal line under the oxen represents the field being plowed. The individuals are stylistically similar to each other; these are depicted with schematic forms and heads bowed down, flat bodies, fork-shaped hands and feet. All extensions of their bodies are somewhat pointed. Likewise, the oxen are also given in schematic style with triangular heads. The scorpion at the end of the scene has body parts that resemble fork-shaped hands of the individuals. The body parts of the scorpion resemble fork-shaped hands of the human figures. The dog-like animal has been depicted similar to the head and tails of the oxen. If we consider that the erected tail of the animal is curved and according to the shape of the head, we can suggest that this figure represents a dog.

Similar agricultural scenes on cylinder seals are known from several sites⁸. At Hassek Höyük a seal with a plowing scene was found⁹. Another example with a

possible agricultural scene is known from Amuq Phase H¹⁰. The seal from Mezraa Höyük differs from the other examples showing the preparation of fields for sowing with a plow. The scorpion on the seal is also similar to those from Tell Brak¹¹, Tell Huera¹² and Tell Leilan¹³. The schematic style and thematic flexibility of the animal and human representations on the Mezraa seal, specifically the heads, hands and feet forms, bear common characteristics with seals from other contemporary sites like Norşuntepe¹⁴, Gre Virike¹⁵, Amuq, Tell Brak, Jerablus-Tahtani¹⁶, Tell Selenkahiye¹⁷, Tell Huera and Tell Leilan. These common features show a common style in northern Syria; Amiet¹⁸ names this style “*cyndres prédynastiques schématiques*”, or even defined local northwest Syrian style¹⁹ dating to the Early Dynastic III period²⁰. The spatial distribution of such seals largely overlaps with the distribution area of the Metallic Wares.

¹⁰ Braidwood/Braidwood 1960: 388, Fig. 297.5.

¹¹ Matthews 1991: 152, Figs. 1.4,5, 2.14–15.

¹² Marchetti 1998: Fig. 2.17.

¹³ Parayre 1990: 8557, Fig. 28.4.

¹⁴ Schmidt 2002: 113, Pl. 86.1365.

¹⁵ Ökse 2002: 275–76, Fig. 7.K9/0009/S/02.

¹⁶ Peltenburg/Campbell/Croft/Lunt/Murray/Watt 1995: 70.

¹⁷ van Loon 2001: Pl. 12.11a–b.

¹⁸ Amiet 1961: 33.

¹⁹ Mazzoni 1984: 34; Collon 1987: 20-23; Ökse 2006b: 555.

²⁰ Marchetti 1998: 130–34.

⁸ Collon 1987: 145-48 Figs. 615-619.

⁹ Bhem-Blancke 1981: 25, Pl. 11.2.

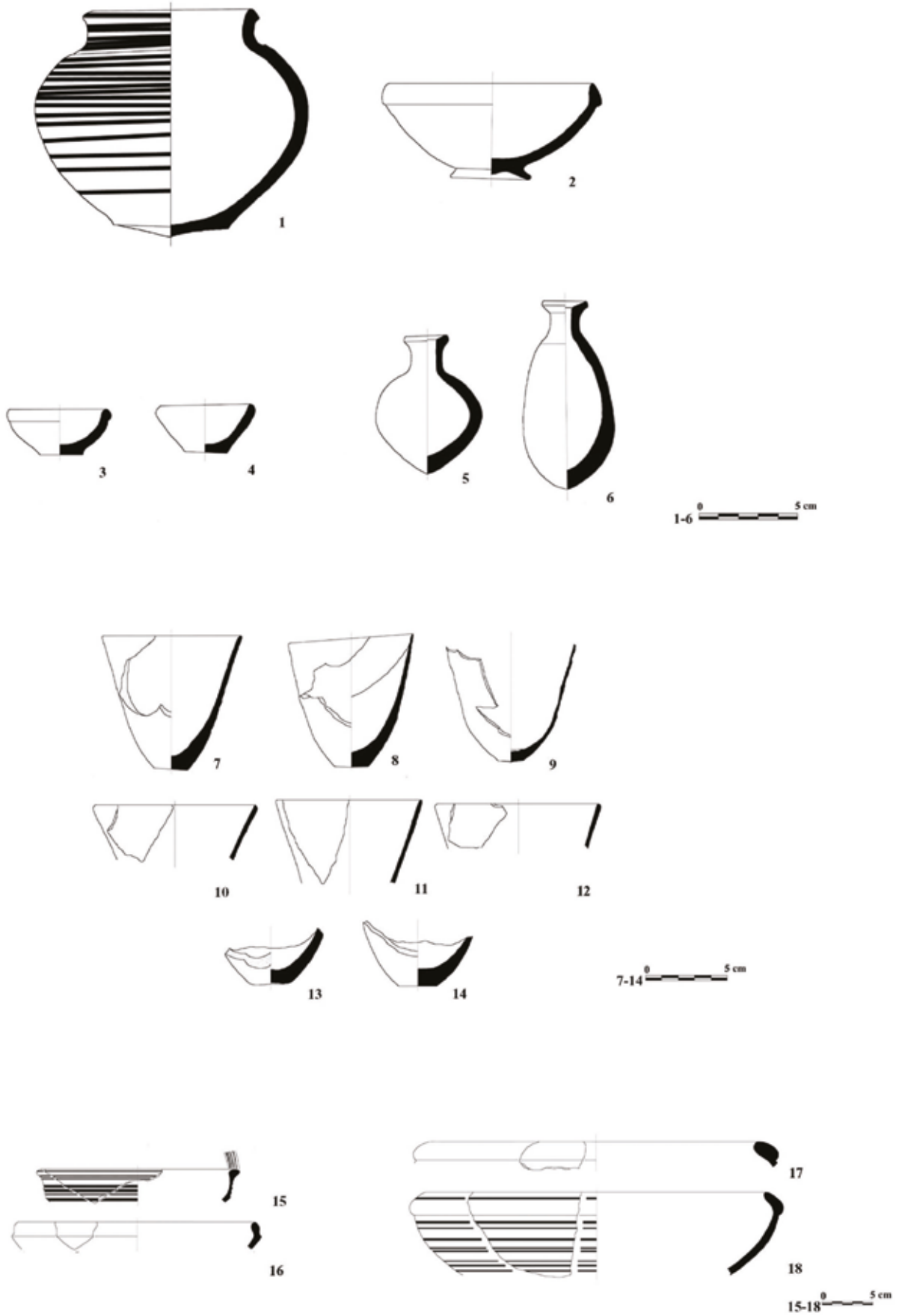

Figure 13: Pottery from Structure B, East Chamber / *Yapı B Doğu Mekan Seramik Buluntular*

TWO STRUCTURES FROM MEZRAA HÖYÜK DATING TO THE SECOND HALF OF THE THIRD MILLENNIUM BC

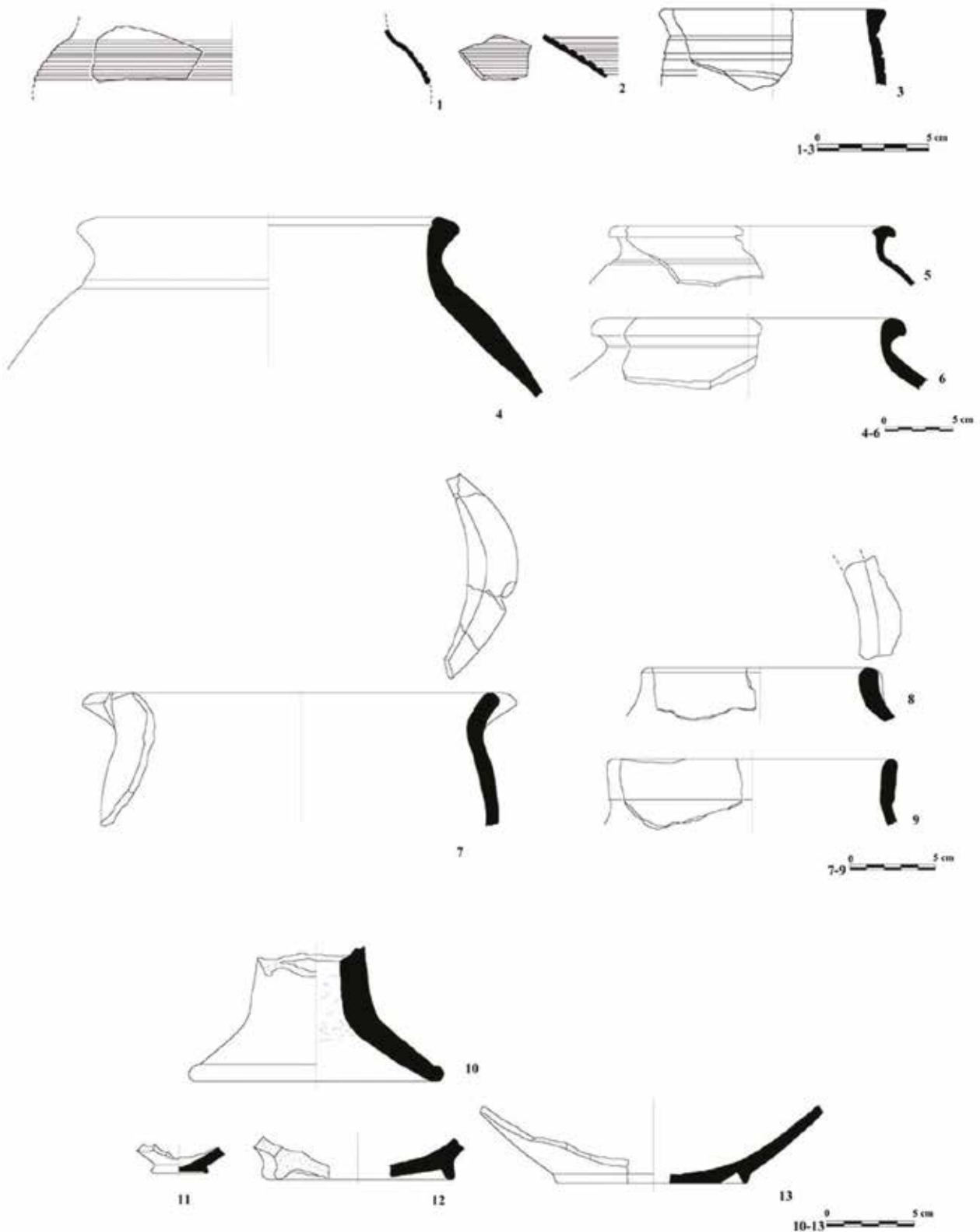

Figure 14: Pottery from Structure B, East Chamber / *Yapı B Doğu Mekan Seramik Buluntular*

One disc-shaped stamp seal is made of terracotta (Fig. 7) bears a pointed lug on one side and a geometrical motive on the other. The motif is composed of two lines on the right and three lines on the left which run perpendicular to two other lines in the middle. A similar scene is known

from the Early Bronze Age level at Gritille²¹. Both seals are made of terracotta and have larger sizes, indicating that they may have been used in daily practices such as sealing pottery and doors or decorating textiles.

²¹ Ellis/Voigt 1982: 325, Pl. 43, Fig. 12.

A large variety of ceramics were found in Structure A. One of the most important types of ceramics from this area is the large and small sized jars which are identified as 'Standard Ware' (Fig. 9.1–8, 10–11). In this group, large sized jars and rims, base fragments of these are numerous. Among other jar types, highly burnished jars with triangular handles take place (Fig. 9.9). A ring-based jar with horizontal grooves on its shoulder and upper body and a horizontal band made with burnishing tool on its lower body (Fig. 8.17) as well as a bottle with an oval body and a horizontal handle (Fig. 8.16) represent different types in the assemblage. "Euphrates Metallic" type beakers, their rim and base fragments (Fig. 8.1–13), undecorated bowls with inturned rims and pattern burnished bowls with outturned rims (Fig. 8.14–15) are among the ceramic types. One of the significant ceramic groups is represented by pedestal bases with broken edges which were levelled with care (Fig. 9.12–17). It can be suggested that these pedestal bases were used as lids for narrow-mouthed jars. One tripod piece is also observed among the base fragments (Fig. 9.18).

Structure B, East Chamber: A metallic jar with horizontal pattern burnishing (Fig. 13.1), a bowl (Fig. 13.2), miniature bowls (Fig. 13.3–4) and bottles (Fig. 13.5–6) are among the ceramics from the pit in Structure B. "Euphrates Metallic" type beakers, body sherds and base fragments belonging to such beakers are one of the major groups of ceramics found from this area (Fig. 13.7–14). Bowls decorated with burnishing tool or undecorated bowls (Fig. 13.15–18), jar fragments with horizontal grooves on their upper bodies (Fig. 14.1–2), similar to those found in West Chamber, large jars belonging to Standard Ware (Fig. 14.3–6) and rim sherds belonging to pattern burnished jars with triangular handles on the rim (Fig. 14.7–9), ring bases (Fig. 14.11–13) and one pedestal base (Fig. 14.10) are among the most important ceramic findings from the East Chamber.

Assession of the Ceramic Findings: "Euphrates Metallic" type beakers constitute the largest number of ceramic group in these structures (Figs. 8.1–13, 10.1–4, 13.7–14). These kind of ceramics are called 'Euphrates Ware'²² and are represented by well-fired, wheel-made, thin-walled, brown and reddish brown colored beakers which include low amounts of mica and lime. Their distribution is widespread especially in the Middle Euphrates region. Since these wares are made out of clays that include lime, they are not fired in very high temperatures in order not to turn the fired ceramics into slags. As a result, one cannot describe their firing as 'very hard'²³. Similar cups were uncovered at Samsat²⁴,

Tepecik²⁵, Kurban Höyük²⁶, Hayaz Höyük²⁷, Gre Virike²⁸, Harabebezikan²⁹, Oylum Höyük³⁰, Titriş Höyük³¹, Harran³², Tall Bi'a³³, Tell Matsuma³⁴, Jerablus-Tahtani³⁵, Tell Hadidi³⁶ and are dated to Early Bronze Age III/IV³⁷.

Among the ceramic finds small and large sized jars constitute an important group (Figs. 9.1–7, 10.5, 14.4–6). Large sized jars as well as rimsherds and base fragments belonging to these jars are quantitatively high in this group. These wares are wheel-made and are tempered with fine sand, few lime particles and mica. Their colors range from pinkish buff to reddish brown. Similar jars were recovered from Titriş Höyük as well³⁸. These ceramics belong to the same group which are variably labeled as "Simple Ware"³⁹, "Plain Simple Ware"⁴⁰, "Standard Ware"⁴¹ or "einfache Ware"⁴². These were mass-produced in northern Syria and southeast Anatolia (Euphrates Basin) during the 3rd millennium BC.

Jars with triangular handles and pattern burnish found in all three spaces (Figs. 9.9, 10.6–8, 14.7–9) find their close parallels at Titriş Höyük⁴³, Gre Virike⁴⁴, Harran⁴⁵, Amuq J⁴⁶, Tell es-Sweyhat⁴⁷ and Hammam et-Turkman⁴⁸. Oval shaped bottle with horizontal handle is similar to that from Amuq⁴⁹.

The undecorated or pattern burnished bowls are similar to standard wares (Figs. 8.14–15, 13.15–18). The ones with horizontal bands made with burnishing tools are similar

²⁵ Esin 1979: 87 Pl. 57.1.

²⁶ Algaze/Evins/Ingraham/Marfoe/Yener 1990: Figs. 77.C, 78.C.

²⁷ Thissen 1985: Fig. 3.2.

²⁸ Ökse 2001: Fig. 19.b; Ökse 2006a: Fig. 42.6; Engin 2007: 273 Fig. 18.5.4–7.

²⁹ Bilgen 2001: Figs. 20–21.

³⁰ Özgen 1989/90: 23, Fig. 1.1.

³¹ Algaze/Mısır 1994: Fig. 8.

³² Prag 1970: 78, Fig. 7.36–37.

³³ Strommenger/Kohlmeyer 1998: Pl. 159.7.

³⁴ Tsunaki 1995: Fig. 27.12.

³⁵ Peltenburg/Campbell/Croft/Lunt/Murray/Watt 1995: Fig. 28.2.

³⁶ Dornemann 1988: 38 Fig. 20.21.

³⁷ Rova 2011: Tablo 4:038, 5:038; Falb, Porter, Prub 2014: 167–174; Sconzo 2015: Table 4-6; Finkbeiner/Novák/Sakal/Sconzo 2015: 433-36: EME 3-4, 2625-2236 BC.

³⁸ Matney/Algaze/Pittman 1997: Fig. 17.B–F.

³⁹ Braidwood/Braidwood 1960: 406.

⁴⁰ Braidwood/Braidwood 1960: 264; Thissen 1985: 76, 80–81; Algaze/Evins/Ingraham/Marfoe/Yener 1990: 311.

⁴¹ Orthmann/Rova 1991: 71.

⁴² Kühne 1976: 73; Abay 1997: 27.

⁴³ Matney 1997: Fig. 18.E.

⁴⁴ Engin 2007: 277 Fig. 18.8.5–9.

⁴⁵ Prag 1970: 78 Fig. 8.54–55.

⁴⁶ Braidwood/Braidwood 1960: Fig. 345.2.

⁴⁷ Holland 1977: 53 Fig. 5.8,10.

⁴⁸ Curvers 1988: Pl. 113.36.

⁴⁹ Braidwood/Braidwood 1960: 410, 413 Fig. 315.1, Pl. 40.10.

²² Orthmann/Rova 1991: 73.

²³ Fitz 1984: 124; Schneider 1994: 99–109.

²⁴ Abay 1997: Fig. 181.e.

TWO STRUCTURES FROM MEZRAA HÖYÜK DATING TO THE SECOND HALF OF THE THIRD MILLENNIUM BC

	beakers	bowls		jars			bottles	bases			Total
	Metallic	Ring Burnished Ware and caliciform	Simple Ware	Ring Burnished Ware and caliciform	Simple Ware	Black Burnished Ware	Ring Burnished Ware and Simple Ware	Ring Burnished Ware	Simple Ware	tripod	
Structure A	13	1	1	1	10	1	1	1	5	1	35
Structure B	12	3	5	3	4	6	2		4	1	40
		4	6	4	14	7		1	9	2	
Total	25	10		25			3	12			75

Figure 15: Distribution of Pottery from Structures A and B / *Yapı A ve B Seramik Buluntuların Dağılımı*

to the ones which are called “Grey/Bruff Spiral Ring Burnished Ware”⁵⁰ or “Graue Ware mit Spiralglättung”⁵¹ that have a wide distribution in the Middle Euphrates Basin. Similar bowls are known from Horum Höyük⁵², Harran⁵³ and Tell Hadidi⁵⁴.

Structure A and East Chamber of Structure B contain grooved jar fragments (Figs. 8.17, 14.1–2). Similar jars are known from Amuq⁵⁵, Tell Hadidi⁵⁶, Oylum Höyük⁵⁷, Tell Matsuma⁵⁸, Tell Bi’a⁵⁹ and Gre Virike⁶⁰ during the Early Bronze Age III/IV periods.

Form Distribution of Ceramic findings:

The total number of ceramic findings is 75 (Fig. 15). Twenty five “Euphrates Metallic” type beakers and jars with 67% comprise the most common group among these findings. Twelve and thirteen beakers uncovered at Structures A and B represented by nearly equal numbers. Other common groups of pots are either handmade or wheel made. In this group, wheel-made Plain Simple Ware are in majority whereas Ring Burnished Ware and Caliciform pots are less common. The number of bottles are limited. Compared with these groups, the bowl group is quantitatively behind and consist of vessels of Ring Burnished Ware, Caliciform and Plain Simple Ware. Another well known bowl type described

as “Champagne-cup” or “Fruid Stands” is represented only by a piece of a pedestal⁶¹. These types are frequently found in the graves around Carchemish region, though these are rare in household inventories.

“Euphrates Metallic” type beakers have a ratio of 33% among the ceramic findings in places whereas there are nine Ring Burnished Ware and Caliciform bowls with a ratio of 9.1% in total. These proportions show us that ceramic forms used in these two forms are concentrated on “Euphrates Metallic” type beakers and jars. A similar ceramic distribution observed in several sites around the Carchemish region shows a cultural relationship with the region on the eastern side of Euphrates.

One particular example (Fig. 8.16) among bottles, has an oval body, round base and a horizontal grip that could be hold with an index finger, differentiating it from other bottles known in the region. The closest parallel of this type of grip is seen in Amuq I phase⁶². This parallel indicates the relations of Mezraa Höyük with the Amuq region in the west.

Like in other sites of the region, the caliciform assemblage indicates the relation between Ebla and Middle Euphrates Region. The relations of the Middle Euphrates region with Mezraa Höyük and Ebla have been increased towards the end of the Early Bronze Age which had become obvious with pots with two or three stripes around their rims and Caliciform pots often found on the East Slope level VI. Such ceramic findings are not retrieved from the structures described as level “V” on the summit. Considering the ceramic material in these structures, we see that they are contemporary

⁵⁰ Braidwood/Braidwood 1960: 450.

⁵¹ Strommenger 1970: 46.

⁵² Marro/Tibet/Ergeç 1998: 288, Pls VII.1–2, VIII. 1–3.

⁵³ Prag 1970: 78 Figs. 7.10; 8.39–40, 48.

⁵⁴ Dornemann 1977: Fig. 18.10.

⁵⁵ Braidwood/Braidwood 1960: 370 Figs. 286.13, 315.1, 410, 413 Pl. 40.10.

⁵⁶ Dornemann 1988: 38, Fig. 7.27.

⁵⁷ Özgen 1989/90: 23 Fig. 1.5.

⁵⁸ Tsunaki 1995: 88 Fig. 11.6.

⁵⁹ Strommenger 1993: 29 Fig. 19.

⁶⁰ Ökse 1999: Fig. 7.21.

⁶¹ Falsone/Sconzo 2007: 79–84; Porter 2007: 5.

⁶² Braidwood/Braidwood 1960: 410 Fig. 315.1.

with those in Kurban Höyük IV⁶³, Tilbeshar IIIC⁶⁴, Gre Virike IIA⁶⁵, Tell Ahmar⁶⁶, Qara Quzak Level IV⁶⁷, Tell Banat Period III⁶⁸, Tell Shiyukh Tahtani Phase 11-12⁶⁹, Jerablus Tahtani 2B fortified settlement⁷⁰, Tell Hadidi 2⁷¹, Amuq I⁷², Tell Mardikh IIB1- Ebla Palace G⁷³ and Umm el-Marra Period V⁷⁴.

In East Slope excavations at Mezraa Höyük, we did not come across a parallel layer of settlement to level VI of the summit, dating to the Early Bronze Age IVB⁷⁵. We assume that structures which belong to Early Bronze Age IVB and expected to be found in that specific point that has a comfortable and dominating view over its surroundings have probably been destroyed by the later four settlements dating to the Iron Age and Middle Age.

During the excavations we have often asked ourselves and been asked to by other colleagues the same question: could these structures be graves just like those in Tell Banat or Gre Virike? During the digging process of a granary situated on the south corner of the Structure A dating to the Middle Ages, a skeleton with a damaged upper part has been recovered *in situ*. The preserved part of the skeleton shows that the individual was lying on its left, as he/she died. Its legs lie apart from each other and one of the legs is more wriggled. The position of the skeleton reflects that the individual was not placed as if in a grave; the position shows that she/he lies as originally fallen.

A hearth half destroyed by a Middle Age granary, unearthed at Structure A, and pot sherds laid on the flat stones next to that hearth show us that this place was used as a living area. Additionally, there were similar bowls and pots with cooking pits, grinding stones and storage pits found in Structure B. Among other findings were the threshold stones that belong to the backyard door which connected Structure B to the outside and a Stone door-jamb belonging to another door next to it.

⁶³ Algaze/Evins/Ingraham/Marfoe/Yener 1990: 311–367.

⁶⁴ Kepinski 2005: 149–50; 2007: 305.

⁶⁵ Ökse 2011: 271.

⁶⁶ Roobaert/Bunnens 1999: 164–166.

⁶⁷ Pereiro 1999: 118–119.

⁶⁸ Porter 2007: 6,11–12.

⁶⁹ Sconzo 2007: 274–77.

⁷⁰ Peltenburg 1999: 101–02.

⁷¹ Dornemann 1985: 54.

⁷² Braidwood/Braidwood 1960: 397–419.

⁷³ Mazzoni 1985: 9–12; 2003: 180.

⁷⁴ Schwartz/Curvers/Dunham/Stuart/Weber 2006: 628; Schwartz 2007a: 514.

⁷⁵ Finkbeiner/Novák/Sakal/Sconzo: 2015: 436-38; EME 5-6.

The pottery repertory retrieved in those two structures, we see that burnished jars and pots with triangular lugs, storage jars and a great number of pots stand mostly out. This period is also called as “Champagne-Cup-period”. Such pots are common around this region and they are represented in two structures with just one base sherd. When we take architectural qualities and small findings into consideration, it would be assumed that these structures were not used as graves.

The Middle Euphrates region in written sources, and Mezraa Höyük’s place in the region

The written documents retrieved from Ebla present information about its political and economical situation as well as about its neighbors. The information concerning the regions in the north are of particular interest. These documents, inform us on the political, economical and social situation of the period of these structures. Ebla documents reveal the names and properties of several sites and settlements in the northern regions⁷⁶. The name of Carchemish, which is situated in North Syria, is mentioned in these documents. Ursa’um/Ursu is localized to the Gaziantep region and Tall Bazi-Banat Armi/Armium to the Jezirah⁷⁷. According to these documents, Carchemish, during the mid- 3.000 B.C and under the authority of Ebla, was an important city at the border zone⁷⁸. In these documents, the existence of “*badālum*” has been mentioned, certain overseers consisted of merchants or viceroys, in the region between Gaziantep and Şanlıurfa. Also, in these documents, Gaziantep region with its still uncertain borders has been localized as Ursu⁷⁹. According to the texts, even though the limits of their authority and jurisdiction is still to be determined, these persons are connected with the king of Ebla. These documents are important since they show us that the influence of Ebla has been spread up north, towards the Taurus Mountains⁸⁰. Little is known about the beginning of the domination and its duration in northern regions. We have learned from written documents that there was a *badālum* in Ursu yet Carchemish’s name, even though it was located within the sphere of Ebla’s influence, is not mentioned in these documents among the list of centers with Badalums⁸¹. It is understood that Carchemish was trading with Ebla in that period of time⁸². Our knowledge on the size and political structure of Carchemish in that

⁷⁶ Matthiae 1981: 169, 180; Astour 1988: 142.

⁷⁷ Astour 2002: 81 fn. 146; Otto and Biga 2010: 481–492.

⁷⁸ Bunnens 2007: 50.

⁷⁹ Klengel 1988: 250; Lipiński 1988: 258–60; Bonechi 1998: 234–35; Ökse 2007a: 101.

⁸⁰ Astour 1988: 142.

⁸¹ Astour 2002: 150 fn. 617.

⁸² Milano 1995: 1227.

period is very limited and the explorations in the center reveals no data⁸³. Our problem arises from the limited information obtained from small areas during Woolley's⁸⁴ excavations. We hope that recent excavations may determine the borders of early layers occupied by levels dating to the 2nd and 1st centuries BC.

The data from Ebla texts lead us to think that Mezraa Höyük was a settlement which was subjected to Carchemish or Ursu under the authority of a minor regional ruler. This type of political structure was probably valid for some other small settlements on the south of Birecik such as Zeytinlibahçe, Şavi Höyük and Akarçay Höyük. Names of diverse settlements are mentioned in Elba documents; however, none of those could be localized⁸⁵.

DISCUSSION

The two structures uncovered on the summit of Mezraa Höyük and their finds display original characteristics. The related buildings which were used simultaneously with these structures remain mostly disturbed due to long-lasting agricultural activities carried out on top of the mound.

The location, planning, building techniques and findings recovered suggest that these structures had an important function in the settlement. The findings from Structure A found *in situ* and the skeleton of an adult are important indications for such an interpretation. The position of the skeleton gives the impression that the person died as a result of a sudden event which might have caused the collapse of the building as well. No traces of burning were observed that might have been aroused during such a collapse. Beside the skeleton, the remains of other findings lying scattered on the floor are also an indication of a sudden collapse. No clues that might explain the reasons of this sudden destruction of the structure are available.

The findings from the west and east spaces of Structure B show close parallels in terms of their dating with the pottery of Structure A. This implies that both structures were actively used at the same time period. A pit on the floor of the yard provides an important data as a storage place. Finding similar applications at Hacinebi Tepe dating to the Late Uruk period, and Tell es-Sweyhat dating to the Early Bronze Age, indicate continuity in the traditional ways of life in the region.

The ceramic repertoire in both structures certainly belongs to the same time period. A considerable amount of these ceramics are of Metallic Ware. Beakers seem to have been one of the most commonly utilized items at Mezraa Höyük as well as at the other contemporary sites in the region. Yet another typical group of ceramics from the site is jars of the 'Standard Ware'. Although they appear in varying sizes, large jars probably used as storage vessels are more common. The jars with glossy polish and triangular handles seem to have been intensively used, probably for cooking purposes as some of these show traces of sooting. Horizontal bands applied with burnishing tool on bowls and jars are observed on ceramics recovered from all structures.

According to findings, both structures can be dated to Early Bronze Age III/IVA. According to the cuneiform tablets found at Ebla, in the mid 3rd millennium BC Carchemish was an important city under the political authority of Ebla⁸⁶. These texts mention certain tradesmen, local rulers or governors appointed by the king called "*badālum*" in the area between Gaziantep and Şanlıurfa, suggesting that the region was under the control of the Kingdom of Ebla. Thus we can infer the existence of a ruling class and the well-established social differentiation. The Structures A and B on the summit of Mezraa Höyük are, according to their location, architectural planning and building techniques as well as the seals and pottery, imply that these structures were used by a local ruler and his family. These structures seem to have been destroyed during a sudden event and were abandoned; so, never inhabited again.

The rule of Ebla bases on information obtained from Ebla documents, and the region around Carchemish and Gaziantep, including Mezraa Höyük, in accordance with archeological findings. An identical culture is observed among the archeological findings in the region including burial traditions, architectural, seals, manufacturing techniques, ceramic forms, the ratio of these forms and decoration.

Even though it is not possible to explain the reason behind the destruction of structures in the summit of Mezraa Höyük, such a demolition took place in a time period contemporary with the emergence of some changes observed in the region. The differentiations in ceramic forms coming from the latest phase of the Early Bronze Age are among the important evidences in this regard.

There are many studies focused on the possible reasons for this "crisis", "collapse", "transformation" or "continuity" that took place in Northern Syria and

⁸³ Matthiae 1981: 169; Astour 1988: 144.

⁸⁴ Woolley / Barnett 1952.

⁸⁵ Astour 1988: 142–143.

⁸⁶ Pettinato 1976: 11–15.

Northern Mesopotamia⁸⁷ which had lasted well into Middle Bronze Age II. Some studies focused on the climate changes in the region stated that a severe draught in Mesopotamia, Syria and Palestine could have triggered social changes⁸⁸. Contrary to the view basing on large centers, Wossink⁸⁹ asserts that climatic changes did not affect the Carchemish region so much. It may be possible that the inhabitants of Mezraa Höyük and some of the other small settlements might have abandoned the region because of severe draught affecting the Middle Euphrates region and have migrated to the Taurus foothills with better climatic conditions.

Acknowledgements

We would like to express our sincere gratitude to Prof. Dr. Numan Tuna, the head of the Center for research and Assessment of the Historic Environment, for organizing the “Salvage Project of the Archaeological Heritage of the Ilisu and Carchemish dam reservoirs”, for his support. 2005 excavation season was supported by Çanakkale Onsekiz Mart University under project 2005/21. The work in seasons 2006–2007 was kindly supported by the Turkish Ministry of Culture and Tourism. The excavations were directed by Şanlıurfa Archaeological Museum. We would like to thank the museum directors Sedat Bucak, Naci Toy and Nurten Aydemir as well as the staff at the museum for their involvement.

REFERENCES

- ABAY, E. 1997.
Die Keramik der Frühbronzezeit in Anatolien mit “Syrischen Affinitäten“. Münster.
- ALGAZE, G./ EVINS, M. A./ INGRAHAM M. L./ MARFOE, L. /YENER, K. A. 1990.
Town and Country in Southeastern Anatolia. Vol. I-II: The Stratigraphic Sequence at Kurban Höyük. Chicago.
- ALGAZE, G./BREUNINGER, R./KNUDSTAD, J. 1994.
“The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project: Final Report of the Birecik and Carchemish Dam Survey Areas”, *Anatolica* XX: 1–96.
- ALGAZE, G./MISIR, A. 1994.
“Excavations at Titriş Höyük. A Small Mid-Late Third Millennium Urban Center in Southeastern Anatolia, 1992”, XV. Kazı Sonuçları Toplantısı I. Ankara: 153–170.
- AMIET, P. 1961.
La Glyptique Mésopotamienne Archaïque. Paris.
- ASTOUR, M. C. 1988.
“The Geographical and Political Structure of the Ebla Empire”, *Wirtschaft und Gesellschaft von Ebla, Akten der Internationalen Tagung Heidelberg*, 4.–7. November 1986, (Eds. H. Waetzoldt, H. Hauptmann). Heidelberg: 139–158.
- ASTOUR, M. C. 1997.
“Ḫaššu and Ḫasuwan a Contribution to North Syrian History and Geography”, *Ugarit-Forschungen* 29: 1–66.
- ASTOUR, M. C. 2002.
“A Reconstruction of the History of Ebla (Part 2)”, *Eblaitica: Essays on the Ebla Archives and Eblaitic Language*. Vol. 4, (Eds. C. H. Gordon/R.G.A. Endsbury). Eisenbrauns: 57–195.
- BHEM-BLANCKE, R. M. 1981.
“Hasek Höyük”, *Istanbuler Mitteilungen* 31: 5–30.
- BİLGEN, N. 2001.
“Early Bronze Age Vessels (Grave Goods?) from Harabebezikan Höyük” *Salvage Project of the Archaeological Heritage of the Ilisu and Carchemish Dam Reservoirs Activities in 1999*. (Eds. N. Tuna/J. Öztürk/J. Velibeyoğlu). Ankara: 413–427.

⁸⁷ Cooper 2006: 258–74; 2012; Schwartz 2007b; 2012; Schwartz / Miller 2007; Sconzo 2007.

⁸⁸ Weiss 2000: 91–92; Weiss and Bradley 2001; Peiser 2003: 195–197; Staubwasser and Weiss 2006: 381–383.

⁸⁹ Wossink 2009: 140–141.

TWO STRUCTURES FROM MEZRAA HÖYÜK DATING TO THE SECOND HALF OF THE THIRD MILLENNIUM BC

- BONECHI, M. 1998.
“Remarks on the III Millennium Geographical Names of the Syrian Upper Mesopotamia”, *Subartu. About Subartu. Studies devoted to Upper Mesopotamia IV/I*. 219–242.
- BRAIDWOOD, R. J./BRAIDWOOD, L. S. 1960.
Excavations in the Plain of Antioch I: The Earlier Assemblages, Phases A-J. Chicago.
- BUNNENS, G., 2007.
“Site Hierarchy in the Tishrin Dam Area and Third Millennium Geopolitics in Northern Syria” *Euphrates Valley Settlement. The Carchemish Sector in the Third Millennium BC* (Ed. E. Peltenburg). Oxford: 43–54.
- COLLON, D. 1987.
First Impressions. Cylinder Seals in the Ancient Near East. London.
- COOPER, L. 2006.
Early Urbanism On The Syrian Euphrates. New York.
- COOPER, L. 2010.
“States of Hegemony: Early Forms of Political Control in Syria During the Third Millennium BC”, *The Development of Pre-State Communities in the Ancient Near East: Studies in Honour of Edgar Peltenburg*, (Eds. D. Bolger / L. Maguire). Oxford: 87–94.
- COOPER, L. 2012.
“Continuity and Change in the Upper Euphrates Region of Syria” *Looking North: The Socioeconomic Dynamics of Northern Mesopotamia and Anatolian Regions during the Late Third and Early Second Millennium BC* (Eds. N. Laneri/P. Pfälzner/S. Valentini). Wiesbaden: 81–92.
- CURVERS, H. H. 1988.
“The Period VI Pottery, The Period VII Pottery”, *Hammam et-Turkman I, Report on The University of Amsterdam’s 1981–1984 Excavations in Syria II*, (Ed. M. N. van Loon). İstanbul: 351–396.
- DORNEMANN, R. H. 1977.
“Tell Hadidi: A Millennium of Bronze Age City Occupation”, *Annual of the American School of Oriental Research* 44: 113–151.
- DORNEMANN, R. H. 1985.
“Salvage Excavations at Tell Hadidi in the Euphrates River Valley”, *The Biblical Archaeologist* 48/1: 49–59.
- DORNEMANN, R. H. 1988.
“Tell Hadidi: One Bronze Age Site Among Many in the Tabqa Dam Salvage Area”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 270: 13–42.
- EBELING, J. R. 2002.
“Why Are Ground Stone Tools Found in Middle and Late Bronze Age Burials?”, *Near Eastern Archaeology* 65/2: 149–151.
- ELLIS, R./VOIGT, M. M. 1982.
“1981 Excavations at Gritille, Turkey”, *American Journal of Archaeology* 86/3: 319–332.
- ENGİN, A. 2007.
“The Carchemish Region as a Ceramic Province in the Early Bronze Age: Analysis of the Ceramics from the Carchemish Dam Focusing on the Material of Gre Virike”, *Euphrates Valley Settlement. The Carchemish Sector in the Third Millennium BC* (Ed. E. Peltenburg). Oxford: 267–285.
- ESİN, U. 1979.
“Tepecik Kazısı, 1973”, *Keban Projesi 1973 Çalışmaları*. Ankara: 79–94.
- FALB, C./PORTER, A./PRUß, A. 2014.
“North-Mesopotamian Metallic Ware, Jezirah Stone Ware, North-Mesopotamian Gray Ware and Euphrates Banded Ware”, *Associated Regional Chronologies for the Ancient Near East and the Eastern Mediterranean, Arcane Interregional, Vol. I: Ceramics* (Ed. M. Lebeau) Turnhout: 167–185.
- FALSONE, G. 1999.
“Tell Shiyukh Tahtani”, *Archaeology of the Upper Syrian Euphrates: The Tishrin Dam Area Proceedings of the International Symposium* (Eds. G. del O. Lete / J-L. M. Fenollós). Barcelona: 137–142.
- FALSONE, G./SCONZO, P. 2007.
“The ‘Champagne-cup’ Period at Carchemish. A Review of the Early Bronze Age Levels on the Acropolis Mound and the Problem of the Inner Town” *Euphrates Valley Settlement. The Carchemish Sector*

- in the Third Millennium BC (Ed. E. Peltenburg). Oxford: 73–93.
- FINKBEINER, U./NOVÁK, M./SAKAL, F./SCONZO, P. 2015.
“Conclusion” Associated Regional Chronologies for the Ancient Near East and the Eastern Mediterranean Middle Euphrates. (Eds. U. Finkbeiner / M. Novak / F. Sakal / P. Sconzo) Tübingen: 431–438.
- FITZ, V. 1984.
“Steinzeug vom Tell Chuera: Das früheste Beispiel für die Herstellung dicht gebrannter Keramik”, *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie* 74: 123–132.
- HOLLAND, T. A. 1977.
“Preliminary Report on Excavations at Tell Sweyhat, Syria, 1975”, *Levant* 9: 36–66.
- KAPINSKI, C. 2005.
“Tilbeshar- A Bronze Age City in the Sajur Valley (Southeast Anatolia)”, *Anatolica* XXXI: 145–159.
- KAPINSKI, C. 2007.
“Dynamics, Diagnostic Criteria and Settlement Patterns in the Carchemish Area During the Early Bronze Period”, *Euphrates Valley Settlement. The Carchemish Sector in the Third Millennium BC* (Ed. E. Peltenburg). Oxford: 152–163.
- KAPINSKI, C. 2010.
“Tilbeshar: A Major City of the Early and Middle Bronze Ages, West to the Big Bend of The Euphrates (South-Eastern Anatolia): Results from 2005 and 2006 Seasons”, *Proceedings of the International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East. Excavations, Surveys and Restorations: Reports on Recent Field Archaeology in the Near East. Proceedings of the 6th ICAANE, 5 May – 10 May 2008 “Sapienza”, Band 6.2* (Eds. P. Matthiae / F. Pinnock / L. Nigro / N. Marchetti). Roma: 303–310.
- KLENGEL, H. 1988.
“Ebla im Fernhandel des 3. Jahrtausends”, *Wirtschaft und Gesellschaft von Ebla* (Eds. H. Waetzold / H. Hauptmann). Heidelberg: 245–51.
- KÜHNE, H. 1976.
Die Keramik vom Tell Chuera und ihre Beziehungen zu Funden aus Syrien-Palästina. der Türkei und dem Iraq. Berlin.
- LIPINŚKI, E. 1988.
“Šu-bala-aka and badalum”, *Wirtschaft und Gesellschaft von Ebla, Akten der Internationalen Tagung Heidelberg, 4.–7. November 1986* (Eds. H. Waetzoldt/H. Hauptmann). Heidelberg: 257–260.
- van LOON, M. 2001.
Selenkahiye, Final Report on the University of Chicago and University of Amsterdam Excavations in the Tapqa Reservoir. Northern Syria. 1967–1975. Leiden.
- MARCHETTI, N. 1998.
“The Mature Early Syrian Glyptic from the Khabur Region”, *Subartu* 4/2: 115–153.
- MARRO, C. 2007.
“The Carchemish Region in the Early Bronze Age”, *Euphrates Valley Settlement. The Carchemish Sector in the Third Millennium BC* (Ed. E. Peltenburg). Oxford: 222–237.
- MARRO, C./TIBET, A./ERGEÇ, R. 1998.
“Fouilles de Sauvetage de Horum Höyük (Province de Gaziantep) Troisième Rapport Préliminaire”, *Anatolia Antiqua* VII: 285–307.
- MATNEY, T./ALGAZE, G./PITTMAN, H. 1997.
“Excavations at Titris Höyük in Southeastern Turkey: A Preliminary Report of the 1996 Season”, *Anatolica* XXIII: 61–72.
- MATTHEWS, D. 1991.
“Tell Brak 1990: The Glyptic”, *Iraq* 53: 147–157.
- MATTHIAE, P. 1981.
Ebla: An Empire Rediscovered. New York.
- MAZZONI, S. 1984.
“Seal Impressions on Jars from Ebla in EB IA-B”, *Akkadika* 37: 18–45.
- MAZZONI, S. 1985.
“Elements of the Ceramic Culture of Early Syrian Ebla in Comparison with Syro-Palestinian EB IV”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 257: 1–18.

MAZZONI, S. 2003.

“Ebla: Crafts and Power in an Emergent State of Third Millennium BC Syria”, *Journal of Mediterranean Archaeology* 16/2: 173–191.

MILANO, L. 1995.

“Ebla: A Third-Millennium City-State in Ancient Syria”, *Civilizations of The Ancient Near East. Vol. II.5* (Ed. J. Sason). New York: 1219–1230.

ORTHMANN W./ROVA, E. 1991.

Gräber des 3. Jt. v. Chr. im syrischen Euphrattal 2. Ausgrabungen in Wreide. Saarbrücken.

OTTO, A. / BIGA, M. G. 2010.

“Thoughts About the Identification of Tall Bazi with Armi of the Ebla Texts”, *Proceedings of the International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East. Excavations, Surveys and Restorations: Reports on Recent Field Archaeology in the Near East. Proceedings of the 6th ICAANE, 5 May – 10 May 2008 “Sapienza”*, Band 6.2 (Eds. P. Matthiae / F. Pinnock / L. Nigro / N. Marchetti) Roma: 481–494.

ÖKSE, T. A. 1999.

“Gre Virike: Research in 1998”, *Salvage Project of the Archaeological Heritage of the Ilisu and Carchemish Dam Reservoirs Activities in 1998* (Eds. N. Tuna / J. Öztürk). Ankara: 119–132.

ÖKSE, T. A. 2001.

“Excavations at Gre Virike, 1999”, *Salvage Project of the Archaeological Heritage of the Ilisu and Carchemish Dam Reservoirs Activities in 1999* (Eds. N. Tuna / J. Öztürk / J. Velibeyoğlu) Ankara: 263–275.

ÖKSE, T. A. 2002.

“Excavations at Gre Virike in 2000”, *Salvage Project of the Archaeological Heritage of the Ilisu and Carchemish Dam Reservoirs Activities in 2000* (Eds. N. Tuna / J. Velibeyoğlu) Ankara: 241–251.

ÖKSE, T. A. 2006a.

“Early Bronze Age Graves at Gre Virike (Period IIB): An Extraordinary Cemetery on the Middle Euphrates”, *Journal of Near Eastern Studies* 65: 1–37.

ÖKSE, T. A. 2006b.

“Gre Virike’de Bulunan Silindir Mühürler ve Kaplar Üzerinde Yer Alan Silindir Mühür Baskıları”, *Studies*

in *Honor of Hayat Erkanal Cultural Reflections* (Eds. Erkanal-Öktü, A., et al.). İstanbul: 546–551.

ÖKSE, T. A. 2007a.

“A ‘High’ Terrace at Gre Virike to the North of Carchemish: Power of Local Rulers as Founders?”, *Euphrates Valley Settlement. The Carchemish Sector in the Third Millennium BC* (Ed. E. Peltenburg). Oxford: 94–104.

ÖKSE, T. A. 2007b.

“Continuity and Change in Mortuary Practices of the Early and Middle Bronze Ages in the Middle Euphrates Region”, *Sociétés Humaines et Changement Climatique a la fin du Troisième Millénaire: Une Crise À-t-elle eu Lien en Hatue Mésopotamie?* (Eds. C. Kuzucuoğlu / C. Marro). İstanbul: 139–156.

ÖKSE, T. A. 2011.

“The Early Bronze Age in Southeastern Anatolia”, *Ancient Anatolia 10.000–323*, (Eds. S. R. Steadman / G. McMahon). Oxford: 260–289.

ÖKSE, T.A./ENGİN, A./TEKİNALP, V. M./DAĞ, H. U./GÖRMÜŞ, A. 2001.

“Research at Mezraa Höyük, 1999”, *Salvage Project of the Archaeological Heritage of the Ilisu and Carchemish Dam Reservoirs Activities in 1999* (Eds. N. Tuna / J. Öztürk / J. Velibeyoğlu). Ankara: 187–203.

ÖKSE, T. A./TEKİNALP, V. M. 1999.

“Mezraa Höyük: Research in 1998”, *Salvage Project of the Archaeological Heritage of the Ilisu and Carchemish Dam Reservoirs Activities in 1998* (Eds. N. Tuna / J. Öztürk). Ankara: 175–90.

ÖZGEN, E. 1989/90.

“Oylum Höyük, A Brief Account of Investigations Conducted in 1987 and 1988”, *Anatolica XVI*: 21–29.

PARAYRE, D. 1990.

“Seals and Seal Impressions From Tell Leilan 1985”, *American Journal of Archaeology* 94/4: 556–567.

PEISER, B. 2003.

“Climate Change and Civilisation Collapse”, *The Science, Politics and Economics of Climate Change* (Ed. K. Okonski). London: 191–201.

- PELTENBURG, E. 1999.
 “Tell Jerablus Tahtani 1992–1996: A Summary”, *Archaeology of the Upper Syrian Euphrates: The Thishrin Dam Area Proceedings of the International Symposium* (Eds. G. del O. Lete / J-L.M. Fenollós). Barcelona: 97–105.
- PELTENBURG, E./CAMPBELL, S./CROFT, P./D. LUNT/MURRAY, M. A./WATT, M. E. 1995.
 “Jerablus-Tahtani, Syria, 1992–94: Preliminary Report”, *Levant* 27: 1–70.
- PEREIRO, C.V. 1999.
 “Tell Qara Quzaq: A Summary of the First Results”, *Archaeology of the Upper Syrian Euphrates: The Thishrin Dam Area Proceedings of the International Symposium* (Eds. G. del O. Lete / J-L.M. Fenollós). Barcelona: 117–127.
- PETTINATO, G. 1976.
 “Carchemish – Kār-kamiš: le Prime Attestazioni del III Millennio”, *Oriens Antiquus* 15: 11–15.
- PITTMAN, H. 1999.
 “Administrative Evidence from Hacinebi Tepe: an Essay on the Local and the Colonial”, *Paléorient* 25/1, 43–50.
- PORTER, A. 2007.
 “The Ceramic Assemblages of the Third Millenium in the Euphrates Region”, *Céramique de L’Âge du Bronze en Syrie II, L’Euphrate et la région de Jezirah* (Eds. M. Maqdissi / V. Matoïan / C. Nicole). Beirut: 3–20.
- PRAG, K. 1970.
 “The 1959 Deep Sounding at Harran in Turkey”, *Levant* 2: 63–86.
- ROOBAERT, A./BUNNENS, G. 1999.
 “Excavations at Tell Ahmar-Til Barsib”, *Archaeology of the Upper Syrian Euphrates: The Thishrin Dam Area Proceedings of the International Symposium* (Eds. G. del O. Lete / J-L.M. Fenollós). Barcelona: 163–78.
- ROVA, E. 2011.
 “Ceramic”, *Associated Regional Chronologies for the Ancient Near East and the Eastern Mediterranean*, Vol. I. (Ed. M. Lebeau). Turnhout: 49–127.
- SCHMIDT, K. 2002.
 Norşuntepe Kleinfunde II. Artefakte aus Felsgestein, Knochen und Geweih, Ton, Metal und Glas. Mainz.
- SCHNEIDER, G. 1994.
 “Rohstoffe und Brenntechnik von Keramik in Nordmesopotamien”, *Handwerk und Technologie im Alten Orient* (Ed. R. B. Wartke). Mainz: 99–109.
- SCHWARTZ, G. M. 2007a.
 “The Early-Middle Bronze Transition: Evidence from Umm el-Marra and Western Syria”, *From Relative Chronology to Absolute Chronology: The Second Millennium BC in Syria-Palestine* (Eds. P. Matthiae/F. Pinnock/L. Nigro/N. Marchetti). Rome: 511–530.
- SCHWARTZ, G. M. 2007b.
 “Taking the Long View on Collapse: A Syrian Perspective”, *Sociétés Humaines et Changement Climatique a la fin du Troisième Millénaire: Une Crise À-t-elle eu Lien en Hatue Mésopotamie?* (Eds. C. Kuzucuoğlu / C. Marro). İstanbul: 45–68.
- SCHWARTZ, G. M. 2012.
 “Northern Exposures: Third to Second Millennium BC Transformations in Upper Mesopotamia”, *Looking North: The Socioeconomic Dynamics of Northern Mesopotamia and Anatolian Regions during the Late Third and Early Second Millennium BC* (Eds. N. Laneri / P. Pfälzner / S. Valentini). Wiesbaden: 255–263.
- SCHWARTZ, G./CURVERS, H./DUNHAM, S./STUART, B./WEBER, J. 2006.
 “A Third-Millennium B.C. Elite Mortuary Complex at Umm el-Marra, Syria: 2002 and 2004 Excavations”, *American Journal of Archaeology* 110: 603–641.
- SCHWARTZ, G. M./MILLER, N. 2007.
 “The “Crisis” of the Late Third Millennium B.C.: Ecofactual and Artifactual Evidence from Umm el-Marra and the Jabbul Plain”, *Sociétés Humaines et Changement Climatique a la fin du Troisième Millénaire: Une Crise À-t-elle eu Lien en Hatue Mésopotamie?* (Eds. C. Kuzucuoğlu / C. Marro). İstanbul: 179–204.
- SCONZO, P. 2007.
 “Collapse or Continuity? The Case of the EB-MB Transition at Tell Shiyukh Tahtani”, *Sociétés Humaines et Changement Climatique a la fin du Troisième Millénaire: Une Crise À-t-elle eu Lien en Hatue Mésopotamie?* (Eds. C. Kuzucuoğlu / C. Marro). İstanbul: 267–309.

SCONZO, P. 2015.

“Ceramics”, *Associated Regional Chronologies for the Ancient Near East and the Eastern Mediterranean Middle Euphrates* (Eds. U. Finkbeiner / M. Novak / F. Sakal / P. Sconzo). Tübingen: 85-202.

STAUBWASSER, M./WEISS, H. 2006.

“Holocene Climate and Cultural Evolution in Late Prehistoric–Early Historic West Asia”, *ScienceDirect* 66: 372–387.

STEIN, G. J./BERNBECK, R./COURSEY, C./MCMAHON, A./MILLER, N. F./MISIR, A./NICOLA, J./PITTMAN, H./POLLOCK, S./WRIGHT, H. 1996.

“Uruk Colonies and Anatolian Communities: an Interim Report on the 1992–1993 Excavations at Hacinebi, Turkey”, *American Journal of Archaeology* 100/2: 205–260.

STROMMINGER, E. 1970.

“Keramik” *Zwei der Vorläufiger Bericht über die von der Deutschen Orientgesellschaft und Mitteln der Stiftung Volkswagenwerk in Habuba Kabira und in Mumbaqaq unternommenen archäologischen Untersuchungen, Mitteilungen der Deutschen Orientgesellschaft* 102: 44–50.

STROMMINGER, E. 1993.

“Ausgrabungen in Tall Bi’a 1992”, *Mitteilungen der Deutschen Orientgesellschaft* 125: 5–31.

STROMMINGER, E./KOHLMEYER, K. 1998.

Ausgrabungen in Tall Bi’a, Tuttl I: die Altorientalischen Bestattungen. Saarbrücken.

THISSEN, L. 1985.

“The Late Chalcolithic and Early Bronze Age Pottery from Hayaz Höyük”, *Anatolica* 12: 75–130.

TSUNAKI, A. 1995.

“Neolithic and Early Bronze Age Layers of the Matsuma: The Results of Soundings at Square 15 Gc”, *Bulletin of the Ancient Orient Museum* 16: 75–107.

WEISS, H. 2000.

“Beyond the Younger Dryas: Collapse as Adaptation to Abrupt Climate Change in Ancient West Asia and the Eastern Mediterranean”, *Environmental Disaster and the Archaeology of Human Response*, Maxwell Museum of Anthropology, *Anthropological Papers* 7: 75–98.

WEISS, H./RADLEY, B R. S. 2001.

“What Drives Societal Collapse?”, *Science* 291 no. 5504: 609–610.

WOOLLEY, C. L./BARNETT, R. D. 1952.

Carchemish. Report on the Excavations at Jerablus on Behalf of the British Museum Part III: The Excavations in the Inner Town and Hittite Inscriptions. London.

WOSSINK, A. 2009.

Challenging Climate Change, Competition and Cooperation among Pastoralists and Agriculturalists in Northern Mesopotamia (c. 3000–1600 BC): Leiden.

YALÇIKLI, D./TEKİNALP, V. M. 2004.

“Mezraa Höyük 2002 Yılı Kurtarma Kazıları”, XXV. Kazı Sonuçları Toplantısı 1. Ankara: 377–386.

YALÇIKLI, D./TEKİNALP, V. M. 2011.

“Mezraa Höyük 2002 Yılı Kazıları/ The 2002 Excavations Season at Mezraa Höyük”, *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2002 Yılı Çalışmaları/ Salvage Project of the Archaeological Heritage of the Ilisu and Carchemish Dam Reservoirs Activities in 2002* (Eds. N. Tuna / O. Donan). İstanbul: 119–155.

ZITTLER, R. 1997.

“Surface Collections and Excavations in the Lower Town and Lower Town South”, *Subsistence and Settlement in a Marginal Environment: Tell es-Sweyhat, 1989–1995 Preliminary Report*, MASCA Research Papers in Science and Archaeology 14. Philadelphia: Museum Applied Science Center for Archeology, University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology (Ed. R. Zettler). 35–72.

YUKARI DİCLE HAVZASI TUNÇ VE DEMİR ÇAĞLARI KIRSAL YERLEŞİMLERİNDE NÜFUS HESABI ÜZERİNE BİR UYGULAMA

A PRACTICE ON POPULATION ESTIMATES OF BRONZE AND IRON AGE RURAL SETTLEMENTS IN THE UPPER TIGRIS REGION

Ayşe Tuba ÖKSE*

Makale Bilgisi

Başvuru: 19 Aralık 2015

Hakem Değerlendirmesi: 22 Aralık 2015

Kabul: 5 Şubat 2016

Article Info

Received: December 19, 2015

Peer Review: December 22, 2015

Accepted: February 5, 2016

Anahtar Kelimeler: Kırsal Nüfus, Tunç Çağı, Demir Çağı, Tarımcı Köy, Yayla Yerleşimi, Mevsimlik Barınak
Keywords: Rural population, Bronze Age, Iron Age, Farmer Village, Pasture, Seasonal Dwelling

ÖZET

Arkeolojik yerleşimlerde nüfusun hesaplanması nüfus hareketliliklerini, yaşam tarzını, sosyal, ekonomik ve siyasi tarihi canlandırmada kullanılan verilerden birisidir. Bu amaçla antropolojik veriler, buluntu yoğunluğu, besin kapasitesi, yerleşim boyutları, konut sayısı ve ortalama çekirdek aile nüfusu, kişi başına düşen kapalı yaşam alanı gibi farklı ölçütler temel alınarak arkeolojik, tarihi ve etnografik verilerin de ışığında geliştirilen nüfus tahmini yöntemleri kullanılmaktadır. Bu çalışmada etnolojik veriler üzerinden, Yukarı Dicle havzası kazılarında açığa çıkartılmış bazı Tunç ve Demir Çağı kırsal yerleşimleri üzerinde, uyumak için kullanılan alana göre nüfus hesaplama yöntemi uygulanmıştır. Bu yöntemde kapalı ve açık kullanım alanlarının birbirine oranı ve kapalı mekanların işlev alanları belirlendikten sonra uyumak için kullanılacak mekanlara sığan döşek sayısı üzerinden, konutlarda kaç kişinin uyuyabileceği hesaplanmıştır. Bu hesaplama, halen kırsal alanda Anadolu'da kullanılan boyutlarda döşeklerde farklı yaş gruplarından kaç bireyin uyuyabileceğine ilişkin veriler doğrultusunda yapılmıştır. Tarımcı kırsal yerleşimlerin tek katlı konutlardan oluşan örnekleri ile iki katlı konutları bulunan örneğinde sonuçlar farklılaşmıştır. Kırsal yerleşimlerde kişi başına düşen kapalı konut alanının farklı yaşam tarzı süren topluluklarda yaklaşık benzeri sonuçlar verdiği, ancak geçici barınaklarda bu alanın yarı yarıya düştüğü, yerleşimin toplam alanının kişi başına düşen oranının da hayvancılıkla geçinen topluluklarda, tarımcı toplulukların iki katı olduğu belirlenmiştir. Yüzeysel araştırmalarında ölçülen yerleşim boyutlarına göre kırsal nüfusun hesaplanması için öncelikle yerleşimcilerinin yaşam tarzının ve yapıların yoğunluğunun analiz edilmesi, hata payını azaltacaktır.

* Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, E-posta: tubaokse@yahoo.com

ABSTRACT

Estimating the population of archaeological sites provides data for reconstructing migrations, life style, and social, economic and political history. The methods used for estimating population base on anthropological data, nutrition capacity, settlement dimensions, number of dwellings and average members of nuclear families, as well as the indoor area per individual. These estimations are crosschecked with archaeological, historical and ethnographic data. This paper deals with the method for estimating population according to the analysis of sleeping area of the Bronze and Iron Age settlements uncovered in the Upper Tigris region. By this method, the proportion of the indoor and outdoor areas to each other, and the function analysis of indoor areas have been analyzed. According to the number of mattresses passing to indoor sleeping areas, the number of individuals that can sleep there has been estimated. The estimation bases on the dimensions of currently used mattresses in rural Anatolia, and the number of individuals that can sleep in them. The population of rural farming communities living in single storey houses differ with those living in double storey houses. Even though the area per individual seems to be close in rural settlements used either by farming or pastoral communities, the area estimated for temporary dwellings is the half of others. Moreover, for pastoral communities, the total settlement area per individual seems to have been double of those for farming communities. Thus, for estimating the population of settlements determined during surveys, primarily the life style of the inhabitants and the concentration rate of dwellings should be analysed, in order to minimize mistakes.

GİRİŞ

Arkeolojik araştırmaların en önemli sonuçlarından birisi, açığa çıkan yerleşim birimlerinde yaşamın nasıl geçtiğinin anlaşılmasıdır. Eski yerleşim alanlarında ele geçen malzemeden elde edilen veriler yerleşimlerin kullanıldığı tarih aralığı, kültürel özellikler ve yaşam tarzına ilişkin bilgiler sağlamaktadır. Eski toplumların nüfusu, toplumların yapısı ve hareketlerinin anlaşılması için önemli bir veri kaynağıdır. Demografik Arkeoloji olarak adlandırılan bu dalda, etnolojik veriler temel alınarak geliştirilen çeşitli yöntemler uygulanmıştır¹.

Nüfusun hesaplanması göç hareketlerini, yıkımları, refahı, yeni yerleşim kurma hareketlerini ortaya koymak için önemli hareket noktalarından biridir. Eski yerleşimlerin ekonomisinde veya yaşam tarzında görülebilecek değişimler, nüfusunun yoğunlaşması ya da seyrelmesi, hatta terk edilmesi gibi olguların analizi, o toplumun sosyal, ekonomik ve siyasi tarihinin çözümlenmesinde önemli hareket noktaları oluşturmaktadır.

Toplumların yaşam tarzlarının yanı sıra çevre koşulları ve ekonomik değişimler de bölgesel nüfusu etkilemektedir. Avcılık ve toplayıcılıkla geçinen toplulukların nüfus yoğunluğunu, çevrelerinde bulunan besin kaynaklarının miktarı etkilerken, besin üreten topluluklarda yoğunluğu belirleyen etkenler tarım arazilerinin kapladığı alan ve ticaret yolları üzerine kurulmuş olmalarıdır.

Bir bölgede nüfus azalırken başka bir bölgede artması ya da aynı bölgede bir dönemde nüfusun yoğun olmasına karşın, bunu izleyen dönemde azalması, toplulukların hangi yönlerde hareket etmiş olabileceklerinin belirlenmesine yardımcı olmaktadır. Belirlenen bu nüfus hareketleri mevsimlik göç, iklim değişimine bağlı göç, siyasi nedenlerden kaynaklanan göç veya zorunlu göç ya da salgın hastalıklar, doğal afetler gibi nedenlere bağlı olarak gerçekleşmiş olabilecektir.

Bilimsel arkeoloji 20. yüzyıl ortalarından itibaren tapınak, saray gibi önemli yapılar ile eser niteliğindeki buluntular dışındaki bulguların tipoloji, tasnif ve istatistik yöntemleri ile halkın yaşam tarzı hakkında verilere ulaşma yöntemlerini geliştirmiş ve uygulamıştır². Bu yöntemler farklı verileri temel almaktadır.

Antropolojik Veriler

Antropolojik verilere göre nüfus hesaplamaları için iskeletler üzerinde yapılan incelemelerden ortaya çıkan ortalama yaşam süresi, bebek ve çocuk ölümleri ve patolojik verilerden yola çıkılarak bu nüfusun ölüm

nedenleri arasında kıtlık, salgın hastalık, yetersiz beslenme, sakatlanma, öldürülme gibi nedenlerin oranı tespit edilmektedir³. Buna karşın, mezarlık alanlarında açığa çıkan iskelet sayısının o yerleşimin nüfusunun hesaplanmasında kullanılması, henüz kazılmamış başka mezarlık alanları ve mezarların da olabileceği düşünüldüğünde, kesin sonuçlar vermeyecektir.

Buluntu Yoğunluğu

Yerleşimlerde kullanılan aletlerin yoğunluğundan yola çıkılarak yapılan hesaplamalardan, bir yerleşimdeki nüfusun hangi evrelerde arttığına ve hangi evrelerde azaldığına ilişkin sonuçlar elde edilmiştir⁴.

Buna karşın, buluntu yoğunluğu, bunları kullanan nüfusun yoğunluğunu her zaman göstermeyecektir. Örneğin, bir mevsimlik konaklama alanında açığa çıkan barınaklarda daha az sayıda ve salt günlük besin hazırlama ve tüketimine yarayacak kaplara ait parçalar bulunmasına karşın, yıl boyunca kullanılan tarımcı yerleşimlerde depolama kapları ve günlük kullanım kapları yoğun olabilecektir. Geçici barınakları mevsimlik konaklama alanları olarak kullanan topluluklar sadece ihtiyacı kadar kap üretmekte ve kullandıkları aletleri diğer konaklama alanına götürmüş olduklarından, arkalarında sadece kullanımdan çıkan malzemeyi bırakmaktadırlar. Kullandıkları kapların basit biçimleri ve uzmanlık gerektirmeyen biçimlendirme yöntemi ile düşük pişme dereceleri göz önüne alındığında, bunları her hane ihtiyacına göre kendisi üretmiş olmalıdır. Arkeolojik araştırmalarda ele geçen tip malzeme, göçer toplulukların kalıntısı olarak değerlendirilmektedir⁵. Günümüzde de yaylalar terk edildikten sonra geriye kalan çöpler arasında işlevini tamamen yitirmiş atık malzeme kalmaktadır⁶.

Besin Kapasitesi

Kişi başına 1.5 hektarlık tarım alanı gerektiği⁷, ölçüt alındığında, tarım alanı yüz ölçümüne göre nüfus hesaplaması yapılabilmektedir. Zagroslarda tarım alanı kullanımının, üretim ve tüketimin analizi temel alınarak, bir hektarda 100-150 kişinin yaşayabileceği sonucuna ulaşılmıştır⁸.

Burada konu edilen, Salat Tepe'nin IIC:2 tabakasında açığa çıkan yerleşimin kıyısında kurulduğu Salat Çayının suladığı vadi boyundaki dolgunun ortalama 1200 ha alan kaplamasından yola çıkılarak, bunun yarısının nadasa

¹ Hassan 1978; Kolb 1985.

² Chamberlain 2006; Chamberlain 2009.

³ Hoppa/Vaupel 2002.

⁴ Hosfield 1999; Ashton/Lewis 2002.

⁵ Parker 2001:174-177; Schachner 2003: 158.

⁶ Polat 2013: 75-76.

⁷ Adams 1981: 180.

⁸ Sumner 1989.

birakılması durumunda kalan 600 ha alanın kaç kişilik bir topluluk tarafından işlenebileceği ve bu arazinin ekonomisi kurgulanmıştır⁹. Yerleşimin çağdaşı dimtu çiftliklerine ilişkin Nuzi kazılarında açığa çıkan çivi yazılı arşivlerden elde edilen, 4-5 kişilik bir çekirdek ailenin yıllık ortalama 350 kg tahıl ihtiyacı olduğu, bir ha tarla için 31 kg arpa tohumu kullanıldığı ve arpa tarımının 1:5 oranında verim sağladığına ilişkin veriler kullanılmıştır. Buna göre bu tarım alanından 93000 kg arpa elde edilebileceği ve bu miktarın 265 çekirdek aileyi bir yıl boyunca besleyebileceği hesaplanmıştır. Buna karşın, toplam yerleşim alanının bu büyüklükte bir nüfusu barındıramayacağı, bu alanda ancak 50 çekirdek ailenin yaşayabileceği hesaplanarak bu tarımın ya daha az bir alanda gerçekleştirilmiş olabileceği ya da ürünün % 60 kadarının artı ürün olabileceği değerlendirilmiştir.

Tell en-Nasbeh Demir Çağı tabakasının nüfus hesaplamasında, bu tabakada açığa çıkan sarnıçların su kapasiteleri ölçülerek, bir bireyin günlük 2-3 litre su ihtiyacı olacağı üzerinden nüfus analizi yapılmıştır¹⁰. Bu makalede konu edilen, Salat Tepe'nin III döneminde açığa çıkan mevsimlik yerleşime ait çukur barınaklar ile tahıl depolama çukurlarının hacimleri hesaplanarak yapılan nüfus analizlerinde, bu çukurlarının her birinin yaklaşık 994-5300 kg arasında değişen miktarlarda tahıl depolamaya uygun olduğu belirlenmiştir¹¹. Günümüzde erişkin bir bireyin yıllık tahıl tüketimi¹² göz önüne alındığında, 5300 kg arpanın yaklaşık 18-19 kişinin yıllık besini olabileceği hesaplanabilmektedir. Buna karşın depolama çukurlarının hangilerinin eşzamanlı kullanıldığı belirlenemeyeceğinden, bu verilerin nüfus hesaplamalarında kullanılmalarının doğru sonuç vermeyeceği düşünülmektedir.

Yerleşimin Kapladığı Alan

Yerleşim sistemleri üzerine yapılan analizlerde 2 hektardan küçük bir alanı kaplayan yerleşim birimleri küçük köy, mezra ya da yayla, 3-6 hektarlık alan kaplayan yerleşim birimleri köy, bunun üzerinde alan kaplayan merkezler ise küçük, orta ya da büyük kentler olarak sınıflanmaktadır¹³. Yüzey araştırmaları yoluyla tespit edilen yerleşim sistemlerinin nüfusunun hesaplanmasında yaygın olarak, bir hektarlık yerleşim alanında en çok 400 kişinin yaşayabileceği¹⁴ veya 100-200 kişinin yaşayabileceği ölçütü kullanılmaktadır¹⁵.

Bu ölçüt, bölgedeki yaşam tarzının 20. yüzyıla kadar değişmediği düşüncesinden yola çıkılarak ortaya konmuştur. Bu yöntemin güvenilirliği, yerleşimin konutlardan oluşan ve eşzamanlı kullanıldığı kesinleşen alanlarının belirlenmesi ile doğru orantılıdır. Buna karşın, yerleşim alanında konut dışı işlevleri dışında kullanılan ortak alanların da var olabileceği düşünüldüğünde, kişi başına düşmesi gereken yaşam alanı hesaplanarak varılan sonuçlar da dönemin gereksinimlerine uymayabilecektir. Bunun yanı sıra, çok dönemli yerleşimlerin her döneminde kullanılan alanlar ayrı ayrı hesaplanamayacağından, bu durumda nüfus hesabı riskli olacaktır.

Konut Sayısı ve Ortalama Çekirdek Aile Nüfusu

Bir çekirdek ailenin ortalama birey sayısını temel alan yöntemde, yerleşimde çığa çıkan konut sayısı ile çarpılarak hesaplanmaktadır¹⁶. Ugarit'in Geç Tunç çağı yerleşiminin nüfusu, bir çekirdek ailedeki ortalama birey sayısının tarihi ve etnolojik verilere dayanılarak 5-6 kişiden, ayrıca hizmetkarlar ile işçilerden oluşması temel alınarak hesaplanmıştır¹⁷. Bu örnekte, kentin % 72.5 kadarının konutlardan, bunun % 47.9 oranını (7.64 ha) kapalı yaşam alanlarının oluşturduğundan hareket edilerek, hektar başına en az 3.115, oda başına da en fazla 13.555 birey hesaplanmıştır. Her konutta ortalama beş kişilik bir ailenin yaşayabileceğinden yola çıkılarak yapılan hesaplamalar çeşitli kazı alanlarında uygulanmıştır. Demircihüyük nüfusu¹⁸ ile Altınova'da Korucutepe D nüfusu da bu ölçüte göre hesaplanmıştır. Griffin¹⁹, kazılan evlerin yüz ölçümlerinden hareket ederek tabakanın toplam nüfusunu hesaplamış, bu hesaba göre Altınova'daki diğer Erken Tunç Çağı yerleşim birimleri de yerleşimin boyutlarına göre oranlanarak ortalama 50-450 kişi arasında hesaplanmıştır²⁰.

Bu makalede konu edilen, Salat Tepe'nin IIC:2 tabakasında açığa çıkan yerleşimin iş gücü hesaplanırken de bu döneme ilişkin tarihi kaynaklardan edinilen bilgi doğrultusunda bir çekirdek ailenin ortalama altı kişiden oluştuğu temel alınmıştır²¹. Buna karşın, bu bölgede yapılan etnoğrafik araştırmalar, bir çekirdek ailenin bunun 2-3 katı bireyden oluştuğunu ortaya koymuştur. Bu nedenle, nüfus analizlerinde ortalama çekirdek aile nüfusunun her dönem ve her bölge için farklı ölçütlere göre hesaplanması, gerçeğe daha yakın sonuçlar elde edilmesini sağlayacaktır.

⁹ Ökse/Oybak Dönmez/Görmüş/Gürbüz/Özdeğer 2012.

¹⁰ Zorn 1994: 42-44.

¹¹ Ökse/Görmüş/Oybak Dönmez/Silibolatlaz Baykara/Önen/Çetinkaya/Emanet/Bozkurt/Tagma/Cihangir/Solmaz Kuş (Baskıda).

¹² Yakar 2000: 176, 186, 191.

¹³ Adams/Nissen 1972: 18.

¹⁴ Frankfort 1950: 103.

¹⁵ Adams/Nissen 1972: 123-124; Adams 1981: 180; Kramer 1980; 1982; Stone 1994: 244; Wilkinson 1994: 499, 503; 2003: 40.

¹⁶ Schacht 1981: 124-125; Zorn 1994: 37.

¹⁷ Garr 1987.

¹⁸ Korfmann 1983: 216-218.

¹⁹ van Loon 1980: 273-274.

²⁰ Dikkaya 2003: 57.

²¹ Ökse/Oybak Dönmez/Görmüş/Gürbüz/Özdeğer 2012.

Tablo 1: Yerleşim Modelleri / <i>Settlement Models</i>					
Konut Tipi		Örnek Yerleşim		Yerleşim Tipi	
Kalıcı Konutlar	Tek katlı	Salat Tepe IIA:6-5, IIB:4		Sürekli yerleşim	Tarımcı
	Çift katlı	Salat Tepe IIC:2			
	Tek katlı	Kumru Tarlası		Mevsimlik yerleşim	Hayvancı
Geçici Çukur Barınaklar		Salat Tepe IIIB			

Kapalı Konut Alanı Yüz Ölçümü ve Kişi Başına Düşen Yaşam Alanı

Bir diğer yöntemde konutların yaşam alanı olarak kullanılan zemin yüz ölçümleri temel alınmıştır²². Bu yöntemde konutların adedi ve boyutları ile yerleşimin kapladığı toplam alan ve çevresindeki kullanım alanından hareket edilerek kişi başına düşen yaşam alanı hesaplanmıştır.

Neolitik Vinça kültüründeki yerleşimlerde nüfus hesaplanırken kişi başına 7 m² yaşam alanı düştüğü ön görülmüştür²³. Etnoğrafik veriler ışığında, konutların kapalı alanlarının konut alanının onda biri olacağı esas alınarak kişi başına düşecek yaşam alanı 10 m² olarak hesaplanmıştır²⁴. Buna karşın, Nippur kent nüfusu hesaplanırken, kişi başına 5.31 m²²⁵, Tell Nashef’de de kişi başına 8 m² kapalı alan gerektiğinden yola çıkmıştır²⁶. Bu hesaplamalar tamamen etnolojik verilere dayandırılmış, kırsal topluluklarda konutlarda kaç kişinin yaşadığı ve konutların kapladıkları alana ilişkin veriler hesaplanarak bu tip yerleşimlerde kişi başına düşen kapalı yaşam alanı hesaplanmıştır.

Barınakları arkeolojik kayıtlarda yeterince belirlenemeyen ve yaşamlarını daha çok dış mekanlarda geçiren avcı-toplayıcı grupların nüfus hesabında gerçekçi sonuçlar vermeyen²⁷ bu yöntemin kentsel yerleşimlerde kullanılabilirliği denenmiştir. Ugarit’te bir çekirdek ailede bulunan 5-6 birey sayısı temel alınarak hesaplanan bir hektar yerleşim alanında yaşayabilecek en az ve bir odada yaşayabilecek en fazla kişi sayısının ortalaması ile Narrol’un yöntemine göre yapılan nüfus hesabı birbirine yakın sonuçlar vermiştir²⁸. Bunun yanı sıra, kentsel nüfusun hesaplanmasında, kentsel etkinliklerin yürütülebilmesi için kişi başına 150 m² alan düşmesi de ölçüt alınmaktadır²⁹.

²² Wiessner 1974; Schacht 1981: 126-128; Brown 1987; Kramer 1982

²³ Porčić 2011.

²⁴ Naroll 1962; LeBlanc 1971.

²⁵ Stone 1981: 32.

²⁶ Zorn 1994: 41.

²⁷ Wiessner 1974.

²⁸ Garr 1987.

²⁹ Parla 2004: 251-252.

UYUMA ALANINA GÖRE NÜFUS HESAPLANMASI

Bu çalışmada, etnolojik verilerden yola çıkılarak, kapalı konut alanları üzerinden, uyumak için kullanılabilir alanlar üzerinden nüfusun hesaplanması yöntemi tartışılmıştır. Yeni geliştirilen bu yöntem Ilısu Barajı ve HES Projesi kapsamında kazılan, Tunç ve Demir çağlarında kullanılmış iki kırsal yerleşim biriminde açığa çıkan tabakalarında uygulanmıştır (Şekil 1a).

Kazı alanlarından birisi olan Salat Tepe, Salat Çayının Dicle Nehriyle birleştiği noktanın 5 kilometre kuzeyinde, Kumru Tarlası ise Dicle nehrine akan bir derenin kenarında, Ilısu Barajı inşaat sahasında yer almaktadır. Salat Tepe’nin yaklaşık 0.2 ha alan kaplayan tepe üzerinde kazılan alan 900 m² ölçülmüştür, Kumru Tarlasında açığa çıkan yerleşim ortalama 0.25 ha alana yayılmıştır. Bunlar eşit şartlarda yaşayan topluluklarca MÖ 20-21. yüzyıllarda kullanılan bir tarımcı yerleşim (Salat Tepe IIA-B) ile MÖ 8.-7. yüzyıllarda kullanılmış bir kalıcı yayla (Kumru Tarlası) ve bir mevsimlik konaklama alanıdır (Salat Tepe IIIB) (Tablo 1). MÖ 17. yüzyıla tarihlenen bir diğer kırsal yerleşim modeli, hiyerarşik yerleşim şeması göstermektedir (Salat Tepe IIC). Bu değerlendirmelerde etnoğrafik veriler kullanılmış, hesaplamalar çivi yazılı kaynaklar ve Osmanlı Tahrir defterlerinden elde edilen bilgiler ile karşılaştırılmıştır.

Kazılan alanlarda konutlar arasında sokak, avlu gibi açık yaşam alanları olup olmadığı ve bu alanların kapalı alanlara oranı, kazılmamış alanlardaki nüfusun tahmini için temel oluşturabilecektir. Nüfusu hesaplanacak yerleşim biriminin kazılan bölümünde belirlenen kapalı ve açık yaşam alanlarının birbirine oranının hesaplanması, yerleşimin kalan kısmı için, kesin olmamakla birlikte, bir ölçüt oluşturabilecektir. Buna karşın, bir yerleşim alanının tamamının aynı oranda yerleşim alanı olarak kullanılma olasılığı düşük olduğundan, kazılmamış alanlarda kamu binaları ve geniş açık alanlar bulunabileceği düşünülerek hata payı göz önüne alınmalıdır.

Bu analizde beş aşamalı bir yöntem uygulanmıştır.

Birinci Aşama: Kapalı ve Açık Alanlarının Birbirine Oranı

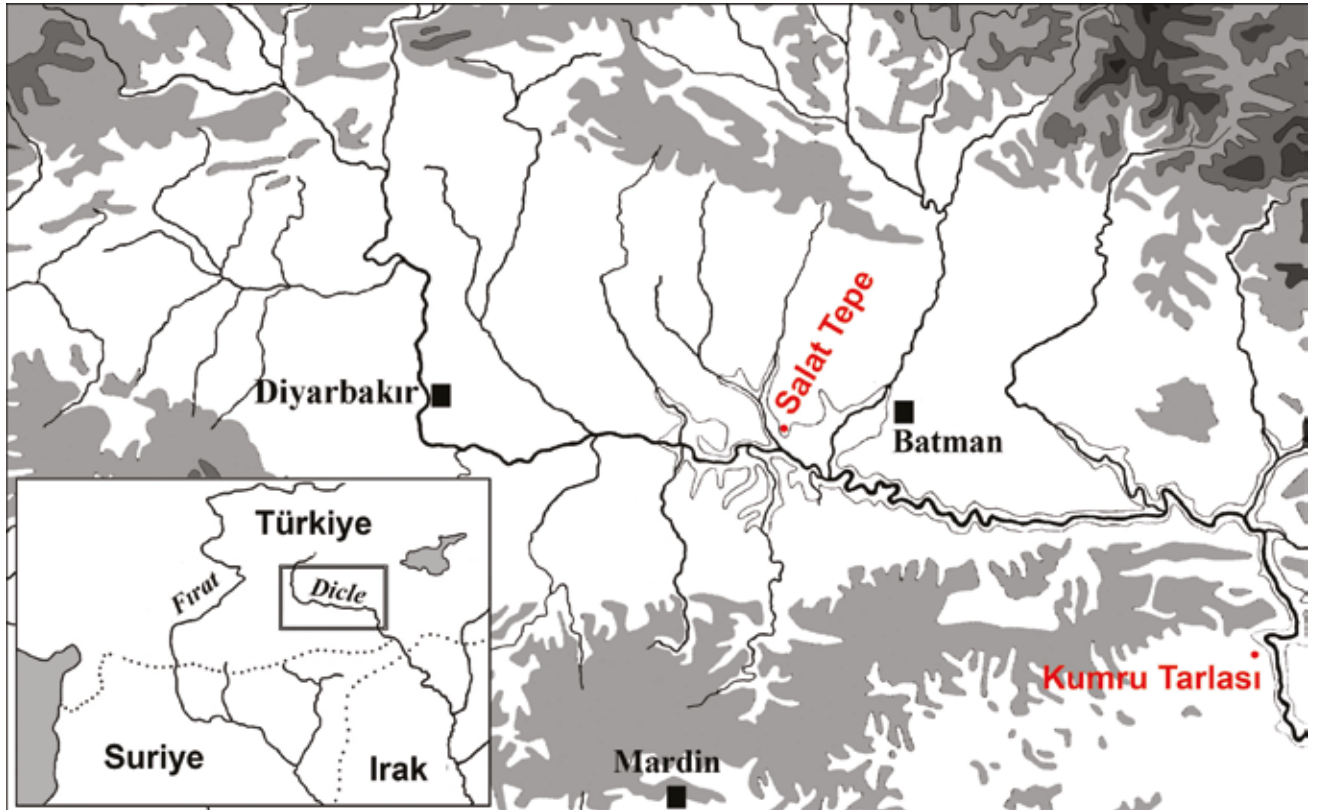
Konutların birbirine bitişik ya da çok yakın yerleştirildiği bir yerleşimde kapalı alanların oranı yükselirken, aralarında geniş alanlar bırakılarak dağınık yerleştirilmiş konutlardan oluşan yerleşim birimlerinde açık alanların oranı daha yüksek olacaktır. Özellikle tarımcı kırsal yerleşimlerde konutlar birbirine yakın yerleştirilirken, hayvancılıkla geçinen topluluklarda konutların aralarında hayvanların barınabilmesi için alan bırakılmaktadır. Örneğin göçer ve yarı göçer yaşam tarzı süren topluluklar halen çadırlarını birbirinden mesafeli kurarak her ailenin sürüsünü kendi çadırına yakın geceletmektedir.

İkinci Aşama: Kapalı Mekânların İşlev Alanları

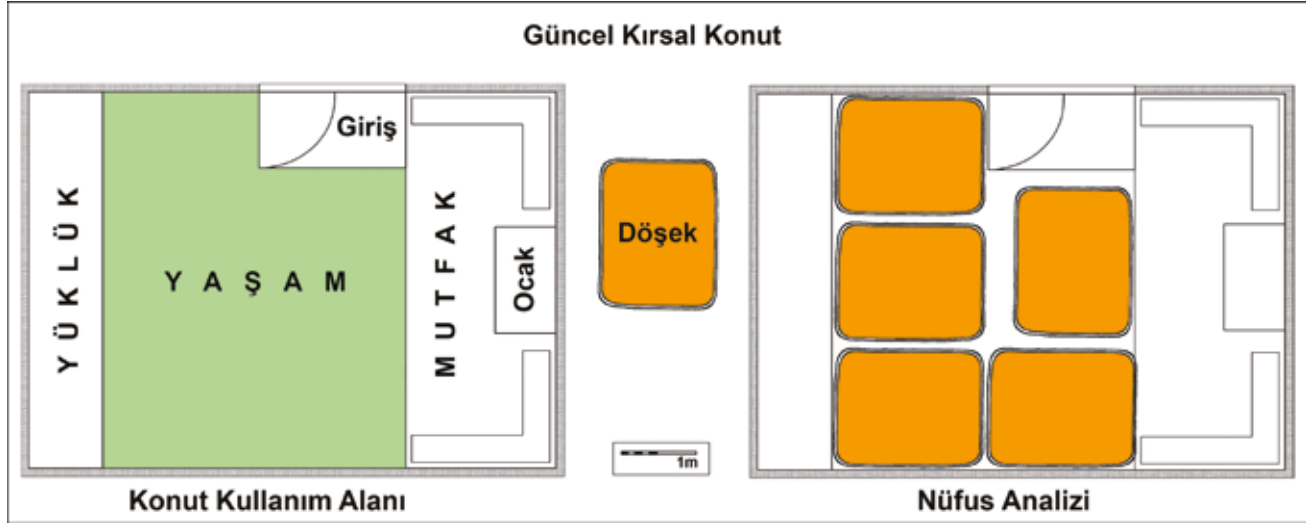
Kapalı mekânların nüfus analizlerinin yapılabilmesi için öncelikle konutun sınırlarının belirlenmesi gerekmektedir. Konutların birbirinden sokaklar veya avlular ve açık alanlarla ayrıldığı yerleşim şemalarında konut sınırlarının belirlenmesi mümkündür. Bu çalışmada ele alınan Erken Tunç Çağı sonu ve Orta Tunç Çağı başlarında iskân edilen eşitlikçi kırsal yerleşim tabakaları (Salat Tepe IIA) buna örnek oluşturmaktadır. Konutların birbirine bitişik inşa edildiği yerleşim dokularında bunların birbirinden ayrılması için farklı ölçütlere sahip olmaları gerekmektedir. Konutların her birisinin kendine ait duvarı bulunan yerleşim

dokularında konutların dış sınırları çift duvarlardan yola çıkılarak belirlenebilir. Bu çalışmada ele alınan Orta Tunç Çağı sonunda iskân edilen hiyerarşik kırsal yerleşim (Salat Tepe IIC) buna örnek oluşturmaktadır. Bu yerleşimde her yapı birimine taş eşikli ve söveli kapılarla girilmesi, konutların birbirinden ayrılması için ikinci dayanak noktasını oluşturmaktadır. Her konut biriminin kendi eşikli ve söveli kapıları bulunan, Yeni Assur dönemine tarihlenen bir kırsal yerleşimde (Kumru Tarlası) her konut biriminin büyük odasında bir de ocak bulunmaktadır.

Kapalı yaşam alanında depo, mutfak, ahır, kutsal alan, işlik olarak kullanılan bölümler, bu alanların boyutları ile mimari unsurları ve küçük buluntuların özelliklerine göre belirlenebilmektedir. Bir yapı topluluğunda hangi mekânın hangi amaçla kullanılmış olabileceğinin analizi daha güçtür. Bunun için mekânın yaşam ve uyuma amacıyla kullanılmasına uygun boyutları olması ve taban üzerinde saptanan ocak ya da depolama birimi gibi mimari unsurlar ile pişirme kapları ya da depolama küpleri gibi buluntuların tüm mekânı kaplamaması gerekmektedir. Bu analizde ortak kullanılan depo veya mutfak gibi alanların birbirinden ayrılması ve topluluk üyelerinin sadece uyumak için kullanmaları mümkün olan mekânların ölçüt alınması doğru olacaktır. Bu çalışmada ele alınan kırsal hiyerarşik yerleşimin (Salat Tepe IIC) ortak kullanılan avlusu ve mutfak birimi dışında kalan bölümlerin yaşam ve uyumak için kullanılabileceği düşünülmektedir.

Şekil 1a: Yöntemin Uygulandığı Tunç ve Demir Çağı Yerleşimlerinin Konumu / Location of the Bronze and Iron Age Settlements the Method have been Practiced

Şekil 1b: Güncel Kırsal Konut Kullanım Alanları ve Nüfus Analizi / *Domestic Spaces and Population Analysis of Current Rural Houses*

Üçüncü Aşama: Uyumak İçin Kullanılan Alana Göre Olası Nüfus

Farklı işlev alanlarının dışında kalan, uyumak için kullanılabilir alanın sınırlarının belirlenmesi ve bu alanda kaç kişinin uyuyabileceğinin hesaplanmasını kapsamaktadır.

Eski Önasya'da bir çekirdek ailenin ortalama 5-6 kişiden oluştuğu³⁰ hesaplanmıştır. Diyarbakır'ın Bismil ilçesi Yukarı Salat beldesinde yürütülen etno-arkeolojik araştırmalar³¹ çocuklar ve yaşlılar dahil olmak üzere bir çekirdek ailenin 7-11 kişiden oluştuğunu ortaya koymaktadır.

Yakın zamana kadar kırsal alanda kaç kişilik bir ailenin hangi büyüklükte bir konutta yaşadığının tespit edilmesi için Antalya ve Burdur yöresine rastlayan kesiminde yaşamakta olan kaynak kişilerden elde edilen bilgiler kullanılmıştır. Toros Dağlarının bu kesiminde halen sürekli kullanılan kırsal yerleşimlerin yanı sıra yayla yerleşimleri de kullanılmaktadır ve bölge Yukarı Dicle havzası gibi ılıman iklim kuşağında yer almaktadır. Bu çalışmada kullanılan veriler Antalya İli Kaş İlçesine bağlı Sarılar Köyü'nün Bağlıca Mevkii'nde oturan kaynak kişiler Salih Levent, Bekir Levent, Ramazan Levent, İdris Levent'ten arkeolog Hüsnüye Levent, Burdur İli Gölhisar İlçesi'ne bağlı Yeşildere Köyü'nde oturan kaynak kişi Sami Görmez'den arkeolog Adile Görmez tarafından aktarılmış olup, daha önce herhangi bir yayında yer almamıştır.

Bu bölgede yaklaşık 7x4 m boyutlarda (28 m²), tek odalı bir evde evlerde ortalama 15 kişilik bir aile

yaşayabilmektedir. Bu evlerde yaşayan aileler çamaşır ve bulaşık yıkama işlerini ve tuvalet ihtiyaçlarını ev dışında görmekte, ev içerisinde yemek pişirilmekte, banyo yapılmakta ve uyunmaktadır. Bu boyutta bir odanın dar yüzünün birisinde yaklaşık 2 m derinlikteki alan, ocağın bulunduğu ve mutfak olarak kullanılan bölümdür. Diğer dar yüzde de yaklaşık 1 m derinlikteki alan, döşeklerin kaldırıldığı yüklük alanıdır ve odadan bir perde ile ayrılır. Bu durumda, evin toplam yüz ölçümünün yaklaşık % 40 kadarı (12 m²) mutfak ve yüklük alanı olarak kullanılmaktadır. Ortada kalan 4x4 m boyutlardaki alana evin uzun duvarında açılan bir kapı ile girilebilmekte, kapının açılması için de 1x1 m boyutlarda bir alanın boş kalması gerekmektedir. Buna göre, ailenin uyuması için 15 m² alan kalmaktadır (Şekil 1b).

Evlerde ve çadırlarda kullanılan döşekler yaklaşık 1.60 x 1.80 m boyutlardadır ve ikiye katlanarak yüklük bölümüne konulmaktadır. Döşekler serildiğinde yaklaşık üç m² alan kapladığından, uyumak için kullanılan 15 m² alana beş döşek sığabilecektir. Bu döşekler çift kişilik olup, her döşekte iki yetişkin ya da yaşlarına göre 3-4 çocuk yatabilmektedir.

Bu çalışma kapsamında ocaklar, giriş ve depolama için gereken alanlar için günlük kullanıma uygun bölümler dışında kalan mekan yaşamın geçtiği ve geceleri tabana serilen döşekler üzerinde uyunacak alan olarak belirlenmiş, nüfus analizi bu alanın sınırları temel alınarak yapılmıştır.

Dördüncü Aşama: Kazılan Alanın Sonucuna Göre Toplam Nüfus

Kazılan alanlardan elde edilen kapalı ve açık alanların birbirine oranı ve uyuma mekanı olarak kullanıldığı düşünülen mekanlara göre yapılan tahmini nüfus

³⁰ Yakar 2000: 145-147, 466-475.

³¹ Ökse/Oybak Dönmez/Görmüş/Gürbüz/Özdeğer 2012.

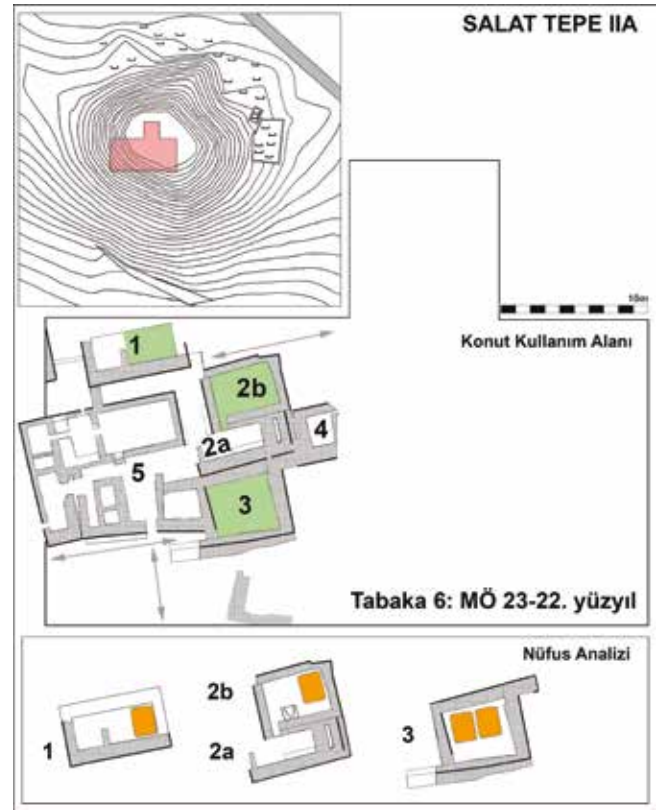
hesabı, kazılan alanın kazılmayan alana oranına göre bir bilinmeyenli denklem kurularak (yerleşimin yüz ölçümü ile kazılan alan için hesaplanan nüfus çarpılıp kazılan alanın yüz ölçümüne bölünerek) hesaplanabilir.

Bu hesaplama ancak yerleşimin her tarafının aynı dokuda olduğu durumlarda doğru kabul edilebilir. Bu da planlaması bilinen yerleşim tipleri için söz konusu olabilir. Buna karşın yerleşimlerde ortak kullanılan depo, saray, tapınak gibi kamusal yapılar ya da topluluğun ortak kullandığı meydan tarzı açık alanlar henüz kazılmamış alanlarda da yer alabilecektir. Bu çalışmada ele alınan Salat Tepe IIC döneminin 2. tabakasında bulunan yerleşim buna örnek oluşturmaktadır. Kazılan 900 m²lik bölümde belirlenen ortak avlu ve sokak kenarına dizilen birimlerden oluşan yerleşim planına göre kazılan alanın doğusunda kalan kazılmamış bölümde avlu yerine sokağın devam etmesi mantıklı olacaktır ve bu nedenle tepe üzerinin doğu yarısında, batı bölümündekinden daha fazla konut alanının bulunabileceği tahmin edilebilecektir. Bu nedenle bir bölümü kazılmış yerleşimlerde kazılan alandan elde edilen uyumada kullanılan alanların toplam yüz ölçümünün yerleşimin kapladığı alanın tamamı için bir ölçüt oluşturması mümkün olmayacaktır. Bu nedenle, tüm yerleşimin nüfus hesapları yapılırken, kazılan alanlarda belirlenen olası birey sayısı esnek kullanılmalıdır. Nüfus hesaplamalarının benzeri dokudaki başka yerleşim birimlerine de uygulanabilir olması için bir hektarlık (on bin m²) yerleşim alanına düşen birey sayısı matematiksel olarak hesaplanabilir, ancak, bu verinin kazılmamış alanlarda kullanılması yanlış sonuçlara götürebileceğinden, burada da esnek değerler temel alınmalıdır.

Beşinci Aşama: Tarihi Verilerle Destekleme

Konutlarda uyumak için kullanılması olası alanlardan elde edilen nüfus tahminleri, yerleşimin ait olduğu dönemlere ilişkin tarihi belgelerden edinilebilen bilgilerle de karşılaştırılmalıdır. Bu çalışmada ele alınan örnek yerleşimlerin bulunduğu Yukarı Dicle havzasının Tunç Çağları topluluklarına ilişkin çivi yazılı kaynak bulunmamaktadır. Bu nedenle Kuzey Suriye ve Kuzey Mezopotamya'nın çağdaş merkezlerindeki arşivlerden edinilen bilgiler ve bölgenin Yeni-Yakınçağ kırsal nüfusuna ilişkin Osmanlı Tahrir defterlerinden alınan veriler³², nüfus analizlerinden elde edilen sonuçlarla karşılaştırılarak sağlanması yapılabilmıştır.

Bu çalışmada ele alınan hiyerarşik kırsal yerleşim örneği (Salat Tepe IC) üzerinde yapılan analizler için en yakın bilgi kaynağı, aynı döneme tarihlenen Nuzi saray arşivlerinde ele geçen ekonomik içerikli belgelerdir. Bu belgelere göre bu günkü Kerkük ve çevresindeki

Şekil 2: Salat Tepe IIA: Tabaka 6 Konut Kullanım Alanları ve Nüfus Analizi / Domestic Spaces and Population Analysis of Salat Tepe IIA: Level 6

Arrapha krallığında 71 surlu çiftlik idaresi (dimtu) bulunmaktadır³³. Bu çiftlikler, arazilerin tahsis edildiği soylu aileler tarafından yönetilmektedir ve nüfusları 70 ile 300 kişi arasında değişmektedir³⁴. Bunlar arasında Prens Silwa-Teşşup tarafından yönetilen Selwihe çiftliğinde dokuma ve çanak çömlek üretiminde çalıştırılan 240 köle ile 39-41 tarım işçisinden oluşan bir nüfus yaşamaktadır³⁵. Nuzi³⁶ ve Alalah³⁷ arşivlerinden elde edilen verilere göre Mitanni Krallığına bağlı tarımcı köylerde ortalama 25 evde 5-6 kişilik aileler yaşamaktadır ve bir köyün nüfusu 120-150 kişi arasında değişmektedir. Yeni Assur döneminde bölgenin eyalet başkenti Tuşhan/Ziyarettepe'de ele geçen bir tablete göre bu yerleşimin elde ettiği tarım ürünleri ile ortalama 200 kişilik bir nüfus beslenebilmektedir³⁸.

Osmanlı Tahrir Defterlerinden elde edilen verilerden yola çıkılarak Diyarbakır çevresindeki 10 köy hakkında yapılan inceleme, ortalama 5 kişilik çekirdek ailelerden oluşan tarımcı nüfusa ilişkin veriler sunmuştur³⁹. Bu verilere göre MS 1518 yılında bu köylerde yaşayan nüfus 86 ile 823 birey arasında değişmektedir.

³³ Radner 2004: 70.

³⁴ Zaccagnini 1979: 17-24.

³⁵ Yakar 2000: 473-474.

³⁶ Wilhelm 1982: 63.

³⁷ Wiseman 1953: 2-15.

³⁸ Parpola 2005: 30.

³⁹ Ökse/Oybak Dönmez/Görmüş/Gürbüz/Özdeğer 2012: Tab. 7.

³² Ökse/Oybak Dönmez/Görmüş/Gürbüz/Özdeğer 2012: Tab. 4-7.

Tablo 2: Salat Tepe IIA-B Evleri Kullanım Alanları ve Nüfus Hesabı / <i>Calculation of Domestic Spaces and Population at Salat Tepe IIA-B Houses</i>					
Tabaka	Oda	İç boyutları	Nitelik	Uyuma	Nüfus
IIA:6	1	3.30x2.20 m (7.26 m ²)	Yaşam alanı	1 döşek	3 birey
	2a	4.20x1.75 m (7.35 m ²)	Giriş alanı		
	2b	4.25x2.85 m (12.11 m ²)	Yaşam alanı	1 döşek	3 birey
	3	3.70x4.30 m (15.92 m ²)	Yaşam alanı	2 döşek	6 birey
	Toplam	4 mekan	3 mekan	4 döşek	12 birey
IIA:5	2	3.00x4.60 m (13.8 m ²)	Yaşam alanı	2 döşek	6 birey
	3	5.55x3.90 m (21.64 m ²)	Yaşam alanı	2 döşek	6 birey
	4a	3.70x1.80 m (6.66 m ²)	Giriş alanı		
	4b	3.70x2.80 m (10.36 m ²)	Yaşam alanı	2 döşek	6 birey
	5	2.30x3.80 m (8.74 m ²)	Yaşam alanı	1 döşek	3 birey
	7a	5.70x1.60 m (9.12 m ²)	Depo		
	7b	5.00x3.00 m (15.00 m ²)	Yaşam alanı	1 döşek	3 birey
	8a	2.00x2.00 m (4.00 m ²)	Depo		
	8b	5.70x2.00 m (11.40 m ²)	Yaşam alanı	2 döşek	6 birey
	9	4.50x2.30 m (10.35 m ²)	Yaşam alanı	1 döşek	3 birey
Toplam	10 mekan	7 mekan	11 döşek	33 birey	
IIB:4	1a	2.70x3.70 m (9.99 m ²)	Yaşam alanı	2 döşek	6 birey
	1b	1.70x3.60 m (6.12 m ²)	Giriş alanı		
	2a	2.00x2.50 m (5.00 m ²)	Depo		
	2b	3.00x2.20 m (6.60 m ²)	Depo		
	3	4.20x2.40 m (10.08 m ²)	Yaşam alanı	2 döşek	6 birey
	7	7.80x4.00 m (31.20 m ²)	Yaşam alanı	4 döşek	12 birey
	8a	3.50x5.00 m (17.50 m ²)	Yaşam alanı	2 döşek	6 birey
	8b	2.50x5.00 m (12.50 m ²)	Giriş alanı		
	9	4.60x7.20 m (33.12 m ²)	Yaşam alanı	3 döşek	9 birey
Toplam	9 mekan	5 mekan	13 döşek	39 birey	

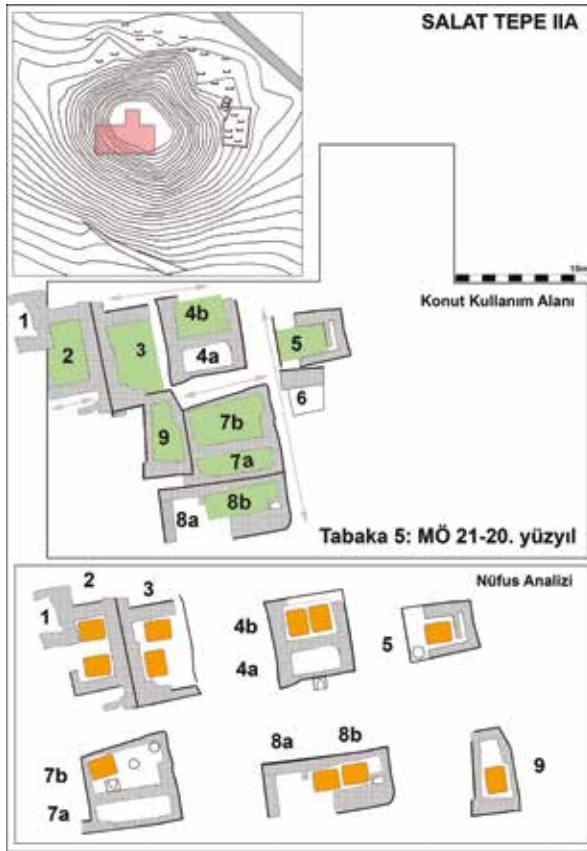
TARIMCI YERLEŞİM MODELİ

Kırsal yerleşimler ortalama 1-1,5 hektar alan kaplamakta ve aralarında ortalama 5 km mesafe bulunmaktadır. Yukarı Dicle havzasında yer alan Salat Tepe 1.2 ha ile köy olarak, Kenantepe 1.1 ha ile mezra olarak tanımlanmıştır⁴⁰. Hiyerarşik yerleşim şeması göstermeyen bu yerleşimler basit bir toplum yapısını yansıtmaktadır. Salat Tepe'nin Erken Tunç Çağı IV ve Orta Tunç Çağı I yerleşim tabakaları üzerinden oluşturulan, tarımcı topluluklarda kesintisiz kullanılan kırsal yerleşim modelleri, yerleşimde kullanılan konutların tek ya da iki katlı oluşlarına göre iki farklı başlık altında değerlendirilmiştir.

Tek Katlı Evlerden Oluşan Yerleşim

Salat Tepe IIA döneminin MÖ 23-22. yüzyıllara tarihlenen 6. ve MÖ 21-20. yüzyıllara tarihlenen 5. tabakalarında ve bunu izleyen IIB döneminin MÖ 19. yüzyıla tarihlenen 4. tabakasında açığa çıkan yerleşim tipi, ortalama bir metre genişlikte ince çakıl döşeli sokaklarla birbirinden ayrılan küçük konutlardan oluşmaktadır. Birbirine bitişik inşa edilen birimlerin her birisinin kendi duvarı olması nedeniyle bitişik konutlar çift duvarlar izlenerek birbirinden ayrılmaktadır. Oda sayıları 2-3 arasında değişen konutların kapladıkları alanlar birbirine yakındır ve küçük mekânlarının depolama amacı ile kullanıldığı düşünülmektedir.

⁴⁰ Parker/Swartz Dodd 2003: 531, Table 1.

Şekil 3: Salat Tepe IIA: Tabaka 5 Konut Kullanım Alanları ve Nüfus Analizi / Domestic Spaces and Population Analysis of Salat Tepe IIA: Level 5

Küçük konut birimlerinden oluşan bu tabakalarda, döşek serilebilecek nitelikteki alanların küçük olması, buralarda az nüfuslu çekirdek ailelerin yaşadığını göstermektedir (Tablo 2)

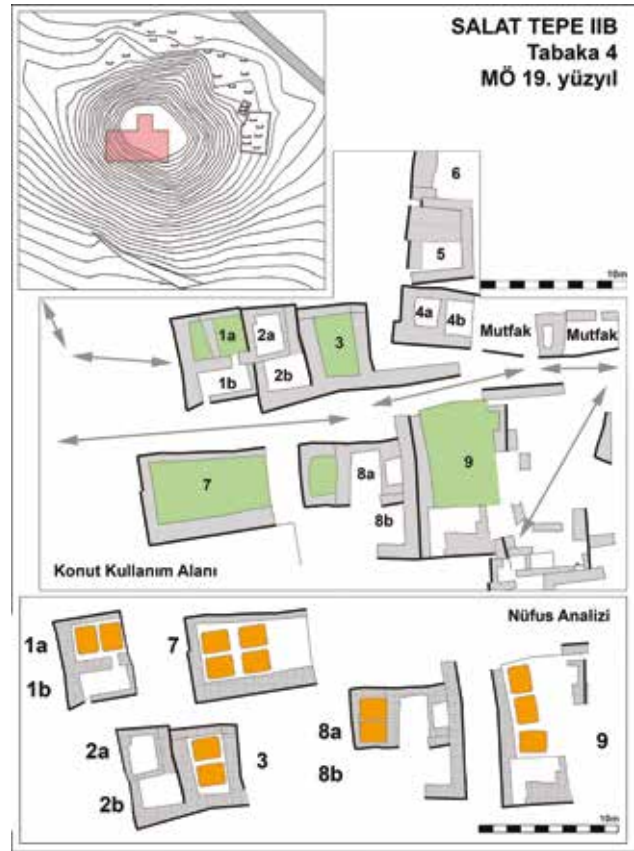
Salat Tepe IIA: Tabaka 6

Tabaka 6 içerisinde kalın duvarlarla inşa edilen bir yapı (Şekil 2: No. 5) bu tabakadaki diğer yapılardan mimari özen, boyut ve plan açısından farklılık göstermektedir⁴¹. Yapının temelleri için çok iri kireçtaşı kayaların kullanılmış olması, kapıların çift ya da üç pervazlı oluşu, kapıların kurbanlara ait kemikli parçalar konularak nişlere dönüştürülmesi, bir mekanında sunak masaları bulunması gibi özellikleri, bu yapıya özel bir önem verildiğini ve burada yaşayan kırsal topluluğun kullandığı bir tapınak olduğunu göstermektedir. Yukarı Habur havzasında Tell Beydar'da açığa çıkan ve MÖ 2400'lere tarihlenen D Tapınağı⁴² ile benzerlikleri bulunan yapı 99 m² alan kaplamaktadır.

Bu yapının dışında kalan alanda belirlenen üç küçük konut (Şekil 2: No. 1-3), tek ya da iki küçük mekandan

⁴¹ Ökse 2014b.

⁴² Lebeau 2011: 376-378; Pfälzner 2011: 182.

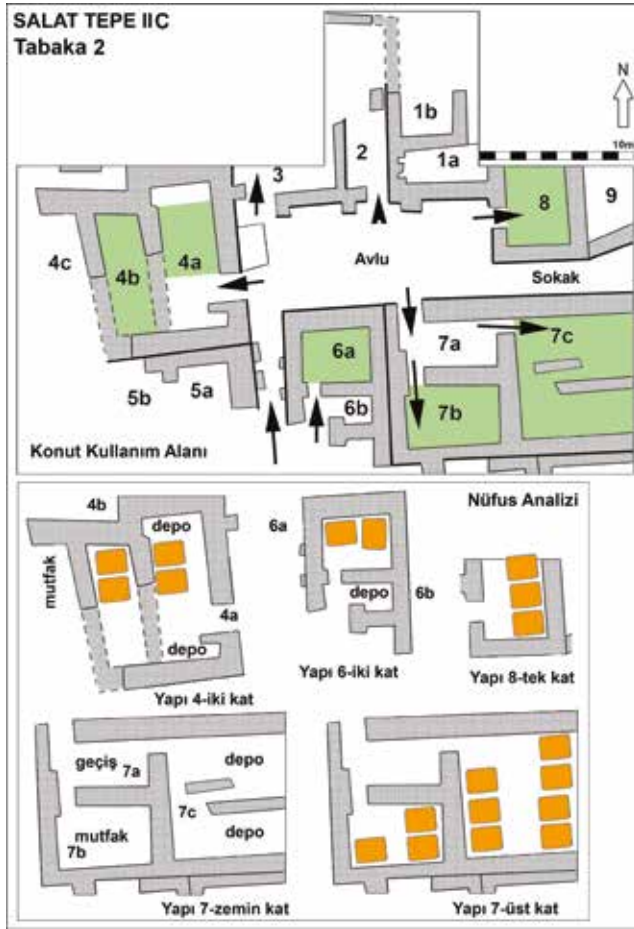
Şekil 4: Salat Tepe IIB: Tabaka 4 Konut Kullanım Alanları ve Nüfus Analizi / Domestic Spaces and Population Analysis of Salat Tepe IIB: Level 4

oluşmaktadır. Bu konutlarda nüfus analizlerinin yapılabildiği yaşam ve uyuma alanlarının toplamı 42.64 m² ölçülmüştür. Toplam 400 m² alanda açığa çıkan bu tabakanın yaklaşık % 60 kadarında kırsal tapınak yapısının ve buna bağlı kerpiç terasların bulunması nedeniyle konutlar kazılan alanın % 40 kadarında belirlenmiştir. Tapınak ve terasların benzerlerinin bu yerleşimin henüz kazılmamış bölümlerinde bulunmayacağından yola çıkılarak, tepe üzerinin kalan bölümünün konutlardan oluşabileceği ön görülmektedir. Bu öngörü temel alınarak toplam ortak kullanım alanı ile konut alanlarının birbirine oranı yaklaşık 3.5:1 olarak hesaplanabilmektedir. Bu tabakanın tepe üzerinin tamamında aynı oranda olduğu varsayımından yola çıkılarak 0.2 hektarlık tepe yerleşiminde ortalama 120 kişinin yaşayabileceği düşünülmektedir.

Salat Tepe IIA: Tabaka 5

Tabaka 5 konutlarının büyük boyutlu mekânlarında çevresinde pişirme kapları bulunan at nalı biçimli ocaklar dörtgen bir platform üzerine yerleştirilmiştir⁴³ (Şekil 3). Mekânlarda ayrıca tabana gömülmüş birer su küpü ve bazılarında birer depolama çukuru bulunmaktadır. Bir mekânın dolgusu içerisinde bulunan yanmış ahşap

⁴³ Ökse 2014a: Fig.3.

Şekil 5: Salat Tepe IIC: Tabaka 2 Konut Kullanım Alanları ve Nüfus Analizi / Domestic Spaces and Population Analysis of Salat Tepe IIC: Level 2

parçalarından alınan örnekler üzerinde yapılan radyokarbon ölçümlerine göre yapı MÖ 2150-2100 yıllarında kullanılmıştır⁴⁴. Kazılan konutların bazılarının doğu ve kuzey duvarlarının sadece içten örüldüğü, batı ve güney duvarlarının çift taraflı örüldüğü, dolayısı ile bu yapıların yamaca kazılarak oturtulduğu kısmen toprağa gömük yapılar olduğu anlaşılmıştır. Bu yapılar Erken Sumer döneminde Yukarı Habur havzasında görülen “parsel evleri”⁴⁵ ile benzeri bir düzen göstermektedir.

Bu tabaka toplam 400 m² alanda açığa çıkartılmış, nüfus analizlerinin yapılabildiği yaşam ve uyuma alanlarının toplamı 111 m² ölçülmüştür. Bu hesaba göre ortak kullanım alanı ile konut alanlarının birbirine oranı 4:1 olarak belirlenebilmektedir. Açığa çıkartılan yapıların tepe üzerinin tamamında aynı oranda ve boyutlarda olduğu varsayımından yola çıkılarak 0.2 hektarlık tepe yerleşiminde ortalama 165 kişinin yaşayabileceği hesaplanabilecektir.

Yapıların duvarlarında görülen deformasyon ve şiddetli yangın izleri yapıların olasılıkla bir deprem ve

Şekil 6: Kumru Tarlası Konut Kullanım Alanları / Domestic Space Analysis of Kumru Tarlası

ardından meydana gelen yangın sonucu tahrip olduğunu göstermektedir. Tahrip olan yapıların bazı duvarları balçıkla takviye edilerek ya da mekanları molozla doldurulup üzerine taban sıvası çekilerek onarılmış ve Salat Tepe IIB döneminin 4. tabakasında tekrar kullanılmıştır.

Salat Tepe IIB: Tabaka 4

MÖ 2. binin ilk yüzyılına tarihlenen 4. tabakada tepe üzeri balçık ve iri taş bloklarla yükseltilerek düzleştirilmiş ve genişletilmiştir. Beşinci tabaka yapılarına ait duvarların üzerine inşa edilen kerpiç duvarlara ait mekân tabanları, 5. tabaka tabanlarının kerpiç enkazı üzerine inşa edilmiştir (Şekil 4). Dördüncü tabakaya ait yapılar arasında belirlenen çakıl döşeli sokaklar erken tabakalardan daha geniş olup, yerleşim planlamasında değişime işaret etmektedir. Tepenin kuzeydoğu kesiminde iri taş temeller üzerinde yükseltilen bir yapının doğu bölümünün inşası için önceki evrenin çakıl döşeli rampası yüksek bir balçık tabakası ile düzleştirilmiştir. Bu kesimde açığa çıkartılan, boyutları 3.95 x 4.50 m olarak ölçülen mekânda bir tandır ile “kuzine” olarak nitelendirilen bir ocak bulunan mutfak açığa çıkmıştır⁴⁶.

Salat Tepe IIB döneminin 4. tabakasına ait toplam 700 m² alan açığa çıkartılmış, nüfus analizlerinin yapılabildiği yaşam ve uyuma alanlarının toplamı 132.11 m² ölçülmüştür. Bu durumda ortak kullanım alanı ile konut alanlarının birbirine oranı ortalama 5:1 olarak hesaplanabilmektedir. Buna karşın, kazılan alanın üçte birinde konut planları tespit edilemediğinden, bu tabakanın konut alanının hesap edilenden fazla olması gerektiği, bu nedenle de oranın bir önceki tabakada

⁴⁴ Yoneda 2012.

⁴⁵ Pfälzner 2011: 152.

⁴⁶ Ökse/Görmüş/Kaynak 2015: 44.

Tablo 3: Salat Tepe IIC:Tabaka 2 Evleri Kullanım Alanları ve Nüfus Hesabı / Calculation of Domestic Spaces and Population at Salat Tepe IIC: Level 2					
Yapı	Oda	İç boyutları	Alt kat	Üst kat	Nüfus
1	1a	5.5 x 2.3m= 12.65 m ²	depo		
	1b	korunan 3.5 x 3m= 10.50 m ²	depo		
2			Kapı girişi		
3			Kapı girişi		
4	4a	9.5 x 3.5 m= 33.25 m ² depolar hariç 26.25 m ²	2 döşek	4 döşek	18 birey
	4b	7.7 x 2.8 m= 21.56 m ²	2 döşek	4 döşek	18 birey
	4c	Korunan 2 x 4 m= 8.00 m ²	mutfak	?	
5	5a	Korunan 3.3 x 3 m= 9.90 m ²			
	5b	Korunan 1 x 1 m= 1.00 m ²			
6	6a	4.50 x 3.3m= 14.85 m ²	2 döşek	2 döşek	12 birey
	6b	1.8 x 1.8 m= 3.24 m ²	depo	1 döşek	3 birey
7	7a	6 x 3 m= 18 m ²	geçiş		
	7b	6 x 3 m= 18 m ²	Mutfak	3 döşek	9 birey
	7c	Korunan 8.8 x 7.5 m= 66.00 m ²	depo	7 döşek	21 birey
8		Korunan 4 x 5 m= 20.00 m ²	3 döşek		9 birey
9		Korunan 4 x 3 m= 12 m ²	2 döşek		6 birey
Toplam 16		Zemin kat toplam 248.95 m²	İki katta toplam uyuma: 251.56 m²		96 birey

olduğu gibi, 4:1 olması gerektiği düşünülmektedir. Bu tabaka konutlarının tepe üzerinin tamamında aynı oranda dağılımı olduğundan yola çıkılarak 0.2 hektarlık tepe yerleşiminde ortalama 160 kişinin yaşayabileceği ön görülmüştür.

Çift Katlı Evlerden Oluşan Yerleşim

Salat Tepe'nin IIC döneminin 2. tabakasından alınan radyokarbon analizlerine göre MÖ 18. yüzyıl sonlarından MÖ. 16. yüzyıl başlarına kadar geçen zaman diliminde⁴⁷ kullanılmıştır. Yerleşimin merkezi avlusu 6.5 metre genişlikte ve 16.6 metre uzunlukta olup, doğuda bir mekan dizisi ile daraltılarak 2 metre eninde bir sokak haline getirilmiştir (Şekil 5). Sokağın 9 metre uzunluktaki bölümü açığa çıkmıştır. Toplam 126 m²lik alan kaplayan avlu sokak çevresinde bitişik düzende sıralanmış 1-3 odadan oluşan dokuz birim açığa çıkmıştır. Yapıların her birisinin kendi duvarı olması sayesinde sınırları birleşik duvarlardan yola çıkılarak belirlenmiştir. Yapıların devrilen duvarları ile korunan yüksekliklerinin ölçümlerine göre kuzey ve doğu kanatlardakiler 3 metre yükseklikte tek katlı, batı ve güney kanatlardakiler de 5,5 metre yükseklikte iki katlı birimlerdir göstermiştir⁴⁸.

Kuzey yapı kanadındaki Yapı 1, iki mekândan oluşmaktadır. Yanmış odanın (1a) tabanı üzerine çöken tavanın ezdiği seramik kaplar ile farklı boyutlarda on ağırlık taşının olasılıkla duvara sabitlenmiş bir ahşap raf sisteminde depolandığı düşünülmektedir⁴⁹. Yarısı korunmuş diğer mekân (1b), dolgununda bulunan iri küp parçalarına göre depo olarak kullanılmış görünmektedir. Bunun batısındaki Yapı 2 ve 3 söveli kapı girişleri tespit edilmiş, tamamı kazılamamıştır. Avlunun doğu kesimine inşa edilerek dar bir sokağa dönüştüren Yapı 8 ve 9'un küçük bir kesimi açığa çıkmıştır.

Avlunun batısındaki Yapı 4 iki geniş oda ile erozyon nedeniyle korunamamış olan üçüncü bir odadan oluşmuştur. Ön odanın (4a) güney duvarında bir metrelik bölüm depo olarak ayrılmıştır. Büyük mekânlarda iri küp parçaları bulunması, bu alanda depolama yapılmış olabileceğini düşündürmektedir. Bu yapının Bunun güneyine bitişik inşa edilmiş olan Yapı 5, erozyon nedeniyle korunamamıştır.

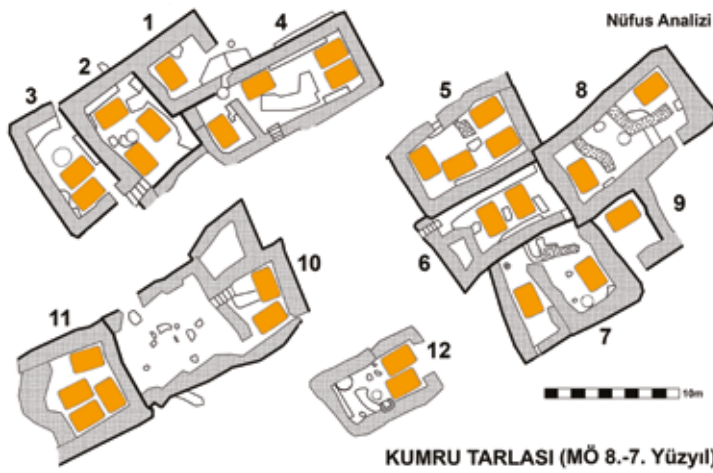
Güney yapı kanadın doğusundaki Yapı 6 dışarıdan girilebilen bir oda (6a) ile depo olabilecek nitelikte çok küçük bir mekândan (6b) oluşmaktadır. Bunun doğusundaki Yapı 7'nin üç mekânı açığa çıkmıştır. Giriş odasından (7a) geçilen mutfakta (7b) bir tandır ve doğu yarısında 2.10 x 2.90 m boyutlarda kubbeli bir fırın

⁴⁷ Ökse/Görmüş 2006: 141; Ökse 2012: 8-9.

⁴⁸ Ökse/Görmüş 2006: 140-142.

⁴⁹ Tütüncüler 2008.

Tablo 4: Kumru Tarlası Evleri Kullanım Alanları ve Nüfus Hesabı / Calculation of Domestic Spaces and Population at Kumru Tarlası Houses					
Yaşam Alanı			Nüfus	Diğer Mekan	
1	11,778 m ²	1 döşek	2 erişkin, 1 çocuk		
2	30,872 m ²	3 döşek	4 erişkin, 8 çocuk		
3	22,581 m ²	2 döşek	2 erişkin, 4 çocuk		
4	32,950 m ²	4 döşek	4 erişkin, 8 çocuk	1 mutfak, 2 geçiş, 4 depo	67.792 m ²
5	33,991 m ²	4 döşek	4 erişkin, 8 çocuk	1 mutfak-depo	24,826 m ²
6	39,115 m ²	2 döşek	2 erişkin, 5 çocuk		
7	22,223 m ²	2 döşek	2 erişkin, 4 çocuk	4 giriş, mutfak	15,107 m ²
8	42,748 m ²	2 döşek	2 erişkin, 5 çocuk	1 işlik	13,339 m ²
9	13,794 m ²	1 döşek	2 erişkin, 1 çocuk		
11	26,228 m ²	2 döşek	2 erişkin, 5 çocuk		
10	13,335 m ²	4 döşek	4 erişkin, 8 çocuk	İşlik, depo	48,617 m ²
12	22,939 m ²	2 döşek	2 erişkin, 4 çocuk	İşlik	14,008 m ²
Toplam 312,554 m²			Toplam 93 Birey		

Şekil 7: Kumru Tarlası Nüfus Analizi / Population Analysis of Kumru Tarlası

bulunmaktadır⁵⁰. Mutfağın batı duvarında yer alan sekiz oyuk ile tabanda bulunan beş yanmış direğe ait çukurlar, buraya bir asma tavan inşa edildiğini düşündürmektedir. Yanmış odanın (7c) içerisinde ince kerpiç duvarlarla yapılan bölmeler, buranın depolama amaçlı kullanıldığına işaret etmektedir.

Kuzey ve doğu kesimdeki yapılar birer katı olduğundan, bu birimlerde uyumak için kullanılabilir alanlar kısıtlı görünmektedir. Buna karşın, güney ve batı kanattaki iki katlı yapıların alt katlarında besin ve endüstriyel üretimlerin yapıldığı, depolama alanlarının bulunduğu, uyuma alanlarının ise üst katlarda olabileceği düşünülmektedir (Şekil 6). Halen bölgedeki kırsal konutların alt katları depo veya ahır, üst katları konut olarak kullanılmaktadır.

⁵⁰ Ökse/Görmüş/Kaynak 2015: 44-45.

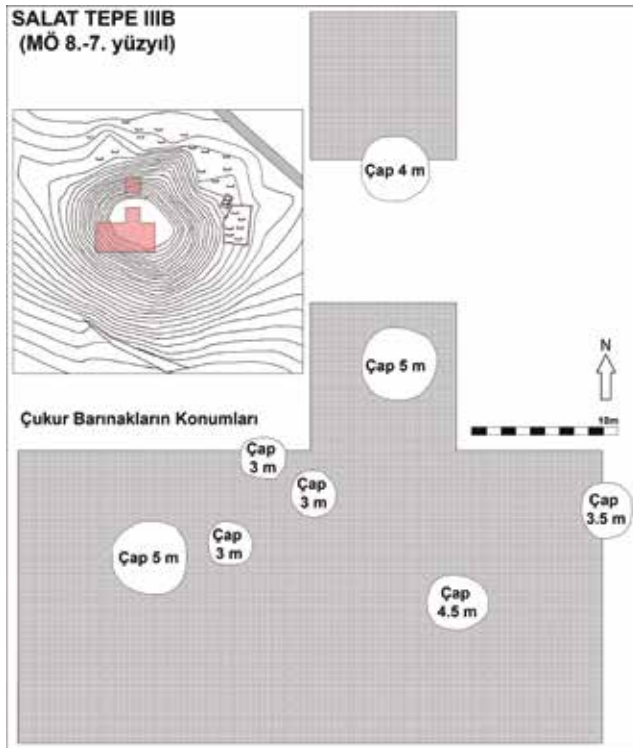
Bu yerleşime ait kazılmış 900 m²lik alanda uyumak için kullanılabileceği düşünülen mekanların toplam yüz ölçümü ortalama 200 m² civarındadır. Buna göre, uyumak için kullanılabilir mekanların kapladığı alanın ortak kullanım alanlarına oranı 1:4 olarak hesaplanabilmektedir. Yerleşimin toplam yüz ölçümünün tahminen tepe üzerinin tamamını içerdiği ve ortalama 2000 m² alan kapladığı var sayımından hareket edildiğinde, konutların toplamda 450 m²'sinin uyumak için kullanılabileceği hesaplanmıştır. Bu alan, Giricano'da bir avlu çevresine dizilmiş birimlerden oluşan C yapısının 625 m² yüz ölçümü⁵¹ ile uyumludur. Salat Tepe yapı kompleksini oluşturan birimlerin yüz ölçümleri de Orta Dicle havzasında yer alan Kurruhanni dimtu'sunda açığa çıkan, avluyu çevreleyen birimlerin 4-85 m² arasında değişen yüz ölçümleri⁵² ile uyumludur.

Bu mekanlara sığabilecek döşek adedine göre yapılan nüfus analizi, bu birimlerde ortalama 96 bireyin uyuyabileceğini göstermektedir (Tablo 3). Ortalama 2000 m² (0.2 ha) alan kaplayan tepe üzerinin beşte ikisinin (% 40) kazıldığından ve tepe üzerinin tamamında bu yapıların bulunabileceğinden hareketle, nüfusun teorik olarak ortalama 200-210 bireye ulaşabileceği hesaplanabilmektedir.

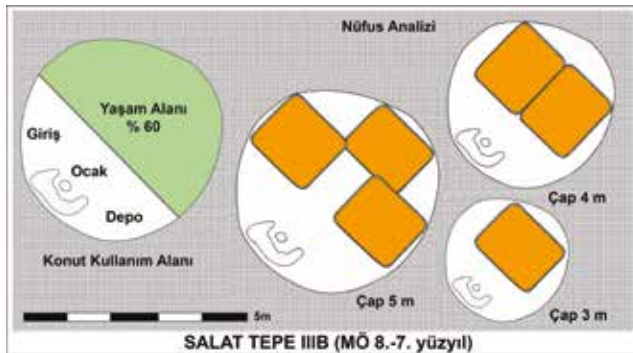
⁵¹ Radner/Schachner 2004: 113.

⁵² Zaccagnini 1979: 24, 42-44, 47-52; Al-Khalesi 1977.

Tablo 5: Salat Tepe IIIB: Çukur Evleri Kullanım Alanları ve Nüfus Hesabı / Calculation of Domestic Spaces and Population at Salat Tepe IIIB Pit Houses					
Çap	Alan	Çukur Ev Adedi	Mutfak/yük Alanı (%40)	Yaşam Alanı (% 60)	Nüfus
3.0 m	7.07 m ²	3	2.82 m ²	1 döşek	2 erişkin, 1 çocuk
3.5 m	9.62 m ²	1	3.84 m ²	1 döşek	2 erişkin, 2 çocuk
4.0 m	12.57 m ²	1	5.02 m ²	2 döşek	2 erişkin, 4 çocuk
4.5 m	15.90 m ²	1	6.36 m ²	2 döşek	2 erişkin, 5 çocuk
5.0 m	19.63 m ²	2	7.85 m ²	3 döşek	4 erişkin, 8 çocuk
Toplam 8 barınak 98.56 m²					50 birey

Şekil 8: Salat Tepe IIIB Çukur Evleri / Salat Tepe IIIB Pit Houses

Şekil 9: Salat Tepe IIIB Konut Kullanım Alanları ve Nüfus Analizi / Domestic Spaces and Population Analysis of Salat Tepe IIIB

MEVSİMLİK YERLEŞİM MODELİ

Belirli bir coğrafi bölge içerisinde hareket eden ve birden çok geçici ve/veya kalıcı yerleşim birimi kullanan

topluluklar ise genellikle hayvancılığa dayalı besin ekonomisi sürdürürler. Bu toplulukların yaşam tarzları hareketlidir ve ihtiyaca göre belirli alanlarda mevsimlik devinimlere göre şekillenir. Bu toplulukların kullandıkları yerleşim alanlarının kalıcı ya da geçici nitelikte olmasına göre, konut veya barınakları da farklı mimari özelliklere sahiptir. Mevsimlik yerleşimler, genellikle hayvancılıkla geçinen topluluklar tarafından yılın farklı zamanlarını geçirmek için kullanılmaktadır. Bunlar kalıcı konutları olan yayla yerleşimleri ya da geçici barınaklardan oluşan konaklama yerlerinden oluşmaktadır.

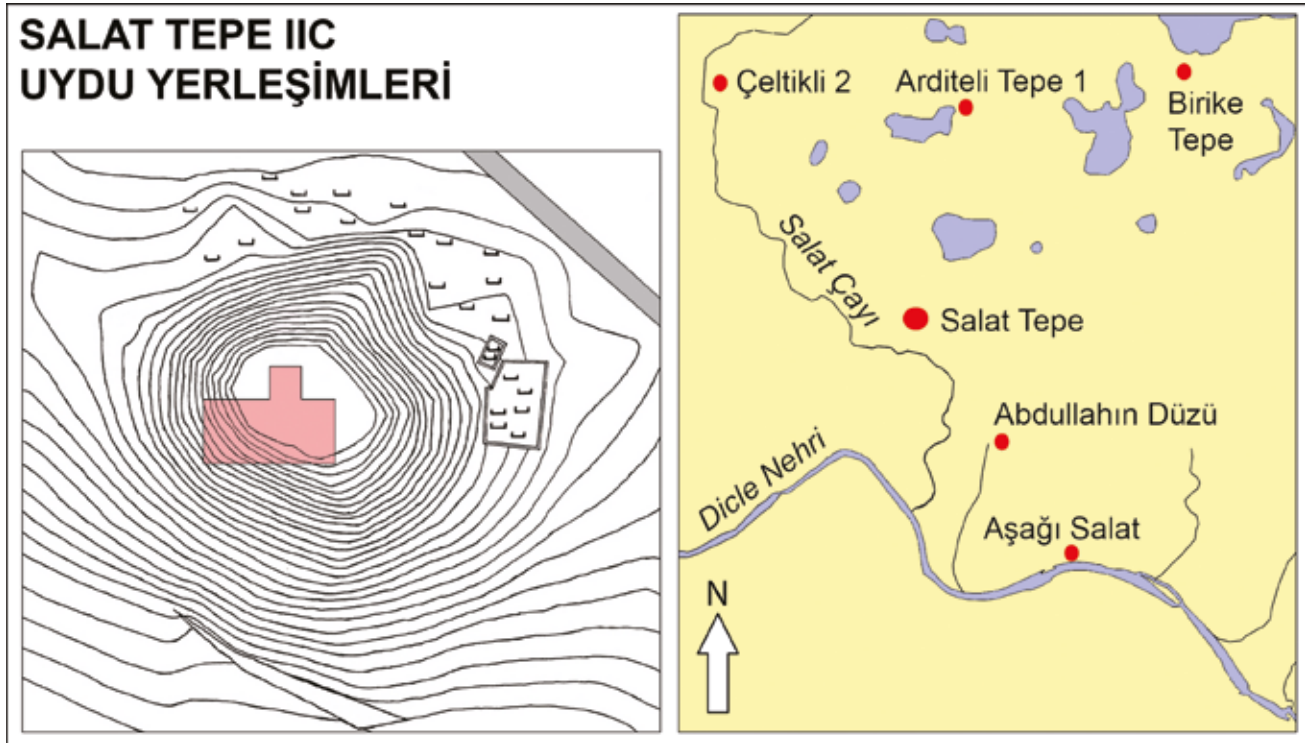
Yayla Yerleşimi

Tarımın daha az rol oynadığı, hayvancılığa dayalı besin ekonomisi uygulayan topluluklar kalıcı yerleşimde yaşarlar ve topluluğun bir bölümü bahar ve yaz aylarında hayvan sürüleri ile birlikte yaylalara çıkarlar. Anadolu'da halen bazı tarımcı köylerin bir ya da daha fazla yaylası olur, yaylalarda evleri ve ahırları bulunur. Bu toplulukların bir bölümü hayvanlarla birlikte kalıcı yayla yerleşimlerini yaz kış devamlı kullanır ve tüm yaşamları yaylalarda geçirir. Anadolu'da yaylalar yerleşik köylerden fazla olup, kalıcı yaylalar zamanla köylere dönüşmüştür⁵³.

Dicle Nehrinin 5 km kadar doğusundaki alana kurulmuş olan Kumru Tarlası (Zeviya Tivilki) MÖ 8-7. yüzyıllarda, büyük olasılıkla kalıcı yayla yerleşimi olarak kullanılmıştır⁵⁴. Burada yerleşimin tamamının (0.5 ha) kazılmış olması, nüfusun tamamının hesaplanmasını kolaylaştırmıştır. Yaklaşık 2565 m² alan kaplayan yapı grubunda birer çekirdek aile tarafından kullanıldığı düşünülen 12 tek katlı taş duvarlı birimden oluşmaktadır (Şekil 6). Yapı grubunun güneyi bir su kanalı ile sınırlandırılmış, kanalın güneyine fırın inşa edilmiş, yapı grubunun kuzeydoğu kenarına yakma gömmeler bırakılmıştır.

⁵³ Gürbüz 1998: 99-103; Polat 2013: 29-30.

⁵⁴ Ökse/Görmüş/Atay 2010; Ökse/Görmüş/Atay 2013; Ökse/Erdoğan/Görmüş/Atay/Öncü/Yücel/Bayraktar/Yücel/Levent/Akan/Erdaş/Eroğlu/Güneş/Tan Atay/Torpil/Hamioğlu Güneş/Gürdil Öncü/Turan/Altun/Oybak Dönmez/Eroğlu/Yaman 2014: 285-288.

Şekil 10: Salat Tepe IIC Uydu Yerleşimleri / *Satellite Settlements at Salat Tepe IIC*

Bazı mekânlarda bulunan, tabanın ortasına gömülmüş, dibek taşını andıran içi oyuk taşların tavanı taşıyan direk yerleri olabileceği, bazı duvarlar boyunca inşa edilmiş alçak taş sekilerin depolama veya işlik alanı olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Genellikle 1-3 mekânlı olan birimlerin her birisinin taş eşikli ve söveli bağımsız girişleri bulunmaktadır.

Birimlerin büyük mekânlarında küçük ocaklar çıkmıştır. İçerisinde taş sekiler, ocak, işlik ve depolama çukurları bulunan büyük mekanlar (1-12) yaşam alanı, küçük mekanların depo, bazılarının da işlik olarak kullanılmış olabileceğinden hareket edilerek belirlenen 12 yaşam alanının oluşturduğu toplam 312,55 m² yüz ölçümüne göre bu yerleşimde ortak kullanım alanlarının konut alanlarına oranı ortalama 8:1 olarak hesaplanmıştır. Yaşam alanlarında bulunan sekiler, çukurlar ve ocaklar dışında kalan alanlara döşekler yerleştirilerek bu mekanlarda uyuyabilecek birey sayısı hesaplanmıştır (Tablo 4, Şekil 7). Bu analize göre Kumru Tarlasında farklı yaş gruplarından ortalama 93 birey yaşayabilecektir.

Geçici Barınaklar

Göçer (Göçebe) topluluklar hayvancılıkla geçinen, büyük hayvan sürüleri ile uzun yollar kat ederek, tarım bakımından verimli olmayan otlakları kullanan gruplardır ve tüm üyeleri hayvan sürüleri ile birlikte hareket eder. Hayvancılıkla uğraşmaları nedeniyle otlakların durumuna göre bahar ve yaz dönemlerini yüksek yaylalarda geçirir, kışı geçirmek için iklimin

ılıman olduğu bölgelere göç ederler. Buralarda kalıcı yapıların inşasında harcanan malzeme ve iş gücüne oranla çok daha az emek harcanarak ve daha kısa sürede hazırlanan çadır, kulübe, çukur ev gibi barınaklar kullanılır.

Salat Tepe III döneminde açığa çıkan çukur barınaklar Demir Çağı boyunca kullanılmıştır⁵⁵ (Şekil 8). Dairesel çukurlar tamamen toprağa gömük biçimde, ortalama iki metre derinlikte kazılmış olup, bazılarının tabanları üzerinde at nalı biçimli ocaklar açığa çıkmıştır. Çapları 3-5 metre arasında değişen bu barınakların benzerleri, yakın zaman kadar Anadolu'da kullanılan yarı yarıya toprağa gömük taş duvarlı yayla evleri⁵⁶ ile göçer toplulukların kullandığı dairesel çadırlardır⁵⁷. “Topak Ev” olarak da adlandırılan bu dairesel çadırlar 2-2.5 m yükseklikleri ve 3-5 m arasında değişen çapları⁵⁸ ile burada ele alınan çukur barınakları ile benzeşmektedir.

Çukur barınaklara yukarıdan merdivenle inildiği, ocak ve çevresinin mutfak olarak kullanıldığı ve bazı eşyalar için depolama alanı ön görüldüğünde, çukurun beşte ikisinin (% 40) giriş, depo ve mutfak alanı, beşte üçünün (% 60) yaşam ve uyuma için kullanılması olası görünmektedir (Şekil 9). Bu yaşam alanlarına,

⁵⁵ Ökse/Görmüş/Oybak Dönmez/Silibolatlız Baykara/Önen/Çetinkaya/Emanet/Bozkurt/Tagma/Cihangir/Solmaz Kuş (Baskıda).

⁵⁶ Yakar 2000: 206, Fig. 82.

⁵⁷ Güngör 1941: 49; Yalman 1977: 245-246; Seyirci 1996: 595; Gürbüz 1997: 186-190; Doğan/Doğan 2005: 705-706.

⁵⁸ Yakar 2000: 215.

Salat Tepe	Kazılan Alan (m ²)				Konut-Ortak Alan Oranı	Toplam Nüfus	Kişi Başına (m ²)	
	Toplam	Kapalı alan	Uyuma alanı	Nüfus			Kapalı	Toplam
IIA:6	400	42.64	35.29	12	1:4	120	3.55	16.66
IIA:5	400	111	91.29	33	1:4	165	3.36	12.12
IIB:4	700	132,11	101,80	39	1:5	160	3.38	12.50
IIC:2	800	248,95	251.56	96	1:3.5	210	4.10	9.52
IIIB	900	98.56	59,136	50	1:9	110	1.97	18.18
Kumru Tarlası	2565	625.00	312,55	93	1:8	93	3.36	27.58

çukurların çapına göre kaç döşek sığabileceğinden yola çıkılarak Salat Tepe IIIB evresinde, MÖ 8.-7. yüzyıllarda kullanılan toplam sekiz barınağın nüfus analizleri yapılarak farklı yaş gruplarından toplam 50 bireyin uyuyabileceği hesaplanmıştır (Tablo 5).

Yerleşim dağınık bir doku göstermektedir ve nüfus analizleri yapılan sekiz barınağın oluşturduğu toplam 98.56 m² kapalı alana göre kazılan 900 m²lik alan hesaplandığında, ortak kullanım alanı ile konut alanlarının birbirine oranı ortalama 9:1 olarak tanımlanmaktadır. Ortalama 2000 m² (0.2 ha) alan kaplayan tepe üzerinin yarısına yakınının (% 45) kazıldığından ve tepe üzerinin tamamında benzeri dokuda çukur barınaklar olabileceğinden hareketle, toplam barınak sayısının 18, nüfusun da 110 bireye ulaşabileceği tahmin edilmektedir.

YÜZEY ARAŞTIRMASI YAPILAN YERLEŞİMLERİN NÜFUS HESAPLAMASI

Salat Tepe'nin IIC evresinin 2. tabakasında açığa çıkan anıtsal yapı ile çevresindeki uydu yerleşimlerden oluşan hiyerarşik bir yerleşim şeması belirlenmiştir (Şekil 10). Salat Çayı vadisi taban suyu yüksek geniş bir tarım alanına sahiptir. Vadinin doğu terasına kurulmuş olan Salat Tepe, bu tarım alanındaki altı yerleşimden biridir⁵⁹. Salat Tepe'nin yaklaşık 5 km kuzeyindeki alanda, Salat Çayı ile çok sayıda karstik gölün ve sazlık sulak alanın bulunduğu bölgede aynı döneme tarihlendirilen seramik parçaları ele geçen üç küçük yerleşim birimi bulunmaktadır. Salat Çayı vadisinin doğu terası üzerine kurulmuş Çeltikli 2 düz yerleşimi, Mansur Gölünün doğu kıyısına kurulmuş Arditeli Tepe 1 düz yerleşimi ile Birikadenna gölünün kuzey kıyısına kurulmuş Birike Tepe höyük yerleşimi batı-doğu doğrultusunda, birbirinden ortalama 4 km mesafe

ile yerleştirilmiş, yaklaşık 0.2 hektar alan kaplayan küçük yerleşim alanlarıdır ve halen tarım arazisi olarak kullanılmaktadır. Salat Çayının doğu terası üzerinde, Salat Tepe'nin yaklaşık 2.5 km güneyindeki tarım alanında yer alan Abdullahın Düzü de 0,2 hektar alan kaplayan bir düz yerleşim alanıdır. Bu yerleşimlerin birbirine olan mesafeleri bağımsız ekonomileri olan tarımcı yerleşimler için ön görülen ortalama tarım alanına⁶⁰ sahiptir.

Gerek tarım alanının boyutları ve gerekse yerleşim birimlerinin birbirine olan mesafeleri temel alınarak bu yerleşimlerin büyük olasılıkla Salat Tepe'de oturan ve tarımla uğraşan bir topluluk tarafından küçük çiftliklerden oluşan uydu yerleşimlerde oturan tarım işçileri ile birlikte ortak tarım ekonomisi yürüttükleri düşünülmektedir⁶¹. Halen bu tarım alanları Yukarı Salat beldesine bağlıdır ve bazı alanlarda çiftlik binaları bulunmaktadır.

Yüzey malzemesinin dağılımına göre Salat Tepe dışında kalan dört birimin kapladığı toplam 0.8 hektar alanın büyük ölçüde sürülen tarım arazilerinden oluşması nedeniyle yüzeyde bulunan seramik parçalarının yerleşimin çevresindeki tarım alanına da dağılmış olabileceği düşünülerek, orijinal yerleşim alanlarının bunun yarısı olması gerektiği ön görülmektedir. Bu yerleşim birimlerinin de uyuma ve ortak kullanım alanlarının oranının 1:4 olabileceğinden hareket edilerek teorik olarak 0.1 hektarlık toplam kapalı alan hesaplanabilmektedir. Bu alanda yaşayan nüfus da Salat Tepe nüfus analizleri ile karşılaştırılarak, ortalama 100-105 birey olarak hesaplanabilecektir. Buna göre, Salat Tepe ve çevresindeki dört küçük uydu yerleşimde yaşayabilecek toplam nüfus ortalama 300 birey civarında olabileceği düşünülmektedir.

⁶⁰ Wilkinson 1989.

⁶¹ Ökse 2008; Ökse/Görmüş 2012; Ökse/Oybak Dönmez/Görmüş/Gürbüz/Özdeğer 2012: 11-18.

⁵⁹ Ökse/Görmüş 2013: 200.

Salat Çayı boyunca uzanan ortalama 1200 hektarlık tarım alanının etnografik veriler ve tarihi kayıtlardan edinilen bilgiler doğrultusunda değerlendirilmesi, tarım alanında çalışabilecek 5-6 bireyi olan toplam 50 ailenin (toplam 300 birey) bu miktardaki tarlayı işleyebileceği ve bu nüfusun besini, tarlaları sürececek hayvanların yemi ve bu alan için kullanılacak tohum ayrıldıktan sonra kalan % 60 oranındaki ürünün kar payı olduğu hesaplanmıştır⁶². Yukarı Dicle havzasındaki benzeri yerleşim gruplarının Hurri-Mitanni arşivlerinde geçen dimtu çiftliklerinin temsilcileri olabileceği düşünülmektedir. Nuzi arşivlerine göre Orta Dicle havzasındaki bazı dimtu çiftliklerinin nüfusu işçiler ve kölelerle birlikte 280 civarındadır⁶³ ve bu rakamlar Salat Tepe için ön görülen nüfus ile uyumludur.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışmada, kapalı yaşam alanlarının uyumak için kullanılacak bölümlerine sığacak döşek adedi üzerinden, etnolojik veriler temel alınarak yapılan bir nüfus analizi yöntemi uygulanmıştır. Bu yöntemle arkeolojik alanlarda ortak yaşam alanının konut alanına oranı, kazılarak açığa çıkartılmış konutlarda kaç kişinin uyuyabileceği ve kırsal yerleşimlerde kişi başına düşebilecek kapalı yaşam alanı hesaplanmıştır. Yukarı Dicle havzasında yer alan kırsal yerleşim modellerinin olası nüfusu ve konut alanlarının ortak kullanım alanlarına oranı yerleşimin tarımla veya hayvancılıkla uğraşan topluluklarca kullanılmalara göre farklılık göstermektedir (Tablo 6).

Elde Edilen Veriler

Yerleşim tiplerine göre konut alanı ile ortak kullanım alanlarının birbirine oranı, kişi başına düşen kapalı alan ve kişi başına düşen toplam yerleşim alanı birbirine yakın sonuçlar vermiştir. Kalıcı konutları olan yerleşim modelleri için örnek gösterilen tabakaların nüfus hesabının birbiri ile uyumlu sonuçlar vermesi, benzeri küçük konutlarda yaşamını sürdüren ailelerin sayısal değerinin dönemlere göre fazla farklılık göstermediğini ortaya koymaktadır.

Konut Alanı-Ortak Kullanım Alanı Oranı

Tek katlı konutlardan oluşan kırsal tarımcı yerleşimlerde (Salat Tepe IIA-B) konut olarak kullanılan alanın ortak kullanım alanının beşte biri ile dörtte biri arasında değiştiğini göstermektedir. Bu oran iki katlı yapıları da olan yerleşimlerde yedide ikiye düşmektedir.

Göçer toplulukların geçici barınaklarından oluşan Salat Tepe IIIB çukur evleri ile kalıcı yayla yerleşimi olarak değerlendirilen Kumru Tarlası yerleşiminde orta kullanım alanlarının konut olarak kullanılan alanların yaklaşık 8-9 katı olduğu görülmektedir. Bunun nedeninin, bu toplulukların besledikleri hayvanların konut veya barınakların aralarında tutulmaları olabileceği düşünülmektedir.

Kişi Başına Düşen Kapalı Alan

Salat Tepe'nin IIA-B evrelerinden elde edilen verilere göre, tek katlı konutlardan oluşan bir kırsal yerleşimde kişi başına düşen kapalı yaşam alanı 3.4-3.5 m² arasındadır. Salat Tepe IIC evresinin 2. Tabakasında açığa çıkan yapıların bir bölümünün iki katlı olmaları nedeniyle, bu tabakanın nüfusu, birer katlı konutlardan oluşan üç yerleşimin olası nüfusunun ortalamasının üç katı olarak hesaplanabilmektedir. Bu yerleşimdeki kapalı yaşam alanlarının toplam yüz ölçümüne ikinci katların alanı da eklendiğinde, toplam 400 m² alan söz konusu olmaktadır ve kişi başına ortalama 4 m² kapalı yaşam alanı düşmektedir.

Kumru Tarlası'ndaki kalıcı yayla yerleşiminde yapılan nüfus hesaplamasına göre, tarımcı kırsal yerleşimlerde olduğu gibi, burada da kişi başına 3.4 m² kapalı yaşam alanı düşmektedir. Salat Tepe IIIB çukur barınaklarından oluşan mevsimlik konaklama alanlarında ise kişi başına yaklaşık 2 m² çukur barınak alanı düşmektedir. Bir başka deyişle, kalıcı yerleşimlerde kişi başına düşen konut alanı, mevsimlik barınakların iki katına yakındır.

Kişi Başına Düşen Yerleşim Alanı

Salat Tepe'deki yerleşim alanının 0.2 hektarlık bir alana yayıldığı göz önüne alındığında, tek katlı konutlardan oluşan yerleşimlerde kişi başına yaklaşık 13-14 m² toplam alan düşerken, iki katlı yapıların da bulunduğu yerleşimde bu alan 10 m²'ye düşmektedir. Buna karşın, kişi başına düşen alan çukur barınaklardan oluşan mevsimlik konaklama alanında 18, mevsimlik kalıcı yayla yerleşiminde 27 m²'ye ulaşmaktadır. Bu farklılık, büyük olasılıkla, yerleşimin konumundan kaynaklanmaktadır. Kumru Tarlası'ndaki yayla evleri düz bir zemine kurulmuş, çevresinde ve aralarında hayvanların konaklayabileceği alanlar bırakılmıştır. Buna karşın, çukur barınaklar yüksek bir tepe üzerine kazıldığından, sürünün büyük bölümü, olasılıkla etek kesiminde barınmış olmalıdır.

⁶² Ökse 2008; Ökse/Görmüş 2012; Ökse/Oybak Dönmez/Görmüş/Gürbüz/Özdeğer 2012: 16.

⁶³ Yakar 2000: 473-474.

Sonuç

Bu makalede yapılan analizlerin sonucunda bir yerleşim birimindeki nüfusun yaşam tarzına göre farklılaştığı anlaşılmaktadır. Bir yerleşim birimindeki konutların sıklığı ve uyumada kullanılabilir alanın ortak kullanım alanlarına oranı, yerleşimin toplam nüfusunu belirlemektedir. Kırsal yerleşimlerin kapladıkları alana göre nüfusları hesaplanırken konutların kaçar katlı olduğu ve burada yaşayan topluluğun ne tür bir yaşam tarzı sürdürdüğü iyi analiz edilmelidir. Özellikle sadece yüzey araştırmaları yoluyla belirlenmiş birimlerde yaşamış olan nüfusun, yerleşimlerin kapladıkları alanlar temel alınarak hesaplanması, hatalı sonuçlar verebilecektir. Bu hataları aza indirmek için yüzey araştırmaları sırasında tespit edilen yerleşim birimlerinde nasıl bir yaşam tarzının sürdürülmüş olabileceği öncelikle belirlenmelidir. Bunun için, yerleşimlerin konumları, boyutları ve birbirlerine olan mesafeleri üzerinden olası yaşam tarzlarına ilişkin bir görüş ortaya konabilir.

Tarımcı yerleşimler genellikle tarım yapılabilen alanlara yakın, ovalarda kuruldukları, platolar üzerine ve yaylalara kurulan yerleşimler ise otlak alanlarına yakın olduklarından, besin ekonomisinde hayvancılığın ağır bastığı topluluklar tarafından kullanıldıkları var sayılabilecektir. Büyük ve küçük boyutlu yerleşmelerin gösterdiği dağılım, bir merkeze bağlı birimlerden oluşan hiyerarşik yerleşim sisteminin varlığını ortaya koymaktadır. Büyük boyutlu yerleşimler çevresinde küçük birimlerin varlığı, genellikle geniş tarım alanları ve otlak alanlarının çiftlik sistemiyle yönetildiklerini düşündürmektedir⁶⁴. Bu çalışmada ele alınan Salat Tepe IIC dönemi 2. tabakasında açığa çıkan yapı kompleksi ile çevresindeki dört küçük yerleşim biriminden oluşan sema, bu sisteme örnek oluşturmaktadır.

Engelibeli arazide yaşayan toplulukların tarım alanı ve otlak için kullanabilecekleri bölgeler, yerleşime olan mesafelerinden çok, ulaşılabilir oldukları yönlerde yer alabilecektir. Bir yerleşimde otlakların daha yakın olması ve ekilebilen alanların uzak ve küçük olması, besin ekonomisinde ağırlığı hayvancılığın oluşturmasını olası kılmaktadır. Platolarda birbirine yakın mesafede bulunan küçük yerleşim birimleri, genellikle mevsimlik konaklama alanları olarak kullanılmakla birlikte, sürekli yerleşimlerden farklı olarak, tümünün aynı anda kullanılması da gerekmecektir. Bu yerleşimlerde oturan insanların aynı alanı kullanan, büyük olasılıkla aynı topluluğa mensup birimler veya mevsimlik olarak yer değiştiren bir grubun konaklama alanları olarak değerlendirilmesi mümkündür⁶⁵. Anadolu'da bazı

köylerde birbirinden uzak mahallelerin bulunması, konutları tarlaların kenarlarına inşa edilmesinden ya da topluluğun yaşam tarzı, gelenek ya da inanç bakımından farklı olmasından kaynaklanabilmektedir. Bu tip yerleşim dokusuna sahip tarımcı köyler arkeolojik alanda birbirine kısa sürede yürünerek ulaşılabilir mesafedeki küçük birimler halinde ortaya çıkacaktır ve belki de mevsimlik yerleşim birimleri olarak nitelendirilecektir.

Yerleşimlerin konumlarına göre bölgede, tarımcı köyler ve yaylalardan oluşan karma besin ekonomisine sahip toplulukların yaşamış olabilecekleri de düşünülmektedir. Halen Anadolu'da tarım ve hayvancılıktan oluşan karma besin ekonomisi sürdüren topluluklara ait ova yerleşimlerinin bir ya da birkaç yaylası olabilmektedir⁶⁶. Buna karşın, sürekli yerleşim niteliğinde plato yerleşimleri bulunduğu gibi, bazı dönemlerde ovaların kışlak olarak kullanılmaları da olasıdır. Örneğin, Salat Tepe IIIB çukur barınaklarının bir tarımcı yerleşim üzerine kazılması, göçer toplulukların kışlık barınakları için daha ılıman olan tarım alanlarını tercih edebileceklerini göstermektedir. Böylece, tarımcı yerleşim olarak nitelenebilecek bir konumda olmasına karşın, yaşam tarzı analiz edilen yerleşimin bir geçici barınma alanı olabileceği de düşünülmelidir. Bir başka deyişle, yüzey araştırmaları ile tespit edilen yerleşimlerin kullanım tarzlarının net olarak anlaşılamadığı durumlarda nüfus hesaplarında bu oranlarda dalgalanmalar göz önüne alınmalıdır.

⁶⁴ Ökse 2006b: 172-175; Ökse 2008; Ökse/Görmüş 2012; Ökse/Oybak Dönmez/Görmüş/Gürbüz/Özdeğer 2012: 16-18.

⁶⁵ Ökse 2005: 65-67; 2006a: 3-4.

⁶⁶ Ökse 2005: 68.

KAYNAKLAR

- ADAMS, R. McC. 1981.
Hearthland of Cities. Surveys of Ancient Settlements and Land Use on the Central Floodplain of the Euphrates. Chicago.
- ADAMS R. McC./ NISSEN, H.-J. 1972.
The Uruk Countryside: The Natural Setting of Urban Societies. Chicago.
- AL-KHALESİ, Y. M. 1977.
"Tell al-Fakhar (Kurruhani), a dimtu-settlement, Excavation Report", *Asur* 1/6: 1-42.
- ASHTON N./LEWIS, S. 2002.
"Deserted Britain: Declining Populations in the British Late Middle Pleistocene", *Antiquity* 76: 388-396.
- BROWN, B. M. 1987.
"Population Estimation From Floor Area: a Restudy of Naroll's Constant", *Cross-Cultural Research* 21: 1-49.
- CHAMBERLAIN, A. T. 2006.
Demography in Archaeology. Cambridge.
- CHAMBERLAIN, A. T. 2009.
"Archaeological Demography", *Human Biology* 81/2, Special Issue on Demography and Cultural Macroevolution: 275-286.
- DİKKAYA, F. 2003.
Settlement Patterns of Altınova in the Early Bronze Age (Ortadoğu Teknik Üniversitesi Yerleşim Arkeolojisi Programı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara.
- FRANKFORT, H. 1950.
"Town Planning in Ancient Mesopotamia", *Town Planning Review* 21: 98-115.
- GARR, W. R. 1987.
"A Population Estimate of Ancient Ugarit", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 266: 31-43.
- GÜRBÜZ, O. 1998.
"Van Gölü Çevresinde Kır Yerleşmesi", *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi* 6: 93-135.
- HASSAN, F. A. 1978.
"Demographic Archaeology", *Advances in Archaeological Method and Theory* 1: 49-103.
- HOPPA, R. D. /VAPUEL, J. W. 2002 (Eds.).
Paleodemography: Age Distribution from Skeletal Samples. Cambridge.
- HOSFIELD, R. T. 1999.
The Paleolithic of the Hampshire Basin: A Regional Model of Homonid Behavior During the Middle Pleistocene. British Archaeological Reports, British Series 286. Oxford.
- KOLB, C. C. 1985.
"Demographic Estimates in Archaeology: Contributions From Ethnoarchaeology on Mesoamerican Peasants", *Current Anthropology* 26/5: 581-599.
- KORFMANN, M. 1983.
Demircihöyük I: Architektur, Stratigraphie und Befunde. Mainz am Rhein.
- KRAMER, C. 1980.
"Estimating Prehistoric Populations: An Ethnoarchaeological Approach", *L'Archéologie de l'Iraq du début de l'époque néolithique à 333 avant Notre ère* (Ed. M. T. Barrelet). Paris: 35-334.
- KRAMER, C. 1982.
"Etnographic Households and Archaeological Interpretation: A Case from Iranian Kurdistan", *American Behavioral Scientist* 25: 663-675.
- LEBEAU, M. 2011.
"Ch. 13. Conclusion", *Jezirah, Associated Regional Chronologies for the Ancient Near East and the Eastern Mediterranean I* (Ed. M. Lebeau). Turnhout: 343-380.
- LEBLANC, S. 1971.
"An Addition to Naroll's Suggested Floor Area and Settlement Population Relationship", *American Antiquity* 36: 210-211.
- NAROLL, R. 1962.
"Floor Area and Settlement Population", *American Antiquity* 27/4: 587-589.
- ÖKSE, A. T. 2005.
"Sivas'da Hitit Çağı Öncesi Yerleşim Sistemlerinde Devamlılık ve Değişim", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 22/1: 63-72.
- ÖKSE, A. T. 2006a.
"Early Bronze Age Settlement Pattern and Cultural Structure of the Sivas-Region", *Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan* 37: 35-51.
- ÖKSE, A. T. 2006b.
"Hethiterforschung anhand von Geländebegehungen: Darstellung der Probleme und Möglichkeiten der Auswertung" Structuring and Dating in Hittite Archaeology. Requirements, Problems, New Approaches, *BYZAS* 4 (Eds. D. P. Mielke / U.-D. Schoop / J. Seeher). İstanbul: 167-183.

- ÖKSE, A. T. 2008.
“Salat Tepe Orta Tunç Çağı Yapısının İşlevi,” Aykut Çınaroğlu’na Armağan (Eds. E. Genç/D. Çelik). Ankara: 53-71.
- ÖKSE, A. T. 2012.
“Salat Tepe Stratigrafisine göre Yukarı Dicle Havzası Kronolojisi”, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Dergisi XVII: 1-29.
- ÖKSE, A. T. 2014a.
“Mekan ve İşlev Analizine Bir Örnek: Salat Tepe Tunç Çağı Yerleşimi”, Yerleşim Sistemleri ve Mekan Analizi (Eds. Ö. Çevik/B. Erdoğan), Tematik Arkeoloji Serisi 1. İstanbul: 239-256.
- ÖKSE, A. T. 2014b.
“Salat Tepe’de Akkad Dönemine ait bir Kırsal Tapınak”, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler 37: 43-45.
- ÖKSE, A. T./GÖRMÜŞ, A. 2006.
“Excavations at Salat Tepe in the Upper Tigris Region: Stratigraphical Sequence and Preliminary Results of the 2005-2006 Seasons”, *Akkadica* 127/2: 119-149.
- ÖKSE, A. T./GÖRMÜŞ, A. 2012.
“Analysing an Administrative System: the Case of Salat Tepe in the Upper Tigris Region during the Middle Bronze Age”, *Looking North. The Socioeconomic Dynamics of Northern Mesopotamian and Anatolian Regions during the Late Third and Early Second Millennium BC* (Eds: N. Laneri / P. Pfälzner / S. Valentini). Wiesbaden: 129-136.
- ÖKSE, A. T./GÖRMÜŞ, A. 2013.
“Salat Tepe 2005-2008 Kazıları / Salat Tepe 2005-2008 Excavations”, *Ilisu Barajı ve HES Projesi Arkeolojik Kazıları 2004-2008 Çalışmaları*. Diyarbakır: 163-200.
- ÖKSE, A. T./GÖRMÜŞ, A./ATAY, E. 2010.
“A Rural Iron Age Site at Zeviya Tivilki: in the Construction Zone of the Ilisu Dam, South-Eastern Turkey”, *Antiquity* 84/323.
- ÖKSE, A. T./OYBAK DÖNMEZ, E./ GÖRMÜŞ, A./ GÜRBÜZ, M./ ÖZDEĞER, M. 2012.
“The Middle Bronze Age Farming Economy of the Upper Tigris Region: A Reconstruction Basing on Archaeological, Archaeobotanical and Ethnoarchaeological Analysis”, *Akkadica* 133/1: 67-106.
- ÖKSE, A. T./GÖRMÜŞ, A./ATAY, E. 2013.
“Transaction of Local People and the Assyrians in the Upper Tigris Region: New Evidence from the Excavations at Zeviya Tivilki (Kumru Tarlası)”, *SOMA 2010. Proceedings of the 14th Symposium on Mediterranean Archaeology* (Eds. Y. Morozova / H. Önez). *British Archaeological Reports International Series 2555*. Oxford: 43-49.
- ÖKSE, A. T./ERDOĞAN, N./ GÖRMÜŞ, A./ATAY, E./ ÖNCÜ, A./YÜCEL, A./BAYRAKTAR, A. A./YÜCEL, B./LEVENT, H./AKAN, H./ERDAŞ, Y./EROĞLU, M./ GÜNEŞ, A./TAN ATAY, Y./TORPİL, S./HAMİOĞLU GÜNEŞ, Z./GÜRDİL ÖNCÜ, V./TURAN, M./ALTUN, S./OYBAK DÖNMEZ, E./EROĞLU, S./YAMAN, B. 2014.
Ilisu Barajı İnşaat Sahası Kurtarma Projesi I: Demir Çağı. Mardin.
- ÖKSE, A. T./GÖRMÜŞ, A./ KAYNAK, G. 2015.
“Kitchen Furniture in the 2nd Millennium BC: Evidence from Salat Tepe”, *SOMA 2011. Proceedings of the 15th Symposium on Mediterranean Archaeology* (Eds. P. M. Militello / H. Oniz). Oxford: 43-49.
- ÖKSE, A. T./GÖRMÜŞ, A./OYBAK DÖNMEZ, E./SİLİBOLATLAZ BAYKARA, D./ÖNEN, I. T./ ÇETİNKAYA, İ. / EMANET, A./BOZKURT, E./ TAĞMA, F./CİHANGİR, E./SOLMAZ KUŞ T. (Baskıda)
Ilisu Barajı - Salat Tepe Kurtarma Kazıları I. Dönem III: Demir Çağı. Diyarbakır.
- PARKER, B. J. 2001.
The Mechanics of Empire: The Northern Frontier of Assyria as a Case Study in Imperial Dynamics. The Neo-Assyrian Text Corpus Project. Helsinki.
- PARKER, B. J./SWARTZ DODD, L. 2003.
“The Early Second Millennium Ceramic Assemblage from Kenan Tepe, Southeastern Turkey, A Preliminary Assessment”, *Anatolian Studies* 53: 33-69.
- PARLA, C. 2004.
“Osmanlı Öncesinde Diyarbakır: Kente Hâkim Olanlar ve Bıraktıkları Fiziksel İzler”, *I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu*. Diyarbakır: 247-283.
- PARPOLA, S. 2005.
“Overview of the Tablet Archive,” (“Archaeological Investigations at Ziyaret Tepe, 2003 and 2004”, Eds. T. Matney / L. Rainville, *Anatolica* 31, 20-68). *Anatolica* 31: 30.
- PFÄLZNER, P. 2011.
“Ch. 5. Architecture,” *Jezirah, Associated Regional Chronologies for the Ancient Near East and the Eastern Mediterranean I* (Ed. M. Lebeau). Turnhout: 137-200.

- POLAT, F. 2013.
Doğu Anadolu Yayla Kültürü ve Yayla Mimarisi. İstanbul.
- PORČIĆ, M. 2011.
“An Exercise in Archaeological Demography: Estimating the Population Size of Late Neolithic Settlements in the Central Balkans”, *Documenta Praehistorica* 38: 323-332.
- RADNER, K. 2004.
“Das Archiv von Giricano”, *Das mittellassyrische Tontafelarchiv von Giricano/Dunnu-Sha-Uzibi. Ausgrabungen in Giricano 1, Subartu 14*. Turnhout: 51-74.
- RADNER, K./ SCHACHNER, A. 2004.
“Das Archiv von Giricano”, *Das mittellassyrische Tontafelarchiv von Giricano/Dunnu-Sha-Uzibi. Ausgrabungen in Giricano 1, Subartu 14*. Turnhout: 113-119.
- SCHACHNER, A., 2003.
“From the Bronze to the Iron Age: Identifying Changes in the Upper Tigris Region. The Case of Giricano”, *Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its Neighbouring Regions* (Eds. B. Fischer/H. Genz/E. Jean/K. Köroğlu). İstanbul: 151-163.
- SCHACHT, R. M. 1981.
“Estimating Past Population Trends”, *Annual Review of Anthropology* 10: 119-140.
- STONE, E. C. 1981.
“Texts, Architecture and Ethnographic Analogy: Patterns of Residence in Old Babylonian Nippur”, *Iraq* 43: 19-33.
- STONE, E. C. 1994.
“The Development of Cities in Ancient Mesopotamia”, *Civilizations of the Ancient Near East I* (Ed. J. M. Sasson). New York: 235-248.
- SUMMER, M. S. 1989.
“Population and Settlement Area: An Example from Iran”, *American Anthropologist* 91/3: 631-641.
- TÜTÜNCÜLER, Ö. 2008.
“Salat Tepe Orta Tunç Çağı Dokuma Tezgahı Kurulumuna İlişkin Bir Deneme”, *Arkeoloji ve Sanat* 129: 31-36.
- VAN LOON, M. N. 1980.
“Conclusion”, *Korucutepe III* (Ed. M. N. Van Loon). Amsterdam: 271-277.
- WIESSNER, P. 1974.
“A Functional Estimator of Population from Floor Area”, *American Antiquity* 39/2: 343-350.
- WILHELM, G. 1982.
Grundzüge der Geschichte und Kultur der Hurriter. Darmstadt.
- WILKINSON, T. J. 1989.
“Extensive Sherd Scatters and Land-Use Intensity: Some Recent Results”, *Journal of Field Archaeology* 16: 31-46.
- WILKINSON, T. J. 1994.
“The Structure and Dynamics of Dry-Farming States in Upper Mesopotamia”, *Current Anthropology* 35/5: 483-520.
- WILKINSON, T. J. 2003.
“Archaeological Survey and Long-Term Population Trends in Upper Mesopotamia and Iran”, *Yekibud Yekinabud. Essays on the Archaeology of Iran in Honor of William M. Sumner* (Eds. N. F. Miller/K. Abdi). Los Angeles: 39-59.
- WISEMAN, D. J. 1953.
The Alalakh Tablets. Occasional Publications of the British Institute of Archaeology in Ankara 2. London.
- YAKAR, J. 2000.
Ethnoarchaeology of Anatolia. Rural Socio-Economy in the Bronze and Iron Ages. Tel Aviv-Jerusalem.
- YONEDA, M. 2012.
“Summary of 14C Measurement of Charcoal Samples from the Salat Tepe Site”, *Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi* 17: 12-13.
- ZACCAGNINI, C. 1979.
The Rural Landscape of the Land of Arraphe. Quaderni di Geografia Storica 1. Roma.
- ZORN, J. R. 1994.
“Estimating the Population Size of Ancient Settlements: Methods, Problems, Solutions, and a case Study”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 295: 31-47.

BAYRAKLI/SMYRNA MAKARALARI VE EGE ARKEOLOJİSİNDEKİ YERİ

CLAY SPOOLS FROM BAYRAKLI/SMYRNA AND THEIR MEANNING IN THE AEGEAN ARCHAEOLOGY

Aylin Ü. ERDEM *

Makale Bilgisi

Başvuru: 4 Şubat 2016

Hakem Değerlendirmesi: 4 Şubat 2016

Kabul: 22 Şubat 2016

Article Info

Received: February 4, 2016

Peer Review: February 4, 2016

Accepted: February 22, 2016

Anahtar Kelimeler: Pişmiş Toprak Makaralar, Dokumacılık, Bayraklı/Smyrna, Ege Prehistoryası, M.Ö. 2. Binyıl
Keywords: Clay Spools, Weaving, Bayraklı/Smyrna, Aegean Prehistory, 2nd Millennium BC

ÖZET

Son yıllarda Ege dünyasındaki araştırmalarla ön plana çıkmaya başlayan pişmiş toprak makaraların Neolitik Dönem'den itibaren varolduğu ve özellikle de MÖ 2. binyıl boyunca yaygın olarak kullanıldığı dikkati çeker. Eldeki arkeolojik veriler ışığında, bilim adamları bu objelerin dokumacılıkta kullanıldığı konusunda hemfikirlerdir. Ege dünyasında birçok merkezde tespit edilmesine rağmen, Batı Anadolu'daki yayılım alanı sadece birkaç yerleşim yeriyle sınırlıdır. Bu çalışmada, Bayraklı'da bulunan makaralar değerlendirilerek, Batı Anadolu'daki yayılım haritasına yeni bir merkez daha eklenmiştir. Ayrıca tarihsel süreç ve tipoloji açısından Bayraklı makaralarının, Ege dünyası ve diğer Batı Anadolu merkezleriyle tutarlı bir bütünlük sergilediği ortaya konmuştur.

ABSTRACT

Clay spools which came into prominence with the studies in recent years, appear in the Neolithic Period and become widespread especially during the 2nd Millennium BC in the Aegean world. According to the archaeological evidence, scholars agree on the function of these objects as weaving tools. Although a large number of sites with clay spools were determined in the Aegean, only a few settlements are known in the Western Anatolia. In this paper, a new settlement to the map of spread of clay spools in Western Anatolia has been added with the help of Bayraklı data. Additionally, it was verified that Bayraklı spools constitute an integrity with the other sites, both in the Aegean and Western Anatolia, from the point of chronological and typological aspect.

* Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, Bornova-İZMİR.
E-posta: aylin.erdem@ege.edu.tr

GİRİŞ

Arkeolojik araştırmalarda genellikle arka planda bırakılan bir buluntu grubu olarak tanımlayabileceğimiz silindir veya makara biçimli pişmiş toprak objeler, daha çok son yıllardaki çalışmalarla hak ettiği önemi kazanmaya başlamıştır. Silindir veya makara biçimli bu objelere ilk kez dikkati çeken H. Schliemann, Tiryns kazılarında bulunan bu tür objeleri “dokuma ağırlığı” olarak tanımlamıştır¹. Schliemann’ın ardından bu objelere gösterilen ilgi yavaş yavaş artarak tipoloji ve işlevle ilgili değerlendirmelerin de yapılmaya başladığı dikkati çeker. Özellikle Ege dünyasındaki birçok merkezde pişmiş toprak makaraların ele geçtiği rapor edilerek bunlarla ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır². Buna karşın, Ege’ye nazaran daha yetersiz olduğu gözlenen Batı Anadolu’daki araştırmalarda, bu objelerin yayılım haritası sadece birkaç merkezle sınırlıdır (Fig. 1). Bu durum, pişmiş toprak makaraların bu bölgedeki az kullanımından ziyade, kazı raporlarında ve yayınlarda pek fazla dikkate alınmamış olmasıyla açıklanabilir.

Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda pişmiş toprak silindirlerin ve makaraların işlevleri konusunda farklı öneriler olsa da, bilim adamları dokumacılıkta kullanıldığı konusunda hemfikirdir. Öte yandan bazı örneklerin, fırınların veya ocakların yakınında yanmış olarak ele geçmesinden yola çıkılarak, fırınlarda pişirme desteği gibi farklı bir işleve sahip olabileceği de öne sürülmüştür³. Ancak bugünkü arkeolojik veriler bunların daha çok dokuma ağırlığı olarak kullanıldığını destekler niteliktedir⁴. Gerek pişmiş toprak makaraların bir dizi halinde ele geçmiş olması ve ağırşaklarla bir arada bulunması, gerekse kimi örneklerin üzerinde ip kalıntılarının tespit edilmesi, bu düşüncenin dayanağını oluşturan

Figür 1: Batı Anadolu’da Makaraların Ele Geçtiği Merkezler Haritası / *The Distribution of Clay Spools in the Western Anatolia*

en temel arkeolojik veriler arasında sıralanabilir⁵. Ayrıca Erken Demir Çağ’a tarihlenen bir betimleme yardımıyla⁶, makaraların dokuma ağırlığı olarak kesin kullanımı ortaya konmuş olur.

İşlevsel açıdan değerlendirildiğinde, makaraların dokuma ağırlığı olarak kullanılmasının, teknik açıdan, asıl bilinen diğer tipteki dokuma ağırlıklarına göre daha avantajlı olduğu ifade edilir⁷. Buna göre, gerçek dokuma ağırlıklarında, dokunacak olan kumaşın boyu, çözgü ipliğinin⁸ uzunluğuna bağlıdır. Hâlbuki makara biçimli dokuma ağırlığı kullanıldığında, makaraların gövdesine daha fazla çözgü ipliği sarılarak planlanandan daha uzun kumaşlar dokunabilir⁹. Dolayısıyla makara biçimli ağırlıkların, diğer tipteki ağırlıklara nazaran daha

¹ Rahmstorf 2003: 397; Rahmstorf 2015: 8.

² E. Banks, *The Early and Middle Helladic Small Objects from Lerna*, Cincinnati, 1967: 551-565; J. Carington-Smith, “The Evidence for Spinning and Weaving”, *Excavations at Nichoria in Southwestern Greece*, vol. III, (ed. W. A. McDonald, W. D. E. Coulson, J. Rosser), Minneapolis, 1983: 290-291; Rahmstorf 2003a, 2011, 2015.

³ Ege’de Tiryns, Kynos ve Bakali-Maguda gibi merkezlerde bu tür objeler fırın veya ocakların yanında bulunmuştur (Rahmstorf 2003: 403).

⁴ Pişmiş toprak makaraların dokumacılıkta kullanıldığı kesin olarak ortaya konya da, taştan yapılmış makaralar için durum farklıdır. Taş makaraların daha çeşitli kullanım alanları olduğu düşünülmüştür. Arkeolojik veriler, bunların bulunduğu kontekste göre ezgi taşı, havaneli veya ölçü sisteminde ağırlık birimi olarak tanımlandığını ortaya koyar (Rahmstorf 2003b: 293-299; Rahmstorf 2006: 67-85; Rahmstorf 2010: 88-105). Nitekim Gökçeada-Yenibademi Höyük kazısında ortaya çıkarılan 2 adet mermer makaraların da terazi ağırlığı olarak kullanıldığı ileri sürülmüştür (Hüryılmaz 2007: 43).

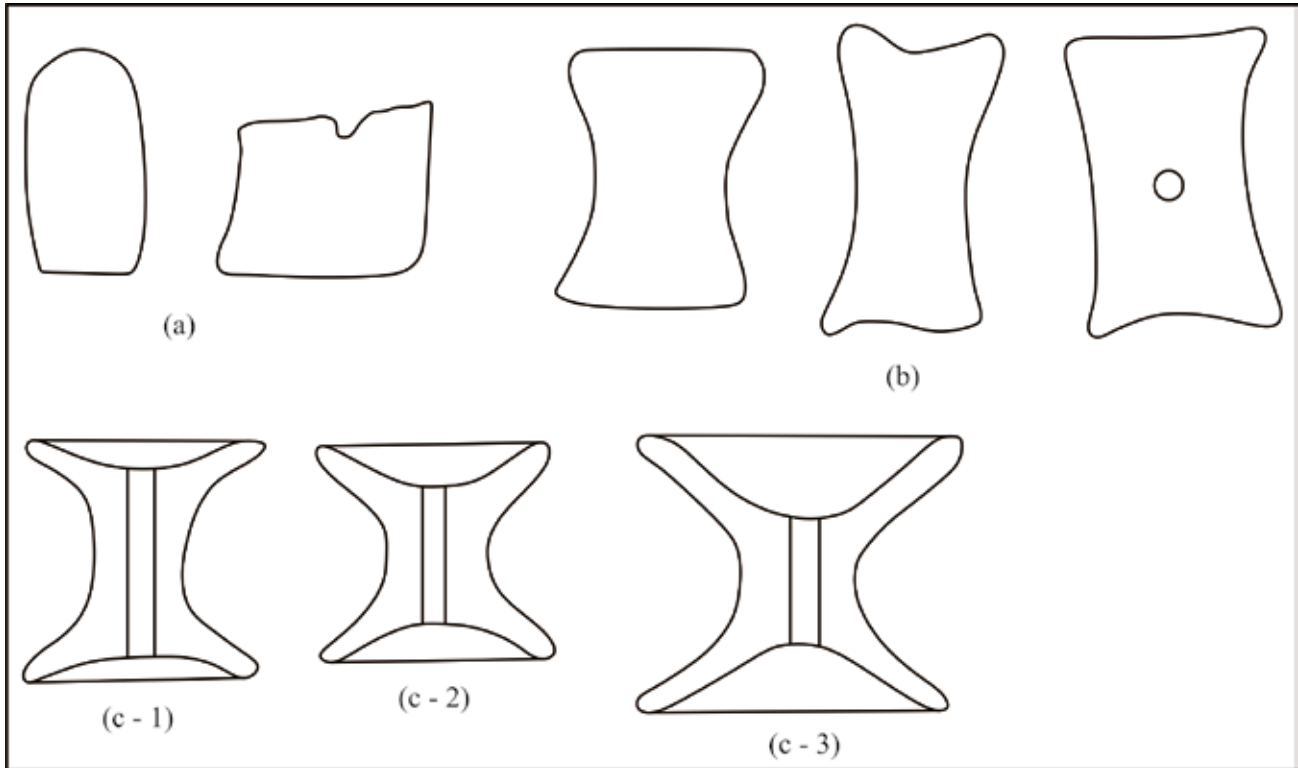
⁵ Rahmstorf 2003:402- 403; Rahmstorf 2015: 8.

⁶ Rahmstorf 2015: 9.

⁷ Rahmstorf 2015: 9.

⁸ Dikey ve yatay iplerin örülmesi esasına dayalı olan dokumacılıkta, yatay ipler atkı ipliği olarak adlandırılırken, dikey ipler çözgü ipliği olarak tanımlanır.

⁹ Rahmstorf 2015: 8-9.

Figür 2: E. Banks'ın Tipoloji Tablosu (Rahmstorf 2003: Fig. 1'den yeniden çizim) / *Typological Table of Clay Spools by E. Banks*

elverişli olduğu aşıkârdır. Son yıllarda yapılan deneysel çalışmalarda, en azından ağırlığı 100 gramın üzerinde olan makaraların, büyük olasılıkla dikey dokuma tezgâhlarında ağırlık olarak kullanıldığı ifade edilir. Buna karşın küçük boyutlu daha hafif örneklerin ise, yatay dokuma tezgâhlarına uygun ağırlıklar olabileceği ileri sürülür¹⁰. Tüm bunlar, pişmiş toprak makaraların dokumacılıkta kullanıldığı konusunun artık su götürmez bir gerçek olarak kabul edildiğini ortaya koyar.

PİŞMİŞ TOPRAK MAKARALARIN KRONOLOJİSİ VE TİPOLOJİSİ

Ege ve Anadolu arkeolojisinde Neolitik Dönem'den itibaren¹¹ görülmeye başlayan ve MÖ 3. ve 2. binyıllarda kullanımı artarak devam eden makaraların, özellikle MÖ 2. binyılın sonlarına doğru en yaygın sürecini yaşamaya başladığı anlaşılır¹². Ancak ne yazık ki, eldeki veriler, silindir veya makara biçimli objelerin kronolojik tipolojisinin

şimdilik kesin hatlarla ortaya konmadığını gösterir. Nitekim Erken Hellas döneminde görülen bir makara formunun, Orta veya Geç Hellas dönemlerinde de devam ettiği dikkati çeker. Bu durumda makaraların tarihlendirilmesinde formundan ziyade kazıda bulunduğu tabakanın belirleyici olduğunun altı çizilmelidir. Öte yandan son yıllarda yapılan çalışmalarda kaba yapım gösteren kötü fırınlanmış silindir biçimli pişmiş toprak objelerin çoğunun Geç Tunç Çağ'dan Erken Demir Çağ'a geçiş sürecindeki kriz dönemine tarihlendiğini ve dolayısıyla bu tipteki silindir biçimli objelerin bu dönemdeki barbarlarla ilişkili bir buluntu grubu olarak tanımlandığını görmekteyiz¹³. Dolayısıyla makaralar için herhangi bir bölgesel kronoloji oluşturulmasa da, kimi dönemlerde belirli tipte makaraların yaygın olduğu da göz ardı edilemez. Ayrıca bölgesel ölçekte olmasa da, yerleşimler bazında, kronolojik tipolojiye yönelik çalışmalar da yapılmıştır. Bunun ilk örneğini Lerna kazıları çerçevesinde E. Banks gerçekleştirmiştir¹⁴. Banks, Lerna'nın Erken ve Orta Hellas dönemi makaralarını tipolojik açıdan başlıca 3 gruba (Tip a-c) ayırmıştır¹⁵. Bu ayrıma göre (Fig. 2);

Tip a: Kenarlarında (bel kısmında) herhangi bir girintisi olmayan düz silindir biçimli objelerdir. Bunların uçları düz bitirilmiştir ve genellikle

¹⁰ Rahmstorf 2015: 9.

¹¹ Ege dünyasında özellikle Teselya ve Makedonya bölgelerindeki yerleşimler silindir biçimli obje ve makaraların Erken Neolitik Döneme kadar geriye gittiğini ortaya koyar (Rahmstorf 2003: 398). Benzer şekilde Batı Anadolu'da İzmir-Yeşilova gibi Neolitik dönem merkezlerinde de bu tür objelerin ele geçtiği bilinir (Yard. Doç. Dr. Z. Derin ile kişisel görüşme).

¹² Rahmstorf 2003: 398-402.

¹³ Rahmstorf 2011: 320-322.

¹⁴ E. Banks, *The Early and Middle Helladic Small Objects from Lerna, Cincinnati*, 1967: 551-565.

¹⁵ Rahmstorf 2003: 398-399.

yüzeyleri açıktır. Erken Hellas I Dönemi'nde görülür.

Tip b: Kenarları (bel kısmı) içe doğru kıvrım yapar. Erken Hellas I Dönemi'nin geç evresinden başlayarak EH II, III ve Orta Hellas dönemlerinde kullanımı devam eder. Ancak en yaygın kullanım EH III dönemine denk gelir.

Tip c: Ortasında dikey bir deliği bulunan, her iki ucu içe doğru oyuk olan klasik makara formundaki objelerdir. Orta Hellas Dönemi'nde yaygındır.

Yukarıdaki tipolojik ayrıma göre, pişmiş toprak makaraların en basit formunu, silindir şeklinde herhangi bir yatay veya dikey deliği bulunmayan grup oluşturur. Bu formun biraz daha gelişmiş örneklerinde, orta bölümde (bel kısmında) hafif bir incelleme ve her iki ucunda düzleştirme görülür ki bu şekliyle makara formuna daha yakındır. Bu formun yatay veya dikey deliği bulunan örneklerinin de ele geçtiği belirtilmelidir. Son grubu oluşturan ve klasik makara formuna daha yakın örneklerde ise makaranın her iki ucu içe doğru oyularak konik şeklinde genişler ve ortasında daima dikey bir delik bulunur. Banks'ın yaptığı bu tipolojik çalışma dışında, son yıllardaki çalışmalarda makaraların görüldüğü merkezlerin sayısının ne denli fazla olduğu ortaya konmuştur. Bu çalışmalar çerçevesinde Banks'ın, sadece Orta Hellas dönemine tarihlediği Tip c'nin, Geç Hellas I döneminde de devam ettiği tespit edilmiştir¹⁶.

Genellikle Ege dünyasındaki veriler üzerinden bilinen makaralar, yukarıda da değinildiği gibi Batı Anadolu'da yalnızca birkaç merkezle sınırlıdır. Batı Anadolu'da son yıllarda yapılan çalışmalarda makaralara dikkat çekilse de, bu çalışmalar henüz Ege'dekilerle kıyaslanacak sayıda ve nitelikte değildir. Eldeki veriler, şimdilik Batı Anadolu'da bilinen üç merkez olduğunu ortaya koyar: Troya, Urla/Limantepe ve Çeşme/Bağlararası¹⁷. Bahsi geçen merkezlerden Limantepe ve Bağlararası makaraları yüksek lisans ve doktora tezi kapsamında Ö. Tütüncüler tarafından çalışmıştır¹⁸. Bunlar dışında Batı Anadolu'da makaralara yönelik kapsamlı bir değerlendirme söz konusu değildir. Dolayısıyla Bayraklı makaraları üzerine yaptığımız bu çalışmayla, makaraların Batı Anadolu'daki yayılım haritasına yeni bir merkezin daha eklenmesi mümkün olacaktır (Fig. 1).

¹⁶ Rahmstorf 2003: 399.

¹⁷ Blegen/Boulter/Caskey/Rawson 1958: 92, Pl. 221/36-136, 256/37-172; Tütüncüler 1999: 41; Tütüncüler 2005: 177.

¹⁸ Tütüncüler 1999: Tütüncüler 2005.

BAYRAKLI HÖYÜĞÜ PREHİSTORİK DÖNEM MAKARALARI

Bayraklı-Tepekule Höyüğü (Eski Smyrna), İzmir'in Bayraklı ilçesinde, Yamanlar Dağı'nın eteğinde yer alır¹⁹ (Fig. 1). 1948 yılından beri kazısı yapılan Bayraklı Höyük'te, son dönem kazıları 2014 yılından itibaren Prof. Dr. Cumhur Tanrıver başkanlığında yürütülmektedir. Bayraklı'da şimdiye kadar yapılan kazılar, gelişmiş bir dokuma endüstrisinin varlığını ortaya koyar. Kazılar sonucu elde edilen ağırşak, dokuma ağırlığı ve makara gibi dokuma aletleri, Tunç Çağlar'dan itibaren Hellenistik döneme kadar kesintisiz olarak devam eden dokumacılık faaliyetlerinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Nitekim kazılarda ortaya çıkarılan ve sayıları yüzlerle ifade edilen dokuma ağırlıkları ve ağırşaklar²⁰, Bayraklı dokumacılığının ne düzeyde olduğunu gözler önüne serer.

2015 yılı kazı sezonunda Bayraklı Kazısı arşivlerinde yaptığımız çalışmalarda toplam 13 adet pişmiş toprak makara tespit edilmiştir. Söz konusu makaraların yalnızca 3 tanesi üzerinde kayıt bilgisi bulunduğu için bu çalışmada sadece bu 3 makara değerlendirmeye alınmıştır. Bunlar dışında bu çalışmaya dâhil edilen bir diğer makara da, 2015 yılı kazı sezonunda H Açması'ndaki kazı çalışmaları sırasında ele geçmiştir. Dolayısıyla gerek daha önceki yıllarda bulunan makaralar, gerekse 2015 yılı kazı sezonunda ortaya çıkarılan makara bu çalışma kapsamında değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bahsi geçen makaralarla ilgili kontekst bilgileri şu şekildedir:

1 No'lu Makara (Fig. 3):

Bulunduğu Yer: H Açması/ II. Tabaka

Bulunduğu Yıl: 2015

Kazı Numarası: AIO-51

Ölçüleri: Yükseklik: 4.5 cm/ Tepe çapı: 5 cm/ Delik çapı: 0.8 cm/Bel çapı: 2.5 cm

Renji: Açık Kahve

Tanımı: Tam ve sağlam durumdadır. Klasik makara formundadır ve her iki ucu konik şekilde genişlemektedir. Kenarları iç bükeydir ve dikine ip deliği bulunmaktadır.

2 No'lu Makara (Fig. 4):

Bulunduğu Yer: Bayraklı

Bulunduğu Yıl: 1973

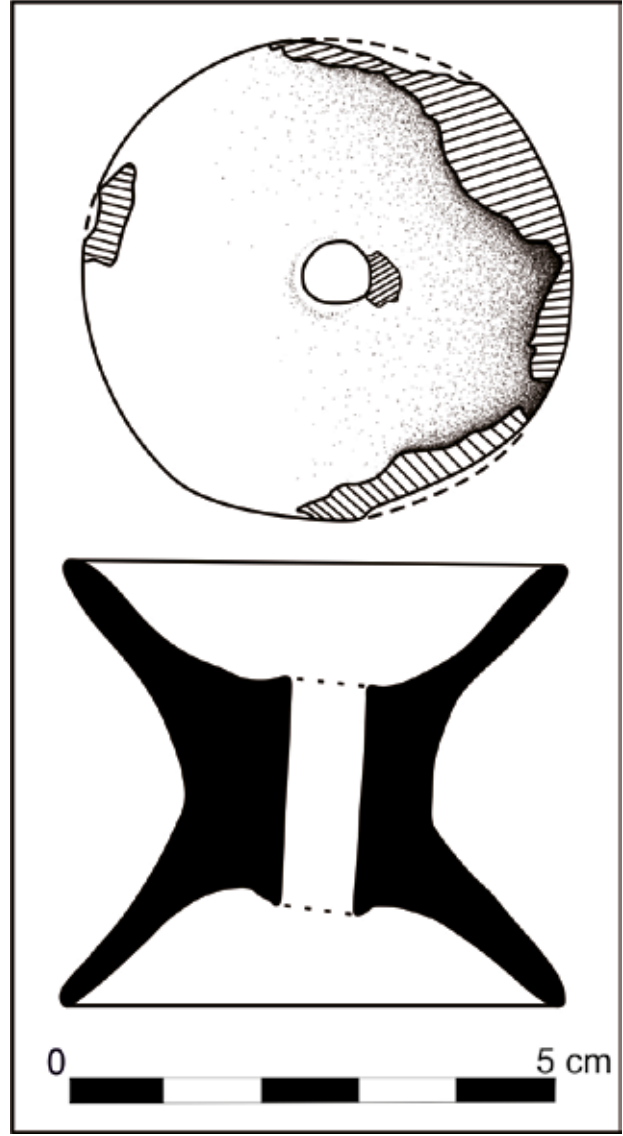
Kazı Numarası: ABR-5 (sonradan tarafımızca verilen numara)

¹⁹ Akurgal 1993: 44; Akurgal 1997: 13.

²⁰ Bayraklı Kazısı arşivinde daha önceki kazılara ait çeşitli dönemlere tarihlenen yüzlerce dokuma aleti tespit edilmiştir.

Figür 3: 1 No'lu Makara (Bayraklı Kazısı Arşivi) / *Picture of Spool 1*

Figür 3: 1 No'lu Makara (Bayraklı Kazısı Arşivi) / *Drawing of Spool 1*

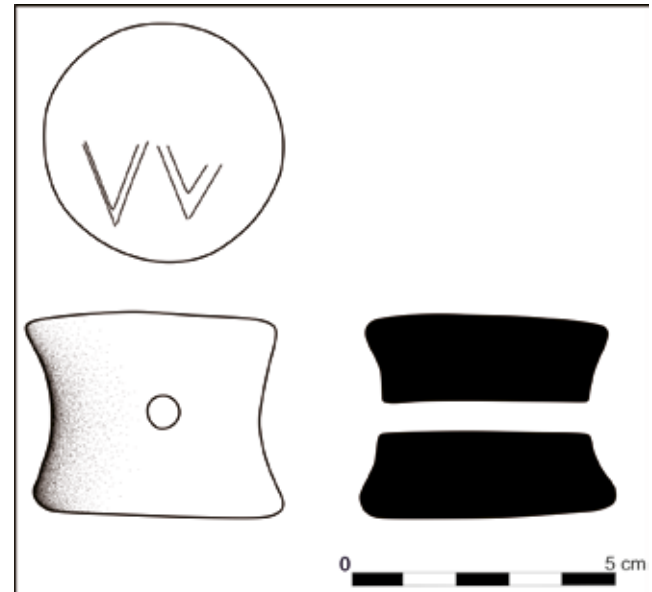

Figür 4: 2 No'lu Makara (Bayraklı Kazısı Arşivi) / *Picture of Spool 2*

Ölçüleri: Yükseklik: 3.9 cm/ Tepe çapı: 4.6 cm/ Bel çapı: 4 cm

Rengi: Koyu kahve (gri alacalı)

Tanımı: Tam ve sağlam durumdadır. Makara formundadır. Bel kısmında enine yerleştirilmiş bir delik bulunmaktadır. Tepe kısmında kazıma olarak yapılmış geometrik çizgiler bulunur.

Figür 4: 2 No'lu Makara (Bayraklı Kazısı Arşivi) / *Drawing of Spool 2*

3 No'lu Makara (Fig. 5):

Bulunduğu Yer: Bayraklı

Bulunduğu Yıl: 1973

Kazı Numarası: ACC-45 (sonradan tarafımızca verilen numara)

Ölçüleri: Yükseklik: 4 cm/ Tepe çapı: 4.4 cm/ Bel çapı: 3.8 cm

Rengi: Koyu kahve

Tanımı: Tam ve sağlam durumdadır. Makara formundadır. Bel kısmında enine yerleştirilmiş bir delik bulunmaktadır.

4 No'lu Makara (Fig. 6):

Bulunduğu Yer: Bayraklı

Bulunduğu Yıl: 1973

Kazı Numarası: ACB-43 (sonradan tarafımızca verilen numara)

Ölçüleri: Yükseklik: 7 cm/ Tepe çapı: 5.2 cm/ Bel çapı: 3.4 cm

Rengi: Açık kahve

Tanımı: Tam ve sağlam durumdadır. Makara formundadır. Hamuru kaba yapım gösterir, bol saman katkılıdır ve düşük ısıda fırınlanmıştır.

1 No'lu Makara, "II. Tabaka" olarak adlandırdığımız tabakadan ele geçmiştir. Hemen yakınında pişmiş toprak bir ağırşak da bulunmuştur. Form olarak klasik makara formundadır ve bu tipteki makaralar E. Banks'ın çalışmasında Tip c olarak tanımlanmıştır. Bu makaranın paralelleri Ege dünyasında Lerna, Phylakopi, Thermi, Lemnos, Argissa Magaula, Tsangli, Petra ve Agia Irini gibi birçok merkezden bilinir²¹. Ege'deki bu merkezlerin Orta Hellas ve Geç Hellas I tabakalarına tarihlenir. Batı Anadolu'da ise Limatepe²² ve Bağlararası²³ gibi merkezlerde tespit edilmiştir. Limantepe'de bulunan toplam 13 makaranın çoğu bu tipteki makaralardan oluşur ve Orta Tunç Çağ 3-4 ve Geç Tunç Çağ başına tarihlenir²⁴. Yine aynı tipte makaraların ele geçtiği bir diğer merkez olan Troya'da ise bu makaraların VI. tabakadan ele geçtiği ve Orta Tunç Çağ'ın ikinci yarısına tarihlendiği anlaşılr²⁵. Çeşme/Bağlararası'nda ise bu makaralar Geç Hellas I dönemi tabakalarında tespit edilmiştir²⁶. Dolayısıyla Bayraklı'daki H Açması'nın Geç Tunç Çağ'ın erken evresine tarihlenen tabakasından elde edilen bu makaranın tarihsel olarak Ege ve Batı Anadolu'daki diğer merkezlerle tutarlı olduğu anlaşılr.

²¹ Rahmstorf 2003: 399.

²² Tütüncüler 1999: Çizim 2.

²³ Tütüncüler 2005: Resim 34/6.

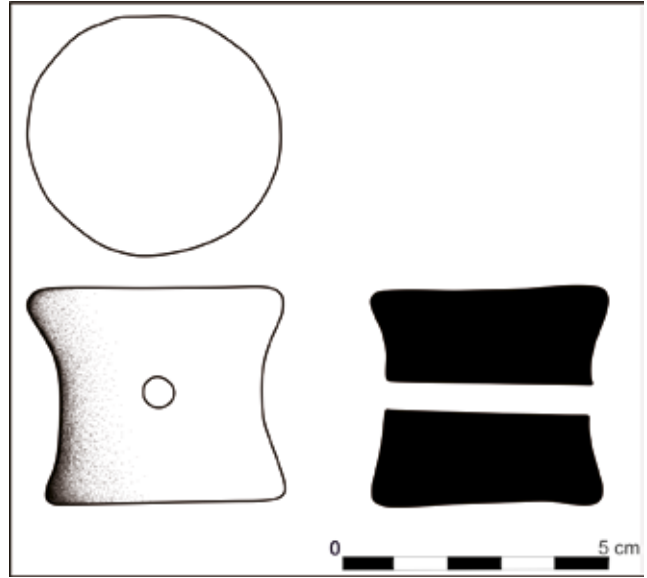
²⁴ Tütüncüler 1999: 41, Lev. XLI-XLVIII, XLVIII; Tütüncüler 2005:184.

²⁵ Pavuk 2012: 129.

²⁶ Tütüncüler 2005: 184, Çiz.4.

Figür 5: 3 No'lu Makara (Bayraklı Kazısı Arşivi) / *Picture of Spool 3*

Figür 5: 3 No'lu Makara (Bayraklı Kazısı Arşivi) / *Drawing of Spool 3*

2 ve 3 No'lu makaralar ise Banks'ın tipolojisinde Tip b'ye dâhil edilebilir. Bu gruptaki makaraların benzerleri Ege dünyasında Tiryns, Knossos ve Enkomi gibi merkezlerin Geç Tunç Çağ sonuna tarihlenen (MÖ 12. yy) tabakalarından bilinir²⁷. Batı Anadolu'da ise Troya ve Limantepe gibi yerleşimlerle benzerlik kurulabilir. Troya'da bulunan örnekler Troya VIIa ve VIIb tabakalarıyla ilişkilidir²⁸. Limantepe'deki örnek ise Geç Hellas IIIC tabakasından ele geçmiştir²⁹. Bayraklı'nın 1973 yılı kazılarında bulunan bu iki makaranın, benzerlerinden yola çıkarak büyük olasılıkla Geç Tunç Çağ'ın ikinci yarısına tarihlenebileceği düşünülmektedir.

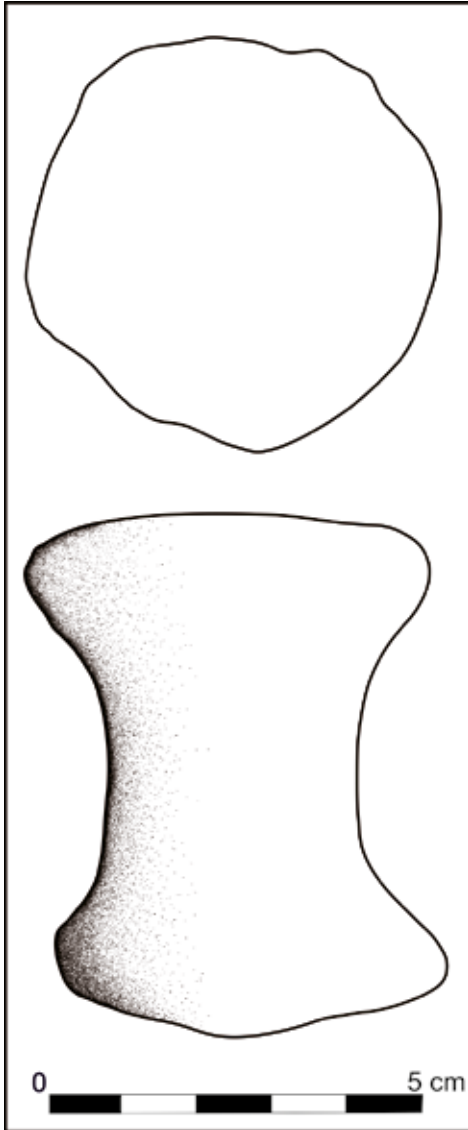
²⁷ Rahmstorf 2005: Pl.20/5e, Pl. 20/7a-b, Pl. 21/3a.

²⁸ Blegen/Boulter/Caskey/Rawson 1958: 92, Pl. 221/36-136.

²⁹ Mangaloğlu-Votruba 2011: 50, Res.4e.

Figür 6: 4 No'lu Makara (Bayraklı Kazısı Arşivi) / Picture of Spool 4

Figür 6: 4 No'lu Makara (Bayraklı Kazısı Arşivi) / Drawing of Spool 4

4 No'lu makara ise, diğerlerine göre daha uzun gövdeli ve kaba yapım gösterir. Hamur özellikleri ve tipolojisi göz önüne alındığında Tunç Çağ makaralarından daha farklı olduğu anlaşılır. Bu tipteki makaralar, yine Geç Tunç Çağ sonundaki kriz dönemine tarihlenir ve barbar halklarla ilişkilendirilir. Paralelleri Ege ve Doğu Akdeniz yerleşimlerinden bilinir³⁰. Batı Anadolu'da ise Klazomenai'nin Erken Demir Çağ tabakalarında benzer makaralar ortaya çıkarılmıştır³¹. Bu özellikleri itibarıyla 4 No'lu makara, MÖ 2. binyılın sonuna yani Geç Tunç Çağ sonu Erken Demir Çağ başına tarihlenebilir³². Nitekim bu tarihlendirme Bayraklı'nın eski dönem kazı tabakalarıyla da tutarlı görünmektedir³³.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Neolitik Dönem'den itibaren bilinen pişmiş toprak makaralar, özellikle MÖ 2. binyıl boyunca tüm Ege dünyasına yayılmış bir buluntu grubu olarak karşımıza çıkar. Birçok merkezde tespit edilmesine rağmen, sayıca diğer dokuma aletleriyle kıyaslanamayacak kadar az olduğunun altı çizilmelidir. Eldeki veriler, pişmiş toprak makaraların dokumacılıkta kullanıldığı konusundaki inancı destekler niteliktedir. Yapılan çalışmalarda, özellikle 100 gramın üzerindeki makaraların dikey dokuma tezgâhlarında, daha hafif olanların ise yatay dokuma tezgâhlarında kullanıldığı anlaşılır.

Özellikle son yıllardaki araştırmalarla ön plana çıkmaya başlayan pişmiş toprak makaraların, Batı Anadolu'daki yayılım alanı henüz çok net değildir. Bu durum pişmiş toprak makaraların Ege'ye nazaran Batı Anadolu'daki yayılımının daha az olduğu şeklindeki bir çıkarımdan ziyade, bunların arka planda bırakılan bir buluntu grubu olarak değerlendirmeye alınmamasıyla açıklanabilir. Şimdiye kadar yapılan çalışmalar, pişmiş toprak makaraların Batı Anadolu'daki yayılımının sadece birkaç merkezle sınırlı olduğunu ortaya koyar. Troya, Limantepe ve Bağlararası gibi merkezlerden bilinen pişmiş toprak makaraların Bayraklı kazılarında da bulunması, en basit ifadeyle makaraların Batı Anadolu yayılım haritasına yeni bir merkezin daha eklenmesini sağlamıştır. Ayrıca tarihsel olarak özellikle MÖ 2. binyılın ikinci yarısına tarihlenen Batı Anadolu makaralarının, benzer şekilde Bayraklı'da da aynı süreci temsil ettiği anlaşılır.

Toplamda 4 adet makaranın değerlendirildiği bu çalışmada, 1 No'lu Makara Orta Tunç Çağ sonu Geç Tunç Çağ başına tarihlendirilir ve tipolojik açıdan Ege

³⁰ Rahmstorf 2011: 320-321.

³¹ Aytaçlar 2004: 23.

³² L. Rahmstorf ile kişisel görüşme.

³³ Akurgal 1950:5-8; Akurgal 1993: 45; Akurgal 1997: 13-14; Bayne 2000: 61-82.

dünyası ve Batı Anadolu'daki çağdaşlarıyla tutarlıdır. Öte yandan eski kazı dönemlerinde ortaya çıkarılan 2, 3 ve 4 No'lu Makaralar ise benzerleri yardımıyla daha çok Geç Tunç Çağ sonu ile Erken Demir Çağ başına tarihlenir. Dolayısıyla Bayraklı kazılarında tespit edilen makaraların daha çok MÖ 2. binyılın ikinci yarısına tarihlendiği ve tipolojik olarak Ege ve Batı Anadolu'daki merkezlerle benzerlik gösterdiği anlaşılır. Öte yandan Batı Anadolu ölçeğindeki çalışmalar henüz yetersiz olduğu için bahsi geçen makaraların belirli bir üretim yerinin olup olmadığı veya belirli bir halkla ilişkili olup olmadığı gibi çıkarımlarda bulunmak şimdilik mümkün değildir. Ancak en azından dokumacılıkta kullanılan makaraların, Batı Anadolu'da özellikle MÖ 2. binyıl boyunca yaygın olduğu anlaşılır³⁴.

TEŞEKKÜR

Bayraklı makaralarını çalışma fırsatı veren ve her daim bilimsel tartışmalarıyla katkı sağlayan kazı başkanı Prof. Dr. Cumhuriyet Tanrıver'e içtenlikle teşekkür ederim. Ayrıca bilimsel görüşlerini bizimle paylaşan Lorenz Rahmstorf ile makaraların çizimlerini yapan Arş. Gör. Dilek Öztürk Kınay ve yüksek lisans öğrencisi Tuğçe Tiriş'e teşekkürü bir borç bilirim.

KAYNAKLAR

- AKURGAL, E. 1950.
“Bayraklı Kazısı Ön Rapor”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi VIII/1-2, Ankara: 1-51.
- AKURGAL, E. 1993.
Eski Çağ'da Ege ve İzmir, İzmir.
- AKURGAL, E. 1997.
Eski İzmir I. Yerleşme Katları ve Athena Tapınağı, Ankara.
- AYTAÇLAR, N. 2004.
“The Early Iron Age at Klazomenai”, Klazomenai, Teos and Abdera: Metropoleis and Colony. Proceedings of the International Symposium held at the Archaeological Museum of Abdera, (Eds. A. Moustaka/E. Skarlatidou/M.-C. Tzannes/Y. Ersoy). Thessaloniki: 17-41.
- BAYNE, N. 2000.
The Grey Wares of North-West Anatolia in the Middle and Late Bronze Age and the Early Iron Age and Their Relation to the Early Greek Settlements, Bonn.
- BLEGEN, C./BOULTER C. G/CASKEY, J. L./RAWSON, M. 1958.
Troy. Settlements VIIa, VIIb and VIII. Cincinnati.
- HÜRYILMAZ, H. 2007.
“Gökçeada-Yenibademli Höyük Kazısında Bulunan Makara Biçimli Objeler ve Düşündürdükleri”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi 6/19: 33-47.
- MANGALOĞLU-VOTRUBA, S. 2011.
“Limantepe'de Geç Hellas IIIC Dönemi”, Anadolu/Anatolia 37: 43-73.
- PAVUK, P. 2012.
“Aegaeum 33. Kosmos. Jewellery, Adornment and Textiles in the Aegean Bronze Age (Eds. M. L. Nosch/R. Laffineur). Leuven: 121-130.
- RAHMSTORF, L. 2003a.
“Clay Spools from Tiryns and Other Contemporary Sites. An Indication of Foreign Influence in LH IIIC?”, 2nd International Interdisciplinary Colloquium. The Periphery of the Mycenaean World (Eds. N. Kyparissi-Apostolika/M. Papakonstantinou). 397-415.

³⁴ Ö. Tütüncüler, makaraların Batı Anadolu'da Orta Tunç Çağ 3 ve 4 itibarıyla kullanıma girdiğini ve Geç Tunç Çağ sonuna kadar devam ettiğini belirtmiştir (Tütüncüler 2005: 177). Hâlbuki bu metnin 11. dipnotunda belirtildiği gibi, İzmir Yeşilova Höyük'te Geç Neolitik döneme tarihlenen bir makaranın ele geçtiği bilinir (Yard. Doç. Dr. Z. Derin ile kişisel görüşme).

RAHMSTORF, L. 2003b.

“The Identification of Early Helladic Weights and Their Wider Implications”, *Aeaeum* 24. Metron. Measuring the Aegean Bronze Age (Eds. K. P. Foster/R. Laffineur). Leuven: 293-299.

RAHMSTORF, L. 2005.

“Ethnicity and Changes in Weaving Technology in Cyprus and the Eastern Mediterranean in the 12th Century BC”, *Cyprus: Religion and Society. From the Late Bronze Age to the Archaic Period* (Eds. V. Karageorghis/H. Matthäus, S. Rogge). Bibliopolis: 143-169.

RAHMSTORF, L. 2006.

“Zur Ausbreitung vorderasiatischer Innovationen in die frühbronzezeitliche Ägäis” , *Prahistorische Zeitschrift* 81/1: 49-96.

RAHMSTORF, L. 2010.

“The Concept of Weighing during the Bronze Age in the Aegean, the Near East and the Europe”, *The Archaeology of Measurement. Comprehending Heaven, Earth and Time in Ancient Societies* (Eds. I. Morley/C. Renfrew). New York: 88-105.

RAHMSTORF, L. 2011.

“Handmade Pots and Crumbling Loomweights: ‘Barbarian’ Elements in the Eastern Mediterranean in the Last Quarter of the 2nd Millennium BC”, *On Cooking Pots, Drinking Cups, Loomweights and Ethnicity in the Bronze Age Cyprus and Neighbouring Regions*, (ed. W. Karageorghis/O. Kouka). Nicosia: 314-330.

RAHMSTORF, L. 2015.

“An Introduction to the Investigation of Archaeological Textile Tools”, *Tools, Textiles and Contexts. Investigating Textile production in the Aegean and Eastern Mediterranean Bronze Age. Ancient Textiles Ser. Vol. 21.* (Eds. E. Andersson Strand/M.-L. Nosch). Oxford: 1-23.

TÜTÜNCÜLER, Ö. 1999.

MÖ 2. Bin İzmir Bölgesi Dokuma Aletleri (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara.

TÜTÜNCÜLER, Ö. 2005.

MÖ 2. Bin Ege Bölgesi Dokuma Aletleri, Ankara (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara.

MÖ 2. BİN YIL BAZI GELENEK VE HALK MOTİFLERİNİN GÜNÜMÜZE YANSIYAN ÖRNEKLERİ

REFLECTED SAMPLES OF SOME TRADITIONS AND PUBLIC MOTIFS OF 2nd MILLENNIUM BC TO THE PRESENT

Özlem SİR GAVAZ *

Makale Bilgisi

Başvuru: 14 Aralık 2015

Hakem Değerlendirmesi: 14 Aralık 2015

Kabul: 5 Şubat 2016

Article Info

Received: December 14, 2015

Peer Review: December 14, 2015

Accepted: February 5, 2016

Anahtar Kelimeler: Hititler, Hattiler, At kurbanı, Geyik Kültü, Halk İnanışları

Keywords: Hittites, Hattians, Horse Sacrifice, Deer Cult, Public Lore

ÖZET

Günümüzde hala uygulama alanı bulan birçok halk inanişında, Anadolu'nun binlerce yıllık zengin geçmişine ait izlere rastlamaktayız. Birçok etnik ve folkloristik unsuru bünyesinde barındıran Anadolu, bu özelliği ile ayrıştırıcı ve dışlayıcı bir coğrafyadan ziyade kucaklayıcı yapısı ile farklı kültürlerin kaynaşıp geliştiği ve iç içe geçtiği bir yer olmuş ve ev sahipliği yaptığı bütün kültürlerin özlerinin kaybolmadan gelişimine olanak tanımıştır. MÖ 3. Bin yılda Yukarı Kızılırmak kavsii içinde yüksek bir medeniyet kurmuş olan Hattiler'e ait krali mezar gömütleri sayesinde dönemin maden teknolojisi ve sosyal yaşamı hakkında bilgi edinebiliyoruz. Bu mezarlar aynı zamanda dönemin dinsel hayatı hakkında da ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. MÖ 2. Bin yılın başlarından itibaren yavaş yavaş Hattiler'in bulunduğu coğrafyaya yerleşmeye başlayan, Hint-Avrupalı bir kavim olan, Hititler zamanla bu bölgede üstünlük kurarak Anadolu'nun ilk merkezi devletini kurmuşlardır. Fakat yerleştikleri coğrafyanın ismi değişmemiştir. Hatta Krallığın sonuna kadar, Hitit Kralları kendilerine Hatti Kralı, ülkelerine de Hatti Ülkesi demeye devam etmişlerdir. Büyük Hatti medeniyeti, Hitit devletinin dinsel yaşamını da son derece etkilemiştir. Biz bu çalışmada asyanik bir kavim olan Hattiler'den, Hititler aracılığıyla günümüz Anadolu'suna kadar ulaşan bazı halk inanışlarını, Türk Dünyası'ndaki benzer uygulamalarla da karşılaştırmalı olarak incelemeye çalışacağız.

* Yrd. Doç. Dr. Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi, E-posta: ozlemsir@yahoo.com

ABSTRACT

We come face to face with the traces of Anatolia's thousands years old rich past in many public lores which are still used in today's life. Anatolia that holds a lot of ethnic and folkloristic elements in its structure became a geography of combining and interlocking of various cultures with its inclusive nature rather than dismissive and discriminating geography and enabled the development of the core of the cultures which it inhabits without losing them. With the help of kings' grave tombs which belong to Hattians who created a great civilization with in the upper Halys bend in 3rd Millennium BC, we learn about the period's ore technology and social life. These graves provide us with detailed information about the religous life of the period at the same time. The Hittites who were Hindo – European clan started to settle slowly to the Hattian geography from the beginning of 2nd Millennium BC and established the first central government in Anatolia by dominating the area. But the name of the geography they settled did not change. Even till the end of Hittite kingdom, Hittite kings continued to call themselves Hatti kings and their country as Hatti country. Great Hatti civilization affected a great deal of the religous life of Hittite country. In this study we try to comparatively study some public beliefs which reach to today's Anatolian life through Hittites from Hattians who were an asiatic tribe with the similiar applications in Turkish world.

Anadolu, tarih boyunca geçiş yollarının üzerinde olmasından dolayı kültürel ve dinsel kültür rotalarının merkezinde yer almış böylece birçok uygarlığın şekillenmesinde büyük roller üstlenmiştir. Günümüz Anadolu gelenekleri ile yakından ilişkili bazı kültürel değerlerin, Anadolu’da MÖ 2. binlerden itibaren, değişmeden ve asimile olmadan, aksine zenginleşerek günümüze kadar ulaştığı Hititçe çivi yazılı belgeler ile doğrulanmaktadır.

Anadolu’da geçmişten bugüne halen geçerliliğini koruyan gelenek ve görenekler, farklı inanç sistemlerinin kendilerine has ritüellerinin bir devamı niteliğindedir. Kuşkusuz, geçmişten günümüze uzanan kültür devamlılığı tek bir etnik yapının ürünü olmaktan çok uzakta, adeta bir kültür mozaiki sergilemektedir¹. İşte MÖ 2. Bin yılda Anadolu’nun tam kalbinde büyük bir devlet kuran Hititler ve özellikle de onlardan önce Orta Anadolu’da Kızılırmak ve çevresinde yaşayan Anadolu’nun yerli halkı Hattiler ile bu kültür bileşeninin temelleri atılmıştır. Eskiçağ toplumlarında toplumsal kimliğin ve kültürlerin oluşmasında din en önemli faktörlerden biridir. Hititlerde de hayatın her alanında etkin rol oynayan dinsel motif ve ritüeller, günümüz Anadolu’sunda halk inanışları ve gelenekler içinde şekil değiştirerek yaşam bulmaya devam etmiştir. Özellikle Kafkasya toplumlarındaki gelenek ve göreneklerle de kayda değer benzerlikler gösteren bu folkloristik yapı, bölgedeki kültürel genetiğe işaret etmesi açısından da son derece önemlidir. Elbette geçmişten günümüze aktarılan çok sayıda gelenek ve halk inanışı bulunmaktadır. Biz bu çalışmada yaklaşık dört binyıllık bir gelenek olan at ve geyik kültü uygulamalarını ele alarak karşılaştırmalı olarak inceledik.

Eskiçağ toplumlarında bazı hayvanlara özel anlamlar yüklenmiş; ya bir tanrının simgesi olarak kutsiyet kazanmış ya da başlı başına insanların saygı ve korku karışık bir duyguyla yüceleştirdiği hayvanlara koruyucu ve kurtarıcı özellikler atfedilmiştir. Hitit toplumunda Baş Tanrı Fırtına Tanrısının kutsal hayvanı olan Boğa, hem Hititçe metinlerde hem de tasvirli sanat eserlerinde sık sık karşımıza çıkmaktadır. Geçimini büyük ölçüde tarımla karşılayan Hitit toplumunda boğaya atfedilen bu kutsiyet hiç de şaşırtıcı değildir. Öte yandan; Hitit Ülkesini her türlü felaketten koruyan Koruyucu Tanrının simgesi olarak geyiğin de ülkeyi kurtarıcı, felaket anında yol gösterici özellikleriyle önemli bir işlevi bulunmaktadır. Geyik ayrıca Güneş Tanrıçası kültüyle de yakından alakalı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Savaş zamanında Hitit ordusunun yegâne varlığı olan at ise, günlük yaşamda da ulaşımdan haberleşmeye Hitit Devleti’nin olmazsa olmaz kudretli ve kutsal hayvanlarından biridir. Benzer bir şekilde, Eski Türklerde, göçebe hayatın vazgeçilmez unsuru olarak at, yol gösterici ve koruyucu özelliğiyle geyik ve tabii geçimini

Resim 1: Savaş Arabasına Koşulu At, Kargamış / Drawn Horse to the Chariot, Carchemish (Darga 1992)

hayvancılıkla karşılayan Türkün hayatında hem korktuğu, hem saygı duyduğu hem de kurtarıcı ve yol gösterici özelliğiyle, atası kabul ettiği ve kutsallaştırdığı kurt, en önemli hayvanlar arasındadır.

Yaklaşık olarak MÖ 4. Binlerde Orta Asya Türk boyları tarafından evcilleştirilen atın göçebe ve savaşçı kavimler için yeri elbette farklıdır. Fakat at tüm toplumlarda günlük hayatı kolaylaştırıcı, kıvrak, seri ve asil yapısıyla saygı ve değer gören önemli bir hayvan olmuştur. Ata yüklenen bu değer ve kutsiyet onun tanrılara ya da doğaya kurban edilmesi inanışını doğurmuştur. Böylece doğanın canlanması, taze kan bulması sağlanıyor ve bu sayede bolluk ve bereket, şans ve uğur tüm ülkeye yayılıyordu (Res. 1-2).

Hititçe metinlerde at, Sümerce karşılığı olan ANŞE.KUR.RA “dağ eşiği” olarak geçmekteydi². Hititler at yetiştiriciliğini Hurri kökenli Mitanniler’den öğrenmişlerdir. Kuşkusuz Anadolu halkı, atı çok eskiden beri tanıyordu ama at eğitim yöntemlerini Hurriler kadar iyi bilmiyorlardı. Bu nedenle Mitanni Devleti’nden Kikkuli isimli bir at yetiştiricisini Hattuşa’ya getirerek ona Hititçe “At Eğitim Uzmanlık El Kitabı” yazdırtmışlardı³. Ünal’a göre Hurrilerin etnik ve kültürel özellikleri onların at yetiştirmedeki becerilerinin nedeniydi. Yani Hurriler Kafkasya kökenli olmaları ve Kurgan kültürü içinden çıkıp Önasya’ya gelmelerinden ötürü atı iyi tanıyorlar ve eğitimini de çok iyi biliyorlardı⁴.

² Ünal 2007: 33.

³ Masson 1998: 43 vdd.

⁴ Ünal 2013: 45.

¹ Sir Gavaz 2014: 79.

Resim 2: At Başlı Mezar Taşı / Gravestone with Horsehead. Abakan

Diğer yandan; Hitit Panteonunda yer alan Hatti kökenli at tanrısı Pirwa⁵, Hititlerdeki at kültürünün Asyanik bir kavim olan Hattilere geri gittiğini göstermektedir. MÖ 3. Bin yılın son çeyreği Anadolu, Mezopotamyalı kavimler tarafından, ‘Hatti Ülkesi’ ve halkı da ‘Hatti insanları’ olarak adlandırılıyordu⁶. Hititlerin Anadolu’ya gelişlerinden sonra da, Anadolu MÖ 2. Binin sonuna kadar Hatti Ülkesi olarak anılacak hatta Hitit Kralları bile kendilerine ‘Hatti Ülkesi Kralı’ diyeceklerdir. Hatti Halkının dili, Hitit dilinin aksine, asyanik yani bitişken dil gurubuna girmektedir. Türkçe’nin de içinde bulunduğu bu dil gurubunda Hattice’nin de olması Sümerler, Hurriler, Urartular ve Selçuklular gibi Asya kökenli olduklarına kanıttır⁷.

Hititler döneminde gerçekleştirilen ve günümüzde hala Orta Asya Türk Devletlerinde uygulama alanı bulan ve Anadolu’da ise sadece Çorum’da iki köyde devam ettirilmeye çabalanan “at kurbanı” geçmişten bugüne süregelen önemli bir ritüeldir.

Hititçe Metinlerde, At Tanrısı Pirwa için kutlanan birçok bayram ve merasim bulunmaktadır. Bir Hititçe Metin yerinde dağın ortasındaki Pirwa ve atlarından söz edilir.⁸ Muhtemelen burada Pirwa’nın dağlardaki bir kült yerinden ve onun için gerçekleştirilen bir at kurbanından bahsedilmektedir. Öte yandan, KUB 39.56 1 vdd’de “at” ve kuer- “kesmek, kesip ayırmak, kesip koparmak”⁹ ifadesi birlikte geçmektedir. Bu metin yeri Hititlerde at kurbanına doğrudan işaret etmektedir. Hitit cenaze ritüellerinde de sığır ve at başlarının yakıldığı bilinmektedir¹⁰ Osmankaya mezarlığında az miktarda at kemiğine rastlanmıştır. Fakat atlar yenilmek üzere değil, ölüye eşlik etmesi için kurban edilmiş olmalıdır¹¹. Göktürklerde de ölen kişi çadıra konuluyor ve kişinin çocukları ve akrabaları tarafından kurban olarak belirlenen koyun ve at kesilerek çadırın önüne yerleştiriliyordu. Daha sonraki gün ise ceset, atı ve eşyaları ile birlikte yakılıyordu (Mau –Tsai, 2011: 22).

Hititçe bir envanter metni olan KUB 30.32 IV 6 vdd’de bazı gıda maddeleri, 30 boğa, 33 sığır, 300 koyun, buzağısıyla siyah bir inek, kuzusuyla birlikte siyah bir koyun ve siyah tayıyla birlikte siyah bir atın da kurban malzemeleri arasında sayılması dikkat çekicidir. Burada özellikle siyah tay ve attan söz edilmesi ilginçtir. Belki de bir cenaze ritüeli sırasında ölen kişi için ya da bir bahar bayramında bolluk ve bereket için yere kurban ediliyordu. Şamanizm’de Gök Tanrı için düzenlenen merasimlerde beyaz at kurban edilmekteydi¹². Diğer taraftan kara atı ise yer için kurban ediyor olmalıydılar. Zira Türklerde kara, kötü ruhlarla ve yeraltında yaşayan erlik ile özdeşleştiriliyordu¹³. Türklerde en önemli kurban kuşkusuz At’tı. Çünkü doğaya ve Kök Tengri’ye sunulacak olan kurbanın özenle seçilmesi ve Türklerin en değerli varlığı olması gerekirdi. Altaylardaki kurganlarda birçok at iskeleti bulunmuştur. Günümüzde de halen kurban bayramlarında bazı Kırgız ve Kazak Türkleri at kurban etmektedir¹⁴. Herodotos, İskitler’in kurban olarak bütün hayvanları, özellikle de atı kestiklerinden söz etmektedir. Kurban ayinini ise şöyle anlatmaktadır:

“Kurban ortaya konulur; ön ayakları bağlanır; kurbanı kesecek olan adam hayvanın arkasında durur; ipin ucunu çeker, hayvanı düşürür; hayvanı düşürürken kurban hangi tanrıya sunuluyorsa o tanrıya dua eder, sonra boğazına ince bir ip dolar; ipin arasına bir sopa sokar, sopayı çevire çevire sıkar ve kurbanı boğar; ateş yakılmaz, önceden bir tören yapılmaz, kutsal su serpilmez. Kurbanı boğduktan sonra yüzer ve pişirirler.” (Herodotos, Historiai, IV: 60-61.)

⁸ KBo 41.68 öy. 1 vdd.

⁹ Ünal 2007: 354.

¹⁰ KUB 30.25+ öy. 19-20; KUB 30.24 öy II 4-5; Ünal, 2013: 50.

¹¹ Ünal 2013: 55.

¹² Akgün 2007: 145.

¹³ Yıldız 2008: 85 vdd.

¹⁴ Gömeç 1998: 49.

⁵ Ünal 2013-14: 49; Pirwa ile ilgili bilgi ve geçtiği metin yerleri için bkz. Haas 1994: 412-414; krş. Doğan-Alparslan 2009: 127.

⁶ Bryce 2003: 24 vd.; Akurgal 2003: 17

⁷ Ünal 2002: 7, 17, 20 vd; Ayrıca bkz. Alparslan 2009: 63 vd.

Günümüzde Çorum-Dodurga İlçesi Mehmet Dede Tekke Köyü ve Mehmet Dede Obruk Köylerinde her yıl Mayıs Ayı'nın ilk haftasında, Hıdırellez şenlikleriyle bağlantılı olarak, her iki köyün ahalisi toplanarak Köyün yakınlarında bulunan Kızıltepe'ye gitmekte ve at kurbanı gerçekleştirmektedir. Köy Ahalisi kurban edilen atları yaban hayvanlarına yani tabiata armağan etmektedir. Kurban ritüelinden çok geçmeden büyük kanatlı kuşlar, kurban tespiti için uçmaya başlarlar. Kuşların uçuşunun ve kesilen kurban etini yemelerinin köye bereket ve uğur getirdiğine inanılmaktadır. Kurbandan sonra gelen ilk yağmurda ise köylüler Kızıltepe'ye bakarak şükretmektedirler. Burada Kızıltepe'nin köylüler üzerindeki tinsel etkisi çok önemlidir. Dağın yüceliği ve ihtişamı, ona verilecek kurbanın kendilerine bolluk ve bereket olarak geleceğine olan derin inanç, arkaik bir düşüncenin izlerini taşımaktadır (Res. 3-4).

Resim 3: At Kurbanı / Horse Sacrifice (Mehmet Dede Tekke Köyü -Dedesi arşivi)

Resim 4: Kızıltepe (Ö. Sir Gavaz)

Kızıltepe'deki kurban ritüeli şu aşamalarla gerçekleştirilmektedir¹⁵:

¹⁵ At Kurbanı ile ilgili verilen bilgilerden ötürü Mehmet Dede Tekke Köyü Dedesi ve köy ahalisine teşekkür ederiz. Ayrıca Mehmet Dede Tekke Köyü ve türbesi çevresinde oluşan halk inanışları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bekki 2008: 93-110.

- Köylülerin atları tepeye taşınması, (İmece usulü toplanan miktara göre kurban edilecek atın sayısı belirlenir. Makbul olanı en az üç at kurban etmektir.)
- Güreş seremonisi,
- Kurban Duası,
- Atların gözlerinin bağlanması ve kurban hazırlanması,
- Atların kurban işlemi,
- Atlar kurban edilirken “Gökten ayrı rahmet, yerden ayrı bereket” dileyerek dua edilir.
- Yabani hayvanların rahatlıkla kurban etini yemeleri için kurbanın karnı deşilir.
- Kurban sonrası, köye dönüş ve kurbanların doğaya teslimi.
- Ertesi gün yağmur duası ve bir koç kurbanının ardından, köyde köylüler tarafından hazırlanan aşların hep birlikte yenmesi. (Res. 5)

Resim 5: Mehmet Dede Tekke Köyü Kadınları Tarafından Hazırlanan Aş / Meal Prepared by Women from Mehmet Dede Tekke Village (Ö. Sir Gavaz)

Mehmet Dede Tekke Köyü sakinlerinin Kızıltepe'de at kurbanı öncesinde ve sonrasında gerçekleştirdiği uygulamalar Hititlerin bayram törenleri sırasında kült merkezlerinde gerçekleştirdiği seremonilerle benzerlik göstermektedir¹⁶. Hitit Kral'larının ya da yüksek rütbeli din adamlarının yürütücülüğünde gerçekleştirilen merasimlerdeki kültürel eylemler genel olarak şöyle bir sıra takip eder:

- Kral, erkani, görevliler ve belki halktan oluşan merasim alayının kült merkezine varışı. Kült yeri, kutsal bir kent, dağ, ormanlık bir alan veya nehir kenarında olabilir.
- Bazen dans, müzik veya şarkılar eşliğinde merasimin başlaması,
- Bazen yarışma, müsabaka ve akrobatik gösterilerin sergilenmesi,
- Kurban seremonisi,
- Ziyafet sofrası, bu ziyafette tanrı ve tanrıçaların da yedirilip içirilmesi,
- Kült yerinden ayrılış,

Diğer bir taraftan, Hititlerin başkenti Hattuşa/Boğazkale'de

¹⁶ Sir Gavaz 2012.

eski bir uygulama olarak atın başının ıslanması ile ilgili bir ritüelden bahsedilmektedir. Kaynak kişiler baharda yağmur duası ile birlikte yapılan bu uygulamanın artık devam etmediğini ifade etmektedir (Şahin Şeker). Üzerine dua okunmuş olan At kafatası ıslatılarak yapılan yağmur yağdırma ritüeline Anadolu'nun birçok yerinde rastlanmaktadır¹⁷. Bazı canlı ya da cansız nesnelere suyla temas etmesi sağlanarak yapılan bu törenlerde kurunun ıslanması esas alınmaktadır. Acaba önce at kurban edilip sonra kafatasına dua okunarak suya mı sokuluyordu. Benzer bir uygulamadan Çorum-Doğru İlçesi sakinleri de söz etmektedir.

Hindistan'da en meşhur veda ritüeli aśvamedha "atın kurban edilişi" törenidir. Bu törenler sadece zafer kazanmış krallar tarafından gerçekleştirilebiliyordu. Kral tarafından icra edilen bu törenle, tüm ülkeye refah, bolluk ve bereket getirdiğine ve insanları günahlarından arındırdığına inanılıyordu. Yaklaşık bir yıllık bir hazırlık aşamasından sonra gerçekleştirilen törende seçilen savaş atı boğularak can veriyor ve tanrı Prajāpati'yi canlandıran atın cesedi ile kralın birinci eşi olan Kraliçe arasında cinsel birleşme taklit ediliyordu. Kurban edilen atın cesedinin etrafında nedimleri ile dönen kraliçe daha sonra atın ölüsünün yanına uzanarak üzerlerine bir örtü örtülüyor ve bu sırada onları izleyen din adamları ve kadınlar arasında müstehcen şakalar yapılıyordu. Kraliçe ayağa kalktıktan sonra ise at hemen parçalara ayrılıyordu¹⁸. Eliade, at kurbanı töreninin Hint-Avrupalı kökenli olduğuna işaret etmektedir. Bu törenin izlerine de Cermenlerde, İranlılarda, Yunanlarda, Latinlerde, Ermenilerde ve Dalmaçyalılarda rastlandığını ifade etmektedir¹⁹. Kuşkusuz belirtmeliyiz ki çağlar boyunca farklı kültürler yakın coğrafyalarda, birbirlerinden fazlasıyla etkilenmiş ve benzer inanış ve ritüeller etnik herhangi bir bağa gerek duymadan uygulama alanı bulmuştur.

Eski Türkler kurbanlarını Kök Tengri'ye yüksek dağ tepelerinde sunmaktaydılar. Örneğin, Uygurların bereket, bolluk ve refah sağlayan kutlu dağları vardı. (Kut-tag) Eski Türklerin en kutsal dağı ise Ötüken'in "ıduk-başı" idi²⁰. Hititlerde de bazı önemli kutsal dağlar bulunmaktaydı²¹. Özellikle tanrı ve tanrıçalar için düzenlenen bayramlarda kral bu kutsal dağları ziyaret ederek buralarda çeşitli seremoniler gerçekleştirmekteydi:

"O Zippalanda Şehri Fırtına Tanrısı'na ve Daha Dağı'na kurban sunar. *Lir ile şarkı söyler ve palwatalla görevlisi alkışlar*" (KBo 33.103 IV 14 vd)

Metin yerinden anlaşıldığı gibi, dağların tepesinde tanrılar için düzenlenen merasimler, tek başına kurban

seremonisinden ibaret değildir. Bunun yanı sıra çeşitli kültürel aktivitelerle zenginleştirilmektedir. Hititçe belgelerde bu seremoniler sırasında bir takım müsabaka ve akrobatik gösteriler de kaydedilmiştir. Hun Türkleri de ilkbaharda "Lung-cıng" adı verilen yerde baharın gelişini büyük bir bayramla kutlamaktaydılar. Bu bayramda hem inançla ilgili âdetler yerine getirilmekte, hem de türlü müsabakalar düzenlenmekteydi. Dinî âdet olarak evrenin yaratıcısı "Gök Tanrı" ve kutsal sayılan "yer" için at kurban edilmekteydi²². Görüldüğü gibi at kurbanı törenleri, hem Hatti ve Hitit hem Eski Türklerde, hem birçok Hint-Avrupalı Kavimde hem de günümüz Anadolu ve Türk Dünyasında benzer bir şekilde uygulanan önemli bir halk inanışı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Diğer taraftan; Hititçe metinlerde geyik, Sümerce karşılığı "LU.LIM" olarak geçmektedir²³. Konya'nın Ilgın İlçesi'nin kuzeybatısındaki Yalburt mevkiinde Hitit İmparatorluk Devri Krallarından IV. Tuthaliya'ya ait anıtın üzerinde hiyeroglif-luwicesi ile yazılmış bloklar bulunmaktadır. Bu yazıtın 16. bloğunda "Geyik Tanrısı"ndan bahsedilmektedir²⁴.

Ayrıca Hititlerde EZEN *A-YA-LI* adıyla bir geyik bayramı da kutlanmaktaydı²⁵. KUB 13. 4 öy. 1 39 vd. de geyik bayramı, ay bayramı, yıl bayramı, ilkbahar bayramı, sonbahar bayramları ve gök gürültüsü bayramı ile birlikte ard arda sıralanmıştır²⁶.

Hititler döneminde bayramlar sırasında kral ve erkânı tarafından ziyaret edilen ve çeşitli dini faaliyetlerin gerçekleştirildiği kült yerleri bulunmaktadır. Bu kült merkezlerinden biri de Pişkurunuwa Dağı'dır. Dağın üzerinde, kutsal geyiklerin beslendiği ve bakımlarının yapıldığı çitle çevrili bir arazi bulunmaktadır. KUB 25.18 II 6-11'de Pişkurunuwa dağında geyiğe içki kurban edildiği kaydedilmiştir. Metnin ilgili kısmının tercümesi şöyledir:

"Kral arabadan aşağı iner, Kral oturur. Bir dansör kendi etrafında bir defa döner, geyiğin önünde durur. Bir saki altından bir tapışana kabı ile geyiğe libasyon yapar."²⁷

Geyiğin önünde yapılan bu kurban merasimi, geyiklerin kutsal kült hayvanları olduğuna işaret etmektedir.²⁸ KUB 15.22 nolu metnin 12. satırında "*Arinna kentinde geyikler ikinci yılda*" ifadesi geçmektedir²⁹. Yine Hititlerin Baş Tanrıçası ve Arinna Kenti'nin Güneş Tanrıçası'nın geyikle olan ilişkisine dair şu pasaj ilgi çekicidir: "[*Kr*]al ayakta

¹⁷ Acıpayamlı 229, 238.

¹⁸ Eliade 2003: 271 vd.

¹⁹ Eliade 2003: 272.

²⁰ Gömeç 1998: 42 vd.

²¹ Sir Gavaz 2015: 195 vd.

²² Koca 2002: 79.

²³ Ünal 2007: 405; Rüster-Neu, 1989: 334.

²⁴ Alp 2000: 168.

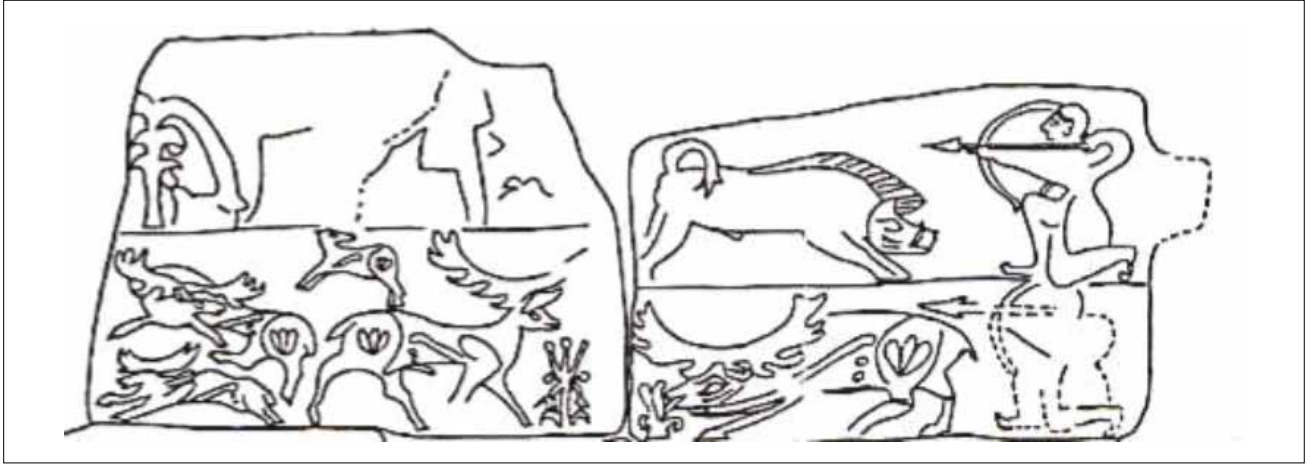
²⁵ Ardzinba 2010: 24.

²⁶ Süel 1985: 26.

²⁷ Alp 1983: 338.

²⁸ Ardzinba 2010: 24.

²⁹ Erkut 1992: 163.

Resim 6: Alacahöyük Batı Kulesinde bulunan Geyik Tasvirli Kabartmalı Ortostatların Restitüsüonu / *The restitution of Deer Embossed Orthostates in Alacahöyük West Tower (M.Mellink)*

*durur Arinna'nın güneş tanrıçasını, (tanrılar)ı büyük geyik [biçimli kabı]'ndan (bir?) defa içer*³⁰ Öte yandan Erkut tarafından Arinna ile özdeşleştirilen Alacahöyük'ün³¹ girişindeki sfenksli kapı batı kulesine ait yaban domuzu avı ve otlayan geyik kabartmalı ortostat ile yanında bulunan ve bir av sahnesinin canlandırıldığı geyik tasvirli kabartmalı ortostat, Alacahöyük'teki geyik kültürünü göstermesi açısından önemlidir. Alacahöyük'deki kazılarda ayrıca Hitit Dönemi'ne ait çok sayıda geyik boynuzu ve kemik kalıntısı da ele geçmiştir³². Erkut Alacahöyük ortostatlarında tasvir edilen bayramın AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayramı olduğunu ve geyiklerin önünde tasvir edilen bitkinin ise AN.TAH.ŞUM^{SAR} bitkisi³³ (Res. 6).

Alacahöyük ve Arinna eşitliği kabul edildiği takdirde Arinna Kenti ve Arinna'nın Güneş Tanrıçası ile geyik kültürü arasındaki bağlantı daha da kuvvetlenmektedir. Tabii Alacahöyük'ün önemli bir Hatti merkezi olduğu ve açığa çıkarılan Hatti Kral mezarlarındaki geyik heykelcikleri ve geyik motifli alemler de³⁴ Alacahöyük ve dolayısıyla Arinna'daki geyik kültürünün bir Hatti geleneği olduğuna işaret etmektedir. Buna ilaveten, Ardzinba'ya göre, yukarıda bahsi geçen, Pişkurunuwa Dağı'ndaki ayinin yapıldığı tapınak, Güneş Tanrıçası'na ait olmalıdır. Çünkü dağda yapılan ayinde inek kurban edilmekteydi. Hititçe metinlerden genellikle tanrılar için erkek, tanrıçalar için de dişi hayvan kurban edildiği anlaşılmaktadır. Yani Arinna'nın Güneş Tanrıçası için inek kurban edilirken, Fırtına Tanrısı için de öküz ya da koç kurbanı tercih edilmekteydi³⁵. Bu

durumda Güneş Tanrıçası kültürüyle ilişkilendirebileceğimiz geyik inancı, Hatti geleneği ile doğrudan bağlantılıdır, zira MÖ 2. ve 3. bine ait kült eşyaları üzerindeki geyik tasvirleri bunu kanıtlamaktadır³⁶.

New York, Metropolitan Museum'da sergilenen Eski Hitit Çağı'na ait geyik biçimli içki kabının Hititçe metinlerdeki karşılığı GAL lulayamaš / BIBRU lulayamaš'dır³⁷. Hitit tapınaklarının en önemli demirbaşları arasında bulunan ve hayvan biçimli içki kabı ya da kurban kabı olarak nitelendirilen BIBRU'lar, Tanrı ve tanrıçalar için düzenlenen bayramlar sırasında Hitit Kralı'nın gerçekleştirdiği özel ritüellerde kullanılıyordu. Hititçe

Resim 7: Gümüş Geyik Riton / *Silver Deer Riton. Metropolitan Museum*

³⁰ VAT 7683 ay. IV 8-10.; Alp 1983: 124 vd.

³¹ Erkut 1992.

³² Erkut 1992: 164.

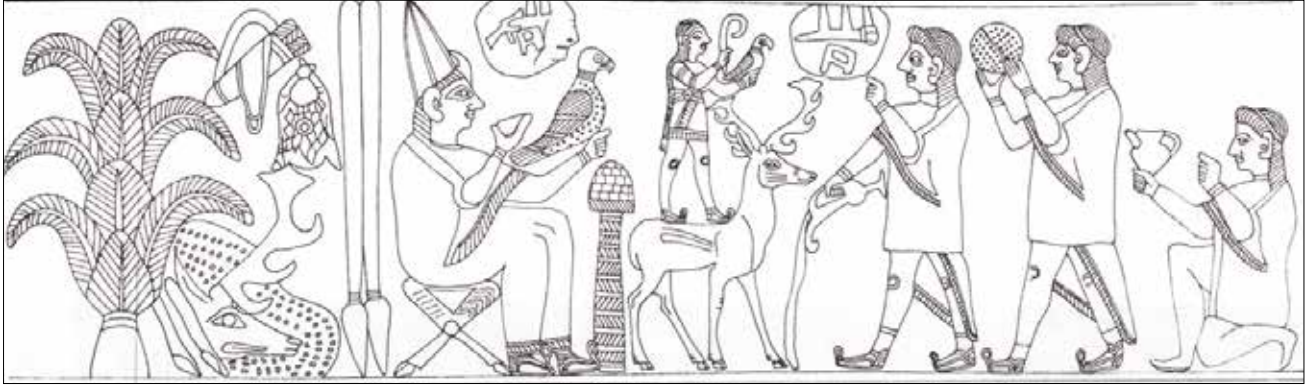
³³ AN.TAH.ŞUM^{SAR} bitkisi birçok araştırmacı tarafından, "çiğdem" olarak nitelendirilmekte Gurney 1976: 31.; Ünal, 2007: 25, Erkut ise "geyik sarımsağı" ya da "geyik körmeni" olabileceğine işaret etmektedir. Erkut, 1998: 193 olduğunu ifade etmektedir (Erkut 1998: 194).

³⁴ Akurgal 2003: 22 vd.

³⁵ Sevinç Erbaşı 2013: 94; Haas 1994: 647, dip. 69.

³⁶ Ardzinba 2010: 25.

³⁷ Alp 1999: 71.

Resim 8: Gümüş Geyik Ritonun Ağız Kenarında Yer Alan 4. 5 cm Enindeki Friz. Hitit Kralı, Geyiğe ve Geyik Üzerinde Duran Tanrı'ya Libasyon Yapıyor. Ayrıca Eia Ağacı (Hayat Ağacı) Altında Geyik (solda) / 4..5 cm Wide Frieze at the Edge of the Mouth of Silver Deer Rhyton. Hittite King Libate to the Deer and to the God on the Deer. Besides Deer at the Bottom of Eia Tree (life tree) (on the left). Norbert Schimmel Collection, New York

metinlerde karşılaştığımız “tanrıyı içmek” ifadesi bazı özel tanrıların kutsal hayvanlarını simgeleyen bu kaplardan içilen içkiyle tanrıyla bütünleşmek, “tek vücut olmak” anlamına geliyor olmalıydı. Bir metinde krali çift oturarak ^DLAMMA'yı “Koruyucu Tanrı'yı”, geyik BIBRU'sundan içtikleri kaydedilmiştir³⁸. Yani Kral, özel günlerde geyik ritondan içtiği içki ile Koruyucu Tanrıya olan şükran ve sadakatini yerine getirmiş oluyordu. Diğer taraftan yukarıda da bahsettiğimiz gibi Hitit Kralı, geyik biçimli kabından Arinna'nın Güneş Tanrıçasını da içmektedir. Bu kansasız kurban ayiniyle, kral tanrıya karşı olan vazifesini icra etmiş olmanın hazzını yaşamayla birlikte, içkinin verdiği sarhoşlukla tanrıya yaklaşma eylemini gerçekleştirmiş oluyordu (Res. 7 ve Res. 8).

Hitit sanatında geyik motifli birçok tasvir bulunmaktadır. Geyik sadece av hayvanı olarak değil, Kırların Koruyucu Tanrısı'nın atribütü olarak da karşımıza çıkmaktadır. Hitit tasvirli sanat eserlerinde Kırların Koruyucu Tanrısı, geyik üzerinde ayakta durur vaziyette betimlenmektedir³⁹. Büyük Hitit Krallık Çağı'na ait geyik ve karaca rölyefleri ile bezenmiş kap parçaları ve Hitit mühürlerindeki geyik üzerinde ayakta duran tanrı tasvirleri⁴⁰, geyik biçimli içki kapları ve hem Alacahöyük kabartmalı ortostatlarındaki geyik sahneleri hem de geç Hitit Dönemin'deki geyik tasvirli eserler⁴¹ geyiğin Hitit yaşamındaki önemini gözler önüne sermektedir (Res. 9).

Alacahöyük kral mezarlarında açığa çıkarılan ve özellikle boğa ve geyiklerden oluşan hayvan heykelticikleri şeklindeki alemler büyük ihtimalle cenaze merasimleri ya da tanrılar için kutlanan bayramlar sırasında ritüel amaçlı kullanılıyordu. Hatti dönemi bu güneş kursları ya da alemlerin üzerindeki hayvan heykelticikleri olasılıkla tanrıları

Resim 9: Geyik Üzerinde Duran Hitit Tanrısı / Hittite God on the Deer (Anadolu Medeniyetleri Müzesi, MÖ 14-13 yy), (Anadolu Medeniyetleri Müze Arşivi)

sembolize etmekteydiler⁴². Tamamen Hatti sanatının stil özelliklerini yansıtan bu eserler, Hitit Dönemindeki geyik kültürünün Hattilerden, Hititlere aktarıldığını da açıkça göstermektedir (Res. 10 - 11).

Türk mitolojisinde kurttan türeyiş efsanelerinin yanı sıra geyikten türeyiş efsaneleriyle de karşılaşırız. Mesela Göktürklerin dişi bir ak geyikten türediklerini anlatan bir efsane mevcuttur⁴³. Yine Kırgızların atalarının ‘Boynuzlu Maral Ana’ olduğuna dair bir

³⁸ Coşkun 1992: 33.

³⁹ Haas 1994: 453.

⁴⁰ Darga 1992: 209, 216.

⁴¹ Darga 1992: 236.

⁴² Akurgal 2003: 17.

⁴³ Eberhard 1996: 86

M.Ö. 2. BİN YIL BAZI GELENEK VE HALK MOTİFLERİNİN GÜNÜMÜZE YANSIYAN ÖRNEKLERİ

Resim 10: Tunç Geyik / Bronze Deer. Alacahöyük-Hatti

Resim 12: Türk Mezarı Üzerinde Geyik Boynuzu / Deer Horn on Turkish Tombstone.

Resim 11: Alacahöyük Güneş Kursu / Alacahöyük Sun Disc (Hatti)

inaniş halen günümüzde anlatılmaktadır⁴⁴. Geyik aynı zamanda yol gösterici olarak İslamiyet'te de önemlidir. Hz. Muhammed'in torunu Muhammed Hanefi, eşi Emine Hatun'u bir geyiği takip ederek bulmuştur.

Geyiğe manevi olarak yol göstericilik yani kişiyi iyiye, doğruya, hakka ve adalete sevk etme gibi anlamlar da yüklenmiştir. Örneğin Kaygusuz Abdal Menkıbesinde, ahu şekline girmiş olan Abdal Musa'yı takip eden Kaygusuz Abdal, tekkeye ulaşır ve Abdal Musa'nın müridi olur. Yani doğru yolu bulur. Hz. Muhammed ile ilgili de bir geyik

⁴⁴ Karadavut/Yeşildal, 2007: 104

Resim 13: İskilip'te Bir Evin İç Odası / Inner Room of a House in İskilip (Sabri Çiçek).

menkıbesi bulunmaktadır⁴⁵. Diğer taraftan Bursa'daki Geyikli baba inaniş önemli örneklerden biridir. Geyikli Baba'nın Orhan Gazi'nin Bursa'yı fethettiği sırada Osmanlı ordusunda bulunduğu ve bindiği geyiğin

⁴⁵ Karadavut/Yeşildal 2007: 107.

Resim 14: İskilip'te Bir Evde Asılı Geyik Kafası / Deer Head Which is Hanging in A House in İskilip (S. Çiçek).

Resim 15: İskilip, Koruyucu Geyik Simgesi / Protective Deer Symbol, İskilip (S. Çiçek)

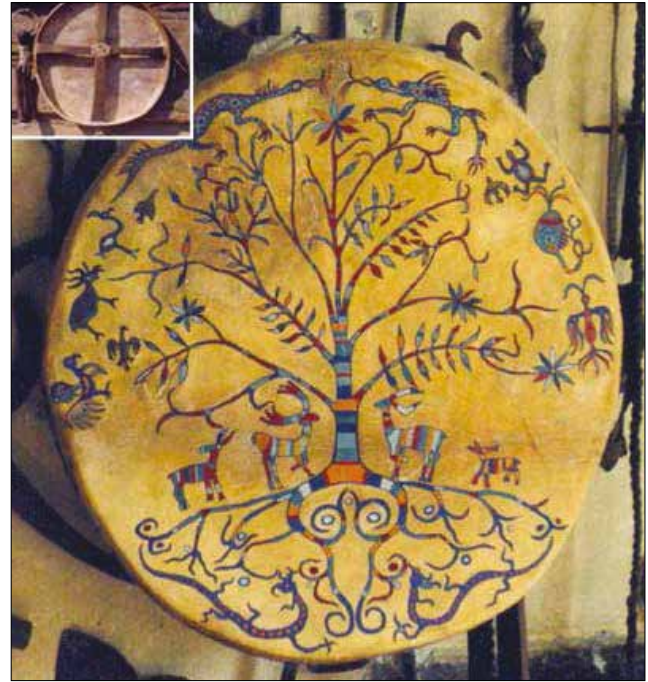
üzerinde savaştığı anlatılmaktadır⁴⁶. Geyikli Baba'nın geyiklere binmesi ve geyiklerle yürümesi Şaman gelenekleri ile de yakın benzerlik göstermektedir. Zira Altay Şamanları, ettikleri duada "bindiğim hayvan geyik-sığın" sözünü söylemektedirler⁴⁷ (Res. 12 - 13).

Hala günümüzde eski Anadolu evlerinde asılı geyik boynuzları ve kafaları, MÖ 3. Binlerden günümüze aktarılan bir inanışın izlerini taşımaktadır. Çorum'un İskilip İlçesi'nde evlere asılan geyik kafaları ve boynuzlarının hane halkını kötülükten ve nazardan koruduğuna inanılmaktadır (Res. 14 - 15).

Ayrıca evlerin girişinde asılı geyik başları, evi ve hane halkını kötü insanlar ve dışarıdan gelebilecek her türlü tehlikeye karşı koruduğu gibi, eve bolluk ve bereket getirdiğine de inanılmaktadır. Görülüyor ki; Geyiğin

Resim 16: Şaman Davulu (Geyik Motifli) / Shaman Drum (with Deer Motifs)

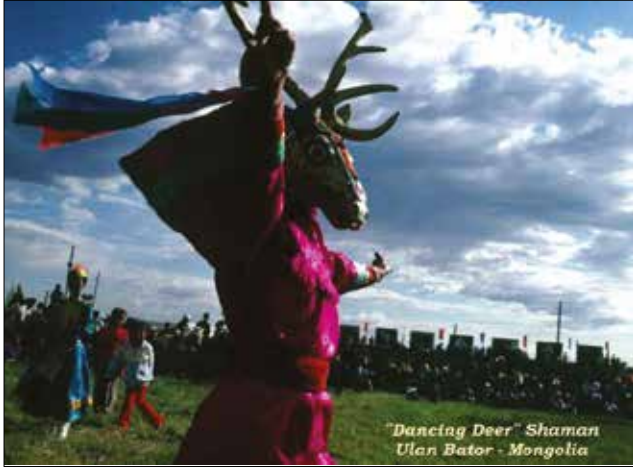

Resim 17: Hayat Ağacı ve Geyik Motifli Şaman Davulu / Life Tree and Shaman Drum with Deer Motifs

üstlendiği bu koruyucu işlev yaklaşık dört binyıldır devam etmektedir. Şamanizm'de evren; gök, yeryüzü ve yer altı olmak üzere bölümlere ayrılmaktadır. Üst üste gelen bu bölümler gerektiğinde birbirine geçişi sağlanan kozmik bir eksenle bağlanmışlardır. Her bir katman hayvan biçimleri ile temsil edilmektedir. Bu nedenle de Şaman/Kam giysilerine bazen gök hayvanı olan kuş, bazen de yer hayvanı olan geyik ve ayının hâkim olduğu görülmektedir. Ayrıca geyik boynuzlu başlık ve geyik maskeler şaman giysilerini

⁴⁶ Mandaloğlu 2013: 88.

⁴⁷ Mandaloğlu 2013: 388; İnan, 2000: 83.

Resim 18: Geyik Maskesi Takmış Bir Şaman / A Shaman with Deer Mask.

Resim 19: Nazardan Koruyucu Geyik Boynuzu / Deer Horn that Protects from Evil Eye.

tamamlayıcı önemli unsurlardır⁴⁸. Aynı zamanda Şaman ayinleri sırasında vazgeçilmez bir rol oynayan ve genellikle geyik ve de dağ keçisi derisinden yapılan şaman davulunun üzerindeki tasvirlerde de, geyik motifi sıklıkla karşımıza çıkmaktadır⁴⁹ (Res. 16 - 17).

Diğer taraftan, Kurganlardan çıkarılan buluntular arasında birçok geyik maskesinin olması, ayrıca Altay mezarlarından çıkan buluntular arasında bir bayrak direğine dikilmiş küçük bir geyik heykeli ile atlara geçirilmiş geyik maskelerinin bulunması ilgi çekicidir⁵⁰. Hititlerde de KILAM bayramı sırasında Hitit Kralı, *katapuzna* olarak adlandırılan bir mekânda çeşitli hayvanların maskelerini ve kostümlerini giymiş olan kimselerin bir geçit töreni edasında sergiledikleri gösterileri izlemektedir: “kral *katapuzna* binasında bulunduğu sürece bütün hayvanlar ve ev sahipleri, Kral’ın önünde geçit yaptıkları sürece, (*hokkabazlar dans ederler*)”⁵¹ Tanrılar için düzenlenen bir bayram sırasında

⁴⁸ Kılıç 2010: 319, 331.

⁴⁹ Mandaloğlu 2011: 117; İnan 2000: 96.

⁵⁰ Mandaloğlu 2013: 390.

⁵¹ KBo 10.23 öy. III 7-11; Singer 1983: 12; Sir Gavaz 2012: 85.

özel bir ritüeli konu alan bu metin yeri bize geyik kostümü giyen şamanın ayinlerini anımsatmaktadır (Res. 18 - 19).

Alacahöyük, Mahmatlar ve Horoztepe Hatti mezarlarında açığa çıkarılan ölü gömütleri arasındaki hayvan heykelcikleri şeklindeki âlemlere Güney Rusya’da Maikop Uygarlığında da rastlanması⁵² Anadolu ve Orta Asya arasındaki yakın bağı göstermesi açısından da ayrıca önem taşımaktadır. İşte bu nedenle özellikle Hattiler’den günümüze aktarılan kültürel motiflerin Türk dünyasındaki halk inancı ve bazı folkloristik uygulamalarla olan benzerliği aradaki kültürel ve etnik bağların ve ayrıca ortak değerlerin açığa çıkarılması açısından oldukça önem taşımaktadır. Sonuç olarak; burada değindiğimiz hem at kurbanı hem de geyik kültü ile ilgili olan halk inanışlarının ta Hattiler’den günümüz Anadolu’suna halen uygulama alanı bulması, partikularist coğrafyaya rağmen, bazı öz değerlerin hala varlığını koruduğuna işaret etmektedir.

⁵² Akurgal 2003: 23; Krş. Ünal 2002: 15.

KAYNAKÇA

- ACIPAYAMLI, O. 1965.
“Türkiye’de Yağmur Duası II”, AÜDTCF Dergisi XXII / 3-4: 221-250.
- AKGÜN, E. 2007.
“Şamanist Türk Halklarında Kurban Sungusu ve Kendisine Kurban Sunulan Varlıklar”, Sosyal Bilimler Dergisi1/2: 139-153.
- AKURGAL, E. 2003.
Anadolu Kültür Tarihi. Ankara.
- ALP, S. 1983.
Beiträge Zur Erforschung des Hethitischen Tempels, Kultanlagen im Lichte der Keilschrifttexte. Ankara.
- ALP, S., 1999.
Hititlerde Şarkı, Müzik ve Dans, Hitit Çağında Anadolu’da Üzüm ve Şarap. Ankara.
- ALP, S. 2000.
Hitit Çağında Anadolu Çivi Yazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar. İstanbul.
- ALPARSLAN M. 2009.
“Çivi Yazısı”, Hititolojiye Giriş (Ed. M. Alparslan). İstanbul: 59-67.
- ARDZINBA, V. 2010.
Eskiçağ Anadolu Ayinleri ve Mitleri (Çev. O. Uravelli). Ankara.
- BAHAR, H. 2013.
“Avrasya’da Ölüm ve Türklerde Mezar Kültürü”, Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür. Prof. Dr. Nejat Göyünç’e Armağan Kitabı: 267-304.
- BEKKİ, S. 2008.
“Çorum-Dodurga’da Bir İnanç Merkezi: Mehmet Dede Tekke Köyü ve At Kurbanı”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi 47: 93-110.
- BRYCE, T. 2003.
Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum (Çev. M. Günay) Ankara.
- COŞKUN, Y. 1992.
“Hitit Kap İsimleri”, Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1991 Yılı Sonbahar Dönemi Konferansları 3/1: 29-34.
- DARGA A. M. 1992.
Hitit Sanatı. İstanbul.
- DOĞAN-ALPARSLAN M. 2009.
“Hitit Dini ve Tanrıları”, Hititolojiye Giriş (Ed. M. Alparslan). İstanbul: 119-127.
- EBERHARD, W. 1996.
Çin’in Şimal Komşuları (Çev. N. Uluğtuğ). Ankara.
- ELIADE, M. 2003.
Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi. Taş Devrinden Eleusis Mysteria’larına (Çev. A. Berktaş). İstanbul.
- ERKUT, S. 1992.
“Hitit Çağının Önemli Kült Kenti Arinna’nın Yeri ”, Sedat Alp’e Armağan Kitabı: 159-165.
- ERKUT, S. 1998.
“Hititlerde AN.TAH.ŞUM SAR Bitkisi ve Bayramı Üzerine Bir İnceleme”, III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri: 189-195.
- GÖMEÇ, S. 1998.
“Şamanizm ve Eski Türk Dini”, PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi 4: 38-50.
- GURNEY, O. R. 1976.
Some Aspects of Hittite Religion. Oxford.
- HAAS, V. 1994.
Geschichte der Hethitischen Religion. Leiden.
- İNAN, A. 2000.
Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar. Ankara.
- KARADAVUT, Z / YEŞİLDAL, Ü. Y. 2007.
“Anadolu-Türk Folklorunda Geyik”, Milli Folklor 76: 102-112.
- KILIÇ, S. 2010.
“Türk Şaman Giysilerine Semantik Yaklaşım”, Zeitschrift für die Welt der Türken, Journal of World of Turks 2/1: 313:334.
- KOCA, S. 2002.
“Eski Türklerde Bayram ve Festivaler”, Türkler, Cilt.3. Ankara: 79-89. (51-57)
- MANDALOĞLU, M. 2011.
“Türk Kültür Çevresinde Şamanizm ve Şamanlık Meselesi”, TSA 15/3: 111-122.
- MANDALOĞLU, M. 2013.
“Türk Mitolojisinden Anadolu’ya Taşınan Kültür: Geyik Motifi”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6/27: 382-391.

MASSON, E. 1998.

L'art de Soigner et D'entraîner les Chevaux texte hittite du maître écuyer Kikkuli. Favre.

YILDIZ, N. 2008.

"Sibirya Türklerinin Mitoloji ve İnançlarında Kötü Ruhlar", Modern Türk Araştırmaları Dergisi 4: 84-93.

MAU-TSAI, L. 2011.

Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri (Çev. E. Kayaoğlu / D. Banoğlu). İstanbul.

RÜSTER, C. / NEU, E. 1989.

Hethitisches Zeichenlexikon. Inventar und Interpretation der Keilschriftzeichen aus den Boğazköy-Texten. Wiesbaden.

SEVİNÇ ERBAŞI, F. 2013.

Hititlerde Öteki Kurban ve Büyü. Cenaze/Diğer Ritüeller, İstanbul.

SINGER, I. 1983.

The Hittite KILAM Festival, Part: 1. Wiesbaden.

SİR GAVAZ, Ö. 2012.

Hitit Krallarının Kült Gezileri. Ayinler, Ziyaret Merkezleri, Yollar ve Lokalizasyonla İlgili Yeni Gözlemler. Çorum.

SİR GAVAZ, Ö. 2014.

"The Hittite Contribution to the Formation of the Current Anatolian Cultural Mosaic with Its Multiple Facets", Humanities and Social Sciences Review (HSSR). 3/3: 79-86.

SİR GAVAZ, Ö. 2015.

"Hititçe Metinlerde Geçen HUR.SAG Pişkurunuwa Üzerine", 5. Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu. Çorum: 195- 204.

SÜEL A. 1985.

Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri İle İlgili Bir Direktif Metni. Ankara.

ÜNAL, A. 2002.

"Eski Çağda Kafkasya ve Anadolu: Neolitik Çağ'dan Geç Tunç Çağı'nın Sonuna Kadar (MÖ 550-1150) Anadolu ve Kafkasya İlişkileri", Kuban-Maykop Kültürleri ile Eski Anadolu Kültürlerinin İlişkileri. Ankara: 3-33.

ÜNAL, A. 2007.

Multilinguales Handwörterbuch Des Hethitischen/ A Concise Multilingual Hittite Dictionary/Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü. Hamburg.

ÜNAL A. 2013-14.

"Eski Anadolu'da At, Hititçe Kikkuli At Eğitimi Metinleri ve "Tavlaya Çekmek"le İlgili Teknik Bir Ayrıntı", Çorum Kültür Sanat II: 40-66.

GEÇ TUNÇ ÇAĞI'NDA BATI ANADOLU'DA TEKSTİL ÜRETİMİ: ÇİNE-TEPECİK HÖYÜĞÜ TEZGAH AĞIRLIKLARI

TEXTILE PRODUCTION IN WESTERN ANATOLIA IN THE LATE BRONZE AGE: LOOM WEIGHTS FROM ÇİNE-TEPECİK HÖYÜK

Derya YILMAZ *

Makale Bilgisi

Başvuru: 3 Aralık 2015

Hakem Değerlendirmesi: 9 Aralık 2015

Kabul: 5 Şubat 2016

Article Info

Received: December 3, 2015

Peer Review: December 9, 2015

Accepted: February 5, 2016

Anahtar Kelimeler: Dokumacılık. Geç Tunç Çağı. Batı Anadolu. Tezgah Ağırlığı. Çine-Tepecik Höyüğü.

Keywords: Weaving. Late Bronze Age. Western Anatolia. Loom Weight. Çine-Tepecik Höyük.

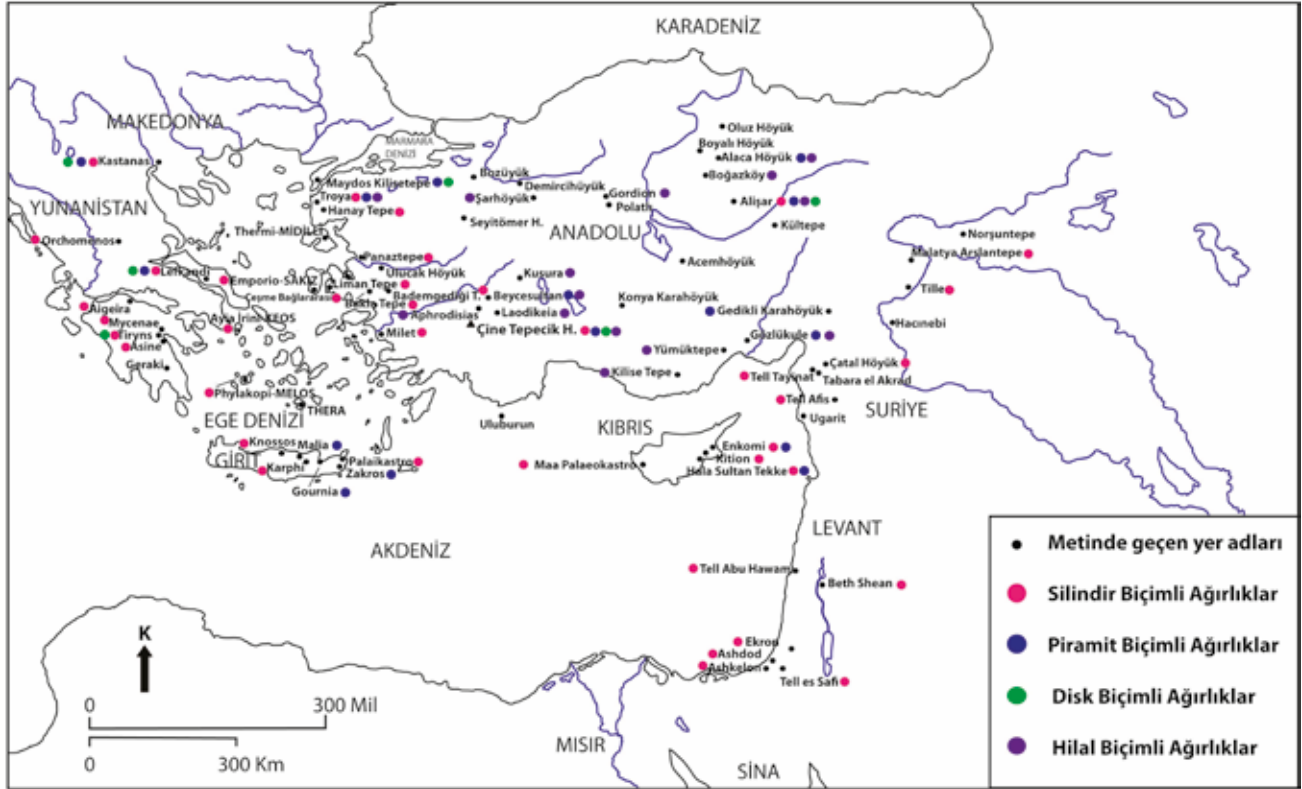
ÖZET

Aydın ili Çine ilçesinde bulunan Tepecik Höyüğü Geç Tunç Çağı tabakalarında ele geçirilen çeşitli dokuma aletleri Anadolu dokumacılık tarihi bakımından önemli veriler sunmaktadır. Bu çalışmada pişmiş ve pişmemiş topraktan üretilmiş, çeşitli tiplerdeki tezgah ağırlıkları tipolojik ve teknolojik bakımdan değerlendirilmiştir. Ayrıca Anadolu, Ege Dünyası ve Önasya'dan çeşitli buluntu yerlerindeki benzer örneklerle karşılaştırmalar yapılarak dağılım alanları belirlenmeye çalışılmıştır. Kültürel ilişkiler bakımından incelenen farklı tip tezgah ağırlıklarının aynı dönemde bir arada kullanılmasının nedenleri üzerinde durulmuştur. Sonuç olarak 4 farklı tip ile temsil edilen dokuma tezgah ağırlıkları, yerli Batı Anadolu tiplerinin yanında, bir taraftan Hitit kültür bölgesinden tanınan hilal biçimli tezgah ağırlıkları ve diğer taraftan Ege Dünyası'ndan Doğu Akdeniz'e kadar çok geniş bir coğrafyaya yayılan pişmemiş topraktan yapılmış silindirik biçimli tezgah ağırlıkları; Çine-Tepecik Höyüğü'nün Geç Tunç Çağı Anadolu'sunda bölgeler arası ilişkileri etkin olan önemli bir merkez olduğunu kanıtlamaktadır. Tezgah ağırlıklarının sayısı göz önüne alındığında tekstil üretiminin endüstriyel boyutlarda olmadığı, daha çok halkın ihtiyacına yönelik yerel karakterde olduğu anlaşılmaktadır. Çeşitli ağırlık ve şekillere sahip tezgah ağırlıkları, farklı türde kumaşların üretildiğini kanıtlamaktadır. Bu durum Çine Tepecik Höyüğü sakinlerinin, dokumacılıkta geleneksel teknolojiyle beraber yeni teknolojileri de kullandığını göstermektedir.

* Yrd. Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 17100 Çanakkale - Türkiye.
E-posta: deryayilmaz@comu.edu.tr

ABSTRACT

The textile tools recovered at the Late Bronze Age levels of Tepecik Höyük, which is located in Çine Town of Aydın Province, provide important information about the weaving history of Anatolia. In this study, several types of baked clay and unbaked clay loom weights were examined in terms of their typological and technological characteristics. In addition, the comparisons were made with the similar examples that were recovered in various findspots in Anatolia, in the Aegean and in the Near East with an aim to determine their distribution area. The loom weights were studied in terms of cultural relations, focusing on the reasons for the usage of different types loom weights at the same period. As a result, it is understood that they were represented in 4 different types and the existence of local Western Anatolian types together with the crescent loom weights known from Hittite cultural region and the unbaked spools which were widespread in a large geographical area as from the Aegean to the Eastern Mediterranean, proves that Çine-Tepecik Höyük was an important centre with active interregional cultural relations in Anatolia during the Late Bronze Age. Given the number of loom weights, it is understood that textile production were not in industrial scale, rather had a local character that caters the needs of local people. The loom weights in various weights and shapes demonstrate that the different types of textiles were produced. It also shows that the residents of Çine-Tepecik Höyük used traditional weaving technologies together with the new technologies.

Resim 1: Geç Tunç Çağı'na Tarihlenen Tezgah Ağırlıklarının Tiplere Göre Dağılım Haritası. (Çizim: Derya Yılmaz) / *Distribution Map of according to the Type of Loom weights dated to the Late Bronze Age. (Drawing: Derya Yılmaz)*

GİRİŞ

Tepecik Höyüğü, Aydın ili, Çine ilçesinin 3 km batısındaki Karakollar köyünde bulunmaktadır (Res.1). S. Günel başkanlığındaki bir ekip tarafından gerçekleştirilen “Aydın ve Muğla illeri Yüze Araştırmaları” 2001 yılı çalışmalarında tespit edilmiştir. Höyükte, Çine Ovası Tunç Çağları ve Prehistorik dönemlerini aydınlatmak amacıyla 2004 yılından itibaren kazı çalışmaları başlamıştır¹. Yapılan kazılar, Antik Marsyas Çayı'nın doğu kıyısında, Karia Bölgesi'nin Klasik Çağ öncesi dönemlerine ışık tutan önemli sonuçlar vermiştir². Höyük yüzeyinde tarıma dayalı yoğun bir tahribat vardır. Oval bir yapıya sahip olan höyük, kuzey ve doğu kesimde 4-6 m yükseklikte ve güney, güneydoğu, batı kesimlerinde ova seviyesine yakındır³. Çine Çayı'nın (Antik Marsyas Çayı) belirgin bir kavisle genişlediği ovada bulunan höyükte⁴, sırasıyla Arkaik Dönem, Geç, Orta ve Erken Tunç Çağları, Erken ve Orta Kalkolitik Dönem ile Geç Neolitik Dönem'e kadar uzanan kültür katları tespit edilmiştir⁵.

Höyüğü çevreleyen ve kısmen açığa çıkartılmış olan savunma duvarı MÖ II. Bine tarihlenmektedir. Savunma sistemi içinde Orta ve Geç Tunç Çağı yerleşimlerine ait

mimari kalıntılar ve küçük buluntular açığa çıkartılmıştır⁶. Stratigrafik olarak II 1 kültür tabakası ile temsil edilen Geç Tunç Çağı kalıntıları, yerleşimin güney ve doğu kısımlarında açığa çıkartılmıştır⁷. Höyükte çok sayıda ithal ve yerli Miken seramiği parçaları ele geçirilmiştir. Miken seramiğinin son gelişim evresini temsil eden ve Geç Hellas III B-C evrelerinden tanınan seramiklerin Çine Ovası'nda ortaya çıkması; Ege ile kültürel ilişkileri göstermesi bakımından önem taşımaktadır⁸.

Bu çalışmada değerlendirilen tezgah ağırlıkları⁹, birbirine çok yakın alanlarda Geç Tunç Çağı tabakasında ele geçirilmiştir. Tezgah ağırlıklarının açığa çıkartıldığı yerler; herhangi bir mimari plan vermeyen tahrip olmuş yapılara ait tabanların üzeri veya çeşitli bina enkazlarıdır. Höyükte N/12 ve N/13 açmalarında MÖ II. Binin ikinci yarısına ait olan beyaz renkli küllü- yanık topraklı bir tabaka içinde çok sayıda piramit biçimli ağırlık ele geçirilmiştir¹⁰ (Tablo 1). Burada değerlendirilen tezgah ağırlıklarının birbirine yakın alanlarda toplu olarak ele geçmesi yerleşimin bu bölümünün dokumacılar için ayrılmış olabileceğini göstermektedir.

⁶ Günel 2006: 23.

⁷ Günel 2014: 246.

⁸ Günel 2006: 22; Günel 2008: 75.

⁹ Çine Tepecik Höyüğü Geç Tunç Çağı yerleşiminde bulunan dokuma ağırlıklarını çalışmamı sağlayan, buluntu durumları ile ilgili bilgileri ve yorumlarını paylaşan Prof. Dr. Sevinç Günel'e teşekkür ederim.

¹⁰ Günel 2008: 77, dipnot 7.

¹ Günel 2006: 19.

² Günel 2008: 73.

³ Günel 2006: 20.

⁴ Günel 2011: 1.

⁵ Günel 2003: 115; Günel 2004: 326-327.

ÇİNE TEPECİK HÖYÜĞÜ TEZGAH AĞIRLIKLARI

Geç Tunç Çağı yerleşiminde ele geçen dokuma tezgahı ağırlıkları tipolojik olarak dört farklı grubu yansıtmaktadır. Bunlar pişmiş topraktan üretilmiş piramit ve hilal biçimli örnekler, pişirilmemiş kilden şekillendirilmiş silindirler ve genellikle kırık seramik gövde parçalarının kenarlarının yuvarlanıp, ortasının delinmesiyle yapılmış, ikincil kullanılmış malzemeden üretilmiş disk biçimli ağırlıklardır.

Piramit Biçimli

Bu tip dokuma tezgah ağırlıkları; Tunç Çağı boyunca tüm Anadolu'da yaygın olarak kullanılan bir formdur (Res. 1). Alishar'da Kalkolitik Çağ ile Erken Tunç Çağı'na tarihlenen ve toplu olarak bulunmuş ağırlıklar, bilinen en erken örnekler arasında sayılabilir¹¹. Kültepe'de Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na tarihlenen örnekler ele geçmiştir¹². Alaca Höyük ve Alishar'ın Hitit Çağı tabakalarında kullanımları devam etmiştir¹³. Kilikya'da benzer örnekler Tarsus Gözlükule'de¹⁴ Orta ve Geç Tunç Çağı'nda, İslahiye Ovası'nda Gedikli Karahöyük'ün Orta Tunç Çağı ve sonrası tabakalarında¹⁵ açığa çıkartılmıştır. İç Batı Anadolu'da Demircihüyük Erken Tunç Çağı tabakalarından çeşitli tipleri bilinmektedir¹⁶. Beycesultan II-V yerleşimleri boyunca Orta Tunç Çağı ile Geç Tunç Çağı'nda piramit biçimli tezgah ağırlıkları kullanılmıştır¹⁷. Troya VII evlerinde gruplar halinde piramit biçimli tezgah ağırlıkları tespit edilmiştir¹⁸. Maydos Kilisetepede Geç Tunç Çağı'na tarihlenen megaron planlı yapıların olduğu alanda dağılmış olarak benzer örnekler ele geçmiştir¹⁹.

Makedonya'da Kastanas yerleşiminde GH IIIC Dönemi'ne tarihlenen çok sayıda piramit biçimli tezgah ağırlığı bulunmuştur²⁰. Yunanistan'da Lefkandi IV'te GH IIIC Dönemi'ne tarihlenen örnekler ele geçmiştir²¹. Ayrıca Girit Adası'nda Malia, Gournia ve Zakros'da Orta ve Geç Minos Dönemi'nde bu tip tezgah ağırlıklarının kullanıldığı bilinmektedir²².

¹¹ von der Osten 1937a: Fig.99; 1937b: 270, Fig. 279.

¹² Özgüç 1950: 92, Lev. XLV, no. 417.

¹³ Koşay 1938: Lev. LIII, AL/A 106; von der Osten 1937a: 273.

¹⁴ Goldman 1956: Fig. 441, no.2.

¹⁵ Duru 2010: 107, Lev. 187, 8.

¹⁶ Obladen-Kauder 1996: 238, Abb. 165, I.

¹⁷ Murray 1995: 118, Fig.O17, no. 197.

¹⁸ Dörpfeld 1902: 410, Fig. 416; Blegen/Boulter/Caskey/Rawson 1958: 18.

¹⁹ Yılmaz (Baskıda): Fig. 6.2.

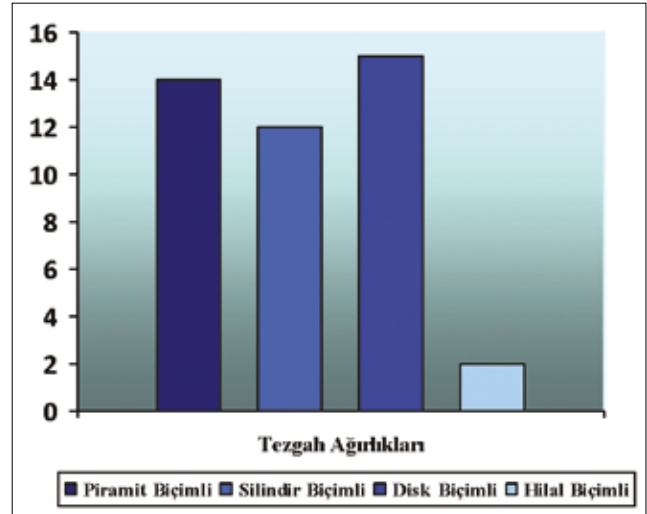
²⁰ Mauel 2012: 140.

²¹ Evely 2006: Fig. 5.17.

²² Evely 2000: 502, Fig. 204.

Tezgah Ağırlığı Tipi	Bulunduğu Alan	Adet
Piramit	M/12	5
	N/12	9
Disk	N/14	4
	N/13	1
	N/12	1
	J/11	1
	J/12	1
	J/13	1
	K/12	2
	M/12	2
Silindir	L/12	10
	L/13	1
	M/12	1
Hilal	J/11	2
TOPLAM		43

Tablo 1: Çine Tepecik Höyük'te ele geçen tezgah ağırlıklarının buluntu yerleri listesi / *Findspots list of loom weights recovered at Çine Tepecik Höyük*

Tablo 2: Çine Tepecik Höyüğü Tezgah Ağırlıklarının Tiplere Göre Sayısal Dağılımı / *Numerical Distribution Ratio According to Typology of Loom Weights at Çine Tepecik Mound*

Kıbrıs'da Geç Kıbrıs II-III Dönemi'nde Hala Sultan Tekke ve Geç Kıbrıs III Dönemi'nde Enkomi'de piramit biçimli tezgah ağırlıkları dokumacılıkta yaygın kullanılan formlar arasındadır²³.

Çine Tepecik Höyüğü'nde bir arada bulunmuş olan 14 adet piramit biçimli tezgah ağırlığı (Res.3) aynı dokuma tezgahına ait olmalıdır. Tam örneklerin ağırlıkları 266gr ile 111 gr arasındadır. Yükseklikleri 7.5cm ile 5.4 cm aralığındaki piramit biçimli tezgah ağırlıklarının

²³ Öbrink 1979: 46, Fig. 265-270; Dikaios 1969: Pl. 154, 9; Coirtois 1984: 66, Fig. 20.

GEÇ TUNÇ ÇAĞI'NDA BATI ANADOLU'DA TEKSTİL ÜRETİMİ: ÇİNE-TEPECİK HÖYÜĞÜ TEZGAH AĞIRLIKLARI

No.	Tip	Çap (cm)	Genişlik (cm)	Yükseklik (cm)	Kalınlık (cm)	Delik çapı (cm)	Ağırlık (g)	Durum	Malzeme
1	Piramit	-	4.6	Kor. 6.1	2.4	0.9	76	Kırık	p.t.
2	Piramit	-	5.4	6.5	2.5	0.8	153	Tam	p.t.
3	Piramit	-	4.6	6.3	3.1	0.8	136	Tam	p.t.
4	Piramit	-	4.2	5.4	2.7	1	111	Tam	p.t.
5	Piramit	-	4.4	5.7	2.5	0.8	84	Kırık	p.t.
6	Piramit	-	4.5	6.2	2.6	0.8	137	Tam	p.t.
7	Piramit	-	6	7.5	3.2	1	262	Tam	p.t.
8	Piramit	-	4.4	6.4	2.6	1	114	Kırık	p.t.
9	Piramit	-	3.7	3.2	3.2	0.9	119	Tam	p.t.
10	Piramit	-	5.5	6.9	4.7	1	258	Tam	p.t.
11	Piramit	-	6.9	7	3.3	0.7	255	Tam	p.t.
12	Piramit	-	6.2	6.7	4.8	0.8	266	Tam	p.t.
13	Piramit	-	6.4	6.7	4.2	1.3	264	Tam	p.t.
14	Piramit	-	4.2	5.4	4.8	0.8	249	Tam	p.t.
15	Silindir	5.3	-	7.1	4.6	-	173	Tam	Pişmemiş t.
16	Silindir	5.7	-	7.4	4.5	-	262	Tam	Pişmemiş t.
17	Silindir	5	-	8.8	4.8	-	199	Kırık	Pişmemiş t.
18	Silindir	4.8	-	9.1	4.8	-	247	Tam	Pişmemiş t.
19	Silindir	4	-	6.4	4	-	118	Tam	Pişmemiş t.
20	Silindir	5.5	-	Kor.6.2	5	-	145	Kırık	Pişmemiş t.
21	Silindir	4.4	-	7.1	4.5	-	176	Tam	Pişmemiş t.
22	Silindir	5.1	-	8.8	4.7	-	246	Tam	Pişmemiş t.
23	Silindir	5.3	-	9	5.5	-	194	Kırık	Pişmemiş t.
24	Silindir	5.3	-	8	5.5	-	248	Kırık	Pişmemiş t.
25	Silindir	5.2	-	8.7	5.8	-	344	Tam	Pişmemiş t.
26	Silindir	5.5	-	7.6	5.5	-	282	Tam	Pişmemiş t.
27	Disk	6.2	-	-	1.4	1	53	Kırık	p.t.
28	Disk	6.1	-	-	0.7	0.7	24	Kırık	p.t.
29	Disk	7.3	-	-	1.5	1.2	88	Tam	p.t.
30	Disk	6.2	-	-	0.7	1	23	Kırık	p.t.
31	Disk	9.8	-	-	2.5	1.3	196	Kırık	p.t.
32	Disk	4.2	-	-	1	0.3	25	Tam	p.t.
33	Disk	5.3	-	-	1.3	0.8	34	Tam	p.t.
34	Disk	5.3	-	-	0.7	0.5	16	Kırık	p.t.
35	Disk	6	-	-	0.9	0.4	32	Kırık	p.t.
36	Disk	7.6	-	-	0.8	0.6	41	Kırık	p.t.
37	Disk	6.1	-	-	0.7	1	18	Kırık	p.t.
38	Disk	5.3	-	-	0.7	0.4	23	Tam	p.t.
39	Disk	6.5	-	-	1	0.7	23	Kırık	p.t.
40	Disk	3.8	-	-	0.6	0.6	11	Kırık	p.t.
41	Disk	4	-	-	0.5	1+1	30	Tam	Taş
42	Hilal	-	3.4	Uz. 7.7	2	-	70	Kırık	p.t.
43	Hilal	-	3.3	Uz. 6.5	2.1	0.6	55	Kırık	p.t.

Tablo 3: Çine Tepecik Höyüğü Tezgaah Ağırlıklarının Ölçüleri / *Measurements of the Loom Weights at Çine Tepecik Mound*

kalınlıkları ise 2.5 cm ile 4.8 cm arasında değişmektedir (Tablo 3). Pişmiş toprak tezgaah ağırlıkları; mika, taş, saman katkılı kırmızı ve kahverengi tonlarında hamurludur. Tamamı bir yüzü geniş diğer yüzü dar, üst kısımları düz biten piramit formudur (Res.4/1-14).

Silindir Biçimli

Silindir biçimli tezgaah ağırlıkları Ege ve Balkanlar'da Neolitik Çağ'dan Erken Demir Çağı'na kadarki zamanda

Resim 2: Çine Tepecik Höyüğü'nden Silindir Biçimli Bir Tezgah Ağırlığı / A Spool from Çine Tepecik Mound

Resim 3: Bir Grup Piramit Biçimli Tezgah Ağırlığı / A Group of Pyramidal Loom Weights

kullanılmıştır²⁴. Büyük çoğunluğu pişirilmemiş kilden üretilmiştir. Bulgaristan'da, bilinen en erken örnekleri Erken Neolitik Çağ'a tarihlenmektedir²⁵. Kıta Yunanistan'da Erken Hellas Dönemi'ne tarihlenen örnekler bilinmektedir²⁶. Orta

ve Geç Hellas Dönemi'nde Asine ve Orchomenos'da, Melos Adası'nda Phylakopi'de; GH IIIC Dönemi'nde Lefkandi, Tiryns, Aigeira ve Mycenae'de pişmemiş veya az pişirilmiş kilden silindirlerin kullanımı devam etmiştir²⁷. Girit Adası'nda Erken Minos Dönemi'nden itibaren bilinen silindirler; Geç Minos Dönemi'nde ise Knossos, Karphi ve Palaikastro'da ele geçmiştir. Ayrıca Keos Adası'nda bulunan Ayia İrini'nin Orta Tunç Çağı tabakalarında benzerleri bulunmuştur²⁸. Makedonya'da Kastanas yerleşiminde GH IIIC Dönemi'ne tarihlenen çok sayıda örnek vardır²⁹. Bu tip ağırlıklar Anadolu ve Ege dışında, Geç Tunç Çağı'nda Kıbrıs'da Enkomi, Kition, Hala Sultan Tekke, Maa-Palaeokastro'da; Kuzey Suriye'de Tel Afis'te; Doğu Akdeniz'de Tel es Safi, Beth Shean, Ashdod, Ashkelon, Tell Abu Hawam ve Ekron'a kadar uzanan geniş bir coğrafyaya (Res.1) dağılmıştır³⁰.

Doğu Ege Adaları'nda bilinen en erken örnekleri Midilli Adası'nda Thermi IV³¹ yerleşmesindedir. Batı Anadolu'da Orta ve Geç Tunç Çağı'na tarihlenen örnekler Troya, Hanay Tepe, Bademgediği Tepesi, Milet, Panaztepe, Çeşme Bağlararası, Liman Tepe ve Bakla Tepe'den bilinmektedir³². Batı Anadolu sahil kesimine yakın olan Doğu Ege Adaları'ndan Midilli'de Erken Tunç Çağı'nda Thermi'de ve Geç Tunç Çağı'nda Emporio yerleşiminde³³ silindir biçimli tezgah ağırlıklarının kullanılması, bu formun Ege'den Anadolu'ya buradan da Doğu Akdeniz'e yayıldığını göstermektedir. Kilikya'da Tarsus Gözlükule'de ele geçen ağırlıkların stratigrafik durumu net değildir. H. Goldman, bu örneklerin olasılıkla Demir Çağı'na ait olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Amuk Ovası G safhasında ele geçen ortası delinmiş pişmiş toprak silindirler ağırlık olarak kullanılmış olabilir³⁴. Amuk Ovası O safhasında Geç Tunç Çağı'ndan Erken Demir Çağı'na geçiş safhasında Tell Tayinat ve Çatal Höyük'te pişmemiş kilden yapılan silindir biçimli ağırlıkların giderek azaldığı tespit edilmiştir. Ayrıca Erken Demir Çağı'na tarihlenen Tabara el Akrad'ın I. tabakasında ele

²⁷ Nordquist 1987: 57; Pavúk 2012: 130; Cherry/ Davis 2007: Fig. 10.1; Evely 2006: Fig. 5 no.15-16; Rahmstorf 2011: 321-322; Alram-Stern 2007: Fig. 2,5; Wace/Heurtley/Lamb/Holland/Boethius 1921-23: 41, 54.

²⁸ Evely 1984: 249; Evely 2000: 502, Fig. 204; Burke 2010: 433-434.

²⁹ Mauel 2012: 140.

³⁰ Dikaios 1969: Pl. 169, 16-18; Coirtois 1984: 70, Fig. 23.6; Karageorghis 2000: 263; Rahmstorf 2003: 403; Yasur-Landau 2010a: 841-842; 2010b: 132-134.

³¹ Lamb 1936a: 164, Pl. XXIII. no. 30.54.

³² Blegen/Baulter/Caskey/Rawson 1958: 152; Pavúk 2012: 123; Meriç 2003: 89, Fig. 11; Gleba/ Cutler 2012: 116; Tütüncüler 2004: 289, Res. 5b; Erkanal 2008: 98; Rahmstorf 2011: 320, Fig. 7.

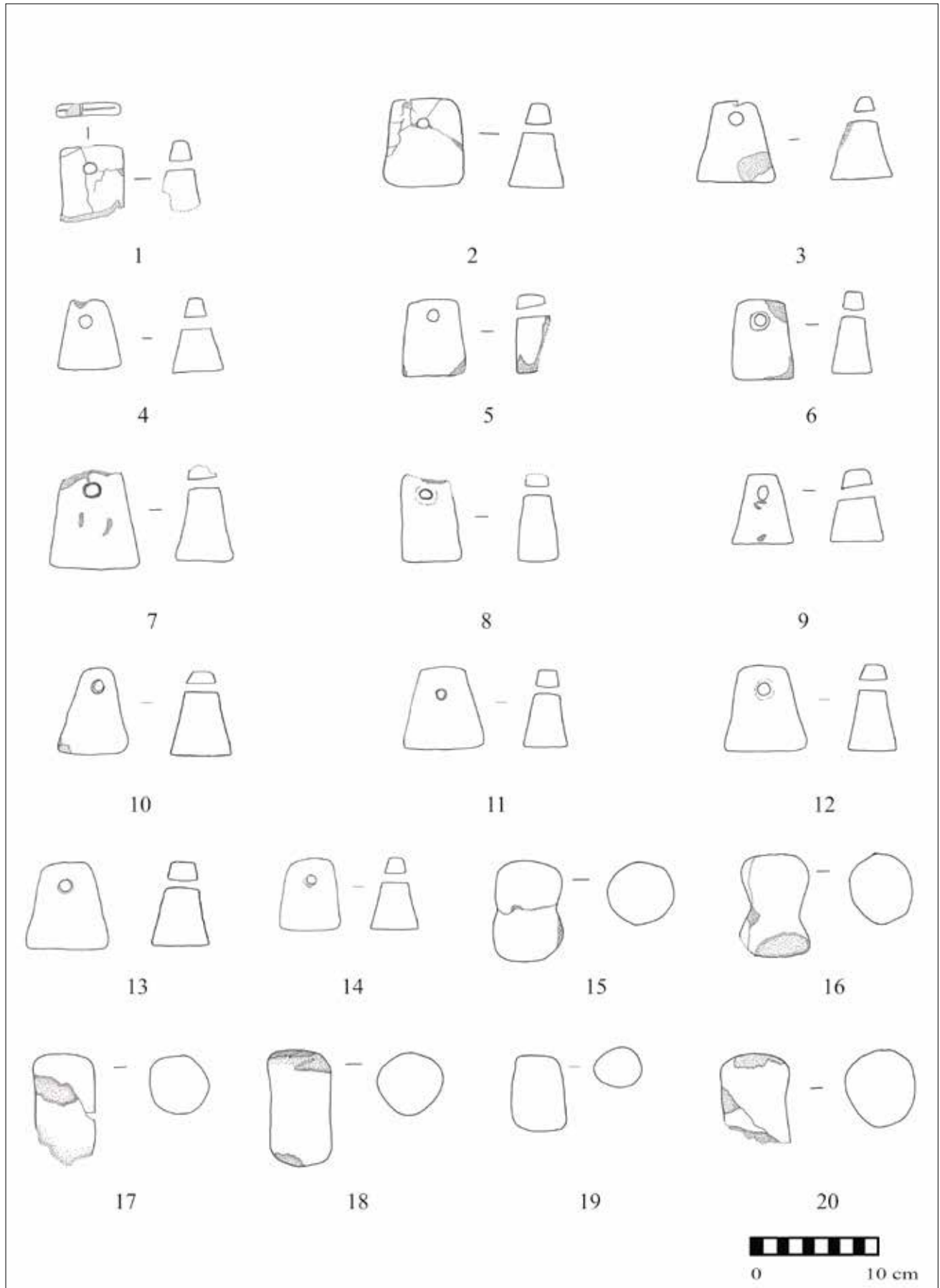
³³ Hood 1982: 631, Pl. 131, 25.

³⁴ Braidwood/ Braidwood 1960: Fig. 235.

²⁴ Smith 2000: 227-228; Rahmstorf 2003, 398; Pavúk 2012, 124, Pl. XXXIVa.

²⁵ Barber 1991: 98, Fig. 3.19.

²⁶ Rahmstorf 2008: Tafel 90, 5-8; Siennicka 2012: 69, Pl. XXVf; Blegen 1921: 104, Fig.129, 4.

Resim 4: Çine Tepecik Höyük'te Ele Geçen Piramit (1- 14) ve Silindir Biçimli (15- 20) Tezgaah Ağırlıkları. (Çizim: Derya Yılmaz) / Pyramid-Shaped Loom Weights (1- 14) and Spools (15- 20) Recovered at Çine Tepecik Mound. (Drawing: Derya Yılmaz)

geçmiştir³⁵. Gedikli Karahöyük'te bu tip ağırlıklar, Orta Tunç Çağı ve sonraki dönemlere ait buluntular içinde yer almaktadır³⁶. Geç Tunç Çağı'nda Alishar, Malatya Arslantepe ve Tille Höyük'te ele geçen örnekler³⁷ Anadolu'nun tamamında bu formun tanındığını göstermektedir (Res. 1).

Çine-Tepecik Höyüğü'nde silindir biçimli tezgah ağırlıkları GH IIIC için karakteristik yerli ve ithal Miken seramikleriyle birlikte birbirine yakın alanlarda açığa çıkartılmıştır (Tablo 2). Hepsi pişmemiş kilden üretilen tezgah ağırlıklarının çok az bir kısmı yerleşimdeki yangın sonucu kısmen pişmiştir (Res.2; Res.4/10-20; Res.5/21-26). Tam örnekler göre ağırlıkları 118 gr ile 344 gr arasında değişmektedir. Yükseklikleri 9.1 cm ile 6.4 cm arasındadır. Mika, taşçık ve saman katkılı kahverengi tonlarında hamurlu silindirlerin kalınlıkları 4 cm ile 5.8 cm arasında farklılık göstermektedir (Tablo 3). L. Rahmstorf, Geç Tunç Çağı'na tarihlenen silindir formulu tezgah ağırlıklarını, deniz kavimlerinin/Barbar halkların varlığına işaret eden bir buluntu topluluğu olarak değerlendirmiştir³⁸. Ayrıca, iklimsel değişikliklerle artan koyun yünü üretimiyle bağlantılı olarak bu tip ağırlıkların sayılarında bir artış olduğunu belirtmiştir³⁹. Ancak Ege'de Neolitik Çağ gibi çok erken dönemlerden itibaren varlığı bilinen silindir biçimli tezgah ağırlıkları, Geç Tunç Çağı'nda tekrar yaygınlaşmış olmalıdır.

Disk Biçimli

Bu tip ağırlıklar kilden özel olarak üretildiği gibi çoğunlukla eski seramik gövde parçalarının ortasının delinmesi ve kenarlarının düzeltilmesiyle yapılmaktadır. Batı Anadolu'da ortası delinmiş disk biçimli tezgah ağırlıklarının, bilinen en erken örnekleri Geç Neolitik Dönem'de Ulucak Höyük'te bulunmuştur⁴⁰. Ayrıca, Hacinebi'de⁴¹ Geç Kalkolitik Dönem'e tarihlenen örnekler bilinmektedir. Norşuntepe'de Erken Tunç Çağı'na tarihlenen çok sayıda örnek bulunmuştur⁴². Alishar'ın bütün tabakalarında balık ağı veya dokuma tezgahında kullanıldığı düşünülen bu tip ağırlıkların bulunduğu bildirilmiştir⁴³. Kıta Yunanistan'da Tiryns ve Lefkandi'de Geç Hellas GH IIIC Dönemi'nde

silindir formulu ağırlıklarla birlikte ele geçmiştir⁴⁴. Ayrıca Makedonya'da Kastanas yerleşiminde GH IIIC'ye tarihlenen çok sayıda örnek vardır⁴⁵. Maydos Kilisetepe'de Geç Tunç Çağı yerleşiminde elde şekillendirilmiş pişmiş topraktan örnekler bulunmuştur.

Çine Tepecik Höyüğü'nde birbirine yakın alanlarda bulunan bu tip tezgah ağırlıklarının, diğer tiplere göre sayıca fazla olmaları (Tablo 2); Geç Tunç Çağı boyunca sıklıkla kullanıldığını göstermektedir. Bunlardan bir tanesi taştan (Res. 5/41), iki tanesi eski seramik kapların dip kısmından (Res.5/32 ve 33) ve diğerleri seramik gövde parçalarından üretilmiştir (Tablo 3; Res. 5/27-31, 34-40). Tam örneklerin ağırlıkları 24 gr ile 88 gr arasında, delik çapları 0.3-1.3 cm ve gövde çapları 4 cm ile 7.3 cm arasındadır. Kalınlıkları ise 0.5 cm ile 2.5 cm arasında değişmektedir. Yapıldıkları seramik parçaları mika, saman, taşçık katkılı, kırmızı ve kahverengi tonlarında hamurludur. Taştan olan tek örnek ise yumuşak beyaz renkli bir taştan üretilmiştir.

Hilal biçimli

Bu tip tezgah ağırlıklarının Akdeniz coğrafyasında İtalya, Yunanistan ve Anadolu'da yaklaşık olarak MÖ III. Binden itibaren kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıca Avrupa içlerine kadar dağılan örneklerin varlığı, bu tipin çok geniş bir alanda ortaya çıktığını göstermektedir⁴⁶. Örneğin, Kuzey İtalya'da Geç Neolitik Dönem'de bu tip bilinmektedir⁴⁷. Yunanistan'da ise çok az sayıda ele geçen bu tip tezgah ağırlıklarının EHII ve EHIII Dönemi başında Anadolu ile ilişkiler sonucunda ortaya çıktığı kabul edilmektedir⁴⁸. Bunlar arasında Geraki'de 1 ve Tiryns'de EHII ve EHII-EHIII geçiş safhasında 9 örnek sayılabilir⁴⁹. Pişmiş toprak hilal biçimli ağırlıkların, Anadolu'da bilinen en erken örnekleri Erken Tunç Çağı'nda ortaya çıkmaktadır. Bu tip tezgah ağırlıkları Thermi IIb, Troya II-VIIb, İç Batı Anadolu'da Erken Tunç Çağı'na tarihlendirilen örnekler Bozhüyük, Demircihüyük ve Orta Anadolu'da Alaca Höyük'te ele geçmiştir⁵⁰. Polatlı'da, ETÇIII-OTÇ tabakalarını içeren III. ve IV. kültür katı için karakteristiktir⁵¹.

Konya-Karahöyük'te MÖ II. Binin ilk yarısına tarihlenen 310 örnek bulunmuştur. Bu örneklerin bir kısmının

³⁵ Goldman 1956: 321; Harrison 2010: 89-90; Hood 1951: 146, Fig.12. no.11.

³⁶ Duru 2010: 107, Lev. 187, 9.

³⁷ von der Osten 1937b: 273, Fig. 307; Rahmstorf 2005: 149, Fig. 1; Summers 1993: 51, Fig.57, 8-10.

³⁸ Rahmstorf 2005: 146-160, Fig.1; Rahmstorf 2011: 315.

³⁹ Rahmstorf 2003: 406.

⁴⁰ Çilingiroğlu ve diğ. 2004: 128, Fig. 33, 4-7.

⁴¹ Keith 1998: Fig.4.

⁴² Schmidt 2002: 35, Tafel 38, 512-514; Tafel 39, 518-519.

⁴³ von der Osten/ Schmidt 1932: 108, Fig.87.

⁴⁴ Rahmstorf 2003: Fig. 16; Evely 2006: 296-300, Pl. 101.

⁴⁵ Mauel 2012:140.

⁴⁶ Štolcová / Grömer 2010: 15.

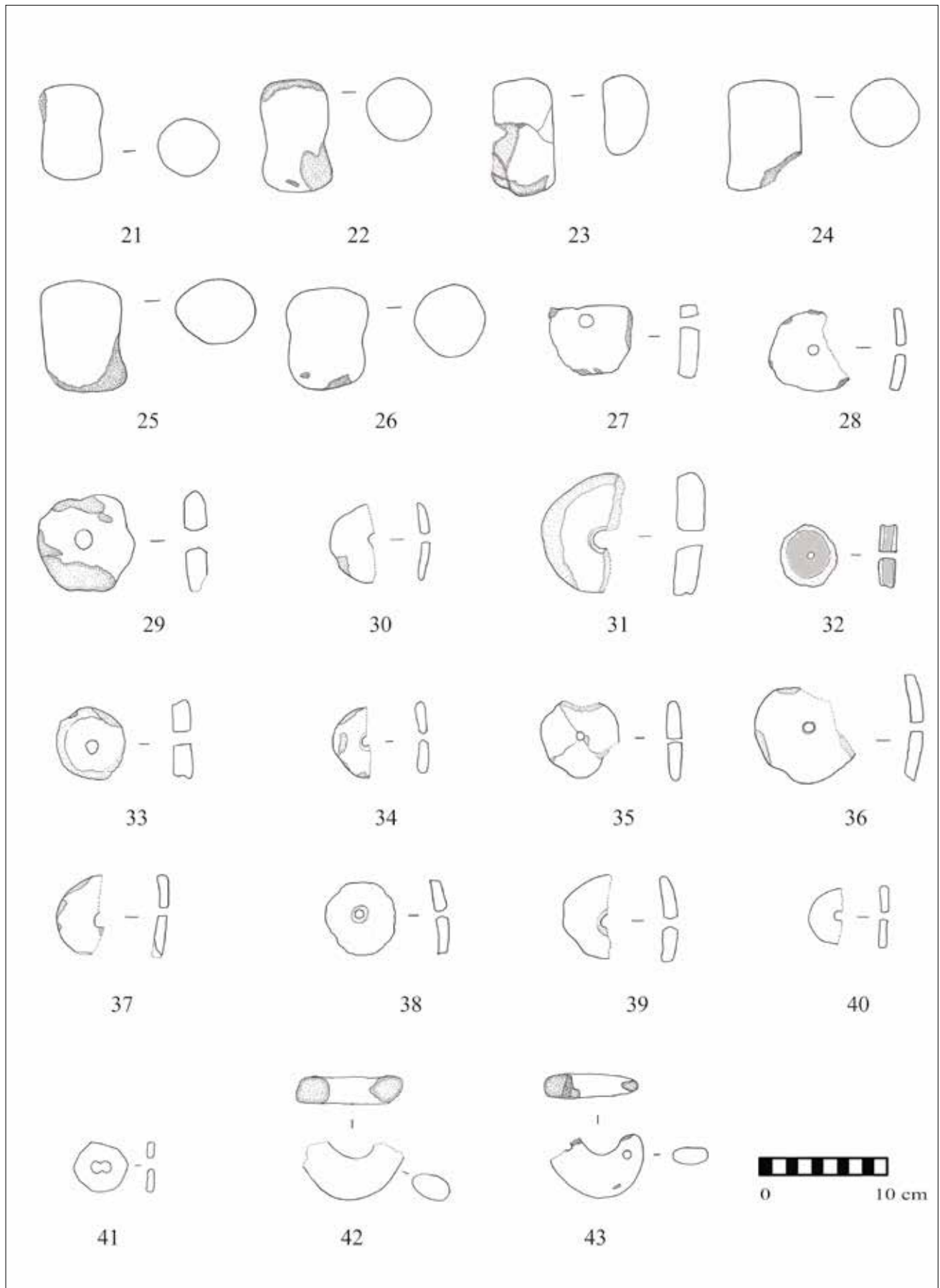
⁴⁷ Barber 1991: 100, Fig. 3.21.

⁴⁸ Siennicka 2012: 70, dipnot 35.

⁴⁹ Siennicka 2012: 70, Pl.XXVh.

⁵⁰ Lamb 1936a: 159, Pl. XXIV, no. 31.61; Schmidt 1902: 296, no.8240; Dörpfeld 1902: 390, Fig. 372; Blegen ve diğ.1958: 152; Körte 1899: 36, Tafel III, 32; Obladen-Kauder 1996: 238, Abb. 165, VI; Arık 1937: Pl. CXLI, Al. 769.

⁵¹ Lloyd/ Gökçe 1951: Pl. IV, f.

Resim 5: Çine Tepecik Höyük'te Ele Geçen Silindir (21- 26), Disk (27- 41) ve Hilal Biçimli (42- 43) tezgah ağırlıkları. (Çizim: Derya Yılmaz) / Spools(21- 26), Disc-Shaped (27- 41) and Crescent-Shaped (42- 43) Loom Weights Recovered at Çine Tepecik Mound. (Drawing: Derya Yılmaz)

üzerinde mühür baskısı vardır. Genelde tek tek bulunmuş, ancak 70 örneğin bir arada bulunduğu belirtilmiştir. Ayrıca bu örneklerden 15 tanesinin aynı mühür baskısına sahip olduğu tespit edilmiştir⁵². Kültepe ve Acemhöyük'te Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na tarihlenen örnekler ele geçmiştir⁵³. Boyalı Höyük'te Eski Hitit Çağı'na tarihlenen A Yapısı içinde ele geçen çok sayıda bazıları baskılı hilal biçimli tezgah ağırlığı, yerleşimde dokumacılığın önemini göstermektedir⁵⁴. Oluz Höyük, Alaca Höyük, Alishar ve Boğazköy'de Hitit Çağı tabakalarında bu tip tezgah ağırlıklarının kullanımı devam etmiştir⁵⁵. Gordion'da Orta ve Geç Tunç Çağı tabakalarında benzer örnekler bulunmuştur⁵⁶. Şarhöyük'te Hitit Dönemi'nde bu tip ağırlıkların varlığı bilinmektedir⁵⁷. Kusura'da en erken örnekleri Erken Tunç Çağı çağdaşı olan B Dönemi'nde görülen bu tip ağırlıklar; varlığını Hitit Çağı çağdaşı C Dönemi'nde de sürdürmüştür⁵⁸. Seyitömer Höyüğü Orta Tunç Çağı tabakasında bezemeli veya bezemesiz hilal biçimli çok sayıda ağırlık ele geçmiştir⁵⁹. Beycesultan II-IV yerleşimlerinde Orta Tunç Çağı'ndan itibaren görülen hilal biçimli ağırlıklar, Geç Tunç Çağı boyunca da kullanılmıştır. Bu örneklerden 31 adeti, Beycesultan II'de "Dükkan" olarak adlandırılan bir odada tespit edilmiştir⁶⁰. Ayrıca S. Lloyd, Beycesultan II'de bir yapının 3 nolu odasında, günlük işlerle ilgili olarak gördüğü dokuma aletlerinin bulunması nedeniyle; söz konusu mekanın günlük oturma odası olduğunu belirtmiştir⁶¹. Aphrodisias'da ilk kez Erken Tunç Çağı başında görülen bu tip, uzun bir aradan sonra Orta Tunç Çağı'nda tekrar ortaya çıkmakta ve Geç Tunç Çağı ve hatta Demir Çağı'nda varlığını sürdürmektedir. Geç Tunç Çağı'nın sonlarına tarihlenen 4.III tabakasında bir yapının çeşitli üretimler için kullanılan ana odasında diğer dokuma aletleriyle beraber hilal biçimli ağırlıklar odanın tabanında açığa çıkartılmıştır⁶². MÖ II. Bine tarihlenen Laodikeia-Asopos Tepesi'nde bulunan örneklerle beraber⁶³ İç Batı Anadolu'nun özellikle güney kesiminde bu tipin sayısının giderek arttığı söylenebilir.

Batı Anadolu ile Orta Anadolu'da ilk örnekleri Erken Tunç Çağı'nda ortaya çıkan ve Geç Tunç Çağı'nda da kullanımları devam eden hilal biçimli tezgah ağırlıkları olasılıkla kültürel ilişkiler sonucunda Orta Anadolu'dan güneye doğru yayılmış ve Kilikya'da Orta ve Geç Tunç

Çağı'nda kullanılmıştır (Res.1). Tarsus-Gözlükule'de Geç Tunç Çağı I evresinde 26 adet ele geçmiştir. Mersin Yümüktepe örneklerinin yanında⁶⁴ Mersin Kilise Tepe'de 5 örnek Orta ve Geç Tunç Çağı'na tarihlenmiştir⁶⁵.

1920'lerin sonlarında H. H. von der Osten ve ekibi tarafından yapılan 'Orta Anadolu Araştırmaları' sırasında Orta Anadolu'nun belli bölgelerinde, ahşaptan yapılmış benzer örneklerin dokuma tezgahı ağırlığı olarak kullanıldığı tespit edilmiştir⁶⁶. Bu nedenle Tunç Çağı'nda pişmiş topraktan yapılan örneklerin yanı sıra büyük olasılıkla ele geçirilemeyen ahşap örneklerin de kullanılmış olabileceği düşünülebilir. Hitit İmparatorluk Dönemi'nde bu tipin çok bulunmayışı belki ahşap örneklerin yoğun kullanılmış olmasındandır. Bu tip ağırlıklar daha çok Asur Ticaret Kolonileri Çağı ile Eski Hitit Çağı'nda⁶⁷ yaygın olarak kullanıldığı için literatürde "Hitit tezgah ağırlığı" olarak tanınmaktadır.

Çine Tepecik Höyüğü'nde hilal biçimli iki adet (Res. 5, 42-43) tezgah ağırlığı beraber bulunmuştur (Tablo 2). Sadece bir tanesinin bir ucu sağlamdır diğerleri kırıktır. Korunan uzunlukları 7.7 ile 6.5 cm'dir. Kalınlıkları 2 cm ile 2.1 cm olan (Tablo 3) tezgah ağırlıkları; mika, taş, saman katkılı kırmızı tonlarda hamurludur. Birisi büyük diğeri ise 1-2 cm daha kısa olan bu iki örnek ölçüleri ile şerit dokuma tekniği için uyumludur.

ÇİNE-TEPECİK HÖYÜĞÜ'NDE TEKSTİL ÜRETİMİ

Birbirinden farklı ağırlıklık ve kalınlıktaki dört farklı tip tezgah ağırlığı, Çine Tepecik Geç Tunç Çağı yerleşiminde, çeşitli kalınlıkta kumaşların dokunduğunu göstermektedir. Deneysel arkeolojik çalışmalar sonucunda tezgah ağırlıklarının ağırlıkları, tipleri ve sayılarına göre kumaş türünün değiştiği belirlenmiştir⁶⁸. Özellikle ağırlıklarının çok önemli olduğu ve tezgahta ip gerginliği sağlamada kullanıldığı göz önünde bulundurulduğunda; ağır olanların daha kalın ve daha hafif olanların ise daha ince kumaşların dokunmasında kullanıldığı bilinmektedir⁶⁹. Ayrıca deneysel çalışmalarda tezgah ağırlıklarının kalınlıklarının yan yana getirilmesiyle dokunan kumaşın yaklaşık olarak enini verdiği tespit edilmiştir⁷⁰. Çine Tepecik Höyüğü tezgah ağırlıklarının kalınlık ve mevcut sayılarına göre; piramit biçimli ağırlıklarda kumaş genişliğinin yaklaşık olarak 50 cm ve silindir tezgah ağırlıklarında ise 65 cm olduğu

⁵² Alp 1994: 69-72.

⁵³ Özgüç 1950: 92, Lev. LXV; Öztan 2001: 123.

⁵⁴ Sipahi/ Ediz 2008: 507, Res. 7.

⁵⁵ Dönmez/Naza-Dönmez 2010: 24; Arık 1937: Pl. XI, Al. 1-6, Pl. XLIX, Al. 106, 109; Koşay 1938: Lev. LIII, AL/A 276; von der Osten 1937b: Fig. 300.

⁵⁶ Gunter 1991: 84-85, Fig. 24, 529.

⁵⁷ Darga ve diğ. 2003: 48.

⁵⁸ Lamb 1936b: 34, Fig. 15, 1-4; Lamb 1937: 256, Fig. 19, 4-5.

⁵⁹ Bilgen/ Bilgen 2015: 100, Figs.110-111.

⁶⁰ Murray 1995: 118, Fig. O19.

⁶¹ Lloyd 1972: 19.

⁶² Joukowsky 1986: 379, Table 132.

⁶³ Şimşek 2009: 411.

⁶⁴ Goldman 1956: 319, Fig. 441, 11; Garstang 1953: 217, Fig. 137; Manuelli 2010: Res. 94.

⁶⁵ Collon/ Symington 2007: 463, Fig. 279.

⁶⁶ von der Osten/ Schmidt 1932: 106, Fig. 86.

⁶⁷ Seeher 2011: 387; Arık 1937: Pl. LXXXIX, Al. 102.

⁶⁸ Gleba/ Cutler 2012: 114; Lassen 2015:132-133.

⁶⁹ Andersson Strand 2010: 15-19; Gleba/ Cutler 2012: 117.

⁷⁰ Mårtensson/Nosch/Stand 2009: 389, Fig. 17.

hesaplanmıştır. Tezgah ağırlıklarının tam bir set halinde ele geçmediği dikkate alınır; kumaşların hesaplanan miktarlardan biraz daha geniş olabileceği söylenebilir. Özellikle kumaş genişliğini hesaplamada deneysel çalışmaların yanı sıra yazılı belgelerin de değerlendirilmesi gerekmektedir. Geç Tunç Çağı'na ait Ugarit yazılı belgelerine göre; kumaşların 80 cm ile 175 cm olan genişliklerinin bir standarta sahip olduğu anlaşılmaktadır⁷¹.

Yerleşimde farklı tip tezgah ağırlıklarının ele geçmesi, birden fazla sayıda çözümlü ağırlıklı ahşap dokuma tezgahının kullanıldığını göstermektedir. Özellikle günlük kıyafet kumaşları ile birlikte diğer kumaşların üretiminde ortası delinmiş yani disk biçimli seramik parçaları ve pişirilmemiş silindir biçimli tezgah ağırlıkları kullanılmış olmalıdır. Daha ağır tezgah ağırlıkları ise olasılıkla palto, ceket gibi kıyafetler için gerekli olan daha kalın kumaşların üretiminde kullanılmıştır. Hilal biçimli tezgah ağırlıkları dikey dokuma tezgahında en az 12 çift veya şerit dokuma tekniğinde 2 çift kullanılabilir. Çift hilal biçimli ağırlıkların tablet dokuma örnekleri gibi şerit şeklinde parçaların üretilmesinde kullanıldığı bilinmektedir⁷². Çine Tepecik Höyüğü'nde birbirine çok yakın kalınlık ve genişlikte iki tane hilal biçimli ağırlığın bulunması; bunların şerit şeklindeki kumaş parçalarının üretilmesinde kullanılabileceğini göstermektedir. Yaklaşık olarak 5-6 cm genişliğindeki bu şeritlerin birleştirilmesiyle daha geniş bir kumaş elde edildiği düşünülmektedir. Tablet dokuma tekniği ile benzer teknolojiye sahip olan bu yöntemle üretilen şerit parçalar kuşak olarak da kullanılmış olabilir. Günümüzde Anadolu geleneksel dokumacılığında kuşak, çanta, giysi veya halıların üretilmesinde şerit dokuma tekniği varlığını sürdürmektedir⁷³. Farklı tezgah ağırlıklarının bir arada kullanılması; çok farklı kumaşların üretildiğini, başka bir deyişle giyimde tek tip kılık kıyafetin yerine çeşitliliğin olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Tezgah ağırlıklarının farklı ağırlıkta olmaları nedeniyle, kumaşların üretiminde kullanılan ipliklerin hammaddelerinin yün ve keten olduğu düşünülmektedir. Geç Tunç Çağı'nda dokumacılıkta hammadde olarak yün, Minos ekonomisi için önem taşımaktadır⁷⁴. Linear B tabletlerine göre keten ve yünden çeşitli türlerde giysiler üretilmiştir⁷⁵. Kültepe tabletlerinde, Anadolu'da beyaz yani boyanmamış yün veya boyanmış ve hatta kullanıma hazır hale getirilmiş atkı ve çözümlü ipliklerini kapsayan yün ticareti yapan 'şa şaptim' olarak adlandırılan profesyonel yün tüccarlarının varlığı bilinmektedir⁷⁶. Önasya'da yün hammadde olarak Neolitik Dönem'de

kullanılmaya başlanmıştır. Anadolu'da ise Malatya Arslantepe'de Erken Tunç Çağı başına tarihlenen yün bir kumaş parçası, Tunç Çağı'nın başından itibaren yünlü kumaşların varlığını kanıtlamaktadır⁷⁷. Akdeniz'de ketenin dokumacılıkta Paleolitik Dönem'den itibaren kullanıldığı tespit edilmiştir⁷⁸. Ayrıca Kuzey Ege'de Makedonya'da ketenin Erken Neolitik Çağ'dan itibaren yetiştirildiğine dair kanıtlar vardır⁷⁹.

Dokumacılık hem kıyafet üretimi hem de temel ev tekstili için gündelik hayatın vazgeçilmez bir parçasıdır. Çine Tepecik Höyüğü'nde kumaşları kim dokuyordu? Bu sorunun cevabı net olmamakla beraber günlük ev işleri içinde daha çok kadınların dokumacılıkla meşgul olduğu düşünülmektedir. Knossos'da bulunan Linear B yazılı belgelerinde özellikle endüstriyel dokumacılık işlerinde kadın işçilerin çalıştığı bilinmektedir⁸⁰. Ayrıca Homeros'un hem İlyada hem de Odyssea adlı eserlerinde kadınların evlerde veya avlularda kumaş dokudukları, ip eğirdikleri belirtilmek suretiyle dokumacılığın bir kadın işi olduğu vurgulanmıştır⁸¹. Ancak Linear B tabletlerinde kadınlara oranla sayıları az da olsa erkeklerin dokumacılık işinde çalıştığı bilinmektedir⁸². Anadolu ve Ege'de halen yünü kırma, yıkama, boyama, eğirme/ ip haline getirme ve kumaş dokuma işlerini genellikle kadınlar yapmaktadır⁸³. Ayrıca Eski Mısır duvar resimlerinde ketenin toplanıp lif haline getirilmesi gibi ağır işleri yaparken erkekler ve ip haline getirip dokuma yaparken kadınlar tasvir edilmiştir⁸⁴. Etnografik çalışmalara göre; uzun süre bir odada oturup, dokuma tezgâhında çalışmanın sabır gerektirdiği bilinmektedir⁸⁵. Thera'da Geç Tunç Çağı'nda dokuma atölyeleri, evlerin üst katlarında, geniş pencereci merkezi odasında açığa çıkartılmış ve dokuma yapanların hem sokağa baktığı hem de dokuma için gerekli olan ışık kaynağına sahip olduğu anlaşılmıştır⁸⁶. Mevcut bilgiler ışığında, Çine Tepecik Höyüğü'nde iplerin hazırlanması ve dokumanın yapılmasında büyük olasılıkla kadınlar çalışmış olmalıdır. Ancak tekstil üretimi hammaddenin temini, iplik elde etme, boyama ve dokuma gibi birbiriyle bağlantılı çeşitli aşamalara sahip bir iştir⁸⁷. Daha ağır bir iş olan hammaddenin temini ve lif haline getirilmesinde erkeklerin de yardım ettiği düşünülebilir. Hitit yazılı belgelerinde erkek/kadın dokumacı (LÚ/MUNUS

⁷¹ Smith 2009: 36.

⁷² Štolcová / Grömer 2010: 15.

⁷³ Arslan 2014: 125-130.

⁷⁴ Killen 1964: 11.

⁷⁵ Evely 2000: 504.

⁷⁶ Lassen 2014: 255.

⁷⁷ Andersson Strand 2012: 29.

⁷⁸ Barber 1994: 103.

⁷⁹ Hubbard 1979: 227.

⁸⁰ Gregersen 1997: 400; Nosch 2000: 51.

⁸¹ Homeros 2009: *İlyada*, 121,125; Homeros 2010: *Odyssea*, 88.130.

⁸² Evely/Jones 1999: 85; Nixon 1999: 564-565.

⁸³ Yakar 2007: Res. 67; Barber 1997: 515.

⁸⁴ Barber 1994: Fig.8.4. ve Fig.11.2.

⁸⁵ Kara 2010: 146 vd.

⁸⁶ Tzachili 2008: 194.

⁸⁷ Andersson Strand 2012: 22.

UŞ.BAR), dokumacı başı (UGULA LÚ.MEŠUŠ. BAR), erkek yıkayıcı (LÚÁZLAG [LÚTÚG]) ve terzi ? (LÚGAD.TAR) gibi tekstil üretimi ile ilgili çeşitli meslek isimlerinin geçmesi, dokumacılığın birden fazla kişi tarafından gerçekleştirilen organize bir iş olduğunu göstermektedir⁸⁸. Çine Tepecik Höyüğü'nde ele geçen dokuma aletleri sayısal olarak değerlendirildiğinde endüstriyel bir dokumacılık olmadığı anlaşılmaktadır. Burada değerlendirilmeyen benzer örneklerle beraber şimdiye kadar ele geçen buluntulara göre, Tepecik sakinlerinin kendi ihtiyacı için üretim yapmış olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle dokumacılığın Troya gibi dokumacılıkta uzmanlaşmış ve tekstil ticareti yapan⁸⁹ bir yerleşime göre daha küçük ölçekli olduğunu söyleyebiliriz.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Çine Tepecik Höyüğü'nde hem yerli tip tezgah ağırlıkları hem de Ege tipi olarak bilinen pişmemiş topraktan yapılmış silindir formulu tezgah ağırlıkları Geç Tunç Çağı yangın enkazı içinde ele geçmiştir. Tahrip olmuş mimari yapılar ile bu kalıntıların yakınındaki boş alanlarda bulunmaları nedeniyle; yerleşimin bu alanının dokumacılar mahallesi olarak kullanıldığı düşünülmektedir. MÖ II. Bine tarihlenen Anadolu, Ege Dünyası ve hatta Kıbrıs'ta evlerin dışında veya bir odalarında dokuma atölyesi olarak kullanılan yapıların varlığı bilinmektedir⁹⁰. Çine Tepecik Höyüğü'nde tam olarak bir atölye mimarisi ele geçmemiştir. Ancak farklı tip tezgah ağırlıklarının birbirine çok yakın alanlarda ele geçmesi atölyenin veya bir yapıya bağlı dokuma için ayrılmış odanın varlığına işaret etmektedir. Tezgah ağırlıklarının hamurlarında ortak katkı malzemesi olarak mika, saman ve taşçık olması, tamamının yerel üretim olduğunu göstermektedir.

Bazı araştırmacılar, silindir biçimli tezgah ağırlıklarını Ege göçleri/ deniz kavimlerinin istilasının bir kanıtı olarak değerlendirmiştir⁹¹. Levant Bölgesi'ne kadar dağılan bu tip ağırlıkların, Ege göçleri sonucunda, Ege kökenli insanların gittikleri yerlerde kendi dokuma kültürlerini götürmelerinin sonucu olarak 'Ege etkili mallar' olduğu ileri sürülmüştür⁹². Ayrıca J. Yakar, Ege ve Doğu Akdeniz'de GH IIIC boyunca ve hatta MÖ 14. yy. ile 11. yy'ın ortalarına kadar ticari aktivitelerin kesintiye uğramadan devam ettiği görüşünü savunmaktadır. Hatta söz konusu ticaretin sekteye uğramamasının altında olasılıkla bir şekilde deniz kavimlerinin de bu ticaretten

faydalandığını iddia etmektedir⁹³. R. Yağcı, Kilikya'da ele geçen GH IIIC seramiklerinin Ege'den yeni gelenlerin varlığına işaret edebileceği gibi Geç Tunç Çağı saray ekonomisinin çökmesinden sonra serbestleşen ticaretin bir sonucu olarak da geniş alanlara yayılmış olabileceğini belirtmektedir⁹⁴. Miken ticaretinde, tekstil ticaretinin önemli olduğu ve hatta Akdeniz Havzası'ndaki bu ticaretin Minos Dönemi'nde yaygınlaştığı Knossos'da ele geçen Linear B tabletlerinin değerlendirilmesiyle anlaşılmaktadır⁹⁵. Doğu Akdeniz'de ticaretin varlığını gösteren en iyi kanıtlar hiç şüphesiz gemi batıklarıdır⁹⁶. Geç Tunç Çağı gemi batıklarında meyve, ağaç, tahıl, hayvan postları ve çeşitli bitkiler gibi organik ürünlerin taşındığı yapılan analiz sonuçlarına göre kanıtlanmıştır. Ayrıca Uluburun batığında taşınan organik materyaller arasında, tekstil kalıntıları da tespit edilmiştir⁹⁷. Böylece silindir formulu tezgah ağırlıklarının Önyasya'ya dağılması ile ilgili biri deniz kavimleri ve diğeri Miken kültürel etkisi ve ticareti aracılığıyla olmak üzere iki farklı görüş ortaya çıkmaktadır. Bazı araştırmacıların iddia ettiği gibi⁹⁸ deniz kavimleri göçü ile bağlantılı olarak dağılmadığını düşünmekteyim. Bu durum silindir ağırlıkların ilk görüldükleri bölgeler ve kronolojileri dikkate alındığında daha iyi anlaşılmaktadır. Ege Dünyası ve Balkanlar'da Neolitik Çağ'dan itibaren Erken Demir Çağı'na kadar bilinen silindir biçimli ağırlıkların kullanımı Geç Tunç Çağı'nda hiç olmadığı kadar yaygınlaşmış, olasılıkla kültürel ilişkilerle Ege Dünyası'ndan Doğu Akdeniz'e kadar uzanan uzak bölgelere dağılmıştır (Res.1). Silindir biçimli ağırlıkların, Anadolu'da Orta Tunç Çağı'ndan Erken Demir Çağı'na kadar kesintisiz kullanıldığı tespit edilmiştir. Özellikle Batı Anadolu sahil kesimine yakın olan Thermi'de Erken Tunç Çağı'nda en erken örneklerin açığa çıkartılması ve Batı Anadolu'da bilinen ilk örneklerin Orta Tunç Çağı'nda ortaya çıkması; silindir ağırlıkların Ege etkisi sonucu Anadolu'ya gelmiş olduğuna işaret etmektedir. Geç Tunç Çağı'nda sayıları artan ve yaygınlaşan moda bir form olarak kullanımı devam eden silindir biçimli ağırlıklar, batıdan doğuya doğru Anadolu'nun tamamına dağılmıştır. Diğer taraftan GH IIIC'ye tarihlenen birçok yerleşimde silindir tezgah ağırlıklarıyla birlikte ele geçtiği iddia edilen el yapımı, kaba 'Barbar seramiği'⁹⁹ Çine Tepecik Höyüğü'nde çağdaşı dönemde ele geçmemiştir. Silindirlerle beraber yerli ve ithal Miken seramiklerinin bulunması silindir ağırlıkların konteksti bakımından önemli bir ipucu sunmaktadır. GH IIIC Dönemi'nde Miken seramiğinin Anadolu ve hatta Doğu Akdeniz'de yaygın olması dikkat çekmektedir. Hatta ithallerin yanında, yerli üretim

⁸⁸ Baccelli/Bellucci/Vigo 2014: 107-110.

⁸⁹ Guzowska/ Becks 2005: 282-285.

⁹⁰ Öztan 2003: 41; Smith 2009: 34-41; Tzachili 2008: 194.

⁹¹ Karageorghis 2000: 263; Yasur-Landau 2010b: 270.

⁹² Yasur-Landau 2010a: 840-842; Yasur-Landau 2010b: 342-343.

⁹³ Yakar 2006: 46-47.

⁹⁴ Yağcı 2008: 239.

⁹⁵ Burke 1997: 420; Enegren 2000: 33; Burke 2010: 435-437.

⁹⁶ Bass 2006: 310.

⁹⁷ Haldane 1993: 349.

⁹⁸ Rahmstorf 2011: 320-322.

⁹⁹ Rahmstorf 2011: 323.

Miken seramiğindeki artış, Miken kültürel etkilerinin boyutunu açıkça göstermektedir. Batı Anadolu'da Miken kültürünün etkileri sadece seramikle sınırlı değildir. Tholos mezar mimarisinin Geç Tunç Çağı'nda kullanılması ölü gömme geleneklerinde de etkileri açıkça göstermektedir¹⁰⁰.

Geç Tunç Çağı'nda Batı Anadolu'da Hitit kültürel etkileri özellikle bazı seramik formları ve mühürler gibi sınırlı sayıda küçük buluntularla ortaya konmaktadır¹⁰¹. Bu küçük buluntulara hilal biçimli tezgah ağırlıklarının da ekleyebiliriz. Orta Anadolu ile kültürel ilişkiler sonucunda Çine Tepecik Höyüğü'ne gelmiş olan bu form, hiç şüphesiz dokumacılıkta farklı bir teknolojiye sahip yeni bir kumaş üretimini de beraberinde getirmiştir. Anadolu tekstil üretiminde bilinen en erken formlar arasında yer alan disk biçimli ve piramit biçimli tezgah ağırlıkları; Çine Tepecik Höyüğü'nde görülen yerel dokuma tezgah ağırlığı tiplerini oluşturmaktadır. Ayrıca yerleşimde, dokumacılığın eski bir geleneğe sahip olduğunu göstermektedir.

Geç Tunç Çağı'nda Çine Tepecik Höyüğü'nün önemini yansıtan ve uluslararası bir yerleşim olduğunu belgeleyen Hitit mühürleri¹⁰², ithal Miken seramikleri Tepecik sakinlerinin, hem doğuda Hitit Dünyası ile hem de batıda Ege Dünyası ile kültürel ilişkiler geliştirdiğini göstermektedir. Söz konusu kültürel ilişkiler sonucunda Çine Tepecik Höyüğü sakinlerinin, dönemin popüler dokuma tezgah ağırlıkları ile dokumacılıkta da geleneksel teknolojiyle beraber yeni teknolojileri de kullandığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

ALP, S. 1994.

Konya Civarında Karahöyük Kazılarında Bulunan Silindir ve Damga Mühürler. Ankara.

ALRAM-STERN, E. 2007.

“Characteristic Small Finds of LH IIIC from Aigeira and Other Context”, LH IIIC Chronology and Synchronisms II: LH IIIC Middle (Eds. S. Deger-Jalkotzy/M. Zavadil). Wien: 15-25.

ANDERSSON STRAND, E. B. 2010.

“The Basics of Textile Tools and Textile Technology: From fibre to fabric”, Textile Terminologies in the Ancient Near East and Mediterranean from the Third to the First Millennia BC (Eds. C. Michel/M-L. Nosch). Oxford: 10-22.

ANDERSSON STRAND, E. B. 2012.

“The Textile Chaîne Opératoire: Using A Multidisciplinary Approach To Textile Archaeology With A Focus on the Ancient Near East”, Paléorient 38/1-2: 21-40.

ARIK, R. O. 1937.

Alaca Höyük Hafriyatı, 1935'deki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor. Ankara.

ARSLAN, H.Y. 2014.

“Kolan Dokumanın Giysi Tasarımında Kullanılması”, Motif Akademi Halkbilimi Dergisi 1: 123-139.

BACCELLI, G./ BELLUCCI, B./ VIGO, M. 2014.

“Elements for a Comparative Study of Textile Production and Use in Hittite Anatolia and in Neighbouring Areas”, Prehistoric, Ancient Near Eastern and Aegean Textiles and Dress an Interdisciplinary Anthology (Eds. M. Harlow/C. Michel/M.L. Nosch). Oxford: 97-143.

BARBER, E. J. W. 1991.

Prehistoric Textiles The Development of Cloth in the Neolithic and Bronze Ages. Princeton.

BARBER, E. W. 1994.

Women's Work: The First 20.000 Years Women, Cloth, and Society in Early Times. London.

¹⁰⁰ Sweeney 2014: 68-69.

¹⁰¹ Sweeney 2014: 79.

¹⁰² Günel/ Herbordt 2010: 6.

- BARBER, E. J. W. 1997.
“Minoan Women and The Challenges of Weaving for Home, Trade, and Shrine”, *TEXNH Craftsmen, Craftswomen and Craftsmanship in the Aegean Bronze Age*, Aegaeum 16 (Eds. R. Laffineur/P. P. Betancourt). Belgium: 515-519.
- BASS, G. 2006.
“Doğu Akdeniz’de Tunç Çağı Batıkları”, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti* (Eds. Ü. Yalçın/C. Pulak/R. Slotta). İstanbul: 305-310.
- BLEGEN, C.W. 1921.
Korakou A Prehistoric Settlement near Corinth. Newyork.
- BLEGEN, C. W./ BOULTER, C. G. / CASKEY, J. L./ RAWSON M. 1958.
Troy Settlements VIIa, VIIb and VIII. Vol. IV, 2. Princeton.
- BİLGİN, N./ BİLGİN, Z. 2015.
“Orta Tunç Çağı Yerleşimi (IV. Tabaka)”, *Seyitömer Höyük I* (Ed. A. Nejat Bilgin). İstanbul: 61-119.
- BRAIDWOOD, R. J./ BRAIDWOOD, L. 1960.
Excavations in The Plain of Antioch I The Earlier Assemblages Phases A- J, OIP LXI. Chicago.
- BURKE, B. 1997.
“The Organization of Textile Production on Bronze Age Crete” *TEXNH Craftsmen, Craftswomen and Craftsmanship in the Aegean Bronze Age*, Aegaeum 16 (Ed. R. Laffineur, P.P. Betancourt). Belgium: 413-422.
- BURKE, B. 2010.
“Textiles”, *The Oxford Handbook of the Bronze Age Aegean* (Ed. E.H. Cline). Oxford: 430-442.
- CHERRY, J. F./ DAVIS, J. L. 2007.
“The Other Finds”, *Excavations at Phylakopi in Melos 1974-1977* (Ed. C. Renfrew). Athens: 401-437.
- COIRTOIS, J.-C. 1984.
Alasia III, *Les Objects Des Niveaux Stratifiés D’Enkomi, Fouilles C.F.-A. Schaeffer 1947-1970*. Paris.
- COLLON, D./ SYMINGTON, D. 2007.
“Miscellaneous Clay Artefacts”, *Excavations at Kilise Tepe, 1994-98 From Bronze Age to Byzantine in western Cilicia* (Eds. N. Postgate/D. Thomas). London: 449- 468.
- ÇİLİNGİROĞLU, A./ DERİN, Z./ABAY, E./ SAĞLAMTİMUR, H./ KAYAN, İ. 2004.
Ulucak Höyük Excavations Conducted Between 1995 and 2002. Belgium.
- DARGA, A. M./ SİVAS, T./ SİVAS, H. 2003
“2001 Yılı Şarhöyük/Dorylaion Kazısı ve Karatuzla Nekropolü Temizlik Çalışmaları”, *24. Kazı Sonuçları Toplantısı 2*: 47-58.
- DIKAIOS, P. 1969.
Enkomi Excavations 1948-1958. Volume IIIa. Mainz am Rhein.
- DÖNMEZ, Ş./ NAZA-DÖNMEZ, E. E. 2010.
“Oluz Höyük 2007 Yılı Çalışmaları”, *Kaşku Ülkesi’nin Önemli Kenti Amasya-Oluz Höyük 2007 ve 2008 Dönemi Çalışmaları Genel Değerlendirmeler ve Sonuçlar* (Ed. Ş. Dönmez). Ankara: 21-33.
- DÖRPFELD, W. 1902.
Troja und Illion I: Ergebnisse der Ausgrabungen in den Vorhistorischen und Historischen Schichten von Illion 1870-1894. Athen.
- DURU, R. 2010.
Gedikli Karahöyük II (Çömlekçilik ve Küçük Buluntular) Prof. Dr. U. Bahadır Alkım’ın Yönetiminde 1964-1967 Yıllarında Yapılan Kazıların Sonuçları. Ankara.
- ENEGREN, H.L. 2000.
“Craft Production at Knossos-Raw Materials and Finished Goods-the Linear B Evidence”, *Trade and Production in Premonetary Greece: Acquisition and Distrubution of Raw Materials and Finished Products* (Eds. C. Gillis/C. Risberg/B. Sjöberg). Jonsered: 29-42.
- ERKANAL, H. 2008.
“Geç Tunç Çağı’nda Liman Tepe”, *Hacettepe Üniversitesi Arkeoloji Bölümü 10. Kuruluş Yılı Etkinliği: Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kültürleri Üzerine Yeni Araştırmalar* (Eds. A. Erkanal-Öktü/S. Günel/U. Deniz). Ankara: 91-100.

- EVELY, D. 1984.
“The Other Finds”, The Minoan Unexplored Mansion at Knossos (Ed. M. R. Popham). Oxford: 223-261.
- EVELY, R. D. G. 2000.
Minoan Crafts: Tools and Techniques An Introduction. Jonsered.
- EVELY, D. 2006.
“Small Finds”, Lefkandi IV, The Late Helladic IIIC Settlement at Xeropolis (Ed. D. Evely). London: 265-303.
- EVELY, D. /JONES, R. 1999.
Fresco: A Passport Into the Past Minoan Crete Through the Eyes of Mark Cameron. Athens.
- GARSTANG, J. 1953.
Prehistoric Mersin Yümük Tepe in Southern Turkey, Oxford.
- GLEBA, M./CUTLER, J. 2012.
“Textile Production in Bronze Age Miletos: First Observations”, KOSMOS: Jewellery, Adornment and Textiles in the Aegean Bronze Age, Aegaeum 33 (Eds. M. Nosch/R. Laffineur). Belgium: 113- 119.
- GOLDMAN, H. 1956.
Excavations at Gözlükule, Tarsus, From Neolithic through the Bronze Age. Princeton.
- GREGERSEN, M. L. B. 1997.
“Pylian Craftsmen: Payment in Kind / Rations or Land ?”, TEXNH Craftsmen, Craftswomen and Craftsmanship in the Aegean Bronze Age, Aegaeum 16 (Eds. R. Laffineur/P. P. Betancourt). Belgium: 397-405.
- GUNTER, A. C. 1991.
Gordion Excavations Final Reports III The Bronze Age (Ed. E. L. Kohler). Philadelphia.
- GUZOWSKA, M./ BECKS, R. 2005.
“Who was Weaving at Troia? On the Aegean Style Loomweights in Troia VI and VIIa”, EMPORIO Aegeans in the Central and Eastern Mediterranean, Aegaeum 25 (Eds. R. Laffineur/E. Greco). Belgium:279-286.
- GÜNEL, S. 2003.
“Aydın ve Muğla İlleri 2001 Yılı Yüzey Araştırmaları”, 20. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2: 113- 126.
- GÜNEL, S. 2004.
“Aydın ve Muğla İlleri 2002 Yılı Yüzey Araştırmaları”, 21.Araştırma Sonuçları Toplantısı 1:235-335.
- GÜNEL, S. 2006.
“Çine-Tepecik Höyüğü 2004 Yılı Kazıları”, 27. Kazı Sonuçları Toplantısı 1: 19- 28.
- GÜNEL, S. 2008.
“Çine-Tepecik Höyük 2006 Yılı Kazıları”, 29. Kazı Sonuçları Toplantısı 1: 73-91.
- GÜNEL, S. 2011.
“Çine-Tepecik Geç Tunç Çağı Yerleşimi”, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler 32: 1- 8.
- GÜNEL, S. 2014.
“MÖ 2. Binde Çine-Tepecik Yerleşmesinin Batı Anadolu Arkeolojisindeki Yeri ve Katkıları”, Armağan Erkanal’a Armağan Anadolu Kültürlerine Bir Bakış (Eds. N. Çınardalı-Karaaslan/A. Aykurt/N. Kolonkaya-Bostancı/Y. H. Erbil). Ankara: 243-256.
- GÜNEL, S./HERBORDT, S. 2010.
“Ein Hethitischer Siegelabdruck aus Çine-Tepecik”, Archäologischer Anzeiger heft 1: 1-11.
- HALDANE, C. 1993.
“Direct Evidence for Organic Cargoes in the Late Bronze Age”, World Archaeology 24/ 3: 348-360.
- HARRISON, T.P. 2010.
“The Late Bronze/Early Iron Age Transition in the North Orontes Valley”, Societies in Transition Evolutionary Processes in the Northern Levant between Late Bronze Age II and Early Iron Age papers presented on the occasion of the 20th anniversary of the new excavations in Tell Afis (Ed. Fabrizio Venturi). Bologna: 83-103.
- HOMEROS 2009.
İlyada (Çev. A. Erhat/A. Kadir). İstanbul.

- HOMEROS 2010.
Odysseia (Çev. A. Erhat/A. Kadir). İstanbul.
- HOOD, S. 1951.
“Excavations at Tabara el Akrad, 1948-49”, *Anatolian Studies* 1: 113-147.
- HOOD, S. 1982.
Excavations in Chios 1938-1955: Prehistoric Emporio and Ayio Gala. Vol. II. London.
- HUBBARD, R. N. L. 1979.
“Appendix 2: Ancient Agriculture and Ecology at Servia” içinde M. Wijnen, C. Ridley, K. A. Wardle, R. N. L. Hubbard, J. P. N. Watson, R. E. Jones “Rescue Excavations at Servia 1971-1973: A Preliminary Report”, *The Annual of the British School at Athens* 74: 226-228.
- JOUKOWSKY, M. S. 1986.
Prehistoric Aphrodisias An Account of the Excavations and Artifacts Studies. Belgique.
- KARA, Ç. 2010.
Eski Bir Dokumacı Köyün İzinde. Eskişehir.
- KARAGEORGHİS, V. 2000.
“Cultural Innovations in Cyprus Relating to the Sea Peoples”, *The Sea Peoples and Their World: A Reassessment* (Ed. E.D. Oren). Philadelphia: 255-281.
- KEITH, K. 1998.
“Spindle Whorls, Gender, and Ethnicity at Late Chalcolithic Hacinebi Tepe”, *Journal of Field Archaeology* 25/ 4: 497-515.
- KİLLEN, J. T. 1964.
“The Wool Industry of Crete in the Late Bronze Age”, *The Annual of the British School at Athens* 59: 1-15.
- KOŞAY, H. Z. 1938.
Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Hafriyatı 1936'daki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor. Ankara.
- KÖRTE, A. 1899.
“Kleinasiatische Studien IV. Ein Altphrygischer Tumulus bei Bos-öjök (Lamunia)”, *Mitteilungen des Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung* XXIV: 1- 45.
- LAMB, W. 1936a.
Excavations at Thermi in Lesbos. Cambridge.
- LAMB, W. 1936b.
“Excavations at Kusura near Afyon Karahisar”, *Archaeologia* LXXXVI: 1- 64.
- LAMB, W. 1937.
“Excavations at Kusura near Afyon Karahisar II”, *Archaeologia* LXXXVII: 217- 273.
- LASSEN, A.W. 2014.
“Wool in Anatolia in the Old Assyrian Period”, *Wool Economy in the Ancient Near East and the Aegean: From the Beginnings of Sheep Husbandry to Institutional Textile Industry* (Eds. Breniquet/Michel, C.). Oxford: 255-264.
- LASSEN, A.W. 2015.
“Weaving with Crescent Shaped Loom Weights. An Investigation of a Special Kind of Loom Weight”, *Tools and Textiles: Texts and Context: Textile Production in the Aegean and Eastern Mediterranean Bronze Age* (Eds. E. Andersson Strand/M.-L. Nosch). Oxford: 135-145.
- LLOYD, S. 1972.
Beycesultan vol. III, Part I, Late Bronze Age Architecture. Great Britain.
- LLOYD, S./ GÖKÇE, N. 1951.
“Excavations at Polatlı”, *Anatolian Studies* 1: 21- 62.
- MANUELLI, F. 2010.
“Geç Bronz Çağı”, *Yümüktepe, Dokuzbin Yıllık Yolculuk* (Eds. I. Caneva/G. Köroğlu). İstanbul: 57-64.
- MÅRTENSSON, L./ NOSCH, M./ STRAND, E. A. 2009.
“Shape of Things: Understanding a Loom Weight”, *Oxford Journal of Archaeology* 28/4: 373-398.
- MAUEL, S. 2012.
“Summarizing Results of a New Analysis of the Textile Tools from the Bronze Age Settlement of Kastanas,

Central Macedonia”, *KOSMOS: Jewellery, Adornment and Textiles in the Aegean Bronze Age*, *Aegaeum* 33 (M. Nosch, R. Laffineur). Belgium: 139-144.

MERİÇ, R. 2003.

“Excavations at Bademgediği Tepe (Puranda) 1999-2002: A Preliminary Report”, *Istanbul Mitteilungen* 53: 79-98.

MURRAY, A. 1995.

“The Middle and Late Bronze Age Small Objects”, *Beycesultan vol. III, Part II, Middle and Late Bronze Age Small Objects* (Ed. J. Mellaart, A. Murray). Oxford: 113-191.

NIXON, L. 1999.

“Women, children, and Weaving”, *MELETEMATA Studies in Aegean Archaeology Presented to Malcolm H. Wiener As He Enters His 65th Year*, *Aegaeum* 20, (Ed. P.P. Betancourt, V. Karageorghis, R. Laffineur, W. Niemeier). Belgium: 561-567.

NORDQUIST, G. C. 1987.

A Middle Helladic Village Asine in the Argolid. Uppsala.

NOSCH, M. L. B. 2000.

“Acquisition and Distribution: ta-ra-si-ja in the Mycenaean Textile Industry”, *Trade and Production in Premonetary Greece* (Ed. C. Gillis, B. Sjoberg, C. Risberg). Jonsared: 43- 61.

OBLADEN-KAUDER, J. 1996.

Die Kleinfunde Aus Ton, Knochen und Metall, Demircihüyük Die Ergebnisse Der Ausgrabungen 1975-1978, Demircihüyük Band IV, Die Kleinfunde (Ed. M. Korfmann). Mainz.

VON DER OSTEN, H.H. 1937a.

The Alishar Hüyük Seasons of 1930-32 Researches in Anatolia, Part I, OIP 28. Chicago.

VON DER OSTEN, H. H. 1937b.

The Alishar Hüyük Seasons of 1930-32 Researches in Anatolia, Part II, OIP 29. Chicago.

VON DER OSTEN, H.H./ SCHMIDT, E.F. 1932.

The Alishar Hüyük Season of 1927, Part II, Researches in Anatolia, OIP VII. Chicago.

ÖBRINK, U. 1979.

Hala Sultan Tekke 5, Excavations in Area 22 1971-1973 and 1975-1978. Göteborg.

ÖZGÜÇ, T. 1950.

Kultepe Kazısı Raporu 1948. Ankara.

ÖZTAN, A. 2001.

“1998-1999 Acemhöyük Kazıları”, *22. Kazı Sonuçları Toplantısı 1*: 119-129.

ÖZTAN, A. 2003.

“2001 Yılı Acemhöyük Kazıları”, *24. Kazı Sonuçları Toplantısı 1*: 39-49.

PAVÚK, P. 2012.

“Off Spools and Discoid Loom-Weights: Aegean-Type Weaving at Troy Revisited”, *KOSMOS: Jewellery, Adornment and Textiles in the Aegean Bronze Age*, *Aegaeum* 33 (Ed. M. Nosch, R. Laffineur). Belgium: 121-130.

RAHMSTORF, L. 2003.

“Clay Spools from Tiryns and Other Contemporary Sites: An Indication of Foreign Influence in LHIIIC?”, *The 2nd International Interdisciplinary Colloquium: The Periphery of the Mycenaean World* (Ed. N. Kyparissi-Apostolika, M. Papakonstantinou). Athens: 397- 415.

RAHMSTORF, L. 2005.

“Ethnicity and changes in weaving technology in Cyprus and the eastern Mediterranean in the 12th century BC”, *Cyprus: Religion and Society from the Late Bronze Age to the End of the Archaic Period. Proceedings of an International Symposium on Cypriote Archaeology* (Ed. V. Karageorghis, H. Matthäus, S. Rogge). Möhnese: 143-169.

RAHMSTORF, L. 2008.

Kleinfunde aus Tiryns, Terrakotta, Stein, Bein und Glas/Fayence vornehmlich aus der Spätbronzezeit, Tiryns XVI. Wiesbaden.

RAHMSTORF, L. 2011.

“Handmade pots and crumbling loomweights: ‘Barbarian’ elements in the eastern Mediterranean in the last quarter of the 2nd millennium BC.”, *On cooking pots, drinking cups, loomweights and ethnicity in Bronze Age Cyprus and neighbouring*

- regions (Eds. V. Karageorghis/O. Kouka). Nicosia: 315-330.
- SCHMIDT, H. 1902.
Heinrich Schliemann's Sammlung, Trojanischer Altertümer. Berlin.
- SCHMIDT, K. 2002.
Norşuntepe Kleinfunde II Artefakte aus Felsgestein, Knochen und Geweih, Ton, Metall und Glas. Mainz am Rhein.
- SEEHER, J. 2011.
"The Plateau: The Hittites", The Oxford Handbook of Ancient Anatolia 10,000-323 B.C.E. (Eds. S.H. Steadman/G. McMahon). Oxford: 376-392.
- SIENNICKA, M. 2012.
"Textile Production in Early Helladic Tiryns", KOSMOS: Jewellery, Adornment and Textiles in the Aegean Bronze Age, Aegaeum 33 (Eds. M. Nosch/R. Laffineur). Belgium: 65-75.
- SİPAHİ, T./ EDİZ, İ. 2008.
"2006 Yılı Boyalı Höyük Kazısı", 29. Kazı Sonuçları Toplantısı 3: 505-514.
- SMITH, J.C. 2000.
"The Spinning and Weaving Implements", Servia I Anglo-Hellenic Rescue Excavations 1971-73 (Eds. C. Ridley/K.A. Wardle/C.A. Mould). Oxford: 207-248.
- SMITH, J.S. 2009.
Art and Society in Cyprus From The Late Bronze Age Into The Iron Age. New York.
- SUMMERS, G.D. 1993.
Tille Höyük 4. The Late Bronze Age and The Iron Age Transition. Ankara.
- SWEENEY, N.M. 2014.
Community Identity and Archaeology Dynamic Communities at Aphrodisias and Beycesultan. Ann Arbor.
- ŞİMŞEK, C. 2009.
"2007 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazıları", 30. Kazı Sonuçları Toplantısı 2: 409-436.
- ŠTOLCOVÁ, T. B. / GRÖMER, K. 2010.
"Loom-Weights, Spindles and Textiles-Textile Production in Central Europe from the Bronze Age to the Iron Age", North European Symposium for Archaeological Textiles X, (Eds. E. Andersson Strand/M. Gleba/U. Mannering/C. Munkholt/M. Ringgard). Oxford: 9-20.
- TÜTÜNCÜLER, Ö. 2004.
"MÖ 2. Bin Liman Tepe Dokuma Aletleri", I-II. Ulusal Arkeolojik Araştırma Sempozyumu, Anadolu ek dizi no:1: 287-295.
- TZACHILI, I. 2008.
"Weaving at Akrotiri, Thera: Defining Cloth-Making Activities as Social Process in a Late Bronze Age Aegean Town", Ancient Textiles Production, Craft and Society, Proceedings of the First International Conference on Ancient Textiles, held at Lund, Sweden, and Copenhagen (Eds. C. Gillis/Marie-Louise B. Nosch). Oxford: 189-196.
- WACE, A.J.B./ HEURTLEY, W.A./ LAMB, W./ HOLLAND, L.B./ BOETHIUS, C.A. 1921-23.
"The Report of the School Excavations at Mycenae, 1921-1923", The Annual of the British School at Athens 25: 1-434.
- YAĞCI, R. 2008.
"The In/visible Presence of the Sea Peoples in Cilicia", Hacettepe Üniversitesi Arkeoloji Bölümü 10. Kuruluş Yılı Etkinliği: Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kültürleri Üzerine Yeni Araştırmalar (Ed. A. Erkanal-Öktü/S. Günel/U. Deniz). Ankara: 233-240.
- YAKAR, J. 2006.
"Dating the Sequence of the Final Destruction/ Abandonment of LBA Settlements: Towards a Better Understanding of Events that led to the Collapse of the Hittite Kingdom", Strukturierung und Datierung in der hethitischen Archäologie, Structuring and Dating in Hittite Archaeology, BYZAS 4 (Eds. D. P. Mielke/ Ulf-Dietrich Schoop/J. Seeher). İstanbul: 33-51.
- YAKAR, J. 2007.
Anadolu'nun Etnoarkeolojisi. İstanbul.
- YASUR-LANDAU, A. 2010a.
"Levant", The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean (Ed. E.H. Cline). New York: 832-848.

GEÇ TUNÇ ÇAĞI'NDA BATI ANADOLU'DA TEKSTİL ÜRETİMİ: ÇİNE-TEPECİK HÖYÜĞÜ TEZGAH AĞIRLIKLARI

YASUR-LANDAU, A. 2010b.

The Philistines and Aegean Migration at the end of The Late Bronze Age. Cambridge.

YILMAZ, D. (Baskıda).

“Late Bronze Age Textile Tools from Maydos Kilisetepe in Gallipoli (Turkey) and Their Aegean Connections”, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi.

GEÇİTLER ÜLKESİNDE ÖNEMLİ BİR URARTU KALESİ: AVNİK

AN IMPORTANT URARTIAN FORTRESS IN A LAND OF PASSAGES: AVNİK

Yavuz GÜNAŞDI *

Makale Bilgisi

Başvuru: 4 Ocak 2016

Hakem Değerlendirmesi: 9 Şubat 2016

Kabul: 22 Şubat 2016

Article Info

Received: January 4, 2016

Peer Review: February 9, 2016

Accepted: February 22, 2016

Anahtar Kelimeler: Doğu Anadolu, Erzurum, Aras Nehri, Pasin Ovası, Diauehi, Urartu, Avnik Kalesi, Avnik Kalesi Urartu Yazıtı

Keywords: East Anatolia, Erzurum, Aras River, Pasin Plain, Diauehi, Urartian, Avnik Fortress, Avnik Fortress and Avnik Urartian Inscription

ÖZET

Erzurum, Doğu Anadolu bölgesinin yüzölçüm bakımından en büyük ilidir. Bölgede, Erzurum ve çevresinden kaynağını alan büyük nehirler vardır. Bu nehirlerin en önemlilerinden biri hiç kuşkusuz Aras Nehri'dir. Aras Nehri ve çevresinde eskiçağdan itibaren büyük uygarlıklar kurulmuş ve gelişmiştir. Antik yazarlardan Herodot ve Ksenophon da bu nehirden söz etmiştir. Aras Nehri'nin oluşturmuş olduğu doğal yollar, tarihin her döneminde, İran-Kafkasya ve Anadolu arasındaki askeri, ticari, kültürel ve politik gelişmelerde oldukça etkili olmuştur. MÖ I. binde bölgede Diauehi Krallığının varlığı görülmektedir. Urartular MÖ I. binde Van ve çevresinde önemli bir güç haline gelmiştir. Diauehi Krallığını kontrol altına almak amacıyla Erzurum ve çevresine askeri seferler düzenlemişlerdir. Bu seferler Hasankale (Pasinler), Yazılıtaş, Delibaba, Süngütaş (Zivin) ve Avnik (Güzelhisar) gibi bölge tarihi açısından oldukça önemli bilgiler içeren yazıtlardan anlaşılmaktadır. Bölgeye hakim bir noktada bulunan Avnik Kalesi Urartular tarafından önemli yol güzergâhlarını kontrol etmek amacıyla kullanılmıştır. Kaledeki keramik verileri Tunç Çağından itibaren yerleşim gördüğünü göstermektedir. Pasinler Kalesi ile birlikte bölgedeki en önemli kalelerden biridir. Önemini her dönem koruyan Avnik Kalesi Ortaçağ'ın da en korunaklı kalelerindenidir.

* Yrd. Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Erzurum, E-posta: ygunasdi@hotmail.com

ABSTRACT

Erzurum is the largest city in the Eastern Anatolia Region in terms of geographical size. In this region there are large rivers emerging from Erzurum and it's surrounding area. One of the most important of these rivers, without a doubt, is the Aras River. From the ancient times great civilizations founded and flourished on and around Aras River. Ancient writers Herodotus and Xenophon made references to this river. Natural paths formed by Aras have been very effective in every period of the history in martial, commercial, cultural and political developments between Iran and Caucasia. In 1st millennium BC Diauehi Kingdom's presence can be seen in the region. In the 1st Millennium BC Urartians became an important power in and around Van. In order to exert control on Diauehi Kingdom they launched military campaigns on Erzurum and it's surrounding area. We can identify these expeditions from the inscriptions which are important for the regional history such as Hasankale (Pasinler), Yazılıtaş, Delibaba, Süngütaş (Zivin) and Avnik (Güzelhisar). Avnik Fortress which stood on a location was used by Urartians in order to control the important routes. Stoneware data shows that there had been a settlement since Bronze Age. It is one of the most important fortresses besides the Pasinler Fortress. Avnik Fortress which maintained its importance through time is one of the best fortified locations of the Middle Ages.

İçerisinde önemli yolları, akarsuları, tarım alanlarını ve otlakları barındıran Erzurum, Doğu Anadolu'nun en önemli illerinin başında gelmektedir. Erzurum bu özellikleriyle Eskiçağ tarihi boyunca önemli fonksiyonlara ev sahipliği yapmıştır. Transkafkasya ve Mezopotamya kültürlerinin karşılıklı ilişki ağının gelişmesinde stratejik bir kavşak görevi üstlenen bölge, tarih boyunca çok önemli göçlerde durak noktası olmuştur.

Erzurum, Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeydoğusunda yer almaktadır. Yüzölçümü bakımından Türkiye'nin dördüncü ili olan Erzurum, bünyesinde birçok önemli ovaları, dağları ve akarsuları barındırmaktadır. Rize Dağları, Doğu Karadeniz Dağları ve Kuzey Anadolu Dağları, Kop Dağları, Akbaba Dağı, Dumlu Dağları, Mescit Dağı, Kargapazarı Güvercin Dağları, Hasanbaba Dağı, Karasu Aras Dağları, Dumanlı Dağı, Palandöken Dağı, Sakaltutan Dağları, Köse Dağı bölgenin önemli dağlarını oluşturur¹.

Ovalık alanlar daha çok Karasu Aras çöküntüsü içinde yer alır. Karasu ve Aras vadilerinde birbiri ardına sıralanmış ve devamlı yerleşim görmüş küçüklü büyüklü birçok ova bulunmaktadır. Erzurum Ovası, Pasin Ovası, Hınıs Ovası, bölgenin eskiçağdan itibaren günümüze kadar tarım yapılan önemli ovalarıdır. Pasinler-Köprüköy ve Güzelhisar'ın içinde yer aldığı Pasin Ovası ise, Aras Nehri'nin şekillendirdiği düzlükler içinde yer alır².

Bölgeye hayat veren Aras Nehri'nin biçimlendirdiği Pasin Ovası, Doğu Anadolu'nun kuzeyinde bulunmaktadır. Pasin Ovası'nın batı kısmını, Deveboynu Dağları'ndan Çobandede Köprüsüne kadar yaklaşık olarak 45 km. olan düzlükler meydana getirir. Doğu kısmı ise Zivin ve Velibaba çaylarının Aras'a döküldüğü yere kadar devam eder³.

Bingöl Dağları ve Palandöken Dağları, Aras Nehri'nin kaynağını oluşturur. Aras'ın Pasin düzlüğünü ikiye ayırdığı kabul edilen Köprüköy-Çobandede'de birleştiği büyük kolu, bu düzlükle aynı adı taşır ve halk tarafından Phasis/Pasin çayı olarak adlandırılır. Pasin Çayı ise kaynağını Kargapazarı dağları üzerindeki Yedigöller adı verilen Ziyarettepe ve Kandiltepe'den almaktadır. Kargapazarı dağlarından beslenerek gelen Aras Nehri, Pasinler ovasındaki Çobandede köprüsünde Pasin/Phasis çayı ile birleşerek Horasan bölgesine ulaşır. Dil Ucu'ndan ülke sınırları dışına çıkarak Hazar Denizi'ne dökülür. Türkiye toprakları içinde ve dışında Aras'ın toplam uzunluğu 1072 km'dir⁴.

¹ Tarkan 1983: 463 vd.

² Yalçınlar 1951: 2055; Saraçoğlu 1956: 336.

³ Erinç 1953: 13 vd.; Saraçoğlu 1956: 336.

⁴ Tuncel 1991: 332-335; Honigmann 1970:183 vd.

İnsanoğlu, doğası gereği binlerce yıldır su kaynakları bakımından zengin olan yerleri yerleşim için tercih etmiştir. Su kaynakları, geniş tarım alanları, ulaşım ağı, madenler vb. etkenler bölgeyi jeopolitik ve jeostratejik açıdan değerli kılmaktadır. Aras Nehri, oluşturduğu vadiler, doğal yollar ve tarıma katkısı ile bölgenin hem jeopolitik hem de jeostratejik önemini oldukça arttırmaktadır. Aras Nehri'nin oluşturduğu doğal Erzurum-Ağrı-Doğubayazıt, İran-Türkiye karayolu ve Erzurum-Kars-Gümrü yol ağı da tarihin her döneminde önemini korumuştur.

Antik çağlardan beri Aras nehri ve kollarının suladığı verimli Pasin ovası, insanların yoğun olarak yaşadığı alanlar olmuştur. Günümüzde halen Aras Nehrinin suladığı alanlar özellikle Aşağı Pasin Ovası, tarım ve hayvancılık açısından büyük bir önem taşımaktadır. MÖ II. binyılda Hititlerin Azzi-Hayaşa Krallığı üzerine yaptığı sefer kayıtlarında; Kral Anniya/ş'tan Hitit krallığından gasp etmiş olduğu sığır ve koyun sürülerini geri iade etmesi istenmektedir⁵. MÖ 9-6. yüzyıllar arasında bölgede güçlü bir siyasi otorite kuran Urartu kralı I. Arğişti (MÖ 786-764) zamanına ait bir yazıtta ise Erzurum ve çevresini merkez edinen Diauehi/Daya(e)ni Krallığının Urartu'ya ödemek mecburiyetinde olduğu vergi listesinde; 1000 binek atı, 300 büyük boynuzlu, 1000 küçük boynuzlu sığır... ve her yıl için... boğa, 100 sığır, 500 koyun ve 300 binek at yer almaktadır⁶. Bütün bu kayıtlardan anlaşıldığına göre Pasin Ovası'ndaki tarım ve hayvancılık faaliyetleri, MÖ II. binyıl başlarına kadar uzanmaktadır. Nitekim günümüzde bölgedeki tarım ve hayvancılığın yoğunluğu bu durumu doğrulamaktadır.

Antik yazarlarda bölge için önemli olan Aras Nehri hakkında bilgiler vermişlerdir. MÖ V. yüzyılda yaşamış olan ve Marcus Tullius Cicero tarafından tarihin babası olarak nitelendirilen ünlü tarihçi Herodotos gördüğü yerleri ve insanları kaleme aldığı Herodot Tarihi isimli eserinde, Aras Nehri hakkında şu ifadeler geçmektedir⁷.

“Araks Matienler'in 27 ülkesinden kaynar; suları kırk ağızdan dökülür, bunların biri dışında hepsi de sığ bataklıklardır. Burada çiğ balık yiyerek geçinen ve giyim olarak fok balığı derileri örtünen halklar yaşarlar. Araks'ın yalnız bir ağız bir engele çarpmadan Hazar Denizi'ne dökülür”.

Sokrates'in öğrencisi olan Ksenophon (yaklaşık MÖ 430/425-355) MÖ 401-400 yıllarında bölgeden geçerken “Anabasis Onbinlerin Dönüşü” adlı kitabında Yukarı Aras boyları ve Erzurum Ovası'nda

⁵ Adontz 1946: 34; Pehlivan 1991b: 60 vd.

⁶ Melikişvili 1960: 128; Pehlivan 1991a: 20.

⁷ Herodot 1983: 201, 202, 205, 209, 211, 216, III- 36, IV-11, 40.

“Phasianlar” adlı bir kabilenin yaşadığını ve bunların demircilik işinde usta olduklarını belirtir⁸.

MÖ I. yüzyıla geldiğimizde ünlü coğrafyacı Strabon (yaklaşık MÖ 63 - MS 24) “Antik Anadolu Coğrafyası” adlı kitabında Aras’ı şöyle anlatmıştır⁹: “...söylendiğine göre Arax Irmağı, birçok kollarına ayrılarak memleketi sular altında bırakıp; kollarından biri Caspia (Hazar) Denizi’nde Hirkanya Körfezi’ne dökülür...”

Osmanlı İmparatorluğu döneminin önemli yazarlarından olan Şemseddin Sami (1850-1904), İlk Türkçe roman olan Taaşuk-ı Talat ve Fitnat’ın (1872), ilk Türkçe ansiklopedi olan Kamus-ül Alam’ın (1889-1898) ve modern anlamdaki ilk geniş kapsamlı Türkçe sözlük olan Kamus-ı Türki’nin (1901) yazarıdır. Şemseddin Sami, Kamusu’l Âlâm’da Aras Nehri’ne yapılan köprülerin dayanamayacağını şu şekilde anlatır¹⁰.

“Aras’ın cereyan-ı menba’asından taa (Orad Abad) şelalesine kadar gayet sert ve hızlı olup mevki’i muhtelifesinde defa’atle yapılan köprülerden yalnız iki üçü dayanabilmiştir. 17 km’lik mesafede 425 m. aşağı düşer ve düşerken uzaktan işitilir bir gürültü hâsıl eder.”

Bölgenin arkeolojik ve tarihsel dönemlerine baktığımızda, araştırmalar Aras Nehri ve çevresinin tarihini Paleolitik çağa kadar götürmektedir. Özellikle 1940’lı yıllarda Kökten¹¹, Şenyürek¹² ve Alot’un yapmış olduğu araştırmalar ve yayınlar bu noktada oldukça önemlidir. 1942 yılında Alot, ilk defa Erzurum-Hasankale yolu üzerinde Yukarı Çakmak köyü civarında bir dere yatağının yamacında Paleolitik döneme tarihlenen alet tespit etmiştir. Alot’un tespit ettiği bu malzeme, Şenyürek tarafından 1944 yılında yayınlanmıştır¹³. Bölgedeki araştırmaların büyük çoğunluğu Kökten tarafından yapılmıştır. Kökten, Erzurum-Pasinler yolu üzerinde Hamamderesi mevkiinde ve Erzurum-Tortum yolu üzerinde, Şıpşıp mağarasında yapmış olduğu araştırmalarda bu çağa ait veriler elde etmiştir¹⁴.

Kökten ve Koşay’ın¹⁵ bölgede yaptığı araştırmalara 1991 yılından itibaren Pehlivan’ın¹⁶ yapmış olduğu çalışmalar büyük katkı sağlamıştır. 1998 yılında Ceylan başkanlığında başlatılan ve günümüze kadar aralıksız bir şekilde yürütülen Erzurum-Erzurum-Iğdır-Kars yüzey araştırmalarının bölge tarihi açısından oldukça önemli olduğu görülmektedir. Bu yüzey araştırmalarında Geç Kalkolitik, Tunç, Erken Demir, Orta Demir, Geç Demir ve Ortaçağ’a ait çok sayıda merkez tespit edilmiş ve kayıt altına alınmıştır¹⁷.

Neolitik Çağ’da bölgenin yerleşim gördüğüne dair günümüze kadar hiçbir merkez tespit edilememiştir. Geç Kalkolitik ve İlk Tunç Çağında ise bölgenin oldukça yoğun bir yerleşim gördüğü anlaşılmaktadır. Bölgede yapılan Karaz¹⁸, Pulur¹⁹, Güzelova²⁰, Sos²¹, Pasinler Kalesi²², Erzurum Kalesi²³ ve BOTAŞ tarafından gerçekleştirilen Büyükardıç²⁴, Güllüdere²⁵, Tasmacor²⁶ ve Tetikom²⁷ kazıları bu bağlamda oldukça önemlidir. Geç Kalkolitik (MÖ 3500/3300-3000) ve İlk Tunç Çağı’nda (MÖ 3200/3000-2500/2000) merkezi Erzurum olan ve Transkafkasya, Kuzeybatı İran, Amik Ovası, Kuzey Suriye ve Filistin’e kadar yayılan önemli bir kültür karşımıza çıkmaktadır²⁸. Kalkolitik Çağ’ın sonu ile Erken Tunç Çağı başı arasında bölgede kültür birlikteliğinin olduğu ve bir kesinti olmadan aynı kültürün gelişerek devam ettiği görülür. Bu kültürün adı, orijin bölgesi ve yayılım alanı ile ilgili bilim dünyasında çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. İsrail’de Khirbet Kerak/Bet Yerah’da yapılan kazılarda bu kültüre ait veriler elde edilmiştir.

¹⁵ Koşay/Turfan 1959: 349-413; Koşay 1964: 91-94; Koşay/Vary 1964: 1 vdd.; Koşay 1967: 14-15; Koşay/Vary 1967: 1 vdd.; Koşay 1972: 463-468; Koşay 1984: 1 vdd.

¹⁶ Pehlivan 1984; Pehlivan 1990: 168 vd.; Pehlivan 1991a; Pehlivan 1991b.

¹⁷ Ceylan 2000: 181-192; Ceylan: 2001: 71-82; Ceylan 2002a: 165-178; Ceylan 2003: 311-324; Ceylan 2004: 263-272; Ceylan 2005b: 189-200; Ceylan 2007: 163-182; Ceylan/Bingöl vd. 2008: 129-148; Ceylan/Bingöl vd., 2009: 133-150; Bingöl/Ceylan vd., 2010: 375-398; Günaşdi/Topaloğlu vd., 2012: 49-70.; Özgül/Ceylan vd., 2013: 277-292; Üngör/Bingöl vd., 2014: 61-77; Ceylan/Günaşdi vd., 2015: 71-92; Ceylan 2015: 1 vdd.

¹⁸ Koşay/Turfan 1959: 349 vdd.; Pehlivan 1990: 168 vdd.; Ceylan 2001b: 74; Ceylan 2008: 1 vdd.; Kozbe/Ceylan vd., 2008: Karaz.

¹⁹ Koşay/Vary 1964: 1 vdd.; Koşay 1964: 91 vd.; Koşay 1984: 1 vdd.; Pehlivan 1984: 1 vdd.; Ceylan 2002a: 168; Kozbe/Ceylan vd., 2008: Pulur.

²⁰ Koşay/Vary 1964: 1 vdd.; Koşay/Vary 1967: 1 vdd.

²¹ Sagona/Erkmen/Sagona 1997 : 137-143.; Sagona 1999: 153-157; Sagona 2000: 329-373.

²² Erkmen/Ceylan 2003: 17-28.; Üngör 2015: 432 vd.

²³ Erkmen/Ceylan vd., 2002: 73-85; Erkmen/Ceylan vd., 2008: 491-505; Erkmen/Ceylan vd., 2009: 217-233; Erkmen/Günaşdi vd., 2011: 148-166.

²⁴ Şenyurt 2005a: 1 vdd.

²⁵ Şenyurt/İbiş 2005: 1 vdd.

²⁶ Şenyurt 2005b: 1 vdd.

²⁷ Şenyurt/Ekmen 2005: 1 vdd.

²⁸ Pehlivan 1990: 168 vd.; Koşay 1967: 14-15; Işıklı 2011: 1 vdd.

⁸ Ksenophon, 1984: IV, 18; V, 34.VI, 45-24, 27.

⁹ Strabon 2000: 8, 6; XI, 4,2.

¹⁰ Sami 1889 (1306): 72 vd.

¹¹ Kökten 1943: 601-613; Kökten 1944: 659-680; Kökten 1947a: 431-472; Kökten 1947b: 223-236

¹² Şenyürek 1944: 349-352.

¹³ Şenyürek 1944: 349-352.

¹⁴ Kökten 1953: 189; Ceylan 2008: 107

İlk kazı yeri olması özelliğinden dolayı bu kültüre bazı bilim adamları tarafından “Khirbet Kerak/Bet Yerah” adı verilmiştir. Bilim insanları daha sonra bu kültüre “Kura-Aras Kültürü”, “Trans-Kafkasya’nın Eneolitik Kültürü”, “Trans-Kafkasya Bakır Çağı”, “Doğu Anadolu’nun Bakır Çağı Keramiği”, “Doğu Anadolu’nun Erken Tunç Çağı”, “Doğu Anadolu’nun Erken Bronz Çağı”, “Eski Trans-Kafkasya Kültürü”, “Yanıktepe Kültürü” ve “Karaz Kültürü” adlarını vermişlerdir²⁹.

Erzurum yakınlarındaki Karaz Höyük ise bu kültürün en önemli temsilcilerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Erzurum çevresinde ve Doğu Anadolu’nun diğer yörelerinde Karaz ile çağdaş veya onun geç evreleri ile aynı özelliği gösteren yerleşmelerdeki buluntulara “Karaz Kültürü” veya “Karaz Keramiği” adı verilmiştir³⁰.

Karaz Kültürünün kökeni üzerine yapılan çalışmalarda Hurri Kültürü ile yakınlığının ön plana çıktığı görülmektedir. Bazı bilim adamları MÖ III. binin ikinci yarısından itibaren tarih sahnesine çıkan Hurrilerin, Doğu Anadolu’nun Neolitik ve Kalkolitik kültürlerinin de sahibi olduklarını iddia etmektedirler. Özellikle MÖ II. binyılda Ön Asya tarihinde önemli rol oynayan Hurrilerin anayurtlarının Transkafkasya’da olduğu daha sonra MÖ III. bin yıl ortalarında güneye doğru göç ettikleri yaygın bir görüş olarak kabul edilmektedir. Hurrilerin kuzeyde Kafkaslar, güneyde Suriye ve Kuzey Mezopotamya, batıda Toroslar, doğuda Zagros Dağları’na kadar yayıldıkları görülmektedir. Hurriler’in Eski Akad kralı Naram-Sin (MÖ 2350-2223) zamanında Kuzey ve Doğu Mezopotamya’da buldukları yazılı belgelerden anlaşılmaktadır³¹.

Hurrilere ait Mitanni kralı Tušratta’nın (MÖ 1380-1350) Mısır kralı III. Amenophis’e gönderdiği 400 satırı aşan mektup Hurri dili hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır³². Hurri dili MÖ I. binde Doğu Anadolu’ya egemen olan Urartuların dili ile ilişkilendirilmiştir. Bu ilişkiyi Akurgal şöyle ifade etmektedir: “Urartuların dili Hurrice’nin devamından başka bir şey değildir.³³”, Ünal ise Hurrice ile Urartucanın aynı coğrafyada birbirinden bağımsız bir şekilde geliştiğini ve her iki dilin akraba veya kardeş dil olduğunu ifade etmektedir³⁴.

²⁹ Bittel 1945: 94-104; Amiran 1952: 96 vdd.; Lloyd 1956: 49, 66; Burney 1958: 165 vdd.; Mellaart 1958: 9-10; Piotrovskii 1962 7; Dzhaparidze 1964, 4-9; Krupnov 1964: 31-42; Lloyd 1967: 41 vd.; Dyson 1968: 14-16; Lang 1970: 70; Burney/Lang 1971: 45.

³⁰ Burney/Lang 1971: 43 vdd.; Arsebük 1974: 11 vdd.; Pehlivan 1984: 41; Arsebük 1986: 70; Pehlivan 1990: 170; Ceylan 2001a: 32, 37.; Ceylan 2001b: 75-76.; Ceylan 2005a: 21.

³¹ Erzen 1992: 18 vd.; Bingöl 2013: 115 vd.

³² Ünal 2002: 85 vd.; Salvini 2000: 7.

³³ Akurgal 2007: 124.

³⁴ Ünal 1997: 11-35; Haroutyunyan 2001; Ünal 2002: 89.

MÖ 16. yüzyıl ortalarında Kuzey Mezopotamya’da halkını Hurrilerin oluşturduğu Mitanni Devleti kurulmuştur. Mısır ve Hitit Devletleri arasında üçüncü bir güç olarak yer alan ve kültürel olarak çok güçlü olan bu devlet, Hititleri çok etkilemiştir. Orta Hitit döneminde kral ve kraliçeler tahta geçtiklerinde Hurrice adlar almışlardır. Dönemin iki süper gücü Mısır ve Hititler arasında kalan bu devlet, uzun süre direnmesine rağmen Hitit kralı I. Şuppiliuma (MÖ 1350-1324) zamanında Hitit Devleti’nin egemenliği altına girmiştir³⁵.

Karaz Kültürü ve İlk Tunç Çağı boyunca, Doğu Anadolu’da yoğun bir nüfus artışı görülmektedir. Bölgede yapılan kazılarda ortaya çıkarılan tarım aletleri ve tahıl ürünleri, tarımın boyutlarını göstermeleri açısından oldukça önemlidir.

Hayvancılık ve tarım bakımından son derece verimli olan bölgenin, MÖ II. binyılda Hurrilerin devamı ya da kalıntısı olan Hayaşalıların hâkimiyetinde olduğu II. Mursili dönemine ait kayıtlardan anlaşılmaktadır³⁶. Bilim insanlarının Hayaşalıların yaşadığı coğrafya ile ilgili birçok önerileri olmuştur. Alman bilim adamı Goetze³⁷, Hititlerin doğusunda kalan toprakların Hayaşalılara ait olduğunu ifade etmiştir. Garstang ve Gurney ise Hitit yazılı belgelerine dayanarak Hitit ordularının doğuda Hayaşalılar ya da Kaşkalarla karşılaştığını belirtmektedir³⁸. Koşay³⁹ ise Hayaşa toprakları için Kuzey Doğu Anadolu’yu önermektedir. Batıda Hitit topraklarına (Sivas); güneybatıda Malatya-Elazığ (İşuwa-Şamuha), güneyde Van Gölü’ne, kuzeyde Karadeniz’e (Giresun) kadar olan coğrafyayı Hayaşa olarak tanımlamaktadır. Hayaşa ile ilgili en kapsamlı çalışmayı yürüten Pehlivan⁴⁰ ise çekirdek Hayaşa topraklarını Çoruh-Kelkit Vadisi merkez olmak kaydı ile Giresun-Rize ile Erzincan-Erzurum hattı arasında kalan alana yerleştirmektedir.

MÖ XIII. yüzyıla gelindiğinde Urartu Krallığının temelini teşkil eden Uruatri-Nairi Konfederasyonlar döneminin Van ve çevresinde hakim olduğunu görmekteyiz. Asur kralı I. Salmanassar (MÖ 1274-1245), Hurri-Mitanni devletlerini ortadan kaldırdıktan sonra bırakmış olduğu yazıtta Uruatri ülkelerine düzenlediği sefer hakkında bilgi vermektedir. Yazıtta, Van Gölü çevresinde 8 ülkeyi ele geçirdiğini, 51 şehri yakıp yıktığını anlatmaktadır⁴¹.

³⁵ Alpman 1981: 284 vd.

³⁶ Delaporte 1936: 76 vd.; Güterbock 1956: 41 vd.; Pehlivan 1984: 53 vd.; Macqueen 2001: 51 vd.

³⁷ Goetze 1928: 25; Pehlivan 1991b: 23.

³⁸ Garstang/Gurney 1959: 36, 63 vd.

³⁹ Koşay/Turfan 1959: 349 vd.

⁴⁰ Pehlivan 1991b: 37 vd.

⁴¹ Luckenbill 1926-27: 144; Çilingiroğlu 1994: 5

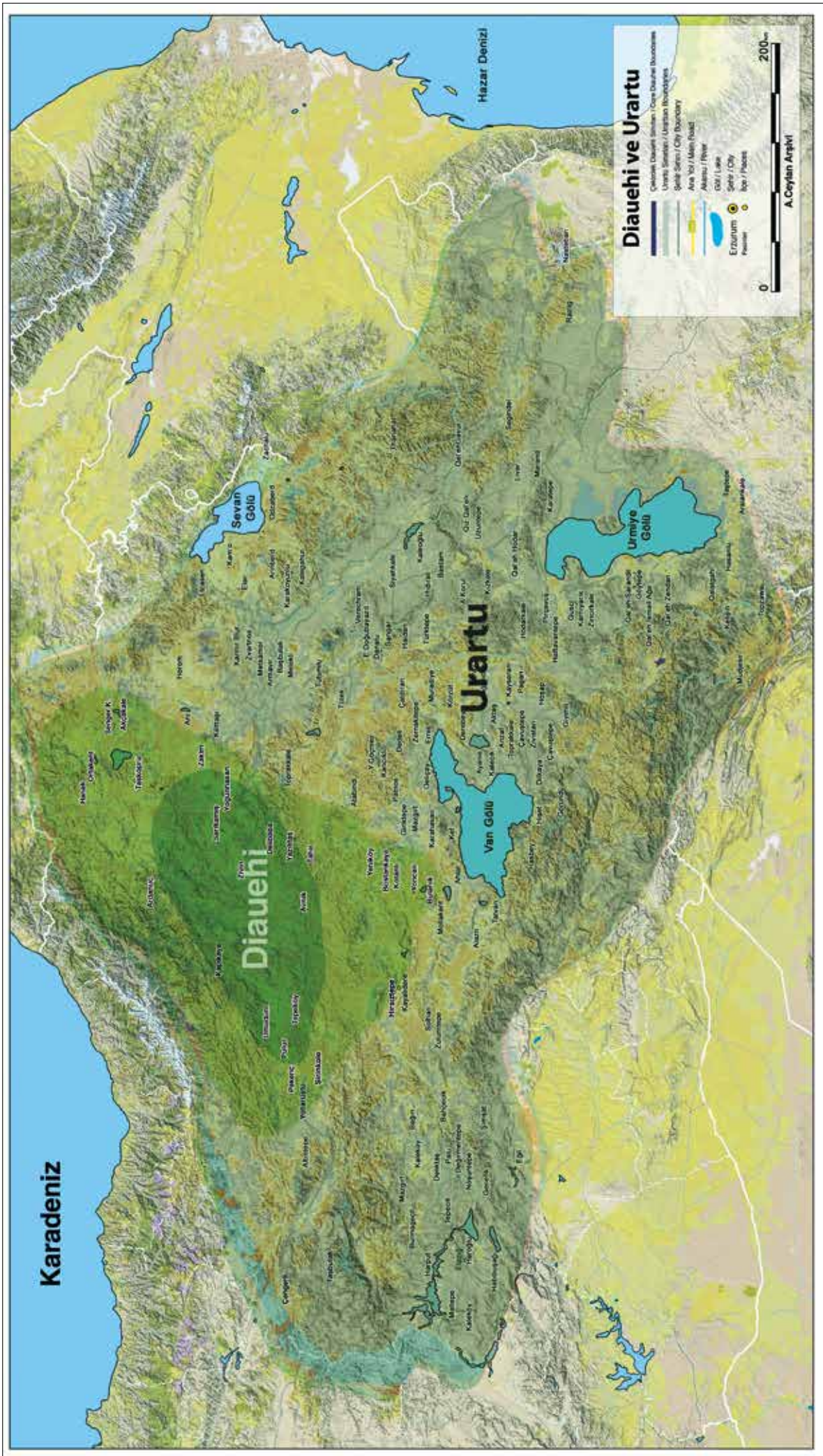

Figure 1: Urartu ve Diauehi Yayılım Haritası / Spread Map of Urartian and Diauehi

Tarhan⁴², Nairi ülkesinin sınırlarını şöyle çizmiştir; güneybatıda Doğu Toroslar, doğuda Yukarı Büyük Zap, kuzeyde Erzurum'dan oluşan geniş bir alandır. Salvini⁴³; daha sonraki dönemde, Nairi için lokal olarak Hubuškia (Zagros Dağları'nın içindeki bir vadi) kullanıldığını ifade etmektedir. Salvini, Nairi ülkesinin Doğu Anadolu'nun bütününe kapsadığını söylerken, Tarhan⁴⁴, Nairi-Uruatri konusunu şöyle değerlendirmiştir;

“MÖ XIII. yüzyılda, Van Gölü'nü çevreleyen bölgelerde teşekkül etmiş olan “Uruatri Konfederasyonu” güneyden gelen Asur tehlikesine karşı birleşen Hurri-Urartu kökenli toplumların ve bunları kapsayan “Feodal Beylikler” in büyük bir Politik-Etnik ve Kültürel organizasyonunu yansıtmaktadır. Adı geçen birlik, aynı etnik kökenli “Nairi Konfederasyonu” ile birlikte, gelecekteki “Urartu Devleti” nin temelini teşkil edecektir.”

Salmanassar'dan sonra 30 yıl boyunca Asur kaynaklarında Uruatri ile ilgili herhangi bilgi bulunmamaktadır. I. Tukulti-Ninurta (MÖ 1244-1208) dönemine ait yazıtta ise⁴⁵;

“Nairi Ülkesi'nin 40 kralı ile savaşta dövüştüm, onların ordularını her tarafta yenilgiye uğrattım. Onların bütün topraklarını, hakimiyetim altına aldım” ifadesi geçmektedir.

I. Tiglath-Pleser (MÖ 1115-1077) düzenlediği seferlerin ilk beş yılını ünlü “Prizma Yazıtında” anlatmıştır. Tiglath-Pleser'in seferlerle geçen yıllarının ilk üç yılı Nairi üzerine yapılan seferler oluşturur. Kral, Prizma Yazıtında seferlerini şöyle anlatmaktadır⁴⁶:

Nairi ülkelerinin 23 kralı savaş arabalarını ve savaşçıları ülkelerinde bir araya toplayarak savaşmak için karşıma çıktılar. Korku ve dehşet uyandıran silahlarımın tüm hiddeti ile onlara saldırdım ve tıpkı Adad'ın çağlayan selleri gibi büyük ordularını yok ettim... Nairi ülkelerinin 60 kralı ile onlara yardım etmeye gelmiş olanları da mızrağımız gücü ile Yukarı Deniz'e kadar sürdüm. Onların büyük kentlerini aldım, hazineleri ve diğer ganimetleri taşıyıp evlerini alevlere terk ettim... Nairi ülkelerinin bütün krallarını canlı olarak ele geçirdim. Fakat bütün bu krallara merhamet gösterdim, tanrım ve efendim olan Şamaş'ın önünde onlara yaşamlarını bağışladım ve onları tutsaklığın bağlarından serbest bıraktım. Sonra onlara büyük tanrıların huzurunda gelecekte bana boyun eğeceklerine dair ant içtirdim. Onların sülalelerinin varisleri olan oğullarını vermiş oldukları sözü tutmaları için rehin aldım. Sonra onlara

1200 at ve 2000 adet hayvanlık vergi vermelerini istedim ve yeniden ülkelerine geri dönmeleri için izin verdim...

Tiglath-Pleser'in Muş'un Bulanık Ovası'nda bulunan “Yoncalı Yazıtı” iki açıdan önemlidir. Birincisi, Asur kralının Bulanık Ovası'na kadar ulaşması ikincisi ise Daiaeni'nin sınırının belirlenmesidir. Asur kralı, Yoncalı Yazıtı'nda şu ifadelere yer vermiştir⁴⁷:

“Tiglath-Pleser, güçlü kral, kâinatın kralı, Asur ülkesinin kralı, dünyanın dört tarafının kralı, Tumme'den Daiaeni'ye dek uzanan Nairi ülkesinin fatihi, Kirhi'den Büyük Deniz'e kadar yer alan ülkelerin fatihi.”

Yoncalı Yazıtında adı geçen Daiaeni ve Tumme'nin lokalizasyonu, bilim dünyasında tartışmalara neden olmuştur. Bu tezler, Çilingiroğlu⁴⁸ ve Pehlivan⁴⁹ tarafından geniş bir şekilde ele alınmıştır. Son olarak da Salvini yeni yayınlarında, Tumme için Büyük Zap'ı, Daiaeni için ise Erzurum'u önermektedir⁵⁰. Ancak Daiaeni'nin sınırının Yoncalı'dan başlaması son derece önemli bir bilgidir. Diğer bir konu ise, Yukarı Deniz'in neresi olduğudur. Diakonoff⁵¹, Piotrovskii⁵², Lang⁵³, Belli⁵⁴, Pehlivan⁵⁵ gibi bilim adamları, Yukarı Deniz'in Karadeniz olduğu görüşünde olmalarına karşı, Meyer⁵⁶, Erzen⁵⁷, Çilingiroğlu⁵⁸ Yukarı Deniz'in Van Gölü olduğunu ileri sürmektedirler.

Melikişvili⁵⁹, Asur kaynaklarında geçen Daiaeni veya Daiane'nin Urartu kaynaklarında geçen Diauehi veya Diauhi(ni) ile aynı olduğunu belirtmektedir. Melikişvili'ye göre Güneybatı Gürcistan ile Erzurum arasında kalan bölge Diauehi topraklarıdır. Burney⁶⁰, ilk yayınlarında Diauehi için Yoncalı çevresini, yani Bulanık-Malazgirt Ovası'nı önermişken daha sonraki yayınlarında Erzincan-Erzurum Ovasını da içine almış ve Doğu Karadeniz dağlarının eteklerine kadar genişletmiştir. Herzfeld⁶¹, Diauehi toprakları için Çoruh'un kaynak bölgeleri ile Oltu ve civarını önermiştir. Meyer⁶², Diauehi'nin Urartu Krallığı'ndan önceki

⁴² Tarhan 1978: 39 vd.

⁴³ Salvini 1967: 76 vd.; Salvini 2006: 32.

⁴⁴ Tarhan 1978: 172.

⁴⁵ Luckenbill 1926: no. 144; Salvini 1967: 21; Grayson 1972-1976: no. 695; Tarhan 1978: 174; Ceylan 1994.

⁴⁶ Luckenbill 1926-27: 236.

⁴⁷ Luckenbill 1926-27: 270, 277; Adontz 1946: 54; Salvini 1967: 52 vd.

⁴⁸ Çilingiroğlu 1994.

⁴⁹ Pehlivan 1991a.

⁵⁰ Salvini 2006: 31 vd.

⁵¹ Diakonoff 1951: 277.

⁵² Piotrovskii 1967: 44.

⁵³ Lang 1970: 92.

⁵⁴ Belli 1982: 150.

⁵⁵ Pehlivan 1991a: 31.

⁵⁶ Meyer 1954: 379.

⁵⁷ Erzen 1992: 25.

⁵⁸ Çilingiroğlu 1994: 11, 37.

⁵⁹ Melikişvili 1950: 26 vd.

⁶⁰ Burney 1966: 59 vd.

⁶¹ Herzfeld 1968: 121.

⁶² Meyer 1954: 379.

dönemde de Karadeniz'e kadar ulaştığı görüşündedir. Salvini⁶³, Diauehi'nin konumu için Erzurum'un kuzeyi ile Çoruh'un kaynak bölgesini önerirken, yeni yayınlarında Oltu (Taokhoi) ile Erzurum'u da dahil etmiştir. Pehlivan⁶⁴ ise, Sarıkamış ile Aşkale arasına lokalize etmektedir. En geniş topraklarının ise, kuzeyde Çoruh Vadisi, güneyde Erzincan-Varto arasına çizilecek sahanın içerisinde kaldığı görüşündedir. Çilingiroğlu'da Diauehi için, Erzurum ve çevresinin uygun olduğu görüşündedir⁶⁵. Ceylan başkanlığında yapılan araştırmalar, Diauehi'nin sınırları hakkında yeni önerme getirmeyi sağlamaktadır. (Fig. 1) Ceylan, Tercan ile Sarıkamış arasındaki bölgenin Diauehi toprakları olduğu görüşündedir. Ceylan'a göre kuzeyde Doğu Karadeniz dağlarının güney eteklerinden kısmen Gürcistan topraklarına, batıda Erzincan Ovası'na, doğuda Sarıkamış'a ve güneyde Muş-Bulanık-Varto'yu içine alan saha olduğu görüşündedir⁶⁶.

Diauehi/Daya(e)ni Krallığı'nın yerleşim yoğunluğunu Aras Nehri havzası oluşturmaktadır⁶⁷. Diauehi/Daya(e)ni Krallığı'nın topraklarının önemli bir kısmını oluşturan Pasin Ovası, tarım ve hayvancılık bakımından olduğu kadar önemli yol güzergâhları üzerinde bulunmasından dolayı da büyük güçlerin hep ilgisini çekmiştir⁶⁸. Pasin Ovası'nın eskiçağdan günümüze stratejik değerini arttıran unsurlardan biri olarak doğu ve batı ucunun önemli yol kavşakları içinde yer alması gösterilebilir. Erzurum-Ağrı-Doğubayazıt, İran-Türkiye karayolu ve Erzurum-Kars-Gümrü kara ve demiryolu yine Pasin ovasında birleşmekte ve buradan Anadolu'nun içlerine kadar yayılmaktadır. Akarsu ve yol güzergâhlarının öneminden dolayı Diauehi bölgesi Menua dönemine ait Yazılıtaş yazıtında "Geçit Ülkesi" olarak geçmektedir. Urartu kralı Menua dönemine ait yazıtlarda "Geçit Ülkeleri (KURKA-sie)" sınırındaki Zua şehrini ele geçirdiği anlatılmaktadır⁶⁹. Bölge coğrafyası yakından incelendiğinde Menua'nın tespitinin isabetli ve doğru bir konumlandırma olduğu anlaşılacaktır. Bu bilgiler doğrultusunda bölgenin önemli geçitleri olan Gücür Boğazı ve Deveboynu Geçitleri bölge tarihi açısından oldukça önemlidir.

Urartular doğudaki ve kuzeybatıdaki bölgeleri hâkimiyet altında tutmak, değerli madenleri elde etmek, devlete ekonomik girdi sağlamak ve kendi güvenliklerini güvence altına almak amacıyla bu geçitleri kontrol altında tutmak istemişlerdir. Bu geçitlerin önemi bölgedeki

Urartu krallarının yazdırmış olduğu yazıtlardan da anlaşılmaktadır.

Uruatri-Nairi konfederasyonlarının Asur Devletinin saldırıları karşısında birleşmesi MÖ IX. yüzyılda Urartu Devletinin tarih sahnesine çıkmasını ve bölgedeki en önemli güç haline gelmesini sağlamıştır (Fig. 1). Ancak Pasin Ovası ve çevresi, MÖ IX. yüzyılın sonlarında Urartuların, Kafkaslar, Çoruh Vadisi ve Karadeniz'e ulaşmalarını engelleyen bir yer olmuştur⁷⁰. Buradaki Diauehi Krallığı, Urartuların bu bölgelere sefer yapmasını mecbur kılmıştır. Urartular, başta kral Menua olmak üzere bölgenin tek hakimi olmak Erzurum ve Pasin Ovası'nın verimli topraklarını ele geçirmek ve bölgenin stratejik durumundan faydalanmak için bölgeye seferler düzenlemişlerdir. Bu seferler ve Urartuların bölgedeki askeri faaliyetleri hakkındaki bilgileri Erzurum'da bulunan Delibaba yazıtı⁷¹ (yazıt kayıptır kopyasından okunmuştur), Pasinler Kalesi Yazıtı⁷², Horasan da bulunan Yazılıtaş Kitabesi⁷³, Güzelhisar Kitabesi⁷⁴, Horhor Yazıtı⁷⁵, Surp Sahak Kilisesi Yazıtı⁷⁶ ve Taşköprü⁷⁷ yazıtında görmek mümkündür.

Urartu krallığına en parlak dönemlerinden birini yaşatan Menua, Urartu kralları arasında en fazla yazıt bırakan kraldır. Menua dönemi yazıtlarından, Urartu Krallığı'nın ilk defa Diauehi ülkesine sefer düzenlediği anlaşılmaktadır. Bölgede, Menua dönemine ait Hasankale Yazıtı, Delibaba Yazıtı, Yazılıtaş Yazıtı, Süngütaş (Zivin) Yazıtı bulunmaktadır. Erzurum'un Yazılıtaş Köyü'nde, kayalık üzerinde yer alan yazıtta şu ifadeler yer almaktadır⁷⁸:

"Tanrı Haldi, kendi silahıyla güçlü ülke olan Diauehi'ye karşı sefere çıktı ve ülkeyi dize getirdi. Tanrı Haldi güçlüdür, Tanrı Haldi'nin silahı güçlüdür. Tanrı Haldi'nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua sefere çıktı. Tanrı Haldi

⁷⁰ Özgül 2011b: 33-41.

⁷¹ Sembastians 1910: 192.; Lehmann/Haupt 1928-1935: 35-39.; Melikişvili 1960: 68; Ceylan 2005a: 21-29; Payne 2006: 89.

⁷² Lehmann-Haupt 1928-35: 60-6; König 1955-1957; Melikişvili 1960: 69; Ceylan 2003: 314.

⁷³ König 1955-1957: 23 vd.; Ceylan 2002b: 14-15; Payne 2006: 68.

⁷⁴ Orthmann 1968-69; 77-78; Aydın 1991: 323-330; Ceylan 2008: 104-107.

⁷⁵ Schulz 1840: no. 2; Sayce 1882: no. 37; Sayce 1888; Sayce 1890: 117-119; Sayce 1893: 28; Payne 2006: 150 vd.

⁷⁶ Sayce 1882: no. 45-46; Sayce 1888: 17-18; Sayce 1890: 134-136; Sayce 1893: 29; Lehmann-Haupt 1928-1935: no. A1, tab. 26; Lehmann-Haupt 1928-1935: no. B1, tab. 26; Payne 2006: 177 vd.

⁷⁷ Marr 1919: Sayce 1929: 100; Meşçaninov 1931-32: 160-164; Friedrich 1933: 37, no. 7; Melikişvili 1960: no. 159; König 1955-57: no. 108; Payne 2006: 239.

⁷⁸ Lehmann-Haupt 1928-1935: no. 27; Tseretheli 1939: no. 10-11, lev. 18-19, res. 32-35; König 1955-57: no. 23; Melikişvili 1960: no. 36; Ceylan 2002b: 14-15.

⁶³ Salvini 1967: 22 vd.; Salvini 2006: 64

⁶⁴ Pehlivan 1984: 82 vd.; Pehlivan 1991a: 30 vd.

⁶⁵ Çilingiroğlu 1994: 9 vd.

⁶⁶ Ceylan 2015.

⁶⁷ Luckenbill 1968: 270; Pehlivan 1991a: 33-34.

⁶⁸ Özgül 2011a: 94.

⁶⁹ König 1955-57: no. 23; Melikişvili 1960: 128; Pehlivan 1991a: 21; Ceylan 2002b: 14-15.

önden gitti. Menua der ki; Diauehi Ülkesini ele geçirdim. Kralî kent Şaşili'yu savaşta ele geçirdim, ülkeyi yıktım, kaleleri yerle bir ettim. Şeşetinele Ülkesine, Zua kentine kadar ulaştım. Utuha Kenti'ni.... Menua der ki, Diauehi'nin kralı Utupurşini önüne çıktı, ayaklarıma kapandı, önümde secde etti. Merhamet gösterdim. Haraç ödemesi koşulu ile hayatını bağışladım. Altın ve gümüş verdi. Geri dönecek tutsakları tümüyle serbest bıraktım. Menua der ki;.... Oradan iki kralı, yani Baltulhi boyunun ülkesininkini ve Haldiriulhi Kenti'nin ülkesininkini aldım. O ülkeye özgü olan tahkimatlı kaleleri ele geçirdim. Menua der ki; Her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse, her kim bir başkasına yaptırırsa, her kim değişik bir şey söylerse, ben yaptım derse, Tanrı Haldî, Tanrı Teişeba, Tanrı Şivini ve bütün tanrılar onu gün ışığından yoksun etsin.”

Yazılıtaş Yazıtından anlaşıldığı gibi Urartu kralı, Diauehi'nin kralı Utupurşini'nin kendisine yalvardığını ve merhamet dilendiğini belirtmektedir. Başta altın ve gümüş olmak üzere ganimetler almış ve onu vergi vermek koşulu ile serbest bırakmıştır. Yazıttan, Diauehi'nin başkentinin Şaşılı olduğunu öğrenmekteyiz. Süngütaş (Zivin) Yazıtı'ndan da Diauehi ülkesinin başkentinin Şaşılı olduğu ve ele geçirildiği vurgulanmaktadır.

Urartu kralının bölgeye geçici olarak değil kalıcı olarak geldiğini gösteren en önemli kalelerden biri Pasinler kalesidir. Pasinler ovasında kurulan Pasinler Kalesi Urartular tarafından yeniden düzenlenerek askeri ve idari merkez olarak kullanılmıştır⁷⁹. Erzurum Müzesi adına 2001 yılında Müze Müdürü Erkmen ile bilimsel başkanlığını Ceylan'ın yürüttüğü kazı sonucu, kral Menua dönemine ait duvarlar ortaya çıkarılmıştır⁸⁰. “Hasankale Yazıtı”nda Menua şunları söylemiştir⁸¹:

“Tanrı Haldî'nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua bu kaleyi kusursuz bir şekilde yaptırdı. Tanrı Haldî'nin büyüklüğüyle, İşpuini oğlu Menua güçlü kral, büyük kral, Biainili ülkesinin kralı ve Tuşpa şehrinin kahramanıdır.”

Kral Menua, bölgedeki diğer bir yazıt olan “Delibaba Yazıtı”nda, bölgede yaptırdığı ikinci bir kaleden bahsetmektedir⁸².

“Tanrı Haldî'nin kudretiyle İşpuini oğlu Minua bu kaleyi kusursuz bir şekilde yaptırdı. Tanrı Haldî'nin büyüklüğüyle, İşpuini oğlu Minua, güçlü kral, büyük

kral, Biainili Ülkesi'nin kralı ve Tuspa Şehri'nin kahramanıdır.”

I. Argiştî (MÖ 786-764) Menua'dan sonra Urartu tahtına çıkmış, babasının politikalarını devam ettirmiştir. Diauehi Coğrafyası, I. Argiştî döneminden başlayarak, Urartu egemenliğine geçmiştir. Argiştî'nin oğlu II. Sarduri (MÖ 764-735) zamanında da bölgeye yapılan seferlerin olduğu yazıtlardan anlaşılmaktadır. Makale konumuz olan Avnik Kalesinde ki II. Sarduri dönemine ait Güzelhisar (Avnik) yazıtı da bunlardan biridir. Ortaçağ'da mezar taşı olarak kullanılmış ve çok tahrip olmuş bu yazıtta şu ifadeler yer almaktadır⁸³.

“... yaşam(?)'ının önemin)den dolayı(?) (onu) oradan uzaklaştırdı(?). Argiştî oğlu Sarduri, güçlü kral ve Tuspa Şehri'nin kahramanıdır.”

Kaynaklarda Sarduri'den sonra bu coğrafyadan hiç söz edilmemiştir. Diauehi ülkesi, “Dünyanın Kralı” olarak kendilerini tanımlayan Urartu Krallığı'nın bir parçası olmuştur. MÖ 585'den hemen önce Doğu Anadolu Bölgesi'nin Med Devleti'nin egemenliği altına girdiği görülmektedir⁸⁴.

Pasin Ovasında, MÖ 580'lerde Urartuların yıkılmasından sonra Akhamenid, Part, Roma, Bizans, Gürcü, Saltuklu, Selçuklu, Anadolu Selçuklu, İlhanlı, Çobanoğulları, Celayirliiler, Eretnağulları, Karakoyunlular, Akkoyunlular Safeviler ve Osmanlılar egemenliklerini sürdürmüşlerdir⁸⁵.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Urartular, MÖ IX-VI. yüzyıllar arasında Doğu Anadolu'da çok büyük bir siyasi yapı oluşturmuşlardır. Urartular, Pasin ovasında başta Diauehi olmak üzere yerel beylikleri itaat altına almak adına bölgeye askeri amaçlı birçok sefer düzenlemişlerdir. Nitekim Pasinler Yazıtı başta olmak üzere bölgedeki diğer yazıtlar Urartuların bölgenin kontrolünü ele geçirmek amaçlı seferler gerçekleştirdiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca Urartuların tarım ve hayvancılık bakımından Erzurum ve Pasin Ovalarını da değerlendirmeye çalıştığı bir gerçektir. Bölgede güçlü bir krallık olan Diauehi Krallığı ile sürekli bir mücadele içinde olması, Urartuların özellikle MÖ IX. yüzyıldan itibaren bölgede yoğun olarak kale, savunma amaçlı garnizon, gözetleme kulesi vb. mimari yapılar yapmasına neden olmuştur. Urartular bölgeye geldiklerinde Tunç Çağında kurulmuş ve daha sonra Diauehi/Dayaeni Krallığı tarafından kullanılan birçok kaleyi hâkimiyetleri altına alarak tekrardan düzenleyip kullanmışlardır. Erzurum bölgesinde yapmış

⁷⁹ Pasinler Kalesi kazıları sırasında elde edilen keramik verileri kalenin Tunç Çağından itibaren yerleşim gördüğünü göstermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Erkmen/Ceylan 2003: 17-28.

⁸⁰ Erkmen/Ceylan 2003: 17-28.

⁸¹ Sauley 1853, tab. 2; Lehmann-Haupt 1928-1935: no. 60, 6, tab. 23; König 1955-57: no. 441; Melikişvili 1960: no. 69; Payne 2006: 89 vd.

⁸² Sembatiants 1910: 192; König 1955-57: no. 43; Melikişvili 1960: no. 68; Payne 2006: 89.

⁸³ Melikişvili 1971: no. 426; Aydın 1991: 323 vd.; Kozbe/Ceylan 2008: Avnik; Ceylan 2003: 315.

⁸⁴ Kleiss 1970: 52-53; Çilingiroğlu 1994: 114.

⁸⁵ Konukçu 1992: 14 vd.; Turan 1993: 42.

Figure 2: Avnik (Güzelhisar) Köyü / *Avnik (Güzelhisar) Village*

Figure 3: Avnik (Güzelhisar) Köyü / *Avnik (Güzelhisar) Village*

Figure 4: Avnik Kalesi / Avnik Fortress

Figure 5: Avnik Kalesi / Avnik Fortress

olduğumuz yüzey araştırmalarında Urartular tarafından kullanıldığını düşündüğümüz ve bu tezimizi mimari ve keramik verileri ile desteklediğimiz kaleler, gözetleme kuleleri, kaya basamaklı su tünelleri, kaya mezarları, su göletleri ve su sarnıçları gibi çok sayıda arkeolojik veri elde edilmiştir⁸⁶. Pasinler ve çevresinde Urartularla ilişkilendirdiğimiz askeri amaçlı kullanılmış birçok kalenin eteklerinde yerleşim yerleri ve nekropol alanları göze çarpmaktadır⁸⁷.

Urartu Devleti, arazi yapısı, yollar, su kaynakları, maden yatakları ve bölgenin stratejik durumunu dikkate alarak kaleler inşa etmiş veya bölgede var olan kalelere hâkim olmaya çalışmıştır. Ancak bu bölgede Urartuların kullanmış olduğu kalelerin büyük bir kısmı Tunç Çağında ve daha sonraki dönemlerde özellikle Diauehi/Dayaeni Krallığı tarafından inşa edilmiştir. Urartular

⁸⁶ Pasinler Kalesi, Pasinler Kaya Mezarı, Köprüköy Marifet Kaya Mezarı, Pasinler Sürbahan Kaya Mezarı, Horasan Hasanbey Kaya Basamaklı Su Tüneli, Horasan Yıldırım Göleti vb. Urartu özelliği gösteren mimari yapılar bölgede yoğun bir şekilde görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bak. Ceylan 2008; Ceylan 2015.

⁸⁷ Horasan Güzelyayla Höyüğü, Horasan Hasanbey Kalesi ve Yerleşim Alanı, Pasinler Çöğender Höyük, Pasinler Hanahmet Yayla Yerleşmesi ve bunun gibi birçok merkezde Orta Demir Çağ keramik verilerine rastlanmış olup yoğun bir yerleşime tabi olduğu görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bak. Ceylan 2015.

düzenledikleri seferlerde ele geçirdikleri kaleleri kendi ihtiyaçları doğrultusunda yeniden düzenlemiş, bu sayede hem bölgeyi kontrol etmeyi amaçlamış hem de kendi lojistik ihtiyaçlarını karşılamayı düşünmüşlerdir⁸⁸. Erzincan-Erzurum-Bayburt-Gümüşhane hattı boyunca diğer bir deyişle Diauehi ülkesinin büyük bir kısmında var olan gümüş, kurşun, bakır ve demir madenleri Urartuların bölgede en çok ihtiyaç duydukları madenlerdir⁸⁹. Dolayısıyla Avnik (Güzelhisar) Kalesi, Urartuların kuzeydeki Pasinler-Erzurum-Erzincan istikametine giden yolların güvenliğini sağlamak, maden bölgelerini kontrol altına almak, diğer taraftan tarım ve hayvancılık bakımından bereketli olan Pasin Ovasından faydalanmak için Pasinler Kalesi ile birlikte bölgede kullanmış oldukları önemli bir idare merkezidir (Fig. 2).

Avnik Kalesi, Eskiçağ'ın olduğu kadar Ortaçağ'ın da meşhur kalelerinden biridir. Kaleleri fethetmekte çok başarılı olan Timur dahi, 14 Temmuz 1394 yılında kaleyi 26 günlük bir kuşatma sonunda alabilmiştir. Çünkü aşılması zor ve üç sıra surla çevrili olan kale çok sarp bir kayalık üzerine inşa edilmiştir⁹⁰ (Fig. 4-5).

Urartular için çok önemli olan bu kalede Ceylan başkanlığında yürüttüğümüz yüzey araştırmalarının ilki 2001 yılında gerçekleştirilmiştir. İlerleyen yıllarda kalede gözlem, teknik analiz ve çizim amaçlı çalışmalar yapılmıştır.⁹¹

Hasankale'nin 38 km. güneyinde bulunan kale, Güzelhisar Köyü'nün içinde ve kayalık bir alanda bulunmaktadır (Fig. 3). Erzurum'un 74 km güneyinde, Köprüköy ilçesinin ise 18 km güneydoğusundadır. Kale, deniz seviyesinden 2000 m. yüksekte yer almaktadır. Keramik verileri kalenin Tunç Çağından itibaren yerleşim gördüğünü göstermektedir (Fig 19-21).

Avnik Kalesine; Pasinler Ovası'nı ikiye ayıran, Aras nehrinin geçtiği Çobandede Köprüsü'nden güneydoğuya devam eden yol boyunca Yağan, Has-Nigâr ve Tavus köylerine giden yoldan ulaşılmaktadır. Avnik Çayı boyunca dar ve uzun vadileri kontrol altında tutan kale, ana kaya üzerine kurulmuştur. Gocir Dağı, Ateş Tepesi, Postlu Baba, Topçu ve Kireçli Tepelerine hâkim bir alanda yer almaktadır. Has-Nigâr, Tavus, Vağaver (Ağaver), Hozavanz, Yukarı Kızılcıca, Ekrek, Alaca, Topçu, Çatal Viran köyleri ile bağlantısı olan kale, hayvancılık ve yaylacılık açısından zengin bir arazi yapısının olduğu yere kurulmuştur (Fig. 6).

Kalenin kuzeyinden Erzurum-Karayazı karayolu geçmektedir. Kalenin hemen altında Uludere adı verilen

⁸⁸ Belli/Konyar 2003: 90-92.

⁸⁹ Ryan 1954: 11, 23, 52; Belli 2000: 374 vd.

⁹⁰ Şami 1987: 186 vd.; Yazdı 2013: 245; Konukçu 1992: 96.

⁹¹ Ceylan 2003: 315; Ceylan 2008: 104.

Figure 6: Avnik Kalesinden Tarihi Yolların Görüntüsü / *The View Of Historical Paths From Avnik Fortress*

bir çay akmakta ve yol boyunca kuzeye doğru devam etmektedir. Kalenin 2 km kuzeybatısında Karataş Kalesi⁹² ve Avnik Kalesinin 3 km doğusunda ise Harami Kalesi yer almaktadır⁹³. Avnik Kalesi Urartular tarafından kullanılan bu iki küçük kalenin tam ortasında stratejik bir noktadır.

2015 yılında kalede yaptığımız detaylı çalışmalar sonucunda elde edilen tipik Urartu keramik bulguları ve Avnik Yazıtı ışığında bu kalenin Urartu döneminde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Avnik gibi stratejik konumda yer alan diğer kaleler ile Urartular, bölgenin tüm yollarını ve ovalara açılan tüm geçitlerin kontrolünü sağlamaktaydılar.

Bölgede, Menua dönemine ait Hasankale Yazıtı⁹⁴, Delibaba Yazıtı⁹⁵, Yazılıtaş Yazıtı⁹⁶, Süngütaş (Zivin) Yazıtı⁹⁷ bulunmaktadır. Ayrıca, Avnik Kalesi Karataş Kalesi, Harami Kalesi, Aydınso Kaya Mezarı, Yiğityolu Kalesi, Hasanova Kaya Mezarı, Hasanova (Sarıkaya)

⁹² Günaşdı/Topaloğlu vd. 2012: 49-70; Karataş Kalesi'ndeki ilk bilimsel çalışmaları A. Ceylan başkanlığında 2012 yılında gerçekleştirdik.

⁹³ Ceylan 2003: 315; Ceylan 2008: 111.

⁹⁴ Saulcy 1853: tab. 2; Lehmann-Haupt 1928-1935: no. 60-61, tab. 23; König 1955-57: no. 441; Melikişvili 1960: no. 69; Payne 2006: 89vd.

⁹⁵ Sembatiants 1910: 192; König 1955-57: no. 43; Melikişvili 1960: no. 68; Payne 2006: 89.

⁹⁶ Lehmann-Haupt 1928-1935: no. 27; Tseretheli 1939: no. 10-11, lev. 18-19, res. 32-35; König 1955-57: 23; Melikişvili 1960: no. 36; Ceylan 2002b: 14-15.

⁹⁷ Sarıkamış'a 35 km. uzaklıkta olan Zivin Kalesi ilçenin güneybatısında yer almaktadır. 1890 m. rakıma sahip olan kalenin kurulduğu anakaya 40 m. yüksekliktedir. Zivin Çayı, kalenin kuzeybatısından Aras Irmağına dökülmektedir. Doğu Anadolu'yu Kafkaslara bağlayan yolu kontrol altında tutması nedeniyle stratejik bir kaledir. Kaleye ait yazıt çok tahrip edilmiştir. Rus işgali sırasında Tiflis müzesine götürülmüştür. Zivin Kalesi (Süngütaş) yazıtında, Urartu kralı Menua'nın kuzey seferi ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Yazıt günümüzde Tiflis Müzesi'ndedir. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Tseretheli 1939: no. 10; König 1955-57: 24; Melikişvili 1960: 37.; Pehlivan 1991a: 34 vd.; Ceylan 2001a: 63; Payne 2006: 70.

Figure 7: Güneydoğu Sur Duvarı / *Southeast Avnik Fortress Walls Wall*

Figure 8: Güney Sur Duvarı / *Avnik Southern Wall Of The Fortress*

Kalesi, Çelikli Kaya Mezarı gibi önemli Urartu merkezleri ile aynı yol güzergahı üzerinde bulunmaktadır. Bu merkezlerin aynı yol güzergâhı üzerinde bulunmaları aralarında bir bağlantının olduğunu ortaya koymaktadır.

Kalenin kitabesi Urartu kralı II. Sarduri (MÖ 764-735) dönemine ait olup günümüzde Erzurum Müzesi'ndedir⁹⁸. Yazıt, Güzelhisar köyü halkı tarafından götürülüp mezar taşı olarak kullanılmış, daha sonra köy camisinin dış duvarında kullanılmıştır. Kitabenin yüksekliği 76 cm, genişliği 39 cm, kalınlığı ise 21 cm'dir. II. Sarduri dönemine ait olan kitabede şu ifadeler yer almaktadır⁹⁹ (Fig 17-18).

... yaşam(?) (ının önemin)den dolayı(?) (onu) oradan uzaklaştırdı(?). Arğıştı oğlu Sarduri, güçlü kral ve Tuspa Şehri'nin kahramanıdır.

2015 yılında kalede detaylı bir çalışma yaptık. Bu çalışmalarda, oldukça sarp bir alana konumlanan kalenin karmaşık bir planı olduğu görülmüştür. Kalenin hemen ana kaya üzerinden başlayan ve üç sıra sur ile oluşturulmuş

⁹⁸ Aydın 1991: 323 vd.

⁹⁹ Orthmann 1968-69: 77-78.

GEÇİTLER ÜLKESİNDE ÖNEMLİ BİR URARTU KALESİ: AVNİK

Figure 9: Kaya Basamakları / Rock Stairs

Figure 10: Kutsal Alan Ve Kaya Nişi / Sacred Area

Ortaçağ sur duvarlarının büyük bir kısmı ayakta. Özellikle güneydoğu sur duvarları ayakta olan kalenin kuzey sur duvarları biraz daha fazla tahrip olmuştur. Sur duvarlarının horasan harcı kullanılarak yapıldığı görülmektedir. Kalede yaptığımız ayrıntılı incelemelere rağmen kalenin hiçbir kesiminde Urartu sur duvar izine rastlanılmamıştır. Bundaki en büyük etken kalenin Güzelhisar köyünün hemen üzerinde yer almasıdır (Fig. 7-8). Köylülerin köy evlerinin inşasında kaledeki taşları kullandığı görülmektedir. Avnik yazıtının da köydeki bir cami duvarında kullanılmış olması bu fikrimizi desteklemektedir. Bununla birlikte Urartu kale mimarisinin temel özelliklerinden olan ve benzerlerine bölgede tespit edilen merkezlerde rastlanılan kaya basamakları ve su sarnıçlarının kaledeki varlığı dikkat çekicidir¹⁰⁰ (Fig. 9-13, 15). Doğu-batı doğrultulu yapılan kalenin girişi, daha az eğimli olan güney tarafındadır. Birçok girişi olduğunu düşündüğümüz kalenin giriş kapıları zamanla tahrip olmuştur. Deprem gibi doğal afetlerle zarar gören kalenin yıkılan taşları, zamanla köy evlerini tehdit eder hale gelmiştir. Kalenin kuzeyinde 2 m. genişliğinde ve 2.30 m. yüksekliğinde bir su sarnıcı bulunmaktadır. Mimari olarak Urartu özelliği taşıyan sarnıç, ana kayaya oyularak yaklaşık 7 m. yükseklikteki bir taş oyuğunun içine yapılmıştır¹⁰¹.

¹⁰⁰ Belli 2000b: 394 vd.; Ceylan 2015: 164, 302 vd.; Özgül 2015: 69 vd.

¹⁰¹ Ceylan 2008: 171 vd.

Figure 11: Kuzey Su Sarnıcı / Northern Water Cistern

Figure 12: Doğu Su Sarnıcı Yukarıdan Görünüş / Aerial Viewpoint Of East Water Cistern

Kalenin hemen güney tarafında kuzeyi ile güneyi arasında geçişi sağlayan bir yerde ana kayaya yontulmuş 2.45 m. genişliğinde ve 9 m. uzunluğunda bir kutsal alan yer almaktadır (Fig. 10, 16). Kutsal alan 6 metreden sonra bir tahribatla sanki ikiye bölünür bir vaziyet almaktadır. Ana kayadan 1,5 m. yüksekteki bir platform üzerine yapılan kutsal alanın tam ortasında bir kaya nişi bulunmaktadır. 80x70 cm. ölçülerinde olan niş, ana kayaya yontulmuş bir durumdadır (Fig. 10). Benzerlerine Erzincan Sırataşlar Kalesinde ve Avnik Kalesine çok yakın bir konumda yer alan Karataşlar Kalesinde rastlanılmaktadır¹⁰².

¹⁰² Ceylan 2008: 73 vd.; Ceylan 2015: 209 vd.; Günaşdı 2015: 113-131.

Figure 13: Doğu Su Sarnıcı / *East Water Cistern*

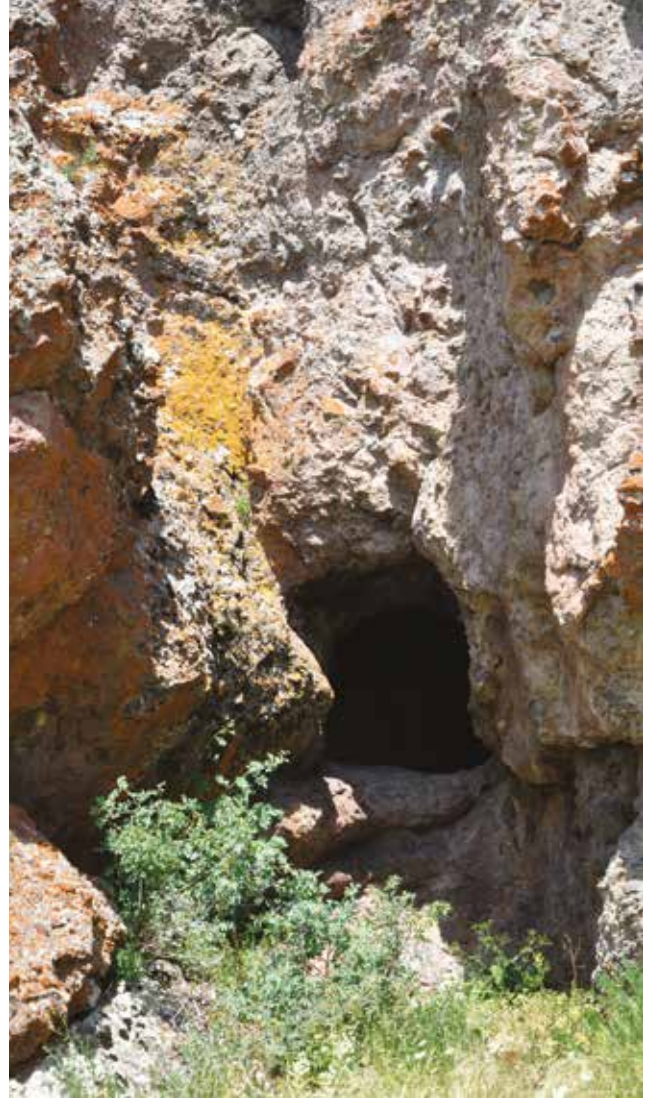

Figure 14: Avnik Kalesinin Kuzeyindeki Mağara / *Northern Cave of Avnik Castle*

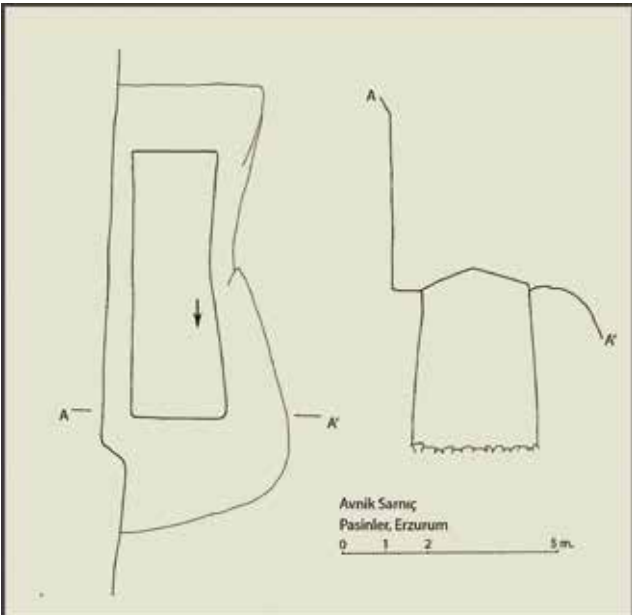

Figure 15: Avnik Kalesi Su Sarnıçları / *Avnik Fortress Water Cisterns*

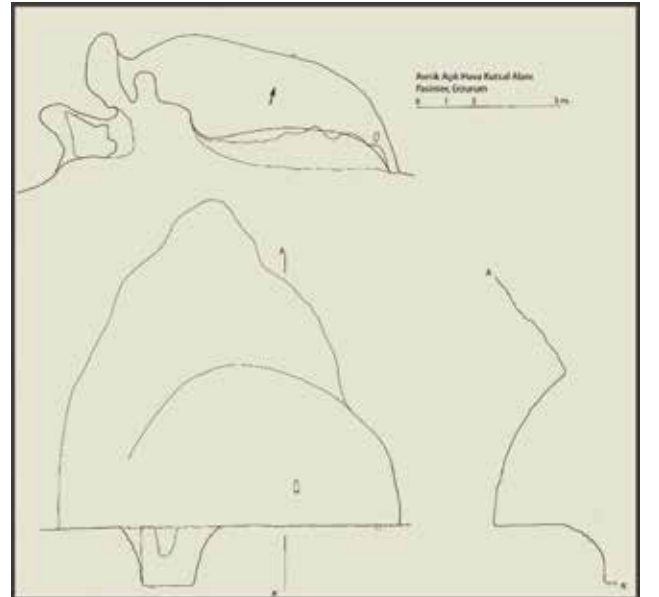

Figure 16: Kutsal Alan ve Kesiti / *Sacred Area and Section*

Figure 17: Urartu Kralı II. Sarduri Dönemine Ait Kitabe / *The Urartian Inscription Dated To Sarduri King (II) from Avnik Fortress*

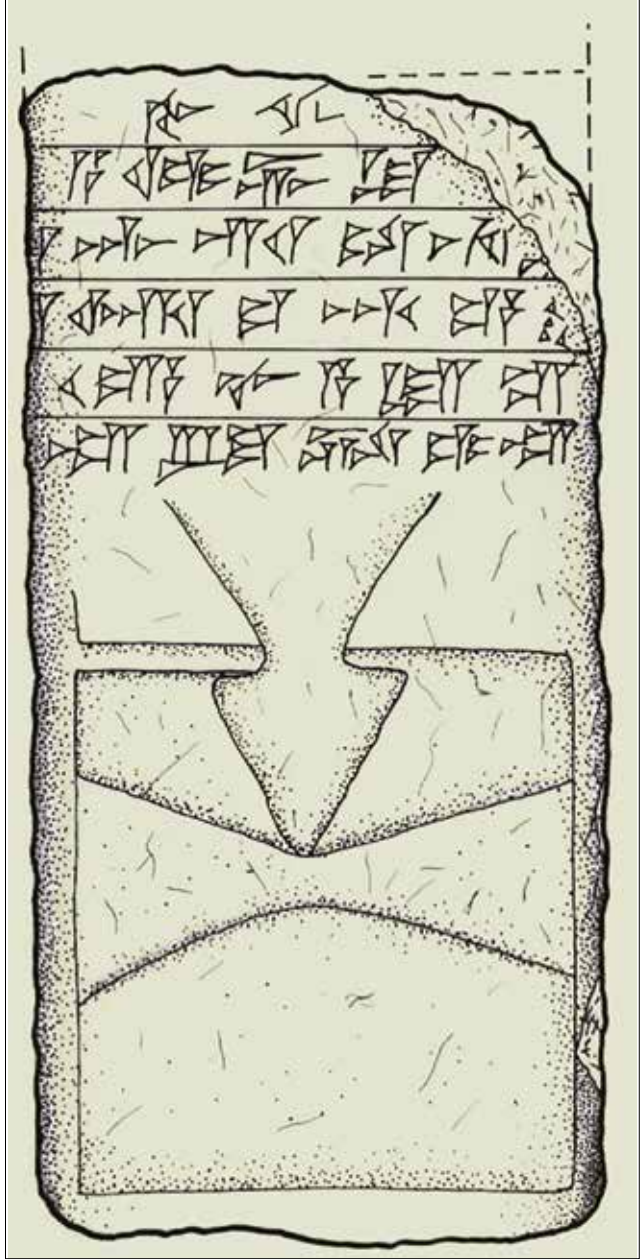

Figure 18: Urartu Kralı II. Sarduri Dönemine Ait Kitabe / *The Urartian Inscription Dated to Sarduri II from Avnik Fortress*

Figure 19: Avnik Kalesi Keramikleri / *Avnik Fortress Ceramics*

Kalenin doğu tarafında Avnik Çayı'nı gören ikinci bir su sarnıcı daha tespit edilmiştir. Ana kayanın hemen bitiminde ve ana kayaya bitişik bir durumdaki sarnıç, 2x3 m. ölçülerindedir.

Ana kaya üzerine düzeltilerek yapılmış platformlar, mimari yapılar için temel oluşturmuştur. Kalenin kuzeyinde 1x1.20 m. ölçülerinde depo maksatlı kullanılmış ve kabaca düzeltilmiş bir mağara vardır. Mağara yaklaşık 5 m. kadar ana kayanın içine doğru gitmektedir. Bu mağara ile birlikte 3 tane daha mağaranın olduğu görülmektedir. Muhtemelen bu mağaralar da diğer mağara gibi depo maksatlı kullanılmıştır. (Fig. 14) Kalenin hemen güney yamaçlarında olan ve 2 m. genişliğe sahip kaya basamakları, belirli bir eğimle

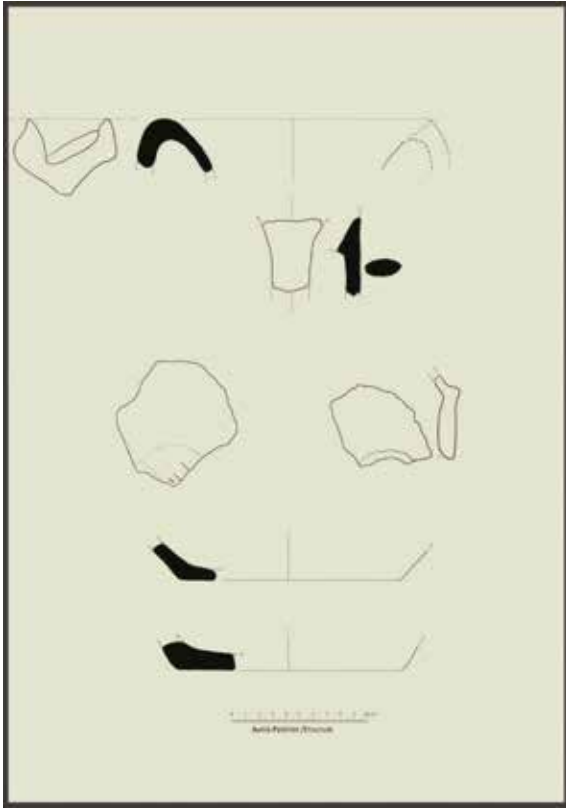

Figure 20: Keramik Çizimleri / Ceramic Drawings

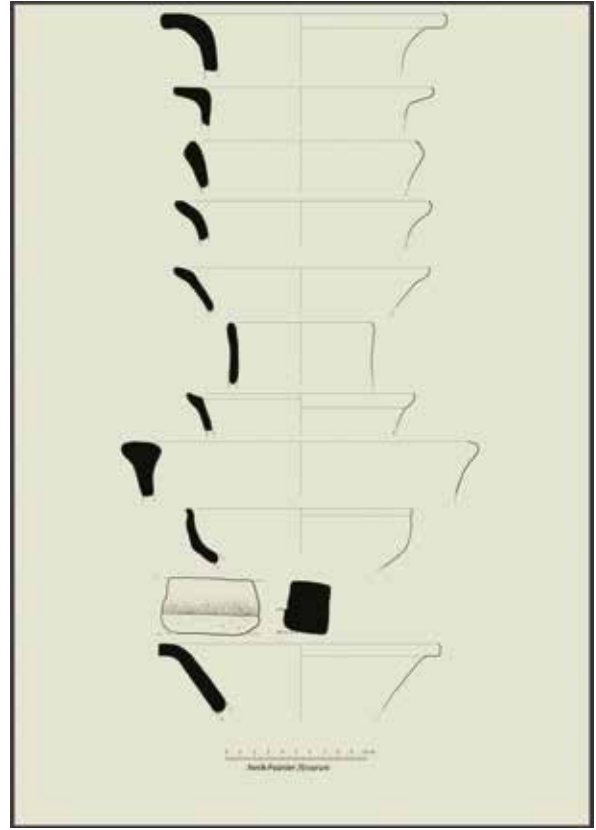

Figure 21: Keramik Çizimleri / Ceramic Drawings

aşağıya doğru inmektedir. Kaledeki bu kaya basamaklı mimari yapılara, Horasan Hasanbey Kalesinde¹⁰³ ve Dellal Kaya Basamaklı Su Tünelinde¹⁰⁴ vb. rastlamaktayız.

Avnik Kalesi yüzey araştırmaları sonucunda tespit edilen keramik parçaları Tunç Çağ, Demir Çağ ve Ortaçağ dönemlerine tarihlendirilmiştir. Buradan hareketle Urartuların bölgeye geldiklerinde bu kalenin muhtemelen Diauehi krallığı tarafından kullanıldığı düşünülmektedir. Urartu seferleri sonucu kale ele geçirilerek Pasinler Kalesi ile birlikte bölgenin önemli bir idari merkezi haline getirilmiştir.

SONUÇ

Urartu Devleti'nin Demir Çağı'nda yüksek bir uygarlık meydana getirmesinin sebebi, coğrafyayı iyi kullanmalarına bağlıdır. Yüksek rakımlı bir plato, çok sert geçen kışlar ve ulaşım zorluğuna rağmen döneminin en başarılı uygarlıklarından biri olmuştur. Urartu Devleti'nin kuzeye doğru yayılma politikaları kapsamında kullanmış oldukları Avnik Kalesi, Pasinler Kalesi ile birlikte Urartuların bölgedeki en önemli idare merkezlerinden biri olmuştur. Avnik (Güzelhisar)

Kalesi, Pasinler istikametine giden yollarının güvenliğini sağlamak, tarım alanlarını kontrol etmek ve bölgenin zenginliklerinden yararlanmak amacıyla kullandığı bir kaledir.

Urartu kralı Menua krallık döneminde (MÖ810-/786), çok köklü askeri ve ekonomik reformlara imza atmıştır. Bu dönemde devlet, her yönden olduğu gibi yol ve ulaşım alanında da büyük bir ilerleme kazanmıştır. Örneğin Tuşpa'dan başlayıp Erciş-Patnos-Tahir Geçidi-Horasan-Erzurum yolu bu kral döneminde yapılmıştır. Buna ilaveten, Erciş-Ahlat-Tatvan-Muş-Bingöl-Elazığ-Malatya yolu da yine Menua döneminde yapılmıştır¹⁰⁵. Bununla birlikte Kafkaslar'dan başlayıp Kars üzerinden Horasan'a ulaşan diğer bir Urartu yolu ise bölgenin güçlü bir merkezi olan Horasan'da birleşmektedir. Horasan'dan ikiye ayrılan yol güzergâhı, Hınıs ve Tekman'dan gelen yollar ile bölgenin ikinci büyük idare merkezi olan Avnik'e ulaşmaktadır. Dolayısı ile Avnik, Urartular'ın bölgedeki jeopolitik ve jeostratejik yönden çok önemli bir kalesidir¹⁰⁶. Urartular tarafından

¹⁰⁵ Belli, 2000: 413.

¹⁰⁶ Uzun zamandır yürüttüğümüz yüzey araştırmalarında tespit ettiğimiz Patnos- Hınıs-Tekman üzerinden gelen ve Avnik'e ulaşan yeni bir Urartu yolunun varlığı önemlidir. Bu yol aynı zamanda, Erzurum'a ulaşmada daha korunaklı ve kısadır. Bu yüzden, bu yol şebekelerindeki yoğun bir şekilde Urartu yerleşimleri ve kalelerinin olması bu açıdan önemli bir veridir.

¹⁰³ Üngör/Bingöl vd. 2014: 62; Ceylan 2015: 302 vd.

¹⁰⁴ Topaloğlu/Günaşdı vd. 2011:4; Ceylan 2015: 158.

kullanılmış olan Karataş Kalesi¹⁰⁷, Harami Kalesi¹⁰⁸, Kaptır Kalesi¹⁰⁹, Yiğityolu Kalesi¹¹⁰ ve Urartular dönemine tarihlendirilmiş olan Aydınso Kaya Mezarı¹¹¹, Hasanova Kaya Mezarı¹¹², Çelikli Kaya Mezarı¹¹³ bu yol güzergâhındaki önemli Urartu mimari kalıntılarıdır.

Bu yolların geçtiği yerlerde Urartular döneminde inşa edilen, Harami Kalesi, Köprüköy Kaptır Kalesi ve Karataş Kalesi, Urartular'ın Avnik Kalesi'nin etrafını güçlendirmek ve kontrol etmek için ne kadar önem verdiğini gösterir. Ayrıca bu kalelerdeki Urartu dönemine ait kaya basamaklı su tünelleri, Urartu kaya mezarları, anıtsal kaya işaretleri, elde edilen keramik verileri ve Avnik Kitabesi, bu bölgedeki Urartu varlığının güçlü mimari delilleridir.

Kale, mimari bakımdan ana kaya yontularak yapıldığı için kale içerisinde birçok platform söz konusudur. Çok geniş bir alana yayılan kalede Urartu duvar kalıntısına rastlanmaması kalenin yerleşim yeri içinde bulunması ve doğal afetlerin yapmış olduğu tahribat ile açıklanabilir. Köydeki yapılaşmaya bakıldığında köy evlerinin birçoğunda kaleden getirilen taşların kullanıldığı görülmektedir. Bu durumda, kaledeki Urartu duvarlarının tahribat esnasında yok olduğunu söyleyebiliriz. Kalede, sarnıçlar, kutsal alan, kabaca düzeltilmiş mağaralar ve kaya basamakları dikkat çeken mimari kalıntılardır¹¹⁴. Bununla birlikte bölgedeki Menua dönemi yazıtları ve kaledeki II. Sarduri dönemine ait yazıt, Urartu Devleti'nin bölgeye ne kadar önem verdiğinin bir kanıtıdır.

Urartu Devleti'nin Erzurum ve çevresine yönelik askeri seferlerinde önemli bir fonksiyon üstlendiğini düşündüğümüz Avnik Kalesi, önemli Urartu yollarının ve karakollarının kesişme noktasında yer almaktadır. Avnik Kalesi'nin 2 km kuzeybatısındaki Karataş Kalesi¹¹⁵ ve 3 km. doğusundaki Harami Kalesi'nin¹¹⁶ Urartu tarafından kullanıldığına dair elimizde keramik ve mimari kanıtların olması, yukarıda değindiğimiz Avnik Kalesi'nin diğer büyük kaleler ile olan bağlantısını işaret etmektedir. Bu kadar kısa mesafelerle

yapılan bu kalelerin varlığı yukarıda değindiğimiz Avnik Kalesi'nin bir idari merkezi olması konusunda bize ipuçları verir¹¹⁷.

Kalede yaptığımız incelemelere bağlı olarak Urartu Devleti'nin mimari kalıntılarının tam olarak ortaya çıkarılması için bazı kısımlarda kazı yapılması kaçınılmazdır. Özellikle üst kısımlarda yer alan kutsal alan ve kaya basamaklarının olduğu alanlardaki Urartu dokusunu tam anlamıyla aydınlatmak için kazı yapılması gereklidir. Kalede yapılacak olan kazı çalışmaları sayesinde net bilgiler ortaya çıkacaktır. Yüzey araştırmaları ve kazı çalışmalarının artması sayesinde, özellikle MÖ I. binde bölgedeki faaliyetleri hızla artan Urartuların varlığı ve bölgedeki amacı arkeolojik kanıt ve materyallerle ortaya konacaktır.

¹⁰⁷ Ceylan 2015: 209 vd.

¹⁰⁸ Ceylan 2008: 111 vd.

¹⁰⁹ Ceylan 2008: 275 vd.

¹¹⁰ Ceylan 2015: 107 vd.

¹¹¹ Çevik 2000: 128, lev 56; Ceylan 2015: 105 vd.

¹¹² Çevik 2000: 122 vd. lev 41b; Ceylan 2015: 109 vd.

¹¹³ Çevik 2000: 25 vd.; lev. 72a; Ceylan 2015: 114 vd.

¹¹⁴ Ceylan 2008: 171 vd.; Ceylan 2015: 302 vd.

¹¹⁵ Ceylan 2015: 209 vd. Karataş Kalesi'nde 2015 yılı içerisinde gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırmalarında köyün hemen alt tarafında bir şahsın bahçesinde ana kaya oyularak yapılmış açık hava tapınağı ve Orta Demir Çağ'a ait keramik verileri tespit edilmiştir.

¹¹⁶ Ceylan 2008:111 vd.

¹¹⁷ Pasin Ovası'nın diğer taraflarında Pasinler Kalesi ve Avnik Kalesi gibi sarp ve yüksek kaleler bulunmamaktadır. Harami Kalesi, Karataş Kalesi gibi kaleler, Avnik ve Pasinler Kalesi gibi idari ve askeri merkezleri koruma amaçlı yapılmışlardır. Bölgedeki en stratejik kaleler, Avnik ve Pasinler Kaleleridir.

KAYNAKÇA

- ADONTZ, N., 1946.
Historie d' Armenia: les Origines du Xe Siecle au VIe (V.J.C.). Paris.
- AKURGAL, E. 2007.
Anadolu Uygarlıkları. İstanbul.
- ALPMAN, A. 1981.
"Hurriler", AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi 14/25: 284-312.
- AMİRAN, R. 1952.
"Connections between Anatolia and Paletsine in the EBA". Israel Exploration Journal 2: 89 - 103.
- ARSEBÜK, G. 1974.
Altınova'da Koyu Yüzlü Açıklı ve Karaz Türü Çanak Çömlek Arasındaki İlişkiler Sorunu. (İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul.
- ARSEBÜK, G. 1986.
"Altınova'da (Elazığ) Başlangıcından İlk Tunç Çağının Sonuna Kadar Kültür Silsilesi ve Sosyal Tabakalanma Sorunu". IX. Türk Tari Kongresi. Cilt I. Ankara: 67-72.
- ATALAY, İ. 1992.
Türkiye Coğrafyası. İstanbul.
- AYDIN, N. 1991.
"Güzelhisar Urartu Kitabesi". Belleten, LV/213: 323-329.
- BELLİ, O. 1982.
"Urartular", Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi I. İstanbul: 139-208.
- BELLİ, O. 2000a.
"Eskiçağ Dünyasının En Büyük Madenci Krallığı: Urartular", Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999), (Ed. O. Belli). Ankara: 371-378.
- BELLİ, O. 2000b.
"Dünya'nın En Büyük Hidrolik Uygarlığı: Urartular", Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999), (Ed. O. Belli). Ankara: 394-402.
- BELLİ, O./KONYAR, E. 2003.
Doğu Anadolu Bölgesi'nde Erken Demir Çağı Kale ve Nekropoller / Early Iron Age Fortresses and Necropolises in East Anatolia. İstanbul.
- BİNGÖL, A. 2013.
"Hurrilerin Siyasi Organizasyonu", Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 6/1: 115-133.
- BİNGÖL, A./CEYLAN A. vd. 2010.
"2008 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüze Araştırmaları", 27. Araştırma Sonuçları Toplantısı-2. Ankara: 375-398.
- BİTTEL, K. 1945.
Önasya Tarih Öncesi Çağlar: Mısır, Filistin, Suriye. (Çev. H. Çambel). İstanbul.
- BURNEY, C.A. 1958.
"Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age", Anatolian Studies VIII: 157-209.
- BURNEY, C. A., 1966.
"First Season of Excavation of the Urartian Citadel of Kayalıdere", Anatolian Studies 16: 55-111.
- BURNEY, C.A/LANG, D.M. 1971.
The Peoples of the Hills. London.
- CEYLAN, A. 1994.
M.Ö. II ve I. Binde Devletlerarası İlişkiler, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi) Erzurum.
- CEYLAN, A. 2000.
"1998 Yılı Erzincan Yüze Araştırması", 17. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II. Ankara: 181-192.
- CEYLAN, A. 2001a.
Sarıkamış, Tarihi ve Arkeolojik Araştırmaları. Erzurum.
- Ceylan, A. 2001b.
"1999 Yılı Erzincan ve Erzurum Yüze Araştırması", 18. Araştırma Sonuçları Toplantısı. Ankara: 71-82.
- CEYLAN, A. 2002a.
"2000 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars, Iğdır İlleri Yüze Araştırmaları", 19. Araştırma Sonuçları Toplantısı-2, Ankara: 165-178.
- CEYLAN, A. 2002b.
"Yazılıtaş-Horasan", Çağlayan Aras 1/1: 14-15.
- CEYLAN, A. 2003.
"2001 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İlleri Yüze Araştırmaları", 20. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II. Ankara: 311-324.

- CEYLAN, A. 2004.
“2002 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları”, 21. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II. Ankara: 263-272.
- CEYLAN, A. 2005A.
“The Erzincan, Erzurum and Kars Region in the Iron Age”, *Anatolian Iron Ages V*. London: 21-29.
- CEYLAN, A. 2005B.
“2003 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları”, 22. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II. Ankara: 189-200.
- CEYLAN, A. 2007.
“2005 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları”, 24. Araştırma Sonuçları Toplantısı-I. Ankara: 163-182.
- CEYLAN, A. 2008.
Doğu Anadolu Araştırmaları, Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır (1998-2008). Erzurum.
- CEYLAN, A. 2015.
Doğu Anadolu Araştırmaları II (Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır). Erzurum.
- CEYLAN, A/BİNGÖL, A. 2008.
“2006 Yılı Erzincan-Erzurum-Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları” 25. Araştırma Sonuçları Toplantısı-3. Ankara: 129-149.
- CEYLAN, A/BİNGÖL A. vd. 2009.
“2007 Yılı Erzincan-Erzurum-Kars-Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları”, 26. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II. Ankara: 133-151.
- CEYLAN, N/GÜNAŞDI Y. vd. 2015.
“2013 Yılı Erzincan-Erzurum İlleri Yüzey Araştırmaları”, 32. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II. Ankara: 71-92.
- ÇEVİK, N. 2000.
Urartu Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri, Ankara.
- ÇİLİNGİROĞLU, A. 1994.
Urartu Tarihi. İzmir.
- DELAPORTE, D. 1936.
Des Hittites. Paris.
- DİAKONOFF, I. M. 1951.
“Prehistorya Urartu: Period Plemennih Soyuzov XIV-IX”, *VDI-36/2*, 265-356.
- DYSON, R.H. 1968.
“The Archaeological Evidence of the Second Millennium BC on the Persian Plateau”, *CAH II*: 14-16.
- DZHAPARİDZE O. M. 1964.
“The Culture of Early Agricultural Tribes in the Territory of Georgia”, VII. Congress of Anthropological and Ethnological Sciences. Moscow: 4-9.
- ERİNÇ, S. 1953.
Doğu Anadolu Coğrafyası. İstanbul.
- ERKMEN, M/CEYLAN A. vd. 2002.
“Erzurum Kalesi Kazısı 2000” 12. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu. Ankara: 73-84.
- ERKMEN, M/CEYLAN, A. 2003.
“2001 Yılı Pasinler Kale Kazısı”, XIII. Müze Kurtarma Kazıları Semineri. Ankara: 17-28.
- ERKMEN, M/CEYLAN, A. vd. 2008.
“2006 Yılı Erzurum Kale Kazısı” 29. Kazı Sonuçları Toplantısı-III. Ankara: 491-505.
- ERKMEN, M/CEYLAN A. vd. 2009.
“2007 Yılı Erzurum Kalesi Kazısı” 30. Kazı Sonuçları Toplantısı-II. Ankara: 217-232.
- ERKMEN, M/GÜNAŞDI, Y. vd. 2011.
“2009 Yılı Erzurum Kale Kazısı” 32. Kazı Sonuçları Toplantısı-III. Ankara: 148-166.
- ERZEN, A. 1992.
Doğu Anadolu ve Urartular. Ankara.
- FRIEDRİCH, J. 1933.
Einführung ins Urartaische (Mitteilungen der Vorderasiatisch-Agyptischen Gesellschaft 37 [3]. Leipzig.
- GARSTANG, J/GURNEY, O. R. 1959.
The Geography of the Hittite Empire. London.
- GOETZE, A. 1928.
“Madduwattas”, *MVAeG 38*: 1-178.
- GRAYSON, A.K. 1972 - 1976.
Assyrian Royal Inscriptions I – II. Wiesbaden.
- GÜNAŞDI, Y. 2007.
“Şenkaya’da Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar” (*Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*). Erzurum.

- GÜNAŞDI, Y. 2015.
“Erzincan Sırataşlar Kalesi”, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 5/9 (Ocak): 113-131.
- GÜNAŞDI, Y/TOPALOĞLU, Y. vd. 2012.
“2010 Yılı Erzurum-Erzincan- Kars-Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları”, 29. Araştırma Sonuçları Toplantısı-III. Ankara: 49-71.
- GÜTERBOCK, H. G. 1956.
“The Deeds of Suppiluliuma as Told by his Son, Mursili II”, JCS X: 41-68.
- HAROUTYUNYAN, N. 2001.
Korpus Urartskikh Klonoobraznikh Nadpiseyi.
- HERODOTOS, 1983.
Herodot Tarihi (Çev. Müntekim Ökmen). İstanbul.
- HERZFELD, E. 1968.
The Persian Empire: Studies in Geography and Ethnography of the Ancient Near East. Wiesbaden.
- HONİGMANN, E. 1970.
Bizans Devletinin Doğu Sınırı. İstanbul.
- İŞIKLI, M. 2011.
Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü. İstanbul.
- KLEISS, W. 1970.
“Ausgrabungen in den urartaischen Festung Bastam, 1969”, AMI 3: 7-65.
- KONUKÇU, E. 1992.
Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum. Ankara.
- KOŞAY, H. Z. 1964.
“Pulur ve Güzelova (Erzurum Araştırmaları)”, Atatürk Konferansları I. Ankara: 91-94.
- KOŞAY H. Z.1967.
“Pulur Kazısı”. VI. Türk Tarih Kongresi. Ankara: 14-15.
- KOŞAY H. Z.1972.
“Hitit Tapınağı Samuha Nerededir”, Belleten 144: 463-468.
- KOŞAY, H. Z. 1984.
Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi. Ankara.
- KOŞAY, H.Z/TURFAN, K. 1959.
“Erzurum-Karaz Kazısı Raporu”, Belleten XXIII/91: 349-414.
- KOŞAY, H.Z/VARY, H. 1964.
Pulur Kazısı, 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu. Ankara.
- KOŞAY, H. Z/VARY, H. 1967.
Güzelova Kazısı. Ankara.
- KOZBE, G/CEYLAN, A. 2008.
Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri - 6a-b Demir Çağları, İstanbul.
- KÖKTEN, İ. K. 1943.
“Kars’ın Tarih Öncesi Hakkında İlk Kısa Rapor”, Belleten VII/27: 601-613.
- KÖKTEN, İ. K. 1944.
“Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu’da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmalar”, Belleten VIII/32: 659-680.
- KÖKTEN, İ. K. 1947a.
“1945 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Tarih Öncesi Araştırmalar”, Belleten XI/43: 431-472.
- KÖKTEN, İ. K. 1947b.
“Bazı Prehistorik İstasyonlar Hakkında Yeni Gözlemler”, DTCFD 5/1-5: 223-236.
- KÖKTEN, İ. K. 1953.
“1952 Yılında Yaptığım Tarih Öncesi Araştırmalar”, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi XI/2-4: 177-209.
- KÖNİG, F. W. 1955-57.
Handbuch Der Chaldischen Inschriften, Archiv für Orientforschung Herausgegeben von Ernst Weidner. Graz.
- KRUPNOV, F. I. 1964.
“The Most Archaic Culture of the Caucasus and the Caucasian Community”, Soviet Anthropology and Archaeology III: 31-42.
- KSENOPHON, 1984.
Anabasis. Onbinlerin Dönüşü. İstanbul.
- LANG, D. M. 1970.
Armenia. London.
- LEHMANN-HAUPT, C. F. 1928-1935.
Corpus Inscriptionum Chaldicarum I-II. Leipzig.
- LLOYD, S. 1956.
Early Anatolia. London.

GEÇİTLER ÜLKESİNDE ÖNEMLİ BİR URARTU KALESİ: AVNİK

- LLOYD, S. 1967.
Early Highlands Peoples of Anatolia. London.
- LUCKENBİLL, D. D. 1926-27.
Ancient Records of Assyria and Babylonia I-II. Chicago.
- LUCKENBİLL, D. D. 1968.
Ancient Record of Assyria and Babylonia I: Historical Records Assyria from the Earliest Times to Sargon to the end. Chicago 1926-1927. New York.
- MACQUEEN, J. G. 2001.
Hititler ve Hitit Çağında Anadolu. Ankara.
- MARR, N. A. 1919.
“Nadpis Sardmi II. Sina Argištiya v Das-Kerpi na Haldirskom Ozere”, Zapiski Kavkasskago Muzeya B (I).
- MELİKİŞVİLİ, A. G. 1950.
“Diauehi”, Vestnik Drevney Istorii 34/4: 26-42.
- MELİKİŞVİLİ A. G. 1960.
Urartskie Klinoobraznye Nadpisi. Moskova.
- MELİKİŞVİLİ, G. A. 1971.
Die Urartaische Sprache. Roma.
- MELLAART, J. 1958.
“The End of the Early Bronze Age in Anatolia and Aegean”. AJA 62: 9-33.
- MEŞCANİNOV, I. I. 1931-32.
“Neue chaldische Inschriften 2. Die Inschrift Sardurs 3. in Daş-kerpi”, AfO 7: 160-164.
- MEYER, E. 1954.
Geschichte des Altertums. Stuttgart.
- ORTHMANN, W. 1968 -1969.
“Eine Urartaesische Inschrift in Avnik”, AfO 22: 77-78.
- ÖZGÜÇ, T. 1966.
Altuntepe I: Mimarlık Anıtları ve Duvar Resimleri: Ankara.
- ÖZGÜÇ, T. 1969.
Altuntepe II. Ankara.
- ÖZGÜL, O. 2011A.
Eskiçağda (Yukarı) Aras Vadisi (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erzurum.
- ÖZGÜL, O. 2011B.
“Pasin Ovası'nın Tarihi Coğrafyası” Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-8, Kars, 91-106.
- ÖZGÜL, O. 2015.
“Erzurum Tortum'da Önemli Bir Urartu Kalesi: Kapıkaya”, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 5/9: 69-92.
- ÖZGÜL, O/CEYLAN A. vd. 2013.
“2011 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları”, 30. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II. Ankara: 277-292.
- PAYNE, M. R. 2006.
Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu. İstanbul.
- PEHLİVAN, M. 1984.
En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erzurum.
- PEHLİVAN, M. 1990.
“Karaz ve Hurriler”, 100. Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi-I: 168-176.
- PEHLİVAN, M. 1991a.
Daya (e) ni /Diau(e)hi. Erzurum.
- PEHLİVAN, M. 1991b.
Hayaşa. Erzurum.
- PIOTROVSKII, B. B. 1962.
“The Aeneolithic Culture of Trans-Caucasian in the Third Millennium B.C.”, VI. International Congress of Prehistorical and Proto-historical Sciences. Moscow.
- PIOTROVSKII, B. B. 1967.
Urartu: The Kingdom of Van and Its Art. London.
- RYAN, C. V. 1954.
A Guide to the Known Minerals of Turkey. Ankara.
- SAGONA, A. G. 1999.
“The Bronze Age-The Iron Age Transition in Northeast Anatolia: A View from Sos Höyük”, Anatolian Studies 49: 153-157.
- SAGONA A. G. 2000.
“Sos Höyük and the Erzurum Region in late Prehistory: A Provisional Chronology for Northeastern Anatolia Area”, Anatolica XI. Chronologies des pays du Caucases et de L'euphrate aux I ve III e Millenaires (Eds. C. Morro/H. Hauptmann) Paris: 329-373.

- SAGONA A.G/ERKMEN, M/SAGONA, C. 1997.
“Excavations Sos Höyük 1995”, XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı - I. Ankara: 137-143.
- SALVINI, M. 1967.
Nairi e Ur(u)atri: Contributa alla Storia della Formazione del regnodi Urartu. Roma.
- SALVINI, M. 2000.
“La civiltà dei Hurriti, popolo del’Asia anteriore antica. Introduzione alla storia degli studi e alla documentazione testuale”, La Parola del Passato 55: 7-113.
- SALVINI, M. 2006.
Urartu Tarihi ve Kültürü. İstanbul.
- SAMİ, Ş. 1889 (1306).
Kamusü’l- Alâm. İstanbul.
- SARAÇOĞLU, H. 1956.
Doğu Anadolu. İstanbul.
- SARAÇOĞLU, H. 1989.
Doğu Anadolu Bölgesi. İstanbul.
- SAULCY, I. F. J. C. de, 1853.
Voyage autour de la Mer Morte et dans les terres bibliques, Paris.
- SAYCE, A. H. 1882.
“The Cuneiform Inscriptions of Van”, JRAS 14 (no. 1-57): 377-732.
- SAYCE, A. H. 1888.
“The Cuneiform Inscriptions of Van, 3”, JRAS 20 148 (no. 58-68): 1-48.
- SAYCE, A. H. 1890.
“Monolith Inscription of Argistis King of Van”, Records of the Past 4: 134-136.
- SAYCE, A. H. 1893.
“The Cuneiform Inscriptions of Van, part 4”, JRAS 25 (no. 69-79): 1-39
- SAYCE, A. H. 1929.
“Same New Vannic Inscriptions”, JRAS 61 (no. 93-100): 297-336.
- SCHULZ, F. E. 1840.
“Memoire sur le lac de Van et ses Environs”, JA 3(9): 257-323.
- SEMBATIANTS, M. V. 1910.
Ararat.
- STRABON 2000.
Antik Anadolu Coğrafyası. İstanbul.
- ŞAMİ, N. 1987.
Zâfername (Çev. Necati Lugal). Ankara.
- ŞENYURT, S. Y. 2005a.
Büyükdıç. Ankara.
- ŞENYURT, S. Y. 2005b.
Tasmasor. Ankara.
- ŞENYURT, S. Y/EKMEN, H. 2005.
Tetikom Höyük: Pasinler Ovasında Bir Demir Çağı Yerleşmesi / An Iron Age Settlement in Pasinler Plain. Ankara.
- ŞENYURT, S. Y/RESUL, İ. 2005.
Güllüdere. Ankara.
- ŞENYÜREK, M. 1944.
“Anadolu’da Bulunan İki Yeni Paleolitik Alete Dair Bir Not” Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi II/2: 349-352.
- TARHAN, M. T. 1978.
M.Ö. XIII. Yüzyılda Uruatri ve Nairi Konfederasyonları (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlanmamış Doçentlik Tezi). İstanbul.
- TARKAN, T. 1974.
“Ana Çizgileriyle Doğu Anadolu Bölgesi ve Çevresi”, Atatürk Üniversitesi 50. Yıl Armağanı. Erzurum.
- TOPALOĞLU, Y/GÜNAŞDI Y. vd. 2011.
“2009 Yılı Erzurum-Erzincan- Kars-İğdır İlleri Yüzey Araştırmaları”, 28. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II. Ankara: 1-21.
- TSERETHELI, G. B. 1939.
The Urartean Monuments in the Georgian Museum. Tbilisi.
- TUNCEL, M. T. 1991.
“Aras”, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi-3: 332-335.
- TURAN, O. 1993.
Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi. İstanbul.
- ÜNAL, A. 1997.
“Hurriler. Hurri Tarihi, Kültürü ve Arkeolojisiyle İlgili Yeni Buluntular ve Gelişmeler”, 1996 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları. Ankara: 11-35.

GEÇİTLER ÜLKESİNDE ÖNEMLİ BİR URARTU KALESİ: AVNİK

ÜNAL, A. 2002.

Hititler Devrinde Anadolu I. İstanbul.

ÜNGÖR, İ. 2015.

“Urartu Kale Kazıları (Pasinler Kalesi)”, Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Kùltürleri Sempozyumu. Cambridge: 432-442.

ÜNGÖR, İ/BİNGÖL A. vd. 2014.

“2012 Yılı Erzincan, Erzurum İlleri Yüzey Araştırmaları”, 31. Araştırma Sonuçları Toplantısı I. Ankara: 61-77.

YALÇINLAR, İ. 1951.

“Soğanlı Kaçkar ve Mescit Dağı Silsilelerinde Glasiyasyon Şekilleri”, Coğrafya Enstitüsü Dergisi-2: 2055.

YEZDİ, Ş. A. 2013.

Emir Timur (Zafername) (Çev. A. Batur). İstanbul.

ERZURUM'DA STRATEJİK BİR URARTU KALESİ: TEPEKÖY (PİR ALİ BABA)

A STRATEGIC URARTIAN FORTRESS IN ERZURUM: TEPEKÖY (PİR ALİ BABA)

Oktay ÖZGÜL *

Makale Bilgisi

Başvuru: 29 Ocak 2016
Hakem Değerlendirmesi: 2 Şubat 2016
Kabul: 22 Şubat 2016

Article Info

Received: January 29, 2016
Peer Review: February 2, 2016
Accepted: February 22, 2016

Anahtar Kelimeler: Kuzey Doğu Anadolu, Diauehi, Urartular, Yazılıtaş Yazıtı, Erzurum, Tepeköy Kalesi/Pir Ali Baba
Keywords: Northeast Anatolia, Diauehi, Urartians, Yazılıtaş Inscription Erzurum, Tepeköy Fortress, Pir Ali Baba

ÖZET

Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nin önemli bir kısmını meydana getiren Erzurum Ovası ve çevresi, barındırdığı büyük nehirler, verimli otlaklar ve tarım alanları ile Eskiçağ'dan itibaren kesintisiz yerleşim görmüştür. Erzurum ilinin yüksek rakımı, hayvancılık için müsait alanlar oluştururken, ovalar, tarım için uygun sahalar meydana getirmiştir. İlk Tunç Çağı'ndan itibaren yerleşim gören bölge, önemli yol güzergâhlarının kesişme noktasında olmasından dolayı bölgeler arası kültürlerin yayılmasında ve taşınmasında kilit bir rol oynamıştır. Özellikle İran-Doğubayazıt-Ağrı-Horasan-Pasinler-Erzurum-Erzincan yolu, Eskiçağ'dan itibaren bütün Kuzeydoğu Anadolu'da yaşamış Hurri-Diauehi-Urartu uygarlıklarının kullanmış oldukları en işlek yoldur. MÖ. I. Binden itibaren bölgede ağırlığını hissettiren Urartular, başkent Tuşpa'dan başlayarak kuzeye doğru bir genişleme siyaseti izlemişlerdir. Bu süreçte Erzurum'daki Dia(u)ehi Krallığı'nı da hâkimiyet altına almak için birçok sefer düzenleyen Urartular, bölgedeki hâkimiyetlerini kuvvetlendirmek, askeri ve lojistik manada kontrolü tam anlamıyla sağlayabilmek için önemli yol kavşaklarına kaleler ve garnizonlar inşa etmişlerdir.

Bu araştırma, Urartuların Erzurum Ovası'ndaki hâkimiyetlerini sağlamlaştırmak ve Palandöken Dağları'nın eteğindeki Tepeköy (Pir Ali Baba) Kalesi'ni tanıtmak üzere kurgulanmıştır. Bu kalenin, Erciş/Patnos/Tahir Geçidi/Horasan/Hasankale/Erzurum yollarını ve maden yataklarını kontrol altında tutmak için yapılmış olduğunu ileri sürebiliriz.

* Yrd. Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ERZURUM, E-posta: oktayozgul@hotmail.com

ABSTRACT

The Plain of Erzurum and its surrounding area that forms the significant part of the Northeast in Anatolia Region has been a settled area since the ancient times due to its large rivers, fertile pastures and farmlands. While the higher altitudes of Erzurum provides suitable areas for the animal husbandry, its plains provide land for agriculture. This area, settled since the Bronze Age, is at the intersection of important routes and thus it plays an important role in spreading and expanding cultures. Specifically Iran-Doğubeyazıt-Ağrı-Horasan-Pasinler-Erzurum-Erzincan route was the busiest route among the Ancient North-Eastern civilizations such as Hurri, Diauehi and Urartu that kept the ruling power in the region and expanded from its capital Tuşpa towards north beginning with the 1st millennium BC. In this period, Urartians built fortresses and posts at the important intersections in order to strengthen their power on the region and seize the control of military might.

This research is aimed to introduce Tepeköy Fortress (Pir Ali Baba) which is located at the outskirts of Palandöken Mountain which fortified the Presence of Urartians in the Erzurum Plain. We can assume that this fortress was built in order to keep the Ercis/Patnos/Tahir Pass/ Horasan/Hasankale/Erzurum route and the surrounding mines under control.

GİRİŞ

Doğu Anadolu'nun önemli bir kısmını meydana getiren Erzurum ili, Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeydoğusunda yer almaktadır. Erzurum, yüzölçümü bakımından Doğu Anadolu'nun birinci, Türkiye'nin ise dördüncü büyük ilidir. Yüzölçümü 25.066 km² kadar olup, yaklaşık 40 derece kuzey paraleli ile 41 derece doğu meridyeni arasında yer almaktadır. Erzurum, hem konumu hem de nüfusu itibarıyla dünyanın en yüksek noktalarında kurulmuş kentlerinden biridir¹. Denizden 1950-2000 m. yükseklikte kurulan Erzurum, yükseklik bakımından Türkiye ortalamasının üzerindedir.

İl yüzölçümünün yaklaşık %64'ünü oluşturan ve dağların arasında kalan ovalar, tarım ve hayvancılık için uygun alanlar meydana getirmişlerdir. Dağlar il merkezinde kuzeyden güneye doğru sıralanmışlardır. Bu dağlar; Doğu Karadeniz Dağları ve Kuzey Anadolu Dağları, Kop Dağları, Akbaba Dağı, Dumlu Dağları, Mescit Dağı, Kargapazarı-Güvercin Dağları, Hasanbaba Dağı, Karasu-Aras Dağları, Dumanlı Dağı, Palandöken Dağı, Sakaltutan Dağları, Köse Dağı'dır². Karasu ve Aras vadilerinde, yukarıda sıraladığımız dağların kar suları ile beslenen küçük büyük birçok ova vardır. Erzurum Ovası, Pasin Ovası ve Hınıs Ovası bu ovalardan önemlileridir. Aynı zamanda bu ovalar, eskiçağdan beri yoğun bir şekilde iskâna tabi tutulan sahalardır.

Akarsu ağı bakımından son derece zengin olan bölge, Doğu Anadolu ve Mezopotamya'ya hayat veren önemli ırmakların doğduğu kaynakları bünyesinde barındırmaktadır. Karasu Nehri, Fırat, Aras ve Kura Nehri, kaynaklarını bu bölgeden alarak gittikleri yerlere hayat verirler³.

Kura Nehri, Allahuekber Dağları'ndan doğar ve Ardahan ili sınırları içerisinde geçerek Posof civarında ülkemizi terk eder. Buradan Gürcistan'a yönelen nehir, Azerbaycan'a geçerek Hazar Denizi'ne dökülür⁴.

Aras Nehri, Bingöl Dağları'ndan doğar, güney-kuzey yönünde aktıktan sonra kuzeydoğuya, daha sonra ise doğuya yönelir. Kars ili, Kağızman ilçesinden geçtikten sonra Iğdır ilinden sınırlarımızı terk eder. Nahcivan-İran, Ermenistan-İran ve Azerbaycan-İran güzergâhında devam ederek Azerbaycan'a girer. Burada Kura Nehri ile birleşerek Hazar Denizi'ne dökülür⁵.

Fırat Irmağı, Karasu ve Murat kollarının birleşmesi ile oluşur. Fırat Irmağının en önemli iki kolundan biri Karasu'dur. Karasu Irmağı, Erzurum Dumlu Dağlarından doğup Erzincan ilinden geçtikten sonra Elazığ il sınırları içerisinde Murat Nehri ile birleşmektedir. Fırat Nehri, daha sonra Şanlıurfa'dan Suriye'ye geçer ve Dicle ile birleşerek Şatt'ül Arap adını aldıktan sonra Basra Körfezi'ne dökülür. Herodotos, eserinde bu nehrin büyük, derin ve hızlı olduğunu belirterek, Babil'e hayat verdiğini vurgulamıştır. Araplar, bu iki nehrin oluşturdukları bölgeye Beynen-Nehr adını vermektedirler⁶. Bu nehirlerin oluşturmuş oldukları vadi ve verimli ovalar, asırlardır Erzurum'un demografik, siyasi ve ekonomik yapısının oluşmasında önemli bir fonksiyon üstlenmişlerdir.

Erzurum ve çevresine ait ilk arkeolojik bulgu veren yerleşmeler, Erzurum ve Pasin Ovası'nda ortaya çıkarılmıştır. Transkafkaslar ile Anadolu düzlükleri arasında Geç Kalkolitik Çağ'dan itibaren önemli bir köprü olan bu bölgede, arkeolojik stratigrafik yapının ortaya konulmasında Güzelova⁷, Pulur⁸, Sos Höyük⁹, Karaz Höyük¹⁰ ve Bulamaç Höyük¹¹ çok önemli bir yere sahiptir. Ayrıca Botaş'ın bölgede gerçekleştirdiği Büyükardıç¹², Tasmasar¹³, Güllüdere¹⁴ ve Tetikom¹⁵ kazıları, Erzurum ve çevresinin dip tarihinin aydınlatılmasında çok büyük fayda sağlamıştır. Demirçığ evrelerinin hemen hemen hepsinin görüldüğü bu merkezlerde özellikle Demirçığ mezarlarında ele geçirilen iskeletler ve pithos mezarlar bölgedeki Urartu periyodu hakkında fikir edinmemizi kolaylaştırmaktadır. Makalemize konu olan ve Palandöken Dağları'nın hemen eteğinde yer alan Tepeköy (Pir Ali Baba) Kalesi de bu verimli ovaları ve aynı zamanda ovaya açılan yolları kontrol altında tutan stratejik bir yerde kurulmuştur (Figür 1).

Erzurum Ovası ve Palandöken Dağları'nın çevresindeki yerleşim alanları şimdi olduğu gibi geçmişte de hayvancılık bakımından son derece önemli bir yer olmuştur. (MÖ 1345-1315) yılları arasında Hitit Krallığı'nın başında bulunan ünlü kral II. Murşili, Azzi-

¹ Doğanay 1989: 243 vd; Tarkan 1974:7-20.

² Yalçınlar 1973: 35.

³ Tuncel 1991: 332-335; Tuncel 1996: 31-33; Tuncel 1991: 333; Güney 2008: 39 vd.

⁴ Tuncel 1991: 332-335; Tuncel 1996: 31-33; Tuncel 1991: 333.

⁵ Honigmann 1970: 183 vd.; Ksenophon: 132; Tuncel 1991: 332 vd; Ceylan 2008b: 40.

⁶ Polat 2003: 2 vd.; Tuncel 1996: 31-33; Tuncel 1991: 333; Özey 2002: 56; Koday 2005: 36 vd; Ceylan, 2008b: 41; Herodotos I: 180 vd.; V. 5.

⁷ Koşay/Vary 1961: 7.

⁸ Koşay/Vary 1964: 25-28; Yakar 1985: 268 vd.; Harmankaya/Tanımdı/Özbaşaran, Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri 3, Kalkolitik. 1998: Pulur.

⁹ Koşay/Vary 1964: 7; Koşay/Vary 1967: 1; Sagona 1998: 143-144; Sagona 2000: 329-330; 333-335; Ceylan 2008a: 103-117.

¹⁰ Koşay/Turfan 1959: 349-413; Harmankaya/Tanımdı/Özbaşaran 1998: Karaz Höyük.

¹¹ Güneri/Erkmen/Gönültaş 2003: 99 vdd.

¹² Şenyurt 2005: 29 vd.

¹³ Şenyurt 2005: 35; Ceylan 2015b: 420.

¹⁴ Şenyurt/İbiş 2005: 21.

¹⁵ Şenyurt/Ekmen 2005: 40 vd.

Figür 1: Urartu Yayılım Haritası / *Uartian Urban Sprawl Map*

Hayaşa¹⁶ kralı Anniya/ş üzerine yaptığı sefer kayıtlarında; Anniya/ş'ın Hitit Krallığı'ndan gasp etmiş olduğu sığır ve koyun sürülerini geri iade etmesi istenmektedir. Urartu kralı I.Argişti (MÖ786–764) zamanına ait bir kitabede ise Erzurum ve çevresini merkez edinen Diauehi/Daya(e) ni Krallığı'nın Urartu'ya ödemek mecburiyetinde olduğu vergi listesinde; 1000 binek atı, 300 büyük boynuzlu, 1000 küçük boynuzlu sığır... ve her yıl için... boğa, 100 sığır, 500 koyun ve 300 binek at yer almaktadır.

Burada zikredilen sayısal değerler, Urartu'nun bölgedeki hayvancılığa ne kadar önem verdiğini ortaya koymaktadır. Özellikle Urartular'ın daha çok küçükbaş hayvancılığı seçmeleri konusunda önemli veriler vardır. Van'daki Urartu Ayanis kazılarında ortaya çıkarılan 248

adet hayvan kemiği üzerinde yapılan incelemelerde keçi ve koyunun diğer hayvanlara göre daha çok tercih edildiği görülmektedir¹⁷. Buna ilaveten O. Belli başkanlığındaki 2003 yılı Y. Anzaf Kalesi kazı çalışmalarında, kalenin mutfak kısmında bol miktarda küçükbaş hayvan kemiği çıkarılmıştır¹⁸. Dolayısıyla Urartu'nun yayılmış olduğu coğrafya ve özellikle Doğu Anadolu-Erzurum-Kars Platosu, Van Ovası, küçükbaş hayvan yetiştiriciliği için daha uygundur.

Tarihi Yollar

Bölgenin ulaşımında ve sosyo-politik yapılanmasında, doğal yol sistemleri her zaman ön planda olmuştur. Bu yollar, tarihin her döneminde askeri ve ticari amaçla kullanılmıştır. Depresyon alanlarını izleyen doğal yollar, doğu-batı yönünde ve iki ana damardan oluşmaktadır. Kuzeyde bulunan birinci yol sisteminin ilki, Sivas-Erzincan-Erzurum-Horasan'a, oradan Kars üzerinden Kafkaslara ulaşmaktadır. İkinci yol ise Horasan-Tahir Geçidi-Eleşkirt-Ağrı üzerinden Doğubayazıt'a ve oradan İran Yaylasına ulaşmaktadır. Ağrı'da ikiye ayrılan yolun diğer güzergahı ise, Patnos-Erciş ve Urartuların başkenti

¹⁶ Azzi-Hayaşa'nın lokalizasyonu hakkında değişik görüşler mevcuttur. Alman bilim adamlarından Goetze, genel anlamda Hititler'in doğusunda kalan toprakları Hayaşa'nın sınırları içinde göstermiştir. Koşay, geniş anlamda batıda Hitit topraklarına (Sivas); güneybatıda Malatya-Elazığ (İşuwa-Şamuha), güneyde Van Gölü'ne, kuzeyde Karadeniz'e (Giresun) kadar olan coğrafyayı Hayaşa olarak tanımlamaktadır. Konu hakkında çalışmaları bulunan Pehlivan ise, Hayaşa'yı Çoruh-Kelkit vadisi çekirdek bölge olmak kaydı ile Giresun-Rize ile Erzincan-Erzurum hattı arasında kalan alana yerleştirmektedir. Konu hakkındaki tartışmalar hakkında bk: Goetze 1928:1-78; Koşay 1959; 349-413; Pehlivan 1991b:1vdd. Hitit kayıtları dışında Azzi-Hayaşa'nın varlığı hakkında herhangi bir arkeolojik veriye henüz rastlanamamıştır. Dolayısı ile bu devletin mimarisi ve sosyo-kültürel durumu hakkında çok fazla bilgiye sahip değiliz.

¹⁷ Sevin 1999:161.

¹⁸ Yukarı Anzaf'taki 2003 yılı kazı çalışmalarında, 8 No.lu küçük odanın tabanında, olasılıkla kalenin İskitler tarafından kuşatılması sırasında oda içinde bulunan insanların kesip yedikleri küçükbaş hayvan kemikleri toplu olarak bulunmuştur. Belli/Ceylan 2005: 176.

Figür 2: Tepeköy Kalesi Uydu Görüntüsü / *Tepeköy Fortress Satellite Image*

Van'a ulaşmaktadır¹⁹. Erzurum Ovası'nda, doğuda, Kargapazarı Dağları'nın batısındaki vadiler ve Tortum Çayı yolu ile kuzeye Kolkhis²⁰ bölgesine, batıda Aşkale üzerinden Kop Geçidi yoluyla Bayburt ve Trabzon'a çıkan iki önemli doğal yol da diğer yol sistemini oluşturmaktadır²¹.

Karadeniz ve İç Anadolu'dan gelip Hasankale üzerinden İran'a ulaşan bu transit yol, Horasan'da Kafkaslar'dan gelen yollarla kesişmektedir. Bu bölgede güney istikametine doğru ayrılan yol, Tahir Geçidi'ni aştıktan sonra Eleşkirt/Ağrı üzerinden Doğubayazıt/Gürbulak'ı takiben İran'a ulaşır. İran transit yolu, Ağrı civarında Van-Erciş-Patnos üzerinden gelen başka bir yolla birleşir. Urartular bu yolu, kuzeye ve kuzeydoğuya karşı yapmış oldukları seferlerde kullanmışlardır²².

Görüldüğü gibi kuzeyden güneye, doğudan batıya doğru çok önemli yol ve geçitleri bünyesinde barındıran Erzurum Ovası, Kuzeybatı İran'dan Anadolu'nun içlerine kadar

yayılan bir ticaretin ve sosyo-kültürel ilişkinin önemli bir kavşağını oluşturur. Günümüzde bile ticaret ve kültürel turizm bu yollar vasıtasıyla yapılmaktadır. Ayrıca özellikle Ağrı-Doğubayazıt-Tahir Geçidi-Horasan-Pasinler-Erzurum yolu, Urartu Devleti'nin bölgede askeri ve siyasi amaçlı faaliyetleri için de son derece önemlidir. Urartu Krallığı'nın Van-Erciş-Ahlat-Tatvan-Muş-Bingöl-Elazığ-Malatya yolu, Urartu maden yataklarını kontrol altında tutmak ve Urartu'nun kuzeybatı yayılımını sağlama almak için kullanılan ana yollardan biri idi²³.

Erzurum ve çevresi, doğu-batı/kuzey-güney doğrultulu stratejik askeri ve ticaret yollar üzerinde yer alması dolayısıyla, İlk Tunç Çağı'ndan itibaren yoğun yerleşmelere sahne olmuştur. Bu konar-göçer yerleşim yoğunluğu ve nüfus hareketliliği, beraberinde bir takım göç hareketlerinin ortaya çıkmasını da sağlamıştır. Palandöken ve Dumlu Dağları'nın çevrelediği Erzurum ve Daphan Ovaları, İlk Tunç Çağı'nda Karaz Kültürü'nün hem merkezi hem de yayılım alanı olmuştur. H.Z. Koşay ve K. Kökten tarafından ilk zamanlarda başlatılan kazı çalışmaları ve daha sonra yapılan bilimsel çalışmalarda Karaz Kültürü'ne ait pek çok yerleşme tespit edilmiştir²⁴.

Makalemizin konusu olan Tepeköy Kalesi ise, Urartu Devleti'nin kuzey yayılımında ikinci bir tali yol vazifesi

¹⁹ Belli 1982: 179; Belli 2000: 412 vd.

²⁰ Herodotos, eserinde; Doğusu İberia (Gürcistan), batısı Pontus Euxinos, kuzeyi Kafkas Dağları ve güneyi Doğu Anadolu ile sınırlı olan bölge için bu ismi kullanır. Nitekim daha sonra gelen antik kaynaklarda(Strabon, Ksenophon vb.) bu bölge, Kolkhis olarak anılmıştır. Kolkhis bölgesinin Eskiçağdaki konumu ve tarihsel coğrafyası için bk: Aslan 2000: 27 vd.

²¹ Belli 1977: 1 vd.; Balkaya 1995:1 vdd.

²² Belli 1977: 115 vd.; Ceylan 2015b:80 vd.

²³ Belli 2000: 413.

²⁴ Koşay/Turfan 1959: 349 vdd.; Koşay 1959: 349-413.

gören önemli yolların ve Erzincan-Tercan ilçesine güneyden gelen yolların tam kesişme noktasında kurulmuştur (Figür 2). Bu yollar, Horasan'ın 46 km. güneydoğusundaki Kaynarca Köyünden başlayıp, Horasan'ın 24 km. batısındaki Aşağı Yıldırım Köyündeki vadi yolları ile devam etmektedir. Urartu yollarına benzeyen bu doğal yollar, Tekman'ın kuzeybatısındaki Iligöze Kalesi ile Çat'ın güneybatısındaki Hubyar Kalesi'nden Gaban Kalesi ve yerleşim yerlerine ulaşmaktadır²⁵. Tepeköy sınırları içinde bulunan Tepeköy Kalesi'nin Urartu Devleti'nin kuzeybatıya ulaştığı sınırlar ile Erciş-Patnos-Tahir Geçidi-Horasan-Hasankale-Erzurum yolunun tali yollarının tam kesişme noktasında kurulmuş olması bu kalenin stratejik değerini arttırmıştır.

2002 yılından itibaren A. Ceylan başkanlığında sürdürdüğümüz yüzey araştırmaları, Urartu Devleti'nin kuzeydeki önemli kalelerini (Erzincan-Altın-tepe²⁶-Erzurum/Pasinler²⁷-Avnik²⁸-Yoğunhasan²⁹ vb.) korumak için karakol ve garnizonlar inşa ettiklerini ortaya koymuştur³⁰. Urartu'nun Erzurum yöresindeki tali yollar üzerinde kurduğu kaleler, (Kaynarca-Aşağı Kom-Yukarı Kom-Aşağı Yıldırım-Yukarı Yıldırım-Çilehane-Gaban-Hubyar-Hasanbey-Çat Hasanbey Kalesi) bu yolların Erzurum Ovası'na kuzeybatı-güneydoğu yönünden ulaşmak ve maden yataklarının güvenliğini sağlamak için yapılmış olan kaleleridir³¹. Özellikle bu kalelerden Yukarı Yıldırım Kalesi'nde elde edilen Erken Demirçağ keramikleri ve kalenin hemen kuzeyinde bir su göletinin varlığı bu kaledeki Urartu izlerinin yoğunluğunu ortaya koyar. Yine Hasanbey Kalesi'ndeki kaya basamaklı su

tüneli, anıtsal kaya işaretleri ve keramik bulgusu Urartu dönemini yansıtan diğer özelliklerdir³². Bu verilere bakıldığında önemli yol güzergahları ve kavşaklarda Urartu kale ve yerleşim birimlerinin sayısının arttığını görmekteyiz.

Bölgenin Siyasi Geçmişi

Geç Kalkolitik (MÖ 3500/3300-3000) ve İlk Tunç Çağı'nda (MÖ 3200-2000) Doğu Anadolu'da hayvancılık ve mercacılıkla geçimlerini sağlayan Transkafkasya kökenli topluluklar yaşamakta idi. Bu toplulukların Eski Tunç Çağı II'nin sonlarına doğru, göçebe toplum yapısına sahip olmalarından dolayı ve Doğu Anadolu'nun mevcut topraklarının hayvan potansiyelini karşılayamaması sonucu, Fırat'ı takip ederek Amik Ovası üzerinden Kuzey Suriye ve Filistin'e kadar yayılma gösterdikleri konusunda farklı görüşler vardır³³. Özellikle Kelly-Buccellati³⁴ önceleri, Erken Transkafkasya Kültürü adını verdiği bu kültürün keramik özelliklerinden dolayı sadece Filistin-Suriye etrafında olduğunu ifade etmiştir. Ancak bu tür keramik özelliklerinin daha yaygın bir biçimde Doğu Anadolu'da olduğu görülmüştür³⁵. Bu keramik kültürü, siyah dış, kahverengi veya kırmızı iç renk özelliği taşımaktadır. Erzurum yakınlarındaki Karaz Höyük'ten adını alan bu kültürün Hurri Kültürü ile olan yakınlığı önemlidir. Bazı bilim adamları, MÖ III. binin ikinci yarısında ortaya çıkan Hurrilerin, Doğu Anadolu'nun Neolitik ve Kalkolitik kültürlerinin de sahibi olduklarını iddia etmektedirler. MÖ II. binyılda Ön Asya tarihinde birçok coğrafyada görülen Hurrilerin anayurtlarının Transkafkasya'da olduğu, daha sonra MÖ III. bin yıl ortalarında güneye doğru göç ettikleri bilim dünyasında ağırlık kazanan bir görüşdür³⁶.

Erzurum ve çevresinin tarihi çağları, Hitit yazılı metinlerinin verdiği bilgilerle başlar. MÖ II. binde bölgede, Hitit çivi yazılı metinlerden öğrenildiğine göre bölgede Azzi-Hayaşa adı verilen toplulukların yaşadığı bilinmektedir. Hititler, III. Tuthaliya (MÖ 1410-1390), I. Şuppiluliuma (MÖ 1385/1345), II. Murşili (MÖ 1344/1306) zamanında ülkelerini tehdit eden Azzi-Hayaşalar'a karşı mücadele etmişlerdir³⁷.

²⁵ Bu yolların geçtiği sahalarda Urartu kale mimarisi ile örtüşen çok sayıda kalenin varlığı, bu yolların Urartu dönemindeki doğal yollar olduğu hakkında bir fikir uyandırmaktadır. İhtimale bu yollar küçük-büyük kale-garnizon-gözetleme kulesi arasındaki iletişimi ve koordinasyonu sağlıyorlardı. Özgül/Ceylan vd., 2013: 277 vd.; Ayrıca Urartu yol sistemleri ve özellikleri için bk. Belli 2000: 419 vd.

²⁶ Özgüç 1961:253 vdd.; Karaosmanoğlu 2011: 366 vd.

²⁷ Erkmen-Ceylan 2003: 17 vd.; Üngör 2015: 432.

²⁸ Ceylan 2003: 315; Ceylan 2008b: 110.

²⁹ Belli-Ceylan 2002: 3 vd.

³⁰ Özgül 2011:145 vdd.

³¹ Ryan 1954: 11, 23; Özgül-Ceylan vd., 2013:277 vdd.; Bölgede çok sayıda maden yatakları bulunmaktadır. Özellikle Urartular, kuzeye doğru yayılmalarında ihtiyaç duydukları bu madenleri (bakır-gümüş-demir-kurşun) Erzincan ve Erzurum yörelerinden getiriyorlardı. Nitekim bölgede yapmış olduğumuz yüzey araştırmalarında Urartular ile ilişkilendirdiğimiz çok sayıda maden yatağı, maden ergitme alanı ve cüruf alanları tespit ettik. Özellikle Erzincan/Tercan Fındıklı köyü maden sahası ile İliç ilçesi maden eritme sahası, bölgedeki önemli Urartu maden yataklarıdır. Buralardaki maden analiz raporlarından madenlerdeki demirin yüksek miktarda olduğu anlaşılmaktadır. Maden analiz raporları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ceylan 2015b: 43-395; Ceylan 2000: 183; Bingöl/Ceylan/Topaloğlu/Günaşdı 2009: 382.

³² Ceylan 2015b: 302.

³³ Burney/Lang 1971: 1 vdd.; Alpman 1981:1vdd; Pehlivan 1984: 43 vd; Memiş 2007: 32 vd.; Smith 2012: 39-52.

³⁴ Kelly/Buccellati 1974: 10.

³⁵ Palumbi 2003: 81 vd.;Sagona/Zimansky 2015: 147.

³⁶ Karaz Kültürünün terminolojisi ve yayılım alanları hakkında geniş bilgi için bak; Pehlivan 1984: 34 vdd.; Dzhaparidze 1964: 4 vd.; Piotrovsky 1962: 7; Dyson 1968: 14 vd.; Burney 1958: 165 vdd.; Koşay-Turfan 1959: 349 vd.; Arsebük 1974: 1 vdd.; Arsebük 1979: 81 vd.; Bingöl 2013: 115-133.

³⁷ Cavaignac 1991: 1 vdd.; Garstang/Gurney 1959:32-40.

MÖ II. binin ortalarından itibaren Erzurum ve çevresi ile beraber Güney Kafkasya'da, Kuzeybatı İran'da Hurriler ve onlarla akraba olan konar-göçer halklar yaşamaktaydılar³⁸. MÖ XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Van Gölü havzasındaki feodal beyler, hayatta kalmak için Asur'a karşı beraber hareket etmeye başladılar. Ortak düşmana karşı beraber olma ve jeopolitik zorunluluktan kaynaklanan bu süreç, başta Van olmak üzere, Doğu Anadolu'da konfederasyon süreçleri adını verdiğimiz bir süreci başlatmış oldu³⁹.

Asur kaynaklarında "Uruatri" olarak tanımlanan Doğu Anadolu'daki bu ilk siyasi teşkilatlanma, Tukulti Ninurta I. (MÖ 1244-1208) zamanında "Nairi Ülkeleri" olarak isimlendirilmiştir. Asur kralı Tiglat Pileser I (MÖ 1115-1077) saltanatının ilk yıllarında bu beylikler ile savaştığını ve 23 kralı esir aldığını ifade eder. Savaşın meydana geldiği Muş'un Bulanık Ovası, Yoncalı mevkiinde, Asur kralının zaferini belgeleyen bir yazıt da, Tumme'den Daiaeni'ye kadar uzanan toprakların zapt edildiği ve Büyük Deniz'e kadar gidildiği ifade edilmektedir⁴⁰. Urartu krallarından Menua ve I. Argiştî dönemlerindeki yazıtlarda Diauehi olarak isimlendirilen ülke, Assur kaynaklarındaki Daya(e)ni ile büyük oranda benzerlik gösterir. İki kaynaktan da benzer isimlerle bahsi geçen ülkenin sınırlarını, Fırat Nehri'nin doğduğu alan (Dumlu Dağları ve civarı) ile Çoruh-Kelkit Vadisi arasında kalan topraklar oluşturmaktadır. Dolayısıyla makalemize konu olan Erzurum, Palandöken Dağları ile Dumlu Dağları arasında kalan Erzurum ve çevresi Daya(e)ni-Diauehi Krallığı'nın merkezi kısmını teşkil etmektedir⁴¹. Diauehi-Daya(e)ni'nin lokalizasyonu

hakkında bilim adamları arasında farklı görüşler mevcuttur. Diakonoff-Kaskai⁴², Salvini, Meyer vb. bilim adamları, Diauehi-Daya(e)ni'nin lokalizasyonu hakkında değişik fikirler ortaya atmışlardır. Salvini⁴³, Diauehi için Erzurum'u önermektedir. Salvini'nin Daya(e)ni'nin sınırını Yoncalı'dan başlatması çok ilginçtir. Meyer⁴⁴, Diauehi'nin Urartu Krallığı'ndan önceki dönemde de Karadeniz'e kadar ulaştığı görüşündedir. Herzfeld⁴⁵ ise Diauehi toprakları için, Çoruh'un kaynak bölgeleri ile Oltu ve civarını önermiştir.

Doğu Anadolu'da Urartu öncesi halklar, küçük çaplı tarım ve hayvancılık yapmakla birlikte, Urartu sonrası bölgede meydana gelen sosyo-ekonomik reformlarla, bağ bahçe işleri ile uğraşan göçebe ve yarı göçebe halklar durumuna dönüşmüşlerdir. Bağ bahçe işleri, daha çok başkent Tuşpa ve çevresindeki Menua Kanalı'nın geçtiği alanlarda yapılırken yüksek rakımlarda daha çok hayvancılık ön plana çıkmıştır⁴⁶. Asur tehlikesine karşı kendilerini savunmak için bölgedeki feodal güçler, işbirliğine girmişler ve Uriatri-Nairi beyliklerinin kurulmasına sebep olmuşlardır. Erzurum ve çevresinin önemli feodal beyliklerinden olan Diauehi Krallığı'nda Urartu Devleti'nin kurulmasıyla beraber ortadan kalkmıştır⁴⁷. Urartu kralı Menua (MÖ810/786) Erzurum ve çevresini Diauehi'nin kontrolünden almak için yaptığı seferde bölgeyi nasıl ele geçirdiğini anlatmaktadır. Horasan Yazılıtaş Yazıtında kral Menua şu ifadeleri kullanmaktadır: ⁴⁸

"Tanrı Haldi, kendi silahıyla güçlü ülke olan Diauehi'ye karşı sefere çıktı ve ülkeyi dize getirdi. Tanrı Haldi güçlüdür, Tanrı Haldi'nin silahı güçlüdür. Tanrı Haldi'nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua sefere çıktı. Tanrı Haldi önden gitti. Menua der ki; Diauehi Ülkesini ele geçirdim. Kralî kent Şaşili'yu savaşta ele geçirdim, ülkeyi yıktım, kaleleri yerle bir ettim. Şeşetinele Ülkesine, Zua kentine kadar ulaştım. Utuha Kenti'ni.... Menua der ki, Diauehi'nin kralı Utupurşini önüne çıktı, ayaklarıma kapandı, önümde secde etti. Merhamet gösterdim. Haraç ödemesi koşulu ile hayatını bağışladım. Altın ve gümüş verdi. Geri dönecek tutsakları tümüyle serbest bıraktım. Menua der ki;.... Oradan iki kralı, yani Baltulhi boyunun ülkesininkini ve Haldiriulhi Kenti'nin ülkesininkini aldım. O ülkeye özgü olan tahkimatlı kaleleri ele geçirdim. Menua der ki; Her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse,

³⁸ Erken Demir Çağ'ın ilk evrelerinde bölgeye Transkafkasya'dan yapılan göçler damgasını vurmuştur. Muhtemelen MÖ XIV. yüzyılın başlarına tekabül eden bu göç dalgası, Asur'un gözünden kaçmamıştır. Bir başka güç olan Hitit'in coğrafi sınırlarını iyi bilen Asur Devleti için Dicle ve Fırat arasındaki topraklarda iyice birleşmeye ve örgütlemeye başlayan halklar büyük bir engel idi. Çilingiroğlu 1997: 13 vd.; Sagona/Zimansky 2015: 284.

³⁹ Tarhan 1978: 1 vdd.; Çilingiroğlu 1997: 18.

⁴⁰ Luckenbill 1968: 270; Adontz 1946: 54; Salvini 1967: 52 vd.

⁴¹ Melikishvili 1937: 26 vdd.; Meyer 1954: 379; Diauehi ülkesinin konumu ve lokalizasyonu hakkında bk; Erzen 1992: 25; Çilingiroğlu 1994: 11, 37; Herzfeld 1968:121; Pehlivan 1991a: 1 vd. Ayrıca Urartu öncesi bölge mimarisi ve Diauehi hakkında son araştırmalar ve değerlendirmeler için bk; Ceylan 2015a "Yeni Bulgular Işığında Kuzeydoğu Anadolu'da Diauehi Krallığı Ve Urartular" (baskıda). Diauehi-Daya(e)ni'nin aynı ya da farklı iki siyasi yapı olduğu konusunda Melikishvili, M. Ö. II. bin sonlarından, Urartu'nun kurulduğu zamana kadar, Assur saldırılarına rağmen varlığını koruyan ve bağımsızlığını sürdüren tek gücün "Diauehi Krallığı" olduğunu söylemektedir. Ayrıca Melikishvili, bu krallığın, Assur kaynaklarında Daiaeni/Daiani ve Urartu kaynaklarında da Diauehi(ni) veya Diauhi(ni) şeklinde geçtiğini ve dolayısıyla bu iki ismin ve iki krallığın aynı ad ve aynı siyasi oluşumu ifade ettiğini belirtmektedir. Bu bilim adamı bu görüşünü belirttikten sonra, Dayaeni Krallığı'nın yerini Karasu Havzası'nın kaynak bölgesi, Erzurum ve çevresi ile Güney Gürcistan ile sınırlandırmaktadır.

⁴² Diakonoff/Kaskai 1981: 18-39-81.

⁴³ Salvini 2008:189-192.

⁴⁴ Meyer 1983: 65 vd.

⁴⁵ Herzfeld 1968: 121.

⁴⁶ Sevin 2000: 395; Erdoğan 2006: 2 vd.

⁴⁷ Köroğlu 2001: 723.

⁴⁸ König 1955-1957: 23 vd.; Payne 2006: 68; Ceylan 2002: 14-16.

her kim bir başkasına yaptırsa, her kim değişik bir şey söylese, ben yaptım derse, Tanrı Haldi, Tanrı Teişeba, Tanrı Şivini ve bütün tanrılar onu gün ışığından yoksun etsin.”

Menua'nın ölümünden sonra tahta çıkan Arğişti I (MÖ 786-764) babasının uyguladığı politikaları devam ettirmiştir. Ancak yeniden ayaklanan Diauehi Krallığı için, başka bir sefer düzenlemek zorunda kalmıştır. Van Kalesi'nde bulunan Arğişti kaya mezar odasının girişine yazdırılan “Horhor Yazıtı”nın 1. sütununda Kral Arğişti I, Diauehi ülkesini nasıl ele geçirdiğini ve zaferini ayrıntılı bir şekilde anlatır⁴⁹. Arğişti'nin Diauehi seferini anlatan diğer bir yazıt ise “Van Surp Sahak Kilisesi Yazıtı”dır. Surp Sahak Yazıtı'nda, Urartu'nun Diauehi Krallığı'ndan aldığı ganimetler ve yıllık ödenecek verginin miktarı açıkça yazılmaktadır⁵⁰.

MÖ 9-6. yüzyıllar içerisinde Doğu Anadolu'da yeni, dinamik bir siyasi yapı ortaya çıkmış ve Asur'a kafa tutar hale gelmiştir. Doğu Anadolu'nun siyasi, ekonomik ve sosyal yapısını değiştiren Urartu Devleti, Erzurum ve çevresindeki Diauehi gibi yerel güçleri ortadan kaldırdıktan sonra bölgede kale ve garnizonlar inşa etmek suretiyle hakimiyetini tesis etme yoluna gitmiştir⁵¹.

Urartu Devleti, hem batıya ulaşmak ve oradaki siyasi varlığını kuvvetlendirmek hem de bölgedeki maden yataklarını muhafaza etmek adına Erzurum ve çevresine çok önem vermiştir. Pasinler Yazıtı⁵², Avnik (Güzelhisar) Yazıtı⁵³, Urartu'nun bölgeye olan ilgisini gösteren delillerdir. 2002 yılından beri sürdürdüğümüz yüzey araştırmalarında Urartu ve öncesi döneme ait birçok arkeolojik merkez tespit edilmiştir.

Urartu Devleti'nin bölgeyi kontrol altında tutabilmesi için hem savunma ve lojistik amaçlı, hem de barınma

amaçlı kurmuş olduğu kale ve garnizonlara ihtiyacı vardı. Başkent Tuşpa'dan başlayıp oldukça geniş bir alanda yayılma gösteren Urartular, kuzeyde önemli bir merkez olan Erzurum ve çevresini ellerinde tutmaya mecburdular. Çünkü Diauehi gibi yerel krallıkların tekrar eski güçlerine kavuşması Urartu'nun bölgede kurmaya çalıştığı hakimiyeti zedeleyebilirdi. Aynı zamanda Urartu'nun yayılım politikaları çerçevesindeki ekonomik çıkarları için burada yapmış oldukları faaliyetler çok önemli idi.

Yüzey araştırmaları sırasında bu bölgede, hem Urartu öncesi hem de Urartu dönemi garnizon, karakol ve kale maiyetinde yoğun bir şekilde Demir Çağ mimarisinin kalıntılara şahit oluyoruz. Bu mimari kalıntıların çoğunluğunu kaleler, kaya basamaklı su tünelleri, kaya mezarları, höyükler, su sarnıçları ve su göletleri oluşturmaktadır⁵⁴. Bununla birlikte başta Van bölgesi olmak üzere son yıllarda bölgede yapılan kazı ve yüzey araştırmaları sayesinde Erken Demir Çağ kültürünün askeri ve sivil yönleri çok daha fazla açığa çıkmaktadır⁵⁵.

Erzurum ve çevresinin Eski Çağ tarihinde Orta Demir Çağ'da Urartu ile çağdaş herhangi bir kültürden söz etmek mümkün değildir. Ancak Urartu'nun yıkılmasından sonra bölgede Med-Post Akhemenid etkisinden kısmen bahsedilebilir⁵⁶. Konu ile ilgili olarak sürdürdüğümüz yüzey araştırmalarında küçük çaplı arkeolojik veri (Erzincan-Altıntepe)⁵⁷ dışında Med-Post Akhemenid-Pers kültürüne ait herhangi bir arkeolojik bulguya rastlayamadık⁵⁸.

Urartular, Van ve çevresindeki yerleşme amaçlı faaliyetlerini Erzurum gibi zor bir coğrafyada kolay uygulayamamışlardır. Bunda bölgenin topografik yapısı etkili olmuştur. Bununla birlikte Erzurum ve çevresini ele geçirecek ve devlete ekonomik girdi sağlayacak bir bölge olarak görüyorlardı. Bu amaçla kaleleri, genellikle önemli yolları kontrol altına almak, devletin sosyo-ekonomik ihtiyaçlarını gidermek ve maden yataklarını kontrol etme amaçlı kuruyorlardı⁵⁹.

⁴⁹ Schulz 1840: no. 2; Sayce 1882: no. 37; Sayce 1888; Sayce 1890: 117-119; Sayce 1893: 28; Payne 2006: 150 vd.

⁵⁰ Sayce 1882: no. 45-46; Sayce 1893: 29; Payne 2006: 177 vd. Yazıtın anlaşılmasına göre, Diauehi'den yaklaşık 20,5 kg. altın, 18,5 kg. gümüş ve 5 tondan fazla bakır madeni vergi olarak istenmiştir. Ayrıca 1000 at, 300 büyükbaş hayvan, sayısı anlaşılmayan küçükbaş hayvan her yıl vergi olarak istenmiştir. Vergiler, Diauehi ülkesinin maden ve hayvancılık açısından son derece zengin olduğunu göstermektedir. Yazıt, bölgenin insan yoğunluğunu ve yerleşmelerin çokluğunu göstermesi açısından da önemli olup bölgede ki 3 ülke, 105 kale, 453 şehirden bahsetmektedir. Bütün bu yazıtlar Diauehi'nin Urartu Devleti için ne kadar büyük bir sorun olduğunu anlatır. A. Ceylan başkanlığında sürdürdüğümüz yüzey araştırmalarında, bölgenin ekonomik ve maden bakımından göze çarpan zenginliği, Kral Arğişti'yi doğrular niteliktedir.

⁵¹ Tarhan 1978: 5 vdd; Sağlamtimur 2001: 83 vd.

⁵² Payne 2006: 68-89, 253.

⁵³ Orthmann 1968-69: 77-78; Aydın 1991:323-330.

⁵⁴ Özgül 2015: 69 vd.; Ceylan 2015b: 147-158-259-283.

⁵⁵ Belli/Konyar 2003: 90; Sagona/Zimansky 2015: 297;Baştürk 2013: 69 vd; Konakçı/Baştürk 2009: 170 vd; Erkmen/Günaşdı vd 2011: 148-166. Günaşdı 2015:223 vd.

⁵⁶ Rollinger 2007: 18; Dönmez 2012:141 vd; Balcer 1995: 58 vd.

⁵⁷ Summers 1993: 85 vd; Karaosmanoğlu 2011:366 vdd.

⁵⁸ Bu durum, Persler'in o dönemdeki siyasi faaliyetlerini Anadolu'nun içlerine ve batıya yönlendirmeleri ile açıklanabilir. Ayrıca şunu belirtmek gerekir ki, Doğu Anadolu'nun yüksek yaylalarında tam anlamıyla bir hâkimiyet sağlamak çok zor bir durumdur. Bu nedenle emperyal bir mantığa sahip olan Persler'in daha kolay ve daha zengin olan yerleri tercih ettiği düşünülebilir.

⁵⁹ Belli/Ceylan 2002: 4 vd; Çilingiroğlu 1997: 50 vd; Erkmen/Ceylan 2003: 18 vdd.

Figür 3: Tepeköy Kalesi Genel Görünüm / *Tepeköy Fortress General View*

Diğer taraftan Erzincan-Altuntepe gibi ovanın tam ortasında kurulmuş Erzurum Kalesi'nde, M. Erkmen ve A. Ceylan başkanlığında, benim de üyesi olduğum ekip tarafından 2006-2007-2009 yıllarında gerçekleştirilen kazılarda herhangi bir Urartu verisi şimdilik ortaya çıkmamıştır. Böylesine önemli ve ovanın tam ortasındaki kalede, Urartu varlığını ortaya çıkaracak mimari yapı veya arkeolojik verilerin yapılacak kazılar sonucunda ortaya çıkması muhtemeldir. Tıpkı Van Kalesi'nde olduğu gibi, böyle verimli bir ovayı kontrol altına almak amaçlı bir kale yapmak istemesi olağan bir durumdur. Kalede beş yapı katının ortaya çıkarılması ve sondaj çalışmalarına rağmen henüz Urartu'ya ait bir kanıt elimizde yoktur⁶⁰. Bununla birlikte Umudum Kalesi ve Tepeköy gibi kaleler, stratejik durumlarından dolayı Erzurum Ovası'nı kontrol altında tutmak için inşa edilmişlerdir. Ayrıca Urartular'ın bölgede hem kendilerinden önce yaşayan toplulukların hem de çağdaş olan yerel beyliklerin mimari birikimlerinden faydalandıkları da bir gerçektir.

Tepeköy (Pir Ali Baba) Kalesi

Palandöken sıradağlarının hemen eteğindeki Tepeköy Kalesi ise, Erzurum'a güneyden ulaşan yolların tam kavşağında, maden yataklarını kontrol etme amaçlı inşa

edilmiş bir kaledir. Kuzey-güney doğrultulu yapılmış olan kale, Erzurum'un 8 km. güneybatısında yer alan Tepeköy Mahallesi'nin sınırları içerisinde⁶¹ (Figür 3). Çat-Bingöl karayoluna 2 km. uzaklıkta yer almaktadır. Tepeköy Mahallesi'nin doğusunda ve mahalleye yaklaşık 830 m. uzaklıktadır. Kale, Urartular'ın kuzeye Altuntepe'ye ulaşmak için kullandıkları Erzurum-Bingöl karayoluna yakın bir konumda yer almaktadır. Kaledeki ilk bilimsel incelemeler, 2006 yılında gerçekleştirildi. İlerleyen zamanlarda kaledeki mevcut mimari yapıların tahribata uğrayıp uğramadığı konusunda bilimsel gözlemler gerçekleştirilmiştir. 2015 yılında kalede detaylı çalışmalar yapılmış kalenin planı çıkarılarak mimari çizimi yapılmıştır (Figür 14).

Palandöken Dağları'nın kuzeye bakan yamaçlarında yer alan kale, Erzurum Ovası'na hakim bir konumdadır. Kalenin kuzeyinde yoğun bir tarım faaliyeti yapılmaktadır. Güney tarafında ise yaylacılık için uygun alanlar mevcuttur. Büyük ölçüde tahrip olan kalenin mimarisi, temel seviyesindeki sur duvarlarından anlaşılmaktadır. Kalenin doğu-batı doğrultulu uzunluğu 64 m. kuzey güney uzunluğu ise 58 m'dir⁶². Doğu sur duvarları

⁶⁰ Erkmen/Ceylan vd. 2002: 73; Erkmen/Ceylan vd 2008: 491; Erkmen/Ceylan vd. 2009:217-233.

⁶¹ 39.50,58,73 K;41.11.28.69.D koordinatları içerisinde yer alan kalenin rakımı 2044 m.'dir.

⁶² Bu şekilde yapılmış kalelerden bir tanesi de Iğdır'daki Katırlı Kalesi'dir. Ancak Katırlı'da duvarlar daha yüzeysel olmasına rağmen Tepeköy'de duvarlar daha fazla yüksektir. Ceylan, 2015b:125.

Figür 4: Kalenin doğusundaki Kiklopik Tekniğinde Yapılmış Sur Duvarından Bir Örnek / East of Fortress from Wall Walls Cyclopean Technique Made An Example

belirgin olan kalenin batı tarafına doğru, duvarlar giderek daralmakta ve belirginlik azalmaktadır (Figür 4). Kalenin bu kısmında genişlik 37 m'dir. Duvarların en dar olduğu ve eğimin nispeten azaldığı bu kısımda genişlik 12 m'dir. Kiklopik⁶³ tekniğinde yapılmış olan kalenin surları, yer yer 1 m aralıklı çift sur beden ile inşa edilerek kalenin güvenliği artırılmaya çalışılmıştır.

Kiklopik teknikte yapılan sur duvarlarındaki taşların ebatları, doğuda ve batıda farklılık göstermekle birlikte 40/60 cm'den 100 cm'ye kadar değişmektedir. Umudum Kalesi ile sur duvar tekniği bakımından benzer özellikler taşımaktadır⁶⁴ (Figür 5). Dış sur duvarların doğuya bakan kısımları yıkılmıştır. Ancak sur duvarları mimari özelliğini koruyarak kuzeydoğuya doğru devam etmiştir (Figür 6). Bu tarz sur duvarlarının örneklerine Horasan Hasanbey Kalesi'nde⁶⁵ de rastlanmaktadır (Figür 7). İç mimari yapıların temel seviyesinde tespit edilebildiği kalenin kuzeye bakan tarafında, kaleye ismini veren "Pir Ali Baba" adlı bir yatır bulunmaktadır⁶⁶ (Figür 8). Kale sur duvarları yatırın doğu ucuna kadar belirgin bir şekilde izlenmektedir. Buradan itibaren sökülün taşlar, yatırın yapımında kullanılmıştır. Yine yatırın etrafında destek amaçlı kullanılan taşlar da iç mekanlardan sökülerek götürülmüştür. Kalenin kuzeybatı

⁶³ Kiklopik duvar tekniği, bölgede yapılan kalelerde görülen tipik bir özelliktir. Harçsız bir şekilde taşların birbirleri üzerine bindirilerek oluşturulan bu yöntem, Urartu'nun bölgede kale yapımında kullandığı tekniklerden birisidir. Yapmış olduğumuz yüzey araştırmalarında daha önce tespit ettiğimiz Harami Kalesi, Karakale Kalesi, Küçükçağdarış Kalesi bu tür duvar yapılarına örnek gösterilebilir. Ceylan 2008b: 111-113-160. Urartu'nun sur duvar teknikleri ve kiklopik teknik konusunda bkz. Çilingiroğlu 1983: 28 vd.

⁶⁴ Çilingiroğlu 1980:191-194

⁶⁵ Ceylan 2015b: 134-302

⁶⁶ Pir Ali Baba yatırı yöre halkı tarafından sık sık ziyaret edilir. Pir Ali Baba'nın, günümüzde genellikle Erzurum'da "Bin Bir Hatim" okuma geleneğini başlattığına ve birtakım kerametleri olduğuna inanılır. Bu yüzden ona bir ulviyet kazandırmak maksadıyla naşı kalenin tam ortasına defnedilmiştir.

Figür 5: Umudum Kalesi Sur Duvar Örnekleri ile Karşılaştırma / Comparative Example with Umudum Fortress City Walls

tarafındaki sur duvarları, belirgin bir şekilde ortaya çıkmakta ve daha büyük taşlarla iki kademeli olarak güney ucuna kadar ulaşmaktadır. Bu kısımdaki dış sur duvarları yıkılmış durumdadır. Yine de mimari yapılar gözlenebilmektedir. Kalenin girişi, daha az meyilli olan güney kısmında yer alır (Figür 9-10). Urartu askerlerinin yukarıda bahsettiğimiz mekânlara dokunmadan gelip konaklayabilecekleri, hayvanları ile birlikte barınabilecekleri bir açık alan olduğu için kalenin girişinin bu kısımda olduğu anlaşılmaktadır. Bu giriş, muhtemelen kontrol amaçlı yapılmış bir giriştir. Girişin açıklığı 2 m. kadardır. Bu açıklık at-katır gibi hayvanların rahatlıkla geçebileceği genişliktedir. Girişin açıldığı alan ise 1200 m² kadardır ki, bu alanda 30-40 adet hayvan rahatlıkla hareket edebilir (Figür 11).

Figür 6: Kuzeydoğu tarafı duvarları / Northeast Side of the Walls

Kale iki kısımdan oluşmaktadır. İlki, kalenin batı tarafında kalan açıklık ki, yukarıda belirttik. İkincisi, girişin sağında kalan ve genel olarak kalenin batı tarafını kaplayan kapalı alandır (Figür 12). Bu mekânlar ihtimale kalede var olan askerlerin barınaklarını ve civar yerleşimlerden gelen mallar ve benzeri yüklerin Urartu krallığına yapılan ilk teslimat yerleriydi. Bu yüzden mimari yapılar için iki farklı görüş dile getirilebilir:

Figür 7: Horasan Hasanbey Kalesi Kiklopik Tekniği ile Yapılmış Sur Duvarları Karşılaştırma / *Horasan Hasanbey Fortress Walls Built Using the Cyclopean Technique Comparison Wall*

Figür 8: Pir Ali Baba Türbesi / *Pir Ali Baba Tomb*

Figür 9: Güney Tarafındaki Kale Girişi / *Fortress on the South Side Entrance*

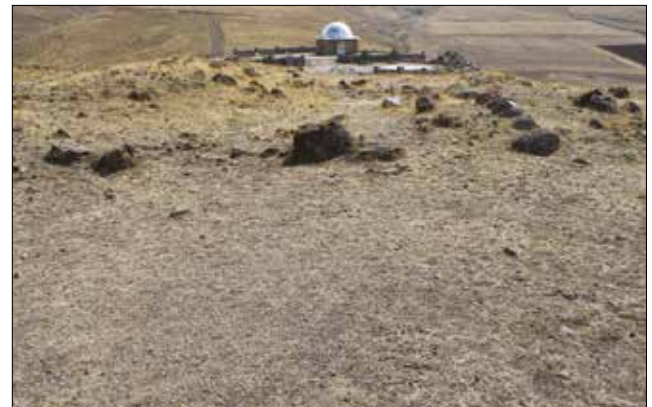
Figür 10: Kale Girişi Yakından Görünüm / *Log in close-up view of the fortress*

İlk olarak, at ya da katırlardan indirilen yükler büyük bir ihtimalle açık alana indiriliyorlardı. Meydana bakan büyük odalar, bu sebeple teslimatın depolandığı yerler olabilir. Askerler ve memurlar batıya bakan odalarda kalıyorlardı. İkinci olarak da büyük odalar koğuş, küçük odalar ise kayıtların tutulduğu alanlar olabilir (Figür 13). Yükler açık alanda depolanıyor, kış bastırmadan daha büyük idari merkezlere naklediliyorlardı.

Dışarıya indirilen yüklerin üzeri muhakkak bir yalıtım malzemesi ile örtülüyor olmalıdır. Bu durumda “örtü” ancak deri olabilir ki, böyle bakıldığında kayıt memurları gelen mal ve ürünleri askerlerin sağladığı güvenlik altında listeleyip bu kayıtları daha sonra merkeze gönderiyorlardı. O zaman burası, merkezden kısmen uzak yerleşimlerin vergilerini/haraçlarını verdikleri uç nokta olmalıdır. Bu yüzden küçük mekânların kayıtların depolandığı yerler olması ihtimali yüksektir. Yani ekonomik kayıtlar (sosyal olaylar da ihtimalle) bu şekilde uçtan merkeze doğru kayıt altına alınıyordu ve toplanan vergiler daha gerçekçi bir şekilde başkent tarafından gözlemlenebiliyordu. Bu şekilde bakıldığında kaledeki hareketliliği gözümüzde canlandırmak daha kolay olacaktır. Ancak bu mekânların fonksiyonlarının tam olarak anlaşılabilmesi için bu alanda kazı yapılması kaçınılmazdır.

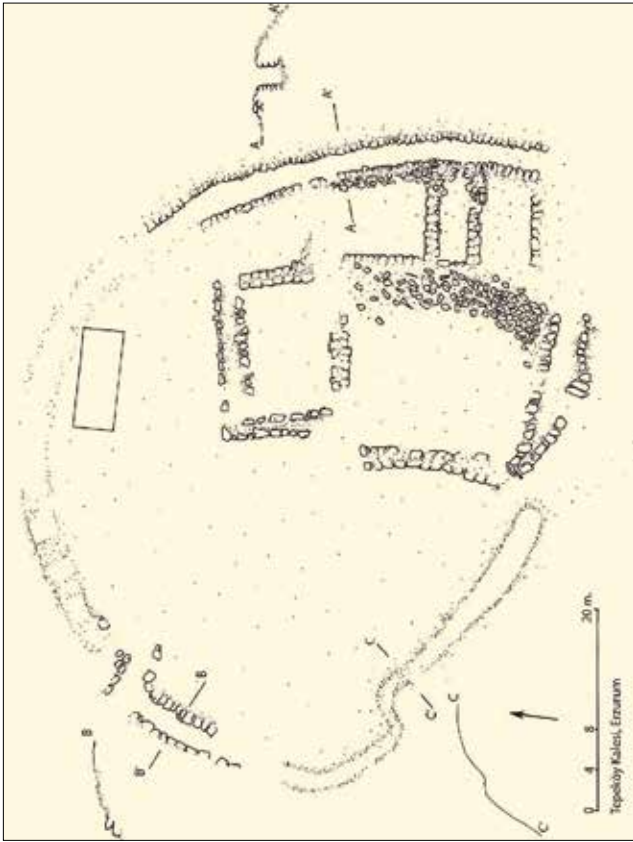
Figür 11: Hayvanlar İçin Bırakılan Boş Alan / *Left space for animals*

Figür 12: Kalenin Ortasındaki İç Mekan Kalıntıları / *Interior ruins of the fortress in the center*

Figür 13: İç Mekanlar / Interior Rooms

Figür 14: Tepeköy Kalesi Mimari Çizimi / Tepeköy Fortress Architectural Drawing

Urartu'nun ele geçirdiği ülkelerden ganimet ve haraç alması birçok kaynakta ifade edilir. Bu konu hakkında ilk veriler kral Menua dönemine aittir. Menua'nın oğlu Arğışti I. Yazıtında, Diauehi kralını esir ettiğini ve onu haraca bağlamak suretiyle bağışladığını ifade etmektedir. Yine Arğışti I, yazıtın devamında Diauehi Kralı'ndan haraç olarak 41 mina saf altın, 37 mina gümüş, 10.000 mina bakır aldığı söylemektedir⁶⁷. Görüldüğü gibi, Urartular'ın 250 yılı aşkın süre bölgede etkili olmasının nedenlerinden birisi, ekonomisinin güçlü olması ile açıklanabilir.

⁶⁷ Melikishvili 1960: 30-128; Payne 2006: 178; Sağlamtımur 2001: 114.

İç mimari mekânların hemen kuzeybatısında yer alan sur duvar taşlarının kalınlığı ise 100-120 cm. arasında değişmektedir ki, dönemin duvar işçiliği ile uyum gösterir. Bu kısımdaki sur duvar taşları, diğer kısımlardan daha büyüktür. Bu kısım, kalenin batısında Pir Ali Baba adı verilen türbeye ve dinlenme tesislerine bakmaktadır. Yapının doğu tarafına bakan yüzü, nispeten daha okunabilir bir mimari sunar ve kalıntılar 80-100 cm. yüksekliğinde bir temel gösterirler. Batı taraftaki sur duvar taşları güney ve doğu duvarlarındakilerden daha büyüktür.

Kalede çift sur bedenli yapıların varlığı, Urartu saray keramiği olarak adlandırılan Biainili keramiğinin yüzey buluntuları arasında olması, önemli bir veridir. Duvar örgüsünün Menua ve krallığın ilk yıllarında yapılan Urartu erken dönem mimari özelliği ile benzer özellikler taşıması kalenin Urartu'nun kuzeye yaptığı seferler sırasında ele geçirildiği ve daha sonra tamirattan geçtiği konusunda bize fikir vermektedir⁶⁸.

Kalede yaptığımız incelemede çok sayıda keramik elde edilmiştir. Keramikler İlk Tunç Çağı (Karaz) keramiğine benzer iyi fırınlanmamış kırmızı renklidir. Bu tür keramikler bölgede yapmış olduğumuz yüzey araştırmalarında çok sık rastladığımız bir keramik türüdür. Bazen devetüyü renginde olan bu mallar Transkafkasya kökenlidirler⁶⁹. Bu tür mal gruplarına Van Dilkaya⁷⁰, Erzurum Karaz⁷¹, Pulur⁷², Güzelova⁷³, Sos Höyük⁷⁴, Elazığ Norşuntepe⁷⁵, Malatya Pirot Höyük⁷⁶, Adıyaman Hayaz Höyük⁷⁷, Antakya Tabara el -Akrad⁷⁸, Kafkaslar'da Amiranis Gora⁷⁹, Ermenistan'da Garni⁸⁰, Batı İran'da Yanık Tepe⁸¹, Suriye'de Ras Schamra⁸² ve Filistin'de Khirbet el-

⁶⁸ Urartular kalelerinin etrafını genellikle bir sur bedeni ile çevirirlerdi. Bununla birlikte krallığın erken devirlerinden itibaren çift sur bedenli kalelerin varlığı da bilinmektedir. Yazılı kaynaklarda böyle çift sur bedenli kalelerden bahsedilir. III. Salmanassar'ın 3. saltanat yılında Arzaşkun'a yaptığı sefer, Balawat Kapısı üzerinde (VII. bant, üst friz) resmedilmiş ve burada çift sur bedeni ile çevrili bir dağ kalesi ve kalenin etrafında Asur ve Urartu ordusu arasındaki savaş tasvir edilmiştir. Sahnenin altında Asurca "Urartulu Arame'nin kentini ele geçirdim" yazılıdır. Çilingiroğlu 1983: 37 vd.

⁶⁹ Işıklı 2011: 214 vd.

⁷⁰ Çilingiroğlu 1988: 230.

⁷¹ Sagona 2000: 331; Ceylan 2015b: 477.

⁷² Koşay/Vary 1964: 63; Ceylan 2008b:81.

⁷³ Koşay/Vary 1967: 30; Ceylan 2015b:159.

⁷⁴ Sagona 2000:330; Ceylan 2015b: 218

⁷⁵ Yalçın 2012:267.

⁷⁶ Yakar 1984: 300 vd.

⁷⁷ Thissen 1984: 76 vd.

⁷⁸ Hood 1951: 114.

⁷⁹ Sagona 1984: 50.

⁸⁰ Sagona 1984: 232.

⁸¹ Perferec 2001:40 vd.

⁸² Sagona 1984: 84.

Figür 15: İlk Tunç, Erken Demir, Orta Demir, Ortaçağ Keramiklerinden Örnekler / *Early Bronze Age, Early Iron, Middle Iron, Ceramics from the Middle Ages Examples*

Figür 16: Tepeköy Keramikleri / *Tepeköy Ceramics*

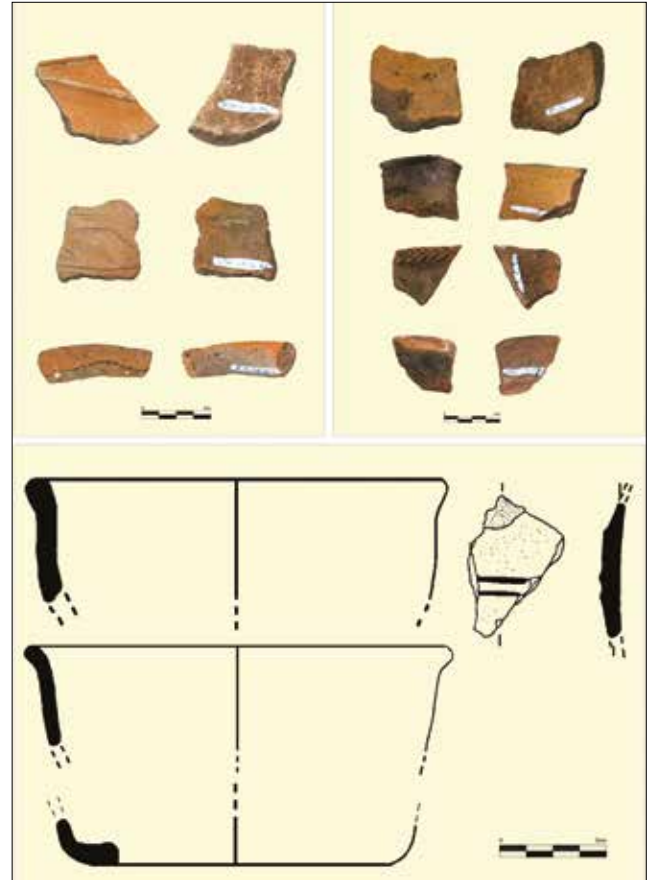
Kerak⁸³'ta rastlanmıştır. Bu bölgeler aynı zamanda Karaz Kültürü'nün yayıldığı alanları da ifade eder.

Kaledeki keramik verilerinin önemli bir kısmı, Erken Demir Çağ (tipik Demir Çağı özelliği gösteren biraz daha iyi fırınlanmış ancak cilalanmamış biçimli kulp ağız parçaları)⁸⁴, Demir Çağ ve Ortaçağ özelliği göstermektedir⁸⁵ (Figür 15-16). Urartu saray keramiğinin işçilik bakımından biraz daha zayıf biçimli keramikleri (Figür 17-18) yöredeki diğer

⁸³ Albright 1926: 28.

⁸⁴ Konyar 2004 I:335 vdd. Bu tarzda yapılmış Erken Demir çağı keramiklerine yöredeki pek çok kalede rastlanır. Yollarüstü Kalesi, Kapıkaya Kalesi, Hasanbey Kalesi vb. kaleler, yöredeki keramik tipolojisini göstermesi bakımından önemlidir. Ceylan 2008b: 93-97-244; Ceylan 2015b: 164-302; Özgül 2015: 39 vd.

⁸⁵ Konyar 2004 I: 97-343.

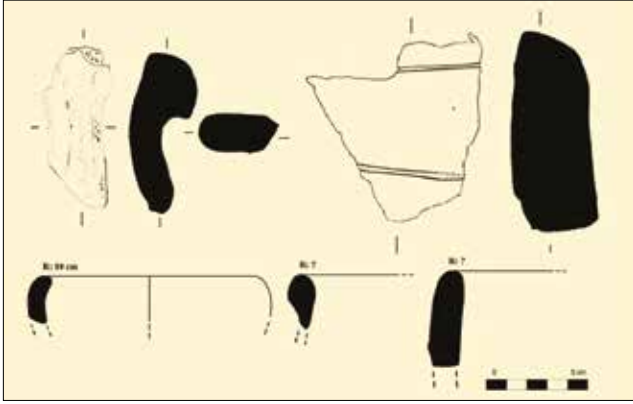
Figür 17: Tepeköy Kalesi yakınlarındaki Hasanbey Kalesinden Benzer Keramik Örnekleri / *Similar Pottery Samples from Hasanbey Fortress near Tepeköy Fortress*

Figür 18: Tepeköy Keramik Örnekleri / *Tepeköy Ceramic Samples*

keramikler ile karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir⁸⁶. Bilindiği gibi merkezden uzaklaştıkça keramik yapım tekniği de değişmekte ve daha sıradan bir biçim almaktadır (Figür 19). Bununla birlikte kalede ele geçen obsidyenler de diğer yüzey buluntuları arasındadır. Obsidyenler, Pasinler'deki önemli bir

⁸⁶ Bilindiği gibi İlk Tunç Çağı'ndan itibaren Erken Demir çağı hatta Urartu dönemine kadar Kuzeydoğu Anadolu'da höyük tipi yerleşmelerin azlığı dikkat çekmektedir. Bununla beraber keramik verileri de höyüklerde belirli bir mimariye bağlı değildir. Doğu Anadolu kalelerinin büyük bir kısmında Erken Demir çağı keramiklerine rastlamak mümkündür. Konyar 2004: 335.

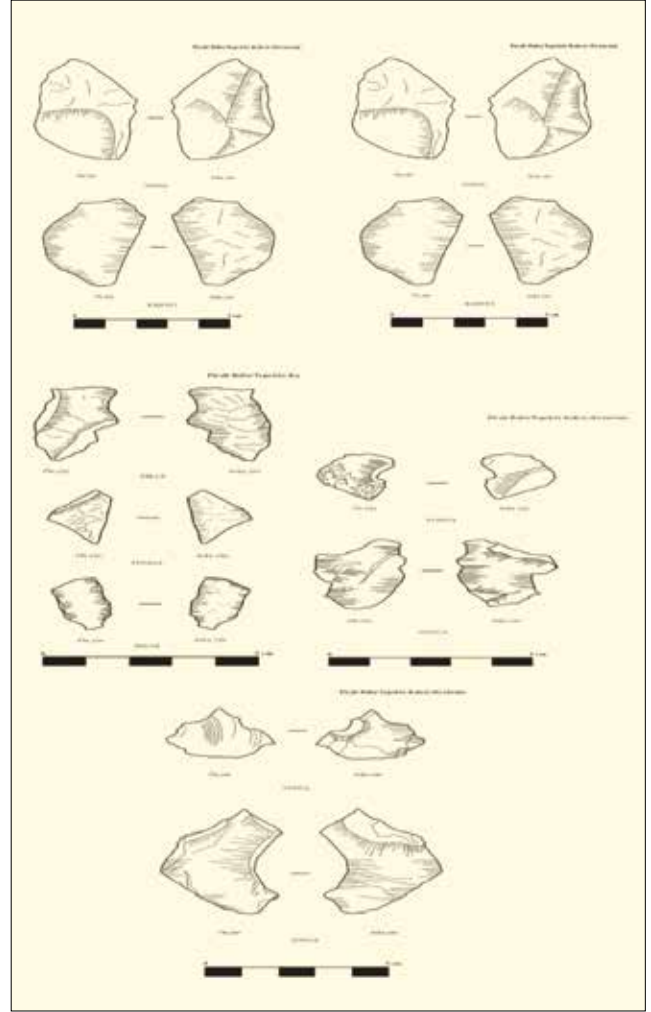
Figür 19: Keramik Çizimlerinden Örnekler / *Drawing Examples of Pottery*

Figür 20: Obsidyenler/ *Obsidians Tepeköy*

Figür 21: Tepeköy Yakınlarındaki Pasinler/Pelitli obsidyen Merkezinden Bir Parça / *Tepeköy Pasinler Around Pelitli A Piece of Obsidian Center*

Figür 22: Tepeköy Obsidyen çizimleri / *Tepeköy Obsidian drawings*

obsidyen merkezi olan Pelitli'yle beraber karşılaştırmalı olarak çizimleriyle birlikte gösterilmiştir⁸⁷ (Figür 20-21-22). Kalenin keramik özelliklerine bakıldığında; İlk Tunç Çağ verisi vermekle birlikte Erken Demirçap ve Orta Demirçap özelliklerinin yaygın olduğu anlaşılır⁸⁸. Buna ilaveten Ortaçağ keramik bulguları önemlidir. Bu durum bize kalenin stratejik değerinden dolayı sürekli bir kullanım gördüğünü izah etmektedir.

⁸⁷ 2015 yılı yüzey araştırmalarımızda Tepeköy Kalesi'nin 15 km batısındaki Ağveren Köyü'nün 3 km güneyinde bulunan dağlık bölümde Köy Hizmetlerinin Kar Ölçüm İstasyonu yakınında zengin obsidyen yatakları saptanmıştır. Çok büyük bir alanı kapsayan ve dağınık halde bulunan yataklar muhtemelen Eskiçağda bir obsidyen merkezi durumundaydı. Yine Tepeköy'e 60 km mesafedeki Pelitli ve Kotandüzü obsidyen merkezleri bölgedeki obsidyen yoğunluğunu göstermektedir. Ceylan 2015b: 313-314-319.

⁸⁸ Ceylan 2008a:103-117; Ceylan 2008b: 209.

SONUÇ

Tepeköy (Pir Ali Baba) Kalesi, Urartuların Diauehi Krallığı'nı ele geçirmek için yapmış oldukları kuzey seferleri açısından oldukça önemlidir⁸⁹. Tarihsel çerçevede sunduğumuz Pasinler Yazıtı, Delibaba Yazıtı, Yazılıtaş Yazıtı ve Avnik Yazıtı, Urartu Devleti'nin bölgedeki askeri faaliyetlerini özetlemektedir. Aynı zamanda Patnos-Muş-Bingöl taraflarındaki önemli yolların son savunma noktasında yer alması stratejik açıdan kaleyi önemli kılmaktadır.

Tepeköy Kalesi duvarlarının kısmen Urartu dönemi kale mimarisini yansıtmakla birlikte daha primitif olduğu göze çarpmaktadır. Urartu'da merkezden uzaklaştıkça taş işçiliğinin daha sıradan bir hal aldığı bilinmektedir⁹⁰. Burada da aynı durum, net bir şekilde görülmektedir. Kale muhtemelen bölgenin güçlü krallığı Diauehi Krallığı döneminde yapılmış olmalıdır. Erzurum ve çevresindeki MÖ I. bin kaleleri genelde aynı tip özellikler göstermektedirler⁹¹.

Çünkü kale, Urartu döneminde yapılmış olsa idi elimizde çok daha fazla arkeolojik kanıt ve mimari belirti olurdu. Bununla birlikte, Demir Çağı döneminde kalenin aktif olarak kullanıldığını batı tarafındaki sur duvarlarının Urartu Dönemi mimarisine benzemesinden ve keramik verilerinden anlamamız mümkündür⁹². Zaten sur duvarlarının kuzey ve güneyindeki farklılıklar, kalenin Urartu döneminde tamirattan geçtiğini ve bir takım eklemeler yapıldığını ortaya koymaktadır.

Kalenin ortasındaki mimari mekânların yanında yer alan iç mekân ve boş alan, Aşağı Anzaf Kalesi ile benzerlik göstermektedir. O. Belli başkanlığında yürütülen Aşağı ve Yukarı Anzaf Kalesi Kazılarının 2003 yılı çalışmalarına ekip üyesi olarak katıldığım dönemde, kalenin batı sur duvarlarına bitişik olarak inşa edilen mimari yapıların birinin mutfak, diğerlerinin ise depo olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Ayrıca bu alanın diğer kısımlarında ele geçen fırın ve ocak ise bu kısmın bir mutfak fonksiyonu

gördüğünü ortaya koymaktadır. Tepeköy Kalesi'nin orta yerindeki mimari alanların varlığı bu açıdan çok önemlidir. Çünkü bazı yönleri ile Anzaf Kaleleri'ne benzeyen kalede birçok işlev gören açık alan, odalar, sur duvarları vb. mimari kalıntılar bölgedeki dönemin Urartu kale mimarisini için bilgi veren önemli ipuçlarıdır⁹³. Bununla birlikte kalenin kuzeybatısındaki surun daha büyük ve düzeltilmiş taşlardan yapılmış olması burasının eklemeye duvar olduğu kanaatini uyandırmaktadır. Dolayısıyla bu kısım, Menua dönemi kale mimarisine örtüşmektedir⁹⁴. Çünkü Menua döneminde daha sağlam ve destekli yapılara kavuşan Urartu mimarisinde daha küçük taşlar (50x70 cm) kullanılmaya başlanmıştır. Bu tarz duvarlardaki taş bloklarının dış yüzleri hafifçe dışa doğru bombelidir. Ortak özellikler taş bloklarının anakayaya açılan yuvalar üzerinde yükselmesi ve her taş sırasının alt sıradan başlayarak birkaç santimetre içeri çekilerek duvara belirli bir oranda eğim verilmesidir. Bloklar arasında birleştirici herhangi bir eleman ya da harç yoktur⁹⁵. Tepeköy'ün doğu sur duvarlarında bu mimari özellik, çok açık bir şekilde görülmektedir.

Kalenin stratejik özelliği Van-Ağrı karayolu üzerinde yer alan Körzüt⁹⁶ ve Aznavurtepe⁹⁷ ile karşılaştırılabilir. Bu kaleler, yerden yaklaşık olarak 300 m. yüksekte yer alan bir tepenin üzerine inşa edilmişlerdir. Tepeköy Kalesi de bu bakımdan Körzüt ve Aznavurtepe ile benzer bir özellik taşımaktadır. Aynı zamanda kale giriş kapılarının aynı yöne bakması, bu kaleler ile Tepeköy arasındaki başka bir benzerliği oluşturur. Bu yönleri ile kale Urartu mimarisini bakımından hem askeri hem de vergi ve haraçların toplandığı küçük çaplı bir idare merkezi olarak kullanılan kale mimarisine uygunluk gösterir. Ancak yöresel idari merkez olma özelliği, Bastam⁹⁸, Karmir-Blur⁹⁹ vb. eyalet merkezlerinin idare edildiği büyük kaleler ile karıştırılmamalıdır. Çünkü bu gibi büyük kalelerin kontrol ettiği bölgelerde çok fazla vergi toplanıp merkeze gönderiliyordu.

Kaledeki Menua dönemi duvar kalıntıları ve kullanılan teknik dikkate alındığında kalenin, Urartu kralı İşpuni

⁸⁹ Köroğlu 2001: 717 vdd.; Ceylan 2015b: 487.

⁹⁰ Çilingiroğlu 1983: 34.

⁹¹ Bölgedeki kaleler ve yerleşimler özellikle MÖ I. bin kaleleri, bölgenin güçlü krallığı Diauehi tarafından kurulmuştur. Diauehi'nin Urartu Krallığı tarafından ortadan kaldırılması sonucu bu kalelerin, Urartu kalelerine dönüştüğü muhtemeldir. Bu kalelerden bazıları Urartular tarafından yeniden inşa edilmiştir. Makalemize konu olan Tepeköy Kalesi de işte böyle bir özellik göstermektedir. Mimari bakımdan yer yer Urartu özelliği gösteren kalenin sur duvarları ve yapı teknikleri de farklılıklar göstermektedir.

⁹² Bölgedeki Diauehi Krallığı'nın mimari yapısı hakkında kesin bilgilerimiz yoktur. Kalenin Urartu öncesi dönemde yapılmış olması ve devamlı kullanılmış bir mimari yapısının varlığı, bu yöredeki Diauehi mimarisine için bir ipucu olabilir.

⁹³ Aşağı ve Yukarı Anzaf Kalesi ile Tepeköy arasındaki önemli benzerliklerden bir tanesi de Anzaf'ın Özalp-İran yolunun güvenliğini sağlamak için yapılmış olmasıdır. Her iki kale de bu yönü ile hem düz alanları hem de İran'dan Van'a ulaşan yolları kontrol eder. Tepeköy'de de durum farklı değildir. Kale, İran-Ağrı-Doğubayazıt-Horasan-Pasinler-Erzurum-Erzincan ana yol güzergâhının orta kısmında yer alır. Aynı zamanda kalenin kuzeyi önemli tarım alanlarını da kontrol etmektedir.

⁹⁴ Çilingiroğlu 1997: 56 vd.; Belli/Ceylan 2005: 175-188.

⁹⁵ Çilingiroğlu 1983: 31 vd.

⁹⁶ Tarhan/Sevin 1977: 277-279; Salvini 2006: 146.

⁹⁷ Çilingiroğlu 1983: 32.

⁹⁸ Kleiss 1970: 29 vd. Kleiss, 1972: 7 vd. Kroll, 1976: 1 vd. Ceylan N. 2015a: 9 vd; Ceylan N. 2015b: 176-179.

⁹⁹ Piotrovsky 1959: 198; Kroll, 2011: 163 vd.

ve Menua'nın saltanatları sırasında MÖ 9. yüzyılın sonu ile MÖ 8. yüzyılın başından itibaren işlem gördüğü ve daha sonraki Urartu kralları döneminde de kullanıldığı düşünülmektedir. Bununla birlikte, bölgede yapılmış olan Urartu kalelerinin büyük bir kısmı, genel olarak Erzurum Ovası'nı ve yolları kontrol amaçlı yapılmışlardır. Buna paralel olarak Urartular, Tepeköy Kalesi sayesinde, Aşkale-Tercan-Erzincan hattı boyunca Urartu askeri ve ticaret yollarını da kontrol altında tutabiliyorlardı. Yukarıda da değinildiği gibi stratejik bakımdan son derece önemli olan Erzurum Ovası'nın merkezi bölgesinde yer alan kalenin arkeolojik bakımdan daha fazla veri vermesi için kazı yapılması zorunludur. Özellikle yukarıda mukayese ettiğimiz kaleler ile arasındaki benzerliği ortaya çıkaracak depo-işlevsel mekanlar-tapınak vb gibi mimari yapıların kalede olup olmadığını anlamak için en azından kısa süreli bir sondaj çalışması yapılması oldukça gereklidir.

A. Ceylan başkanlığında sürdürdüğümüz yüzey araştırmaları sayesinde; Erzurum ve çevresinde Orta Tunç, Geç Tunç ve Erken Demir Çağı'ndaki yerel krallıklarının çözülmeyi bekleyen mimari problemleri ve Urartu'nun kuruluş ve yayılma dönemlerindeki bölgeye olan siyasi ve askeri hassasiyeti daha anlaşılır bir hal almaktadır. Bölgede yoğun bir şekilde karşımıza çıkan kaleler, genelde Urartu öncesi dönemde bölgede var olan yerel krallıkların kaleleri ve aynı zamanda Urartu'nun çağdaşı olan kalelerdir. MÖ 9. yüzyıldan sonra Urartu'nun Doğu Anadolu Bölgesi'nde güçlü bir krallık olarak ortaya çıkması, bütün bu yerel krallıkların Urartu'ya bağlanmasını sağlamıştır. Bununla birlikte Erzurum ve çevresinin önemli askeri mimarilerinden olan kale ve garnizonlar da yeniden tamir ve inşa edilmek suretiyle Urartu askeri-ekonomik sisteminin bir parçası olmuşlardır. Yüzey araştırmalarının artması ile beraber, bölgede yapılacak olan kazı çalışmaları bu konularda daha fazla bilgi edinmemizi sağlayacaktır. Urartu ve çağdaşı yerel krallıkların kalelerinde yapılacak olan kazı çalışmaları sayesinde, bölgenin Demirçığ'daki sosyo-ekonomik ve politik durumu çok daha açıklık kazanacaktır.

KAYNAKÇA

- ADONTZ, N. 1946.
Historie d' Armenia: les Origines du Xe Siecle au VIe (V.J.C.). Paris.
- ALBRIGHT, W.F. 1926.
"The Jordan Valley in the Bronze Age", AASOR: 13-74.
- ALPMAN, A. 1981.
"Hurriler", A.Ü. DTCFD Tarih Araştırmaları Dergisi 14/25: 283-313.
- ARSEBÜK, G. 1974.
Altınova'da Koyu Yüzlü Açkılı ve Karaz Türü Çanak-Çömlek Arasındaki İlişkiler Sorunu, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul.
- ARSEBÜK, G. 1979.
"Altınova'da (Elazığ), Koyu Yüzlü Açkılı ve Karaz Türü Çanak-Çömlek Arasındaki İlişkiler", VIII. Türk Tarih Kongresi, Cilt I. Ankara: 81-92.
- ASLAN, M. 2000.
"Kolkhis Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyasına İlişkin Bazı Notlar", Arkeoloji Sanat Dergisi. 22/97: 26-41.
- AYDIN, N. 1991.
"Güzelhisar Urartu Kitabesi", Belleten LV/213: 323-330.
- BALCER, J. M. 1995.
The Persian Conquest Of The Greeks. Konstanz.
- BALKAYA, İ.S. 1995.
En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Hasankale ve Çevresi, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum.
- BAŞTÜRK, M. B. 2013.
"Urartu Devletinin Kurucuları Üzerine: Lapturi ?=? Lutibri, 35 Yıl Sonra, Yeniden", Tarhan Armağanı M. Taner Tarhan'a Sunulan Makaleler (Eds. O. Tekin/M. H. Sayar/E. Konyar). İstanbul: 69-78.
- BELLİ, O. 1977.
Urartular Çağında Van Bölgesi Yol Şebekesi (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- BELLİ, O. 1982.
"Urartular", Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi I. İstanbul.

- BELLİ, O. 2000.
“Doğu Anadolu’da Yol Şebekesinin Araştırılması”, Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi. Ankara: 409-415.
- BELLİ, O/CEYLAN, A. 2002.
“Kuzeydoğu Anadolu’da Bir Tunç Çağı ve Urartu Kalesi; Yoğunhasan”, TÜBA-AR V:119-142.
- BELLİ, O/CEYLAN, A. 2005.
“2003 Yılı Aşağı Ve Yukarı Anzaf Kalesi Kazıları”, 26. Kazı Sonuçları Toplantısı 2. Ankara:175-188.
- BELLİ, O/KONYAR, E. 2003.
Doğu Anadolu Bölgesi’nde Erken Demir Çağı Kale ve Nekropoller/Early Iron Fortresses And Necropolises In East Anatolia, İstanbul.
- BİNGÖL, A./CEYLAN, A./TOPALOĞLU, Y./GÜNAŞDI, Y. 2008.
“2008 Yılı Erzincan-Erzurum-Kars-Iğdır İlleri Yüzey Araştırması”, 25. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2. Ankara: 375-399.
- BİNGÖL, A. 2013.
“Hurriler’in Siyasi Organizasyonları”, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 6/1: 115-133.
- BURNEY, C/LANG, D.M. 1971.
The Peoples of the Hills. London.
- BURNEY, C.A. 1958.
“Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age”, Anatolian Studies VIII: 157-209.
- CAVAIGNAC, E. 1936.
Le Probleme Hittite. Paris.
- CEYLAN, A. 2002.
“Horasan ve Çevresi Araştırmaları Işığında Yazılıtaş Yazıtı”, Çağlayan Aras. Erzurum: 14-16.
- CEYLAN, A. 2003.
“2001 Yılı Erzincan-Erzurum-Kars İlleri Yüzey Araştırmaları”, 20. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2. Ankara: 311-324.
- CEYLAN, A. 2008a.
“Kuzeydoğu Anadolu Yüzey Araştırmalarının Bir Değerlendirmesi”, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi 7/39: 103-117.
- CEYLAN, A. 2008b.
Doğu Anadolu Araştırmaları (Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır 1998-2008). Erzurum.
- CEYLAN, A. 2015a.
“Yeni Bulgular Işığında Kuzeydoğu Anadolu’da Diauehi Krallığı ve Urartular”. Erzurum.
- CEYLAN, A. 2015b.
Doğu Anadolu Araştırmaları II (Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır). Erzurum.
- CEYLAN, N. 2015a.
“Urartular’ın İran’daki Krali Kenti Bastam”, Belgü II: 137-159.
- CEYLAN, N 2015b.
Kuzeybatı İran’da Urartu Yerleşmeleri, (Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi). Kars.
- ÇİLİNGİROĞLU, A. 1980.
“Diauehi’de Bir Urartu Kalesi (Umudum Tepe (Kalortepe)”, Anadolu Araştırmaları VIII: 191-194.
- ÇİLİNGİROĞLU, A. 1983.
“Urartu Sur Duvarları Üzerine Düşünceler”, Arkeoloji ve Sanat Dergisi-II: 28-37.
- ÇİLİNGİROĞLU, A. 1988.
“Van Dilkaya Höyüğü Kazısı”, IX. Kazı Sonuçları Toplantısı I. Ankara: 229-247.
- ÇİLİNGİROĞLU, A. 1994.
Urartu Tarihi. İzmir.
- ÇİLİNGİROĞLU, A. 1997.
Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı. İzmir.
- DIKONOFF, I.M/S.M. KASKHAI 1981.
Geographical Names According to Urartian Textes. Wiesbaden.
- DZHAPARIDZE, O. M. 1964.
“The Culture of Early Agricultural Tribes in the Territory of Georgia”, VII. Congress Of Anthropological and Ethnological Sciences. Moskova: 4-9.
- DOĞANAY, H.1989.
Erzurum’un Genel Coğrafi Özellikleri Şehri Mübarek. Ankara.
- DYSON, R.H. 1968.
“The Archaeological Evidence of the Second Millennium B.C. on the Persian Plateau”, CAH II: 14-16.
- DÖNMEZ, Ş.2012.
“Oluz Höyük, Karadeniz’de Persler”, Aktüel Arkeoloji 5/25: 140-145

- ERDOĞAN, S.2006.
Minua Kanalı ve Urartu Bahçeleri (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi).Van. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ERKMEN, M/CEYLAN, A. vd. 2002.
“2000 Yılı Erzurum Kale Kazısı”, 12. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu. Ankara: 73-85.
- ERKMEN, M/CEYLAN, A. 2003.
2001 Pasinler Kalesi Kazısı, 13. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Çalışmaları Sempozyumu. Denizli: 17-29.
- ERKMEN, M/CEYLAN A. vd. 2008.
“2006 Yılı Erzurum Kale Kazısı”, 29. Kazı Sonuçları Toplantısı-III. Ankara: 491-505.
- ERKMEN, M/CEYLAN, A. vd., 2009.
“2007 Yılı Erzurum Kale Kazısı”, 30. Kazı Sonuçları Toplantısı-II. Ankara: 217-233.
- ERKMEN, M/GÜNAŞDI, Y. vd. 2011.
“2009 Yılı Erzurum Kale Kazısı”, 32. Kazı Sonuçları Toplantısı-III. Ankara: 148-166.
- ERZEN, A. 1992.
Doğu Anadolu ve Urartular. Ankara.
- GARSTANG, J/GURNEY, O. 1959.
The Geography of the Hittite Empire. London.
- GOETZE, A. 1928.
“Madduwattas”, MVAEG XXXII: 1-178.
- GÜNAŞDI, Y/TOPALOĞLU, Y/BİNGÖL, A/CEYLAN, A. 2011.
2010 Yılı Erzincan-Erzurum-Kars-Iğdır İlleri Yüzev Araştırmaları, 29. Araştırma Sonuçları Toplantısı 3. Ankara: 49-71.
- GÜNAŞDI, Y. 2015.
“Erzincan Sırataşlar Kalesi”, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 5/9: 113-131.
- GÜNAŞDI, Y. 2015.
“Erzurum Kalesi Kazısı (Excavations on Erzurum Castle)”, Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu. Cambridge Scholars Publishing II: 432-442.
- GÜNEY, E. 1990.
“Dicle Irmağında Kelek Taşımacılığı”, Coğrafya Araştırmaları-2: 323-328.
- GÜNERİ, A/ERKMEN, M./GÖNÜLTAŞ, B. 2003.
“Erzurum Bulamaç Höyük Kazıları 2001 Yılı Çalışmaları”, 24. Kazı Sonuçları Toplantısı - I. Ankara: 249-258.
- HARMANKAYA, S/TANINDI, O./ÖZBAŞARAN, M. 1998.
Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri 3. Kalkolitik: Pulur.
- HARMANKAYA, S/TANINDI, O./ÖZBAŞARAN, M. 1998.
Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri 3, Kalkolitik: Karaz Höyük.
- HOOD, S. 1951.
“Excavations at Tabara el-Akrad 1948-1949”, Anatolian Studies XXIII. 153-158.
- HERZFELD, E. 1968.
The Persian Empire: Studies in Geography and Ethnography of the Ancient Near East. Wiesbaden.
- HERODOT 1993.
Herodot Tarihi (Çev. Müntekim Ökmen). İstanbul.
- HONIGMANN, E. 1970.
Bizans Devletinin Doğu Sınırı. İstanbul.
- İŞIKLI, M. 2011.
Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü Çok Bileşenli Gelişkin Bir Kültürün Analizi. İstanbul.
- KARAOSMANOĞLU, M. 2011.
“Erzincan Altın-tepe Kazısı”, Urartu-Doğu’da Değişim/Transformation in the East. İstanbul. 366 -375.
- BUCCELLATI, M. K. 1974.
The Early Trans-Caucasian Culture Geographical Interaction (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Chicago.
- KODAY, S. 2005.
Doğu Anadolu Bölgesi’nde Hayvancılık. Erzurum.
- KONAKÇI, E/BAŞTÜRK, M.B. 2009.
“Military And Belgium, Militia In the Urartian State”, Ancient West & East 8: 169-201.
- KOŞAY, H.Z./VARY, H. 1961.
Güzelova (Tufanç) Erzurum Kazısı. Ankara.
- KOŞAY, H.Z./VARY, H. 1964.
Pulur Kazısı. Ankara.
- KOŞAY, H.Z./TURFAN, K. 1959.
“Erzurum-Karaz Kazısı Raporu”, Belleten XXIII/91: 349-413.

- KLEISS, W. 1970.
“Bastam, Survey of Excavations in Iran During 1968-69”, Iran VIII: 176-178.
- KLEISS, W. 1972.
“Ausgrabungen in der Urartäischen Festung Bastam (Rusahinili) 1970”, Archäologische Mitteilungen aus Iran. Neue Folge 5: 7-68.
- KROLL, S. 1976.
“Keramik urartaischer Festungen in Iran, ein Beitrag zur Expansion Urartus in Iranisch- Azarbaidjan”, AMI II: Berlin.
- KROLL, S. 2011.
“İran'daki Urartu Şehirleri/Urartian Cities in Iran”, Doğuda Değişim (Eds. K. Köroğlu/E. Konyar). İstanbul: 150-169.
- KSENOPHON, 1998.
Anabasis (Çev. Tanju Gökçöl). İstanbul.
- KÖNIG, F.W. 1955-1957.
Handbuch Der Chaldäischen Inschriften, Archiv Für Orientforschung Herausgegeben Von Ernst Weidner, Beiheft. Graz.
- KÖROĞLU, K. 2001.
“Urartu Krallığı'nın Kuzey Yayılımı ve Qulha Ülkesinin Tarihi Coğrafyası”, Belleten LXIV/241: 717-741.
- LUCKENBILL, D.D. 1927.
Ancient Records or Assyria and Babylonia I: 1926-1927. Chicago.
- MEMİŞ, E. 2007.
Eskiçağda Mezopotamya: En Eski Çağlardan Asur İmparatorluğu'nun Yıkılışına Kadar. İstanbul.
- MELIKISHVILI, G.A.1937.
“Diauehi”, Vestnik Drevnej İstorli. Moskova.
- MELIKISHVILI, G.A.1960.
Urartskie Klinoobraznye Nadpisi. Moskova.
- MEYER, E. 1954.
Geschichte des Altertums. Stuttgart.
- ORTHMANN, W. 1968-69.
“Eine Urartaischer Inschrift in Avnik”, Archiv für Orientforschung 22: 77-78.
- OZAN, A. 2006.
“Urartu Krallığı'nın Kuzey Yayılımı: Nedenler ve Sonuçlar, (The Northern Expansion of the Urartian Kingdom: Reasons and Results)”, Arkeoloji Dergisi VII/2: 33-47.
- ÖZEY, R. 1985.
Dumlu ve Çevresi. Bölgesel Coğrafya Açısından Bir Etüd. (Atatürk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erzurum.
- ÖZEY, R. 2002.
Siyasi Coğrafya. İstanbul.
- ÖZGÜÇ, T. 1961.
“Altın-tepe Kazıları – Excavations Altın-tepe”, Belleten XXV / 98: 253-290.
- ÖZGÜL, O. / CEYLAN, A. / BİNGÖL, A. / TOPALOĞLU, Y. / GÜNAŞDI, Y. / ÜNGÖR, İ. 2013.
“2011 Yılı Erzincan-Erzurum-Kars-Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları”, 30.Araştırma Toplantısı 2. Ankara: 277-293.
- ÖZGÜL, O. 2011.
Eskiçağda Yukarı Aras Vadisi (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erzurum.
- ÖZGÜL, O. 2015.
“Erzurum Tortum'da Önemli Bir Urartu Kalesi: Kapıkaya”, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 5/9: 69-92.
- PALUMBİ, G. 2003.
“Red-Black Pottery: E.Eastern Anatolian and Transcaucasian Relationships around the Mid-Fourth Millennium BC. Ancient Near Eastern BC”, Studies 40, 80-134.
- PAYNE, R.M. 2006.
Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu. İstanbul.
- PEHLİVAN, M. 1984.
En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi (Atatürk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erzurum.
- PEHLİVAN, M. 1991a.
Daya(e)ni /Diau(e)hi. Erzurum.
- PEHLİVAN, M. 1991b.
Hayaşa. Erzurum.
- PERFEREÇ, E. 2001.
Kuzeybatı İran'da Gri Çanak-Çömleğin Değişim Süreci (Tarbiat Müderris Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Tahran.

- POLAT, S. 2003.
Karasu Havzasının Hidrojeomorfolojik Etüdü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul.
- PIOTROVSKY, B. B. 1962.
“The Aeneolithic Culture of Trans-Caucasian in the Third Millennium B.C.”, VI. International Congress of Prehistorical and Proto-historical Sciences. Moscow.
- ROLLINGER, R. 2007.
“Med Krallığı-Hayalet İmparatorluğu”, ArkeoAtlas 6: 8-18.
- RYAN, C. V. 1954.
A Guide to the Known Minerals of Turkey. Ankara.
- SAGONA, A. 1984.
The Caucasian Region in the Early Bronze Age I-III. Bar International Series 214 (i). Oxford.
- SAGONA, A/SAGONA, C. 1998.
“Excavations at Sos Höyük 1998”, 21.Kazı Sonuçları Toplantısı XXI-I. Ankara: 143-145
- SAGONA, A. 2000.
“Sos Höyük and the Erzurum Region in Late Prehistory: A Provisional Chronology for Northeast Anatolia”, *Varia Anatolica* XI (Eds. C.Marro/H. Hauptmann). Paris: 329-335.
- SAGONA, A/ZIMANSKY, P. 2015.
Arkeolojik Veriler Işığında Türkiye'nin En Eski Kùltürleri MÖ 1.000.000-550. İstanbul.
- SAĞLAMTİMUR, A.H. 2000.
Urartu Krallığı'nın Ekonomik Yapısı (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir.
- SALVİNİ, M. 1967.
Nairi e Ur(u)atri: Contributa alla Storia della Formazione del regnodi Urartu. Roma.
- SALVİNİ, M. 2006.
Urartu Tarihi ve Kùltürü. İstanbul.
- SALVİNİ, M. 2008.
Corpus Dei Testi Urartei. Roma.
- SAYCE, A. H. 1882.
“The Cuneiform Inscriptions of Van”, *JRAS* 14, no. 1-57: 377-732.
- SAYCE, A. H. 1893.
“The Cuneiform Inscriptions of Van, part 4”, *JRAS* 25, no. 69-79: 1-39
- SAN, 1994.
Urartu Krallığı'nın Kuzey ve Kuzeydoğu Yayılımı (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir.
- SEVİN, V. 1989.
“Urartular'a Ait Dünyanın En Eski Karayolu”, *Anadolu Araştırmaları* XI: 47-63.
- SEVİN, V. 1999.
“The Origins of the Urartians in the Light of the Van/Karagündüz Excavations”, *AS* 49:159-164.
- SEVİN, V. 2000.
“Urartu Bahçeleri”, *Belleten*, 240: 395- 403.
- SMİTH, A. 2012.
“The Prehistory of an Urartian Landscape”, *Biainili-Urartu The Proceedings of the Symposium held in Munich 12-14 October 2007: (Eds.S. Kroll/C. Gruber/U. Hellwag/M. Roaf/P. Zimansky). Münih: 39-52.*
- SUMMERS, G. D. 1993.
“Archaeological Evidence for the Achaemenid Period in Eastern Turkey”, *Anatolian Studies* 43: 85-108.
- SCHULZ, F. E. 1840.
“Memoire sur le lac de Van et ses Environs”, *JA* 3(9):257-323.
- ŞENYURT, Y. 2005.
“Doğu Anadolu'da Bir Erken Demir Çağı Tepe Yerleşmesi, Büyükdardıç”. *Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi Arkeolojik Kurtarma Kazıları Yayınları 2. Gazi Üniversitesi Arkeolojik Çevre Değerleri Araştırma Merkezi. Ankara.*
- ŞENYURT, Y. 2005.
“Erzurum Ovası'nda Bir Demir Çağı Yerleşmesi Tasmasor”, *Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi Arkeolojik Kurtarma Kazıları Yayınları 4. Gazi Üniversitesi Arkeolojik Çevre Değerleri Araştırma Merkezi. Ankara.*
- ŞENYURT, Y/İBİŞ R. 2005.
“Aşkale Ovasında Bir Demir Çağ ve Ortaçağ Yerleşmesi, Güllüdere”, *Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi Arkeolojik Kurtarma Kazıları Yayınları 2. Gazi Üniversitesi Arkeolojik Çevre Değerleri Araştırma Merkezi. Ankara.*
- ŞENYURT, Y/EKMEN, H. 2005.
“Pasinler Ovası'nda Bir Demir Çağı Yerleşmesi Tetikom”, *Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi Arkeolojik Kurtarma Kazıları Yayınları*

ERZURUM'DA STRATEJİK BİR URARTU KALESİ:TEPEKÖY(PİR ALİ BABA)

1.Gazi Üniversitesi Gazi Üniversitesi Arkeolojik Çevre Değerleri Araştırma Merkezi. Ankara.

TARHAN, M.T. 1978.
MÖ XIII. Yüzyılda “Uruatri” ve “Nairi” Konfederasyonları (İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Doçentlik Tezi). İstanbul.

TARHAN, M.T/SEVİN, V. 1977.
“Van Bölgesi’nde Urartu Araştırmaları II: Konut Mimarlığı”, Anadolu Araştırmaları 4-5: 347-362.

TARKAN, T. 1974.
”Ana Çizgileriyle Doğu Anadolu Bölgesi”, A.Ü. 50. Yıl Armağanı. Erzurum.

TUNCEL, M. 1996.
“Fırat”, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi XIII. İstanbul: 31-33.

TUNCEL, M. 1991.
“Aras”, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi III. Ankara: 332-335.

THISSEN L. C. 1985.
“The Late Chalcolithic and Early Bronze Age Pottery from Hayaz Höyük”, Anatolica XII: 75-130.

ÜNGÖR, İ. 2015.
“Urartu Kale Kazıları (Pasinler Kalesi)”, Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu. Cambridge Scholars Publishing II: 432-442.

YALÇIN, H.G. 2012.
Die Karaz. İstanbul.

YALÇINLAR, İ. 1973.
“Doğu Anadolu’nun Jeolojik Temel Strüktürleri”, Coğrafya Enstitüsü Dergisi 10: 18-19.

YAKAR, J. 1985.
The Later Prehistory of Anatolia. The Late Chalcolithic and Early Bronze Age. BAR-2: International Series 268 (i), (ii). Oxford.

DIE TECHNISCHE ARBEITSWEISE DES STEINBRUCHS UND DES SKULPTURENATELIERS VON YESEMİK: SUGGESTIONEN ZUM TRANSPORTVERFAHREN, DEN TRANSPORTWEGEN UND DER AUSBREITUNG DER SPÄTLUWISCHEN WERKE AUS BASALT

YESEMİK TAŞ OCAĞI VE HEYKEL ATÖLYESİNDEKİ TEKNİK
ÇALIŞMALAR: NAKİL YÖNTEMLERİ, NAKİL GÜZERGÂHLARI VE GEÇ
LUWİ DÖNEMİ BASALT ESERLERİN DAĞILIMI HAKKINDA ÖNERİLER

Z. Aysen TETİK *

Makale Bilgisi

Başvuru: 3 Aralık 2015

Hakem Değerlendirmesi: 9 Aralık 2015

Kabul: 5 Şubat 2016

Article Info

Received: December 3, 2015

Peer Review: December 9, 2015

Accepted: February 5, 2016

Schlüsselwörter: Yesemek, Spätluwisch, Steinbruch, Skulpturenatelier, Bildhauer, Transportverfahren, Transportwege, İslahiye, Gaziantep.

Anahtar Kelimeler: Yesemek, Geç Luwi, Taş Ocağı, Heykel Atölyesi, Heykeltıraş, Nakil Yöntemleri, Nakil Güzergâhları, İslahiye, Gaziantep.

ZUSAMMENFASSUNG

Im Steinbruch und Skulpturenatelier von Yesemek können wir - vom Steinabbruch bis hin zur Grobarbeit an den Skulpturen - die einzelnen Arbeitsweisen ersehen. Im Steinbruch selbst können wir sogar den Anfang der Transportwege an Hand der im Steinbruch liegenden Skulpturen und den steinigen Wegen nachvollziehen. Leider sind die am Abhang ausgegrabenen Skulpturen, was ihre Ausrichtungen betrifft, nicht in situ belassen, sondern für die Touristen je nach Eingang des Freilichtmuseums zuerst nach Westen, später dann nach Süden hin gerichtet worden.

Was das Transportverfahren betrifft, so können wir nur an Hand von Reliefbeispielen aus Ägypten und Mesopotamien nachvollziehen, auf welche Weise die tonnenschweren Skulpturen transportiert worden sind.

* Yrd. Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi, E-posta: zaysenay@hotmail.com

Von Yesemek aus betrachtet können wir vier Transporthauptrichtungen verzeichnen, in denen nicht nur Skulpturen und Reliefs transportiert wurden, sondern auch ein reger Kulturaustausch stattfand. Während nach Süden hin vermutlich nur der Fluss Karasu als Transportweg benutzt wurde, gab es nach Westen und Nordwesten hin mehrere Passübergänge, welche für die Überlieferung der Waren benutzt werden konnten: die Amanus-Pässe und die Taurus-Pässe. Um die Orte im Norden - Darende und Malatya - zu erreichen, mussten die Transporteure wohl kompliziertere Wege benutzt haben: auf jeden Fall mussten sie die Ware von Yesemek aus zuerst nach Süden, anschließend dann nach Göksun transportieren, um schließlich nach Nordosten zu gelangen. Einfacher war es, nach Osten bis hin nach Derik zu gelangen.

ÖZET

Yesemek Taş Ocağı ve Heykel Atölyesi'nde, eserlerin yapıldıkları tarihlere bakarak şekillendirilecek heykellerin, yontulmamış hallerini, heykellerin taş ocağından çıkartılmasını ve heykellerin kabataslak yontulmuş hallerini ayrıca işçiliklerini takip edebiliriz. Öyle ki Yesemek Taş Ocağı ve Heykel Atölyesi'ne bakarak taş ocağında bulunan taslak halindeki heykeltıraşlık eserlerinin, taşlı bir yol üzerinde bulunmalarından dolayı, taş ocağından çıkan eserlerin nakil yollarını ve bu yolların başlangıçlarını bile gözlemleyebilmekteyiz. Taş ocağındaki eserlerin dışında kalan yamaçtaki heykeltıraşlık eserleri, ziyaretçiler için, açık hava müzesinin giriş kapılarının yönlerine doğru yerleştirilmiştir. Bu heykeltıraşlık eserleri, önce (eski giriş olan) batı girişine, daha sonra ise güney girişine doğru yerleştirildikleri görülmektedir.

Yesemek Taş Ocağı ve Heykel Atölyesi'nde şekillendirilen heykel tıraşlık eserlerinin nakil yöntemlerine gelince şunları söyleyebiliriz: Yesemek Taş Ocağı ve Heykel Atölyesi'nde tonlarca ağırlığındaki heykeltıraşlık eserlerinin, bir yerden bir yere taşınma yöntemiyle ilgili bilgileri, ancak Mezopotamya ve Mısır'daki kazılarla gün yüzüne çıkan rölyefer üzerine şekillendirilmiş tasvirlerle bakarak anlayabiliriz. Yesemek Taş Ocağı ve Heykel Atölyesi'ni inceleyerek, hem heykeltıraşlık eserlerinin nakil yollarıyla ilgili bilgileri, hem de heykel tıraşlık eserlerinin kültürel değişimlerini öğrenebilmekteyiz.

Yesemek Taş Ocağı ve Heykel Atölyesi'nde dört ayrı yayılım alanı olduğu tespit edilmiştir. Güneye doğru muhtemelen sadece Karasu nehri nakil yolu olarak kullanılmıştır. Batı ve kuzeybatıya doğru ise heykeltıraşlık eserlerinin taşınması için birçok geçitten yararlanılmıştır. Amanos ve Toros dağları üzerindeki geçitler kullanılarak heykeltıraşlık eserlerinin başka bölgelere de nakledildiği anlaşılmaktadır. Darende ve Malatya gibi kuzeyde yer alan bölgelere ulaşabilmek için eserleri taşıyan kişiler, daha karmaşık yol güzergâhları kullanmış olmalıdırlar. Buna göre Yesemek'ten yola çıkarak eserleri önce güneye, daha sonra kuzeydoğuya naklederek Göksun'a taşımış olmaları herkesin kabul ettiği bir görüştür. Yesemek Taş Ocağı ve Heykel Atölyesi'nden hareket edip Derik'e kadar ulaşan kişiler, doğudaki yolları, diğer bölgelerde yer alan geçit yollarına göre daha kolay kat etmiş olmalıdırlar.

Figür 1: 3 Steinbruch und Skulpturenatelier von Yesemek; Nach Süden Hin Aufgestellten Werke / *Yesemek Taş Ocağı ve Heykel Atölyesi; Güneye Doğru Yerleştirilen Eserler*

DIE LAGE VON YESEMEEK

Das Yesemek Skulpturenatelier befindet sich im Dorf Yesemek, 14 Kilometer südöstlich des Landkreises İslahiye in der Provinz Gaziantep und 19 Kilometer süd-südöstlich von Zincirli, in der Altintop Ebene. Auf dem von den Einheimischen als Karatepe bezeichneten Hügel ist ein Basaltsteinbruch; das Skulpturenatelier befindet sich am Westhang des «Karatepe Rückens».

Auf der von Robert Koldewey in den Jahren 1890-1891 gezeichneten Landkarte wird auf einen Ort mit Namen «Gesemek?» hingewiesen¹, welcher heute äquivalent mit dem Yesemek Höyük ist.

Benno Landsberger spricht in seinem Werk «Sam'al» von einem Steinbruch Namens Nurhanlı², der 16 Kilometer von Zincirli entfernt sei. In der zweiten Auflage desselben Werkes im Jahre 1971 nannte er diesen Steinbruch Yesemek³.

ZUR FORSCHUNGSGESCHICHTE VON YESEMEEK

Yesemek wurde zum ersten Mal im Jahre 1888 von Felix von Luschan entdeckt, der im Namen der Deutschen Gesellschaft für östliche Forschungen Ausgrabungen in Zincirli durchführte. Schon damals hatte er vermutet, dass die Skulpturen in Zincirli, sowie die aus Hacıbebekli, Coba Höyük, Gerçin, Karaburçlu, Elbistan Höyük, Pancarlı Höyük und Ördekburnu⁴ (Fig.

¹ Von Luschan 1893, 84 (Routen im nordwestlichen Syrien, aufgenommen im Jahre 1890 und 1891).

² Landsberger 1948: 9, Fußnote 19.

³ Alkim 1974: 10.

⁴ Haberler 1958: 634.

Figür 2: Yesemek: nach Westen hin aufgestellte Werke / *Yesemek: Battya Doğru Yerleştirilen Eserler*

13) aus dem Skulpturenatelier von Yesemek stammen. Im Jahre 1947 wurde das Atelier von Benno Landsberger und U. Bahadır Alkim besucht. Alkim leitete in den Jahren 1955 und 1957 bis 1961 zusammen mit Refik Duru⁵ die Ausgrabungen von Yesemek und fand etwa 200 Standbilder. Erst Jahre später hat İlhan Temizsoy die Ausgrabungen in Yesemek wieder aufgenommen. In den Ausgrabungen, welche in den Jahren 1989 bis 1991 stattgefunden haben, konnte Temizsoy⁶ annähernd 300 Skulpturen verzeichnen.

DIE TECHNISCHE ARBEITSWEISE DES ATELIERES DIE GEWINNUNG DES STEINES

Der Steinbruch besteht aus einem harten, feinporigen, dunkelgrauen Basalt. Mit der Zeit und den Einflüssen der Natur kann auf dem Gestein auch dunkel-rotbraune Stellen nachgewiesen werden. Das vulkanische Gestein von Yesemek ist eine Mischung aus Basalt-Feldspat (dunkelgrau) und aus den Mineralien Plagioklas, Augit, Olivin (grün-gelblich), Erzminerale und wenig Apatit⁷.

In Yesemek ist es möglich, alle Phasen der Grobarbeiten an den Skulpturen im Steinbruch und Skulpturenatelier nachzuvollziehen. In dem von den Assyern stillgelegtem Atelier, von dem man weiß, dass die Meister nach Assyrien verschleppt worden sind, ist fast alles so liegen geblieben, als ob die Zeit stehen geblieben wäre. Wenn auch die Skulpturen am heutigen Eingang des Freilichtmuseums auf Podesten stehen, so finden wir auch Skulpturen (Fig. 3) im Steinbruch selbst, wo sie von den Ausgräbern in situ gelassen wurden.

⁵ Duru 2004.

⁶ Temizsoy 1991.

⁷ Nach einer von F. von Luschan eingeleiteten und von W. Reis und Küch durchgeführten Analyse.

Figür 3: Sphinx im Steinbruch von Yesemek / *Yesemek Taş Ocağında Bulunan Bir Sfenks*

Um Steinblöcke aus den Felsen zu schlagen wurde zuerst der Oberflächenfels geglättet und die Blockgrenzen festgelegt. Danach wurden Löcher oder Kanäle in den Fels gehauen, in denen trockene Holzpflocke eingelegt wurden. Mit der Befeuchtung dieser Pflöcke schwellten diese an und sprengten die entsprechenden Felsblöcke. Diese Methode nennt sich "Keiltechnik mit Holz und Wasser"⁸. Die somit erhaltenen Basaltblöcke wurden mit Meißeln⁹ grob geformt und dann vermutlich auf Holzschlitten in die am Abhang sich befindenden Arbeitsstätten gebracht, wonach die Bildhauer, je nach erhaltenem Auftrag, die Blöcke grob bearbeiteten¹⁰. Damit die Skulpturen beim Transport keinen Schaden erlitten, wurde auf die Feinarbeit, die dann später am Ort der Ablieferung durchgeführt wurde, verzichtet.

DIE BILDHAUER UND IHRE WERKZEUGE

Auf dem Steinbruch und im Atelier von Yesemek wurden keine Werkzeuge gefunden. Doch Poliersteine und Handmühlen, welche auf dem gegenüberliegenden Yesemek Höyük gefunden wurden, verraten uns, dass die Bildhauer vermutlich an diesem Ort gewohnt haben müssen. Es scheint, dass am Ende der Großreichszeit hurrische Meister, später dann, in der spätluwischen Zeit aramäische Bildhauer am Werk waren¹¹.

Aber nicht nur Bildhauer sollen hier gearbeitet und gewohnt haben. Nach den Angaben von Alkim, müssen hier auch Steinbrucharbeiter, welche im Steinbruch als "Leiter des Steinbruchs", als "Vorarbeiter", als "Steinbruchmeister", als "Steinbrucharbeiter", als "Steinschneidemeister", als "Steinschneidearbeiter", ihre

Funktionen innehatten¹², gelebt haben. Auf eine ähnliche Weise teilt Alkim auch die Bildhauer von Yesemek ein: 1. "der Hauptbildhauer" war für die technischen Arbeiten der Bildhauereistücke verantwortlich und war der Chef der "Bildhauermeister"; 2. die "Helfer der Meister", die zusammen mit ihren Meistern arbeiteten. Es wird angenommen, dass jeder Meister – weil es verschiedene Sphinx- und Löwentypen gibt – eine Schule bildete. Die Helfer haben wohl die Grobarbeiten, welche anschließend von den Meistern verfeinert wurden, durchgeführt¹³. Arbeiter, die keinen Beruf hatten, mussten womöglich Schlepparbeiten erledigen.

Auf den Oberflächen der noch nicht bis ins Detail verarbeiteten Werke sehen wir Spuren von Hammer-, Vorschlaghammerschlägen, Meißeln, Bohrverfahren und Polituren. Auch wenn in Yesemek keine Hämmer gefunden wurden, so müssen sie dennoch vorhanden gewesen sein und wohl aus Granit oder aus Basalt bestanden haben – so wie die Funde aus Tilmen Höyük beweisen¹⁴. Bronzehämmer, wie wir sie aus den Gräbern von Alacahöyük kennen, wurden eher in Schlachten verwendet als für Bildhauereiarbeiten.

Für die grobe Bearbeitung der Werke wurden Meißel, Bohrer und schließlich Poliersteine verwendet. Auch wenn in Yesemek noch keine Meißel und Bohrer gefunden wurden, so lassen die Werke in Bosse erahnen, dass mit diesen Geräten gearbeitet wurden. Was die Poliersteine betrifft, so wurden im Atelier selbst keine gefunden. Doch wie wir schon oben erwähnt haben, wurden einige auf dem gegenüberliegenden Yesemek Höyük entdeckt.

DAS TRANSPORTVERFAHREN UND DIE TRANSPORTWEGE

Was das Transportverfahren der schweren Skulpturen betrifft, so haben wir in Yesemek oder in den umliegenden spätluwischen Siedlungen keine materiellen Hinterlassenschaften, wie zum Beispiel Transportvorrichtungen oder Reliefs, auf denen gezeigt wird, wie das Transportverfahren durchgeführt wurde.

Doch finden wir in Ägypten und in Mesopotamien Material, um uns vorzustellen, wie die tonnenschweren Skulpturen aus Yesemek abtransportiert werden konnten. Für das ägyptische Reliefbeispiel soll die

⁸ Alkim 1960a 14, Abb. 5.

⁹ Alkim 1960a 14, Abb. 6.

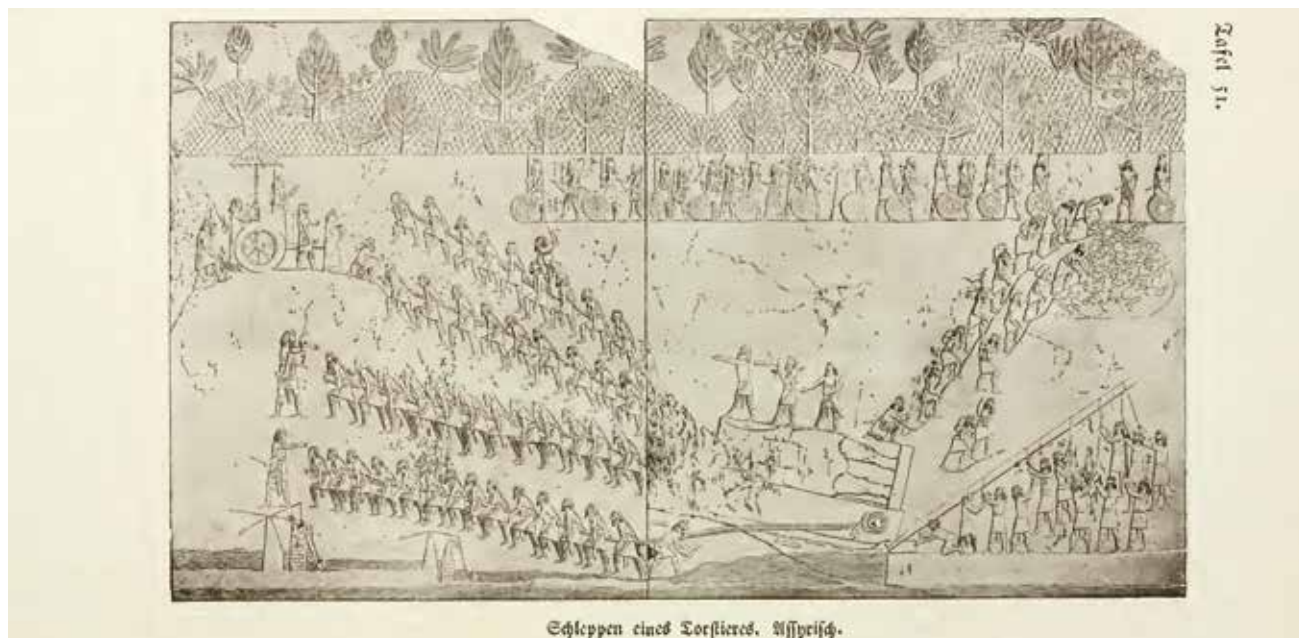
¹⁰ Alkim 1960a 15, Abb. 7a und 7b.

¹¹ Temizsoy 1993: 60.

¹² Alkim 1974: 66.

¹³ Alkim 1974: 67.

¹⁴ Alkim 1974: 59.

Figür 4: Transport einer Statue / *Bir Heykelin Nakli*

Figür 5: Steinabbau / *Taş Çıkarma İşlemi*

Zeichnung¹⁵ (Fig. 4) betrachtet werden, auf der eine "Riesenstatue" geschleppt wird; zunächst wurde die Statue mit dicken Seilen an eine Art Schlitten gebunden, anschließend wurde sie an diesen dicken Seilen von Menschen gezogen. Ob diese Menschen Sklaven sind, oder ob dieses Schleppen der Statue zu einer kultischen Handlung gehört, kann nicht beurteilt werden. Die Figuren, welche sich hinter der Statue befinden, sind vermutlich die "Antreiber".

Die Beispiele für Transportverfahren, die wir aus Mesopotamien kennen, befinden sich auf den Reliefs des Südostpalastes von Sanherib. Vor allem die Reliefs

aus dem Hof VI zeigen uns, dass Gestein abgebaut¹⁶ (Fig. 5) und anschließend in Körben auf dem Rücken abtransportiert wurde¹⁷. Um eine größere Skulptur zu transportieren, wurde zuerst Material wie dickes Seil und Holzrollen hergebracht¹⁸. Längere Schleppeile wurden anscheinend auf zweirädrige Wagen aufgerollt, wobei der Wagen dann von vier Personen gezogen wurde¹⁹. Die Skulptur wurde anschließend auf ein Schiff verlegt, wobei das Schiff mit Hilfe von Holzrollen über eine Rampe hinabgeleitet werden konnte; mit gabelförmigen langen Stäben und zusätzlichen Seilen wurde die Aufrechterhaltung der Skulptur gewährleistet²⁰ (Fig. 6-7). Auffallend ist, dass auf den Abbildungen nebst den "Arbeitern" auch eine Gruppe von Personen mit detaillierter Kleidung, Schwert und Peitsche vorkommen. Sie treiben die Träger, vermutlich Gefangene, an.

Uns interessiert nicht nur, auf welche Weise die Skulpturen transportiert wurden, sondern auch auf welchen Routen sie von einem Ort zum anderen transferiert wurden. Dabei sollen auch die steinigen Wege im Steinbruch in Betracht gezogen werden. Wie schon oben erwähnt, sind die Skulpturen nicht nur im Freilichtmuseum zu sehen, sondern auch im Steinbruch selbst, wo sie einerseits willkürlich herumliegen, andererseits aber nur noch darauf "warten", auf "felsigem" Weg (Fig. 8) heruntergelassen (Fig. 9-10) zu werden, um anschließend Burg- und Palasttore zu schmücken.

¹⁶ Barnett/Bleibtreu/Turner 1998: Tafel 111.

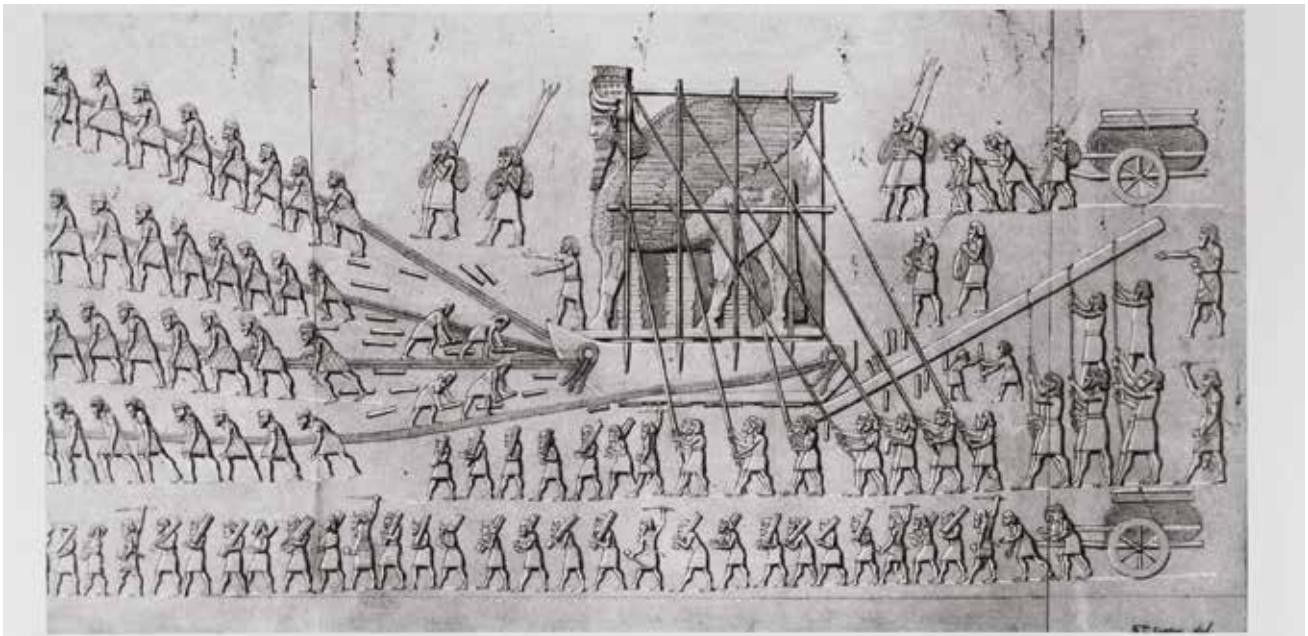
¹⁷ Barnett/Bleibtreu/Turner 1998: Tafel 119.

¹⁸ Barnett/Bleibtreu/Turner 1998: Tafel 96-97.

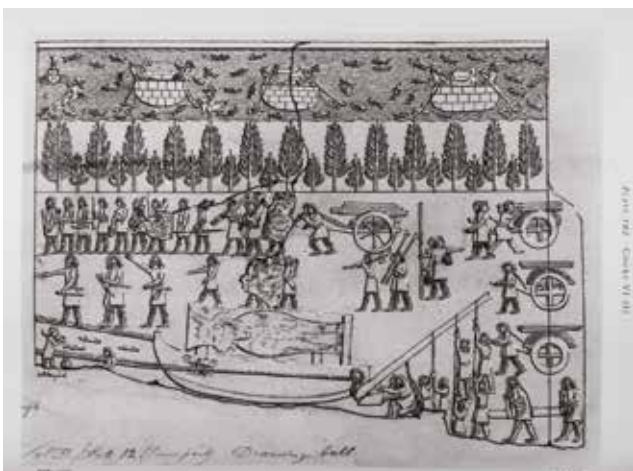
¹⁹ Barnett/Bleibtreu/Turner 1998: Tafel 100-103.

²⁰ Barnett/Bleibtreu/Turner 1998: Tafel 101-102.

¹⁵ Schäfer 1930, 236, Abb. 221. Siehe auch: <https://archive.org/stream/vonagyptischer02scha#page/n105/mode/2up> (Tafel 51) (21.10.2015)

Figür 6: Transport einer Statue / *Bir Heykelin Nakli*

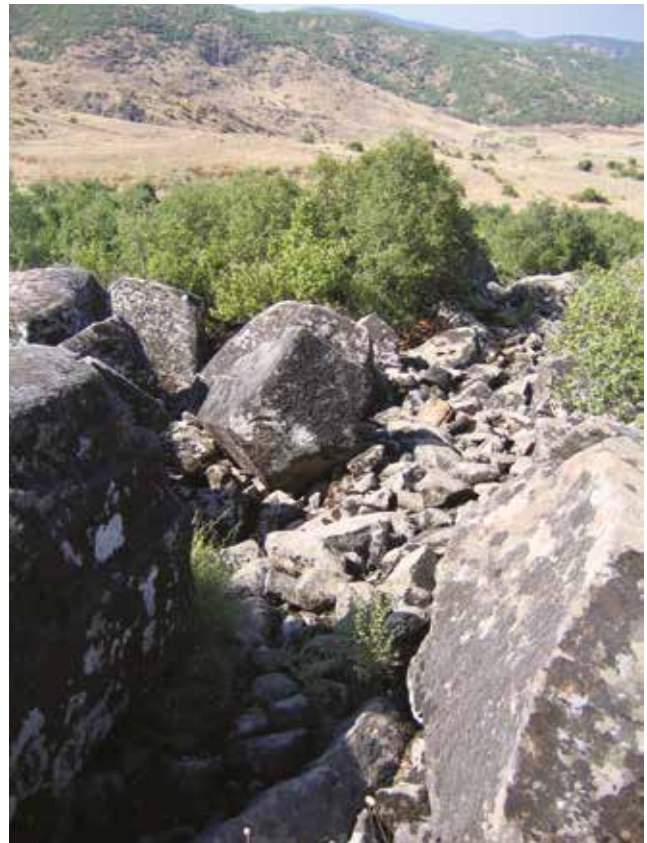

Figür 7: Transport einer Statue / *Bir Heykelin Nakli*

Die Untersuchung der antiken Wege wurde meistens von Westen nach Osten oder Südosten hin vorgenommen. So ist diese Richtung denn auch einfacher nachzuvollziehen, wenn bedacht wird, dass die Flüsse, die wohl auch zu den Transportwegen gezählt werden müssen, nach Süden hin fließen. Die Flüsse in umgekehrter Richtung zu benutzen war sicherlich mühsamer und vielleicht auch nicht möglich.

Unsere Betrachtungen der Transportwege gehen von Yesemek aus. Wir wissen, dass nicht alle Orte der spätluwischen Zeit mit den Skulpturen des Ateliers von Yesemek beliefert wurden²¹. Dennoch gab es in jede Richtung einen Weg, bzw. eine Ausbreitung und

²¹ So ist z. B. das Gestein der Basaltwerke von Karatepe-Arslantaş (in der Provinz Osmaniye) aus dem naheliegenden Steinbruch Domuztepe bezogen worden.

Figür 8: Steiniger Transportweg im Steinbruch von Yesemek / *Yesemek Taş Ocağında Bulunan Bir Nakil Yolu*

somit einen Kulturaustausch:

- a) nach Süden über den Fluss Karasu²²;
- b) nach Westen über den südlichen Amanus-Pass Beilan (heute: Belen) und dem nördlichen Amanus-Pass Arslanlı Bel²³ (heute: Bahçe) (Fig. 11);

²² UN-ESCWA und BGR 2013, Part I, 225.

²³ Alkim 1959: Map.1 und Duru 2000: 342.

DIE TECHNISCHE ARBEITSWEISE DES STEINBRUCHS UND DES SKULPTURENATELIERS VON YESEMİK

Figür 9: Torlöwe auf dem Transportweg im Steinbruch von Yesemek / *Yesemek Taş Ocağındaki Nakil Yolu Üzerinde Duran Bir Arslan Protomu*

Figür 10: Basaltwerke auf dem Transportweg im Steinbruch von Yesemek (Auf dem Transportweg stehend nach oben hin photographiert) / *Yesemek Taş Ocağındaki Nakil Yolu Üzerinde Duran Bazalt Eserler*

Figür 11: Yesemek und die Pässe Belen und Bahçe / *Yesemek ve Belen ve Bahçe Geçitleri*

c) nach Nordwesten über die Taurus-Pässe Kurubel (heute: Develi/Everek) und Gezbel²⁴ (heute: Yahyalı/Gazibenli) (Fig. 12) und

d) nach Osten (bis nach Derik in der Provinz Mardin) (Fig. 13).

Betrachten wir nun die Ausbreitung der spätluwischen Basaltwerke, so haben wir eine Kernausbreitung von Yesemek aus nach dem nahen Norden hin (Fig. 14,

orange eingefärbt). Das Ausbreitungsgebiet beinhaltet die Orte Tilmen Höyük, Örtülüköy, Karaburçlu, Zincirli, Sakçegözü, Pazarcık, Söğütlü, Mara Merkez und Köseliköyü (Kürtül). Diese Orte liegen östlich des Amanus Gebirges. Das Erreichen der Orte westlich des Amanus (Domuztepe und Karatepe) erfolgte von Zincirli über den Bahçe Pass nach Karatepe²⁵.

²⁴ Wäfler 1983: Abb. 3.

²⁵ Alkım 1960b: 351.

Figür 12: Die Pässe Develi, Yahyali und Gülek / *Develi, Yahyali ve Gülek Geçitleri*

Um an die Orte westlich des Taurus Gebirges zu gelangen, wurden die oben schon erwähnten Pässe Kurubel und Gezbel benutzt (Fig. 12). Die Orte Göllüdağ, Bor und İvriz (Fig. 14, gelb eingefärbt) wurden von Norden her erreicht. Um diese Orte zu erreichen, wäre es zwar auch möglich, zuerst nach Süden zu reisen, den Amanus über den Beilan Pass zu überqueren und anschließend per Schiff über İskenderun nach Taurus zu segeln, um dann über die Kilikische Pforte nach Norden zu gelangen. Doch wenn auch dieser Übergang berühmt und immer noch rege benutzt wird, ist er zu steil, um Skulpturen, Stelen oder Orthostaten zu transportieren²⁶.

Die Orte, wie Darende und Malatya (Fig. 13), nördlich des Taurus Gebirges konnten von Göksun aus über die Bäche Göksun, Söğütlü und Tohma erreicht werden. Hierbei können die verkehrsgeographischen Untersuchungen des Gebietes zwischen Tabal und Que, durchgeführt von U. B. Alkım, in Betracht gezogen werden²⁷.

Von Süden her führen zwei Wege nach Göksun:

1. der westlich gelegene Weg. Er beginnt bei Anavarza²⁸ in der Kilikischen Ebene, führt nach Kadirli, dann weiter im Norden über die Pässe Bağdaş Beli²⁹ und Mazgaç Beli nach Göksun;

2. der östlich gelegene Weg. Er beginnt bei Castabala in der Provinz Osmaniye, erstreckt sich bis zum Meryemçil Bel³⁰ und endet in Göksun.

Die Route nach Süden, über den Fluss Karasu scheint der einfachste der Wege gewesen zu sein. Auf diese Weise konnte Tell Tainat und Ain Dara, welches etwa auf dem gleichen Breitengrad liegt wie İskenderun, problemlos erreicht werden. Zusammen mit Aleppo, Kargamiş, Körkün und Gaziantep gehört dieses Gebiet zur süd-südöstlichen Ausbreitung (Fig. 14, violette eingefärbt) der spätluwischen Basaltwerke.

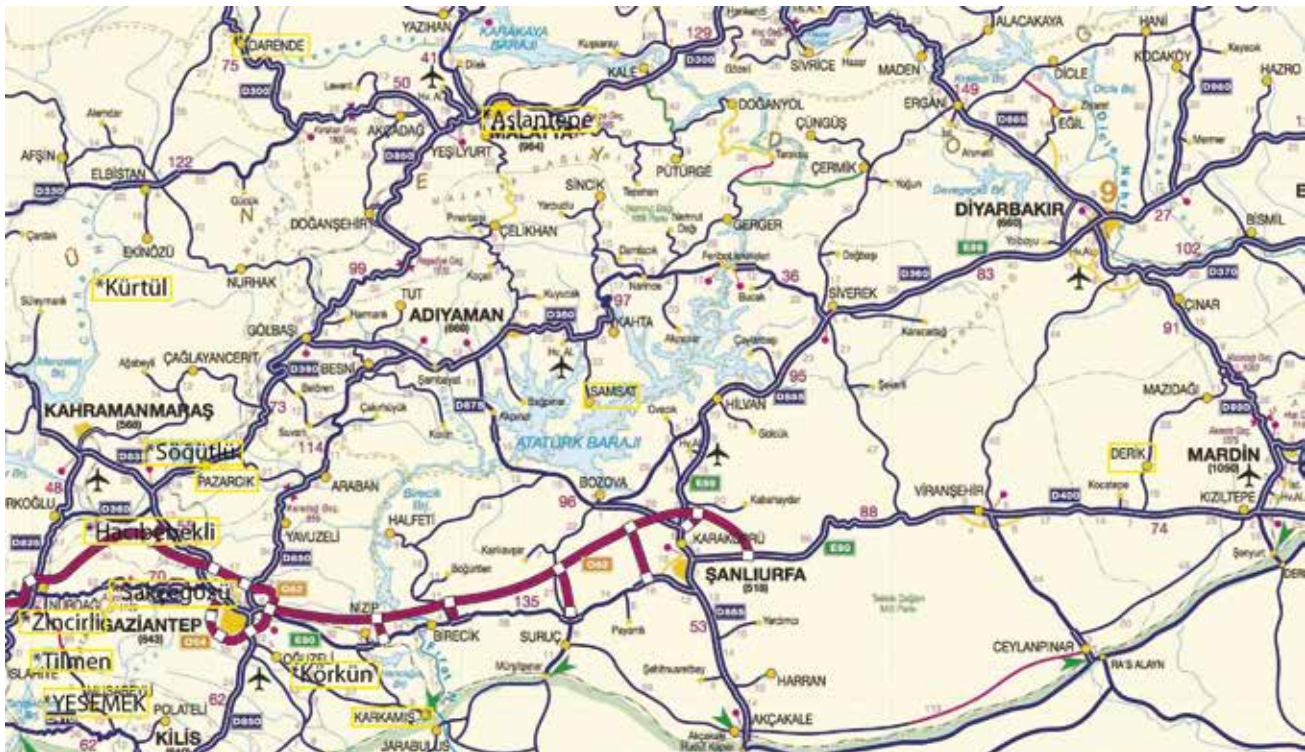
²⁶ Mündliche Mitteilung von Prof. Dr. M. Wäfler. Siehe auch Ünal 2000: 18-41.

²⁷ Alkım 1959: 62-63, Map 2.

²⁸ Anavarza liegt im Dreieck, gebildet durch die Orte Kozan, Kadirli und Ceyhan.

²⁹ Alkım 1959: Map 1.

³⁰ bel: Pass.

Figür 13: Orte mit spätluwischen Basaltwerken / Geç Luwi Dönemi'ne Ait Eserlerin Bulunduğu Yerler

Auch wenn die Löwenstatue aus Aleppo aus Yesemek stammen könnte, so ist es wahrscheinlicher, dass sie aus dem Steinbruch von Sıkızlar³¹ in Nordsyrien herkommt.³² Diese These kann eine Sphinx³³ aus dem Steinbruch von Sıkızlar³⁴ unterstützen. Betrachten wir das Gebiet um Aleppo mit dem Fluss Qweik³⁵, so ist es durchaus plausibler, dass das Gestein der Werke von Aleppo aus dem nordöstlich gelegenen Steinbruch von Sıkızlar über den Fluss Qweik nach Aleppo transportiert wurde.

Eine weitere Route geht über Gaziantep bis nach Şanlıurfa und erstreckt sich sogar bis nach Derik (in der Provinz Mardin). Diese Ausbreitung (Fig. 14, hellviolette eingefärbt) beinhaltet des Weiteren die Orte Besni und Samsat.

In den Untersuchung³⁶ im Gebiet zwischen Mardin, Şanlıurfa und Diyarbakır wurde in Derik, leider nicht mehr in situ, sondern in einer Haustür verbaut, ein spätluwischer Orthostat aus Basalt gefunden. Auf diesem Basaltwerk ist ein kopfloser Greif, in der Art, wie wir sie aus Zincirli kennen zu identifizieren.

Auf den Surveys in der Provinz Şanlıurfa, durchgeführt von Fikri Kulakoğlu, wurden in Gölpınar³⁷, einem Dorf zwischen Şanlıurfa und Siverek, zwei Stelen mit Götterdarstellungen gefunden. Auf der ersten Stele ist der Wettergott auf einem Stier dargestellt³⁸. Auf der zweiten Stele sehen wir eine Figur (eine Schutzgottheit³⁹) auf einem Hirsch⁴⁰.

Einer der interessantesten Funde aus dieser Gegend ist die Doppelstierbasis⁴¹ aus dem östlich von Gölpınar gelegenen Dorf Edene. Eine Parallele zu den Doppelstierbasen aus Adana-Çineköy, Domuztepe und Kargamiş zu ziehen, ist unumgänglich. Bei allen hier aufgezählten Doppelstierbasen schreiten die Stiere nebeneinander und symmetrisch zueinander her, ihre Häupter sind leicht geneigt⁴².

Die Untersuchungen von Kulakoğlu reichen bis in das Dorf Hacığöz, weit nordöstlich von Şanlıurfa entfernt. Hier wurde ein Basaltblock mit einer Löwendarstellung in Bosse gefunden⁴³. Nach Annahme von Kulakoğlu könnte sich hier ein Atelier befinden. Im Gegensatz

³¹ auch "Sekizler" genannt.

³² Duru 2011: 148.

³³ Obwohl sie durchaus mit denen aus Yesemek identifiziert werden kann.

³⁴ Mazzoni 1984: Plate III.

³⁵ UN-ESCWA und BGR 2013, Part I, 265.

³⁶ In einer Zusammenarbeit mit Dr. Eyyüp Ay; in Arbeit.

³⁷ Dieses Dorf wurde auf einem Hüyük errichtet.

³⁸ Kulakoğlu 1999-2000: 23, Abb. 1.

³⁹ Kirların Koruyucu Tanrısı".

⁴⁰ Kulakoğlu 1999-2000: 24, Abb. 2.

⁴¹ Kulakoğlu 1999-2000: 25, Abb. 4.

⁴² Die hethitischen und spätluwischen Skulpturen können auf der Internetseite <http://www.hittitemonuments.com/> betrachtet werden.

⁴³ Kulakoğlu 1999-2000: 25, Abb. 10.

Figür 14: Ausbreitung der spätluwischen Basaltwerke / Geç Luwi Dönemi'ne Ait Eserlerin Yayılımı

zum Atelier von Yesemek wurden hier die Skulpturen zuerst im Basaltblock modelliert und anschließend herausgemeißelt.

Zusammenfassend kann gesagt werden, dass von Yesemek aus eine primäre (Fig. 14: orange und violett eingefärbt) und eine sekundäre Verbreitung (Fig. 14 gelb und hellviolett eingefärbt) der spätluwischen Basaltwerke vorhanden sind, wobei Flüsse und Pässe rege benutzt wurden.

BIBLIOGRAPHIE UND ABKÜRZUNGSVERZEICHNIS

ALKIM, U.B. 1959.

”Güney-Batı Antitoros Bölgesinde Eski Bir Yol Şebekesi”, Belleten XXIII/89: 59-77.

ALKIM, U.B. 1960a.

”1958 Yılı Yesemek Çalışmaları”, Belleten XXIV/93: 1-23.

ALKIM, U.B. 1960b.

”Sam'al ile Asitawandawa Arasındaki Yol: Amanus Bölgesinin Tarihi Coğrafyasına Dair Araştırmalar», Belleten XXIV/95: 349-401.

ALKIM, U.B. 1974.

Yesemek Taşocağı ve Heykel Atölyesinde Yapılan Kazı ve Araştırmalar. Ankara.

BARNETT, D.R / BELEIBTREU, E. / TURNER, G. 1998.

Sculptures from the Southwest Palace of Sennacherib at Nineveh. London.

Belleten

Türk Tarih Kurumu, Belleten.

DURU, R. 2000.

”İslahiye Bölgesi Araştırmaları”, Türkiye Arkeolojisi ve

- İstanbul Üniversitesi (1932-1999) (Ed. O. Belli). Ankara: 342-344. Müzesi Konferansları. Anadolu Medeniyetleri Müzesi. Ankara: 57-82.
- DURU, R. 2004. Eski Ön Asya Dünyasının En Büyük Heykel Atelyesi Yesemek/The Largest Sculpture Workshop. İstanbul. UN-ESCWA⁴⁴ und BGR⁴⁵ 2013. Inventory Of Shared Water Resources In Western Asia - Part I, "Chapter 7, Orontes River Basen", 223-243.
- DURU, R. 2011. "Yesemek Heykel Atelyesi ile İlgili İki Bulgu", Knowledge Production from the Black Sea to the Euphrat. Studies Presented in Honor of Önder Bilgi (Eds. ÖZTAN/Ş. DÖNMEZ). Ankara: 147-158. TTK Türk Tarih Kurumu
- DURU, R. 2012. Eski Ön Asya Dünyasının En Büyük Heykel Atölyesi Yesemek (Güncellenen İkinci Baskı). Gaziantep. TUĞÇU, A. 2012. Yesemek Stone Quarry and Sculptural Workshop. Ankara
- HABERLER, 1958. "Yesemek Araştırmaları", Belleten XXII: 625-626. ÜNAL, A. 2000. "Çukurova'nın Antik Devirlerde Taşdığı İsimler ile Fiziki ve Tarihi Coğrafyası", Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana Köprü Başı. İstanbul: 18-41.
- İDOL Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği Dergisi VON LUSCHAN, F. 1893. "Ausgrabungen in Sendschirli I", Mitteilungen aus den Orientalischen Sammlungen XI. Berlin.
- KULAKOĞLU, F. 1999-2000. "Şanlıurfa'da keşfedilen Geç Hitit Dönemi Heykeltıraşlık Eserleri", İDOL 3-4: 23-27. WÄFLER, M. 1983. "Zu Status und Lage von Tabal", OrNS 52: 181-193.
- LANDSBERGER, B. 1948. Sam'al. Ankara 1948. INTERNET SEITEN:
<http://www.hittitemonuments.com/>
<https://archive.org/>
<http://www.kgm.gov.tr/SiteCollectionImages/KGMimages/Haritalar/turistik.jpg> (01.02.2016)
- MAZZONI, S. 1984. "Sıkızlar: Una Cava D'Eta Siro-Ittita", Studi Micenei Ed Egeo-Anatolici 24: 233-243.
- OrNS Orientalia, Nova Series
- SCHÄFER, H. 1930. Von Ägyptischer Kunst. Leipzig.
- TEMİZSOY, İ. 1991. "1990 Yılı Yesemek Taşocağı ve Heykel Atölyesi Kazı ve Restorasyon Çalışmaları", II. Müze Kurtarma Kazıları Semineri. Ankara: 299-318.
- TEMİZSOY, İ. 1993. "Yesemek Taşocağı ve Heykel Atölyesinde Kazı ve Araştırmalar", 1992 Yılı Anadolu Medeniyetleri

⁴⁴ United Nations Economic and Social Commission for Western Asia.

⁴⁵ Bundesanstalt für Geowissenschaften und Rohstoffe.

AMİSOS'DA SIRADIŞI BİR YERALTI OYGU ODA MEZAR

AN UNUSUAL UNDERGROUND ROCK-CUT CHAMBER TOMB IN AMISOS

Serdar ÜNAN *

Makale Bilgisi

Başvuru: 4 Şubat 2016

Hakem Değerlendirmesi: 4 Şubat 2016

Kabul: 22 Şubat 2016

Article Info

Received: February 4, 2016

Peer Review: February 4, 2016

Accepted: February 22, 2016

Anahtar Kelimeler: Karadeniz, Hellenistik Dönem, Amisos, Oda Mezar, Ölü Gömme.

Keywords: Black Sea, Hellenistic Period, Amisos, Burial Tomb, Burial Dead.

ÖZET

Amisos ve çevresinde yer alan mezar tipleri içerisinde en önemlilerden birisi yeraltı oygu oda mezarlardır. Bu mezarlarda in-situ ele geçen buluntular, Amisos'un Hellenistik ve Roma Dönemi ölü gömme geleneklerinin aydınlatılması bakımından çok önemli veriler sunmaktadır. Bu mezarlardan kuşkusuz en önemlisi, 1995 yılında, Cedit Mahallesi, Ebusuud Caddesi'ndeki yol yapım çalışmaları sırasında ortaya çıkan bir yeraltı oygu oda mezarıdır. Bu oygu oda mezarda ele geçen buluntulardan, özellikle altın eserlere yönelik çeşitli yayınlar yapılmış olmakla birlikte, mezarın ilk tespit edildiği günkü görünümünü, mezar buluntularının in-situ yerlerini, bu buluntuların eksiksiz ele alınmasını ve ayrıntılı bilgilerini, olası tarihlendirilmelerini, oda mezar ve buluntularının Hellenistik Dönem sürecinde Amisos'da kabul gören ölü gömme gelenekleri bakımından irdelenmesini içeren bir yayın çalışması bugüne değin yapılmamıştır. Böylesine zengin bir buluntuya sahip ve mimari anlamda da Amisos'daki diğer yeraltı oygu oda mezarlarda rastlanmayan farklılıkların olduğu bir oda mezarın, yukarıda sıralanan kapsamda ele alınarak irdelenmesi, Amisos'un Erken Hellenistik Dönem ve sonrasındaki süreçte, ticarete dayalı ekonomik altyapısının

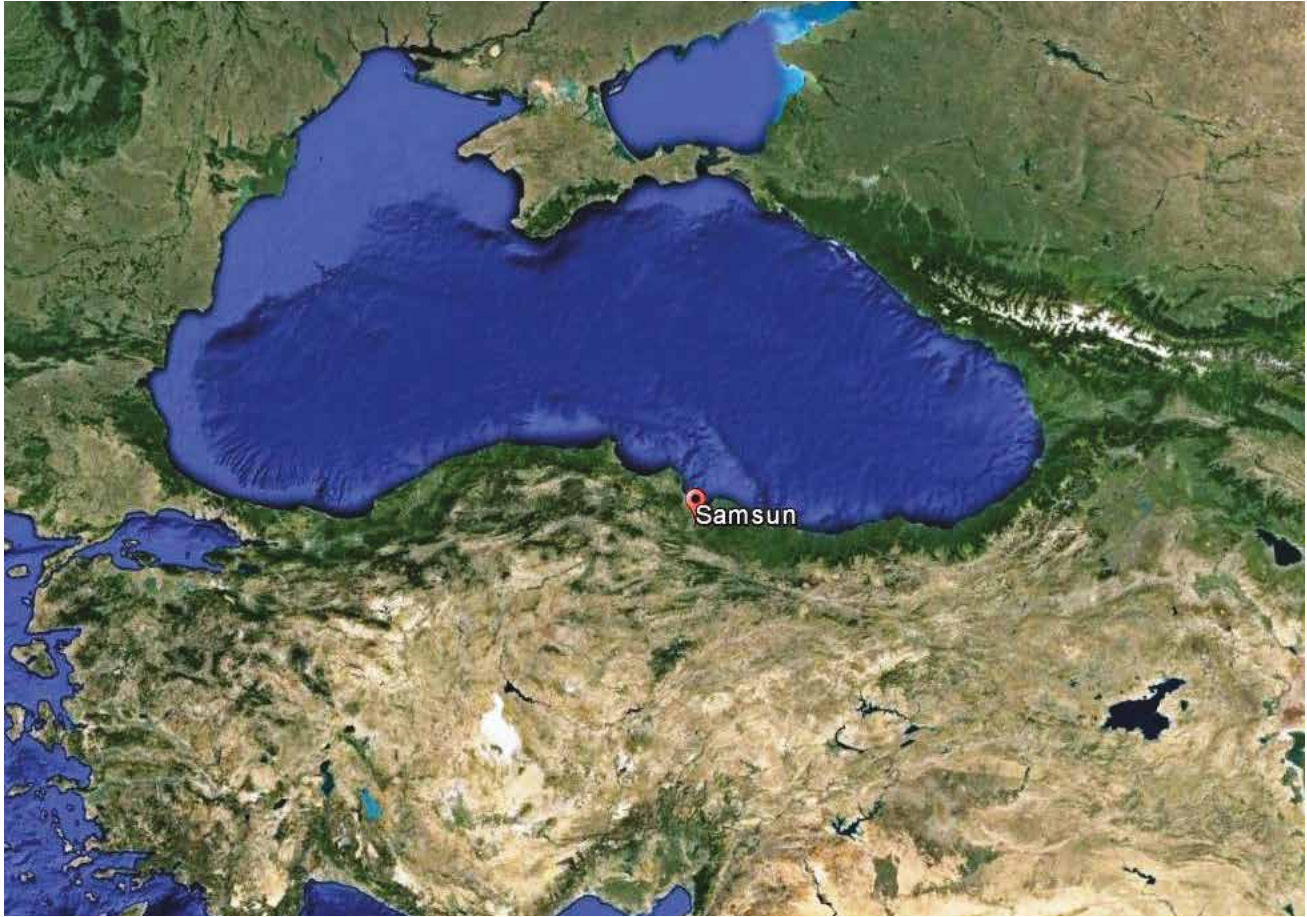
* Müze Uzmanı, (MA) Arkeolog, Kütahya Müzesi Müdürlüğü, Paşam Sultan Mah. Gediz Cad. No:4, Kütahya, E-posta: ser-un55@hotmail.com

“Amisos Hazinesi” olarak adlandırılan bu mezar buluntularıyla ilgili bilgi, belge, fotoğraf ve diğer dokümanların yanı sıra 18.12.2012 tarihli çalışma ve yayın iznini veren Samsun Müzesi Müdürü Arkeolog Sayın Muhsin Endoğru başta olmak üzere, mezarda buluntuların konumu hakkında bilgi veren Müze Uzmanı Arkeolog Sayın Uğur Terzioğlu'na, mezar planının çiziminde yardımcı olan Mimari Restoratör Sayın Erdoğan Aktaş ve Arkeolog Sayın Fehmi Yaşar'a, küçük buluntuların çizimini gerçekleştiren Müze Uzmanı Arkeolog Sayın Uğur Akyüz, Arkeolog Sayın Bayram Uygun, Arkeolog Sayın Ece Altınay ve Seramik Uzmanı Sayın Mehmet Yörür'e, analogiler hususunda yardımcı olan Öğretim Görevlisi Sayın Nazan Ünan ve Arkeolog Sayın Merve Andaç'a teşekkür ederim. Ayrıca, bu mezarda 1995 yılındaki kurtarma kazısını gerçekleştiren Samsun Müzesi Müdürlüğü'nün kıymetli uzmanlarına teşekkür ediyorum, eski müze müdürü Arkeolog Sayın Mustafa Akkaya'yı da rahmetle anıyorum.

sağlamlığını göstermesi bakımından çok önemli ipuçları içermektedir. Ayrıca, bu oda mezar ve buluntularının benzerlerinin, Kuzey Karadeniz'deki diğer Hellen koloni yerleşimlerinde de tespit edilmesi, belirtilen dönemde Karadeniz'deki tüm kıyı kentlerini kapsayan son derece girift bir ticari, siyasi ve sosyal ilişki bağıntısını göstermesi bakımından da önemlidir. Makale kapsamında, öncelikle mezarın ortaya çıkış süreci kısaca aktarılmıştır. Mezar buluntuları detaylıca sınıflandırılarak, oda mezarda in-situ yerleri 3D çizimler üzerinde gösterilmiş, mezar mimarisi 3D olarak görselleştirilmiş, buluntuların benzerleri üzerinden olası tarihlendirilmeleri yapılmış, buluntular için bir katalog çalışması gerçekleştirilerek, yapım teknikleri üzerinde kısaca durulmuştur. Son olarak, oda mezar ve buluntularının Amisos'da, Hellenistik Dönem sürecindeki ölü gömme geleneklerinde ne gibi uygulamaların geçerli olduğuna ilişkin irdelemesi üzerinde durulmuştur.

ABSTRACT

An important type of grave in Amisos and its vicinity has been underground rock-cut burial chambers. In-situ findings from these chambers provide valuable data concerning the Hellenistic and Roman Period burial traditions in Amisos. Undoubtedly the most important of such graves was encountered in 1995 during the road building work at Cedit neighbourhood, Ebusuud Street. The findings encountered in this chamber grave have been published enormously especially the golden finds attracted interest however no publications regarding the original situation of the grave, the in-situ locations of the grave gifts with a detailed description of the gifts, probable dating of the items and an evaluation of the chamber grave and findings with regard to Hellenistic burial traditions in Amisos were made. A detailed study of such a grave with abundant grave gifts and peculiar architectural characteristics which were not observed in other chamber graves in Amisos is essential as it would provide important clues about the economical structure of Amisos both during and after the Hellenistic Period. Moreover, the existence of similar chamber graves and findings in other Hellenistic colonies in Black Sea Region suggests strong political, social and trade links among the maritime cities in the region. Within the study the discovery of the chamber grave is given in detail. The grave gifts were carefully classified and the in-situ locations of these were 3-D drawn and the findings were dated using their parallels. The findings were catalogued and the building techniques were discussed. Lastly, which traditions were prevalent in Amisos during the Hellenistic Period as illustrated by the chamber grave and the grave gifts were discussed.

Harita 1: Samsun Uydu Görüntüsü / *Satellite View of Samsun Province (www.google.earth.com)*

GİRİŞ

Güney Karadeniz sahil şeridinde Samsun'da yer alan (Harita 1, 2), kuruluş tarihi MÖ 7. yüzyıla tarihlenen¹ ve yazılı kaynaklarda adı Amisos olarak geçen² antik kentin, geniş bir sahaya yayılan nekropolü vardır. Bu nekropol sahasında ve dışında kalan mezarlara yönelik, son yıllarda yapılan yayınlarda, mezarlardan tiplerine

göre özellikli olanları ele alınmakta ve *in-situ* bulgulara sahip olanlarına öncelik verilerek tanıtılmaktadır³. Bu mezarlardan en önemlisi kuşkusuz, içinden çok sayıda altın buluntu ele geçen ve adına izafeten “Amisos Hazinesi ve Amisos Mezarı” olarak adlandırılan, Cedit Mahallesi, Ebusuud Caddesi üzerinde yer alan yeraltı oyuğu oda mezardır⁴.

¹ Bu tarih, günümüzde Samsun'un merkez ilçesi olan İlkadım Belediyesi sınırları içerisinde yer alan Kalkanca, Karasamsun, Selahiye ve Cedit mahallelerini kapsayan, Toramantepe'deki Amisos kenti için tartışmalı bir tarihtir. Burada ele geçen buluntular en erken MÖ 5. yüzyıla tarihlenmektedir. Bu nedenle, MÖ 7. yüzyılda kurulduğu söylenen kent, olasılıkla Amisos antik kentinin yaklaşık 15 km batısında yer alan ve 2009 yılında Samsun Müzesi Müdürlüğüne kurtarma kazısı gerçekleştirilerek, Samsun merkezi yakınında ilk defa MÖ 7-5. yy arasına ait bulgular veren Kurupelit-Karadoğan Höyük ve civarında olmalıdır. Bu kurtarma kazısıyla ilgili bkz: Akyüz/Kolağasıoğlu/Şirin 2010: 117-134; Ünan 2010a: 337, dp.7; kurtarma kazısında ele geçen ve “kubaba” yazılı pt kâse parçası için bkz: Dönmez 2014: 293; Akyüz 2013: 33-38. Ayrıca, Amisos yakınlarında önemli bir Demir Çağı kalesi olan ve Amisos'dan daha erken bulgular veren Akalan Kalesi için bkz. Dönmez 2005: 16 vd.

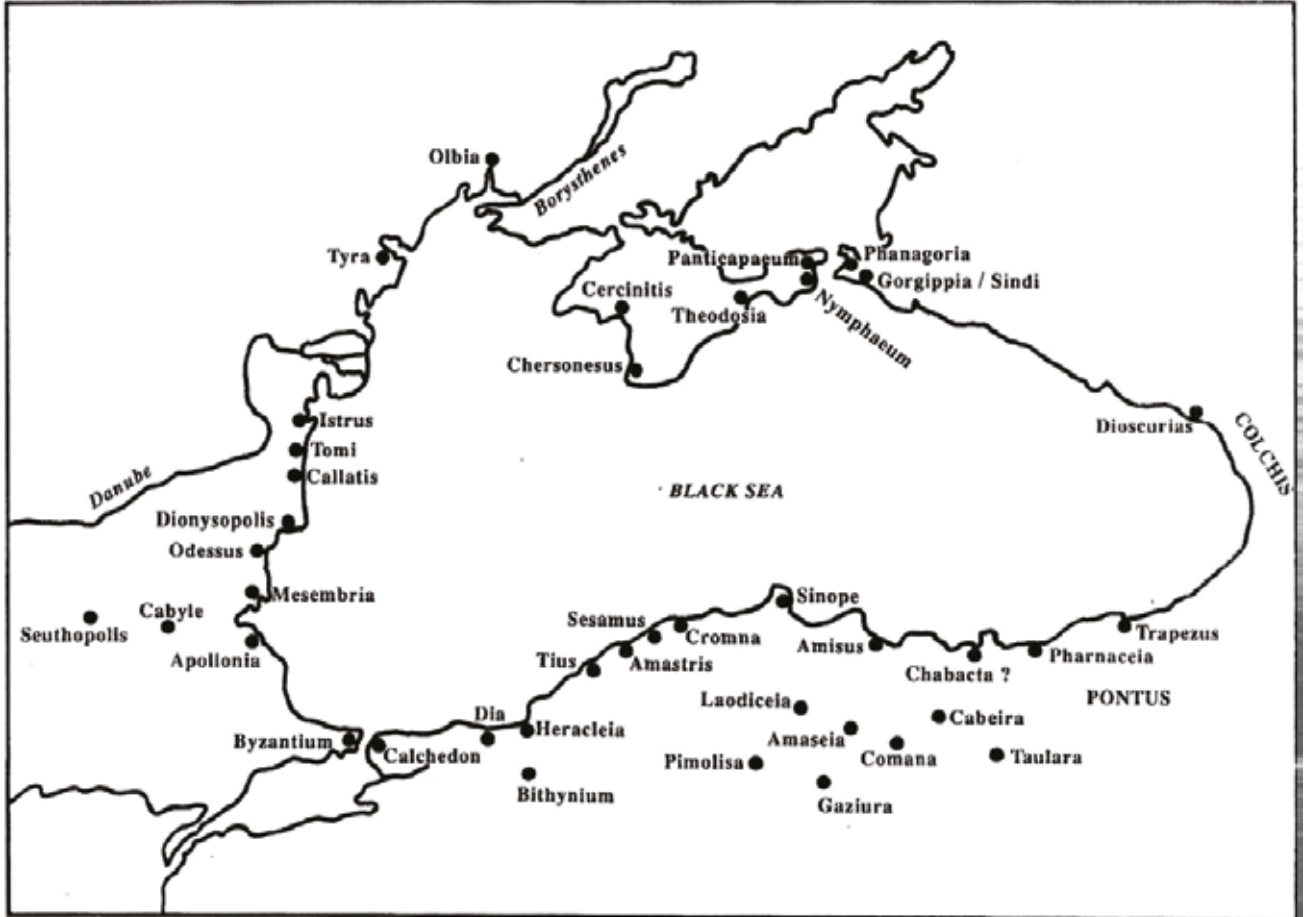
² Strabon XII, 3. 14; Mansel 1999: 168; Drews 1976: 18-31; Atasoy 1997, 2 vd; Işık 2001: 6.

³ Amisos ve çevresindeki mezar tipleri için bkz. Ünan 2010b: 25-128; Ünan 2013: 387-414. Hellenistik ve Roma Dönemi örnekleri için bkz: Ünan 2009: 1-18; Ünan 2010a: 353-359; Endoğru/Ünan 2011: 203-216; Ünan 2011: 663-674; Endoğru/Ünan 2012: 53-77.

⁴ Yeraltı oyuğu oda mezar içerisinde çıkan buluntuların çoğunluğunu altın takılar teşkil ettiğinden ve Amisos'da daha önce bu özellikte ve oranda bir mezar buluntusu ele geçmediğinden, yapılan yayınlarda, biraz da ilgi çekici olması amacıyla, adlandırma olarak “Amisos Mezarı” ve buluntularına “Amisos Hazinesi” denilmiştir. Ancak, bu adlandırma bilimsel açıdan uygun değildir. Bu tip mezarlar ve buluntuları, oransal olarak bu kadar fazla olmasa da, 1995 yılı sonrasındaki kurtarma kazılarında da saptanmıştır. Bu nedenle, sonraki yıllarda ortaya çıkan buluntuların hepsine birden ‘Amisos Hazinesi’ ya da ‘Amisos Mezarı’ denilemez. Amisos'daki tüm mezar çeşitlerini ele alarak oluşturduğumuz tipoloji kapsamında, bu mezar ‘yeraltı oyuğu oda mezar’ olarak sınıflandırıldığından, tipolojiye uygun olarak ele alınması gerekir. Bu nedenle, Amisos'daki pek çok yeraltı oyuğu oda mezardan birisi olan bu mezarı, belirtilen tipoloji kapsamında ele almak daha doğru olacaktır.

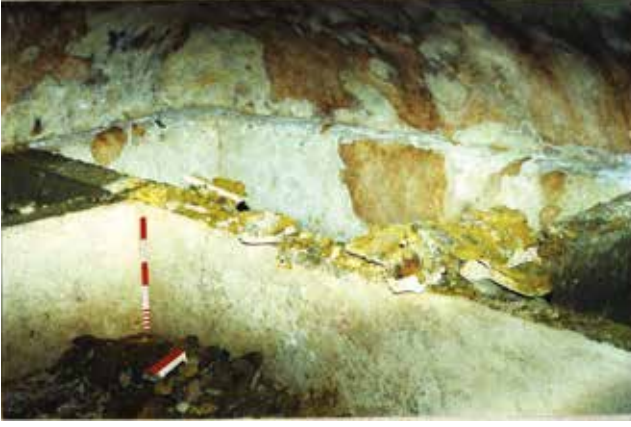

Harita 2: Amisos Antik Kentine Göre Yeraltı Oygusu Oda Mezarının Konumu / Location of the Underground Rock-Cut Grave According to the Ancient City of Amisos (www.google.earth.com)

Harita 3: Karadeniz Çevresindeki Antik Kent Dağılım Haritası (Sylloge Nummorum Graecorum Vol. IX, Part 1'den alınmıştır) / Distribution of Ancient Cities in Black Sea Region (after Sylloge Nummorum Graecorum)

Resim 4: Ana odada 1, 2 ve 3 no'lu bölmelerin görünümü, doğudan / Compartments 1, 2 and 3 in the main room, a view from the east

Resim 5: Ana odada 3 ve 4 no'lu Bölmelerin Kesişme Noktası ve Orta Alanda Pişmiş Toprak Unguentariumun In-Site Görünümü, Doğudan / The Junction of Compartments 3 and 4 Inside the Main Room and the In Situ Terracotta Unguentarium, from the East

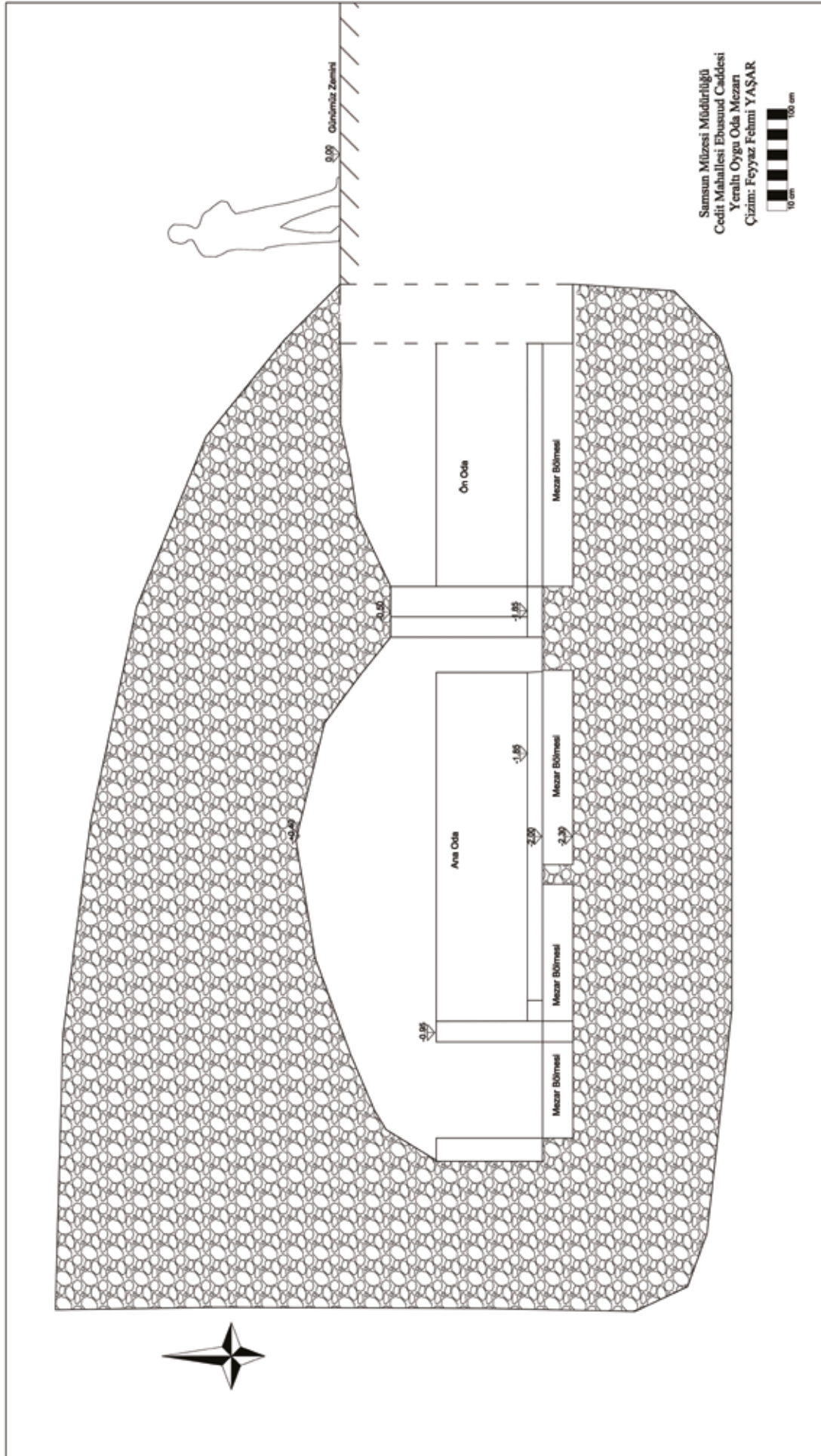
Bu oyuğu oda mezar, Amisos'da daha önce ve sonra tespit edilen oda mezarlardan farklı bir mimariye sahiptir. Bu farklılık, ana odanın kireçtaşı bloklarla bölmelere ayrılmış olması ve bu ana oda dışında yer alan, karşılıklı simetrik konumlanmış iki ayrı gömü bölmesinin yer almasıdır. Buna göre, ana odanın ve bu oda ile bitişik diğer iki gömü bölmesinin ortak bir

mekâna açıldığı saptanmıştır¹¹. Tüm mezar kompleksi, konglomera tortul kayaca oyularak inşa edilmiştir¹². Ana odada oyma işlemi bitirilip, mekân oluşturulduktan sonra, düzgün kesimli kireçtaşı bloklarla bölmeler oluşturulmuş, tavan ve taban kireç katkılı ve yer yer 4 cm kalınlığında olan bir sıva ile sıvanmıştır (Res. 21). Sıva işlemi, ana odanın giriş açıklığının dış çevresine kadar devam ettirilmiş, giriş açıklığının dışında her iki yanında, karşılıklı simetrik yer alan gömü bölmeleri ise sıvanmadan bırakılmıştır. Bu gömü bölmelerinin alt kısımları, işlenmiş kireçtaşı bloklar ile kapatılmıştır. Beş ayrı bölmeye ayrılan ana odanın tabanının, günümüze ait yoldan 2.00 m derinlikte olduğu saptanmıştır. Ana gömü odası, kareye yakın bir planda, 5.00x5.00 m ölçülerinde ve 2.40 m yüksekliğindedir. Ana gömü odasının giriş açıklığı doğu yönüne bakmakta olup, iç köşe kenarları yuvarlatılmıştır¹³. Lento ve söve taşları işlenmiş kireçtaşı ile oluşturulmuştur. Söveler 0.18 m eninde olup, giriş açıklığı 0.88x1.58 m ölçüsündedir. Giriş açıklığının üzerinde yer alan lentonun eni 0.22 m, boyu ise 1.30 m'dir. Giriş açıklığını kapatan 3 adet blok kireçtaşının, en üstte duran taşın başlamak üzere ölçüleri 0.53x0.80 m, 0.55x0.83 m ve 0.57x0.90 m'dir. Ana gömü odasının

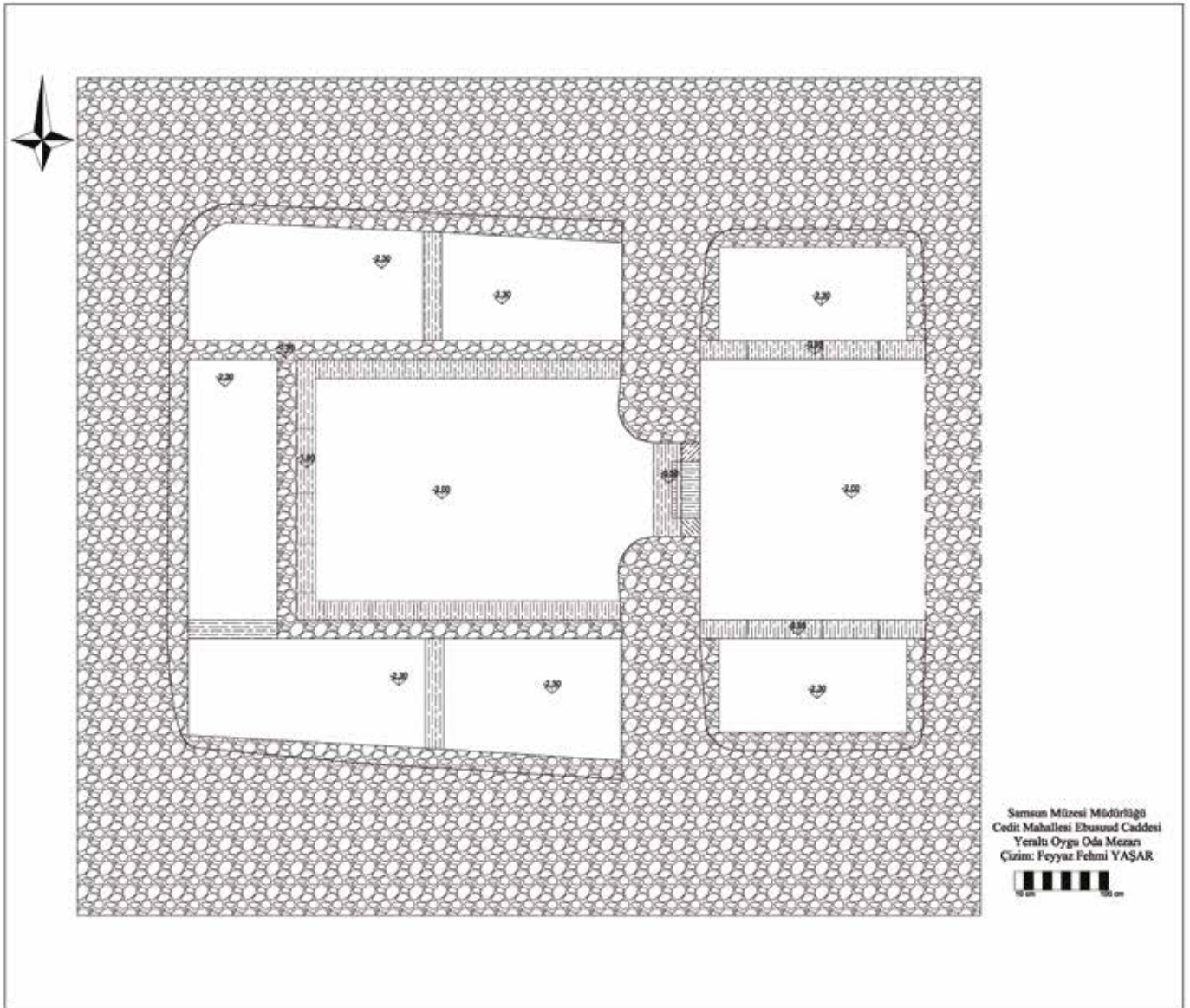
¹¹ Beş ayrı bölmeye ayrılan ana oda ve diğer iki gömü bölmesinin ortak girişlerinin ne şekilde olduğu, yol çalışmaları ve mezarın hemen doğusunda yer alan günümüz yapılaşması nedeniyle tespit edilememiştir.

¹² Kayaçların akarsu ortamında taşınarak, yuvarlaklık kazanması ile oluşan, 2 mm'den büyük çakıl ve blokların, kum tane boyulu doğal çimento ile bağlanıp pekişmesi ile "konglomera" adı verilen tortul kayaçlar oluşmaktadır. Konglomeralarda çimento kalker, silis, demiroksit veya kil olabilir. Konglomeralar çimentolu olduklarından aşınmaya karşı nispeten dayanıklıdır. Konglomeralar, inşaatlarda kaplama malzemesi olarak da kullanılır. Konglomera konusunda bkz. Sür/Sür/Yiğitbaşıoğlu 2001:144 vd.

¹³ Bilde/Bøgh/Handberg/Højte/Nieling/Smekalova/Stolba/Baralis/Bîrzescu/Gergova/Krapivina/Krusteff/Lungu/Maslennikov 2007-2008: 154, 155, Fig. 32'de ve bu mezarla ilgili yapılan yayınların tümünde, mezar mimarisine ilgili tanımlamalarda, plan ve kesit çiziminde hatalı noktalar vardır. Ana odası beş ayrı bölmeye ayrılan yeraltı oyuğu oda mezarın giriş kapısının iç kenarları, yuvarlatılmış biçimde tasarlandığından ve üzerleri sıvandığından, Müze Müdürlüğünde yer alan mezara ait planda, bu yuvarlatılmış köşelerin iç kısımları sanki boşlukmuş gibi çizilmiş, yapılan yayınlarda da Müze Müdürlüğüne ait plan kullanıldığından, bu kısımlar boşmuş gibi görülmektedir. Mezarın giriş kapısının iç bölümündeki bu yuvarlatılmış köşelerin iç kısımları boş değildir ve ana kaya kitlesidir. Mezar mimarisine ait, yapılan yayınların genelinde kullanılan bu hatalı plan, bu makale vesilesiyle düzeltilmiştir. Yine, yukarıda bahsedilen çalışmadaki kesit çiziminde, mezara girişi sağlayan tavan açıklığının muhtemel tahribatlardan korunması amacıyla yapılan, günümüze ait olan kapı girişi, sanki mezar mimarisinin bir parçasıymış gibi yansıtılmıştır (Res.16-17). Oysa günümüze ait bu giriş kapısının, mezarın antik dönemdeki durumuyla bir bağlantısı yoktur. Mezar mimarisine ait bu hatalı kesit çizimi de bu makale vesilesiyle düzeltilmiştir. Ayrıca, ayrı bir düzeltme olarak, ana oda mezarın dış kısmında yer alan, giriş açıklığının kuzey ve güneyinde konumlanan iki ayrı oyuğu gömü bölmesi de genel plana dâhil edilerek, mezara ait günümüze kadar kullanılan planın tamamen revize edilmesi sağlanmıştır.

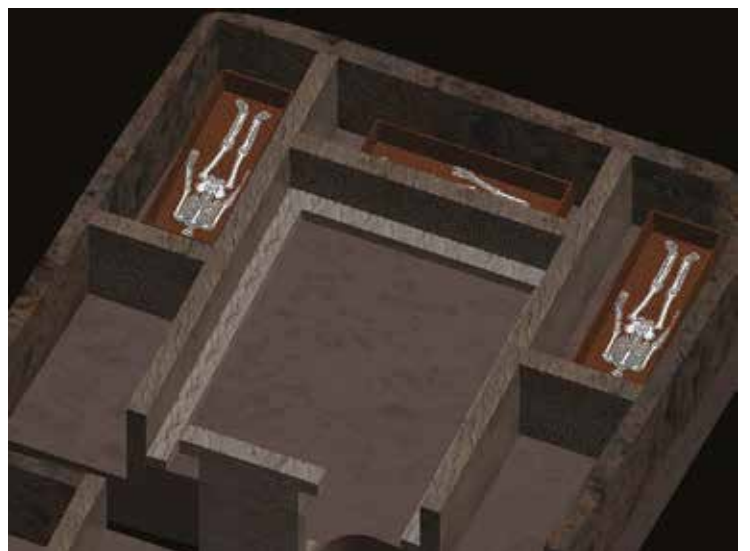
Plan 1: Mezarın Kesiti / *Plan of Grave Section*

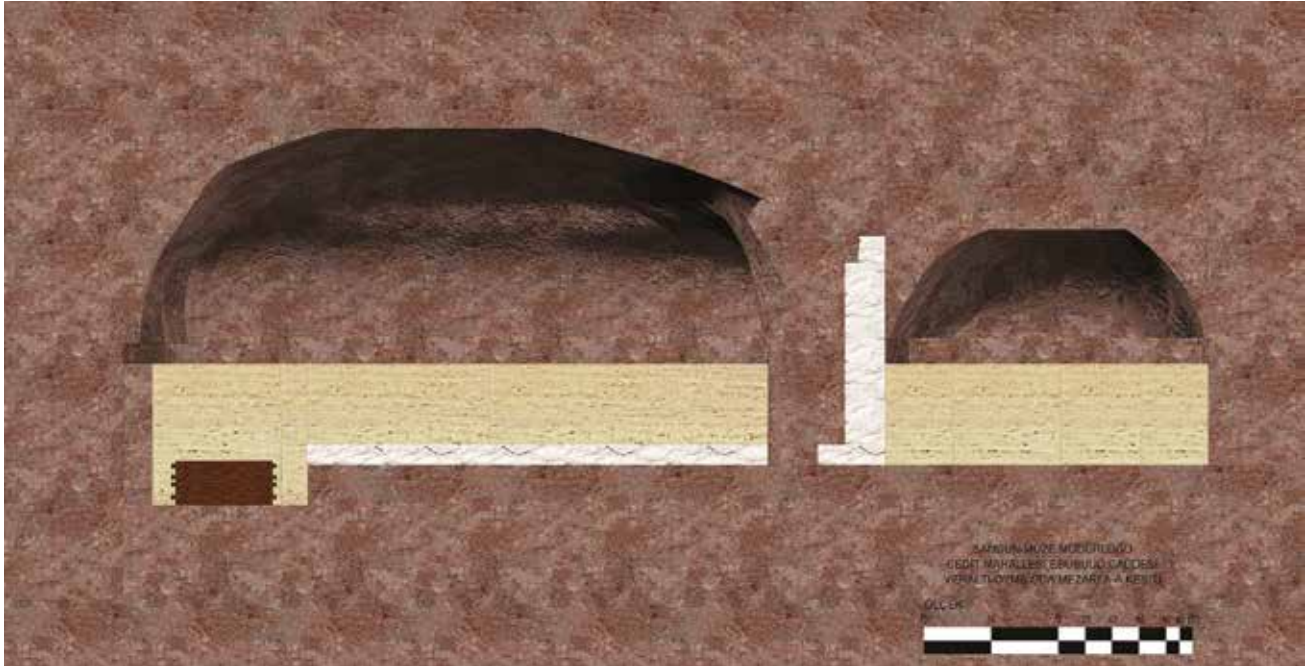
Plan 2: Mezarın Planı / *Plan of Grave Compartments*

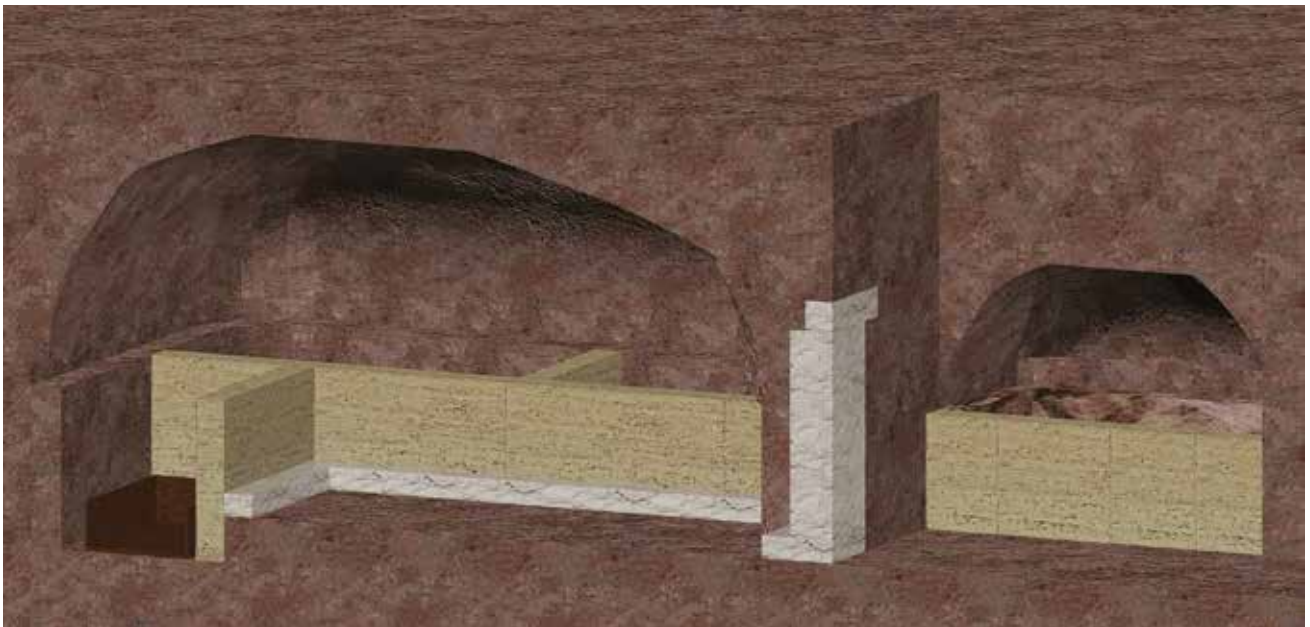
Plan 3: Mezar Bölmelerinin Rekonstrüksiyonu / *Reconstruction of Grave Compartments*

Plan 6: Mezar Bölmelerinin Rekonstrüksiyonu / *Reconstruction of Grave Compartments*

Plan 4: Mezar Bölmelerinin Kesit Görünümü / *Cross-Section of Grave Compartments.*

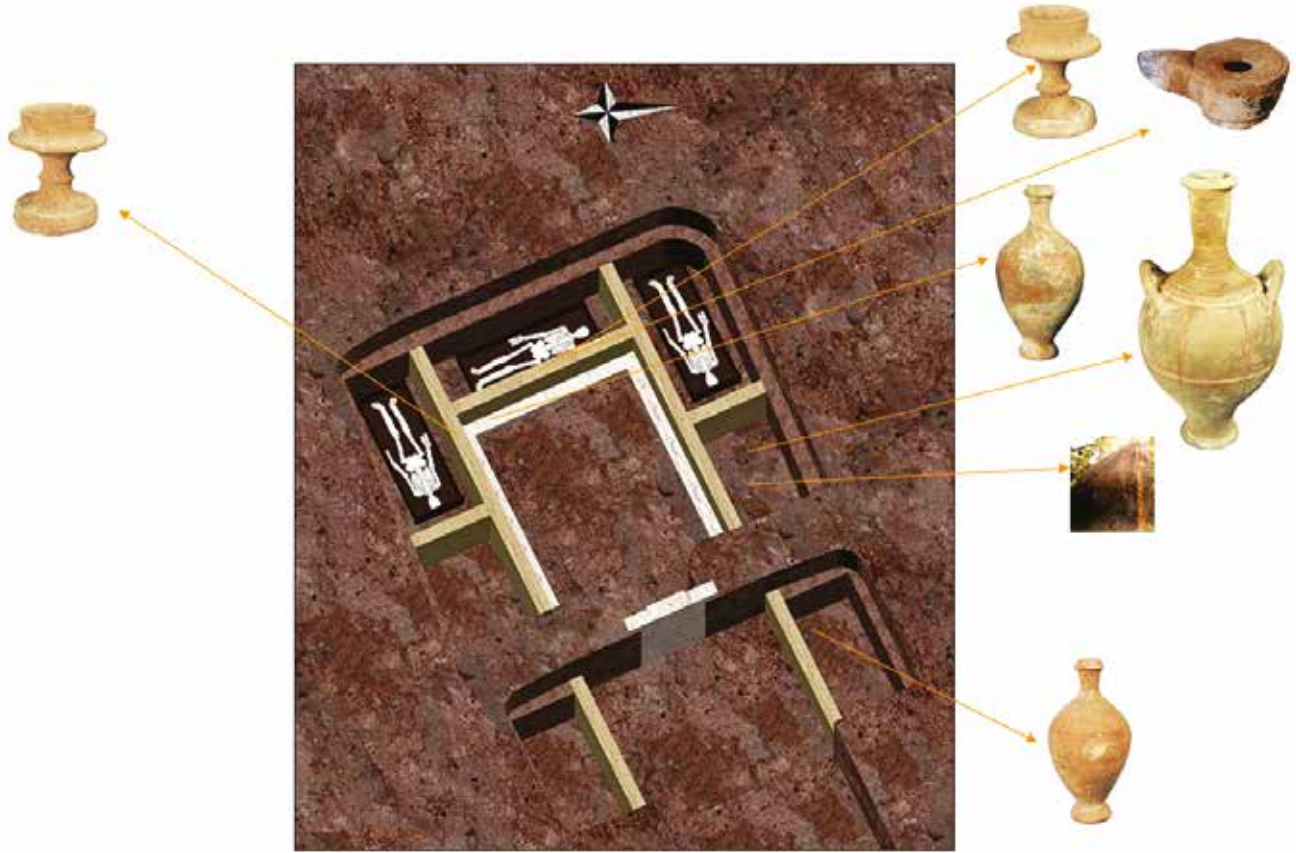

Plan 5: Mezar Bölmelerinin Kesit Rekonstrüksiyonu / *Cross-Section of Grave Reconstruction*

dışında yer alan, simetrik halde konumlanmış iki gömü bölmesi ise 1.00x2.00 m ölçüsünde olup, yükseklikleri 1.00 m civarındadır. Kuzey taraftaki bölmede, çürümüş durumda kemik (Res. 22) ve pt unguentarium parçaları; güney taraftaki bölmede ise yine çürümüş durumda kemiklere ve her iki bölmede çok sayıda paslanmış demir çivilere rastlanmıştır. Ana gömü odası içerisinde, yaklaşık 0.20 m kalınlığında, 0.90 m yüksekliğinde blok kireçtaşı ile oluşturulmuş beş bölme yer almaktadır. Bölmelerin dış çevresi, kireçtaşı malzeme ile yapılmış bir basamakla çevrilmiştir. Bölmeler, odanın kuzey ve güney tarafında 2'şer adet, batı tarafında ise 1 adet olmak üzere, toplamda 5 adettir. Bu bölmelerin iç ve dış

kısımları da kireç katkılı bir sıva ile sıvanmıştır. Yapılan incelemelerde, bu 5 adet küçük bölme içerisinde 2, 3 ve 4 no'lu bölmeye gömü yapıldığı tespit edilmiştir (Plan 1-6)¹⁴. 5 no'lu bölmeye ise gömü yapılmadığı ve boş bırakıldığı saptanmıştır. 1 no'lu bölmeye gömü

¹⁴ Amisos ve çevresindeki yeraltı oyuğu odaları mezarlar içerisinde, yoğun nemden dolayı iskeletler günümüze çok kötü durumda gelebilmektedir. Kemikler neme bağlı olarak bozulmakta, mezar içerisinde yalnızca kemik izleri belirli bir süre görülebilmektedir. Oda mezar içerisindeki bölmelerde yer alan iskeletlerin yatış şekilleri ve pozisyonları, iskeletler toz haline gelmiş olsa da, günümüze kadar kalabilen izlerinden yola çıkarak saptanabilmektedir.

Çizim 1: Oda Mezarın Bölme Duvarları Üzerinde, Birinci Bölmede ve Dış Bölmede Buluntuların Konumu / *The Location of Findings Over the Compartment Walls in the Chamber Grave, in the First Compartment and the Outer Compartment*

Resim 6: Ana Odada 3 no'lu Bölme Duvarı Üzerinde Pişmiş Toprak Thymiaterionun ve Kandilin *In-Situ* Görünümü / *In Situ Terracotta Thymiaterion and Candle Over the Wall of Compartment 3*

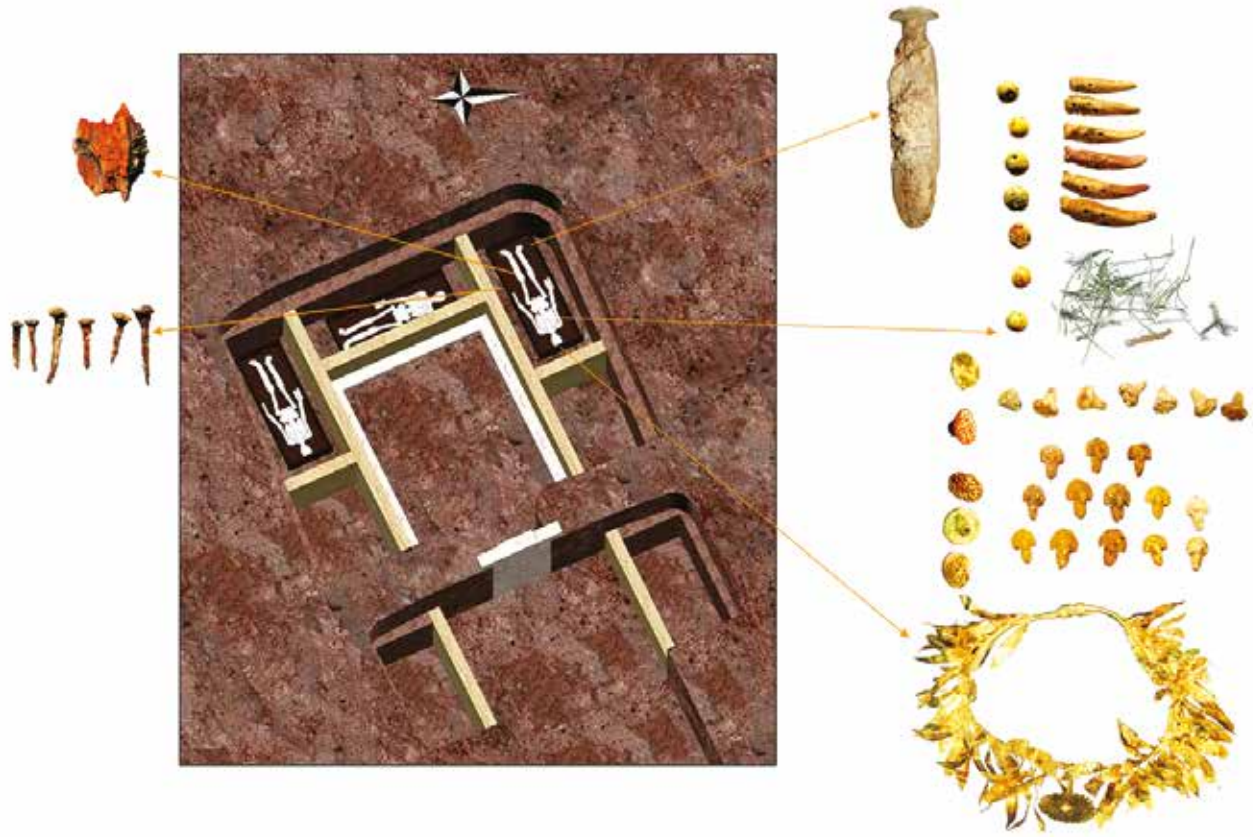
Resim 7: 4 no'lu Bölme Duvarı Üzerinde Pişmiş Toprak Thymiaterionun *In-Situ* Görünümü, Kuzeyden / *In Situ Terracotta Pottery Over the Wall of Compartment 4, from the North*

yapılmamış olmasına karşın, bazı nesnelere bırakılmıştır. 1 ve 2 no'lu bölmelerin, üzerlerine tavan taş ve toprağının çökmesi sonucu, mezarın en fazla tahribat gören kısımları oldukları anlaşılmıştır (Res. 18-19). Ana gömü odasının dışında yer alan her iki gömü bölümüne ise olasılıkla ahşap bir sandık içerisine *dorsal* yatırılmış *inhumasyon* gömü yapıldığı tespit edilmiştir. Ana gömü odasındaki bölmelerde çok sayıda buluntu ele geçmesi sebebiyle, ayrı ayrı incelenecektir.

1 No'lu Mezar Bölmesi:

Girişin kuzeyinde yer alan 1 no'lu bölme, 1.10x1.92 m ölçülerinde, 0.85 m derinliğinde olup, içerisinde iskelete ve izlerine rastlanmamış ancak, çeşitli mezar nesnelere olduğu görülmüştür (Res. 10). Bu bölmede;

-1 adet alabastron (erimiş durumda)

Çizim 2: Oda Mezarda İkinci Bölmede Bireye Bırakılan Nesnelerin Konumu / Location of the Grave Gifts in the Second Compartment

-1 adet pt kulplu unguentarium (Envanter No:1-10/1996)¹⁵

-1 adet pt plaka ele geçmiştir (Çiz. 2) (kırık durumda).

2 No'lu Mezar Bölmesi:

Girişin kuzey dip köşesinde yer alan 2 no'lu bölme 1.22x2.50 m ölçülerinde ve 0.92 m derinliğindedir (Res. 11). Bu bölmede bulunan çürümüş durumdaki *inhumasyon* gömüye yönelik iskelet kalıntısı, buluntulardan hareketle, olasılıkla erkek bir bireye aittir (Etüt-1). İskeletin izlerinden anlaşıldığı kadarıyla, *dorsal* yatırılmış bireyin baş kısmı doğu yönüne bakacak şekilde konumlanmıştır. Bölme tabanında ahşap kalıntıları ve çivilere rastlanmış olması, bireyin ahşap bir sandık içine yatırılarak bu bölmeye yerleştirildiğini düşündürmektedir (Etüt-2, 3)¹⁶. İskelet üzerinde bronz tellerin olması, bronz tel örgüsü olan bir giysi ya da örtü ile gömüldüğünü göstermektedir (Etüt-4). Bronz teller yoğun korozyona uğramıştır. Bu

¹⁵ 1 ve 4 no'lu mezar bölmelerinde ele geçen ve müze kayıtlarına "amphoriskos" olarak geçen bu buluntu kulplu unguentariumdur.

¹⁶ Cesedin ahşap bir sandık içine konularak, yeraltı oyuğu oda mezar içerisindeki nişlere yerleştirilmesi işlemine, 2009 yılında kurtarma kazısı gerçekleştirilen Dikilitaş Sokak'ta yer alan yeraltı oyuğu oda mezarlarında da rastlanılmıştır. Bu konuda bkz. Endoğru/Ünan 2011: 207.

bölmede;

-İskelet üzerinde, olasılıkla bireyin üzerindeki bronz tel örgülü giysiyi tutturmaya yarayan, pt malzemeli, üzeri altın yıldızla kaplanmış, değişik formlarda 30 adet düğme (Etüt-5-8)

-İskelet üzerinde dağınık durumda pt üzeri altın yıldızlı boncuklar (Etüt-9)

-İskeletin baş hizasında 1 adet altın çelenk (Envanter No: 1-48/1996)

-İskeletin sol kalça hizasında 1 adet alabastron (erimiş durumda)

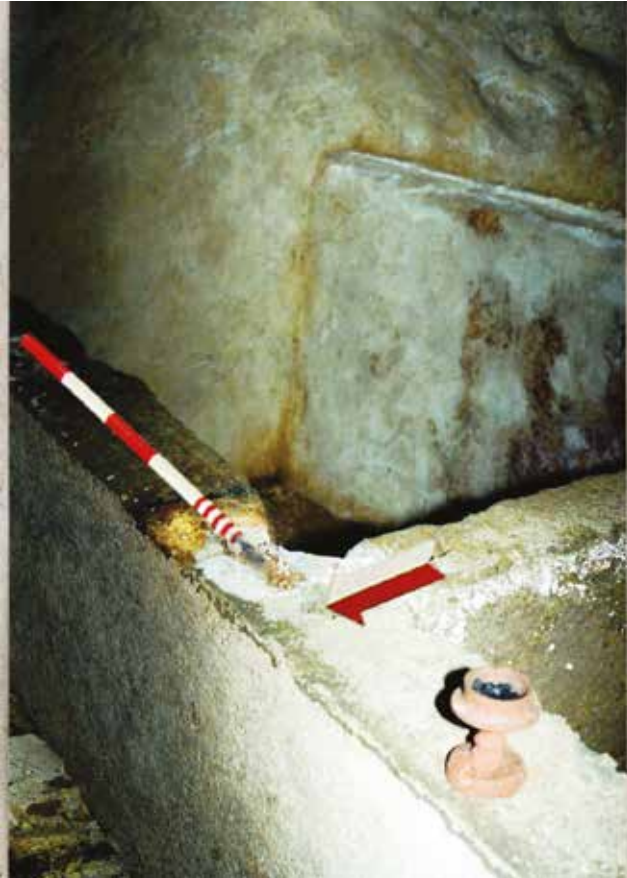
-İskeletin sol ve sağ ayak hizasında 1'er adet alabastron ele geçmiştir (Çiz. 3) (1 adedi erimiş durumda, diğeri Etüt-10)

3 No'lu Mezar Bölmesi:

Girişin batısında yer alan 3 no'lu bölme 0.95x2.77 m ölçüsünde, 0.95 m derinliğindedir (Res. 12-13). Bu bölmede bulunan *inhumasyon* gömüye yönelik iskelet kalıntısı, buluntulardan hareketle olasılıkla bir kadın bireye aittir. İskelet izlerinden anlaşıldığı kadarıyla, *dorsal* yatırılmış *inhumasyon* gömünün baş kısmı kuzey yönüne bakacak şekilde konumlanmıştır. Bölme tabanında ahşap kalıntıları ve çivilere rastlanmış olması, bireyin ahşap bir sandık içine yatırılarak bu bölmeye

Çizim 3: Oda Mezarda Üçüncü Bölmede Bireye Bırakılan Nesnelere Konumu / Location of the Grave Gifts in the Third Compartment

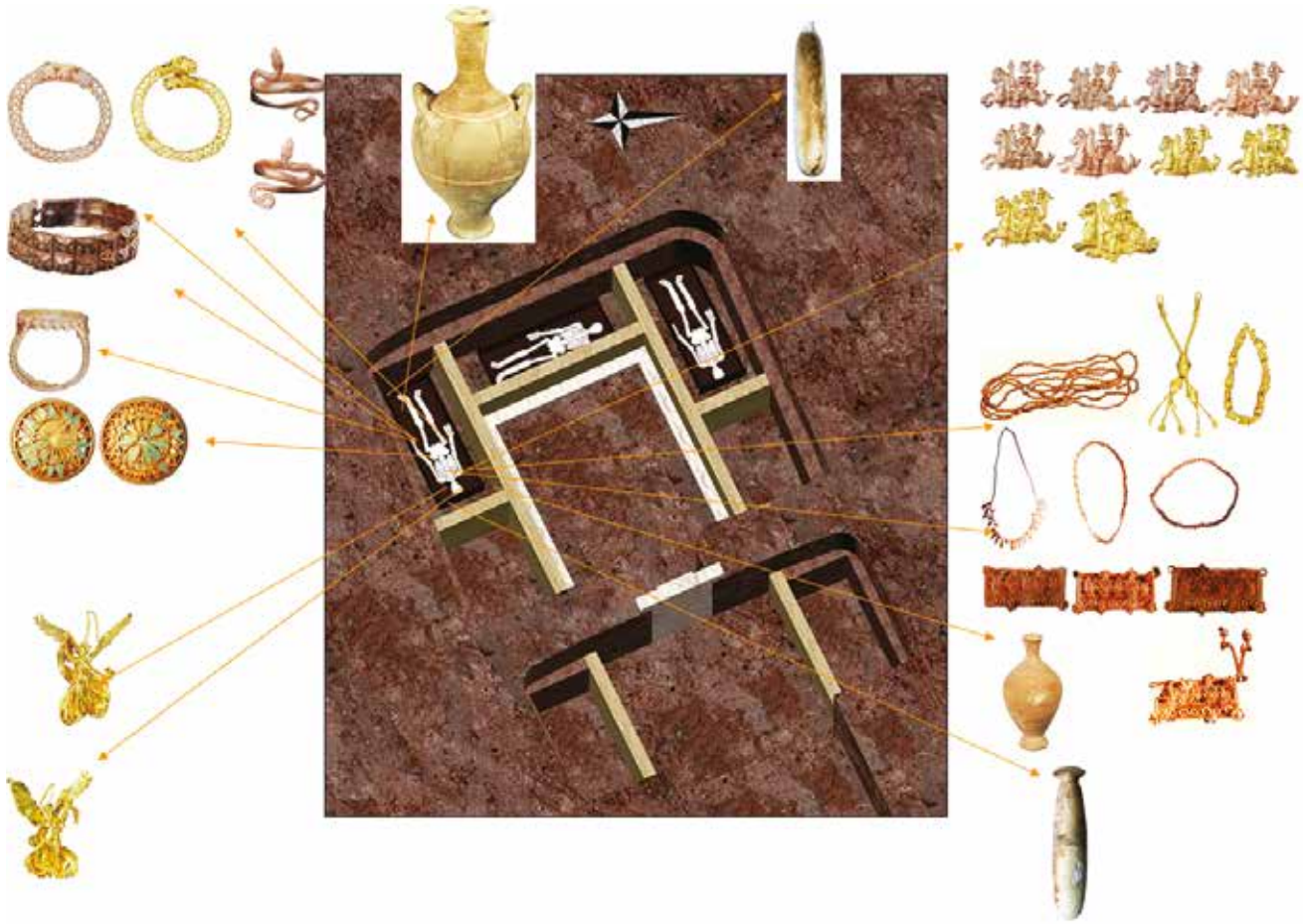

Resim 8: 3 ve 4 no'lu Bölme Duvarı Üzerinde Pişmiş Toprak Thymitarionun In-Situ görünümü / In Situ Terracotta Thymitarion Over the Walls of Compartment 3 and 4, from the East

yerleştirildiğini düşündürmektedir. Bu bölmede;

- Bölmenin kuzey sol köşesinde, 1 adet cam kâse (Envanter No:1-2/1996)
- İskeletin baş kısmında 1'er alabastron (Etüt-11,12)
- İskeletin baş kısmında 1 adet altın saç tokası (Envanter No:1-22/1996)
- İskeletin boyun kısmında Eros figürlü 1 çift altın küpe (Envanter No:1-20/1996 ve 1-21/1996)
- İskeletin boyun kısmında altın ve akikten gerdanlık parçaları (Envanter No:1-55/1996, 1-57/1996, 1-59/1996, 1-62/1996,) ¹⁷; 1 adet çan şeklinde kolye ucu (Envanter No:1-58/1996)
- İskeletin göğüs hizasında 11 adet Medusa formu altın düğme (Envanter No:1-35/1996, 1-36/1996, 1-37/1996, 1-38/1996, 1-39/1996, 1-40/1996, 1-41/1996, 1-42/1996, 1-43/1996, 1-44/1996, 1-45/1996)
- İskeletin karın hizasında 1 adet cam phiale (Envanter No:1-1/1996)
- İskeletin her iki kol hizasında uçları kadın başı şeklinde 1'er adet altın bilezik (Envanter No:1-12/1996 ve 1-13/1996)
- İskeletin sol diz hizasında 1 adet alabastron (erimiş durumda)
- İskeletin sol ayak hizasında yan yana 2 adet alabastron

¹⁷ Altın ve akik gerdanlık parçaları daha sonra müze uzmanlarınca ipe dizilerek bir araya getirilmiştir.

Çizim 4: Oda Mezarda Dördüncü Bölmede Bireye Bırakılan Nesnelerin Konumu / Location of the Grave Gifts in the Fourth Compartment

(Envanter No:1-64/1996 ve Etüt-13)

- İskeletin sağ diz yanında kırık durumda 1 adet alabastron ve 1 adet metal silindirik kutu (Alabastron erimiş durumda; Kurşun Kutu Envanter No:1-3/1996)
- İskeletin ayak ucu hizasında 1 adet küçük alabastron (erimiş durumda)
- İskeletin ayak-dip kısmında 1 adet alabastron ele geçmiştir (Çiz. 4) (erimiş durumda)

4 No'lu Mezar Bölmesi:

Girişin güney köşesinde yer alan 4 no'lu bölme, 1.09x2.52 m ölçüsünde, 0.95 m derinliğindedir (Res. 14-15). Bu bölmede bulunan *inhumasyon* gömüye yönelik iskelet kalıntısı, buluntulardan hareketle olasılıkla bir kadın bireye aittir. İskelet izlerinden anlaşıldığı kadarıyla, *dorsal* yatırılmış bireyin baş kısmı doğu yönüne bakacak şekilde konumlanmıştır. Bölme tabanında ahşap kalıntıları ve çivilere rastlanmış olması, bireyin ahşap bir sandık içine yatırılarak bu bölmeyle yerleştirildiğini düşündürmektedir. Bu bölmede;

- İskeletin baş kısmı hizasında 1 adet alabastron (Etüt-14)
- İskeletin baş kısmının sağ tarafında 1 adet pt

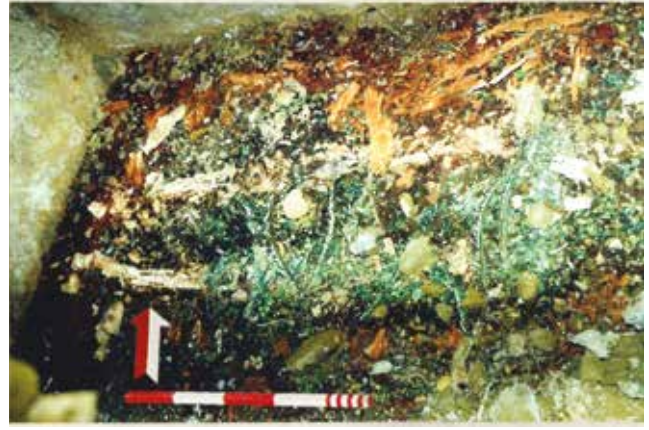
unguentarium (Envanter No:1-7/1996)

- İskeletin boyun hizasında 1 çift Nike figürlü altın küpe (Envanter No:1-18/1996 ve 1-19/1996); 1 adet bileklik (1-24/1996); deniz atı üzerinde kadın betimlemeli (Hippokamos) 10 adet altın gerdanlık parçası (Envanter No: 1-25/1996, 1-26/1996, 1-27/1996, 1-28/1996, 1-29/1996, 1-30/1996, 1-31/1996, 1-32/1996, 1-33/1996, 1-34/1996) ; 19 adet aşık kemiği formunda altın kolye parçası (Envanter No: 1-54/1996) ; değişik tip ve ebatta dağınık durumda altın gerdanlık parçaları -borucuklar, boncuklar, sallantılar, ip şeklinde bağlar- (Envanter No:1-49/1996, 1-50/1996, 1-51/1996, 1-52/1996, 1-53/1996, 1-56/1996, 1-60/1996, 1-61/1996, 1-63/1996)¹⁸
- İskeletin her iki kol hizasında uçları aslan başı şeklinde sonlanan 1 çift bilezikle (Envanter No:1-14/1996 ve 1-15/1996); yılan başı şeklinde sonlanan 1 çift bilezik/pazubent (Envanter No: 1-16/1996 ve 1-17/1996)
- İskeletin her iki kol hizasında bir bilekliği oluşturan 20 adet dikdörtgen şeklinde altın plaka (Envanter No:1-24/1996)
- İskeletin sol el hizasında 1 adet altın yüzük (Envanter

¹⁸ Borucuklar, boncuklar, sallantılar ve ip şeklinde bağlardan oluşan bu gerdanlık parçaları da daha sonra müze uzmanlarınca ipe dizilerek bir araya getirilmiştir.

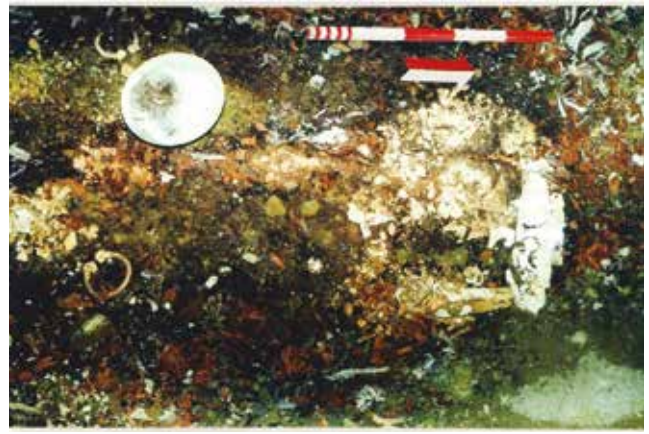
Resim 9: Gömü Yapılmayan 5 no'lu Bölmenin *In-Situ* Görünümü / *In Situ View from Compartment 5 Where No Burials Were Made*

Resim 11: 2 no'lu Bölmenin *In-Situ* Görünümü / *In-Situ View of Compartment 2*

Resim 10: 1 no'lu Bölmenin *In-Situ* Görünümü / *In-situ View of Compartment 1*

Resim 12: 3 no'lu Bölmenin Orta Kısımının *In-Situ* Görünümü / *In-Situ View of the Middle Section of Compartment 3*

No:1-23/1996); göğüs hizasında dışı çiçek motifli mineli altın 2 adet düğme (Envanter No:1-46/1996 ve 1-47/1996)

-İskeletin sol diz hizasında 1 adet pt kulplu unguentarium (Envanter No:1-11/1996)

-İskeletin sol ayağının yan tarafında 1 adet alabastron ele geçmiştir (Etüt-15)

5 No'lu Mezar Bölmesi:

Girişin güney köşesinde yer alan bu bölme, 1.89 m uzunluğunda olup, eninin bir tarafı 1.30 m, diğer tarafı 1.18 m ölçüsünde, derinliği 0.93 m'dir. Bu bölmede herhangi bir gömü yapılmamış olup, bölmeye herhangi bir nesne de bırakılmamıştır (Res. 9).

Bölmelere bırakılan bu nesnelerin yanı sıra 3 no'lu bölme duvarı üzerinde 1 adet pt thymiaterion (Res. 6) (Envanter No:1-5/1996) ve 1 adet pt kandil (Envanter No:1-4/1996); 4 no'lu bölme üzerinde 1 adet thymiaterion (Res. 7) (Envanter No:1-6/1996); 3

ve 4 no'lu bölme duvarlarının kesiştiği dış basamak üzerinde 1 adet pt unguentarium (Res. 8) (Envanter No:1-8/1996) ele geçmiştir (Res. 5, Çiz. 1). Yine 1 adet pt unguentarium, ana oda mezarın bitişiğinde yer alan diğer oyuğu mezarın kuzey bölümünde ele geçmiştir (Envanter No:1-9/1996). Ele geçen alabastronlardan sadece 5 adedi yarı kırık vaziyette müzeye getirilebilmiş, bunlardan teki sergilenebilmiş, diğerlerinin mezar odasının aşırı derecede rutubetli olması ve tavanın yer yer çökmesi nedeniyle tahrip olduğu saptanmıştır.

Yukarıdaki genel açıklamalardan sonra, Cedit Mahallesi yeraltı oyuğu oda mezarı buluntularını, yapım malzemelerine göre sınıflandıracak olursak;

I- Cam buluntular

II- Pişmiş toprak buluntular

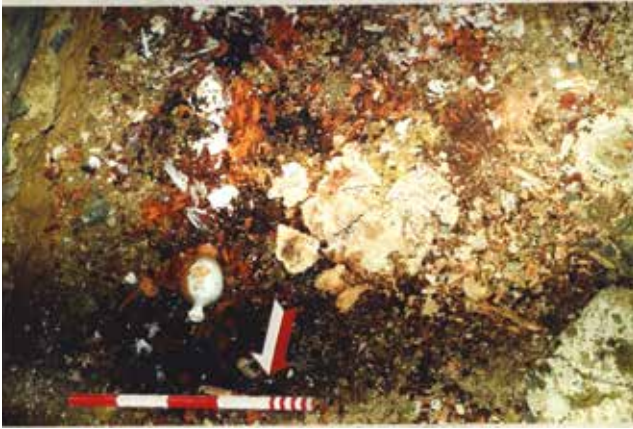
III- Metal buluntular

IV- Taş buluntular

V- Ahşap buluntular olmak üzere, beş ana grupta sınıflandırmak mümkündür.

Resim 13: 3 no'lu Bölmenin Güney Kısmının *In-Situ* Görünümü / *In-Situ View of the Southern Part of Compartment 3*

Resim 14: 4 no'lu Bölmenin Batı Bölümünün *In-Situ* Görünümü / *In-Situ View of the Western Part of Compartment 4*

Resim 15: 4 no'lu Bölmenin Doğu Bölümünün *In-Situ* Görünümü / *In-Situ View of the Eastern Part of Compartment 4*

Amisos'da Hellenistik Dönem Oygu Oda Mezarlar ile Ölü Gömme Geleneklerine Genel Bir Bakış

Amisos ve çevresinde, belirtilen dönemlerde en çok görülen mezar çeşitlerinden biri yeraltı ve yamaç oygu oda mezarlardır. Bu mezar tipinin “tek odalı” olarak tanımlandığımız türü yaygınlık göstermektedir. Bu tip

Resim 16: Mezarın Çöken Üst Kısmının Kapatılmış Günümüzdeki Görünümü / *Present View of the Collapsed Upper Layer of the Grave*

mezarlar genel olarak günümüz zemininin altında, 3.00 m ile 5.00 m arasında ortaya çıkmaktadır. Konglomera tortul kayacın oyulması ile yapılan bu mezarların içerisine yine oyularak nişler ve sekiler yapılmakta ve cesetler buraya yerleştirilmektedir. Ancak bu nişlerin bir kısmında ölü gömü işlemi gerçekleştirilmemiştir. Bunun nedeni, olasılıkla aile bireylerinin tümü için yapılan mezar odasındaki nişlerin, bu bireyler öldükçe mezar odasına yerleştirilmesi, yani bir “aile mezarı” kavramının bu dönemde geçerli olmasıdır. Buna göre, bireylerden bazıları Amisos'a uzak bir noktada öldüklerinde, muhtemelen oda mezar içerisindeki yerleri boş kalmaktaydı¹⁹. Bu nişler, giriş kısmı genel olarak

¹⁹ Atasoy 1994: 124, dipnot: 74'de, MÖ 2. yüzyıl sürecinde Delos'la Amisos arasındaki ticari ilişkilerin en üst seviyede olduğu açıklanarak, Amisoslular'dan, muhtemelen bu ticareten büyük pay alanlarının, çocuklarını Delos'a okumaya gönderdiği belirtilmektedir. Delos'ta bu döneme ait iki yazıtta ise, Amisos'lu iki gencin burada öldürüldüğünden bahsedildiği ifade edilmektedir. Bu kişilerin, Amisos'da belki de yeraltı oygu oda mezar şeklinde bir “aile mezarı” vardı, ancak Delos'ta öldürüldüklerinden, oda mezarda bu kişiler için hazırlanan niş veya sekiler boş bırakıldı. Ayrıca bkz: Atasoy 1994: 141, Tablo 6. Patara'daki bir yeraltı oygu oda mezarda ele geçen *kremasyon* gömü için yapılan benzer yorum için bkz. İşkan/Çevik 1998: 165. Antik Hellen dünyasında bazen ülke dışında ölenler için yılda bir kez anma törenleri düzenlenmekte, boş bir tabut kentin caddelerinde dolaştırılmaktaydı. Bu konuda bkz. Freeman 2013: 231.

Resim 17: Ana Oda Girişinin ve Üstte Çöken Kısımın Günümüzdeki Görünümü / Present View of Main Room Antrance and the Collapsed Upper Layer

Resim 18: Çöken Üst Kısımdan Mezar Bölmelerinin Günümüzdeki Görünümü / Present View of the Grave Compartments from the Collapsed Upper Part

doğu ve kuzeydoğu yönüne bakan, kare biçimli olan mezarların köşe yerlerine simetrik bir şekilde oyularak inşa edilmektedir. Nişlere ve sekilere, cesetler baş tarafları mezarın ortasına gelecek şekilde yerleştirilmektedir. Bu tip mezarlardan ‘çok odalı’ olarak tanımlananlar fazla sayıda olmasa da, merkezde ve ilçelerde karşımıza çıkmaktadır ve bunlar genel olarak Roma Dönemi’nde de kullanım görmüşlerdir.

Resim 19: 1 ve 2 no’lu Bölme Duvarlarının Görünümü / A View from the Walls of Compartments 1 And 2

MÖ 4. yüzyılda inşa edildiği düşünülen ve döneme ilişkin en önemli örnek olan, Cedit Mahallesi’ndeki oyuğu oda mezarının iç mimarisi ile sonraki dönemlerde yapılan oyuğu oda mezarlarının mimarisi farklı olup, bu döneme ait aynı özellikte başka mezar tespit edilememiştir. Ayrıca, bu mezarda ele geçen buluntuların²⁰ nitelik ve niceliği de diğer mezarlarda tespit edilenlerden farklılık göstermektedir. Bu dönemde, yeraltı ve yamaç tipi oyuğu oda mezarlarında, ölü gömme gelenekleri bakımından gerçekleşen uygulama, bireylerin giysi ya da kefen tarzı bir örtü ile gömülmesidir. Bu savı destekleyen bulgulara, Cedit Mahallesi ve Dikilitaş Sokak’taki yeraltı oyuğu oda mezarlarında ulaşılmıştır. Bu mezarlardaki örneklerde, cesedin gömülmesi sırasında giyinik olduğu, iskelet kalıntılarının üzerinde rastlanan altın ve bronz iplik izlerinden, ayrıca altın ve altın yıldızlı pt düğmelerin

²⁰ Mezarlarda ele geçen buluntuları ne şekilde tanımlamak gerektiği hususu tartışmalıdır. Herhangi bir döneme ait mezara konulan buluntuyla ilgili olarak yapılan yayınlarda “ölü/mezar armağanı”, “ölü/mezar hediyesi” gibi tanımlamalar yapıldığı gibi, ölenin “tanrılaştırılmasına ya da ölü tapınımına binaen” bu buluntulara “ölü/mezar sunusu da” denilebilir. Bkz. Hançerlioğlu 1975: 478, ölümlere tapma.

Mezarda ele geçen bu tipteki buluntuların hangi amaç ve niyetle konulduğunu, bu nesnelere konulurken dini bir ritüel yapıp yapılmadığını tam olarak bilebilmek, bugünkü bakış açısı ile anlamlandırmak çok doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Örneğin, bu buluntuların, kişinin öldükten sonraki hayatında da kullanmaya devam edeceğine inanılan eşyaları mı, ölenin çok sevdiği ve yaşarken yanından hiç ayırmadığı günlük eşyaları mı ya da öldükten sonra dahi dünyasal varlığının imajını mezarında gözler önüne sereceği eşyaları mı olduğu hususunda kesin hüküm vermek mümkün değildir. Bunların dışında, bu tip nesnelere dönemlerinde bambaşka anlamlar da yüklenerek, bu nesnelere de bir ruhunun olduğu inancının varlığı ileri sürülebilir. Bu nedenle, Cedit Mahallesi’ndeki oda mezarında ele geçen buluntular için sadece “mezar buluntusu” ya da “nesne” tanımlaması kullanılmıştır. Tarihöncesi dönemlere ait mezarlardaki buluntuların işlevsel ve seküler açıdan sınıflandırılmasına ilişkin bkz. Uhri 2010: 134.

Resim 20: Bölme Duvarlarını Birbirine Bağlayan Kenetlerden Detay / Detail from the Junction of Compartment Walls

varlığından anlaşılmaktadır²¹. Kumaş ve deri gibi giysiler ise günümüze kadar ulaşmamaktadır. Buna karşın, cesedin giyinik olarak gömülmesi, toplumun üst kesimini oluşturan ve tümülüsler ile yeraltı oyuğu oda mezarlara gömülen kişilere yönelik bir uygulama olarak da düşünülebilir. Yine bu tip mezarlarda karşımıza çıkan bir diğer uygulama, cesedin niş veya mezar odasına doğrudan gömülmeyle, altına ahşap bir sedir veya ahşap bir sandık içerisine konularak gömülmüş olmasıdır. Yukarıda sıralanan her iki yeraltı oyuğu oda mezarında karşımıza çıkan küçük çiviler ve çürümüş ahşap izleri, bu savı doğrulayan arkeolojik bulgulardır. Bu açıdan bakıldığında, Tunç Çağı sürecinde de kabul görmüş böyle bir uygulamanın, en azından bazı mezarlarda Hellenistik ve Roma Dönemlerinde de devam ettirildiğini görmekteyiz. Cesedi ahşap bir sandık veya altlık ile gömmeye yönelik bu tip bir gömü şekli, bölgenin sık ormanlarla kaplı bir coğrafya olduğu düşünüldüğünde, diğer mezar türlerinde de uygulanmış olabileceği ileri sürülebilir²². Ancak bu savı destekleyecek bulgulara diğer mezar türlerinde rastlanmamıştır. Yeraltı

²¹ Amisos'daki diğer mezar tiplerinde cesedin giyinik olarak gömülüp gömülmediğine ilişkin herhangi bir arkeolojik veri ele geçemediğinden, diğer mezar tiplerindeki gömülerde bu uygulamanın geçerli olup olmadığını bilmemekteyiz.

²² Ünan 2013: 395, 399.

Resim 21: Ana Oda Mezarın Kireç Sıvalı Yüzeyinden Detay / Details from the Coated Main Room Wall Surface

Resim 22: Oda mezar içi çürümüş kemik parçası / Rotten bone fragment inside the burial chamber

oyuğu oda mezarlarında karşılaştığımız bir diğer uygulama olan, mezara altın, gümüş, bronz, demir madeninden yapılan çeşitli nesnelere bırakma geleneği²³, bireylerin cinsiyetlerine göre farklılıklar göstermektedir. Buna göre erkek bireylere strigilis, diadem, obol işlevli altın pul, kandil, unguentarium gibi nesnelere bırakılıyorken, kadın bireylere ise bu tip nesnelere yanı sıra kolye, küpe, bilezik, ayna gibi, ölen kişinin yaşamı sürecinde de kullanmış olabileceği süs eşyaları bırakılmaktadır. Ancak bu tip mezar buluntularının çoğunluğunun, yerleşik bir endüstri tarafından, bu tip gömülere yönelik üretildiği de ileri sürülebilir. Burada ayırt edici bir özellik olarak vurgulamak gerekirse, Tunç Çağı sürecinde, basit toprak gömülerde karşımıza çıkan, gücü ve sosyal konumu ortaya koyan, erkek bireylerin cesetleri yanına bırakılan tunç silahların, Hellenistik ve Roma Dönemleri mezarlarının hiçbirisine konulmadığı anlaşılmaktadır²⁴. Bu açıdan, özellikle Hellenistik Dönem'e ait yeraltı

²³ Amisos'da ölü gömme açısından 'adet' ve 'gelenek' ayrımı hususunda bkz. Ünan 2013: 395, dp 26.

²⁴ a.g.m: 396-401.

oygu oda mezarlarda, erkek bireylere ait gömülerin yanında ele geçen altın süs eşyaları, toplumsal statü ve güç göstergesinin askeri egemenliğin yanı sıra ekonomik güce de dayandığını göstermektedir. Amisos'un deniz ticaretinde oynadığı rol düşünüldüğünde, bu sav geçerlilik kazanmaktadır. Yeraltı oygu oda mezarların ve tümülüslerin bazılarında karşımıza çıkan ön oda eklentileri, buralarda gömü esnasında dinsel bir ritüelin uygulanmış olabileceğini düşündürmektedir. Cedit Mahallesi'ndeki yeraltı oygu oda mezarda ele geçen ve genelde ölü gömmeyle ilişkili dinsel ritüellerde kullanılan alabastronların varlığı, MÖ 4. yüzyıl sürecinde, bu mezarda da böyle bir dinsel ritüelin gerçekleşmiş olabileceğini düşündürmektedir²⁵.

Yeraltı oygu oda mezarlarda, cesetlerin gömülürken konumlandırılmalarında herhangi bir yön birliğine dikkat edilmediği, oda mezar içerisine oyularak açılan nişlere ve bunların önündeki sekilere, cesetlerin bu niş ve sekilerin konumuna göre yerleştirildikleri saptanmıştır. Nişlere yerleştirilen cesetlerin baş kısımları, oda mezarın ortasına gelecek şekilde konumlandırılmıştır. Cesetlerin yerleştirilmesinde bir yön birliği olmamasına karşın, yeraltı oygu oda mezarların giriş açıklıklarının çoğunluğu doğu ve kuzeydoğu yönlüdür. Amisos'un nekropol sahasının coğrafi konumuna göre, bu yön deniz tarafına gelmektedir. Bundaki amaç, öldükten sonra da yeniden hayat bulacak ruhun ya da bedeninin doğuşunun, simgesel olarak, doğudan doğan güneşle aydınlığa kavuşacağı inancı olsa gerektir²⁶. En eski çağlardan beri tapınım gören güneş kültü inancının, yeraltı oygu oda mezarların ve tümülüslerin giriş kapılarının konumlandırılmasında önemli bir etken olarak karşımıza çıkması ilginçtir. Ayrıca bu yönlendirme, yukarıda aktarıldığı gibi, Amisoslular'ın hayatında denizin rolünü göstermesi bakımından da önemlidir²⁷. Bunun dışında, bu konumlandırmanın pratik bir nedeni de, oldukça karanlık olan mezarların, en azından inşa süreçlerinde gün ışığından olabildiğince istifade etme olarak açıklanabilir.

Hellenistik Dönem Takı Tekniklerine Genel Bir Bakış

Mezar buluntusu olarak altın süs eşyalarının mezarlara bırakılması geleneğinin Hellenistik Dönem'de artmasının temel nedeni, bu dönemin hemen öncesinde Makedon kralı II. Philippos'un (MÖ 359-336) Batı Trakya'daki altın madenlerini işletmeye açması²⁸ ve oğlu III. Aleksandros'un (Büyük İskender-MÖ 336-323) doğudaki fetihleri ile elde edilen Pers altınlarıdır²⁹. Bu nedenlere paralel olarak, Hellenistik Dönem'in sonlarına doğru, Pontus kralı VI. Mithradates Eupator (MÖ 120-63) döneminde, Amisos'un askeri ve ticari olarak artan önemidir. Amisos'da tortul kayalara oyularak oluşturulmuş yeraltı oygu oda mezarlarda ele geçen ve bu döneme tarihlenen altın buluntuların kökeninde, ticarete dayalı bu ekonomik alt yapının büyük rolü vardır³⁰.

Anadolu'da Hellenistik Dönem'e ait pek çok takı grubu ele geçmiştir. Bu çeşitliliğe rağmen, Hellenistik Dönem takılarının biçim olarak bir bütünlüğünün olduğunu söylemek mümkündür³¹. Bu dönemde en önemli kuyumculuk atölyeleri Trakya'da Lampsakos (Lapseki), Anadolu'da Antiokhia (Antakya) ve Mısır'da Aleksandria'da (İskenderiye) bulunmaktadır. Bu merkezlerin belirli üslupları vardır ve ele geçen buluntulardan, bu üsluplara dair izler görülebilmektedir. Özellikle Karadeniz çevresindeki kentler için üretim yapan Lampsakos atölyesi³² dışında, Amisos kentinde de bu tip takı üretimi yapan yerel bir atölye olabilir. Ele geçen altın mezar buluntularının çokluğu, işçilik yönünden gelişmiş bir seviyede olması ve diğer bölgelerde ele geçen takılardan farklı betim özellikleri göstermesi, bu tip eserlerden en azından bazılarının ticaret yolunun yanı sıra, yerel atölyelerde de üretilebileceğini akla getirmektedir. Bunun için gerekli olan madenlerin en azından bir kısmı Karadeniz çevresinde bulunmaktaydı³³. Bazı kaynaklarda bu atölyenin Güneydoğu Karadeniz'de Pers etkisinde üretim yaptığı belirtilmiştir³⁴.

Anadolu'daki Hellenistik Dönem takılarına baktığımızda,

²⁸ Mansel 1999: 399; Lloyd 1997: 146.

²⁹ Mansel 1999: 455; Köroğlu 2004: 29; Meriçboyu 2001: 192.

³⁰ Arslan 2007: 39; Strabon XII. 3. 12'de aktarıldığı üzere, Antik Çağ'da sahil kesimi başta olmak üzere iç kesimlere dek zeytin ağaçları vardı. Bölgede üzüm bağları da vardı ve şarapçılık gelişmişti. Amisos'un etrafı ormanlarla çevrili idi ve gemi yapımında bu keresteler kullanılıyordu. Yakın çevrelerden elde edilen madenler, değerli taşlar, özgün seramik ürünleri, giyecek içecek malzemeleri, Amisos limanı vasıtasıyla diğer kentlere ihraç ediliyordu. Amisos'da ticaret için bkz: Atasoy 1994: 123-130; Koçak 2000: 147 vd; Roma ve Doğu Roma İmparatorluk Dönemleri için bkz. Folda 1991: 78.

³¹ Meriçboyu 2001: 172.

³² Baran/Kiraz, 2007: 21; Meriçboyu 2001: 17, 18.

³³ Bilgi 2004: 3-24.

³⁴ Meriçboyu 2001: 192.

²⁵ Yılmaz 1995: 14-17.

²⁶ Güneşin yeniden doğuşu simgelemesi hakkında bkz: Uhri 2010: 105. Bu konumlanmanın Mithra inancı ile bağlantısı da olabilir. Bu konuda bkz. Hançerlioğlu 1975: 416, 417, Mithra.

²⁷ Atasoy 1994: 132, 133, dipnot. 8'de belirtildiği üzere, Amisos'da denize atfedilen bu önem, kentte basılan sikkelerde de göze çarpmaktaydı. MÖ 3.-2. yüzyıl arasında basılan sikkeler üzerinde çıpa ve denizati gibi semboller; MS 240-245 arasındaki sikkelerde ise gemi pruvası ve yunus balığı gibi semboller kullanılmaktaydı.

MÖ 3. yüzyılın ortalarında yarı değerli taşların kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Yarı değerli taş kullanımı ile birlikte biçimlerde çeşitlilik artmıştır. Yeni tekniklerden filigre (telkari) kullanımı bu devirde ağırlık kazanmıştır. Cedit Mahallesi yeraltı oyuğu oda mezarı buluntularının en önemli eserlerinden birisi, bu teknikle üretilmiş olan bileziklerdir. İçi boş telkari halkanın uçları aslan başlıdır. Aslan başları, açık ağızları ile Doğu'nun coşkulu üslubunu yansıtır. Aslanın boyun kısmı, şeritle ayrılmış iki oluk şeklindedir. Bileziğin halkası telkari halkaların birbirlerine lehimlenmesi ile yapılmış, birleşme yerlerine birer güverse yerleştirilmiştir. Bileziğin uçları, aralıklı birbirlerinin üzerlerine biner şekildedir.³⁵ Bu bilezik, MÖ 4. yüzyıldaki Akhaemenid kuyumculuğunun özelliğini yansıtmaktadır. Aslan başı ile sonlanan uç kısmı bakımından, şu ana dek Türkiye'deki diğer müzelerde ve yurt dışında benzeri olmayan bir eserdir. Telkari takılarla birlikte çeşitli hayvan başları, Aphrodite, Eros ve Nike gibi dinsel temalar, takıların en önemli konularını teşkil etmiştir³⁶. Eros ve Nike temasına, yine Cedit Mahallesi'ndeki yeraltı oyuğu oda mezarı içerisinde yer alan iki eserden örnek verilebilir. Bu devirde halkası omega biçimindeki bileziklerin yapımı sürdürülmüştür. Arkaik ve Klasik Dönemlerde altın takılar genel olarak tapınaklara adak olarak sunulmak amacıyla üretiliyor ve mezar sunusu olarak nadir olarak kullanılıyorken, Hellenistik Dönem'in getirdiği bir yenilik olarak, altın madeni günlük hayata yoğun olarak girmeye başlamıştır. Doğu dünyasında erkeklerin takı takması, asalet ve soyluluk göstergesi olarak, binyıllarca devam eden bir gelenek haline gelmişken, Hellenistik Dönem öncesinde, Makedon ve Hellen erkeklerinde bu tip mücevher kullanımı yaygın değildir. Batı Anadolu şehirleri kurdukları çeşitli ticaret kolonileri aracılığı ile Doğu'nun sanat ürünlerini tanımış ve MÖ 8. yüzyıl sonu ile 7. yüzyıl başlarında, Orientalizan sanat sentezini ortaya çıkarmıştır³⁷. Hellen erkekleri bu dönem öncesinde daha çok yüzük ve belki de giysilerini birbirine tuturmada kullandıkları fybula ve iğnelerle yetinmişlerdir. Hellenistik Dönem'le beraber bu gelenek de değişmeye başlamıştır³⁸. Bundaki en büyük neden, kuşkusuz Persler'den ele geçirilen büyük altın stoğudur. Bu altınlar sayesinde zenginleşen yönetici kesim, geçmiş yüzyılın aksine, tıpkı Persler'in kullandıkları takılarda olduğu gibi daha gösterişli ve Doğu etkili takıları talep eder olmuştur. Hellenistik Dönem'in heykellerinde görülen barok üslubun etkisi, bu dönemin altın eserleri üzerinde de görülür hale gelmiştir. Dönem takılarının genel özelliği, geniş çizgiler ve ön plana çıkarılmış plastik figürlerdir. En belirgin özellik ise kuyumculuğa renkli taşların girmiş olmasıdır. Özellikle Pers ülkesinde yaygın olan mine tekniği, altın eserlerin üzerinde kullanılmaya başlanmıştır. Cedit Mahallesi yeraltı oyuğu oda mezarı buluntuları arasında yer alan Medusa

baş³⁹ ve güneş şuaları tasvirli düğmeler, turkuaz mineli yaprakları ve rozetleri ile bu tip eserlere güzel bir örnektir. Daha önceleri kullanılan süs taşlarından kalsedon, akik ve opallerin yanı sıra Hellenistik Dönem'le birlikte zümrüt, ametist, inci ve granat, büyük oranda tercih edilen taşlar olmuştur. Sağlık ve uzun bir yaşamın sembolü olarak tanrı Asklepios'un atribütü olan yılanın, bu dönemin takılarında, özellikle bilezik ve pazubentlerin de sevilerek kullanıldığını görmekteyiz. Cedit Mahallesi yeraltı oyuğu oda mezarı buluntuları arasında yer alan bileziklerden ikisi bunlara güzel bir örnek teşkil etmektedir. Repousse veya sranpa tekniği ile yapılmış yüksek rölyefli madalyonlar MÖ 2. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmıştır. Bu madalyonlar filigre veya granülasyon bordürleri ile çerçevelenip, daha etkileyici hale getirilmiştir⁴⁰. Bu dönemde mühür yüzükler yaygın olarak üretilmiştir. Yüzük taşı oymalarında en çok kullanılan mitolojik kahramanlar/kişilikler, Dionysos, Aphrodite, Satyr, Menad, Eros gibi dinsel öğeler, yüzük kaşlarında sevilerek kullanılmıştır. Kullanılan taşlar ise lal, beril, safir, ametis, kuvars, akik, kalsedon ve karneol gibi taş cinsleridir⁴¹.

Değerlendirme ve Sonuç

Cedit Mahallesi'ndeki yeraltı oyuğu oda mezarının değerlendirmesine, öncelikli olarak konumu ile başlamak uygun olacaktır. Amisos antik kentine ait nekropolün yoğunluk gösterdiği Cedit Mahallesi'nde, Hellenistik Dönem kentinin yer aldığı Toramantepe'nin doğu sırtlarında, günümüze ulaşmayan⁴² antik surların doğu eteklerinde bir konuma sahip olan oyuğu mezar, yeri bakımından diğer mezarlardan ayrılmaktadır (Harita 2, 4). Bu nedenle, buraya gömülen kişilerin sıradan mahiyette varsıl olmalarının ötesinde⁴³, yaşadıkları dönemde belli bir öneme ya da kutsiyete sahip, kentin

³⁹ Erhat 1996: 201.

⁴⁰ Türe/Savaşçın 2002: 106, 107.

⁴¹ Ünan 2010a: 340.

⁴² Toramantepe'nin doğu sırtlarında Hellenistik sur kalıntıları gözükmesine de, batı tarafta yer yer bu surların bir kısmı görülmektedir. Hellenistik surların temelleri olasılıkla toprak altındadır ancak bu alanlarda Sahra Sıhhiye Okulu ve Eğitim Merkezi Komutanlığı yer aldığından, henüz arkeolojik bir kazı çalışması gerçekleştirilememiştir. Ancak, Samsun Müzesi Müdürlüğü'nün Samsun il merkezindeki sit alanlarını irdeleme amaçlı çalışması kapsamında, antik kentin çeşitli noktalarına açılan sondajlardan hareketle, kentin sit sınırları büyük oranda belirlenmiştir. Bkz. Harita 4. Samsun Müzesi Müdürlüğü'nce 2015 yılında Saathane Meydanı'nı da içine alan ve kentin Türklerce inşa edilen kalesinin temellerini ortaya çıkarmaya yönelik Saathane Meydanı Kurtarma Kazısı, Sondaj ve Temizlik Çalışmaları benzeri bir kazı Toramantepe'de de gerçekleştirildiğinde, kentin antik çağlardaki kalesinin kalıntıları gün yüzüne çıkarılabilecektir.

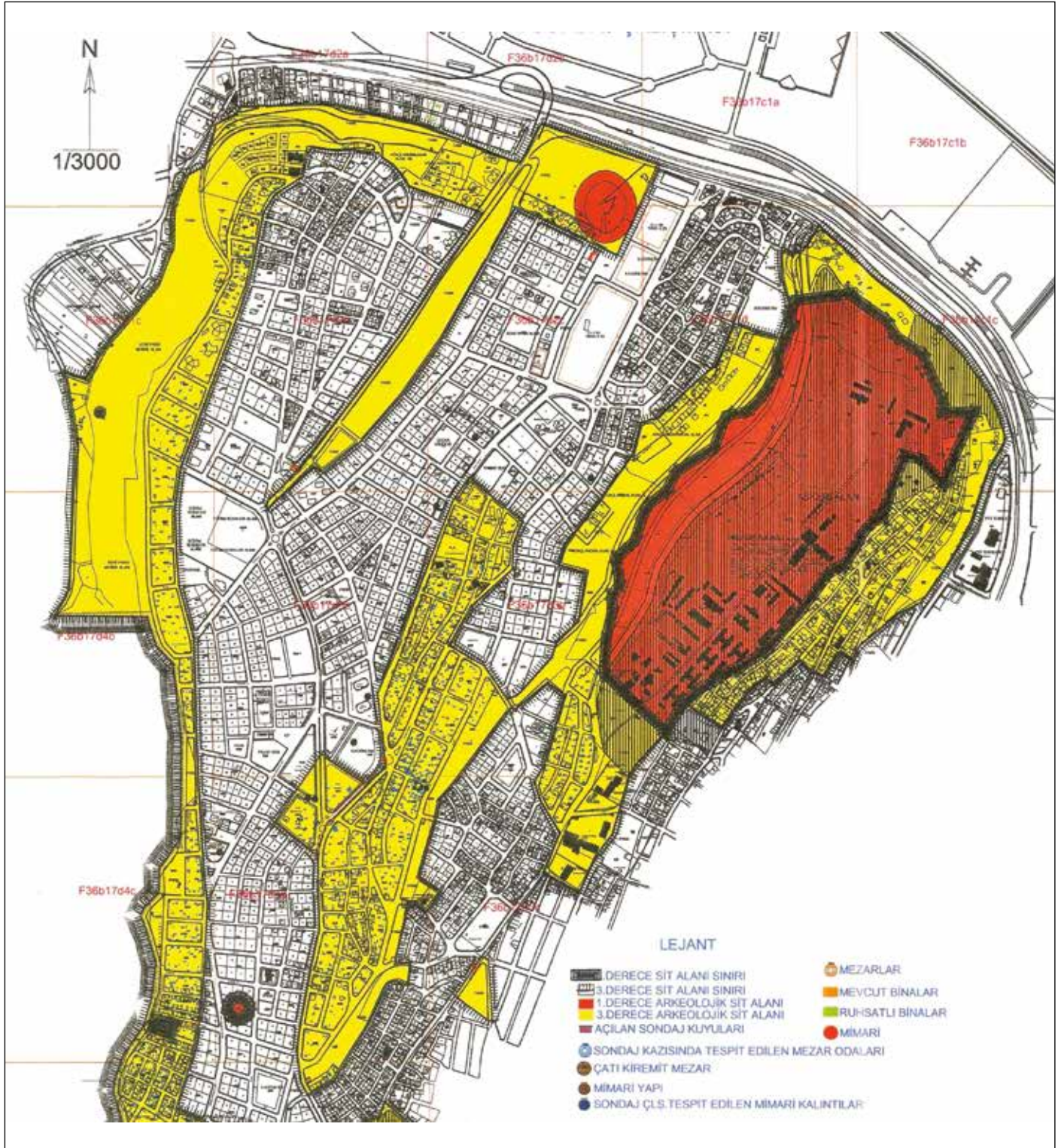
⁴³ Mezar buluntularından hareketle, ölenin sosyal sınıfına yönelik açıklamalar yapılması hakkında farklı bir görüş için bkz. Çevik 2000: 72, 73.

³⁵ a.g.e: 172.

³⁶ Jackson 2006: 53; Bingöl 1999: 17.

³⁷ Akurgal 1998: 202.

³⁸ Köroğlu 2004: 26.

Harita 3: Samsun, Merkez, Sit Alanı Dağılımına Göre Oda Mezarın Konumu / Location of the Chamber Grave in View of Archaeological Sites in Samsun Province.

belki de kuruluşu ile ilişkilendirilebilecek kişiler ya da soy devamları olma ihtimalleri vardır⁴⁴. Böyle bir varsayım, muhtevası bakımından iki olguyu akla getirmektedir. İlki, bu mezara gömülen kişilere duyulan saygı gereği, onlara ait dünyadaki son maddesel varlıklarının, kentten fazla uzaklaştırılmadan, sur yakınlarına gömülerek duyulan saygının bir göstergesi olabilir. Öte yandan, bir bakıma anne karnını simgeleyen⁴⁵, ana kayanın oyularak içine yerleştirilen gömülerin, ebedi uyukularını uyuyacakları bu sonsuz süreçte, kentte yaşamaya devam edecekleri tanımsız ve tarifsiz bir âlemden koruyuculuk ve kentin kötülüklerden esirgenmesi mahiyetinde yardımcı olabileceklerine duyulan inanç düşüncesi de olabilir. Bu bakımdan, insanın günümüzde de türbeler ve yatırlar bağlamında halen devam eden, cansız bedenden dahi bir medet umma davranışına temel olan saygı, korku, bilinmezlik, ümit dörtlüsünün beslediği düşünce yapısının bir yansımasını, binyıllar önceki bu mezarda da görüyoruz olabiliriz.

Mezarı mimarisi bakımından incelediğimizde, Amisos'da belirtilen dönem öncesinde bu şekilde mimariye sahip bir mezar tespit edilememiştir. Hellenistik Dönem'in sonlarında doğru inşa edilen mezarlara baktığımızda, bu mezarların da konglomera tortul kayaca oyularak yer altına ya da yamaca inşa edildiğini görmekteyiz. Bu bakımdan, Cedit Mahallesi'ndeki mezarla daha sonra inşa edilen

mezarların tek ortak noktası budur⁴⁶. Buna karşın, Cedit Mahallesi'ndeki mezarın m² olarak büyük olması, önünde iki ayrı bölmesi olan bir giriş odasının yer alıyor olması, iç kapı girişinin düzgün kesme taşlarla örülmüş olması, ana gömü odasının tamamının sıvalı olması, mezar bölmelerinin düzgün kireçtaşı bloklarla oluşturulup, birbirlerine kırlangıç kenetlerle bağlanmış olması (Res.20), ortasında mezar bölmelerine çıkışı kolaylaştıran basamaklı düzenlenmiş ve tabanı düzgün kesme taşlarla oluşturulmuş bir ortak alanın olması bakımlarından, Amisos'da kendinden sonraki tüm oyuğu oda mezarlardan⁴⁷ ayrılır ve özenli bir işçiliğe sahip olduğu her yönüyle görülebilir.

Mezar bölmelerindeki gömüleri ve bu gömülerin yanında ele geçen buluntuları irdelemek konumuz açısından önemlidir. Belli bir aileye ait olması bakımından hypogeum özelliği gösteren mezarın ana odası dışındaki, kuzey ve güneyde yer alan iki bölmesinde, çürümüş durumdaki iskelet kalıntılarında hareketle, bu bölmelere de gömü yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu bölmelerden kuzeydekinde sadece bir pt unguentariumun ele geçmiş olması, ana gömü odasında cesetler yerleştirildikten ve kapı kapatıldıktan sonra, bu iş için gerekli dini ritüelleri yerine getiren ikincil aile fertlerinin de, dışta kalan bu iki bölmeye gömüldüğünü düşündürmektedir. Bu öndeki iki bölmenin sıvasız durumları ve ana odaya girişi sağlayan kapının üzerinde sonlanan sıvalar bakımından (bkz. Res. 2, 3), bu eklentilerin sonradan yapıldığı da akla gelmektedir. Elbette ki bunu kesin olarak kanıtlayacak arkeolojik verilere, mevkiideki günümüz yapılaşması nedeniyle artık ulaşmak mümkün değildir. Beş ayrı gömünün gerçekleştirilebileceği şekilde tasarlanan ana gömü odasına girişi sağlayan kapının, mezara üç gömünün sonuncusu yapıldıktan sonra kireçtaşı bloklarla kapatıldığı düşünüldüğünde, mezardaki ilk ve son gömünün ne zaman yapıldığı sorusu önem kazanmaktadır. Bu soruya ise ancak bölmelere bırakılan nesnelere durumu ve tarihlendirilmesi bakımından bir cevap aramamız gerekir.

Girişin kuzeyindeki ilk bölmeye baktığımızda (2 no'lu bölme), buradaki gömünün ahşap bir sandık içinde yerleştirildiği, ele geçen korozyona uğramış demir çivi ve çürümüş ahşap parçalarından anlaşılmaktadır. Karadeniz sahil kesimindeki gür orman yapısı düşünüldüğünde, gömüyü ahşap bir sandık içine

⁴⁴ Bayraklı'da MÖ 7. yüzyıla ait kent surlarının güneyindeki kazılarda, sıra bitişik vaziyette bir nekropol alanı tespit edilmiştir. Nekropoldeki mezarların konumu ve ele geçen buluntulardan hareketle bu mezarların, kentin soyluları ya da ileri gelenlerine ait olabileceği ileri sürülmüştür. Mezarlarda ele geçen ve MÖ 6. yüzyıla tarihlenen altın küpelerdeki granül tekniği ve altın astragaller de, Cedit Mahallesi altın buluntularının yapım özelliklerini yansıtmaktadır. Bu konuda bkz. Akurgal 1998: 36; Akurgal 1999: 51-70.

⁴⁵ Anadolu'da hangi döneme ait olursa olsun, ana kayayı oyarak içine gömü yapmak gibi, oldukça maliyetli bir ölü gömme şeklinin inançsal nedenleri üzerinde pek durulmamıştır. Burada bir yorum yapmak gerekirse; tıpkı anne karnında bebeğin büyüyüp gelişerek sonunda doğup yeni ve farklı bir ortamda yaşamaya başlaması misali, anne karnındaki bu yaratıcı vasfı sembolize edecek şekilde, kayanın içine açılan oyuklara ölüleri yerleştirerek, onları yine yeni ve farklı bir hayata doğuma hazırlama düşüncesi olduğu ileri sürülebilir. Anadolu'nun en eski inanç köklerinden Matar Kybele tapınımda ana tanrıçanın dağlarda yaşadığı, dağların kutsal mekânlar olarak bilinerek Matar Kybele'ye ıssız dağ kovuklarında tapınıldığı düşünüldüğünde, bu uygulamanın dinsel amacının doğumu ve ölümü bünyesine barındıran ana tanrıça ile bütünleşme ve yeniden doğmak için onun sinesine geri dönme olarak düşünülmesi mümkündür. Kayalara gömü yapılması geleneğinin Anadolu'da MÖ 8. yüzyıldan itibaren görülmeye başladığı düşünüldüğünde, Frigler'in ana tanrıçası Kybele tapınıminin da bu dönemden itibaren yaygınlaşması ile kaya oyuklarına gömü yapılması arasında bir paralellik olsa gerektir. Kybele ilgili bkz. Sivas 2000: 335-353; Özgüç 1948: 98.

⁴⁶ Amisos'daki diğer oyuğu oda mezarlarla ilgili bkz. Ünan, 2013: 393 vd.

⁴⁷ Ünan 2010b: 50-99.

koyarak gömmek gayet normaldir⁴⁸. Mezar nesnelere de muhtemelen bu ahşap sandık içine konulmuş olsa gerektir⁴⁹. Bu bölmedeki buluntuların niceliğine baktığımızda, ikinci ve üçüncü bölmelerdekilerin nispeten daha az oranda oldukları görülmektedir. Bireyin ayakucuna bırakılan alabastronların içinde muhtemelen güzel kokulu bir sıvı vardı ki bu sıvı, ya gömü esnasında kullanılmış ve alabastronlar oraya bırakılmış olmalı ya da mezarın geneline bu kokuyu yayması için bulundurulmuş olmalıdır⁵⁰. Bölmede ele geçen bronz teller ve pt üzerine altın yaldızlı düğmeler, bireyin giyinik durumda gömüldüğünü göstermektedir. Pişmiş toprak üzerine altın yaldızla yapılan mantar şekilli düğmeler, uçlarından bronz tutamaklar ile bireyin üzerindeki elbisenin kol ve yaka bölümlerini iliklemeğe yarıyor olmalıdır⁵¹. Yine pt üzerine altın yaldızla yapılan domuz dişi formundaki düğmeler ise son derece ilginç olup, üzerlerindeki beş ayrı noktadan çıkan bronz tutamaklar ile bireyin elbisesinin göğüs kısmını kapatmaya yarıyor olsa gerektir. Uç kısımlarından bronz tutamakla birbirlerine bağlanan pt üzerine altın yaldızlı üzüm salkımı formulu kolye taneleri, Amisos'da yaygın olan Dionysos kültü/dini ile ilgili olmalıdır⁵². Bu bölmede bireyin baş hizasında ele geçen çelenk ise en önemli altın buluntulardan biridir. Zeytin yaprağı formulu çelenk⁵³ ile üzüm demeti şeklindeki kolye tanecikleri değerlendirildiğinde, bölgede o dönemde doğal olarak da yetişen üzüm ve ona bağlı olarak şarabın, kıyı şeridi ve iç kesimlerde yetişen zeytinin⁵⁴, Amisos'un ticari hayatında önemli ekonomik ürünler olduğu ve bireyin de, bu ürünlere bağlı olarak varlıklı bir sınıfa ait olduğunu göstermektedir. Bu çelenğin yanı sıra başına bırakıldığı varsayımı

ileri sürülebilir⁵⁵. Taç, çelenk ve diademler aynı zamanda rütbe ve statü göstergesi de olduğundan, bu çelenğin bırakıldığı birey, yaşadığı dönemde yönetici pozisyonda birisi olma ihtimali de mümkündür⁵⁶. Bölmede ele geçen buluntuların genel tarihlendirmesine baktığımızda, MÖ 4. yüzyıla verilmeleri mümkün olan bu bölmedeki gömünün, buluntulardan hareketle erkek bir bireye ait olup, oyuğu oda mezara yapılan ilk gömü olduğunu ileri sürmek olasıdır.

Oygu oda mezarın batı köşesinde yer alan (3 no'lu bölme) bölmedeki en ilginç detay, bölme duvarı üzerinde *in-situ* olarak tespit edilen bir pt kandil ve thymitariondur. Muhtemelen, oda mezara ilk gömü yapıldıktan sonra ikinci gömü için girildiğinde, oldukça karanlık olan iç mekânı aydınlatmak amacıyla pt kandil kullanılmış⁵⁷, thymitarionda ise mekândaki nahoş kokuyu giderecek tütsüler yakılmış olmalıdır. Gömü işlemi bittikten sonra ise thymitarion ve kandil olduğu yerde bırakılmış olsa gerektir⁵⁸. Bu bölme de birey ahşap bir sandık içinde yerleştirilmiş olup, mezar nesnelere muhtemelen bu ahşap sandık içine konulmuştur. Bireyin diğer gömülere göre baş ve ayak doğrultusu farklı olduğundan, dönemindeki ölü gömme gelenekleri bakımından yön kaygısının olmadığı ileri sürülebilir. Bireyin baş, karın, diz ve ayakucu hizasına alabastronlar bırakılmıştır. Bu alabastronlar bireyin hayattayken kullandığı eşyalardan olabileceği gibi, gömü nedeniyle de yanına bırakılmış olabilir. Alabastronlara olasılıkla pek çok farklı parfüm ya da kokulu yağ konulmuş olabilir ve bu sıvılar gömü ritüelinin bir parçası olarak kullanılmış olmalıdır. Bu bölmedeki buluntuların çeşitliliği ve zenginliği, özellikle altın takıların çokluğu, cam eserlerin ince işçiliği, nesnelere gömü ritüelinin bir parçası olması dışında, bireyin günlük hayatında da kullandığı şahsi eşyaları olduğunu düşündürmektedir. Bireyin özel bir giysi ile gömüldüğünü, bu giysiye ait Medusa betimlemeli altın ve

⁴⁸ Çok az orandaki ahşap sandık parçaları üzerinde kimyasal analizler yapılarak, bu sandıkların hangi tip ağaçlardan yapıldığı ve bu tipin seçiminde özel bir türün tercih edilip edilmediği saptanabilir. Ne yazık ki böyle bir laboratuvar çalışması makale yazım aşamasına yapılamamıştır.

⁴⁹ MÖ 1. yüzyıl sürecinde benzer bir uygulama için bkz. Kasapoğlu 2007: 492.

⁵⁰ Yıldırım 2009: 141 vd.

⁵¹ Antik Çağ'da giyilen elbiseler ve bu elbiselerdeki ekinel göndermeler bağlamında ilginç bir makale için bkz. Evecen/Ölmez 2014: 366 vd.

⁵² Erhat 1996: 95 vd. Yaratıcılığı, sürekli devingenliği, doğayı, tepki ve direnci simgeleyen, şarabı kutsayan, esrarengiz bir tanrı ve tapınım olan Dionysos Amisos'da öylesine etkilidir ki, Hellenistik kralların en ünlüsü olan VI. Mithradates Eupator, Dionysos'u da adına ekleyerek bu tanrıyı kendisi ile özdeşleştirmek istemiştir. Bu konuda bkz. Aslan 2007: 76. Pontos'ta Dionysos kültü ile ilgili bkz. Işık 2004: 257 vd.

⁵³ Bingöl 1999: 33; Yıldırım 2009: 136'da belirtildiğine göre, zeytin ağacı, Zeus'un kızı, Atina kentinin tanrıçası savaşçı Athena'nın kutsal ağacıdır. Athena, Atina kenti için Poseidon ile giriştiği yarışmada, zeytin ağacı ile kentin tanrıçası olmaya hak kazanmıştır. Zeytin yaprağı motifli çelenk bu bağlamda gömülen bireyin savaşçı yönünü de vurguluyor olabilir.

⁵⁴ Strabon XII. 3. 12.

⁵⁵ Strabon, XII. 3. 15; Tssetskhladze 2005: 20; Arslan 2007: 39'da belirtildiği üzere, antik dönemde bölgede üzüm bağları vardı ve şarapçılık gelişmişti. Buna bağlı olarak, gelişen şarap endüstrisinin kazancı arttıkça, Amisos ve çevresinde Dionysos kültü ile bağlantılı tapınma ve ritüellere daha fazla önem verilmiş olabilir.

⁵⁶ Bu taç, çelenk ve diademlerin özellikle mezar sunusu olarak yapıp yapılmadığı ya da günlük hayatta ya da festivallerde kullanılıp daha sonra mezar sunusu haline gelip gelmediği tam olarak bilinmemektedir. Bu konuda bkz. Kurtz/Boardman 1971: 165 vd.

⁵⁷ Amisos'da *in-situ* bulgu veren yeraltı ve yamaç oyuğu oda mezarlarında pt kandil çok az sayıda ele geçmiştir. Daha çok pt unguentariumlara rastlanan bu mezarlarda kullanılan kandillerin dini bir ritüelden ziyade tamamen aydınlatmaya yönelik kullanıldığını ileri sürmek, elde edilen verilerden hareketle rahatlıkla mümkündür. Bu nedenle, Cedit Mahallesi'ndeki oyuğu oda mezarda ele geçen tek bir pt unguentarium da, ritüelden ziyade oda mezarda aydınlatma amaçlı kullanılmış olmalıdır. Amisos'da yeraltı oyuğu oda mezarlarında ele geçen pt buluntularına ilişkin bkz. Ünan 2011: 663 vd.

⁵⁸ Pişmiş toprak thymitarion içinde yakılan tütsülere ait küller günümüzde halen Samsun Müzesindeki teşhirde sergilenmektedir.

mine işçilikli düğmelerden anlamaktayız. Medusa motifi, kötülükleri önlemek ve mezar hırsızlarını caydırmak amacıyla, özellikle mezarlarda çeşitli şekillerde kullanılmıştır⁵⁹. Medusa, Amisos ve çevresinde VI. Mithradates Eupator döneminde sikkeler üzerinde de sıklıkla kullanılan mitolojik bir motiftir⁶⁰. Bu bağlamda, bireyin düğmelerinin bu motifi içeriyor oluşu, mezar soyguncularına karşı bir önlem olarak düşünülebilir. Bireyin baş hizasında bulunan Eros betimlemeli altın çift küpe ve altın çan da, kötü ruhlara karşı bireyi koruyucu ve tılsımlı özellikleri olduğuna inanılan mezar nesnelere aittir. Bölmedeki diğer önemli bir buluntu ise cam phiale ve cam kâsedir. Mezarın içinin sıvalı olması nedeniyle, tanecikli bir yapıya sahip konglomera tortul kayacın zaman içinde koparak bu narin eserler üzerine düşmesinin engellediği ve bu eserlerin günümüze dek kırılmadan gelebilmeyi başardığını görmekteyiz. Son derece ince bir cidara sahip bu cam eserler, olasılıkla ticaret yolu ile Amisos'a getirilmiştir. Pers metal kaplarını andıran formu bakımından, döküm ve kesme tekniği ile Klasik Dönem'den itibaren doğu zevkine yönelik üretim yapan ve yeri belli olmayan bir atölyenin ürünü olmalıdırlar⁶¹.

Bireyin her iki kol hizasında ele geçen kadın başlı bilezikler, saç toplamak için kullanılan altın iğne, ince silindirik borulara tutturulmuş mızrak başı, nar ve kayın kozalağı sarkaçlı kolyeler ise hem kişisel kullanıma yönelik eşyalar hem de ölen kişinin güç ve statü kaygısının öldükten sonraki sürece de aktarılması olarak değerlendirilebilir. Bunun dışında, bu takıların mistik anlamları da olmalıdır. Özellikle nar, doğum ve ölüm gibi iki zıt kavramı anlatan bir motiftir. MÖ 9. yüzyıldan MÖ 4. yüzyıla kadar Yunanistan, Ege Adaları ve Batı Anadolu takılarında, sarkaçlar biçiminde kullanılmıştır. Narla ilgili pek çok inanç ve mithos geliştirilmiştir. En eski nar sarkaçlı takılar Rodos'ta ana tanrıça kabartması ile betimlenen altın broşlardır. Demeter, Hera, Athena da bu meyve ile betimlenmiştir. Aynı zamanda bereketi de simgeler. Kozalak ise Antik Çağ'da Anadolu'nun Attis Kültürü'nde fallosu simgelemektedir. Bu da bereketle ilişkilidir⁶². Bu bölmedeki ilginç buluntulardan birisi de, muhtemelen kolye sarkacı olarak kullanılan küçük bir altın çandır. Hellenistik ve Roma Dönemlerine ait mezarlarda bu tip çanların bulunması, mezarlardan kötü ruhları uzaklaştırmak için simgesel olarak bırakıldıklarını düşündürmektedir⁶³. Üçüncü bölmedeki buluntuların genelinin analojisine baktığımızda, MÖ 4. - 3. yüzyıl sürecine tarihlendirilmelerinin uygun olacağı görülmektedir. Bu nedenle, olasılıkla kadın bir bireye ait olduğu anlaşılan gömünün, oda mezardaki gömülerin ikincisi olduğunu ileri sürmek olasıdır.

Güneyde yer alan ve gömü yapılan son bölmeye baktığımızda (4 no'lu bölme), burada da zengin ölü armağanları ile karşılaşmaktayız. Bu bölmedeki birey de, ele geçen çürümüş ahşap parçaları ve korozyona uğramış demir çivilerden hareketle, ahşap bir tabut içinde gömülmüş olmalıdır. Mezardaki nesnelere de tıpkı diğer bölmelerdeki örnekler gibi ahşap sandığın içine konulmuş olsa gerektir. Gömü yapılan her iki bölmede olduğu gibi, 4 no'lu bölmedeki birey için de ayak ve baş kısmı hizalarına gelecek şekilde alabastronlar bırakılmıştır. Bu sıvı sunu kaplarının dışında, oda mezarın dışında yer alan kuzeydeki bölmede ele geçen pt unguentarium ile oda mezar ortasında ele geçen diğer unguentariumun bir eşi de, bu bölmede, bireyin sağ baş hizasına bırakılmıştır. Bu kapların içinde de muhtemelen güzel kokulu yağ ve parfümler olmalıdır. Bir diğer ilginç buluntu, bireyin sol ayak hizasında ele geçen pt kulplu unguentariumdur. Bu buluntunun diğer bir eşine, gömü yapılmadan bırakılan 1 no'lu bölmede rastlanmıştı. Her iki kulplu unguentariumun üzerinde, Karadeniz Bölgesi'nde Demir Çağı'ndan bu yana görülen, boyun kısmından başlayarak aşağı doğru dik inen üçgen motifinin belki de MÖ 4. yy'a tarihlenen son örneği olması bakımından çok önemlidir⁶⁴. Altın takılar içinde en dikkat çekici grup şüphesiz Nereid⁶⁵ ve Hippokampos⁶⁶ betimlemeli apliklerdir. Mitolojik anlamda Nereidler Achilleus'un silahlarının götürülmesini üstlenmişlerdir. 4 no'lu bölmede ele geçen Nereid tasvirlerinin ellerinde tuttukları miğfer betimlemesi de, muhtemelen bu sembolizasyonu içermektedir. Nereidler ayrıca ölümsüzlük ve sonsuzluk sembolleridir. Ölümsüzlük mitosunun temelleri ise yine Pontos'da o dönemde yaygın tapınım gören "Dionysiac Thiasos" ile birleştirilmesi nedeniyle. Buna göre mezarlarda kullanılan Nereid betimlemeleri özellikle deniz yaratıklarının eşliğinde, ölümden sonraki hayata yolculuğun bir sembolüdür⁶⁷. Bölmede bireyin baş hizasında bulunan Nike betimlemeli küpeler, bu dönemde üretilen mücevherler içinde sıklıkla kullanılan mitolojik bir varlıktır. Nike, zaferi simgeleyen bir tanrıçadır. Kanatlı, hızla uçan bir kız olarak tasvir

⁶⁴ Bu konuda bkz. Dönmez 2016: 77-93.

⁶⁵ Nereid, Deniz ihtiyarı Nereus'un elli güzel kızıdır. En ünlü Nereid, Achilleus'un annesi Thetis'tir. Bu konuda bkz. Erhat 1996: 215; Er 2006: 270; Şahin 2007: 10.

⁶⁶ Poseidon'un simgesi olan efsanevi bir deniz atı olan Hippokampos'un ön kısmı at, arkası yunus balığı şeklindedir. Bu şekli ile kara hayvanı at ile deniz hayvanı yunusu birleştirerek, bir yerde deniz su ve toprağın birleştirilmesini sembolize etmektedir. Bkz. Er 2006: 171.

⁶⁷ Bu konuda bkz. Şahin 2007: 58. Amisos'da Hippokampos'un üzerine binmiş Nereid tasviri ile bir yerde Achilleus ile bağlantılı olarak ölümsüzlüğü simgeleyen bu betimleme, Roma İmparatorluğu Dönemi'nde MS 253'lere tarihlenen meşhur Amisos Mozaik'i'nin de ana motiflerinden birisi olmuştur. Amisos'da Achilleus kültü ile ilgili bkz. Şahin 2004: 17, 80, Res. 20. Olynthos'daki mozaik örneği için bkz. Robinson 1934: 511, Plate XXVIII.

⁵⁹ Er 2006: 250.

⁶⁰ Medusa'nın Pontos'taki kültü ile ilgili bkz. Işık 2004: 297 vd.

⁶¹ Tek 2005: 113; Özgümüş 2000: 28 vd.

⁶² Türe 2004: 63 vd; Yıldırım 2009: 136.

⁶³ Benzer şekildeki örnekler açısından bkz. Özer 2013: 51, Res. 53.

edilir. Nike, Pontoslular soyundan Pallas'la Okeanos kızı Styks'ten doğmadır⁶⁸. Bireyin sağ ve sol kol hizasında ele geçen telkâri işçilikli ve aslan başı ile sonlanan bilezikler, yüksek kalitedeki işçiliklerinin yanı sıra, Doğu kökenli aslan tasvirleri ile sonlanan baş kısımları bakımından, Pers ve Kafkas üslubu etkilerini yansıtmaktadır. Hayvan başı motifi ile sonlanan bilezikler, Avrasya atlı göçebe kültürlerinin etkisini, Amisos'daki bu mezar buluntusu üzerinden de yansıtmaktadır. Bu döneme özgü yılanlı bileziklerin erken döneme tarihlendirilenleri, tek kıvrımlı bir yılan betimlemesini yansıtırken, ilerleyen süreçte bu kıvrım artmıştır. Bölmede ele geçen bu yılan tasvirli pazubentler, doğurganlığı ve bereketi simgelemesi bakımından, ana tanrıça kültürünü temsil etmektedir. Yılanın her yıl deri değiştirerek başka bir vücutta hayat bulması misali, ölümsüzlüğü simgeleyen bu sembolizmde yılan yeniden doğuşu simgeler⁶⁹. Bireyin sol el hizasında ele geçen masif yüzük, bu dönemde hem kadınlar hem de erkekler tarafından mühür, muska ya da süs amaçlı olarak kullanılmaktadır. Yine bu bölmede ele geçen iki mine işçilikli düğme, bireyin bir elbise ile giyinik olarak gömüldüğünü göstermesi bakımından önemlidir. Doğu tarzını yansıtan altın üzerine mine işlemeli bu düğmeler, yüksek bir zevk ve sanatın ürünüdür. Bu bölmedeki gömüde, göğüs hizasında ele geçen en ilginç buluntulardan birisi de altın astragallerdir. Dünyanın hemen her yerinde, ancak daha çok Yakındoğu'da Neolitik Dönem'den itibaren pek çok yerleşmede aşık kemikleri ve bu kemiğin çeşitli tipte malzemelerden yapılmış örnekleri ortaya çıkarılmıştır⁷⁰. Aşık kemikleri daha çok bir tür oyunda kullanıldıkları gibi büyü, fal ve kehanetle ilgili olarak da kullanılmaktadır. Astragaller, Hellen ve Roma dünyasında mezarlara ölü armağanı olarak da bırakılmıştır⁷¹. Bölmede ele geçen altın aşık kemikleri ise çok küçük olmaları bakımından işlevsel olmaktan ziyade, daha çok törensel ve sembolik anlamı nedeniyle mezara konulmuş olsa gerektir. Bu buluntuların dışında bölmede, 3 no'lu bölmedeki gibi, silindirik altın borulara tutturulan, bereketi simgeleyen ok ucu, nar ve kozalak sarkaç formlu bilezikler de ele geçmiştir. 4 no'lu bölmedeki gömünün tarihlendirilmesi bakımından, buluntuların genel analojisine bakacak olursak, MÖ 4. yüzyıl ile 3. yüzyıl tarihi ağır basmaktadır. Bu bakımdan, 4 no'lu bölmeye gömülen bireyin, oyu oda mezardaki son gömü olduğunu, kadın bir bireye ait olduğunu ve bundan sonra ana odanın giriş kapısının kapatıldığını, buluntuların tarihlendirilmesi bakımından ileri sürmek olasıdır.

Cedit Mahallesi yeraltı oyu oda mezarı ve buluntularına, Amisos'un Karadeniz'deki yeri ve doğu-batı ile kültürel ilişkileri bağlamında da bakmak gerekmektedir. Klasik Dönem ve Hellenistik Dönem olarak adlandırılan süreçte

Akdeniz çevresinin, Anadolu'nun, Ortadoğu'nun, yer yer Uzakdoğu'nun bu dönemlerin kültür etkilerinden de bir şeyleri bünyesine kattığı yadsınamaz bir gerçektir. Cedit Mahallesi'ndeki mezar ve buluntuları Erken Hellenistik Dönem olarak adlandırdığımız kronolojik zaman cetveline hapsedtiğimizde, bu buluntular ile onları geride "bir iz misali" bizlere bırakan insanları Hellen kültür çerçevesine indirgeyip, Doğulu yanlarını görmezden gelmemiz doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Oysa bu mezar ve buluntular bize göstermektedir ki, Amisos o dönemde Batı Hellen kültür çevreleri ile ilişkili olduğu kadar, belki de daha fazla Kırım'daki, Kafkasya'daki ve Karadenize'e kıyısı bulunan diğer Hellen kentleriyle de büyük bir ticari, sosyal ve kültürel ilişki içindedir (Harita 3)⁷². Bu Hellen kentleri de tıpkı Amisos'da olduğu gibi, buldukları köklü merkezlerdeki Doğu etkisinden, özellikle Pers ve Bozkır halklarının kültür etkisinden de faydalanarak, bunları sanat ürünlerinden ölü gömme geleneklerine varıncaya dek işlemişlerdir. Bu etki öylesine güçlüdür ki, Hellenistik Dönem sürecinde Pontos Kraliyet ailesi bir yandan kendilerini Hellen sayarken, diğer yandan ailenin kurucularından Mariandynia ve Mysia hâkimi Ariobarzanes'in (MÖ 363/362-337) oğlu II. Mithradates (MÖ 337-302), atalarını Pers İmparatorluğu'nun kurucu yedi soyundan birine dayandırmakta ve atalarına topraklarının I. Darreios tarafından bağışlandığını iddia etmektedir⁷³. Bu şekliyle, Cedit Mahallesi oyu oda mezarı buluntularında göze çarpan Doğu etkilerini de yadsımadan, Amisos'un Eski Çağ Tarihi'ndeki kadim Doğu uygarlığının izlerini de görmek, Anadolu'nun tarihsel köklerinin daha özenli bir şekilde ortaya konulmasını sağlayacaktır.

Amisos'un Erken Hellenistik Dönemi'nden geriye kalan bu büyük mezar buluntu grubuna farklı yönlerden de bakarak, Anadolu topraklarında ele geçen ve 'Troya Hazinesi', 'Karun Hazinesi' olarak adlandırılan eser grupları içinde tek *in-situ* buluntu grubu olması cihetiyle, eserlere ve ele geçtikleri mezara çok daha fazla önem verip tanıtarak, yakında inşasına başlanmasını umut ettiğimiz Samsun Müzesi Müdürlüğü'nün yeni hizmet ve sergileme salonlarında, ününe yaraşır bir teşhir ile yerli ve yabancı meraklıların ilgisine sunulması en büyük dileğimizdir.

⁷² Mezar buluntularının benzerleri bağlamında bkz. Zolotarev 2005: 197; Rotroff 2006: 288; Feltham 2010: 17; Kalashnik 2004: 40, 109; Mordvinceva 2005: 276; Lovpaçe 2013: 290; Marazov 1998: 200; Vickers/Kakhidze 2005: 136; Stoyanov 2004: 97; Erciyas 2001: 195 vd.

⁷³ Aslan 2007: 5. Kuşkusuz, doğu kültürü ile batı kültürünün bu dönemde kesiştiği en önemli merkezlerden birisi Antakya'dır ve benzer şekilde Selevkos kraliyet ailesi de Perslerle akrabalık bağı iddialarını sürdürerek, Hellen yanlarının yanı sıra, belki de daha baskın şekilde Pers kökenlerini ortaya çıkartmaya uğraşıyorlardı. Buna karşın, Pers topraklarında MÖ 312'de başlayan Hellen hâkimiyeti, siyasi iddialarına karşın, kültürel etkilerini de çok sürdürüremeyerek, sadece 183 yıl gibi kısa bir sürede Pers dalgalarıyla kırılıp yerle bir oldu. Bu konuda bkz. Bahadır 2010: 354.

⁶⁸ Erhat 1996: 217.

⁶⁹ Türe 2004: 70-82.

⁷⁰ Bozbağ 2013: 148.

⁷¹ Bozdağ 2012: 5 vd.

KAYNAKÇA

AKKAYA, M. 1997a.

“Amisos Mezar Buluntuları”, Yeni Samsun Dergisi 49. Nisan.

AKKAYA, M. 1997b.

Amisos Hazinesi. Samsun.

AKURGAL, M. 1998.

“Bayraklı Kazısı 1997”, XX. Kazı Sonuçları Toplantısı 2. Ankara: 33-48.

AKURGAL, M. 1999.

“Bayraklı Höyüğü’nde Arkaik Döneme ait Küçük Bir Mezarlık ve Buluntular”, TÜBA-AR 2: 51-70.

AKYÜZ, U./KOLAĞASIOĞLU, M./ŞİRİN, O. A. 2010.

“Samsun İli, Atakum İlçesi, Çakalca (Karadoğan Höyük) Kurupelit Kurtarma Kazısı 2009”, 19. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu. Ankara: 117-134.

AKYÜZ, U. 2013.

“Samsun-Kurupelit’de Ele Geçen Bir Grup Mezar Steli ve Çakalca-Karadoğan Höyük Üzerine Bir İnceleme”, KUBABA Arkeoloji-Sanat Tarihi-Tarih Dergisi 22: 33-50.

ALTUN, A. 2007.

Türkiye’de Müzecilik 100 Müze 1000 Eser. I. Cilt. İstanbul.

ASLAN, M. 2007.

Roma’nın Büyük Düşmanı Mithradates VI Eupator. İstanbul.

ATASOY, S. 1994.

Antik Çağda Amisos (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul.

ATASOY, S. 1997.

Amisos Karadeniz Kıyısında Antik Bir Kent. Samsun.

ATİK, Ş. 2007.

“Boncuk: İnanç ve Güç”, Boncuk: İnanç, Güç ve Güzellik (Ed. M. Karalom). Sergi Kataloğu. İstanbul.

BAHADIR, G. 2010.

“Kuruluşundan IV. Yüzyıla Kadar Antakya”, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 7/13: 349-372.

BAILEY, D. M. 1975.

A Catalogue of the Lamp in the British Museum I: Greek, Hellenistic and Early Roman Pottery Lamps. British Museum Publications Limited. London.

BARAN, G., Ç. / KİRAZ, M. 2007.

Boncuk: İnanç, Güç ve Güzellik- Beads: Faith, Power and Beauty (Ed. M. Karalom). İstanbul.

BAŞARAN, C./TAVUKÇU, A. 2007.

“Parion Kazısı 2005”, XXVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı 1. Ankara: 609-628.

BİLGİ, Ö. 2004.

Anatolia. Cradle of Castings- Anadolu Dökümün Beşiği. İstanbul.

BİNGÖL, F. R. I. 1999.

Anadolu Medeniyetleri Müzesi Antik Takılar. Ankara.

BILDE P., G./BØGH, B./HANDBERG, S./HØJTE, J., M./NIELING, J./SMEKALOVA, T./STOLBA, V./BARALIS, A./BÎRZESCU, I./GERGOVA, D./KRAPIVINA, V., V./KRUSTEFF, K./LUNGU, V./MASLENNIKOV, A., A. 2007-2008.

“Archaeology in the Black Sea Region in Classical Antiquity 1993-2007”, Archaeological Reports, No. 54.

BOYSAL, Y./KADIOĞLU, M. 1999.

“Stratonikeia Nekropol Çalışmaları”, XX. Kazı Sonuçları Toplantısı 2. Ankara: 215-228.

BOZBAĞ, H. 2012.

“Aşık Kemiğinin Tarihi”, Arkeoloji ve Sanat, Eylül-Aralık 2012: 1-12.

BOZBAĞ, H. 2013.

“Geçmişten Günümüze Aşık Oyunları”, Folklor, Edebiyat 19/73.

COARELLI, F. 1988.

Greek and Roman Jewellery. Milan.

- ÇELİK, B. G./KİRAZ, M. 2007.
“Maden ve Hılliyat Eserleri Koleksiyonu; Boncuk, Sarkaç, Amulet ve Heykelcikleri”, Boncuk: İnanç, Güç ve Güzellik, (Ed. M. Karalom). Sergi Kataloğu. İstanbul.
- ÇEVİK, N. 2000.
Urartu Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri. Ankara.
- ÇIRAK, N./KAYA, S. 2011.
“2009 İDÇ Nekropolü Kurtarma Kazısı”, 19. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu. Ankara: 217-232.
- DIMITROVA, D., 2015.
“Le tumulus de Golyama Kosmatka”, L’Epopée des rois thraces, Louvre Editions. France: 118-143.
- DÖNMEZ, Ş. 2005.
“Akalan ve Yakın Çevresi Yüzey Araştırması”, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler 19: 16-17.
- DÖNMEZ, Ş. 2014.
“Kuzey-Orta Anadolu’da Yeni Bir Arkeolojik Keşif: Oluz Höyük Kubaba (Matar Kubileya) Tapınağı (Kızılırmak Kavsi İçinde Ana Tanrıça İle İlgili Güncel Bulgular)”, Arkeoloji İle Geçen Bir Yaşam İçin Yazılar, Veli Sevin’e Armağan (Ed. A. Özırat). İstanbul: 289-304.
- DÖNMEZ, Ş. 2016.
Anadolu ve Ermeniler: Kızılırmak Havzası Demir Çağı Toplumlarının Doğu Anadolu Yaylası’na Büyük Göçü. İstanbul.
- DREWS, R. 1976.
“Karadeniz’deki En Eski Grek Yerleşmeleri”, JHS XCVI: 18-31.
- ENDOĞRU, M/ÜNAN, S. 2011.
“Samsun İli, İlkadım İlçesi, Dikilitaş Sokak Yeraltı Mezar Odaları Kurtarma Kazısı”, 19. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu. Ankara: 203-216.
- ENDOĞRU, M/ÜNAN, S. 2012.
“Amisos’da Kremasyon Gömü: Tınaztepe Sokak Yeraltı Oyma Oda Mezarı”, Kubaba Arkeoloji-Sanat Tarihi-Tarih Dergisi 19: 53-77.
- ER, Y. 2006.
Klasik Arkeoloji Sözlüğü. Ankara.
- ERCİYAS, D. B. 2001.
Studies in the Archaeology of Hellenistic Pontus: The Settlements, Monuments and Coinage of Mithradates VI and his Predecessors, In the Department of Classics of the College of Arts and Sciences (Yayınlanmamış Doktora Tezi). University of Cincinnati.
- ERCİYAS, D. B. 2006.
“Hellenistik Dönem’de Karadeniz: Yerleşimler, Anıtlar ve Sikkeler Işığında Pontos Krallığı”, Karadeniz Araştırmaları Sempozyum Bildirileri, Yerleşim Arkeolojisi, Serisi-I (Eds. B.Erciyes/E.Kogoral) İstanbul: 203-218.
- ERCİYAS, D. B. 2015.
“Hellenistik’ten Osmanlı’ya Pontos ve Komana’nın Tarihsel Coğrafyası”, Komana Ortaçağ Yerleşimi, Yerleşim Arkeolojisi Serisi 5, (Eds. B. Erciyes / M. N. Tatbul) İstanbul: 1-20.
- ERHAT, A. 1996.
Mitoloji Sözlüğü, Remzi Kitabevi. İstanbul.
- ERGİL, T. 1979.
“İzmit’te Bulunan Nike’li Küpe Hakkında Yeni Görüşler”, Arkeoloji ve Sanat Dergisi 6-7: 6-7.
- EVECEN, A./ÖLMEZ, F., N. 2014.
“Antik Çağ Giysi ve Donatılarında Ekinel Göndermeler”, Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi, Art-E Kasım-Aralık. Sayı 14: 366-388.
- FELTHAM, B. H. 2010.
“Nomad Culture, Greek Style: Steppes Jewellery and Adornment”, Sino-Platonic Papers (Ed. V. H. Mair). Number 205. July, Pennsylvania: 1-31.
- FIRATLI, N. 1964.
“Müze Dışı Arkeolojik Faaliyet ve Buluntulara Dair Haberler” İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı 11-12: 104-224.
- FOLDA, J. 1993, “Amisos mad.”, The Oxford Dictionary of Byzantium. Vol.I. Alexander P. Kazdhan. Oxford University Press. New York: 78.

FREEMAN, C. 2013.

Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları. Ankara.

GRAMMENOS, D. V. 2004.

The Archeological Museum of Thessaloniki. Athena.

GROSE, D. V. 1989.

The Toledo Museum Art: Early Ancient Glass. New York.

GÜLBAHAR, Ç. B. 2008.

“Anadolu’da Çağlar Boyu Mücevher ve Takı Sanatı”, Farklı Kültürlerde Güzeli Arayış Anadolu Topraklarının Onbin Yıllık Öyküsü. Sergi Kataloğu. İstanbul: 29-37.

HANÇERLİOĞLU, O. 1975.

İnanç Sözlüğü. İstanbul.

HAYES, J. W. 1980.

Ancient Lamps in the Royal Ontario Museum I: Greek and Roman Clay Lamps. Royal Ontario Museum. Toronto.

HELLSTRÖM, P. 1965.

Labraunda Vol. II Part 1: Pottery of Classical and Later Date Terracotta Lamps and Glass. Lund.

HOWLAND, R. H. 1958.

The Athenian Agora: Vol IV, Greek Lamps and Their Survivals. New Jersey.

HNILA, P. 2015.

“Rural necropoleis and settlement Dynamics: Thoughts on Roman and Byzantine grave at Oymaağaç Höyük, Samsun province”, Landscape Dynamics and Settlement Patterns in Northern Anatolia during the Roman and Byzantine Period (Eds. K. Winther Jacobsen/L. Summerer). Stuttgart: 147-164.

IŞIK, A. 2001.

Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi. Ankara.

IŞIK, A. 2004.

Pers, Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemlerinde Paphlagonia ve Pontus Bölgesi Kültürleri (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul.

İŞKAN, H./ÇEVİK, N. 1988.

“Patara Yeraltı Oygu Mezarları”, XX. Kazı Sonuçları Toplantısı II. Ankara: 162-166.

IVGIN, İ. 2015.

“Results of a Rescue Excavation in the Village of Zafer, near Tekkeköy, Samsun Province”, Landscape Dynamics and Settlement Patterns in Northern Anatolia during the Roman and Byzantine Period (Eds. K. Winther Jacobsen/L. Summerer). Stuttgart: 205-217.

JAKSON M. M. 2006.

“Hellenistic Gold Eros Jewellery: Technique, Style and chronology”, BAR International Series 1510. Oxford.

JAKSON, M. M. 2012.

“The Amisos Treasure: A Hellenistic Tomb from the Age of Mithradates Eupator. The Black Sea. Paphlagonia. Pontus and Phrygia in Antiquity. (Ed. G. R. Tsetschladze), BAR. International Series 2432. Oxford: 109-116.

JESSOP, M. 1993.

The Black Sea, Sylloge Nummorum Graecorum, Volume IX. The British Museum. Part 1. London.

KALASHNIK, Y. 2004.

Greek Gold From The Treasure Rooms Of The Hermitage. United Kingdom.

KASAPOĞLU, H. 2007.

“Parion Nekropolü Mezar Tipleri”, Doğudan Yükselen Işık Arkeoloji Yazıları Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü Arkeoloji Bölümü Armağanı (Eds. M. Işıklı/B. Can) İstanbul: 481-520.

KOÇAK, Ö. 2000.

M.Ö. II. Bin ve I. Bin Yıllarında Orta Karadeniz Bölgesi'nin Jeopolitik ve Sosyopolitik Yapısı (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul.

KÖROĞLU, G., 2004.

Anadolu Uygarlıklarına Takı. İstanbul.

KURTZ D., C./BOARDMAN, J. 1971.

Greek Burial Customs. New York.

- LAFLLI, E. 2012.
“Antik Çağda Amisos”, Samsun Sempozyumu (Eds. M. Aydın/B. Şişman/S. Özyurt/H. Atsız) Cilt 1. Samsun: 49-68.
- LAFLLI, E. 2015.
“Archaeology of the Southern Black Sea Area During the Period of Mithridates VI Eupator”, Recent Studies on the Archaeology of Anatolia (Eds. E. Lafllı/S. Patacı). BAR International Series 2750. Oxford: 313-325.
- LOPES, E. 2008.
“The Northern Origin of the Melon Coiffure in Classical Greece”, International Congress of Classical Archaeologia Meetings Between Cultures In The Ancient Mediterranean, Bollettino Di Archeologia. Roma: 97-107.
- LOVPAÇE, N. 2013.
Çerkes Arkeolojisi ve Sanatı Karşılaştırmalı Maykop ve Anadolu Hazinesi. İstanbul.
- LLOYD, S. 1997.
Türkiye'nin Tarihi. Ankara.
- MANSEL, A. M. 1999.
Ege ve Yunan Tarihi. Ankara.
- MARSHALL, F. H. 1907.
Catalogue of the Finger Rings. Grek Etruscan and Roman, in the Departmens of Antiquities British Museum. The Trustees Of The British Museum. London.
- MARSHALL, F.H. 1911.
Catalogue of the Jewellery, Greek, Etruscan, and Roman in the Departments of Antiquities. British Museum. London.
- MARAZOV, I. 1998.
Ancient Gold The Wealth Of The Thracians New York.
- MERİÇBOYU, Y. A. 2001.
Antikçağ'da Anadolu Takıları. İstanbul.
- MORDVİNCEVA, I. V. 2005.
“The Royal Grave from the Time of Mithridates Eupator in the Crimea”, Black Sea Studies 3 (Ed. V. F. Stolba/L. Hannestad). Denmark: 275-286.
- MCFADDEN, G. H. 1946.
“A Tomb of the Necropolis of Ayios Ermoyenis at Kourion”, American Journal of Archaeology 50: 449-489.
- OLIVER, A. 1966.
“Greek, Roman and Etruscan Jewelry”, The Metropolitan Museum Art Bulletin: 269-284.
- ÖZER, E. 2013.
“Aizanoi Kuzey Nekropolis 2012 Sezonu”, Aizanoi I, (Ed. Elif Özer). Ankara: 26-56.
- ÖZGÜÇ, T. 1948.
Ön Tarih'te Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri. Ankara.
- ÖZGÜMÜŞ, Ü. 2000.
Anadolu Camcılığı. İstanbul.
- PLANTZOS, D. 1997.
“Hellenistic Engraved Gems”, Oxford Monographs on Classical Archaeology. New York.
- ROBINSON, M. D. 1934.
“The Villa of Good Fortune at Olyntos”, American Journal of Archaeology 38/4: 501-510.
- ROSTOVTZEFF, M. D/LİTT, H. D. 1922.
Iranians and Greeks In South Russia. Oxford.
- ROTROFF, S. I. 2006.
The Athenian Agora Hellenistic Pottery, The Plain Wares. The American School of Classical Studies at Athens. New Jersey.
- SÜR, A/SÜR, Ö/YİĞİTBAŞOĞLU, H. 2001.
Mineraller ve Kayaçlar. Ankara.
- SİVAS, T., T. 2000.
“Ana Tanrıça / Matar Kubileya Kültü ile Bağlantılı Phryg (Frig) Kaya Altarları Üzerine Yeni Gözlemler”, Sanat ve İnanç Sempozyumu Bildiri Özetleri Kitabı. İstanbul: 335-353.

STRABON 2000.

Coğrafya. İstanbul.

STOYANOV, R. 2004.

Necropolis of Tauric Chersonrdod V-I cent. Bc. A Dissertation Submitted to the Institute of History for Material Culture Russian Academy of Sciences in Candidacy fort he Degree of Doctor of Philosophy (Part 2. Bibliography).

ŞAHİN, D. 2004.

Amisos Mozaigi. Ankara.

ŞAHİN, D. 2007.

Sosyal Roma Dönemi Mozaik Betimlerine Göre Nereid İkonografisi (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi). Konya.

TELLİOĞLU, İ. 2012.

İlk Çağdan Osmanlılara Samsun. Samsun.

TEK, A. T. 2005.

“Antik Dönemde Anadolu’da Cam Üretimi”, Seres 2005 III. Uluslararası Katılımlı Seramik, Cam, Emaye, Sır ve Boya Semineri (Eds. B. Karasu/A. Türedi Özen/F. Soykal Alanyalı/R. Yamaçlı) Eskişehir: 108-123.

TEZGÖR, D. K./SEZER, T. 1995.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Pişmiş Toprak Kandiller Kataloğu Cilt I: Protohistorik, Arkaik, Klasik ve Hellenistik Dönemler. İstanbul.

THOMPSON, H. A. 1934.

“Two Centuieres of Hellenistic Pottery”, Hesperia 3: 311-476.

TSETSKHLADZE, G. R. 2005.

Karadeniz’in Tarih ve Arkeolojisi Üzerine. (Çev. S. Atasoy). İstanbul.

TULUNAY, E. T. 2011.

“Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2009 Yılı Kazısı”, XXXII. Kazı Sonuçları Toplantısı 3. Ankara: 405-423.

TÜRE, A. 2004.

Takılar ve Süs Taşlarında Sembollerin Dili. İstanbul.

TÜRE, A./SAVAŞÇIN, M. Y. 2002.

Anadolu Antik Takıları. Ankara.

UHİRİ, A. 2010.

Anadolu’da Ölümün Tarihöncesi. İstanbul.

ÜNAN, S. 2009.

“Samsun-Dondortepe (Hacı İsmail) Tümülüsü”, MASROP e-Dergi: 1-18.

ÜNAN, S. 2010a.

“Mezar Buluntuları Işığında Samsun-Amisos’da Hellenistik Dönem Takıları” 2. Uluslararası Katılımlı Mücevher-Takı Tasarımı ve Eğitimi Sempozyumu, Sempozyum Bildiri Kitabı (Eds. G.E.Gümüştekin/H. Şekerci/F.Yıldız). Kütahya: 336-342.

ÜNAN, S. 2010b.

Samsun ve Çevresi Mezar Tipleri ve Ölü Gömme Adetleri (MÖ III. Bin-MS IV. Yüzyıl) (Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kütahya.

ÜNAN, S. 2011.

“Mezar Buluntuları Işığında Samsun-Amisos’da Hellenistik Çağ Pişmiş Toprak Kaplarından Örnekler”, 4. Uluslararası Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu Bildiriler. Eskişehir: 663-674.

ÜNAN, S. 2013.

“Tunç Çağı’ndan Roma Dönemi’ne Amisos ve Çevresinde Yer Alan Mezar Tipleri ve Ölü Gömme Adetleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, Sümer Atasoy’a Armağan Yazılar (Ed. Ş. Dönmez). İstanbul: 387-414.

VICKERS, M./KAKHIDZE, A. 2005.

“A Kolchian and Greek Settlement Excavations at Picvnari 1967 to 2005”, Black Sea Studies 8: Aarhus: 131-148.

WEINBERG, G., D. 1961.

“Hellenistic Glass Vessels from the Athenian Agora”, Hesperia 30/4: 380-392.

WILLIAMS, D/OGDEN, J. 1994.

Greek Gold: Jewellery Of The Clasiccal World. New-York.

YILDIRIM, Ü. 2009.

Antik Dönemde Kadın ve Süslenme (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir.

YILMAZER, H. 1995.

Anadolu'da Alabastronlar (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji-Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi). Konya.

ZOROĞLU, L. 1997.

"Kelenderis 1995 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları", XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı 2. Ankara: 383-400.

ZOLOTAREV, I. M. 2005.

"A Hellenistic Ceramic Deposit from the Northeastern Sector of Chersonesos", Black Sea Studies 3 (Ed. V. F. Stolba/L. Hannestad). Denmark: 193-216.

Katalog

- Kat. No.** : 1
Env. No. : 1-1/1996
Adı : Phiale
Buluntu Yeri : 3 no'lu bölmede, iskeletin karın hizasına yakın noktada
Ölçüler : Ağız Çap: 6 cm Yükseklik: 4 cm
Malzeme : Cam
Tanım : Sarımsı renkte, yuvarlak ağızlı, dışa çekik ağız kenarlı, yayvan sıg gövdeli, hafif bombeli diplidir. Dipte, ortadaki daireden çıkan sekizli bir yaprak kabı çevrelemektedir. Yaprakların her biri kendi içindeki 8 adet sırt ile süslenmiştir. Yapraklar, yarım daire ağızla sona ermektedir. Yapraklar, ağız kenarında eşkenar dörtgen motifiyle birbirlerinden ayrılmaktadır. Yaprakların üst sınırında 2 adet dairesel motif yer almaktadır. Phiale'nin ağız kısmında kırık olan yer yapıştırılarak tümlenmiştir. Ayrıca yer yer kılcal çatlaklar mevcuttur.
- Analoji** : Meriçboyu 2001: 190 (MÖ 3. yy'ın ortaları); Grose 1989: 70, 80, 87, Fig. 34 (MÖ 4. yy sonu); Özgümüş 2000: 28, Res. 10, (MÖ 4. yy)
- Tarihleme** : MÖ 4.-3. yy

- Kat. No.** : 2
Env. No. : 1-2/1996
Adı : Kâse
Buluntu Yeri : 3 no'lu bölmenin kuzey sol köşesinde tespit edilmiştir.
Ölçüler : Ağız Çap: 9.5 cm Yükseklik: 7.2 cm
Malzeme : Cam
Tanım : Yuvarlak ağızlı, basit ağız kenarlı, yarım küre gövdeli, yuvarlak diplidir. Dip, birbirleriyle hafif kademeli iki yuvarlak merkezden oluşmakta, dıştaki yuvarlaktan çıkan sekizli yaprak kabı çevrelemektedir. Yaprakların her biri kendi içinde 4 ve 7 adet arasında değişen sırtla süslenmiştir. Yaprakların uçları üçgen şeklinde olup, önleri yarım daire bantla çevrilidir. Daha üstte 2 adet dairesel bant kâseyi boydan boya çevrelemektedir.
- Analoji** : Meriçboyu 2001: 190 (MÖ 3. yy'ın ortaları); Weinberg 1961: 386, Plate 93, c. (MÖ 3. yy)
- Tarihleme** : MÖ 3. yy

II-Pişmiş Toprak Buluntular

- Kat. No.** : 3
Env. No. : 1-4/1996
Adı : Kandil
Buluntu Yeri : 3 no'lu bölme duvarının üzerinde
Ölçüler : Uzunluk: 10.2 cm Genişlik: 7.1 cm Yükseklik: 4.1 cm
Hamur : Devetüyü renkte, hamuru az mika katkılıdır.
Tanım : Siyah renk astarlı, yüksek ve dik olan gövdenin üstü kazıma bir daire ile çevrilidir. Sağ yanda çıkıntı şeklinde bir başparmak tutamağı vardır. Yüksek kaidesi derin bir içbükey profil göstermekte, ortada konsantrik bir daire mevcuttur. Üçgen şeklinde kalın ve uzun burnun üstü düzdür. Yağ ve fitil deliği yuvarlaktır.
Analoji : Thompson 1934: 323, Fig. 7-A45 (MÖ 4. yy sonu); Howland 1958: Plate 38, Corinth VII Tipi No. 296 (MÖ 4. yy'ın son ikinci çeyreği); Bailey 1975: 56, 57, Plates 16, 17 (MÖ 4. yy'ın ikinci yarısı); Hayes 1980: 160, Plate 2, No: 17 (MÖ 4 yy-Erken 3. yy); Tezgör/Sezer 1995: 71, 72 (MÖ 4. yy'ın son çeyreği-3 yy'ın ilk yarısı); Hellström 1965: Plate 22, No: 17 (MÖ 4. yy'ın son çeyreği-Erken 3. yy).
Tarihleme : MÖ 4.-3. yy

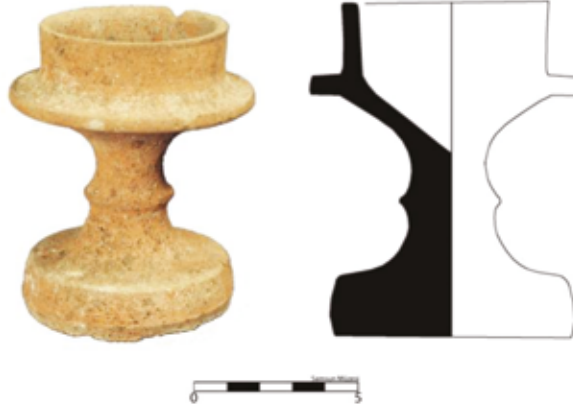

- Kat. No.** : 4
Env. No. : 1-5/1996
Adı : Thymitarion
Buluntu Yeri : 4 no'lu bölme duvarının üzerinde
Ölçüler : Yükseklik: 10.3 cm Ağız Çap: 6.2 cm Gövde Çap: 8.4 cm
Hamur : Devetüyü renk hamurlu, kireç, taşçık ve kum katkılıdır.
Tanım : Yuvarlak ağızlı, kısa silindirik boyunlu, yuvarlak yayvan tabla şeklinde gövdeli, ince uzun silindir şeklindeki tutma yerinin ortası boğumlu, geniş ve yüksek kaidesi içbükey profillidir.
Analoji : Zolotarev 2005: 197, 212, Fig.14/1-2 (MÖ 3. yy).
Tarihleme : MÖ 3. yy

AMİSOS'DA SIRADIŞI BİR YERALTI OYGU ODA MEZAR

- Kat. No.** : 5
Env. No. : 1-6/1996
Adı : Thymitarion
Buluntu Yeri : 3 no'lu bölme duvarının üzerinde
Ölçüler : Yükseklik: 10 cm Ağız Çap: 6.2 cm Gövde Çap: 8.1 cm
Hamur : Devetüyü renk hamurlu, kireç, taşçık ve kum katkıdır.
Tanım : Kiremit renk hamurlu, yuvarlak ağızlı, kısa silindirik boyunlu, yuvarlak yayvan tabla şeklinde gövdeli, ince uzun silindir şeklindeki tutma yerinin ortası boğumlu, geniş ve yüksek kaidesi düz diplidir.
Analoji : Zolotarev 2005: 197, 212, Fig.14, 1-2 (MÖ 3. yy).
Tarihleme : MÖ 3. yy

- Kat. No.** : 6
Env. No. : 1-7/1996
Adı : Unguentarium
Buluntu Yeri : 4 no'lu bölmede, iskeletin baş kısmının sağ tarafında tespit edilmiştir.
Ölçüler : Yükseklik: 13.2 cm Karın Çap: 6.8 cm Dip Çap: 3.4 cm
Hamur : Pembemsi devetüyü renk hamurlu, hamuru kireç ve taşçık katkıdır.
Tanım : Kahverengi hamurlu, yuvarlak ağızlı, dışa çıkıntılı kalınlaştırılmış ağız kenarlı, kısa silindirik boyunlu, yuvarlak omuzlu, yumurta gövdeli, konik kaidesi içbükey profillidir. Omuz üzeri kırmızı renkte dairesel bantla süslüdür. Gövde üzerinde kırılmadan dolayı noksan ve çatlak yerler vardır. Ağız, boyun ve gövdenin bazı yerleri kireçlenmiş bir tabakayla kaplıdır.
Analoji : Thompson 1934: 342, Fig. 22-B44 (MÖ 4. yy); Mcfadden 1946: Plate XLI-No: 69 (MÖ 3. yy'ın ilk yarısı); Zoroğlu 1997: 397, No: 12 (MÖ 4.-3. yy); Boysal/Kadioğlu 1999: 226, Res. No. 4 (MÖ. 2. yy); Çırak/Kaya 2011: 231, Fig. 14, No: 2 (MÖ 4. yy); Tulunay 2011: 418, Fig. 5, No: 1 (MÖ 4.-3. yy).
Tarihleme : MÖ. 4.-3. yy

- Kat. No.** : 7
Env. No. : 1-8/1996
Adı : Unguentarium
Buluntu Yeri : 4 no'lu bölmede, III ve IV no'lu bölme duvarlarının kesiştiği dış basamak üzerinde tespit edilmiştir.
Ölçüler : Yükseklik: 12.5 cm Karın Çap: 6.3 cm Dip Çap: 2.9 cm
Hamur : Pembemsi devetüyü renk hamurlu, hamuru kireç ve taşçık katkılıdır.
Tanım : Kahverengi hamurlu, yuvarlak ağızlı, dışa çıkıntılı kalınlaştırılmış ağız kenarlı, kısa silindirik boyunlu, yuvarlak omuzlu, yumurta gövdeli, konik kaidesi içbükey profillidir. Omuz üzeri kırmızı renkte dairesel bantla süslüdür. Gövde üzerinde kırılmadan dolayı noksan ve çatlak yerler vardır. Ağız, boyun ve gövdenin bazı yerleri kireçlenmiş bir tabakayla kaplıdır
Analoji : Thompson 1934: 342, Fig. 22-B44 (MÖ 4. yy); Mcfadden 1946: Plate XLI-No: 69 (MÖ 3 yy'ın ilk yarısı); Zoroğlu 1997: 397, No: 12 (MÖ 4.-3. yy); Boysal/Kadıoğlu 1999: 226, Res. No. 4 (MÖ 2. yy); Çırak/Kaya 2011: 231, Fig. 14, No: 2 (MÖ 4. yy); Tulunay 2011: 418, Fig. 5, No: 1 (MÖ 4.-3. yy).
Tarihleme : MÖ 4.-3. yy

- Kat. No.** : 8
Env. No. : 1-9/1996
Adı : Unguentarium
Buluntu Yeri : Oda mezar bitişiğinde yer alan diğer oyma mezarın kuzeyinde tespit edilmiştir.
Ölçüler : Yükseklik: 12.7 cm Karın Çap: 6.5 cm Dip Çap: 3.3 cm
Hamur : Pembemsi devetüyü renk hamurlu, hamuru kireç ve taşçık katkılıdır.
Tanım : Kahverengi hamurlu, yuvarlak ağızlı, dışa çıkıntılı kalınlaştırılmış ağız kenarlı, kısa silindirik boyunlu, yuvarlak omuzlu, yumurta gövdeli, konik kaidesi içbükey profillidir. Omuz üzeri kırmızı renkte dairesel bantla süslüdür. Gövde üzerinde kırılmadan dolayı noksan ve çatlak yerler vardır. Ağız kenarı ve gövde üzerinde aşınmış yerler vardır
Analoji : Thompson 1934: 342, Fig. 22-B44 (MÖ 4. yy); Mcfadden 1946: Plate XLI-No: 69 (MÖ 3 yy'ın ilk yarısı); Zoroğlu 1997: 397, No: 12 (MÖ 4.-3. yy); Boysal/Kadıoğlu 1999: 226, Res. No. 4 (MÖ 2. yy); Çırak/Kaya 2011: 231, Fig. 14, No: 2 (MÖ 4. yy); Tulunay 2011: 418, Fig. 5, No: 1 (MÖ 4.-3. yy).
Tarihleme : MÖ 4.-3. yy

AMİSOS'DA SIRADIŞI BİR YERALTI OYGU ODA MEZAR

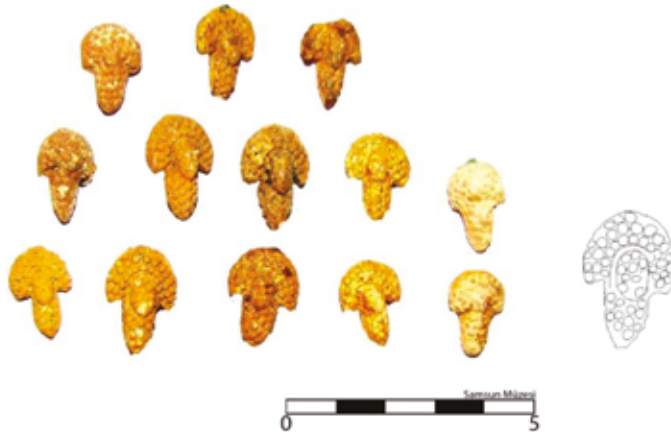
- Kat. No.** : 9
Env. No. : 1-10/1996
Adı : Kulplu Unguentarium
Buluntu Yeri : 1 no'lu mezar bölümünde tespit edilmiştir.
Ölçüler : Yükseklik: 29 cm Ağız Çap: 5.4 cm Dip Çap: 6.5 cm
Hamur : Devetüyü renk hamurlu, hamuru kireç, bitki ve taşçık katkıdır.
Tanım : Gri renkte, perdahlı, çarkta yapılma, yuvarlak ağızlı, dışa çıkıntılı ağız kenarlı, silindirik boyunlu, yuvarlak omuzlu, oval gövdeli, halka şeklinde kaideli, hafif içbükey profillidir. Omuz üzerinde yukarı kalkık şekilde yapılmış iki tane kulpu bulunmaktadır. Boyundan omuza kadar olan yerler koyu kahverengi renkte dairesel bantlarla süslüdür. Karın üzerinde de koyu kahverengi renkte yapılmış iki tane dairesel bant mevcuttur. Omuz ve karın arasındaki boşluğa ön ve arka yüzde olmak üzere koyu kahverengi renkte yapılmış üçgen motif işlenmiştir. Kulpların birleştiği yerlere de aynı renk ve aynı motifler işlenmiştir
Analoji : Rotroff 2006: 288, Fig. 61, Pl. 401, 402, 403 (MÖ 300-265); Grammenos 2004: 202 (MÖ 350-325).
Tarihleme : MÖ 4.-3. yy

- Kat. No.** : 10
Env. No. : 1-11/1996
Adı : Kulplu Unguentarium
Buluntu Yeri : 4 no'lu mezar bölümünde, iskeletin sol diz hizasında tespit edilmiştir.
Ölçüler : Yükseklik: 27.5 cm Ağız Çap: 5.3 cm Dip Çap: 6.4 cm
Hamur : Devetüyü renk hamurlu, hamuru kireç, bitki ve taşçık katkıdır.
Tanım : Gri renkte, perdahlı, çarkta yapılma, yuvarlak ağızlı, dışa çıkıntılı ağız kenarlı, silindirik boyunlu, yuvarlak omuzlu, oval gövdeli, halka şeklinde kaideli, hafif içbükey profillidir. Omuz üzerinde yukarı kalkık şekilde yapılmış iki tane kulpu bulunmaktadır. Boyundan omuza kadar olan yerler koyu kahverengi renkte dairesel bantlarla süslüdür. Karın üzerinde de koyu kahverengi renkte yapılmış iki tane dairesel bant mevcuttur. Omuz ve karın arasındaki boşluğa ön ve arka yüzde olmak üzere koyu kahverengi renkte yapılmış üçgen motif işlenmiştir. Kulpların birleştiği yerlere de aynı renk ve aynı motifler işlenmiştir. Kırık olan omuz kısmı yapıştırılarak tümlenmiştir. Gövde üzerinde çatlaklar mevcuttur.
Analoji : Rotroff 2006: 288, Fig. 61, Pl. 401, 402, 403 (MÖ 300-265); Grammenos 2004: 202 (MÖ 350-325).
Tarihleme : MÖ 4.-3. yy

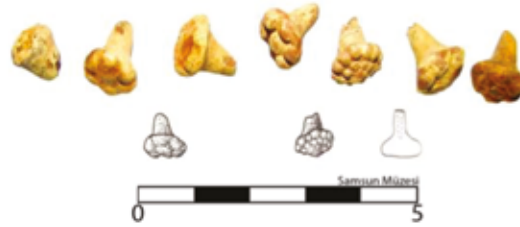

- Kat. No.** : 11
Etüt. No. : Etüt 1
Adı : Kolye Ucu
Buluntu Yeri : 2 no'lu bölmede, iskeletin göğüs hizasında tespit edilmiştir.
Ölçüler : En: 1.5 cm Boy: 2 cm
Hamur : Kiremit renk hamurlu, hamuru kireç katkılıdır.
Tanım : Üzüm salkımı şeklinde olan 13 adet kolye ucu, alt kısma doğru sivrilerek sonlanmaktadır. Kolye uçlarının üzerinde nokta kabartma şeklinde yuvarlak süslemeler yer almaktadır. Üst taraflarında, kolye ucuna takılmasını sağlayan bronz bir kulp parçası yer almaktadır. Kolye uçları altın yaldızla kaplı olup, yaldızlar yer yer dökülmüş durumdadır.
- Analoji** : Altın bilezik üzerindeki üzüm demeti kabartması için bkz. Meriçboyu 2001: 174, res.1 (MÖ 3. yy'ın ortaları); Üzüm salkımı ve Medusa kabartmalı altın pendants için bkz. Bingöl 1999: 139, Kat. No. 151 (MÖ 2. yy); Atik 2007: 224 (MÖ 1. yy sonu-MS 1. yy başı); Marshall 1911: 551, 2157 (MÖ 4.-2. yy); 8 adet benzeri için bkz. Grammenos 2004: 275, 1 (MÖ 3. yy); Stoyanov 2004: 97, Pl. 60, 4 (MÖ 4. yy).
- Tarihleme** : MÖ 4.-3. yy

AMİSOS'DA SIRADIŞI BİR YERALTI OYGU ODA MEZAR

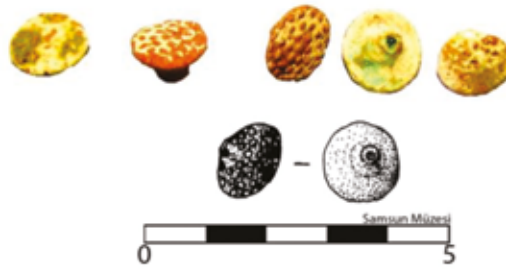
- Kat. No.** : 12
Etüt. No. : Etüt 2
Adı : Kolye Ucu
Buluntu Yeri : 2 no'lu bölgede, iskeletin göğüs hizasında tespit edilmiştir.
Ölçüler : En: 1 cm Boy: 1 cm
Hamur : Kiremit renk hamurlu, devetüyü astarlıdır. Hamuru kireç katkılıdır.
Tanım : Huni biçiminde 7 adet kolye ucunun üst tarafında yonca yaprağı şeklinde nokta kabartma süslemeleri vardır. İlk katmanı kiremit rengi hamurlu bir kille üretilen kolye uçlarında, üste krem rengi astar uygulanmıştır. Kolye uçları altın yıldızla kaplanmıştır ancak yıldızlar yer yer dökülmüştür. Alt kısmın ortasında, uçları kolyeye monte etmeye yarayan bir delik mevcut olup, delik içerisinde bronz tel parçaları görülmektedir.
- Analoji** : Stoyanov 2004: 97, Pl. 60, 2 (MÖ 4. yy).
Tarihleme : MÖ 4. yy

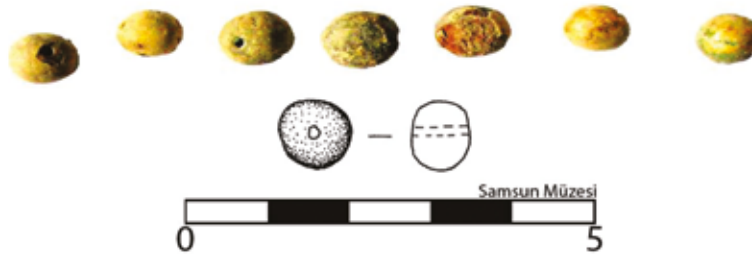
- Kat. No.** : 13
Etüt. No. : Etüt 3
Adı : Düğme
Buluntu Yeri : 2 no'lu bölgede, iskeletin göğüs hizasında tespit edilmiştir.
Ölçüler : En: 0.89 cm Boy: 3.58 cm
Hamur : Kiremit renk hamurlu, devetüyü astarlıdır. Hamuru kireç katkılıdır.
Tanım : Tepe kısmı diş formunda olan 6 adet düğme, yine bir dişin kök kısmına benzer şekilde aşağı doğru sivrilerek sonlanmaktadır. İlk katmanı kiremit rengi hamurlu bir kille üretilen düğmelerde, bu ilk katman üzerine yatay ve dikey çentikler atılarak, üzerine krem renk hamurlu bir astarın tutturulması sağlanmıştır. Düğmelerin kalın kavisli orta kısmına, kare formunda beş ayrı küçük delik açılarak, bu deliklerin içerisine bronz tellerin bağlantı noktaları sabitlenmiştir. Bronz teller bazı düğmelerin içinde halen tespit edilebilmektedir. Düğmeler son olarak altın yıldızla kaplanmış olup, altın yıldızlar yer yer dökülmüş durumdadır.
- Analoji** : Stoyanov 2004: 97, Pl. 60, 4 (MÖ 4. yy).
Tarihleme : MÖ 4. yy

- Kat. No.** : 14
Etüt. No. : Etüt 4
Adı : Düğme
Buluntu Yeri : 2 no'lu bölmede, iskeletin göğüs hizasında tespit edilmiştir.
Ölçüler : En: 1.29 cm Boy: 1 cm
Hamur : Kiremit renk hamurlu, devetüyü astarlıdır. Hamuru kireç katkılıdır.
Tanım : Yuvarlak yassı tepeli, uç kısmı alta doğru huni biçiminde inen 5 adet düğmeden oluşmaktadır. İlk katmanı kiremit rengi hamurlu bir kille üretilen düğmelerde, üste krem rengi astar uygulanmıştır. Yuvarlak tepesinin üzerinde nokta kabartma şeklinde yuvarlak süslemeler yer almaktadır. Alt kısmın ortasında, düğmeyi elbiseye monte etmeye yarayan bir delik mevcut olup, delik içerisinde bronz tel parçaları görülmektedir. Düğmeler altın yaldızla kaplanmıştır ancak yaldızlar yer yer dökülmüştür.
Analoji : Stoyanov 2004: 97, Pl. 60, 2 (MÖ 4. yy).
Tarihleme : MÖ 4. yy

- Kat. No.** : 15
Etüt. No. : Etüt 5
Adı : Boncuk
Buluntu Yeri : 2 no'lu bölmede, dağınık durumda tespit edilmiştir.
Ölçüler : Çap: 1 cm
Hamur : Kırmızı renk hamurlu, hamuru kireç katkılıdır.
Tanım : İlk katmanı kiremit rengi hamurlu bir kille üretilen top şeklindeki boncukların üzeri krem rengi bir astarla kaplanmış, üzerlerine altın yaldız uygulanmıştır. Ortalarında ip deliği vardır.
Analoji : Stoyanov 2004: 97, Pl. 60, 2 (MÖ 4. yy); Dimitrova 2015: 122, Cat. 83 (MÖ 4. yy'nin son çeyreği)
Tarihleme : MÖ 4. yy

III-Metal Buluntular

- Kat. No.** : 16-17
Env. No. : 1-12/1996 ve 1-13/1996
Adı : 2 adet Bilezik
Buluntu Yeri : 1-12/1996 nolu bilezik 3 no'lu bölmede, iskeletin sağ bilek, 1-13/1996 ise aynı iskeletin sol bilek hizasında tespit edilmiştir.

Ölçüler	: 1-12/1996 :Çap: 7.4 cm Kalınlık: 8 mm 1-13/1996: Çap: 7.2 cm Kalınlık: 9 mm
Ağırlık	: 1-12/1996 :81.20 gr , 1-13/1996: 83.20 gr
Malzeme	: Altın
Tanım	: Birbirinin aynı olan bilezikler, yuvarlak şekilli, kola geçen kısmı helezon biçiminde döndürülerek yapılmış, bir sıra yüksek kenar ve bir sıra nokta dizilerden oluşmuştur. Her iki uç da kadın başı şeklinde bir portre ile sona ermektedir. Kadın başlarında; saçlar geriye doğru dilimler halinde yapılmış, arkada simit şeklinde bir topuzla sona erdirilmiştir. Topuzun kenarları kesik çizgilerle işlenmiş, iç kısımda rüzgârgülü motifi işlenmiştir. Kadın başları; dolgun yuvarlak yüzlü, göz kapakları belirgin, burun kemerli, dudaklar dolgundur. Açık kulaklarda küpeli tasvir edilmiştir. Kulak önünde zülûf işlenmiştir. Boyunlarda yüksek yapılmış boyunluklar görülmektedir. Boyunluğun üstü noktalardan oluşmuş iki sıra zincirle süslüdür. Daha sonra damla motiflerinden oluşmuş bir bölüm gelmekte, altta bir halka motifi, en alta da bir sıra damla motifi bulunmaktadır. Kadın başları boğazdan itibaren, bileziğin halka kısmına geçmeli olarak tutturulmuştur.
Analoji	: Meriçboyu 2001: 172 (MÖ 3. yy'ın ilk yarısı); altın bir yüzükteki portre saç detayı için bkz. Plantzos 1997: 116, pl. 88-89 (MÖ 316-271); kavun dilimi saç örgüsü incelemesi için bkz. Lopes 2008: 99, Fig. 7 (MÖ 350-300); altın bir yüzükteki saç detay için bkz. Coarelli 1988: 83, Fig. 33 (MÖ 4. yy); kadın başı şeklinde sonlanan küpe için bkz. Marshall 1911: 528, 1706-1707 (MÖ 4. yy)
Tarihleme	: MÖ 4.-3. yy

Kat. No.	: 18-19
Env. No.	: 1-14/1996 ve 1-15/1996
Adı	: 2 adet Telkari Bilezik
Buluntu Yeri	: 4 no'lu bölmede, iskeletin sağ ve sol kol bilek hizasında tespit edilmişlerdir.
Ölçüler	: 1-14/1996 : Çap: 6.1 cm Kalınlık: 9 mm 1-15/1996: Çap: 7 cm Kalınlık: 9 mm
Ağırlık	: 1-14/1996 : 31.50 gr, 1-15/1996: 31.07 gr
Malzeme	: Altın
Tanım	: Aynı iskeletin sağ ve kol kolunda tespit edilen, bir çift bilezik, yuvarlak şekilli, kola geçen kısmı telkari tekniğiyle yapılmıştır. Bu kısımdaki halkalar birbirlerine granülasyon kabartmalarla bağlanmış olup, halkaların yan taraflarındaki boşluklar eşkenar dörtgen şeklindedir. Bileziklerin her iki uçları da aslan başı şeklinde sonlanmaktadır. Aslan başı uçları yan yana durmaktadır. Aslan başlarının göz detayları işlenerek belli edilmiş, alın kısımları üçgenimsi çukur şeklinde betimlenmiştir. Başın arkasındaki yarım daire biçimli kabartıdan sonra baklava dilimi motifleriyle süslü ense bölümü gelmektedir. Bu dilimlerin bazılarının içlerine mine işlenmiştir. Silindirik şekilli boyun kısmında üç halka bulunmaktadır. Aslan başlarının altında çeneden boyuna dek uzanan dikdörtgen bir levha yer almaktadır. Aslan başlarının bir tanesinin ense bölümündeki baklava dilimi ile süslü motif kırkıktır.
Analoji	: Telkari bilezik için bkz. Meriçboyu 2001: 172, res. 1 (MÖ 3. yy'ın ilk yarısı); aslan başı iğne örneği için bkz. Bingöl 1999: 200, Kat. No. 224 (MÖ 4. yy); Toronto'dan aslan başı şeklinde sonlanan küpeler için bkz. Coarelli 1988: 76, 77, fig. 28, 29 (MÖ 4. yy) Altun 2007: 271 (MÖ 3. yy), İstanbul Arkeoloji Müzesinde bulunan aslan başı şeklinde sonlanan küpe için bkz. Türe-Savaşçın 2002: 106, fig. 210 (MÖ 4-3. yy); aslan başı şeklinde sonlanan kolye için bkz. Marshall 1911:541, 1969 (MÖ 4. yy) aslan başı şeklinde sonlanan küpe için bkz. Williams-Ogden 1994: 198, 132 (MÖ 3. yy); Toronto'dan gövdesi benzer şekilde örülmüş asa için bkz.

Williams-Ogden 1994: 203, 134 (MÖ 3. yy); bileklik örgüsü benzeri için bkz. Grammenos 2004: 226, 1 (MÖ 3. yy); aslan başı şekillenen küpe için bkz. Grammenos 2004: 168, 2 (MÖ 4.-3. yy)- 232, 2 (MÖ 3.-2. yy).

Tarihleme : MÖ 4.-3. yy

Kat. No. : 20-21
Env. No. : 1-16/1996 ve 1-17/1996
Adı : 2 adet bilezik
Buluntu Yeri : 4 no'lu bölmede, iskeletin sağ (1-16/1996) ve sol (1-17/1996) kol hizasında tespit edilmiştir.
Ölçüler : 1-16/1996 : Çap: 5.1 cm Kalınlık: 2 mm, 1-17/1996: Çap: 5.2 cm Kalınlık: 2 mm
Ağırlık : 1-16/1996 : 38.35 gr, 1-17/1996: 37.16 gr.
Malzeme : Altın
Tanım : Yuvarlağa yakın şekilli, altı düz, üstü bombeli, kesitlidirler. Yassılaştırılmış altın spiral şeklinde kıvrılarak yapılmıştır. Bileziklerin uçları yılan başı şeklindedir. Baş, dışa doğru "S" şeklinde bir görünümündedir. Başın yanlarında yılanın göz detayları işlenmiş, üstünde ise simetrik olarak yapılmış ikişer tane yarım daire motifleri yer almaktadır. Baş kısmından itibaren gövdenin belirli bir bölümü pul şeklinde işlenmiştir. Gövde, kuyruğa doğru incelmekte, kuyruk ucu kavis yaparak bükülmektedir. Kuyruk ucu da pul şeklinde motiflerle işlenmiştir.

Analoji : Meriçboyu 2001: 176 (MÖ 3. yy'ın ilk yarısı); el tutamaklı altın iğne bileğinde yer alan yılan biçimli bilezik için bkz. Çelik/Kiraz 2007: 34 (MÖ 2. yy sonu); yılan biçimli altın yüzük ve bilezik örneği için bkz. Marshall 1907: 151, Pl. XXIV, p. 936 (MÖ 2. yy); Gülbahar 2008: 34, (MÖ 2. yy sonu); İskit kurganında çıkan örnek için bkz. Feltham 2010: 17, fig. 14 (MÖ 350-300); Teselya'dan yılan şeklinde sonlanın altın bilezikler için bkz. Coarelli 1988: 91, fig. 43 (MÖ 3. yy); Grammenos 2004: 232, 3 (MÖ 3.-2. yy).

Tarihleme : MÖ 3. yy

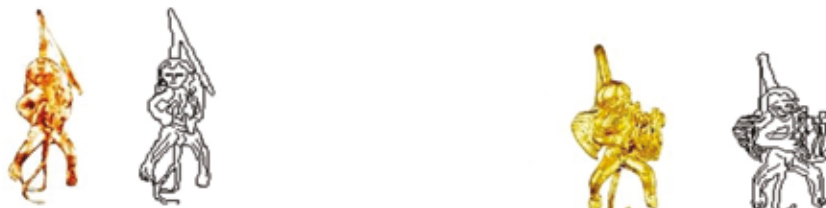
Kat. No. : 22-23
Env. No. : 1-18/1996 ve 1-19/1996
Adı : 2 adet Nike Sarkaçlı Küpe
Buluntu Yeri : 4 no'lu bölmede, iskeletin boyun hizasına tespit edilmiştir.

AMİSOS'DA SIRADIŞI BİR YERALTI OYGU ODA MEZAR

Ölçüler	: 1-18/1996: Yükseklik: 4.4 cm (kancayla birlikte) Kanat Açıklığı: 3.8 cm Etek Genişliği: 2.1 cm 1-19/1996: Yükseklik: 3.8 cm Etek Genişliği: 2.1 cm
Ağırlık	: 1-18/1996: 10.06 gr 1-19/1996: 10.06 gr
Malzeme	: Altın
Tanım	: Ayakta durur vaziyetteki Nike'nin sağ bacağı öne doğru atılmış, kolları yarı açık durumda, biri yukarı, diğer aşağı doğru sarkar vaziyette betimlenmiştir. Yarı çıplak durumdaki Nike'nin elbisesi arka tarafa doğru dalgalanmakta ve geniş kıvrımlar yapmaktadır. Bu elbise, göğüsleri örtecek şekilde sol omuz üzerinde tuturulmuştur. Nike, elleriyle şala benzer bir başka kıyafet daha tutar vaziyette betimlenmiştir. Yüz kısmında; gözler, ağız ve burun işlenmiş, saçlar geriye doğru dilimler halinde tasvir edilmiş, arkada simit şeklinde bir topuzla da sona erdirilmiştir. Saçın arkasındaki bu topuz, kesik çizgilerle bezenmiştir. Başında bir diadem vardır. Sırttan omuza doğru uzanan iki kanat çıkmakta olup, kanatlar bölüm bölüm belirtilmiş, uçları dilimlenerek gösterilmiştir. İki kanadın orta kısmından çıkan kanca kısmı tel şeklinde olup, üstte "U" şeklinde bir dönüş yaparak uç kısmı aşağıya dönmüştür.
Analoji	: Küpe için bkz. Meriçboyu 2001: 164 (MÖ 3. yy'ın ilk yarısı); Fıratlı 1964: lev. XLIII, 2 (MÖ 3. yy); Ergil 1979: 6, 7; Çırak/Kaya 2011: 228, Fig. 7 (MÖ 4. yy sonrası); Williams/Ogden 1994: 67, 20 (MÖ 3. yy); pişmiş toprak örneği için bkz. Williams/Ogden 1994: 11; Oliver 1966: 278, 17 (MÖ 3. yy).
Tarihleme	: MÖ 3. yy

Kat. No.	: 24-25
Env. No.	: 1-20/1996 ve 1-21/1996
Adı	: 2 adet Eros Sarkaçlı Küpe
Buluntu Yeri	: 3 no'lu bölmede, iskeletin boyun hizasında
Ölçüler	: 1-20/1996- 1-21/1996:Yükseklik: -kancayla birlikte- 2 cm En: 8 mm
Ağırlık	: 1-20/1996- 1-21/1996:1.77 gr
Malzeme	: Altın
Tanım	: Küpede Eros tasvir edilmiştir. Oturur durumdaki Eros'un sol elinde lire benzer bir müzik aleti bulunmakta, sağ eliyle de liri çalmaktadır. Yüzde gözler, ağız ve burun belirtilmiştir. Kafasında bereye benzer bir başlık vardır. Sırtında iki kanat mevcut olup, kanat tüyleri kesik çizgilerle süslenmiştir. Başının arkasından çıkan tel şeklinde kanca yer almaktadır. Ayrıca enseden ve makat kısmından aşağıya doğru sarkan iki tane tel şeklinde çıkıntı mevcuttur
Analoji	: Meriçboyu 2001: 163 (MÖ 3. yy'ın ortaları); Eroslu küpe örneği için bkz. Bingöl 1999: 96,Kat. No. 88 (MÖ 4. yy sonu), 89 (MÖ 2. yy); Kalashnik 2004: 109, fig. 68 (MÖ 3. yy); Çırak/Kaya 2011: 227-231, fig. 5-13 (MÖ 4. yy sonrası); Marshall 1911: 530, 1891 (MÖ 4. yy); Grammenos 2004: 146, 1 (MÖ 3. yy).
Tarihleme	: MÖ 4.-3. yy

- Kat. No.** : 26
Env. No. : 1-22/1996
Adı : Saç Tokası (iğnesi)
Buluntu Yeri : 3 no'lu bölmede, iskeletin baş kısmı hizasında
Ölçüler : Boy: 13.4 cm İğne Çap: 2 mm Ağırlık: 7.48 gr
Malzeme : Altın
Tanım : Yuvarlak kesitli ince uzun iğnesi sivri uçludur. İğnenin tutamak yerine yakın kısmında sekiz boğumlu olarak işlenmiştir. Bu bölüm üstte daire şeklinde bir parçayla ayrılmakta, bunun üstünde bir boncuk, daha sonra yine dairesel bir parça ve üst üste iki tane daha boncuk yer almaktadır. Boncukların üzerinde, dışa doğru genişleyen bir ve abajura benzeyen bir parça yer almak olup, bu parçanın üzerinde kabartma olarak yapılmış volütlü bir bitkisel bezeme görülmektedir. Bu parçanın üst ve alt kenarları nokta şeklindeki bir kuşakla çevrelenmiştir. Abajur şekilli parçanın içinde de katılmış reçineye (?) benzer bir maddeden yapılmış topuz şekilli, iki dilimli bir parça yer almaktadır. Bu parça, iğneye kıvrılmış bir kanca ile tutturulmuştur.
- Analoji** : Benzeri bulunamamıştır.
Tarihleme : Olasılıkla MÖ 4.-3. yy

- Kat. No.** : 27
Env. No. : 1-23/1996
Adı : Yüzük
Buluntu Yeri : 4 no'lu bölmede, iskeletin sol el hizasında tespit edilmiştir.
Ölçüler : Yükseklik: 1.6 cm Genişlik: 1.6 cm
Ağırlık : 3.82 gr
Malzeme : Altın
Tanım : Kaş kısmı elips şekilli olup, etrafı boncuk şeklindeki kabartmalarla çevrilidir. Montör kısmı iki kalın halka ile ortalarında bulunan ince bir halkadan oluşmaktadır. İnce halkanın bir bölümü kırktır. Kalın halkalar burğu motifi ile işlenmiştir. Halkaların kaş kısmına birleştiği yer şerit şekilli bir parçayla çevrilidir.
- Analoji** : Kaş kısmının etrafında bulunan granül tekniğindeki kabartmalar için bkz. Williams/Ogden 1994: 205, 136- 211, 143 (MÖ 3. yy).
Tarihleme : MÖ 3. yy

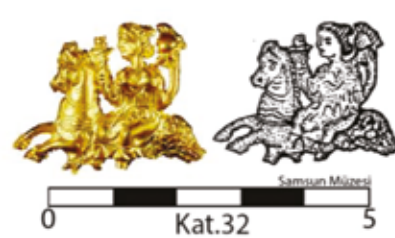
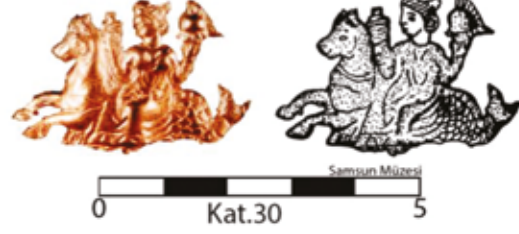
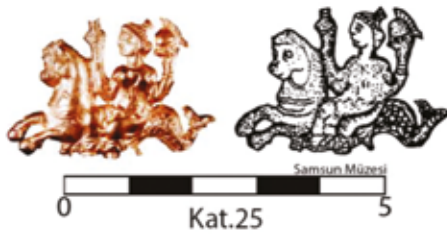

AMİSOS'DA SIRADIŞI BİR YERALTI OYGU ODA MEZAR

Kat. No.	: 28
Env. No.	: 1-24/1996
Adı	: Bileklik
Buluntu Yeri	: 4 no'lu bölmede, iskeletin her iki kol hizasında tespit edilmiştir.
Ölçüler	: En: 9 mm Boy: 1.8 cm Kalınlık: 4 mm
Ağırlık	: 35.45 gr
Malzeme	: Altın
Tanım	: 20 adet dikdörtgen parçanın bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Her parça birbirinin aynıdır. Dikdörtgen şekilli parçalar, kenarlarındaki noktali bordürlerle kare şekilli iki bölüme ayrılmıştır. Kare şekilli bölümlerin ortası piramit şeklinde çıkıntılı olup, çıkıntının ortası halka şeklinde motifle süslüdür. Piramit şeklindeki çıkıntının dört yan kenarı noktalarla oluşturulmuş üçgen motifleriyle bezemelidir
Analoji	: Benzeri bulunamamıştır.
Tarihleme	: Olasılıkla MÖ 4.-3. yy

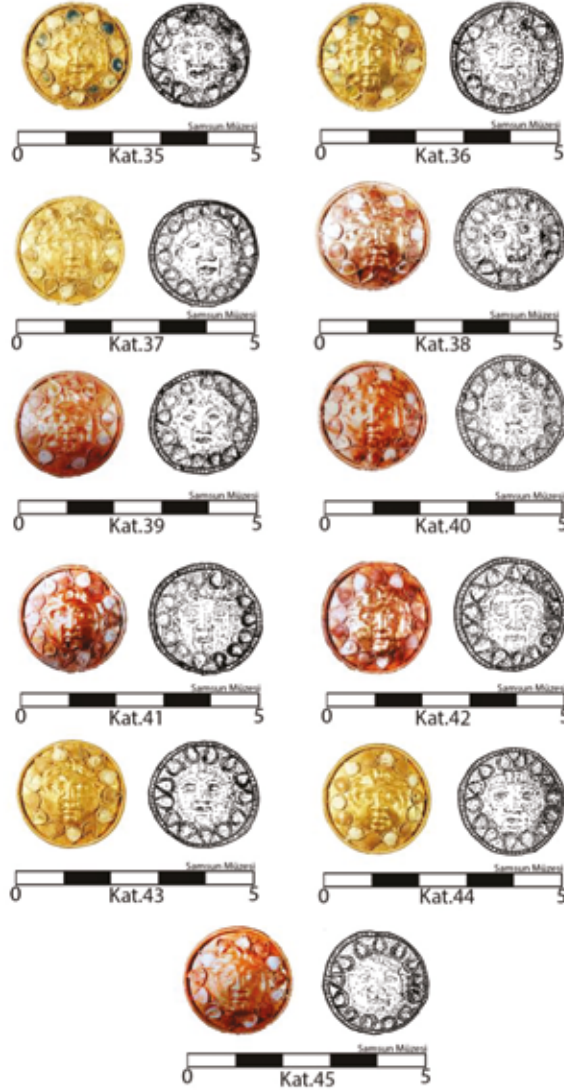
Kat. No.	: 29-38
Env. No.	: 1-25/1996, 1-26/1996, 1-27/1996, 1-28/1996, 1-29/1996, 1-30/1996, 1-31/1996, 1-32/1996, 1-33/1996, 1-34/1996.
Adı	: 10 adet Aplik
Buluntu Yeri	: 4 no'lu bölmede, iskeletin boyun hizasında tespit edilmişlerdir.
Ölçüler	: 1-25/1996: En: 3.5 cm Yükseklik: 2.2 cm, 1-26/1996: En: 3.7 cm Yükseklik: 2.4 cm, 1-27/1996: En: 3.3 cm Yükseklik: 2.3 cm, 1-28/1996: En: 3.7 cm Yükseklik: 2.3 cm, 1-29/1996: En: 3.6 cm Yükseklik: 2.3 cm, 1-30/1996: En: 3.6 cm Yükseklik: 2.4 cm, 1-31/1996: En: 3.5 cm Yükseklik: 2.4 cm, 1-32/1996: En: 3.5 cm Yükseklik: 2.4 cm, 1-33/1996: En: 3 cm Yükseklik: 2.3 cm, 1-34/1996: En: 3 cm Yükseklik: 2.4 cm
Ağırlık	: 1-25/1996: 3 gr, 1-26/1996: 2.62 gr, 1-27/1996: 2.87 gr 1-28/1996: 3.80 gr, 1-29/1996: 3.65 gr, 1-30/1996: 4.10 gr, 1-31/1996: 3.89 gr, 1-32/1996: 3.89 gr, 1-33/1996: 2.94 gr, 1-34/1996: 1.36 gr
Malzeme	: Altın
Tanım	: Ön tarafı at, arkası balık şeklinde olan Hippokampos adlı deniz aygırı ile bu aygırın üzerine oturmuş durumda bir Nereid tasvir edilmiştir. Hippokampos'un at şeklinde betimlenen ön bölümünde, iki ayağı öne doğru koşar şekildedir. Göğüs ve boyun üzerinde çizgisel süslemeler vardır. Hippokampos'un baş kısmı, 1/3 oranında sola doğru dönük olarak tasvir edilmiş olup göz, burun deliği ve yeşerler işlenmiştir. Balık şeklindeki arka kısmında kuyruk kısmı yukarı doğru kıvrık şekilde yapılmış olup, iki kuyruk yana açılmış durumdadır. Hippokampos'un arka bölümü ve kuyruğu balık pulu şeklinde işlenmiştir. Nereid, Hippokampos'un üzerine yan olarak oturmuştur. Nereid'in başı profilden gösterilmiş, göz, burun ve ağız detayları işlenmiştir. Saç, alın kısmında üzeri çizikli şerit şeklinde olup, arka kısmı topuz biçimindedir. Göğüs kısmı cepheden gösterilmiştir. Elbise kıvrımları kucakta toplanmıştır. Dizler, yarım cepheden gösterilmiş, ayak üzerine elbise kıvrımları düşer vaziyettedir. Nereid, sol eliyle tepesi püsküllü bir miğfer tutmakta, sağ elinde ise kını içinde bir kılıç taşımaktadır. Aplik'in arka yüzünde dört halka mevcut olup, bu halkalar aplik'in elbiseye tutturulmasında kullanılmakta veya bir kolyeyi oluşturan parçalarlardır.
Analoji	: Kırmızı figür pt pelike üzerindeki at figürü ifadesi için bkz. Çelik/Kiraz 2007: 150 (MÖ 400-300); Hellenistik Dönem'e ait mozaik üzerinde Hippokampos, Nereid ve Achilles figürü için bkz. Robinson 1934: 508, Pl. XXX; Nereid'in oturmuş biçimi için bkz. Kalashnik 2004: 40-41, Fig. 15 (MÖ 5.-4. yy); Nereid'in oturmuş biçimi için bkz. Williams/Ogden 1994:173, 110 (MÖ 3. yy).
Tarihleme	: MÖ 4.-3. yy

- Kat. No.** : 39-49
Env. No. : 1-35/1996, 1-36/1996, 1-37/1996, 1-38/1996, 1-39/1996, 1-40/1996, 1-41/1996, 1-42/1996, 1-43/1996, 1-44/1996, 1-45/1996.
Adı : 11 adet düğme
Buluntu Yeri : 3 no'lu bölmede, iskeletin göğüs hizasına gelen kısımda
Ölçüler : 1-35/1996: Çap: 2.3 cm, 1-36/1996: Çap:2.3 cm, 1-37/1996: Çap:2.3 cm, 1-38/1996: Çap:2.3 cm, 1-39/1996: Çap: 2.3 cm, 1-40/1996: Çap: 2.3 cm, 1-41/1996: Çap: 2.3 cm, 1-42/1996: Çap: 2.3 cm, 1-43/1996: Çap: 2.3 cm, 1-44/1996: Çap: 2.3 cm, 1-45/1996: Çap: 2.3 cm,
Ağırlık : 1-35/1996: 2.30 gr 1-36/1996: 2.38 gr, 1-37/1996: 2.31 gr, 1-38/1996: 2.17 gr, 1-39/1996: 2.29 gr, 1-40/1996: 2.51 gr, 1-41/1996: 2.22 gr, 1-42/1996: 2.46 gr, 1-43/1996: 2.35 gr, 1-44/1996: 2.28 gr, 1-45/1996: 2.50 gr
Malzeme : Altın

AMİSOS'DA SIRADIŞI BİR YERALTI OYGU ODA MEZAR

- Tanım** : Repousse tekniği ile yapılan düğme yuvarlak şekilli, arka yüzü çukur, ön yüzü dışa doğru bombelidir. Ön yüzde orta merkezde bir Medusa portresi yer almaktadır. Medusa, dolgun yüzlü, şişkin yanaklı, ortadan ayırık dalgalı saçlı, yay biçimli kaşlı, patlak gözlü, göz kapakları belirgin, iri ve yayvan burunlu ve dolgun dudaklı olarak tasvir edilmiştir. Başın çevresinde burğu altın telle çevrelenerek oluşturulmuş on üç adet kabartma süslemeler yer almaktadır. Süslemelerin iç kısımları beyaz ve mavi renkte, mine ile doldurulmuştur. Bu dolgular yer yer dökülmüş durumdadır. Düğmenin dış konturları burğu bir tel çember ile çevrilmiştir. Arka yüzün merkezinde düğmeyi elbiseye tutturmaya yarayan bir halka mevcuttur.
- Analoji** : Erken örnekler için bkz. Türe/Savaşçın 2002: 68, res. 121 (MÖ 8. yy'ın sonu 7. yy'ın başı) ve Bingöl 1999: 191, Kat. No. 211; Düğme için bkz. Meriçboyu 2001: 191, Res. 3 (MÖ 3. yy'ın ortaları); Medusa başlı aplik örneği için bkz. Bingöl 1999: 183, Kat. No. 204 (MÖ 2.-1. yy); Marshall 1911: 551, 2150 (MÖ 4.-2. yy).
- Tarihleme** : MÖ 3. yy

- Kat. No.** : 50
Env. No. : 1-46/1996
Adı : Düğme
Buluntu Yeri : 3 no'lu bölmede, iskeletin göğüs hizasında
Ölçüler : Çap: 2.2 cm
Ağırlık : 3.62 gr
Malzeme : Altın

- Tanım** : Yuvarlak şekilli, arka yüzü çukur, ön yüzü dışa bombelidir. Ön yüz bir çiçek görünümündedir. Kabartma olarak yapılmış orta merkezde küçük bir daire, bunun etrafında ikinci bir daire, en dışta da üçüncü bir daire mevcuttur. Bu motiflerin en küçük olanlarının bir kısmı dökülmüştür. İkinci dairenin içi papatya yaprağı şeklinde 15 adet yaprak biçimli rozete bölünmüş olup, bazılarının içi turkuaz renkte minelidir. Üçüncü dairenin içi, söğüt yaprağı şeklinde yapılmış 21 adet rozete bölünmüştür. Bu yapraklardan bazılarının içi de turkuaz renkte minelidir. Düğmelerin kenar konturları granülasyonlu bir şeritle çevrelenmiştir. Arka yüzde, düğmeleri elbiseye tutturmaya yarayan bir halka mevcuttur.
- Analoji** : Meriçboyu 2001: 99, Res. 2 (MÖ 5. yy'ın ilk yarısı); Kırım'da bir Sarmat mezarında çıkan Hellenistik Dönem örneği için bkz. Mordvinceva 2005: 276, Fig. 3, No. 5 (MÖ 2.-1. yy); Bingöl 1999: 60, Kat. No. 26. (MÖ 5.-4. yy); Lovpaçe 2013: 290, Lev. 97, Res. 83 (MÖ 4. yy).
- Tarihleme** : MÖ 4.-3. yy

- Kat. No.** : 51
Env. No. : 1-47/1996
Adı : Düğme
Buluntu Yeri : 3 no'lu bölmede, iskeletin göğüs hizasında
Ölçüler : Çap: 2.1 cm
Ağırlık : 3.40 gr
Malzeme : Altın
Tanım : Yuvarlak şekilli, arka yüzü çukur, ön yüzü dışa bombelidir. Ön yüz bir çiçek görünümündedir. Kabartma olarak yapılmış orta merkezde küçük bir daire, bunun etrafında ikinci bir daire, en dışta da üçüncü bir daire mevcuttur. Bu motiflerin en küçük olanlarının bir kısmı dökülmüştür. İkinci dairenin içi papatya yaprağı şeklinde 14 adet rozete bölünmüş olup, bazılarının içi turkuaz renkte minelidir. Üçüncü dairenin içi, söğüt yaprağı şeklinde yapılmış yirmi 2 adet rozete bölünmüştür. Bu yapraklardan bazılarının içi de turkuaz renkte minelidir. Düğmelerin kenar konturları granülasyonlu bir şeritle çevrelenmiştir. Arka yüzde, düğmeleri elbiseye tutturmaya yarayan bir halka mevcuttur.
- Analoji** : Meriçboyu 2001: 99, Res. 2 (MÖ 5. yy'ın ilk yarısı); Kırım'da bir Sarmat mezarında çıkan Hellenistik Dönem örneği için bkz. Mordvinceva 2005: 276, Fig. 3, No. 5 (MÖ 2.-1. yy); Bingöl 1999: 60, Kat. No. 26 (MÖ 5.-4. yy); Lovpaçe 2013: 290, Lev. 97, Res. 83 (MÖ 4. yy).
- Tarihleme** : MÖ 4.-3. yy

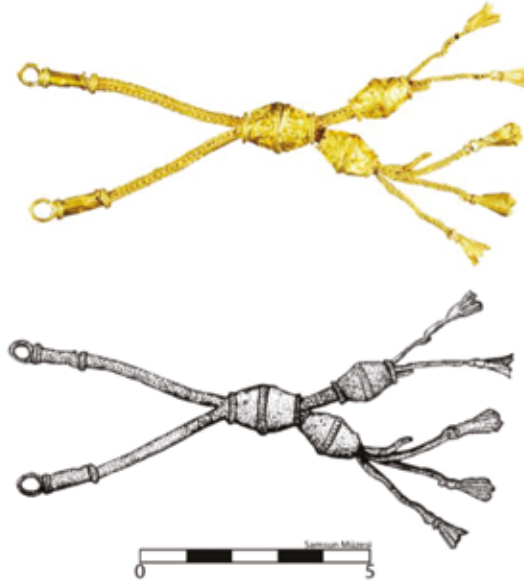
- Kat. No.** : 52
Env. No. : 1-48/1996
Adı : Çelenk
Buluntu Yeri : 2 no'lu bölmede, iskeletin kafatası hizasına gelen kısmında
Ölçüler : Çap: 21.5cm
Ağırlık : 211 gr
Malzeme : Altın

AMİSOS'DA SIRADIŞI BİR YERALTI OYGU ODA MEZAR

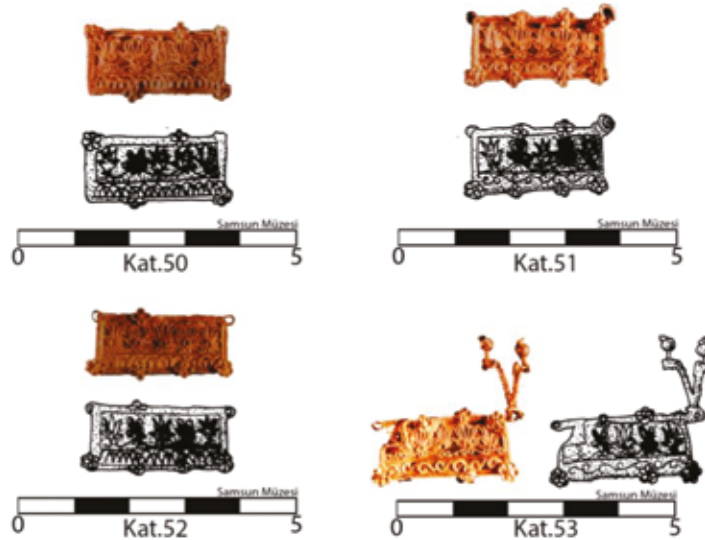
- Tanım** : Başa geçen çember kısmı boru şeklinde, borunun uçları dokuzar sıralık iki ayrı grup altın telle sarılarak birleştirilmiştir. Çelengin ön kısmında kenarları 26 adet yuvarlak dilimli çiçek süslemeli bir rozet bulunmakta ve bu rozet çembere silindir şeklinde bir boru ile tutturulmuştur. Altındaki kırık kısım antik dönemde altın telle sarılarak sağlamlaştırılmıştır. Çember üzerine monte edilmiş 108 adet zeytin yaprağı yer almaktadır.
- Analoji** : Zeytin yapraklı çelenk için bkz. Meriçboyu 2001: 163 (MÖ 300); benzer örnek için bkz. age. 183, Res. 2 (MÖ 3. yy'ın ilk yarısı). Kalashnik 2004: 48, Fig. 24 (MÖ 4. yy); Marazov 1998: 200, 141 (MÖ 4. yy ortası); Marshall 1911: 525, 1626 (MÖ 4-2. yy); Başaran/Tavukçu 2007: 626, Fig. 6, No: 3 (MÖ 4. yy'ın ikinci yarısı).
- Tarihleme** : MÖ 4. yy

- Kat. No.** : 53
- Env. No.** : 1-49/1996
- Adı** : Sarkaç kolye
- Buluntu Yeri** : 4 no'lu bölmede, iskeletin göğüs hizasında tespit edilmiştir.
- Ölçüler** : Uzunluk: 11 cm
- Ağırlık** : 16.50 gr
- Malzeme** : Altın
- Tanım** : Örgülü iki ayrı zincirin üst tarafları halka tutamaklı olup, aşağı kısma doğru inen bu örgü zincirler orta bölümde bikonik formlu bir sürgünün iç kısmından geçmektedir. Bikonik formlu sürgünün üst, orta ve alt kenarları granülasyonla çevrilidir. Sürgünün üzerinde dairesel formlu telkâri bezemeler yer almaktadır. İki zincir orta kısımda elips sürgünün içinde birleşmekte, sürgüden sonra zincirler alt kısımda ikiye ayrılmakta ve her iki uç, yukarıdaki bikonik sürgüden daha küçük formda olan iki ayrı bikonik sürgünün iç kısmına girmektedir. Her iki bikonik küçük sürgülerin de alt, orta ve üst kenarları granülasyonla çevrili olup, bu sürgülerin de üzerlerinde dairesel formlu telkâri bezemeler vardır. Sürgülerin birisinden dört, diğerinden üç ayrı örgü zincir çıkmaktadır. Dört ayrı zincirin uç kısımları açmış ve tomurcuk durumda lotus çiçeği sarkaçlarla sonlanmaktadır Sarkaçlardan birisi kırıktır.
- Analoji** : Sarkaç için bkz. Meriçboyu 2001: 188 res. 1 (MÖ 3. yy'ın ilk yarısı); Lotus sarkaçlar ve bikonik formlu boncuk için bkz. Türe/Savaşçın 2002: 102, res. 206 (MÖ 4. yy); Çelik/Kiraz 2007: 162 (MÖ 3. yy); tomurcuk lotus çiçekleri, konik boncuklar ve kolye dizaynı için bkz. Marshall 1911: 533, 1936-1942-1955 (MÖ 4. yy); tomurcuk lotus çiçekleri için bkz. Williams-Ogden 1994: 94, 46 (MÖ 3. yy); tomurcuk lotus çiçekleri için bkz. Grammenos 2004: 162, 1 (MÖ 4. yy).
- Tarihleme** : MÖ 4.-3. yy

- Kat. No.** : 54-57
Env. No. : 1-50/1996, 1-51/1996, 1-52/1996, 1-53/1996.
Adı : Diadem
Buluntu Yeri : 4 no'lu bölmede, iskeletin göğüs hizasında tespit edilmiştir.
Ölçüler : **1-50/1996:** En: 2.5 cm Boy: 1.2 cm, **1-51/1996:** En: 2.4 cm Boy: 1.2 cm
1-52/1996: En: 2.4 cm Boy: 1.1 cm, **1-53/1996:** En: 2.4 cm Boy: 1.1 cm
Ağırlık : **1-50/1996:** 1.76 gr, **1-51/1996:** 2.08 gr **1-52/1996:** 1.87 gr, **1-53/1996:** 2.68 gr
Malzeme : Altın
Tanım : Diademe ait olduğu düşünülen dört parça, dikdörtgen plaka şeklindedir. Ön yüz, paralel bir çizgi ile iki bordüre ayrılmıştır. Üst bordürde beş adet telkâri lotus çiçeği motifli işlenmiştir. Lotusların dip kısımları, uçları yuvarlak olan, yatay 'S' şeklinde motifle sınırlandırılmıştır. Alt bordürde spiral ve kemerlerden oluşan bir sıra mevcuttur. Dikdörtgen plakanın dış köşe kenarı ve üst geniş kenarlarında dörder yapraklı çiçekler monte edilmiştir. Üst kenar köşelere ayrıca yuvarlak kopçalar eklenmiştir. Plakanın kenarları granülasyonla bordürle çevrelenmiştir. Plakanın arka yüzünde üst kenar köşede bir halka; alt geniş kenarlarda da ikişerli olan dört ayrı grup kısa borucuklar yer almaktadır.
Analoji : Diadem için bkz. Meriçboyyu 2001: 184, res. 2 (MÖ 3. yy'ın ilk yarısı); Diadem ortasında yer alan lotus motifinin benzeri için bkz. Türe/Savaşçın 2002: 102, res. 203 (MÖ 4. yy); lotus motifli için bkz. Williams/Ogden 1994: 71, 24 (MÖ 3. yy).
Tarihleme : MÖ 3. yy

AMİSOS'DA SIRADIŞI BİR YERALTI OYGU ODA MEZAR

Kat. No.	: 58
Env. No.	: 1-54/1996
Adı	: Aşık kemiği biçimli boncuk, astragal.
Buluntu Yeri	: 4 no'lu bölmede, iskeletin göğüs hizasında tespit edilmiştir.
Ölçüler	: En: 0.9 cm Boy: 0.6 cm Kalınlık: 0.4 cm
Ağırlık	: 8 gr
Malzeme	: Altın
Tanım	: Aşık kemiği şeklinde 19 adet astragalın birleştirilmesi ile oluşmuştur. Bu parçaların dar kenarlarında birer delik yer almaktadır. Bu deliklerden geçen ipele birleştirilmişlerdir.
Analoji	: Çelik/Kiraz 2007: 134 (MÖ 5. yy).
Tarihleme	: MÖ 5. yy

Kat. No.	: 59
Env. No.	: 1-55/1996
Adı	: Gerdanlık
Buluntu Yeri	: 3 no'lu bölmede, iskeletin boyun hizasında tespit edilmiştir.
Ölçüler	: -altın uçlar- 1.0-1.2 cm arasında -akik uçlar- 1.1-1.2 cm arası
Ağırlık	: 25.38 gr
Malzeme	: Altın-akik
Tanım	: Üzeri yivlerle süslü 34 adet silindirik altın boncuklara bağlı olarak, 9 adet kornalin, 16 adet altın açılmış nar çiçeği şeklinde yapılmış kolye uçlarından oluşmaktadır. 3 adet nar çiçeği boncuk tomurcuk şeklinde işlenmiştir. Kornalin nar çiçeklerinin boyunları boğumludur. Boru şeklindeki dip kısımlarının bazılarının üzeri de boğumludur. Altın nar çiçeklerinin alt kısmı iç içe halkalı olarak yapılmış, 1 adet altın nar çiçeğinin alt kısmı çiçek motifi ile süslenmiştir. Nar çiçeği boncukların diplerinin bağlandığı kısım boru şeklinde olup, üzerleri boğumludur ve ip deliği vardır.
Analoji	: Meriçboyu 2001: 168 (MÖ 3. yy'ın ortaları).
Tarihleme	: MÖ 3. yy

- Kat. No.** : 60
Env. No. : 1-56/1996
Adı : Saç Bandı (?)
Buluntu Yeri : 4 no'lu bölmede, iskeletin göğüs hizasında tespit edilmiştir.
Ölçüler : Boy: 5 mm Kalınlık: 5 mm
Ağırlık : 65.50 gr
Malzeme : Altın
Tanım : 441 adet altın boncuğun dizilmesiyle oluşturulmuştur. Üzerleri dilimlerle süslü çiçek şeklindeki iki parça birleştirilerek tek bir boncuk haline getirilmiştir. Orta bölümü yüksek ve keskin kenarlı bir görünüme sahiptir. İp deliği kenarları altın telle halka şeklinde çevrilmiştir.
Analoji : -
Tarihleme : -

- Kat. No.** : 61
Env. No. : 1-57/1996
Adı : Bileklik (?)
Buluntu Yeri : 4 no'lu bölmede, iskeletin göğüs hizasında tespit edilmiştir.
Ölçüler : Çap: 3 mm
Ağırlık : 3.25 gr
Malzeme : Altın
Tanım : 58 adet top şeklindeki boncukların dizilmesiyle oluşturulmuştur. Her bir boncuk iki ayrı yarımkürenin birleştirilmesiyle meydana getirilmiştir. Orta bölümlerinde ip delikleri vardır.
Analoji : -
Tarihleme : -

AMİSOS'DA SIRADIŞI BİR YERALTI OYGU ODA MEZAR

Kat. No.	: 62
Env. No.	: 1-58/1996
Adı	: Çan Şeklinde Kolye Ucu
Buluntu Yeri	: 3 no'lu bölmede, iskeletin boyun hizasında
Ölçüler	: Yükseklik: 1.6cm
Ağırlık	: 1.90 gr
Malzeme	: Altın
Tanım	: Aşağıya doğru genişleyen sekizgen gövdelidir. Daire şekilli tepesinin üstünde, kolyeye takılmasına yarayan bir halka mevcuttur.
Analoji	: Bingöl 1999: 118, Kat. No. 119 (MÖ 4. yy).
Tarihleme	: MÖ 4. yy

Kat. No.	: 63
Env. No.	: 1-59/1996
Adı	: Kolye (?)
Buluntu Yeri	: 3 no'lu bölmede, iskeletin boyun hizasında tespit edilmiştir.
Ölçüler	: Boy: 0.5-1.4 cm arası
Ağırlık	: 2.58 gr
Malzeme	: Altın
Tanım	: Çeşitli boydaki 40 adet boru şeklindeki boncukların dizilmesiyle oluşturulmuştur. Borucukların üzeri yivlerle süslüdür. Bazıları ezik durumdadır.
Analoji	: Marazov 1998: 95 (MÖ 4. yy); gümüş örnekleri için bkz. Marazov 1998: 122, 42- 127, 48 (MÖ 4. yy).
Tarihleme	: MÖ 4. yy

Kat. No.	: 64
Env. No.	: 1-60/1996
Adı	: Kolye
Buluntu Yeri	: 3 no'lu bölmede, iskeletin boyun hizasında tespit edilmiştir.
Ölçüler	: Boy: 3-9 mm arası
Ağırlık	: 50.10 gr
Malzeme	: Altın
Tanım	: Çeşitli boydaki 1026 adet boru şeklinde boncuğun birleştirilmesi ile oluşturulmuştur. Üzerleri bezemesizdir.
Analoji	: Marazov 1998: 95 (MÖ 4. yy); gümüş örnekleri için bkz. Marazov 1998: 122, 42- 127, 48 (MÖ 4. yy).
Tarihleme	: MÖ 4. yy

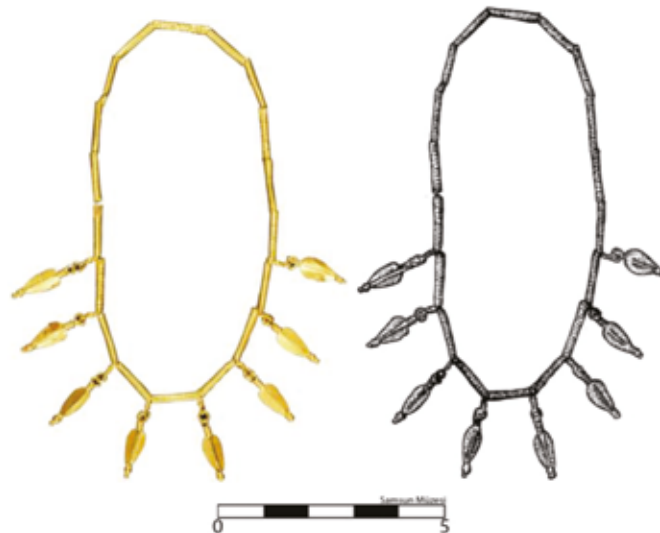

Kat. No.	: 65
Env. No.	: 1-61/1996
Adı	: Gerdanlık
Buluntu Yeri	: 4 no'lu bölmede, iskeletin göğüs hizasında tespit edilmiştir.
Ölçüler	: Lobut biçimli boncuk büyük olan Boy: 2.3 cm Lobut biçimli boncuk küçük olan Boy: 1.5 cm Konik Boncuk Boy: 5 mm Granüllü Boncuk Boy: 6 mm Kısa Silindirik Boncuk Boy: 3.5 cm
Ağırlık	: 22.80 gr
Malzeme	: Altın
Tanım	: Çeşitli tipteki boncukların birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Kolyede 23 adet üzeri granüllü boncuk, 24 adet de çift konik gövdeli boncuk vardır. Bunların dışında, 9 adet kısa silindirik şekilli boncukların üzeri granülle bezeli olup, ortasında noktacıklarla süslü bir çember mevcuttur. Yine aynı tip ve süsleme de biraz daha büyük boyutta olmak üzere 2 adet boncuk daha bulunmaktadır. Boncukların dışında 2 adet lobut biçimli boncukla gerdanlık birbirine bağlanmıştır. Lobut biçimli boncuklar bir halka ile gövdeden ayrılan baş kısmının üzeri granülle süslüdür. Gövde üzerinde üçer gruptan oluşan volüt bezemeleri bulunmakta, ayrıca nokta süslemeler de yer almaktadır. Sap kısımları bir halkayla çevrilidir. Bu lobut boncukların dışında küçük boyutta iki lobut biçimli boncuk daha mevcuttur. Bunların da baş kısımları granülle süslü bir halka ile çevrilmiştir. Gövde üzeri dörderli gruplar halinde noktacıklarla bezelidir.
Analoji	: Granüllü boncuklar için bkz. Çelik/Kiraz 2007: 128 (MÖ 5. yy). Lobut biçimli örnekler için bkz. Çelik/Kiraz 2007: 160 (MÖ 3. yy'm ilk çeyreği). Konik biçimli boncuklar için bkz. Coarelli 1988: 78, fig. 30 (MÖ 4. yy); granül tekniğinde yapılmış boncuklar ve iki farklı tip boncuk kullanılmış kolye için bkz. Kalashnik 2004: 85, fig. 52 (MÖ 5. yy); konik biçimli boncuklar için bkz. Marazov 1998: 94 (MÖ 4. yy); granül tekniğinde yapılmış boncuklar için bkz. Williams/Ogden 1994: 156, 95 (MÖ 4. yy).
Tarihleme	: MÖ 4. yy

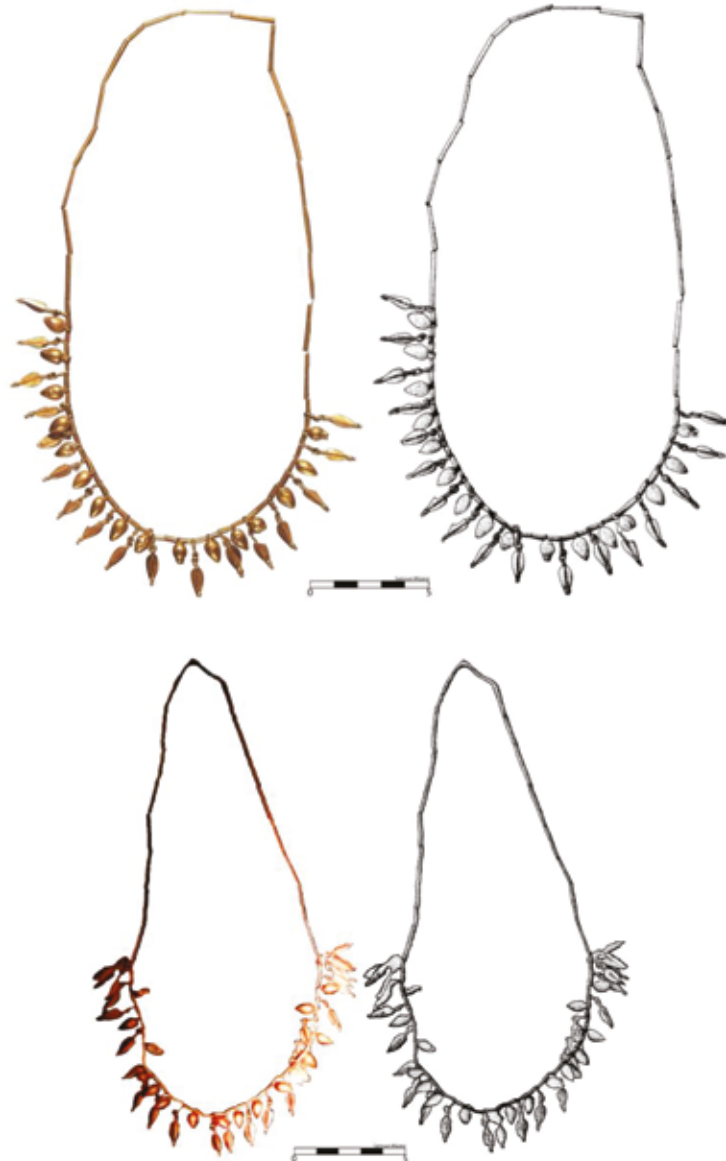
AMİSOS'DA SIRADIŞI BİR YERALTI OYGU ODA MEZAR

- Kat. No.** : 66
Env. No. : 1-62/1996
Adı : Gerdanlık
Buluntu Yeri : 3 no'lu bölmede, iskeletin boyun hizasında tespit edilmiştir.
Ölçüler : Mızrak Ucu Boncuk Boy: 1.5 cm Kozalak Boncuk Boy: 1.1 cm Nar Boncuk Boy: 0.5 cm Borucuk Boncuk Boy: 4.5-8 mm arası
Ağırlık : 21.80 gr
Malzeme : Altın
Tanım : Çeşitli tipteki parçaların birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Kolyede 24 adet mızrak başı şeklinde zincirli sarkaç bulunmaktadır. Mızrak başı sarkaçlar üç keskin kenarlı olup, uçları iki boğumludur. 14 adet kayın kozalağı formu sarkaç parçaların diplerinde birer halka mevcuttur. Bunların dışında 9 adet nar formu sarkaç da bulunmakta, narlar tomurcuk halde biçimlendirilmiştir. Kolye, çeşitli tipte 103 adet silindirik boncuğa tutturulmuştur.
Analoji : Meriçboyu 2001: 165 (MÖ 3. yy ortaları); Mızrak başı sarkaç benzerleri için bkz. Türe/Savaşçın 2002: 162, res. 203 (MÖ 4. yy); Rostovtzeff/Litt 1922: 79, Pl. XVII, No. 2 (MÖ 4. yy); mızrak başı sarkaçlar için bkz. Bingöl 1999: 60, Kat. No 27 (MÖ 4.-3. yy); mızrak başı şeklindeki sarkaçlar için bkz. Marshall 1911: 535, 1943-1944-1946 (MÖ 5.-4. yy); mızrak başı şeklindeki sarkaçlar için bkz. Williams/Ogden 1994: 99, 53- 74, 30 (MÖ 3. yy) silindir şeklindeki boncukların gümüş örnekleri için bkz. Marazov 1998: 122, 42- 127, 48 (MÖ 4. yy); mızrak başı şeklindeki sarkaçlar için bkz. Grammenos 2004: 264, 1 (MÖ 4. yy); Lovpaçe 2013: 292, Lev. 100, Res. 73 (MÖ 4. yy).
Tarihleme : MÖ 4. yy

- Kat. No.** : 67
Env. No. : 1-63/1996
Adı : Gerdanlık
Buluntu Yeri : 4 no'lu bölmede, iskeletin göğüs hizasında tespit edilmiştir.
Ölçüler : Mızrak Ucu Boncuk Boy: 1.5 cm Kozalak Boncuk Boy: 1.1 cm Nar Boncuk Boy: 0.5 cm Borucuk Boncuk Boy: 0.5-1.7 cm arası
Ağırlık : 20.56 gr
Malzeme : Altın
Tanım : Çeşitli tipteki parçaların birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Kolyede 26 adet mızrak başı şeklinde sarkaç bulunmaktadır. Mızrak başı sarkaçlar üç keskin kenarlı olup, uçları iki boğumludur. 12 adet kayın kozalağı motifli boncuğun diplerinde birer halka mevcuttur. Bunların dışında 4 adet nar şeklinde boncuk da bulunmaktadır. Narların ucu tomurcuk şeklinde betimlenmiştir. Kolye, çeşitli tipte elli 2 adet silindirik boncuğa tutturulmuştur.
Analoji : Meriçboyu 2001: 165 (MÖ 3. yy ortaları); Mızrak başı sarkaç benzerleri için bkz. Türe-Savaşçın 2002: 162, res. 203 (MÖ 4. yy); Rostovtzeff/Litt 1922: 79, pl. XVII, no. 2 (MÖ 4. yy); mızrak başı sarkaçlar için bkz. Bingöl 1999: 60, Kat. No. 27 (MÖ 4.-3. yy); mızrak başı şeklindeki sarkaçlar için bkz. Marshall 1911: 535, 1943, 1944, 1946 (MÖ 5.-4. yy); mızrak başı şeklindeki sarkaçlar için bkz. Williams/Ogden 1994: 99, 53- 74, 30 (MÖ 3. yy); silindir şeklindeki boncukların gümüş örnekleri için bkz. Marazov 1998: 122, 42-127, 48 (MÖ 4. yy); mızrak başı şeklindeki sarkaçlar için bkz. Grammenos 2004: 264, 1 (MÖ 4. yy); Lovpaçe 2013: 292, Lev. 100, res. 73 (MÖ 4. yy).
Tarihleme : MÖ 4. yy

AMİSOS'DA SIRADIŞI BİR YERALTI OYGU ODA MEZAR

- Kat. No.** : 68
Env. No. : 1-3/1996
Adı : Kutu
Buluntu Yeri : 3 no'lu bölmede, iskeletin sağ diz yanında tespit edilmiştir.
Ölçüler : Yükseklik: 4.3 cm Ağız Çap: 3.7 cm
Malzeme : Kurşun (?)
Tanım : Yuvarlak ağızlı, silindir gövdeli, düz diplidir. Gövde üzeri dokuz adet yivle süslüdür. Üstü konsantrik daireyle çevrili bir kapağı mevcuttur. Kapağın bir kısmı kırıktır.
Analoji : -
Tarihleme : -

- Kat. No.** : 69
Etüt. No. : Etüt-6
Adı : Çivi
Buluntu Yeri : 2, 3, 4 no'lu bölmelerin yanı sıra ana oda mezarın dışında yer alan iki mezar bölümünde de yoğun olarak tespit edilmiştir.
Ölçüler: : Boy: 6-9 cm arası Çivi Baş En: 1 cm
Malzeme : Demir
Tanım : Yassı ve bombeli bir tepesi olan çiviler, kare köşeli formda sivrilerek uca doğru devam etmektedir. Çiviler büyük oranda korozyona uğramış durumdadır. Uzun ve kısa olarak iki ölçüdedirler.
Analoji : Vickers/Kakhidze 2005: 136, Fig. 8 (MÖ 5.-4. yy).
Tarihleme : MÖ 4. yy

Kat. No.	: 70
Etüt. No.	: Etüt-7
Adı	: Metal parçaları
Buluntu Yeri	: 2 no'lu bölmede, iskeletin göğüs hizasında tespit edilmiştir.
Ölçüler	: -
Malzeme	: Bakır
Tanım	: İnce bakır çubuklardan oluşan parçaların bazıları halka şeklinde, bazıları ise örgülü durumdadır. Olasılıkla örme bir zırha veya kumaş üzerinde kaplama olarak kullanılmış elbise parçalarıdır. Parçalar halinde olduğundan, bir bütünlük teşkil etmemektedir.
Analoji	: Dimitrova 2015: 122, Cat. 83 (MÖ 4. yy'ın son çeyreği)
Tarihleme	: MÖ 4. yy

IV. Taş Buluntular:

Kat. No.	: 71
Env. No.	: 1-64/1996
Adı	: Alabastron
Buluntu Yeri	: 3 no'lu bölmede, iskeletin sol ayak hizasında tespit edilmiştir.
Ölçüler	: Boy: 16 cm Ağız Çap: 4.6 cm
Malzeme	: Kalsit
Tanım	: Yuvarlak ağızlı, geniş tabla ağız kenarlı, kısa silindirik boyunlu, aşağıya doğru genişleyen uzun oval gövdelidir. Ağızın altında iki küçük tutamak kulp vardır. İç ve dış yüzeyde ince çark izleri görülmektedir. Gövde üzerinde ve dipte erimeden dolayı oluşan açıklıklar vardır.
Analoji	: Cahill 2010: 560, No. 205 (MÖ 5. yy); Grammenos 2004: 255, 1 (MÖ 4. yy); Zoroğlu 1997: 400, Res. No: 17 (MÖ 4.-3. yy); Çirak/Kaya 2011: 230, Fig. 11a (MÖ 4. yy).
Tarihleme	: MÖ 4. yy

AMİSOS'DA SIRADIŞI BİR YERALTI OYGU ODA MEZAR

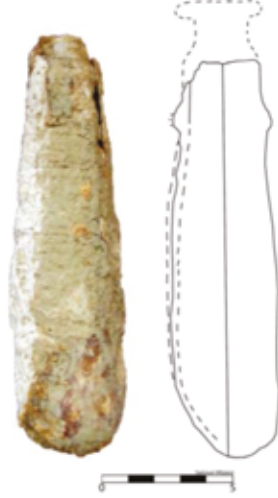
- Kat. No.** : 72
Etüt. No. : Etüt-8
Adı : Alabastron
Buluntu Yeri : 2 no'lu bölmede, iskeletin sağ ayakucu hizasında tespit edilmiştir.
Ölçüler : Boy: 16.9 cm Ağız Çap: 3.5 cm
Malzeme : Kalsin alabastron
Tanım : Yuvarlak ağızlı, geniş tabla ağız kenarlı, kısa silindirik boyunlu, aşağıya doğru düz inen, uzun oval gövdeli, yuvarlak diplidir. İç yüzeyde ince çark izleri görülmektedir. Alabastronun üzeri yoğun kireç tabakası ile kaplı olup, yarısı erimiş durumdadır.
Analoji : Grammenos 2004: 255, 1 (MÖ 4. yy); Çırak-Kaya 2011: 230, Fig. 11a (MÖ 4. yy). Başaran/Tavukçu 2007: 627, Fig. 8, No: 2 (MÖ 4. yy'ın ikinci yarısı).
Tarihleme : MÖ 4. yy

- Kat. No.** : 73
Etüt. No. : Etüt-9
Adı : Alabastron
Buluntu Yeri : 3 no'lu bölmede, iskeletin baş hizasında tespit edilmiştir.
Ölçüler : Boy: Kırık yerinden ağza kadar 13.2 cm Ağız Çap: 5.2 cm
Malzeme : Kalsit alabastron
Tanım : Yuvarlak ağızlı, geniş tabla ağız kenarlı, kısa silindirik boyunlu, aşağıya doğru genişleyen oval gövdelidir. Üzerinde yoğun kireç tabakası görülen alabastronun alt kısmı eksiktir.
Analoji : Grammenos 2004: 255, 1 (MÖ 4. yy); Çırak/Kaya 2011: 230, Fig. 11a (MÖ 4. yy).
Tarihleme : MÖ 4. yy

- Kat. No.** : 74
Etüt. No. : Etüt-10
Adı : Alabastron
Buluntu Yeri : 3 no'lu bölmede, iskeletin baş hizasında tespit edilmiştir.
Ölçüler : Kırık olan ağız kadar 14.9cm
Malzeme : Kalsit alabastron
Tanım : Ağız kısmı kırık olan alabastronun sadece gövde kısmı ele geçmiş olup, aşağıya doğru genişleyen oval gövdelidir. Ağız altında iki küçük tutamak kulp yer almaktadır. İç ve dış yüzeyde ince çark izleri görülmektedir. Üzerinde yoğun kireç tabakası görülmektedir.
Analoji : Çırak/Kaya 2011: 230, fig. 11a (MÖ 4. yy); Grammenos 2004: 255, 1 (MÖ 4. yy).
Tarihleme : MÖ 4. yy

- Kat. No.** : 75
Etüt. No. : Etüt-11
Adı : Alabastron
Buluntu Yeri : 3 no'lu bölmede, iskeletin sol ayak hizasında tespit edilmiştir.
Ölçüler : Boy: 14.6 cm Ağız Çap: 3.02 cm
Malzeme : Kalsit alabastron
Tanım : Yuvarlak ağızlı, geniş tabla ağız kenarlı, kısa silindirik boyunlu, aşağıya doğru genişleyen oval gövdelidir. Gövdenin boyna yakın iki noktasında hafif oval çıkıntılar vardır. Ağız altında iki küçük tutamak kulp yer almaktadır. Alt kısmı ile yarı kesiti erimiş durumdadır.
Analoji : Çırak/Kaya 2011: 230, Fig. 11a (MÖ 4. yy); Grammenos 2004: 255, 1 (MÖ 4. yy).
Tarihleme : MÖ 4. yy

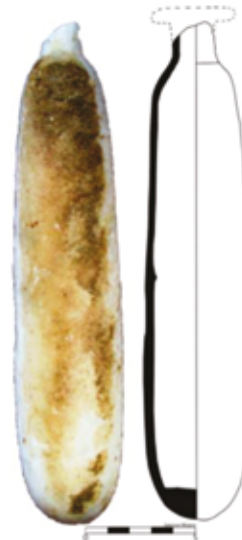

AMİSOS'DA SIRADIŞI BİR YERALTI OYGU ODA MEZAR

- Kat. No.** : 76
Etüt. No. : Etüt-12
Adı : Alabastron
Buluntu Yeri : 4 no'lu bölmede, iskeletin baş kısmı hizasında tespit edilmiştir.
Ölçüler : Boy: 19.5 cm Ağız Çap: 4.6 cm
Malzeme : Kalsit alabastron
Tanım : Yuvarlak ağızlı, geniş tabla ağız kenarlı, kısa silindirik boyunlu, aşağıya doğru genişleyip, dibe doğru daralan oval gövdeli, yuvarlak diplidir. Gövde ortasından iki parçalı olup, birleştirilmiştir. Yarı kesiti erimiş durumdadır. İç ve dış yüzeyde ince çark izleri görülmektedir.
Analoji : Çırak/Kaya 2011: 230, Fig. 11a (MÖ 4. yy); Grammenos 2004: 255, 1 (MÖ 4. yy); Başaran/Tavukçu 2007: 627, Fig. 8, No: 2 (MÖ 4. yy'nin ikinci yarısı).
Tarihleme : MÖ 4. yy

- Kat. No.** : 77
Etüt. No. : Etüt-13
Adı : Alabastron
Buluntu Yeri : 4 no'lu bölmede, iskeletin sol ayağının yan tarafında tespit edilmiştir.
Ölçüler : Kırık olan ağızdan dibe kadar 23.4 cm
Malzeme : Kalsit alabastron
Tanım : Ağız kısmı kırık olan alabastron, kısa silindirik boyunlu, aşağıya doğru hafifçe genişleyen, oval gövdeli, yuvarlak diplidir. Üzerinde yoğun kireç tabakası görülen alabastronun yarısı erimiş durumdadır.
Analoji : Çırak/Kaya 2011: 30, Fig. 11a (MÖ 4. yy); Grammenos 2004: 255, 1 (MÖ 4. yy).
Tarihleme : MÖ 4. yy

V-Ahşap Buluntular:

Kat. No.	: 78
Etüt. No.	: Etüt-14
Adı	: Ahşap parçası
Buluntu Yeri	: 2, 3, 4 no'lu bölmelerle, ana oda mezarın dışında yer alan her iki mezar boşluğunda yer yer tespit edilmiştir.
Ölçüler	: -
Malzeme	: Ahşap
Tanım	: Parça halinde çok az miktarda ele geçen ahşap kalıntısının iç dokusunun koyu kahve, dış dokusunun ise kızılımsı bir rengi vardır. Dış kabuklarının özelliğinden hareketle, olasılıkla pelit veya gürgen ağacı parçasıdır.
Analoji	: -
Tarihleme	: -

AMASRA ARKEOLOJİ MÜZESİ'NDEN YENİ YAZITLAR-I

NEW INSCRIPTIONS FROM AMASRA ARCHAEOLOGICAL MUSEUM-I

Hüseyin Sami ÖZTÜRK * - Bülent ÖZTÜRK **

Makale Bilgisi

Başvuru: 1 Şubat 2016
Hakem Değerlendirmesi: 2 Şubat 2016
Kabul: 22 Şubat 2016

Article Info

Received: February 1, 2016
Peer Review: February 2, 2016
Accepted: February 22, 2016

Anahtar Kelimeler: Karadeniz, Pontus, Bithynia, Bartın, Amastris, Amasra, Tios, Epigrafi, Yazıtlar, Şahıs Adları
Keywords: Black Sea, Pontus, Bithynia, Bartın, Amastris, Amasra, Tios, Epigraphy, Inscriptions, Anthroponyms

ÖZET

Amastris antik kentine ilişkin ilk epigrafik araştırmalar, buraya 19. yüzyılın son çeyreğinde ziyarette bulunan G. Perrot, J. H. Mordtmann, G. Hirschfeld, G. Doublet, E. Kalinka ve G. Mendel gibi biliminsanlarının yaptıkları yazıt kayıtlarını yayımlamalarıyla başlamıştır. Bundan sonrasında 1985 yılına kadar Th. Wiegand, A. Wilhelm, L. Robert, M. T. Yaman ve G. Jacopi'nin eserlerinde Amastris yazıtlarının yayımlandığını görüyoruz. Ch. Marek ilk olarak 1985'te Amasra Arkeoloji Müzesi'ndeki 41 yazıtı, Epigraphica Anatolica Dergisi'nde, müzenin ilk epigrafik corpus'u niteliğinde, hemen sonrasında ise 1993'te "Stadt, Ära und Territorium in Pontus-Bithynia und Nord-Galatia" isimli kitabının içinde "Katalog der Inschriften von Amastris" başlıklı bir bölümde Amastris kentinin 116 yazıttan oluşan ilk epigrafik corpus'unu yayımladı. Amastris yazıtlarına ilişkin bu çalışmaların yanı sıra, D. French, W. Ameling, W. Peek, E. Pfuhl & H. Möbius, R. Merkelbach & J. Stauber'in epigrafik kataloglarında kente ait bazı yazıtları yayımladıkları veya yeniden değerlendirdikleri görülür. Fakat son dönemlerde Amasra'dan ve çevre bölgeden Amasra Arkeoloji Müzesi'ne yeni yazıtlar kazandırılmış olup, bu süreç devam etmektedir.

Bithynia epigrafik çalışmaları kapsamında Amasra Arkeoloji Müzesi'ndeki yayımlanmış ve yeni Hellen ve Latince yazıtları bir corpus çatısı altında toplamak amacıyla bir proje başlatılmış; bu amaçla 2009 yılında Müze Müdürlüğü'nden alınan bir izinle Müze'deki yazıtlar kopyalanmış ve üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Envanter bilgilerinden öğrenildiği kadarıyla, tüm bu yazıtların Amasra, Bartın and Zonguldak civarından geldiği; Amastris, Tios/Tieion ve Herakleia Pontike antik kentlerine ve territorium'larına ait oldukları anlaşılmıştır. Müzede yapılan çalışmaların ilk sonucu niteliğindeki bu makalede ise daha önceden yayımlanmamış 7 Hellen yazıt tanıtılmaktadır.

* Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü/Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.
E-posta: hsoztrk@yahoo.com.tr

** Yrd. Doç. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, İstanbul,
E-posta: bul.ozturk@yahoo.com.tr

Müze kayıtlarına göre bu yazıtlardan altısı Amastris territorium 'undan, bir tanesi ise şüpheli olarak Tios/Teion antik kenti territorium 'undan getirilmiştir. Roma İmparatorluk Dönemi 'ne tarihlenen yazıtların isimleri ve çevirileri şu şekildedir:

1) Dothios ile Philopapos 'un Adağı: Dothios ve Philopapos adak vesilesiyle (sundular); 2) Glykon (?) için Bir Adak: ...207 yılı(nda); 3) İmparatorların Azatlısı Aurelius Khrysanthos 'un Eşi için Yaptırdığı Mezar Steli: İmparatorların azatlısı Aurelius Khrysanthos anısı sonsuz, son derece tatlı ve eşsever zevcesi filancaya anısı vesilesiyle (bu mezarı) yaptırdı; 4) Adı Bilinmeyen Bir Kadın ile Aurelius Aleksandros 'un Mezarları; A. [Şu kadar yıl] dü[zgün] bir yaşam sürmüş olan, [...]Jonnas 'ın kızı, [...]jar 'ın ise eşi olan filanca (burada yatıyor); B. ?5 yıl yaşayan, Ariston oğlu Aurelius Aleksandros (burada yatıyor). Sağlıcakla kalın!; 5) Khrysous, Eşi Zoe ile Oğulları Khrysippos 'un Mezar Steli: 253 yılının Dystros ayının 12. gününde. 65 yıl yaşayan Demosthas oğlu Khrysous ve 40 yıl yaşayan eşi Zoe ve 29 yıl yaşamın ardından daha önce ölen oğulları Khrysippos (burada yatıyor). Bu steli onların kızı (olan) ben Khrysemene dikirdim. Sağlıcakla kalın!; 6) Adı Bilinmeyen Bir Kişinin Mezar Steli: 179 yılının Dios ayının ... gününde ...; 7) Fragman: Hayırlı olsun!

ABSTRACT

The first epigraphical research into Amastris, started with the records of researchers G. Perrot, J. H. Mordtmann, G. Hirschfeld, G. Doublet, E. Kalinka and G. Mendel who travelled here at the last quarter of 19th century. The publication of the inscriptions from Amastris continued then with the works of Th. Wiegand, A. Wilhelm, L. Robert, M. T. Yaman, G. Jacopi up to 1985, when the first epigraphical corpus of Amasra Archaeological Museum including 41 inscriptions was formed by Ch. Marek in the journal of Epigraphica Anatolica. Ch. Marek also published the first epigraphical corpus of the ancient city of Amastris within his work Stadt, Ara und Territorium in Pontus-Bithynia und Nord-Galatia in 1993 under the title of "Katalog der Inschriften von Amastris" that contains 116 inscriptions. In addition to these some inscriptions of Amastris were added to and evaluated in the special epigraphical catalogues of D. French, W. Ameling, W. Peek, E. Pfuhl & H. Möbius, R. Merkelbach & J. Stauber, E. Laflı & E. Christof. But new inscriptions from Amasra and neighbouring regions still continue to be brought into Amasra Archaeological Museum.

As part of a project to compile all published and unpublished Greek and Latin inscriptions in the Amasra Archaeological Museum into a corpus, inscriptions were copied and worked on with the permission of the directorship of the Amasra Archaeological Museum in 2009. These inscriptions are all found from the vicinities of Amasra, Bartın and Zonguldak regions and belong to the the ancient cities of Amastris, Tios/Tieion and also Heraclea Pontica. In this article giving the first results of epigraphical work in the museum, seven previously unpublished Greek inscriptions are presented. According to the registry of the museum, six of them are from the territory of Amastris and one is sceptically from the ancient city of Tios/Tieion(?). The translation of the inscriptions dating to Roman Imperial Period are as follows:

1) Dedication of Dothios and Philopapos: Dothios and Philopapos (dedicated) this offering on behalf of their promise; 2) Dedication for Glycon(?): ... (in) the year of 207; 3) Gravestone of So-and-So, wife of emperors 'freedman Aurelius Chrysanthus: The Emperors 'freedman, Aurelius Chrysanthus, erected (this stele) to his beloved wife So-and-So loving her husband, whom he had in everlasting remembrance in memoriam; 4) Gravestone of an unidentified woman and Aurelius Alexander, son of Ariston: A. So-and-So, daughter of [...]Jonnas and wife of [...]jar who lived a moderate life so-and-so years (lies here); B. Aurelius Alexander, son of Ariston, (who) died at the age of ?5 (lies here). Farewell!; 5) Gravestone of Chrysous, his wife Zoe and their son Chrysippus: 12th (day) of the month Dystros of the year 253. Chrysous, son of Demosthas (died) at the age of 65 and his wife Zoe (died) at the age of 40 and their son Chrysippus died previously at the age of 29 (lie here). Their daughter Chrysemene erected this stele. Farewell!; 6) Grave stele of So-and-So: (on the so-and-so day) of the month Dios of the year 179; 7) Fragmentary: With good fortune!

Modern Amasra kenti, zengin epigrafik potansiyelinden ötürü daha 19. yüzyılda birçok Avrupalı seyyah ve bilim insanının uğrak yeri olmuş; kent içinden ve çevresinden bulunan yazıtlar bilim dünyasına çeşitli yayınlar ile kazandırılmıştır. Bu yayınların başında Küçükasya'ya gelerek burada çalışmalar yapan ünlü Fransız Arkeolog G. PERROT gelmektedir. Araştırmacı bir makalesinde antik Amastris'e ait bir yazıtı yayımlamıştır¹. Bu yayının üç yıl sonrasında 1887'de Alman Oryantalist J. H. MORDTMANN'ın, Bithynia Bölgesi'nden yayımladığı yazıtlar arasında Amastris'ten de bir yazıt olduğu dikkati çekmektedir². 1882 sonbaharında Paphlagonia Bölgesi'nde yaptığı yüzey araştırmaları kapsamında G. HIRSCHFELD, Amastris kentindeki yazıtları kopyalamış ve bunları 1888'de yayımlamıştır. Eser, Amastris'ten antik yazıtları sistematik olarak derleyen en erken tarihli yayın niteliğindedir³. G. DOUBLET, hemen ertesi yıl, Paphlagonia'dan yayımladığı yazıtlar arasında Amastris territorium'una ait üç yazıtı da yer vermiştir⁴.

19. yüzyılın sonlarında iki önemli yüzey araştırması kapsamında Amastris'in yazıtları kayda geçirilmiştir. Avusturyalı Klasik Filolog ve Epigrafist E. KALINKA, 1896'da Bithynia'da yaptığı yüzey araştırmaları sonucunda Amasra ve çevresinden kayda aldığı yazıtları 1933 yılındaki yayınında katalog halinde bizlere sunmaktadır⁵. KALINKA bu yayından önce ise Amastris'ten bir onurlandırma yazıtını tek bir makale halinde ele almaktadır⁶. Kent yazıtlarının kronolojik olarak ikinci önemli yayını Fransız Arkeolog ve Epigrafist G. MENDEL'e aittir: MENDEL, 1899 senesinde Safranbolu'dan Sapanca'ya kadar tüm Bithynia'yı katederek yaptığı yüzey araştırmaları kapsamında Bartın ve Amasra'ya gelmiş, görebildiği yazıtları kayıt altına almış; bunları hemen iki yıl sonra, Bithynia yazıtlarını ele aldığı bir makalesinde yayımlamıştır⁷. MENDEL ayrıca, Amastris'ten bir mezar stelini de İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki heykellerle ilgili katalogunun üçüncü cildine dâhil etmiştir⁸.

Bu yayınların yanı sıra, Th. WIEGAND bir çalışmada Amastris'ten bir yazıtı⁹; A. WILHELM ise, "Inchriften zweier Sonnenuhren aus Amastris und Samothrake" makalesinde Amastris'ten yazıtlara yer vermektedir¹⁰.

Amastris yazıtlarıyla ilgili araştırma yapan önemli bilimadamlarından birisi de Fransız Eskiçağ Tarihçisi ve Epigrafist L. ROBERT'dir. ROBERT 1932 yılı Kasım ayında, Batı Karadeniz'de ve Amasra'da yüzey araştırmaları yapmış ve 1937 yılında *Études Anatoliennes* adlı kitabında "9. Inscriptions d'Amastris" Bölümü'nde Amasra ve Bartın'dan yazıtları derlemiştir¹¹. L. ROBERT ayrıca, 1963 tarihli bir diğer çalışmada da Amastris'ten birkaç yazıt üzerindeki isimlerle ilgili değerlendirmeler yapmaktadır¹². Gene ROBERT, A Travers l'Asie Mineure adlı bir başka eserinde Amastris yazıtlarından da örnekler verdiği "Les Quarters d'Amastris" adlı bir bölüm kaleme almıştır¹³.

Kastamonulu folklor derlemecisi ve araştırmacı tarihçi M. T. YAMAN, Kastamonu Tarihi adlı eserinde Amastris territorium'unda tespit ettiği iki yazıtı yayımlamıştır¹⁴. G. JACOPI, 1936 senesinde yaptığı yüzey araştırmaları sonucunda Amastris'in iki yazıtını eserine dâhil etmiştir¹⁵. İngiliz Epigrafist D. FRENCH, Anadolu'daki Roma Dönemi miltaşlarını bir corpus altında toplamak amacıyla, Amastris kenti ve çevresinde de araştırmalar yapmış, burada yüzeyde görebildiği bir miltaşını kayıt altına almıştır¹⁶. L. JONNES tarafından 1994 yılında yayımlanan Herakleia Pontike kentinin yazıt katalogunda da Amastris'ten daha önce yayımlanmış bir onurlandırma yazıtına yer verilmektedir¹⁷.

Bu yayınların yanı sıra bazı özel katalog çalışmalarına da Amastris yazıtları dâhil edilmiştir. W. PEEK, mezar epigramlarına ayırdığı eserinde Amastris'ten üç mezar epigramına yer vermiştir¹⁸. W. PEEK ayrıca bir epigramı ayrı bir makale halinde ele alarak değerlendirmektedir¹⁹. E. PFUHL ile H. MÖBIUS, Doğu Hellen Dünyası'ndan ve Küçükasya'dan rölyefli mezar stellerini katalog halinde verdikleri eserlerine, Amastris kentinden daha önce yayımlanmış iki mezar stelini dâhil etmektedirler²⁰. Küçükasya'nın kuzey bölümündeki mezar epigramlarıyla ilgili bir katalog çalışması hazırlayan R. MERKELBACH ve J. STAUBER, bu bağlamda Amastris kentiyle ilişkili sekiz mezar epigramının metin ve bilgilerini, Almanca çevirileriyle birlikte vermektedir²¹.

¹ Perrot 1874: 8, no. 3.

² Mordtmann 1887: 182, no. 13.

³ Hirschfeld 1888: 874–880, no. 25–42.

⁴ Doublet 1889: 312, no. 20; 315–316, no. 25–26.

⁵ Kalinka 1933: 61–89, no. 8–54.

⁶ Kalinka 1898: 215–223.

⁷ Mendel 1901: 32–36, no. 177–184.

⁸ Mendel 1914: 155, no. 940.

⁹ Wiegand 1911: 300, no. 12.

¹⁰ Wilhelm 1917: 135–148.

¹¹ Robert 1937: 259–265, Planches IX–XVI.

¹² Robert 1963: 345–347.

¹³ Robert 1980: 151–159.

¹⁴ Yaman 1935: 53–54.

¹⁵ Jacopi 1937: no. 10, fig. 23: no. 11.

¹⁶ French 1988: no. 984 = French 2013: 33–34, no. 6.

¹⁷ Heraclea 72.

¹⁸ Peek 1955: 788; 1592; 1863.

¹⁹ Peek 1995: 363–364.

²⁰ Pfuhl / Möbius 1977: 166, no. 547; 276, no. 1112.

²¹ Merkelbach / Stauber 2001: 309–317.

Kentteki ve Amasra Arkeoloji Müzesi'ndeki yazıtlara ilişkin en son katalog çalışmalarını gerçekleştiren; Amasra ve civarında tarihi-coğrafya ve epigrafik araştırmalar da yapmış olan Alman Eskiçağ Tarihçisi ve Epigrafist Ch. MAREK'tir. Adı geçen biliminsanı ilk olarak 1984 senesine kadar Amasra Müzesi'nde kayda geçtiği kırk bir yazıtı Epigraphica Anatolica Dergisi'nde 1985 senesinde bir corpus altında toplamıştır²². Bu yayının ardından 1993 senesinde Marek; Stadt, Ära und Territorium in Pontus-Bithynia und Nord-Galatia adlı kitap çalışmasının bir bölümünde, buluntu yerlerine göre ayırdığı Amastris kentine ve territorium'una ait yazıtların bir corpus'unu hazırlamış ve 116 yazıtlı buluntuyu bu kapsamda yayımlamıştır²³.

Amasra hakkında en önemli monografik çalışmalardan birini hazırlayan Amasra kökenli S. EYİCE, eserinde birkaç yazıtın fotoğrafına yer vererek, yazıtların içeriğine kısmen değinmektedir²⁴. Kent üzerine bir diğer Türkçe monografik çalışma 1966 tarihinde N. SAKAOĞLU tarafından kaleme alınmıştır. Araştırmacı, kuruluşundan kendi dönemine kadar Amasra kentini anlattığı eserinde, Kuş Kayası Anıtı yazıtının ve ayrıca Amasra Arkeoloji Müzesi'ndeki dört yazıtın Türkçe çevirisini vermektedir²⁵. Bu yayınlara ek olarak H. KALKAN adlı bir diğer Türk müzeci-araştırmacı, Amasra'dan bir imparator onurlandırma yazıtı hakkında bir makale kaleme almıştır²⁶.

Amasra yazıtları son olarak E. LAFLI ile E. CHRISTOF tarafından hazırlanan Hadrianopolis kenti yazıt corpus'u kapsamında karşımıza çıkmaktadır. Eserin "8. Inschriften aus Amastris" Bölümü'nde Amasra Arkeoloji Müzesi'nden ve territorium'undan biri Bizans Dönemi damgası olmak üzere dokuz yazıt yayımlanmıştır²⁷.

Bithynia epigrafisi ve eskiçağ tarihi araştırmalarımız kapsamında, 2009 yılında Amasra Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü'nden alınan bir izinle, müzede yayımlanmış ve yayımlanmamış tüm yazıtların yeni bir corpus altında toplanması için Dr. Hüseyin Sami Öztürk tarafından bir proje başlatılmıştır²⁸. Bu kapsamda, Amasra başta olmak üzere Bartın ve Zonguldak illeri ve çevresinden getirilen ve Müze envanterine kayıtlı tüm yazıtlar, tarafımızdan yeniden kayıt altına alınmıştır. Yapılan bu ön çalışmaların ardından yayımlanmamış yeni birçok yazıt tespit edilmiştir. Bu çalışmaların sonucunun ilk bölümünü oluşturacak olan

bu makalede görüleceği üzere; ikisi adak, dördü mezar ve biri fragman olmak üzere yedi adet yeni Hellence yazıt tanıtılmaktadır. Müze envanterine göre, söz konusu yeni yazıtlardan altısı Amastris ve territorium'undan; diğeri ise, şüpheli olarak Tios/Tieion antik kentinden olup, hepsi Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenmektedir.

Resim 1: Dothios ile Philopapos'un Adası / *Dedication of Dothios and Philopapos*

1. DOTHIOS İLE PHILOPAPOS'UN ADAĞI

Mermerden, dikdörtgen formlu bir adak stelinin alt kısmı ile figürlere ait ayak kabartmalarından oluşan bir yazıt fragmanı. Kabartma alanı içinde sağ profilden betimlenmiş, ayaklardan bir tanesinin geride ve topuğunun çok hafif zeminden kopmuş olmasından dolayı kısmi bir hareket halinde sola yönelmiş giyimli ve elbisesi ayak bileklerine kadar inen bir figür bulunmaktadır. Söz konusu bu figürün arkasında ise ne olduğu tam anlaşılamayan, köşelerde adeta sütunu andıran bir betim yer almaktadır²⁹.

Buluntu Yeri : Amasra. 2009 yılında Amasra Arkeoloji Müzesi'ne kazandırılan eser, şimdi Müze deposunda yer almaktadır (Müze Env. No.: Et. No. 693).

Ölçüler : Y: –; G: –; D: –; HY: –.

Kayıt : H. S. ÖZTÜRK; Foto: H. S. ÖZTÜRK; Kalıp: –.

Tarih : MS 2.–3. yy.

Δοθιος καὶ Φιλόπα-

2 πος εὐχῆς χάριτι.

Çeviri : Dothios ve Philopapos adak vesilesiyle (sundular).

1 Δοθιος yeni bir şahıs adı olup; epikhorik kökenli olabilir. Bilinen –θιος bitimli diğer isimler ışığında, burada Δο ile θιος kelimelerinin birleşiminden bir isim türetilmiş düşünülebilir; –θιος bitimli diğer şahıs isimleri için bk. Hansen 1957: 233, s.v. “–θιος”. Δοθιος ismiyle benzer

²² Marek 1985: 133–156.

²³ Marek 1993b: 157–187.

²⁴ Eyice 1965: 6, 62–63, 67–68; Resim 10 ve 13.

²⁵ Sakaoğlu 1966: 226, 250–251.

²⁶ Kalkan 1991: 97–98.

²⁷ Laflı/Christof 2012: 113–119.

²⁸ Müze'de tarafımdan başlatılan bu çalışmaya izin veren Müze Müdür Vekili Arkeolog Sayın Yeşim OZAN ile Müze'deki çalışmalar sırasında yardımlarını gördüğüm Arkeolog Sayın Veli Öztürk'e teşekkür ederim.

²⁹ 1, 4, 5 ve 6 numaralı yazıtların ikonografik değerlendirmesini yaptığı için MSGSÜ Arkeoloji Bölümü Araştırma Görevlisi doktora öğrencisi Bünyat Burak Aykanat'a teşekkür ederiz.

şekilde Moesia Inferior Bölgesi'ndeki Karadeniz kıyı kenti Tomis'ten (Köstence-Romanya) Δωτιος şeklinde bir şahıs ismi genitivus halinde (Δωτιου) bir adak yazıtında belgelenmektedir, bk. IScM II 83; isim hk. ayrıca bk. Dana 2014: 162, s.v. “Δωτιου”. Hellence Zeus'un genitivus hali olan Δίος'un bazı Yeni Frigçe yazıtlarda Τιος haline dönüştüğü açık bir şekilde görülmektedir, yazıtlar için bk. MAMA VII 312-314. 316. 318. 406. 454. 495; Drew-Bear/Lubotsky/Üyümez 2008: 109, no. 1; 111, no. 2; Woudheizen 2008–2009: 208, NPhr-33; 209; NPhr-76; konu hk. detaylı bilgi için bk. Lubotsky 2004: 229 v.d. Buradan yola çıkarak benzer şekilde, isim içindeki –θιος kökü, Δίος kelimesinden dönüşmüş olabilir ve bu da ismin Zeus ile bağlantısı olabileceğini düşündürür³⁰. Antik yazıtında –δ'den –θ'ye dönüşüm örnekleri de bilinmektedir, bk. Gignac 1976: 197.

1 v.d. Φιλόπαπος: Bu ada, Amastris'te ilk kez rastlanmaktadır. Söz konusu şahıs adı aynı şekliyle Lykaonia Bölgesi'ndeki Laodikeia Katakekaumene yerleşiminden belgelenir, bk. MAMA I 267; yaygın olarak kullanılan Φιλόπαπος formu ise Amastris'e en yakın olarak Paphlagonia Bölgesi'ndeki Kaisareia/Hadrianopolis kentinden belgelenmektedir, bk. Marek 1993c: 209, no. 87–88). Φιλόπαπος ismi için bk. Pape/Benseler 1884: 1628; Küçükasya'daki kullanımları için ayrıca bk. LGPN VA; VB s.v. “Φιλόπαπος”.

2 εὐχῆς χάριν ifadesinden ötürü adak sahiplerinin iyileştikleri ya da buna benzer bir dileklerinin yerine getirildiği anlaşılmaktadır. Bu ifade Amastris antik kentindeki başka yazıtlardan da bilinmektedir, bk. Marek 1985: 136, no. 11; Marek 1993b: 166, no. 32; 182, no. 99.

Yazıtın hangi tanrıya adandığını, yazıtta herhangi bir tanrı adının geçmemesi ve olasılıkla tanrı betiminin yer aldığı adağın üst yarısının kırık olmasından dolayı bilemiyoruz. Adak sahipleri Dothios ve Philopapos, yazıtta baba adlarının geçmemesinden ötürü, köle olmalıdırlar.

2. GLYKON (?) İÇİN BİR ADAK

Mermerden, dikdörtgen formlu adak steli parçasıdır. Stelin orijinal kenarına ait sadece sağ tarafından bir kısım korunagelmıştır. Stelin üzerinde kabartma olarak kıvrılmış bir yılan betimi yer alır. Kırık olan yazıtın bulunduğu üst kısım kabartma zemininden keskin bir profille yükseltilmiştir.

³⁰ Küçükasya'daki yerel isimler konusunda uzman Prof. Dr. Thomas CORSTEN da bu adın epikhorik olduğunu düşünmektedir. Bu isim konusunda bizimle fikrini paylaşan Prof. CORSTEN'a ayrıca teşekkür ederiz.

Buluntu Yeri : Amasra. Bağış yoluyla Amasra Arkeoloji Müzesi'ne kazandırılan adak steli (?), şimdi Müze deposunda yer almaktadır (Müze Env. No.: 171 4.3 A 70).

Ölçüler : Y: 46 cm; G: 29 cm; D: 14 cm; HY: –.

Kayıt : H. S. ÖZTÜRK; Foto: H. S. ÖZTÜRK; Kalıp: –.

Tarih : MS 136/137 (Lucullus Era'sına göre)

[— — —]

[ἐν τῷ?]

2 ζῶς ἔται.

Çeviri : ...207 yılı(nda).

2 Yazıtta 207 olarak geçen tarih Amastris'te kullanılan Lucullus era'sına göre, MS 136/137 yılına denk düşmektedir. Kentin era'sı için bk. Marek 1985: 144–152; Marek 1993a: 37, 129; Leschhorn 1993: 162–168; McLean 2002: 176.

Resim 2: Glykon için Bir Adak / *Dedication for Glykon?*

Adak stelinin üzerinde yer alan yılan betimi, bölgede MS 2. yüzyılda tapınım gören Sahte Peygamber Aleksandros'un yarattığı Yılan Tanrısı Glykon'a ait olabilir. Glykon betimlerine, İmparator Antoninus Pius Dönemi'nden itibaren Abonouteikhos, Tios, Nikomedeia gibi Pontus et Bithynia Eyaleti kentlerinin yanı sıra, Tomis ve Markianopolis gibi Thrakia ve Moesia kentlerinin sikkelerinde rastlanmaktadır. Bunların yanı sıra Tomis ve Amastris'te mermerden

Glykon heykelleri; Atina ve Amastris'te (Bartın-Ulus) ise bronzdan Glykon heykelcikleri bulunmuştur³¹.

Glykon kültürünün kentteki varlığına ilişkin en önemli belgemiz, Roma Dönemi ünlü hiciv yazarı Samosatlı Lucianus'un (MS ca. 120–190) kültü ve rahibini ele aldığı "Düzmece Yalvaç" eserinde anlattıklarıdır³². Abonoteikhoslu Aleksandros; kıvrak zekâsının, kurnazlığının, engin tıp ve hayat bilgilerinin yanına güzel ve etkili konuşma yeteneğini de ekleyerek önce yaşadığı kent olan Abonouteikhos (sonradan Ionopolis), daha sonra ise ziyaret ettiği komşu köy ve kentlerde yaşayanları Sağlık Tanrısı Asklepios'un bir yılan olarak yeniden dirileceğine inandırmıştır. O, türlü hilelerle mucizevi bir şekilde büründürerek insanları bu sözüm ona yeniden dirilişin sanki gözleri önünde gerçekleştiğine inandırmış, böylece Sahte Hekim ve İnsan Yüzlü Yılan Tanrı Glykon'u, "Yeni Asklepios" sıfatıyla yaratmıştır. Hemen ardından tanrı adına bir kült merkezinin oluşturulmasını sağlamış ve bunlarla da sınırlı kalmayarak kendisini de kültün peygamberi olarak ilan etmiştir. Kült, kısa zamanda Karadeniz Bölgesi'nden Küçükasya'ya, buradan da hemen hemen tüm Roma İmparatorluğu topraklarına yayılmıştır. Hem bu eserde anlatılanlar hem yukarıdaki bahsettiğimiz Amastris'te bulunmuş ve bugün Amasra Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen, başı yerinde olmayan bir Glykon heykeli ile Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesi'ndeki Bartın'ın Ulus İlçesi'nden bulunmuş Glykon heykelciği, Amastris ve çevresinde Glykon kültürünün varlığını doğrular niteliktedir.

Resim 3: İmparatorların Azatlısı Aurelius Khrysanthos'un Eşinin Mezar Steli / Grave Stele of the Wife of Emperors' Freedman Aurelius Chrysanthus

³¹ Sözü edilen buluntulara ilişkin olarak detaylı bilgi için bk. Robert 1980: 393–421; Robert 1981: 513–535; Karasalihoğlu 2011: 79–102; 142–168; 236–288; Öztürk 2010: 46; Öztürk 2012: 318, Resim 25.

³² Lucian. *Alex.*; kültle ilgili detaylı bilgi için ayrıca bk. Karasalihoğlu 2011.

3. İMPARATORLARIN AZATLISI AURELIUS KHRYSANTOS'UN EŞİ İÇİN YAPTIRDIĞI MEZAR STELİ

Mermerden, dikdörtgen formlu, altı profilli, üstü kırık bir stel.

Buluntu Yeri : Zonguldak İli Filyos (=Tios) Beldesi(?). Yazıt şimdi, Amasra Arkeoloji Müzesi deposunda yer almaktadır (Müze Env. No.: 668 3.1 A 87).

Ölçüler: Y: 37 cm; G: 26 cm; D: 6 cm; HY: –.

Kayıt : H. S. ÖZTÜRK; Foto: H. S. ÖZTÜRK; Kalıp: –.

Tarih : MS 161–209

[ ]-ΑΣ[ ]
 2 [ca. 6–7].Α ἀείμνηστ[ω]
 [ca. 5 τ]ῆ φιλάνορω γ[λ]-
 4 [ουκ]τάτη συμβίω Αὐρ(ήλιος)
 Χρύσανθος, Σεββ(αστῶν) ἀπ[ε]-
 6 λούθερος, μνίας χάρειν.

Çeviri : İmparatorların azatlısı Aurelius Khrysanthos anısı sonsuz, son derece tatlı ve eşsever zevcesi filancaya anısı vesilesiyle (bu mezarı) yaptırdı.

4 v.d. Αὐρήλιος Χρύσανθος vatandaşlık hakkını Aurelius gens adından ötürü, İmparator Marcus Aurelius'tan ya da İmparator Caracalla'dan almış olabilir. Amastris'ten ilk kez belgelenen bu isim Bithynia Bölgesi'ndeki Klaudiopolis kentinden bilinmektedir (IKlaudiupolis 26).

5 v.d. Σεββ(αστῶν) ἀπελεύθερος: "İki İmparator"un ortak yönetiminin azatlısı olduğu anlaşılan Khrysanthos, taşıdığı Aurelius gens adından ve yazı karakterinden dolayı Marcus Aurelius – Lucius Verus (MS 161–169); Marcus Aurelius – Commodus (MS 177–180); Septimius Severus – Caracalla (MS 197–209) imparator ikililerinden birisinin azatlısı olmalıdır. Küçükasya'dan ikili imparator dönemi azatlılarından örnekler için bk. Ephesos/Ionia (IEph III 651; IEph VI 2222c; 2223A; 2517). İnsuyu/Galatia (MAMA VII 524). Andriake/Lykia (Ormerod/Robinson 1914: 28, no. 37). Konu hk. detaylı bilgi için ayrıca bk. Weaver 1972: 58–60.

6 μνίας = μνείας. –ει'in –ι'ya dönüşmesi için bk. Gignac 1976: 189.

4. ADI BİLİNMEYEN BİR KADIN İLE AURELIUS ALEKSANDROS'UN MEZARLARI

Dikdörtgen, mermerden; sağ, sol ve alttan kırık stel veya lahit teknesinin bir yüzüne ait fragman. Sol tarafta quadriga üzerinde Nike figürü, quadriga'nın sağında palmye dalı ile çelenk ve dalın altında başı ve ayakları kırıktan dolayı görülemeyen bir boğa betimi bulunmaktadır. Sağ bölümde başı örten bir kıyafet içinde oturan bir kadın figürü, kadının solunda ise küçük bir şekilde temsil edilen bir hizmetçi figürü yer almaktadır. Mezar stellerinde sıklıkla işlenen ölü yemeği sahnesinin (symposium) gereği olarak, oturan kadın figürünün hemen karşısında kline üzerine uzanmış bir erkek figürü; kline'nin önünde de sehpa ve üzerinde yiyecekler bulunuyor olmalıdır. Söz konusu fragmanın birden çok kullanım gördüğü, dolayısıyla quadriga süren Nike figürlü sahnenin, oturan kadın figürü ile hizmetçisinin yer aldığı olası ölü yemeği sahnesiyle bir ilişkisi olmadığı düşünülmektedir.

Buluntu Yeri : Bartın İli'nin Merkez İlçesi Arıt Beldesi'nden 04.10.1993 tarihinde Amasra Arkeoloji Müzesi'ne getirilmiş. Şimdi Müze bahçesinde sergilenmektedir (Müze Env. No.: 828 1.2 A.95).

Ölçüler : Y: 76 cm; G: 97 cm; D: 12 cm; HY: 1.2–6.1 cm.

Kayıt : H. S. ÖZTÜRK – B. ÖZTÜRK; Foto: B. ÖZTÜRK;
Kalıp : –.

Tarih : MS 1. yüzyıl (A); MS 212'den sonra (B)

A	B
] ónνα γυνά δέ</td <td>Αὐρ(ήλιος) Ἀλέξανδρος</td>	Αὐρ(ήλιος) Ἀλέξανδρος
2]αρος ζήσασα κο- [σμίως ἔτη/ἔτῶν?]	2 Ἀρίστονος ἐτ<ῶ>ν ε[.(?) χα]- ἴρε.

B2 ETON lapis.

Çeviri :

A: [Şu kadar yıl] dü[zgün] bir yaşam sürmüş olan, [...] -onnas'ın kızı, [...]ar'ın ise eşi olan filanca (burada yatıyor).

B: 75 yıl yaşayan, Ariston oğlu Aurelius Aleksandros (burada yatıyor). Sağlıcakla kalın!

A

1 Yazıtta görülen γυνά δέ kalıbı, öncesindeki

Resim 4: Adı Bilinmeyen Bir Kadın ile Aurelius Aleksandros'un Mezarı / Gravestone of An Unidentified Woman and Aurelius Alexander

kelimenin baba adı olmasını gerektirir. Dolayısıyla -ónva ile biten isim, kadının Dor genetivus'u ile biten baba adı olmalıdır. Örneğin Rodos Adası'ndaki Lindos yerleşiminden Δαμόννας erkek adı bilinmektedir (Lindos II 51; krş. LGPN I s.v. “Δαμόννας”).

1 γυνά = γυνή. Dor lehçesinde –η harfi yerine –α'nın kullanımı için bk. Fisk 1830: 225. Bu iki harfin değişimine ilişkin örnekler için bk. Gignac 1976: 189.

2 –αρος: Yazıtın başlangıç tarafının kırık olmasından ötürü, mezar sahibi kadının kocasının isminin genetivus bitimine ait son dört harf –αρος günümüze ulaşabilmiştir. Bu nedenden dolayı, mezar sahibinin kocasının ismi tespit edilememektedir.

B

2 ἐτῶν = ἐτῶν. –ω'nın –ο'ya dönüşmesi için bk. Gignac 1976: 276.

A ve B yazıtları dönem olarak birbirinden farklıdır. Nike'nin yer aldığı sol üst köşe hem ikonografik hem yazıt bakımından MS 1. yüzyıla aittir. Buradaki Nike ikonografisi, ilk mezar sahibinin bir zaferle ilişkili olduğunu vurgulamaktadır. Sağ alt köşedeki yazıt ise Aurelius adından ötürü MS 212'den sonraya tarihlenmelidir. Söz konusu yazıt taşıyıcısı olasılıkla ilk önce bir lahit teknesine ait iken, daha sonra teknedeki koparılan bir mezar steli şekline sokularak kullanım görmüş olmalıdır. Bu nedenle A ve B yazıtlarında yer alan kişiler birbirinden farklıdır. İkonografik açıdan, figürlerin giysi kıvrımlarının abartılı bir biçimde stilize verilerek gerçekçiliğini yitirmiş olması ve vücut oranları (aşırı küçük el vb.) nedeniyle MS 2. yüzyılın etkisini yansıtmaktadır. Sadece ikonografik açıdan değil; aynı zamanda sağ alt köşedeki 3 satırlık yazıtın, üstteki yazıtla karakter ve ölçü bakımından farklı olduğu; sonradan kazındığı anlaşılır.

5. KHRYSOUS, EŞİ ZOE İLE OĞULLARI KHRYSIPOSS'UN MEZAR STELİ

Resim 5: Khrysous, eşi Zoe ile Oğulları Khrysippos'un Mezar Steli
/ Grave stele of Chrysous, His Wife Zoe and Their Son Chrysippos

Mermerden mezar steli. Üçgen alınlıklı ve köşelerde akroter, alınlığın ortasında tympanum yer almaktadır. Alınlığın altında çerçeve içinde bir ölü yemeği sahnesi ve bu sahnenin alt ve üst kısmında yazıt mevcuttur. Ölü yemeği sahnesinde üstte yatar pozisyonda baba ve oğul, altta ise ayakta köleler betimlenmektedir. Burada hizmetçi figürü ile yatan erkek figürünün saçları Antoninuslar Dönemi saç stilini anımsatmaktadır. Buradaki saç stilleri yazıtta verilen era ile örtüşmektedir.

Buluntu Yeri : Bartın İli'nin Merkez İlçesi Arıt Beldesi Esbey Köyü'nden 18.12.1992 tarihinde satın alma yoluyla Amasra Arkeoloji Müzesi'ne getirilmiştir. Şimdi Müze bahçesinde sergilenmektedir (Müze Env. No.: 800 9.1 A.92).

Ölçüler : Y: 1.22 m; G: 71 cm; D: 9 cm; HY: 2.9–3.4 cm.
Kayıt : H. S. ÖZTÜRK; Foto: B. ÖZTÜRK; Kalıp: –.
Tarih : MS 182/183 (Lucullus Era'sına göre)

Ἔτους γνς' μηνὸς Δύστρου ιβ'·
2 Χρυσσοῦς Δημοσθαῖ ἐτῶν ξε'
καὶ γυνὴ αὐτοῦ Ζόη ἐτῶν μ'
4 καὶ Χρύσιππος, υἱὸς αὐτ[ῶν],
προτελευτήσας ἐτῶν κθ'·
6 ἀνέστησα τὴν στήλην Χρυσσε-
μένη, ἡ θυγάτηρ αὐτῶν· χαῖρε.

Çeviri : 253 yılının Dystros ayının 12. gününde. 65 yıl yaşayan Demosthas oğlu Khrysous ve 40 yıl yaşayan eşi Zoe ve 29 yıl yaşamın ardından daha önce ölen oğulları Khrysippos (burada yatıyor). Bu steli onların kızı (olan) ben Khrysemene diktirdim. Sağlıcakla kalın!

1 Yazıtta 253 olarak geçen tarih Amastris'te kullanılan Lucullus era'sına göre, MS 182/183 yıllarına denk düşmektedir. Kentin era'sı için bk. yk. Yazıt no. 2.

1 Küçükasya'da sık kullanılan Makedon ayı Δύστρος'un kullanımı için bk. McLean 2002: 170. Amastris'te Δύστρος ayının geçtiği yazıtlar için bk. Marek 1993b: 176, no. 74; 179, no. 90.

2 Δημοσθαῖς adı Küçükasya'da sadece Phrygia'nın kuzeyinde Aizanoi kenti civarından belgelenmektedir (MAMA IX 177; MAMA X 35). Aynı kentten -ας ile biten diğer Hellence şahıs isimleri için bk. MAMA IX 182, 184, 185.

3 Ζόη = Ζώη. -ω'nın -ο'ya dönüşmesi için bk. Gignac 1976: 276.

6 Χρυσσεμένη adı ilk kez belgelenmektedir.

6. ADI BİLİNMEYEN BİR KİŞİNİN MEZAR STELİ

Mermerden, sağ alt köşeden sol kenar ortasına doğru diagonal bir biçimde kırık mezar steli. Üçgen alınlıklı, tepe ve köşelerde akroter, tympanum'un merkezinde kalkan ve ortasında rozet betimi yer almaktadır. Alınlığın altında çerçeve içinde bir symposium sahnesi mevcuttur. Symposium sahnesinde sağda ve sola doğru yüksek arkalı kline'de uzanır pozisyonda himation'lu bir erkek sol elinde bir kadeh tutmaktadır; önünde, üzerinde yiyecekler bulunan bir masa betimlenmektedir; sol tarafta ise khiton ve himation giyimli bir kadın oturur pozisyonadadır. Sağ köşede ise köle olabileceğini düşündüğümüz bir erkek figürü bulunmaktadır. Erkek figürünün saç stili Traianus Dönemi saç modeli olup; yazıttaki era ile örtüşmektedir.

Resim 6: Adı Bilinmeyen Bir Kişinin Mezar Steli / Grave Stele of An Unidentified Person

Buluntu Yeri : Amasra'daki antik kentin akropolis'i olan şimdiki Nal Tepesi'de bulunmuştur. Stel, 17.06.1961 yılında Amasra Arkeoloji Müzesi'ne getirilmiş ve şimdi Müze deposunda bulunmaktadır (Müze Env. No.: 7-4.3 A 61).

Ölçüler : Y: 36 cm; G: 32 cm; D: 6 cm; HY: 1-1.5 cm.

Kayıt : H. S. ÖZTÜRK; Foto: H. S. ÖZTÜRK; Kalıp: -.

Tarih : MS 108/109 (Lucullus era'sına göre)

Ἔτους θορ' μηνὸς Δίου [ca. 1-2]

[— — — — —]

Çeviri : 179 yılının Dios ayının ... gününde [— — —]

1 Yazıtta 179 olarak geçen tarih Amastris'te kullanılan Lucullus era'sına göre, MS 108/109 yıllarına denk düşmektedir. Kentin era'sı için bk. yk. yazıt no. 2. Bölgede birçok yerel takvim kullanılmaktadır. Sık kullanılan ay adlarından biri de Makedonia ayı Δίος'tur. Bu ay için bk. Leschhorn 1993: 166; McLean 2002: 167.

7. FRAGMAN

Mermerden, silindir bir sütun parçası.

Buluntu Yeri : Amasra. Nereden geldiği bilinmiyor. Şimdi Amasra Arkeoloji Müzesi deposunda yer almaktadır (Müze Env. No.: 206 7.17 A65).

Ölçüler : Y: 17 cm; G: 36 cm; D: 17 cm; HY: 4.7-5.2 cm.

Kayıt : H. S. ÖZTÜRK; Foto: H. S. ÖZTÜRK; Kalıp : -.

Tarih : MS 1.-2. yy.

Ἀγαθῆι τύ[χηι].

[— — —]

Çeviri : Hayırlı olsun! [— — —]

Yazıt taşıyıcısı oldukça kaliteli bir mermerden yapılmıştır ve üzerindeki yazının da karakteri çok düzgündür. Yazıtın başlama formu ve kalitesi bunun bize ya bir onur ya da bir adak yazıtı olabileceğini düşündürmektedir. Amastris'te ἀγαθῆι τύχηι ifadesi ile başlayan yazıtlar için bk. Marek 1993b: 160, no. 7; 161, no. 10; 165, no. 25; 166, no. 30; 186, no. 113.

Resim 7: Fragman / Fragment

KAYNAKÇA

- DANA, D. 2014.
Onomasticon Thracicum: Répertoire des noms indigènes de Thrace Macédoine orientale, Mésies, Dacie et Bithynie. Athènes.
- DOUBLET, G. 1889.
“Inscriptions de Paphlagonie”, Bulletin de Correspondance Hellénique 13: 293–319.
- DREW–BEAR, Th./LUBOTSKY, A./ÜYÜMEZ, M. 2008
“Three New Phrygian Inscriptions”, Kadmos 47: 109–116.
- EYİCE, S. 1965.
Küçük Amasra Tarihi ve Eski Eserleri Kılavuzu. Ankara.
- FISK, B.F. 1830.
A Grammar of the Greek Language. Boston.
- FRENCH, D.H. 1988.
Roman Roads and Milestones of Asia Minor, Fasc. 2: An Interim Catalogue of Milestones. 1–2. Ankara.
- FRENCH, D.H. 2013.
Roman Roads & Milestones of Asia Minor, Vol. 3: Milestones, Fasc. 3.4: Pontus et Bithynia (With Northern Galatia). Ankara.
- GIGNAC, F. 1976.
A Grammar of the Greek Papyri of the Roman and Byzantine Periods, Vol I: Phonology. Milano.
- HANSEN, B. 1957.
Rückläufiges Wörterbuch der griechischen Eigennamen. Berlin.
- HIRSCHFELD, G. 1888.
“Inschriften aus dem Norden Kleinasiens, besonders aus Bithynien und Paphlagonien”, Sitzungsberichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Philosophisch Historische Klasse 22: 863–892.
- IEph III.
Die Inschriften von Ephesos, Teil III: 600–1000 [Repertorium] (Hrsgg. H. Engelmann/D. Knibbe/R. Merkelbach). Bonn 1980.
- IEph VI.
Die Inschriften von Ephesos, Teil VI: 2001–2958 [Repertorium] (Hrsgg. R. Merkelbach/J. Nollé). Bonn 1980.
- IHeraclea.
The Inscriptions of Heracla Pontica (Ed. L. Jonnes), With a prosopographia Heracleotica by W. Ameling. Bonn 1994.
- IKlaudiupolis.
Die Inschriften von Klaudiu Polis (Hrsg. F. Becker-Bertau). Bonn 1986.
- IScM II.
Inscriptiones Daciae et Scythiae Minoris antiquae. Series altera: Inscriptiones Scythiae Minoris graecae et latinae. Vol. II: Tomis et territorium (Ed. I. Stoian). Bucharest 1987.
- JACOPI, G. 1937.
Esplorazioni e studi in Paflagonia e Cappadocia: Relazione sulla seconda campagna esplorativa Agosto - Ottobre 1936 – XIV. Roma.
- KALINKA, E. 1898.
“Weibgeschenk und Ehrenbasis des Sex: Vibius Gallus”, Festschrift für Otto Benndorf zu seinem 60. Geburtstage. Gewidmet von Schülern, Freunden und Fachgenossen (Ed. A. Hölder). Wien: 215–223.
- KALINKA, E. 1933.
“Aus Bithynien und Umgegend”, Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts in Wien 28 Beiblatt: 45–112.
- KALKAN, H. 1991.
“Eine Inschrift aus Amasra (Amastris): Statuenstiftung des Gaius zu Ehren des Antoninus Pius”, Epigraphica Anatolica 18: 97–98.
- KARASALIHOĞLU, M. 2011.
Antikçağdan Bugüne Glykon Kültü (Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir.
- LAFLI, E./CHRISTOF, E. 2012.
Hadrianopolis, I: Inschriften aus Paphlagonia. Oxford.

LESCHHORN, W. 1993.

Antike Ären: Zeitrechnung, Politik und Geschichte im Schwarzmeerraum und in Kleinasien nordlich des Tauros. Stuttgart.

LGPN I.

A Lexicon of Greek Personal Names, Vol. I: The Aegean Islands, Cyprus, Cyrenaica (Eds. P.M. Fraser/E. Matthews). Oxford 1987.

LGPN VA.

A Lexicon of Greek Personal Names, Vol. VA: Coastal Asia Minor: Pontos to Ionia (Ed. T. Corsten). Oxford 2010.

LGPN VB.

A Lexicon of Greek Personal Names (Eds. P.M. Fraser/E. Matthews), Vol. VB: *Coastal Asia Minor: Caria to Cilicia* (Eds. J.-S. Balzat/R.W.V. Catling/É. Chiricat/F. Marchand). Oxford 2013.

Lindos II.

Lindos: Fouilles et recherches, 1902–1914. Fouilles de l'acropole, 1902–1914, Vol. II: Inscriptions (Eds. C. Blinkenberg/K.F. Kinch). Copenhagen/Berlin.

LUBOTSKY, A. 2004.

“The Phrygian Zeus and the problem of ‘Lautverschiebung’”, *Historische Sprachforschung* 117/2: 229–237.

Lucian, Alex. (Lukianos, Aleksandros).

Lucian IV: *Alexander The False Prophet* (ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Η ΨΕΥΔΟΜΑΝΤΙΣ), with an English translation by A.M. Harmon (The Loeb Classical Library). London/New York 1925: 173–253.

MAMA I.

Monumenta Asiae Minoris Antiqua, I (Ed. W. M. Calder). Manchester 1928.

MAMA VII.

Monumenta Asiae Minoris Antiqua, VII: Monuments from Eastern Phrygia (Ed. W. M. Calder). Manchester 1956.

MAMA IX.

Monumenta Asiae Minoris Antiqua, IX: Monuments from the Aezanitis (Eds. C.W.M. Cox/A. Cameron/J. Cullen/B. Levick/St. Mitchell/J. Potter/M. Waelkens/D. Nash). Manchester 1988.

MAMA X.

Monumenta Asiae Minoris Antiqua, X: Monuments from the Upper Tembris Valley, Cotiaenum, Cadi, Synaus, Ancyra, and Tiberiopolis recorded by C. W. M. Cox, A. Cameron, and J. Cullen (Eds. B. Levick/St. Mitchell/J. Potter/M. Waelkens). London 1993.

MAREK, Ch. 1985.

“Katalog der Inschriften im Museum von Amasra: Mit Anhang. Die Inschriften von Amastris und die angebliche Pompeianische Ära der Stadt”, *Epigraphica Anatolica* 6: 133–156.

MAREK, Ch. 1993a.

Stadt, Ära und Territorium in Pontus-Bithynia und Nord-Galatia. Tübingen.

MAREK, Ch. 1993b.

“Katalog der Inschriften von Amastris”, *Stadt, Ära und Territorium in Pontus-Bithynia und Nord-Galatia* (Hrsg. Ch. Marek). Tübingen: 157–187.

MAREK, Ch. 1993c.

“Katalog der Inschriften von Kaisareia/Hadrianopolis”, *Stadt, Ära und Territorium in Pontus-Bithynia und Nord-Galatia* (Hrsg. Ch. Marek). Tübingen: 187–210.

McLEAN, B.H. 2002.

An Introduction to Greek Epigraphy of the Hellenistic and Roman Periods from Alexander the Great Down to the Reign of Constantine (323 B.C.- A.D. 337). Ann Arbor.

MENDEL, G. 1901.

“Inscriptions de Bithynia”, *Bulletin de Correspondance Hellénique* 25: 1–92.

MENDEL, G. 1914.

Catalogue des Sculptures Grecques, Romanines et Byzantines III. Constantinople.

MERKELBACH, R./STAUBER, J. 2001.

Steinepigramme aus dem Griechischen Osten, 2: Die Nordküste Kleinasiens (Marmarameer und Pontos). München/Leipzig.

MORDTMANN, J.H. 1887.

“Inscriptions de Bithynia”, *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung* 12: 168–183.

- ORMEROD, H.A./ROBINSON, E.S.G. 1914.
“Inscriptions from Lycia”, *The Journal of Hellenic Studies* 34: 1–35.
- ÖZTÜRK, B. 2010.
“Karadeniz’de Dinsel Yaşam ve Kültler”, *Aktüel Arkeoloji* 18: 215–224.
- ÖZTÜRK, B. 2012.
Küçükasya’nın Batı Karadeniz Kıyısında Bir Antik Kent: Tios (Tieion), (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul.
- PAPE, W./BENSELER, G. 1884.
Wörterbuch der Griechischen Eigennamen: Nachdruck der dritten Auflage, I–II. Graz.
- PEEK, W. 1955.
Griechische Vers-Inschriften, I: Grab-Epigramme. Berlin.
- PEEK, W. 1995.
“Epigramm aus Amastris”, *Studia in honorem Georgii Mihailov* (Eds. A. Fol/B. Bogdanov/P. Dimitrov/D. Boyadziev). Sofia: 363–364.
- PERROT, G. 1874.
“Mémoire sur quelques inscriptions inédites des côtes de la Mer Noire”, *Revue Archéologique* 28: 4–33.
- PFUHL, E./MÖBIUS, H. 1977.
Die ostgriechischen Grabreliefs, I. Mainz.
- ROBERT, L. 1937.
Études Anatoliennes: Recherches sur les inscriptions grecques de l’Asie Mineure. Paris.
- ROBERT, L. 1963.
Noms indigènes dans l’Asie Mineure gréco-romaine. Paris.
- ROBERT, L. 1980.
A Travers l’Asie Mineure. Paris.
- ROBERT, L. 1981.
“Le serpent Glycon d’Abônouteichos à Athènes et Artémis d’Éphèse à Rome”, *Comptes rendus des séances - Académie des inscriptions & belles-lettres*: 513–535.
- SAKAOĞLU, N. 1966.
Kuruluşundan Günümüze Kadar Çesm-i Cihan Amasra. İstanbul.
- WEAVER, P.R.C. 1972.
Familia Caesaris: A Social Study of the Emperor’s Freedmen and Slaves. Cambridge.
- WIEGAND, Th. 1911.
“Inschriften aus der Levante II”, *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung* 36: 287–301.
- WILHELM, A. 1917.
“Inschriften zweier Sonnenuhren aus Amastris und Samothrake”, *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts in Wien* 30: 135–148.
- WOUNDHEIZEN, F.C. 2008-2009.
“Phrygian & Greek”, *Talanta* 40–41: 181–217.
- YAMAN, T.M. 1935.
Kastamonu Tarihi: XVinci Asrın Sonlarına Kadar. İstanbul.

NOTES ON FAÇADE ARCHITECTURE AND ORNAMENTAL ELEMENTS ON MONUMENTAL ROCK - CUT TOMBS IN HIGHLAND OF PHRYGIA IN HELLENISTIC AND ROMAN IMPERIAL PERIODS

DAĞLIK PHRYGIA'DA HELLENİSTİK VE ROMA İMPARATORLUK
DÖNEMİ ANITSAL KAYA MEZARLARINDAKİ CEPHE MİMARİSİ VE
MİMARİ SÜSLEME ÖĞELERİ ÜZERİNE NOTLAR

R. Eser KORTANOĞLU *

Makale Bilgisi

Başvuru: 24 Nisan 2015

Hakem Değerlendirmesi: 1 Haziran 2015

Kabul: 5 Şubat 2016

Article Info

Received: April 24, 2015

Peer Review: Jun 1, 2015

Accepted: February 5, 2016

Keywords: Hellenistic and Roman Imperial Periods, Phrygia, Rock-cut Tombs, Monumentality, Façade Architecture.

Anahtar Kelimeler: Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemleri, Phrygia, Kaya Mezarları, Anıtsallık, Cephe Mimarisi.

in memory of Prof. Dr. Taciser Sivas

ABSTRACT

In the Ancient Anatolia “mountainous section” of Phrygia Region is the section between Dorylaion (today the province of Eskisehir), Kotiaion (today the province of Kütahya) and Akroinos (today the province of Afyon) and it was named “Highlands of Phrygia”. In addition to magnificent monuments related to Mother Goddess worship carved in rock in “Phrygian” period as well as monumental tombs of the same period, various types of tombs and chamber tombs carved in rock in Hellenistic and Roman Imperial Periods can be found in Highlands of Phrygia Region. In almost half of the rock-cut chamber tombs carved in rock in Mountainous Phrygia Region in Hellenistic and Roman Imperial Periods façade architecture and ornaments at various levels could be detected. Some of the chamber tombs having such façade architecture are monumental in nature and they are required to be assessed not only in terms of tomb typology but also in terms of “façade design” separately due to ornaments and certain other elements in their facades. For this reason, approximately 20 of the rock-cut chamber tombs with the monumental façade architecture in

* Assoc. Prof. Dr., Anadolu University, Faculty of Humanities, Department of Classical Archaeology, Eskişehir/Turkey
E-mail: rekortan@anadolu.edu.tr

question which I consider to be significant examples have been examined in the article for different aspects. These are Kümbet-Deliklikaya, Kümbet – Solon’s tomb, Zehran, Gerdekkaya which is the most monumental rock-cut tombs with temple form in the region, Kırkgözkaya located in Sacred Phrygian Yazılıkaya, Church, chamber tombs in Yapıldak necropolis within the boundaries of the province of Eskişehir, chamber tombs in Ahlatçınler necropolis, rock-cut chamber tombs in Ayazin town, in Güllük location, from the necropolis nearby village Demirli within the boundaries of the province of Afyon. Two significant elements of comparison have been taken into consideration while dating the rock-cut chamber tombs in Highlands of Phrygia Region: tomb typology and façade architecture/ornaments. Tomb typology is an issue quite separate from the main content of the article and consequently it was not discussed in detail in this study. For façade design, in addition to the ordinary comparisons to be made with structures or carvings in different Ancient regions and geographical regions, the comparisons made for rock carvings in Phrygia Region and Highlands of Phrygia Region with “false door steles” mostly used as “türsteine” or “doorstone” in the literature, reflections of them in the rock carvings in the region as well as Dokimeion type tombs which is one of the most significant tomb production centers of the ancient geography and located in splitting distance to Highlands of Phrygia are remarkable. Furthermore, description of the goddess in her own holy region on the rock in all most all periods is another special example for the concepts of “tradition” and “continuity”.

ÖZET

Antik Dönem Anadolu’sunda, Phrygia Bölgesinin “dağlık kesimi” Dorylaion (günümüzde Eskişehir ili), Kotiaion (günümüzde Kütahya ili) ve Akroinos (günümüzde Afyon ili) arasında kalan kısmıdır ve “Dağlık Phrygia” olarak adlandırılmıştır. Dağlık Phrygia Bölgesinde “Phryg” Döneminde kayaya oyulmuş Ana Tanrıça tapınımı ile ilgili görkemli anıtlar ve aynı döneme ait anıtsal oda mezarların yanı sıra Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemlerinde kayaya oyulmuş çeşitli tipte mezarlar ve oda mezarlar da bulunmaktadır. Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemlerinde Dağlık Phrygia Bölgesi’nde, kayaya oyulmuş oda mezarların yarıya yakın kısmında çeşitli seviyelerde cephe mimarisi ve süslemeleri tespit edilebilmiştir. Bu cephe mimarisine sahip oda mezarlardan bazıları anıtsal nitelik gösterirler ve cephelerinde barındırdıkları süsleme ve diğer bazı unsurlardan dolayı sadece mezar tipolojisi yönünden değil “cephe düzenlemesi” açısından da ayrıca değerlendirilmeleri gerekir. Bu nedenle söz konusu anıtsal cephe mimarisine sahip oda mezarlardan, önemli örnekler olduklarını düşündüğüm 20 kadar farklı açılarından makalede irdelenmeye çalışılmıştır. Bunlar Eskişehir ili sınırları içerisinde Kümbet-Deliklikaya, Kümbet – Solon’un Mezarı, Zehran, bölgenin tapınak formu en anıtsal kaya mezarı olan Gerdekkaya, kutsal Phryg Yazılıkayasında bulunan Kırkgözkaya, Kilise, Yapıldak nekropolisindeki oda mezarlar, Afyon ili sınırları içerisinde ise Ahlatçınler nekropolisindeki oda mezarlar, Ayazin kasabasındaki oda mezarlar, Güllük mevkiindeki bir oda mezar, Demirli köyü civarındaki nekropolisten bir oda mezar’dır. Dağlık Phrygia Bölgesi’ndeki oda mezarlar tarihlendirilirken iki önemli karşılaştırma ögesi dikkate alınmıştır. Mezar tipolojisi ve cephe mimarisi/süslemeleri. Mezar tipolojisi makalenin ana içeriğinden ayrı bir konudur ve dolayısıyla burada üzerinde durulmamıştır. Cephe düzenlemesi için ise farklı Antik bölge ve coğrafyalardaki yapılar veya uygulamalar ile yapılması gereken olağan karşılaştırmaların yanı sıra, Phrygia Bölgesi ve Dağlık Phrygia Bölgesi kaya uygulamaları için, literatürde “türsteine” veya “doorstone” şekliyle daha çok kullanılan “sahte kapı stelleri”, bunların bölgede kaya uygulamalarındaki yansımaları ve tüm Antik coğrafyanın en önemli lahit üretim merkezlerinden olan ve Dağlık Phrygia’ya çok yakın bir konumda bulunan Dokimeion tipi lahitler ile yapılan karşılaştırmalar dikkate değer bir nitelik taşımaktadır. Ayrıca kendi kutsal bölgesinde tanrıçanın hemen her dönemde kaya üzerinde betimlenmesi de “gelenek” ve “süreklilik” kavramları için bir diğer özel örnektir.

INTRODUCTION

In Antique period Anatolia, “Highlands” of Phrygia in present day is the area between cities Eskişehir (Dorylaion), Kütahya (Kotiaion) and Afyon (Akroinos) with an appropriate description named as “Highlands of Phrygia” by Haspels.¹ In Highlands of Phrygia –beyond doubt known very well- in “Phrygian” period besides splendid rock-cut monuments related with Goddess worship and monumental chamber tombs belonging to the same period² there are various types of tombs and chamber tombs rock-cutted in Hellenistic and Roman Imperial periods.³ From Hellenistic and Roman Imperial periods, among 122 rock-cut chamber tomb determined in Highlands of Phrygia (118 of them with single room, 4 of them with two rooms) various levels of façade architecture were determined in 77 of them.⁴ Some of these chamber tombs with façade architecture shows monumental quality and because of some elements they should be evaluated due to not only tomb typology but also due to façade architecture. For this reason about 20 of these mentioned chamber tombs with monumental façade architecture were examined below. Tombs were stated majorly chronologically within text. However if a chamber tomb dated to Roman Imperial period is relevant to “Phryg” period due to arrangement, façade, inner floor or with any other feature is presented prior. Other than this if chamber tombs located in the same necropolis and dated to the same period they are stated in sequence. If a chamber tomb’s façade is specially differs from other monumental chamber tomb’s façade in the same necropolis such chamber tomb mentioned in the text later.

Last three chamber tombs are in this state and are described in the end of text. Due to subject of this article other than some necessary details, chamber tomb’s tomb types, inner floors or other features are not mentioned.

Kümbet-Deliklikaya 1 (Figs. 1-2):

Chamber tomb is located in Eskişehir city, Seyitgazi district, on a separate rock cliff 750-850 m. north of Kümbet village toward south. On the façade of the chamber tomb, there is triangular pediment with relief adornment and pilasters on sides of the door space.⁵

¹ Haspels 1971: V.I, 2, 20, V.II, Pl. 493.

² Sivas 2007a: 15-28; Sivas 2007b: 77-92.

³ Haspels 1971; Sivas 1999; Sivas 2008: 58-79; Sivas 2010: 16-53; Sivas 2012: 112-159; Kortanoğlu 2008; Kortanoğlu 2011a; Kortanoğlu 2011b. Please see for research history: Sivas 1999; Sivas 2007b: 77-92; Kelp 2015.

⁴ Kortanoğlu 2008: 69.

⁵ Haspels 1971: V.I, 178-179, V.II, Fig. 313, Pl. 531/3-4-5; Kortanoğlu 2008: 73, 102, 124, 444-445, pl. 65-66.

Figure 1: Kümbet-Deliklikaya 1 / Kortanoğlu 2008: Pl. 65/2, 66/2

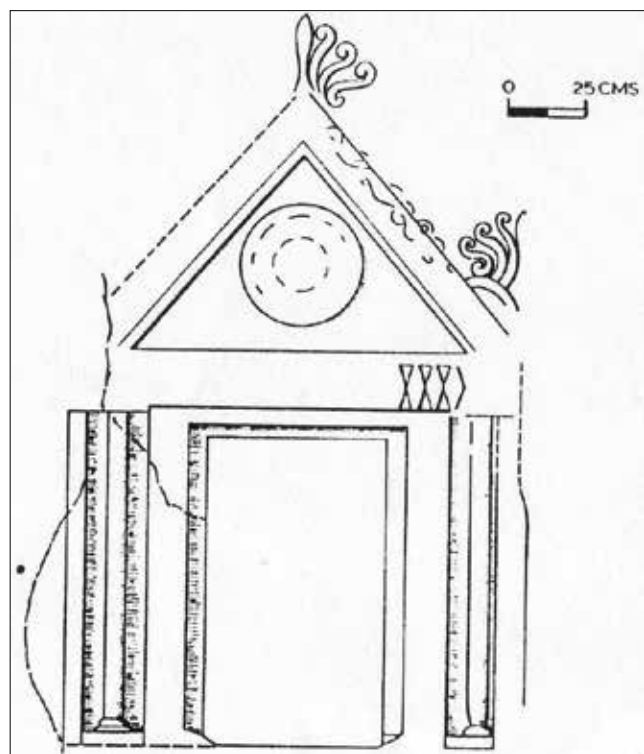

Figure 2: Kümbet-Deliklikaya 1 / Haspels 1971: V.2, Pl. 531/3

On triangular pediment there are acroterion reliefs with palmet ornaments. As can be understood by Haspel's drawings east half of center acroterion and east corner acroterion's west half were preserved. In the outer counters of the triangular pediment sides are 85 cm., the base is 120 cm. long. In the surface limited by inner counters (tympanon) there is a 34 cm diameter circle shaped (shield?) relief. In the eastern side between parts of pediment and door space and pilaster there is a relief in form of three sand clocks (triangles with intersecting edges). It can be said that in original arrangement the mentioned relief continued along entire line. On the both sides of the door space there are two pilaster reliefs. Pilasters have capital and base elements. However capitals were not mentioned in Haspels' drawings.

Haspels dates chamber tombs first carving to "Phryg" period, she states the façade architecture dated to Roman Imperial period

Zehran (Figs. 3-5):

This chamber tomb located in Eskişehir city, Kırka district, 5 km northeast of Göcenoluk village, headed to west, is a copy of "Phryg" monument's façade arrangement.⁶ Tombs entrance is 5.2 m above ground level. Pediment is about 310 cm wide and 120 cm height. Today one can reach the chamber tomb with a ladder. Façade of the chamber tomb with a triangular pediment is divided into two with a linear, rectangular and straight relief. On each sides of this relief there are smooth square carvings. Carving, is turned to a form closed to a sand clock with paint. Triangles on horizontal line are painted in red. It can be traced that inner counters of the pediment was painted with the same red color. There are reliefs and carvings showing double line of geometrical forms between pediment and door space (total 20 triangles). There are two rectangular carving on top of each other on the south of the façade (south) in the finishing point of reliefs. Haspels says that "top and bottom parts represents sand clocks" also for the triangles (figs. 1-2) traced on the façade of the Kümbet-Deliklikaya 1. Definition for "sand clock", she must have used to describe geometric forms, inverted triangles.

Haspels, considering chamber's old Greek architectural effect on façade and in inner floor and chamber's "post Phryg" characteristics, evaluated the chamber within Hellenistic period. Zehran, is one of the four rock cut chamber tomb dated to Hellenistic period in Highlands of Phrygia with Gerdekkaya, Kilise and Yazılıkaya-Kırkgözkaya.

⁶ Haspels 1971: V.I, 161-162, V.II, Figs. 247-249, Pls. 550, 551/1-2; Kortanoğlu 2008: 57, 59, 70, 73-74, 104, 126, 446-447, Pls. 66-69.

Figure 3: Zehran (Kortanoğlu 2008: Pl. 68/2)

Figure 4: Zehran (Kortanoğlu 2008: Pl. 68/1)

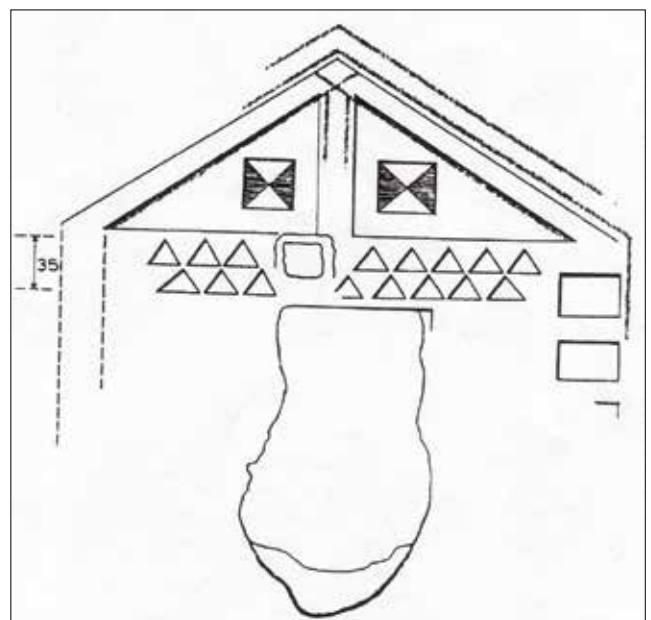

Figure 5: Zehran (Haspels 1971: V.2, Pl. 550/4)

Kümbet – Tomb of Solon (Figs. 6-12):

It is in Eskişehir city, Seyitgazi district, on the hill peak in Kümbet village's center, chamber tomb located through east and because of the inscription on it dedicated, it named as "Tomb of Solon", have a detailed engraved triangular pediment, inside there are two chambers connected with a

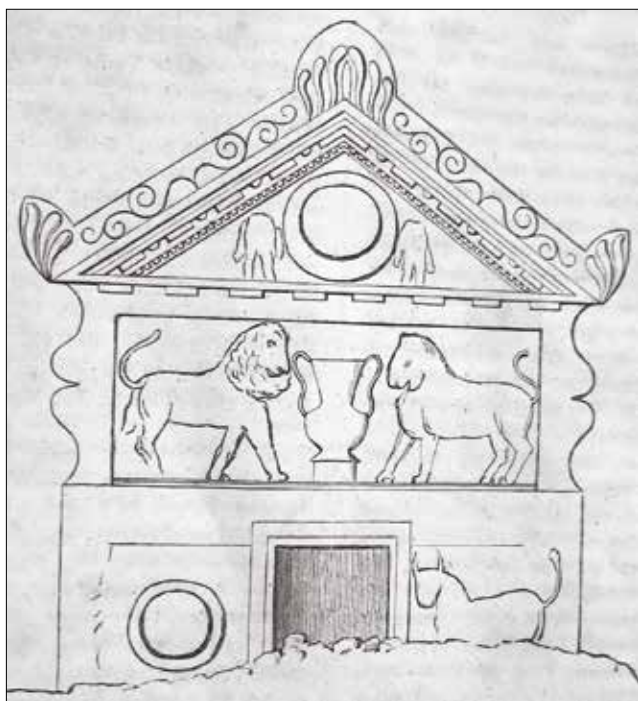

Figure 6: Kümbet – Tomb of Solon (Barth 1860: 96)

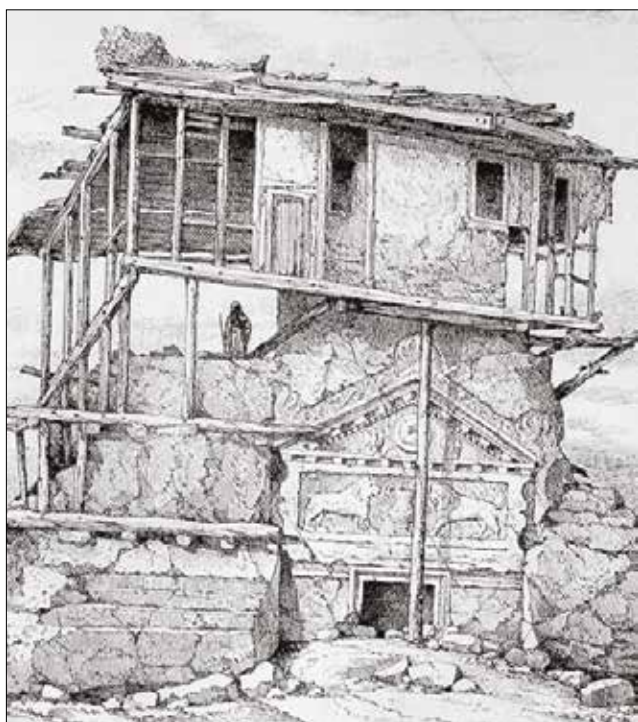

Figure 7: Kümbet – Tomb of Solon / *Kümbet – Solon'un Mezarı* (Perrot-Chipiez 1890: 129)

dromos.⁷ Solon's tomb is also one of the chamber tombs cut into four rocks with two chambers in Highlands of Phrygia (others are Gerdekkaya, Kilise and Yazılıkaya-Kırkgözkaya). On the other hand this three tombs show side by side chamber plan type. Solon's tomb shows a chamber plan type one after another and with this aspect it is the single example for Roman Imperial period in Highlands of Phrygia. As Laborde also mentioned the chamber tomb should have been located in acropolis of the settlement. Chamber tomb is a monumental and a magnificent carving.

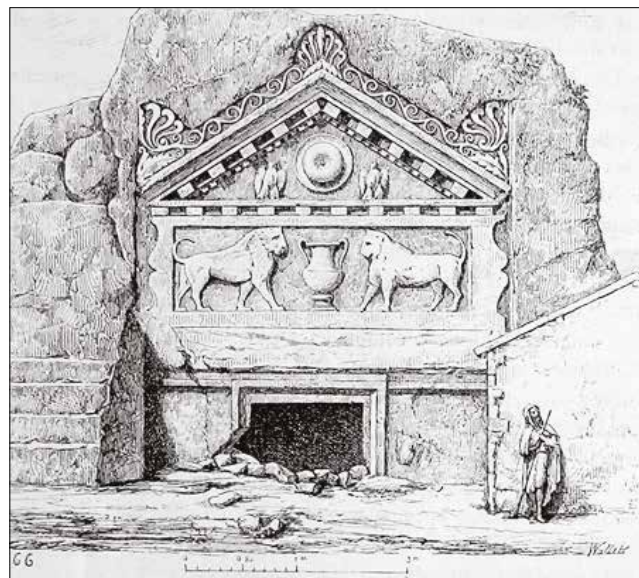

Figure 8: Kümbet – Tomb of Solon / *Kümbet – Solon'un Mezarı*. (Perrot-Chipiez 1890: 132)

Figure 9: Kümbet – Tomb of Solon / *Kümbet – Solon'un Mezarı* (Reber 1897: *Levha X*)

⁷ Laborde 1838: 78; Barth 1860: 96; Texier 2002 (1862): V.II, 359; Ramsay 1889: 185; Perrot 1890: 128, 131-135; Reber 1897: 61-62; Koerte 1898: 147; Akurgal 1961: 117, Fig. 76; Haspels 1971: V.I, 178, 307-308, V.II, Pl. 543, Fig. 96; Akurgal 1987: 195, Pl. 74 b; Kortanoğlu 2008: 59-60, 80, 88, 100, 118, 123-124, 573-576, Pl. 195-203; Kortanoğlu 2015: 10-11.

Monumental stairs starting from ground level up to frieze line forming borders of the tomb is extremely original arrangement. There are eight on south side, seven on north side. Width of the stairs narrows going up, height measures increases. Pediment carving is 78 cm behind (to west)

Figure 10: Kümbet – Tomb of Solon / *Kümbet – Solon'un Mezarı* (Kortanoğlu 2008: Levha 195/1)

Figure 11: Kümbet – Tomb of Solon / *Kümbet – Solon'un Mezarı* (Kortanoğlu 2008: Levha 195/2)

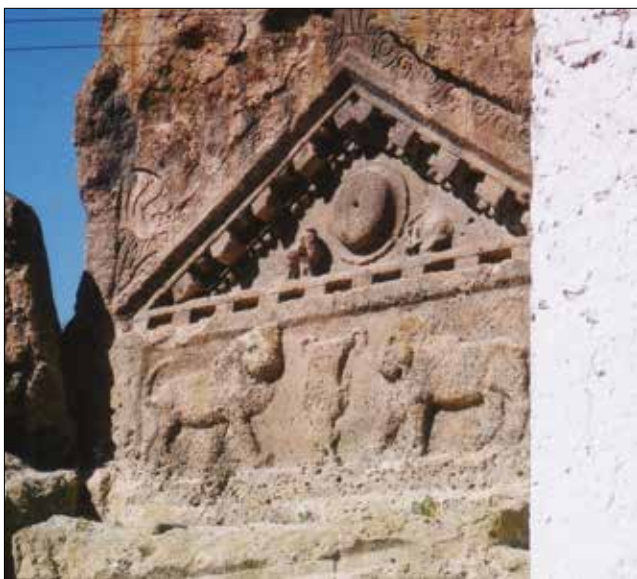

Figure 12: Kümbet – Tomb of Solon / *Kümbet – Solon'un Mezarı* (Kortanoğlu 2008: Levha 201/2)

lento line. Mentioned 78 cm wide corridor is at the point where stairs end. From there façade arrangement is 500 cm. wide and 380 cm height including center acroterion. On center and corner acroterions there are palmet reliefs as on Kümbet-Deliklikaya 1 and spiral motif ornament connects the acroterions. According to Reber handcraft of the acroterions reliefs are quite bad. On the pediment there are dentil friezes on three sides. There are 16 dentil reliefs carved on each sides, eight on short sides and eight on long side. Between dentil friezes on short sides there are human head reliefs (totally eight of them). There is a thinner dentil frieze in the inner part 16 on each short side with total of 32. On the tympanon there are two eagles and a shield in between in a form of high relief. Laborde says that these elements makes one to think the tomb belongs to a local warrior. Also according to him village's landowner with his house on this tomb frightens the villagers this way. Of course we can't be sure that without epigraphical evidence. Below the pediment, within a frieze block like tabula ansata there a low relief with two lions seems like they are moving toward each other between them there is a krater. While Texier states that the lion reliefs recollect the lions above Mykenai's entrance door, Reber says that the lions are fighting. In the entrance part lento is formed from two concentric frames. On both sides of the door space, there are low relief figures which are thought to be cattle animals on smoothed rock surface. However it is hard to make a certain judgment for the relief on north, relief on south confirmed this point of view. Haspels says that the tombs in chamber at the back are "Phrygian" period tombs and coach graves carved later and took their present-day shape. Plan of the chamber behind shows similarities with plan of Kümbet-Deliklikaya 1. It is possible that coaches in Deliklikaya changed into khamosorions in this tomb. Also Perrot states that there are three sarcophagus in the chamber behind. Chamber tomb is dated between II.-IV. centuries AD. Also Haspels states that as in Deliklikaya 1 the chamber tomb behind is "Phryg" originated but re-arranged in Roman Imperial period.

Gerdekkaya (Figs. 13-18):

Monumental tomb which is headed to east, is located in Eskişehir city, Seyitgazi district, on rocky area 500 m southwest of Çukurca village, it is on east side of a large rock carved with doric style to give a temple image above 2.5 m from ground level.⁸

⁸ Texier 2002 (1862): V.II, 352-355, Pl. 60-61; Perrot-Chipiez 1890: 138; Radet 1895: 453; Reber 1897: 60-61, Pl. 11; Koerte 1898: 147; Akurgal 1961: 117, Fig. 75; Gabriel 1965: V.I, 81-82, V.II, Pl. 40-41; Haspels 1971: V.I, 155-157, 191-192, V.II, Pl. 547, 551, 563, Fig. 85-88, 332, 338; Akurgal 1987: 195, Pl. 74 a; Belke-Mersich 1990: 257-258; Fedak 1990: 100, 346, Fig. 124; Özçatal 1993: 419-439; Berndt 2002: 65-66, Fig. 114; Kortanoğlu 2008: 59-60, 70, 81-84, 87, 96-97, 123, 126, 577-582, Pl. 204-212; Kortanoğlu 2015: 10-11.

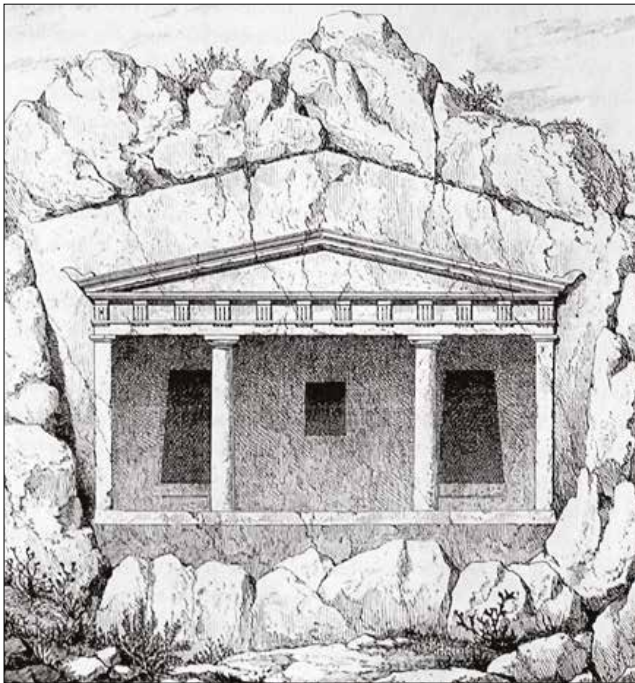

Figure 13: Gerdekkaya (Texier 2002: V.2, Pl. 60)

Figure 14: Gerdekkaya (Kortanoğlu 2008: Pl. 204/1)

Doric order especially in Hellenistic period used in rock-cut tombs and on façades' of tomb monuments both in Anatolia and outside Anatolia, it is under major influence of Macedonian chamber tomb façades and tomb typologies. Gerdekkaya which Texier describes as “it carries great character of Greek art” and Radet as “ it is in an appearance of a temple in doric order” is the most magnificent rock-cut tomb order in Highland of Phrygia. Antae having capitals as bearer element have two plain columns in between which are placed with 275 cm space. Reber says that the columns were stolen within last five years. Since publishing date of his work was 1897, he must be mentioning to dates between 1890-1892. Perror by saying Gerdekkaya was made in “roman-doric” order, on the other hand Reber by saying it was made in “etruscan-doric” order make comparison with Latium Cori temple in “roman-doric” order dated

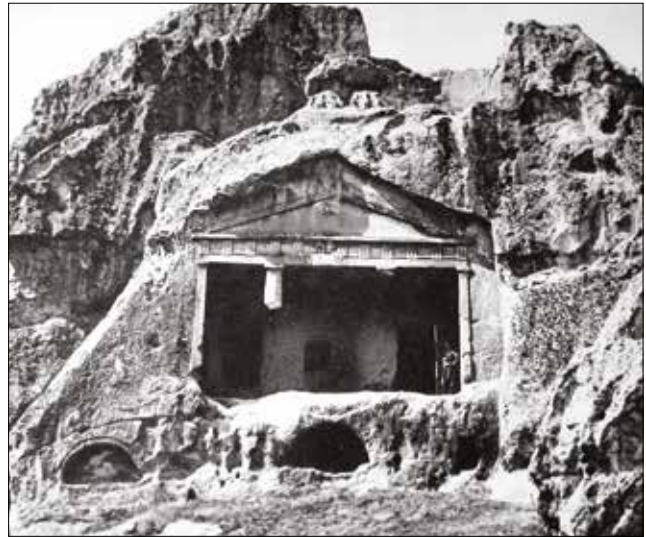

Figure 15: Gerdekkaya (Reber 1897: Pl. IX)

Figure 16: Gerdekkaya (Kortanoğlu 2008: Pl. 205/2)

to 1st century BC. Reber states that column order is in “aräostil” column order in “roman-doric” architectural order. It is 188 cm between south column and south anta, 175 cm. between column in north of the tomb and north anta. On echinus (with height 17 cm) and abacus (with height 10 cm.) architrave takes place. Above architrave there is triglyph-metope frieze. There is no reliefs on metopes. There are 12 triglyph and 11 metope friezes. On bottom part of taenia 12 regula-guttae frieze was arranged. In each regula there are six guttae. Columns are situated on forth triglyphaxis from both sides. Antae are situated on the axis of the first triglyph reliefs from both sides. On pediment surface there is no ornament on geison and sima also on tympanon. On the below part of the geison nor mutulus neither mutulus-guttae frieze was carved. According to Reber this situation shows that it is getting closer to Rome-Italy architecture. Geison has a 20 cm. projecting part. Texier, determines red paint traces on entablature. However the mentioned paint does not exist

Figure 17: Gerdekkaya (Kortanoğlu 2008: Pl. 205/1)

Figure 18: Gerdekkaya (Kortanoğlu 2008: Pl. 209/2)

today. Center acroterion designed as a half circle and a palmet like ornament, right acroterion arranged as a palmet form. Left acroterion is not preserved. Ceiling placed with right angle to the tomb duplicating a wooden support system was divided into six full and two half totally into eight parts. On the ceiling formed this way in seven parts there are square formed ceiling coffers within frames. In each part there are five ceiling coffers. About the possibility between Gerdekkaya monumental tomb and Macedonian migration to this area during Hellenistic period, in same necropolis on a tomb with arcosolium painted ornament in form of a Macedonian shield coat of arms (?) attracts attention.⁹ According to Texier Gerdekkaya must be dated after “Phryg” period and must be carved during Persian dominance in the area. Steuart said Gerdekkaya must be dated much later periods than Phryg rock monuments¹⁰. Gerdekkaya, was carved in Hellenistic period and later rearranged and used in Roman Imperial period.

⁹ Kortanoğlu 2008 b.

¹⁰ See in Haspels V.I, 156 for Steuart Pl. 12

Yazılıkaya/Kırkgözkaya (Figs. 19-21):

In Eskişehir city, 28 km south of Seyitgazi district there lays Yazılıkaya village and “Phryg” period Yazılıkaya sacred area.¹¹ Kırkgözkaya is located in north of Mother Goddess sacred area and 32.4 m north of the famous and spectacular monument in the area. This is a small hill totally carved from rock (red rock sand) and on it there are rock carved spaces. On the east slope of Kırkgözkaya there is a monumental tomb headed towards east.¹² Although in present-day the façade of the chamber tomb in Yazılıkaya-Kırkgözkaya has been destroyed, Leake stated that there has been a portico with two columns, as in Eskişehir/Gerdekkaya two columns with capital elements appears to be carrying hall ceiling and columns carrying a geison with dentil frieze ornaments. Ramsay states that these columns were not in doric order as in Gerdekkaya, but in a local architectural order with “Phryg” influence, not Greek originated. As in Gerdekkaya ceiling system of the entrance hall is formed from reliefs of imitation

Figure 19: Yazılıkaya/Kırkgözkaya (Kortanoğlu 2008: Pl. 219/1)

Figure 20: Yazılıkaya/Kırkgözkaya (Kortanoğlu 2008: Pl. 219/2)

¹¹ Sivas 2007 a: 15-28; Sivas 2007 b: 77-92.

¹² Leake 1824 (1976); Ramsay 1889: 175; Koerte 1898: 82; Haspels 1971: V.I, 157-158; Belke-Mersich 1990: 416; Kortanoğlu 2008: 54, 59-60, 70, 98, 105, 123, 584-588, Pls. 219-224.

Figure 21: Yazılıkaya/Kırkgözkaya. Kortanoğlu 2008: pl. 221/3.

wooden support system reliefs. Very little part of seven imitation ceiling support system (38 cm width, 20 cm. depth) was preserved. In these carvings (observation in year 2005) 12 ceiling coffers within rectangular frames on top of each other were preserved (there were 13 of them in 2002). Coffers were 40 cm width. First frame four cm, second frame 14 cm wider.

Monumental tomb, like in Gerdekkaya example which is very near and can be seen with naked eye was carved in Hellenistic period, rearranged and used in Roman Imperial period and also later.

Kilise - Church (Figs. 22-24):

On northwest slope of the hill in 2 km south of Yenisofça village, in center district, Eskişehir city, it is made from a complex entrance hall towards northwest and two tomb chambers.¹³ Entrance hall is quite a lot high from level ground. There is a triangular pediment above entrance hall. Pediment is 410 cm wide and 65 cm height. Although it is thought that there was a lion relief on right side of the triangular pediment, the relief was destroyed. Koerte thinks the pediment was supported by a quadrangle taking a cavity on section of the pediment bottom as foundation. This façade and pediment arrangement, is an important reason he makes comparison between the tomb and Paphlagonia rock-cut tomb chambers. Brandenburg describes the chamber tomb as “Paphlagonic”. On entrance hall there are two chamber entrances. Entrance of the left chamber was formed with two rectangular frames on top of each other. On both sides of the door spaces pilasters with capitals raises along wall surface. On right and left sides of the entrance hall there is a pilaster and a blind window. One each between door spaces and side

Figure 22: Kilise (Church). Kortanoğlu 2008: pl. 214/1.

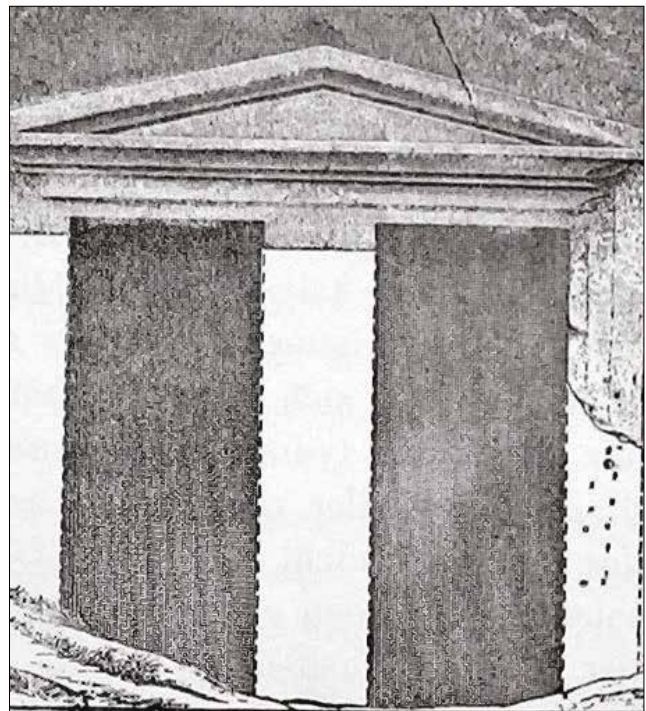

Figure 23: Kilise / Church (Koerte 1898: 142, Fig. 13)

wall, and one between door spaces, totally three blind windows along the door side. There also one at each in indent along the hall pediment side. The mentioned blind windows are within rectangular -more like asquare- two frames. On ceiling of the entrance hall, on the axis of the pilaster capitals there are four wood imitation ceiling

¹³ Reber 1897: 59, Fig. 11; Koerte 1898: 141-146, Figs. 13-15; Brandenburg 1907: 7; Brandenburg 1909: 146-147; Brandenburg 1914: 20, 62, 64; Gall 1966: 112; Haspels 1971: V.I, 158-161, V.II, Pl. 548-549; Belke-Mersich 1990: 260, 301-302; Kortanoğlu 2008: 59-60, 70, 81-82, 117, 123, 582-584, Pls. 213-218.

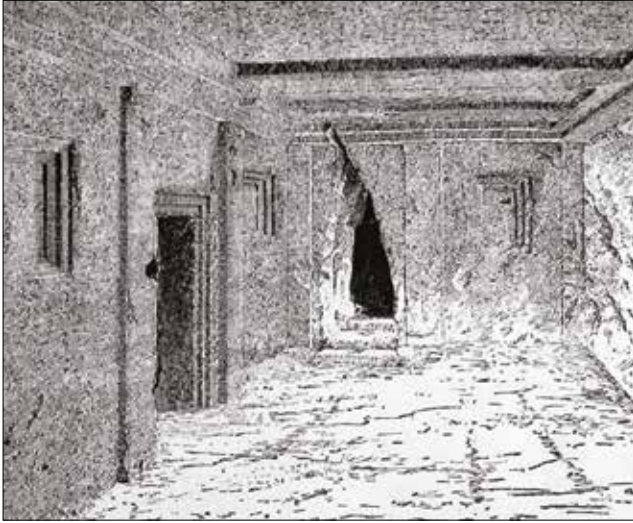

Figure 24: Kilise / Church (Koerte 1898: 144, Fig. 15)

support system reliefs. Between these reliefs there are rectangular -more like a square- coffer arrangements with two frames. Reber states that, wooden construction of the low ceiling in the entrance hall describes inside of residential architecture originating old times. On right hand side of the entrance hall, there is a third chamber unlike Gerdekkaya or Kırkgözkaya although the plan of the tomb is alike. Most probably this chamber was carved during Christian period after the tomb changed into a chapel.

Koerte states that tomb could be carved in 5th century BC and could be used as a tomb until 2nd century AD by comparing the tomb with Paphlagonia rock cut tombs. Reber dates the tomb chamber to late Hellenistic period. According to him the tomb was carved “before Christ was born”. Haspels dates the church's first use to Hellenistic period.¹⁴

Yapıldak 1 (Fig. 25):

Asarkaya/Asarkale rocks takes place in Eskişehir city, Seyitgazi district, on 200 m west of Yapıldak village where the tomb is located. Tombs on Asarkaya/Asarkale rocks are placed on two main rocks. Chamber tomb located on west side of the rocks on south headed toward west.¹⁵ Façade of the chamber tomb was formed in an appearance of column reliefs carrying a relief pediment. Pediment is 158 cm width and 80 cm height. Center and

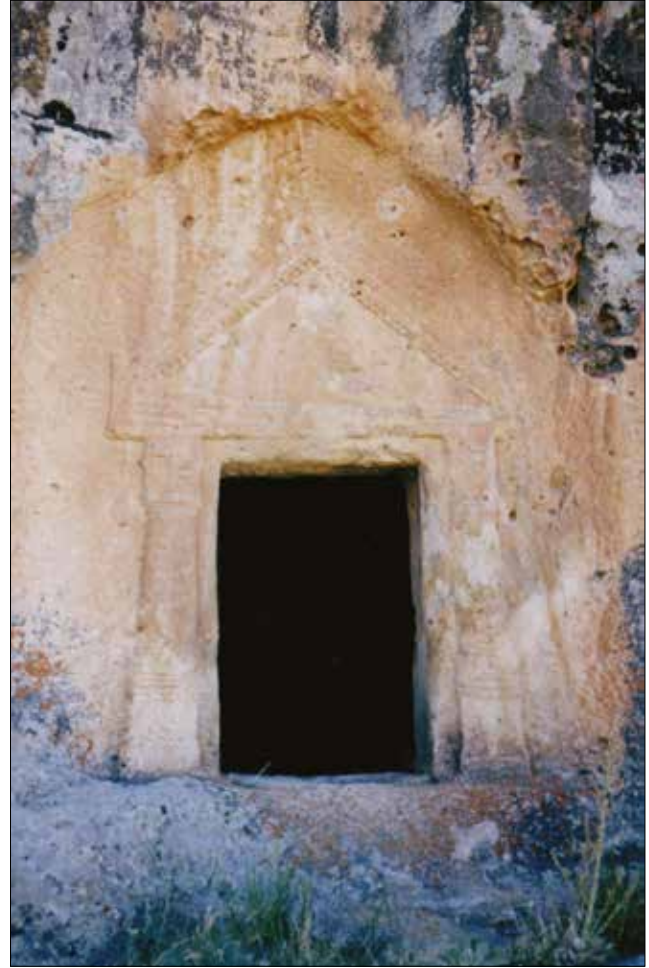

Figure 25: Yapıldak 1 (Kortanoğlu 2008: Pl. 155)

north side acroterions were preserved. There are dentil frieze reliefs within inner counters of the sides forming on pediment. On both sides there are 23 dentil reliefs. Geison between pediments floor and pilaster reliefs, arranged as a three fascia architrave and uniting together with a three fascia architrave. Bases of the column reliefs and threshold are on same level. Column reliefs were designed as pilasters with high capitals and basis.

Chamber tomb is evaluated between Roman Imperial period and Late Roman - Early Byzantine periods.

Yapıldak 2 (Figs. 26-29):

Chamber tomb was placed towards west on north rocks (see Yapıldak 1).¹⁶ Façade of the chamber tomb was formed by columns appear to carry pediment relief and tabula ansatas. On outer sides there were anta like (?), capital and base elements with each one quadrangle formed column relief and tabula ansatas and also tomb

¹⁴ Reber 1897: 58, Fig. 11; Koerte 1898: 141-146, Figs. 13-15; Brandenburg 1907: 7; 1909: 146-147; Haspels 1971: V.I, 158-161, V.2, Pls. 548-549; Belke-Mersich 1990: 260, 301-302; Kortanoğlu 2008: 582-584, Pls. 213-218.

¹⁵ Reber 1897: 66-68, Figs. 16, 18; Koerte 1898: 147; Haspels 1971: V.I, 182; Belke-Mersich 1990: 415; Kortanoğlu 2008: 57-58, 74, 98-99, 550-552, Pls. 155-160.

¹⁶ Barth 1860: 94; Perrot-Chipiez 1890: 136; Ramsay 1889: 182-185, Figs. 29-30,33; Haspels 1971: V.I, 182, V.II, Fig. 324; Kortanoğlu 2008: 57-58, 74, 98-99, 497-500, Pls. 99-103.

Figure 26: Yapıldak 2 (Eser Kortanoğlu Arşivi)

Figure 29: Yapıldak 2 (Reber 1897: 68, Fig. 18)

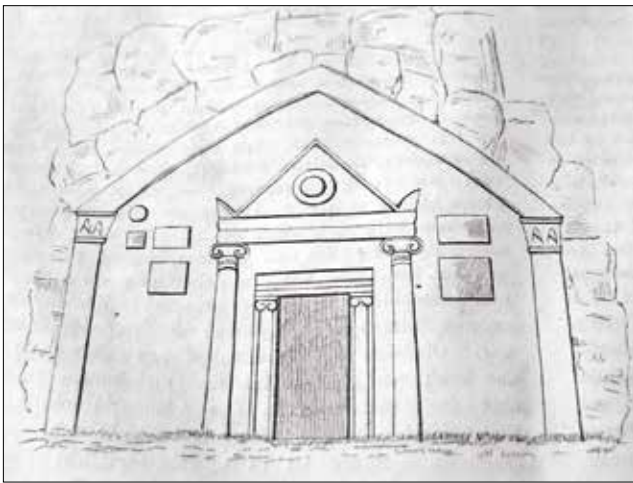

Figure 27: Yapıldak 2 (Barth 1860: 94)

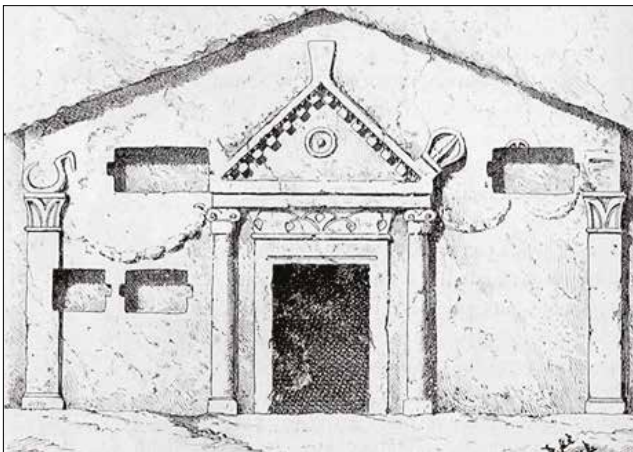

Figure 28: Yapıldak 2 (Ramsay 1889: 183, Fig. 29; Perrot-Chipiez 1890: 136)

carving were surrounded. Triangular pediment is 126 cm. height. Isosceles sides are 110 cm long. On north side of the tympanon there are six, on south side there are seven dentil reliefs takes place. There are two circular formed relief (shield ?) in one inside the other on thympanon. Inner relief has 20 cm diameter, outer relief has 40 cm

diameter. On rock block (architrave ?) between pediment and column capitals there is a very thin fascia horizontally cutting the block in half. Columns' basis looking as carrying the block formed from two parts. Sides of the capitals resemble volutes in ionic order. There is a 30 cm height kyma (?) relief between pediment and door section. First illustration of the chamber tomb was made by Barth. In illustrations on Ramsay's article, between pediment and door there is an arrangement formed with flowers. Also on the façade surface which cannot be traced now there are as Ramsay describes different objects and long chain. Moreover some of these as being under tabula ansatas gives a destroyed appearance. On door arrangement, lento was divided into half with a thin fascia.

Tabula ansatas were formed on rock block to north and to south from columns appearing to carry the pediment carving. There are three tabula ansatas on north and two on south. Chamber tomb is dated to Roman Imperial period.

Yapıldak 3 (Fig. 30-32):

Chamber tomb is placed on rocks on north (see Yapıldak 1 and Yapıldak 2) headed toward west.¹⁷ Façade of the chamber tomb was formed by arrangement of a triangular pediment relief within arch carving. Arch carving is 200 cm wide and 300 cm height. Triangular pediment is made up from two parts one within each other, it is 130 cm wide and 100 cm height. There are two circular formed reliefs (shield ?) within each other on tympanon (see Yapıldak 2). this circular relief forming outer circle is 40 cm diameter. Center and side acroterions were preserved. Chamber tomb is dated to Roman Imperial and late Roman periods.

¹⁷ Reber 1897: 66-67, Fig. 16; Kortanoğlu 2008: 74, 98-99, 500-502, Pls. 104-105.

Figure 30: Yapıldak 3 (Kortanoğlu 2008: Pl. 105/1)

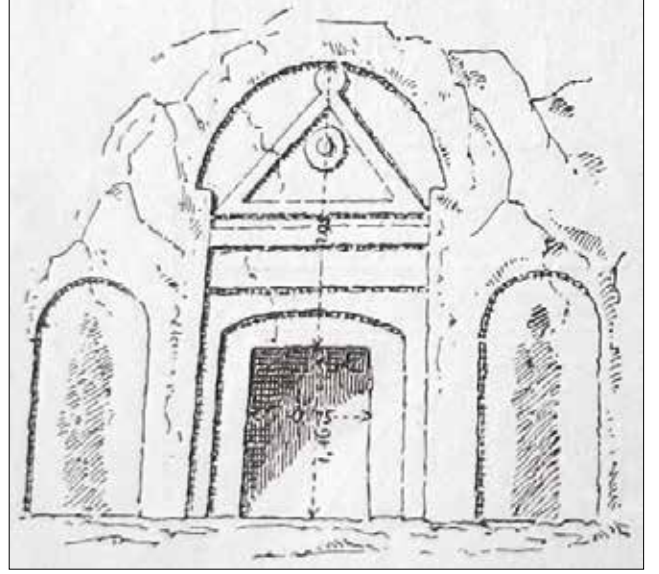

Figure 32: Yapıldak 3 (Reber 1897: 66, Fig. 16)

Figure 31: Yapıldak 3 (Kortanoğlu 2008: Pl. 104/1)

Ahlatçinler 1 (Figs. 33-34):

There are three individual rock masses in Ahlatçinler district within Afyon city borders. Chamber tomb is situated on east side of the rock mass in the middle, placed

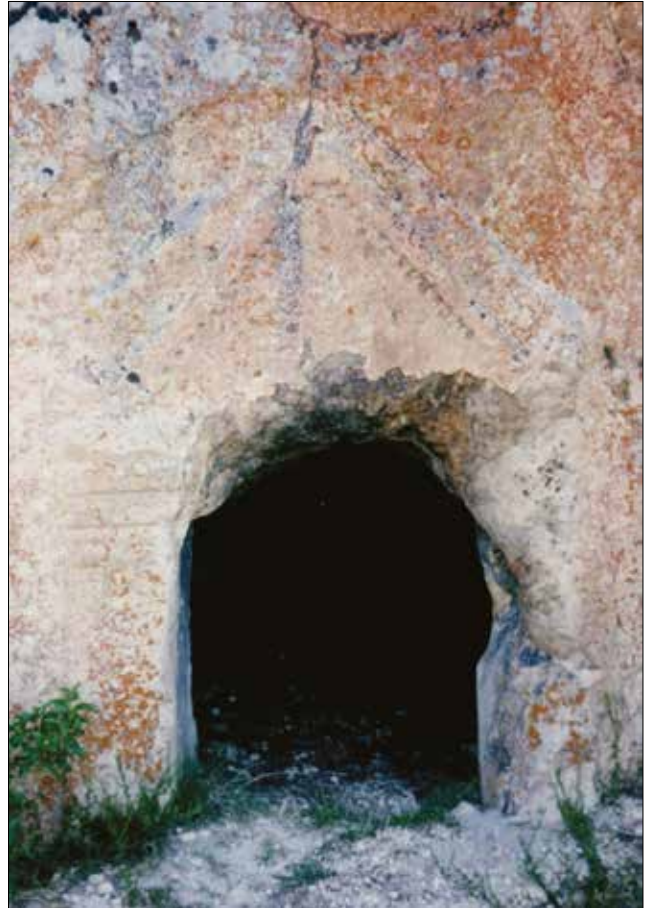

Figure 33: Ahlatçinler 1 (Kortanoğlu 2008: Pl. 111/2)

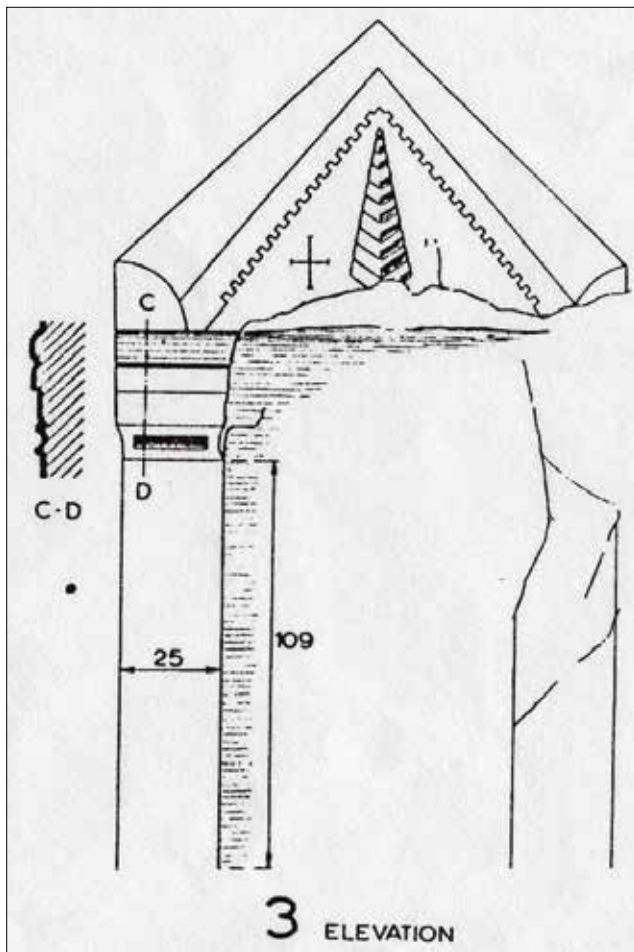

Figure 34: Ahlatçinler 1 (Haspels 1971: V.2, Pl. 555/3)

toward east and on ground level.¹⁸ Façade architecture of the chamber tomb was formed by a triangular pediment and a pine tree relief (height: 38 cm.) placed vertically within the pediment (Haspel states that the relief is a cypress or a fir tree, however considering intensity of pine trees in Highlands of Phrygia and comparing with this figure I think this relief is a pine tree). In Haspel's illustration, there is a cross on the left hand side of the tree relief. Unfortunately there is no trace today. On the pediment above tympanon on isosceles sides of the triangle there are dentil reliefs. Base of the pediment is 122 cm, equal sides are 85 cm height. Tympanon is 100 cm wide and 68 cm height. Pediment worked as though it is sitting on a pilaster. Only reliefs on south were preserved to present-day. Pilaster has the capital element. Chamber tomb is dated to Roman Imperial period.

Ahlatçinler 2 (Figs. 35-37):

In Ahlatçinler district (see Ahlatçinler 1), the façade of the chamber tomb which is located toward west on

Figure 35: Ahlatçinler and Ahlatçinler 2 (From R. Eser Kortanoğlu archives) / *Ahlatçinler ve Ahlatçinler 2* (R. Eser Kortanoğlu Arşivi)

Figure 36: Ahlatçinler 2 (Kortanoğlu 2008: Pl. 112/2)

a rock mass on east/southeast of the area was formed with a triangle pediment relief.¹⁹ Side acroterions are in protected situation. Pediment is 122 cm wide and 74 cm height. Tympanon is 89 cm wide and 59 cm height. There is a arch carving above tympanon on the pediment (49 cm diameter). In side the arch there is a circular relief

¹⁸ Haspels 1971: V.I, 173-174, V.II, Fig. 304, Pl. 555/3; Kortanoğlu 2008: 54, 72, 75-76, 111, 508-509, Pl. 111.

¹⁹ Haspels 1971: V.I, 173-174, V.II, Fig. 301, Pl. 555/2; Kortanoğlu 2008: 54, 72, 75-76, 111, 511-512, Pls. 111-112.

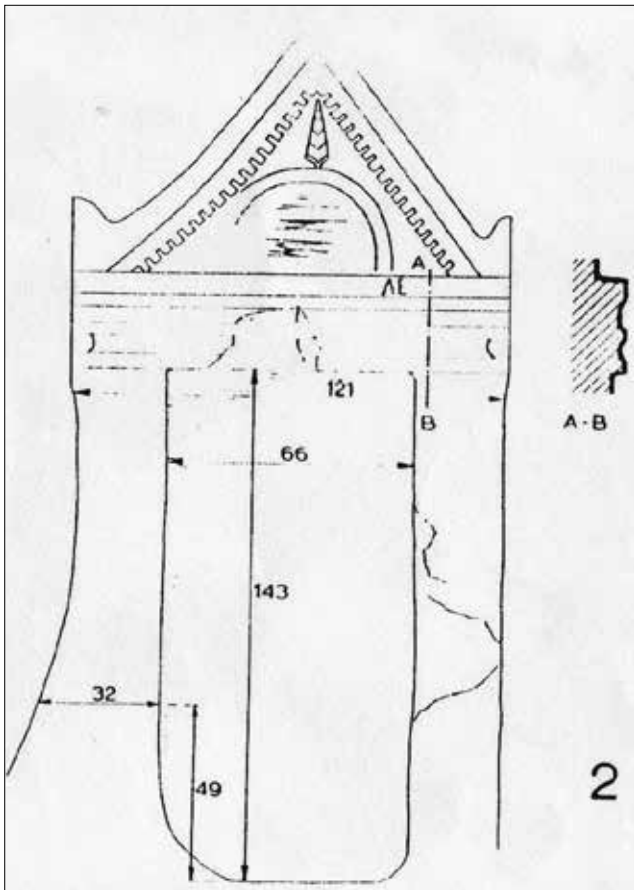

Figure 37: Ahlatçinler 2 (Haspels 1971: V.2, Pl. 555/2)

Figure 38: Ahlatçinler 3. Kortanoğlu 2008: pl. 112/3

trace resembling a head relief. Above the carving there is a vertical placed pine tree relief (see Ahlatçinler 1). On sides of the tympanon there are dentil reliefs. Under triangular pediment there is an architrave with three fascias. Both architrave and pediment were arranged as though they seem to be carried by pilasters. Pilasters take place on a base. The chamber tomb is dated to Roman Imperial period.

Ahlatçinler 3 (Figs. 38-39):

The chamber tomb headed towards south is situated on the rocky hill where Ahlatçinler 2 is (see Ahlatçinler 1 and 2), its façade is formed as triangular pediment.²⁰ Center and side acroterions are preserved. Center acroterion is in circular form. Pediment is arranged with three parts surrounding each other. Outer part is 148 cm wide and 56 cm height. Middle part is 41 cm height and inner part is 35 cm height. Tympanon is 103 cm wide and 34 cm height. There is a trace of circular formed relief on tympanon. Haspels states that the broken head on the pediment might be described as “Medusa”. On below parts of the pediment there is a geison or an architrave

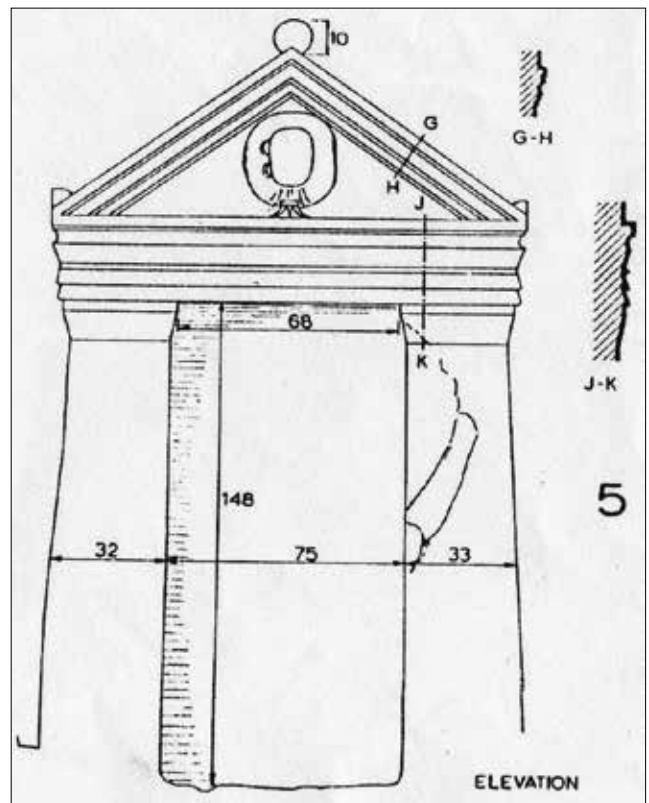

Figure 39: Ahlatçinler 3. Haspels 1971: V.2, Pl. 555/5

²⁰ Haspels 1971: V.I, 173-174, V.II, Fig. 302, Pl. 555/5; Kortanoğlu 2008: 54, 72, 75-76, 111, 512-514, Pls. 111-112.

or a geison combined with an architrave (?) arrangement takes place. This part profile is made up from five fascia. Profiles of the pediment and geison/architrave were illustrated by Haspels. On sides two pilasters with capitals appear as they carry the pediment. Chamber tomb is dated to Roman Imperial period.

Ahlatçinler 4 (Figs. 40-41):

The façade of the chamber tomb located on the same rock as Ahlatçinler 2 and 3 headed thru south is arranged as triangular pediment.²¹ Haspels expresses that façade of the chamber tomb is very well detailed comparing to others. The pediment is 118 cm wide and 77 cm height. Tympanon is 100 cm wide and 61 cm height. On outer sides of the pediment there are reliefs curving thru out and these reliefs are unique examples for this area. On inner sides of the isosceles pediment there are triangular reliefs instead of dentils. On the tympanon there is a relief of a yoke on two oxen heads with a plough. Haspels says that this is used especially on votive steles symbolizing husband and wife in Highlands of Phrygia. However as Haspels also states using of this description on a chamber tomb façade is a

Figure 40: Ahlatçinler 4 (Kortanoğlu 2008: Pl. 112/4)

unique example in Highlands of Phrygia. Waelkens thinks that these kinds of descriptions on tombs or on votive stones related to intensity of agriculture and liking of it, is related to the farming activities of the tombs owner/deceased made while living. A plough or a reaping hook with an oxen or a couple are some of these examples.²² On the right hand side of the mentioned relief, on tympanon wall a circular formed rosette was carved. Geison and architrave were formed as a rectangle narrowing towards down. In these parts and on plaster reliefs capitals there are reliefs in form of belt (leaf ?) in vertical line. Between two pilaster capitals a circular formed description takes place. Inside the circle a motive formed by three lines intersecting was placed. Chamber tomb was evaluated within Roman Imperial period.

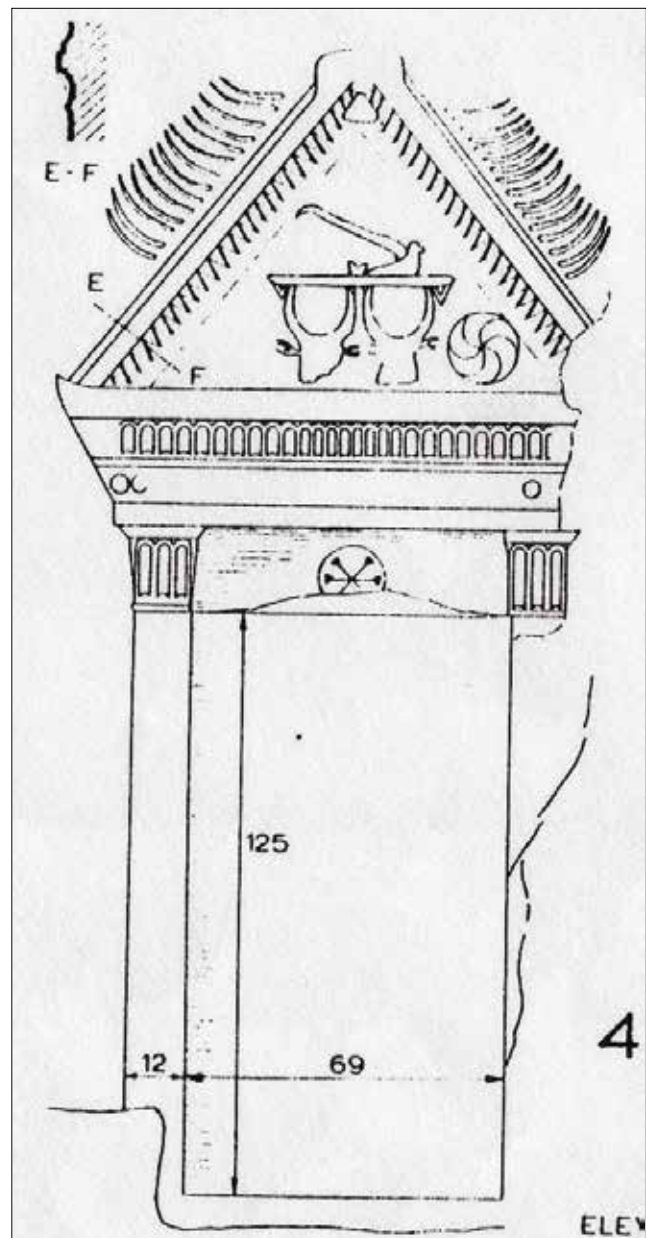

Figure 41: Ahlatçinler 4 (Haspels 1971: V.2, Pl. 555/4)

²¹ Haspels 1971: V.I, 173-174, V.II, fig. 303, Pl. 555/4; Kortanoğlu 2008: 54, 72, 75-76, 111, 514-515, Pl. 111-112.

²² Waelkens 1977: 283-285. For other researches Tritsch 1943: 113-115; Kelp 2008: 69-91; Kelp 2015.

Ayazın 1 (Figs. 42-46):

The chamber tomb in Afyon city, İhsaniye district, located towards northeast of Ayazın village is one of two chamber carvings which façade architecture known as

Figure 42: Ayazın 1 (From R. Eser Kortanoğlu Archives) / *Ayazın 1* (R. Eser Kortanoğlu Arşivi)

Figure 43: Ayazın 1 (Kortanoğlu 2008: Pl. 171/4)

Figure 44: Ayazın 1 (Kortanoğlu 2008: Pl. 170/2)

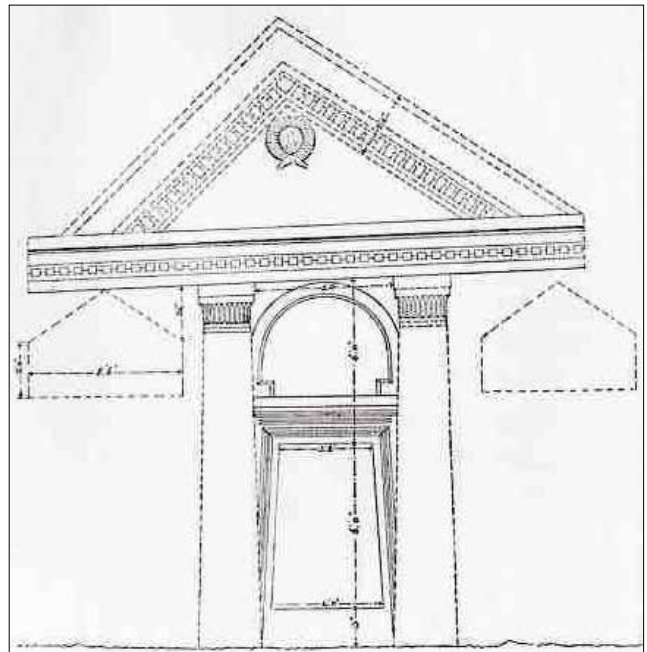

Figure 45: Ayazın 1 (Ramsay 1882: Pl. XXVI)

“Tomb with Lions”.²³ Ramsay express that the tomb was carved under influence of Greek art but it was hard to determine which period it belong to. Perrot also says that Ayazın tombs were carved under influence of Greek art and thinks that this chamber tomb belong to an important family of the region. Façade of the chamber tomb was formed in triangular pediment. Pediment surface is high and center is stoop straight. On the point where pediments stoop surfaces intersects there is a Medusa relief. Perrot cannot decide whether it is a Medusa relief or a simple garland. There are two triangular frames on corners of tympanon. There are five dentil reliefs on left hand side of the pediment, ten dentil reliefs on right hand side of the

²³ Ramsay 1882a: 17; Ramsay 1882b: 260-263, Pls. XXVI-XXVII; Ramsay 1888: 373; Perrot-Chipiez 1890: 125, 128, Fig. 77-81; Reber 1897: 64, Pl. 12; Koerte 1898: 147; Belke-Mersich 1990: 200; Kortanoğlu 2008: 59, 70, 72, 76, 88, 109-110, 554-558, Pls. 165-174.

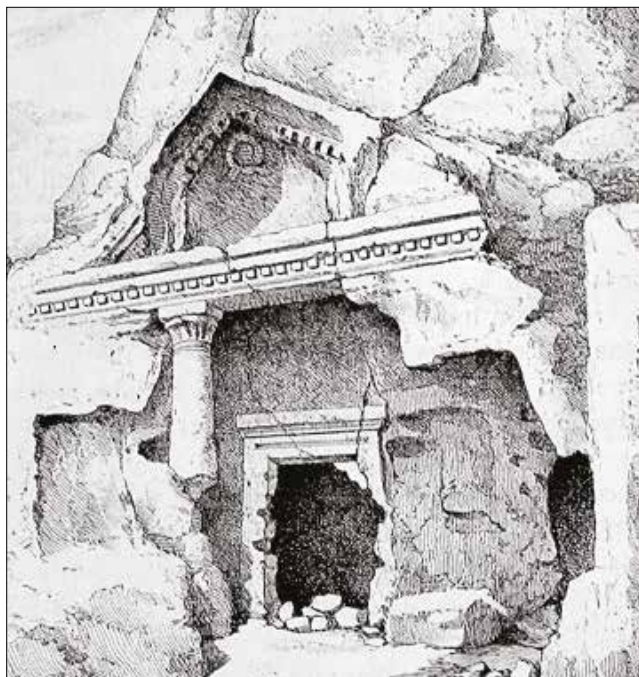

Figure 46: Ayazin 1 (Perrot-Chipiez 1890: 126)

pediment. There is no acroterion arrangements. There is 35 dentil reliefs on architrave. Reber states that there is a doric abacus on kalathos surrounded by akantus leaves. Doorway is formed by frame reliefs placed in each other. Below half of the frames were destroyed. On above the frames there is an arched pediment order. Relief in arched pediment was devastated. However from traces of relief it is thought to be a standing human with open arms it might get to that shape by time. On both sides of the arch, on a line straighten there are two “antithetic” lion reliefs. Ramsay says in his mentioned article that these two lion descriptions were carved with influence of “Phryg” art. Entrance hall was formed in the below part of the triangular pediment projecting outside.

In Ayazin rock architecture it is hard to differentiate between Roman Imperial, Late Roman - Early Byzantine. For this reason tombs and chamber tombs were evaluated between 2nd century AD and early Byzantine period.

Ayazin 2 (Figs. 47-50):

The façade of the chamber tomb in Ayazin village (see Ayazin 1) located towards southeast is one of the highest entrance carvings in Highlands of Phrygia.²⁴ The chamber is above six m. from ground. The outer element on the façade is triangular pediment carving. Pediment floor is about 250 cm wide. On tympanon wall there is a Medusa

Figure 47: Ayazin 2 (Kortanoğlu 2008: Pl. 116/1)

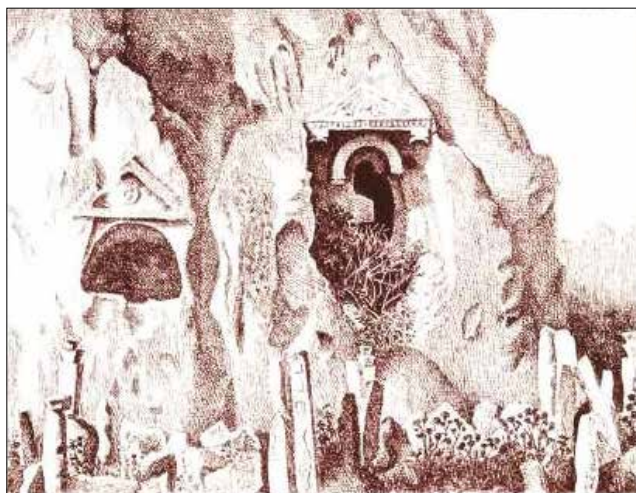

Figure 48: Ayazin 2 (Ramsay 1882: Pl. XXVII)

relief with face lines very damaged. On both sides of Medusa, there are lion reliefs situated like attacking each other. Besides between tympanon and geison a triangular frame borders the pediment wall. On this frame on left hand side three dentil reliefs were preserved. On above cornice (architrave ?) between geison and column capitals there are 23 dentil reliefs. Only capitals (abacus

²⁴ Ramsay 1882b: Pl. XXVII, n. 2; Reber 1897: 65-66, Fig. 15; Kortanoğlu 2008: 55, 58-59, 70, 72, 77, 109-110, 517-519, Pl. 116-120.

Figure 49: Ayazın 2 (Kortanoğlu 2008: Pl. 117/1)

Figure 50: Ayazın 2 (Kortanoğlu 2008: Pl. 116/2)

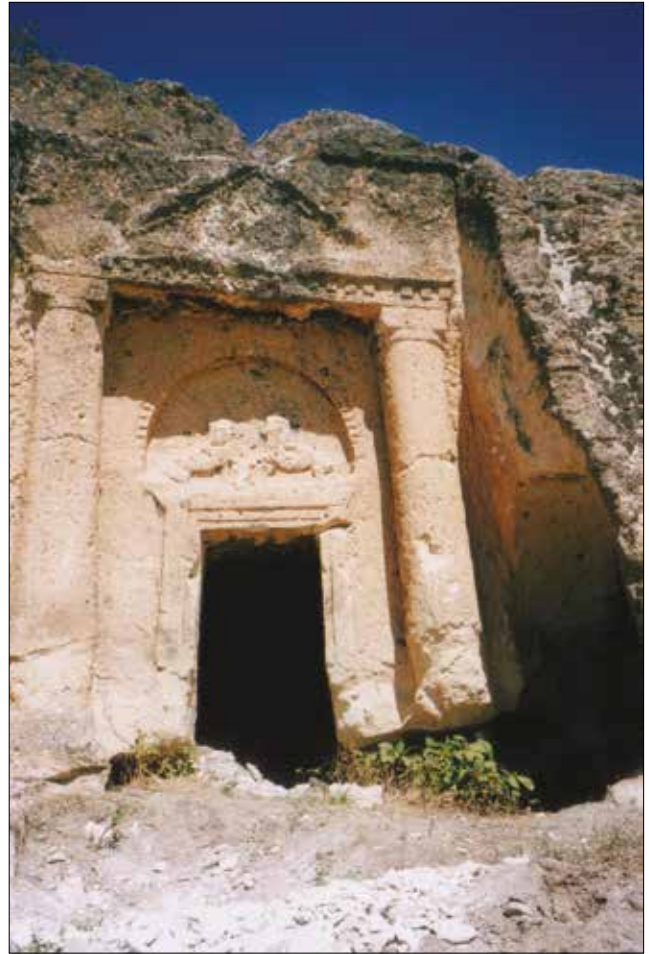

Figure 51: Ayazın 3. Kortanoğlu 2008: Pl. 125/4.

and echinus) of columns under this part were protected. On chamber tomb entrance there are two arch pediment placed within each other. On outer counters of the both arches there are continuous triangle ornaments. The inner arched pediment created chamber tomb entrance ends the entrance hall. Column capital (abacus and echinus) on left leg of the arch on outer arch pediment is protected.

Ayazın 3 (Fig. 51-54):

The monumental chamber tomb in Ayazın village (see Ayazın 1) located toward southeast is the other tomb with façade architecture known as “Tomb with Lions”.²⁵ Ramsay thinks that the chamber tomb might belong to a family. Façade of the chamber tomb was designed as two column reliefs seem to carry the triangular pediment. Circular formed relief on pediment wall is thought to be a shield or a Medusa. Although considering other examples in Ayazın this relief might be both of these I think this being a shield relief have more possibility. In Ramsay’s

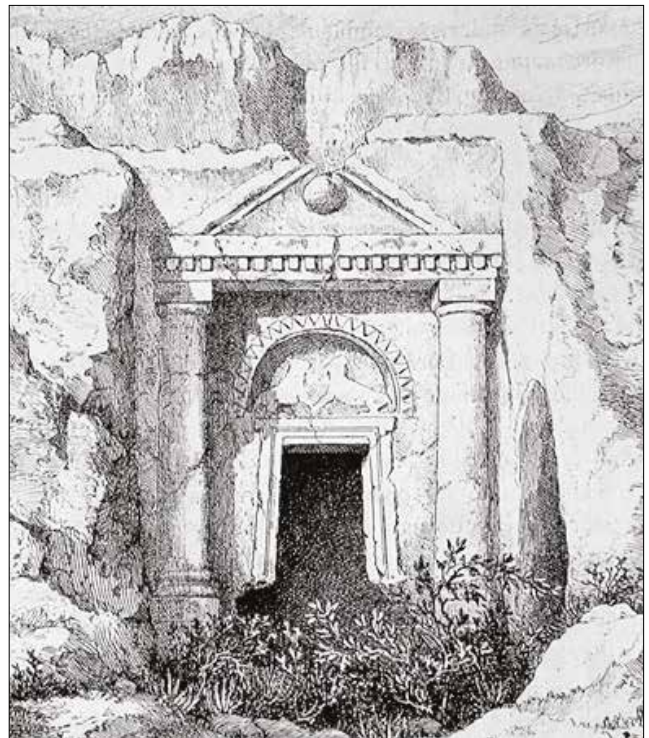

Figure 52: Ayazın 3. Perrot-Chipiez 1890: 139.

²⁵ Ramsay 1882b: 262, Pl. XXVIII, n.3; Reber 1897: 65; Perrot-Chipiez 1890: 139, Fig. 92; Haspels 1971: V.I, 172, V.II, Figs. 292-93; Kortanoğlu 2008: 70, 72, 77, 88, 109-110, 519-521, Pls. 121-128.

Figure 53: Ayazın 3 (Kortanoğlu 2008: Pl. 123)

Figure 54: Ayazın 3 (Kortanoğlu 2008: Pl. 126/2)

article a shield form was used in illustration and picture. Reber states that on sides of the pediment there were dentil relief ornaments. Now, dentil reliefs on geison can be traced (19 of them). Pediment is 270 cm wide and 70 cm height. An arched pediment was formed above door space. Triangular reliefs on the arch goes on along the line (29 of them). On wall of the arched pediment there are two lion reliefs facing each other which is typical for Phryg period Ayazın and Köhnüş valleys as Haspels states

a resemblance with chamber tomb with lion in Beyköy (a village near Ayazın town). Arched pediment is 170 cm wide and 90 cm height. Column reliefs were carved in an appearance close to plastic. Reber states that abacus being thick, heavy and large but achinus being low, thin and wide and shallow. Column base on left hand side was protected and in rectangular form. Columns are plain shaft. Entrance of the chamber tomb was formed by lintel and door chassing arranged with frames within each other.

Güllük (Figs. 55-56):

Façade of the chamber tomb in Afyon city, İhsaniye district, between Ayazın town and Basırlar village in Karababa valley, in the rocky area four-five km west of Ayazın, is 225 cm wide, 200 cm height, 10-20 cm deep and placed within an neatly carved arch.²⁶ Triangular pediment carving starts from six cm below the center point of the arch. Triangular pediment is 90 cm wide and 45 cm height there is a Medusa relief as also seen in many examples in Highland of Phrygia. As understood from traces 15 cm away from door space from both

Figure 55: Güllük (Kortanoğlu 2008: Pl. 139/1)

Figure 56: Güllük (Kortanoğlu 2008: Pl. 139/2)

²⁶ Kortanoğlu 2008: 55, 78, 110, 530-531, Pl. 139.

sides, there were pilasters appear to carry the triangular pediment. Chamber tomb was considered in Roman Imperial period.

Ayazın 4 (Figs. 57-59):

Chamber tomb located towards east in Ayazın town (see Ayazın 1) is one of the important examples of monumental arched façade arrangements in the area.²⁷ Façade is formed by a main arch and narrow arches on sides connected to it. Chamber tombs façade condition

Figure 57: Ayazın 4 (Kortanoğlu 2008: Pl. 132/1)

Figure 58: Ayazın 4 (R. Eser Kortanoğlu Arşivi)

today could be preserved as stated on Ramsay, Perrot-Chipiez and Reber's photographs and illustrations. On connection places on the arches there are full plastic two column carvings arranged very similar to ionic order column capitals. Legs of the arch sits on capitals of the full plastic columns. Columns were not preserved.

²⁷ Ramsay 1882 a: 17; Ramsay 1882 b: 263, pl. XXIX/6; Ramsay 1888: 373; Perrot-Chipiez 1890: 127-131, 140-141, fig. 82, 93-96; Reber 1897: 63, fig. 14, pl. 11; Koerte 1898: 146-148; Haspels 1971: V.I, 305, n.24; Belke-Mersich 1990: 200; Kortanoğlu 2008: 55, 70-72, 109-110, 521-523, pl. 129-133.

Figure 59: Ayazın 4 (Perrot-Chipiez 1890: 128)

Writers mentioned above named this order as "ionic column". Main arch is 200 cm. wide and 400 cm. height. Side arches are 80 cm. wide and about 300 cm. height. Column capital on north is 65 cm. wide on top point and 45 cm wide at the bottom, 15 cm. height and 80cm. Long. Volute like circular formed reliefs are almost 10 cm. diameter and again 80 cm. long. Monumental chamber tomb was considered between 3rd - 4th centuries AD.

Kümbet-Deliklikaya 2 (Fig. 60-62):

In Eskişehir city, Seyitgazi district, Kümbet village, 200 m. north of Kümbet-Deliklikaya 1 on south side of a rocky hill on a place close to peek and façade of the chamber tomb located towards southwest is formed by an arch carving (half circle form) and an architrave

Figure 60: Kümbet-Deliklikaya 2 (Kortanoğlu 2008: Pl. 95/2)

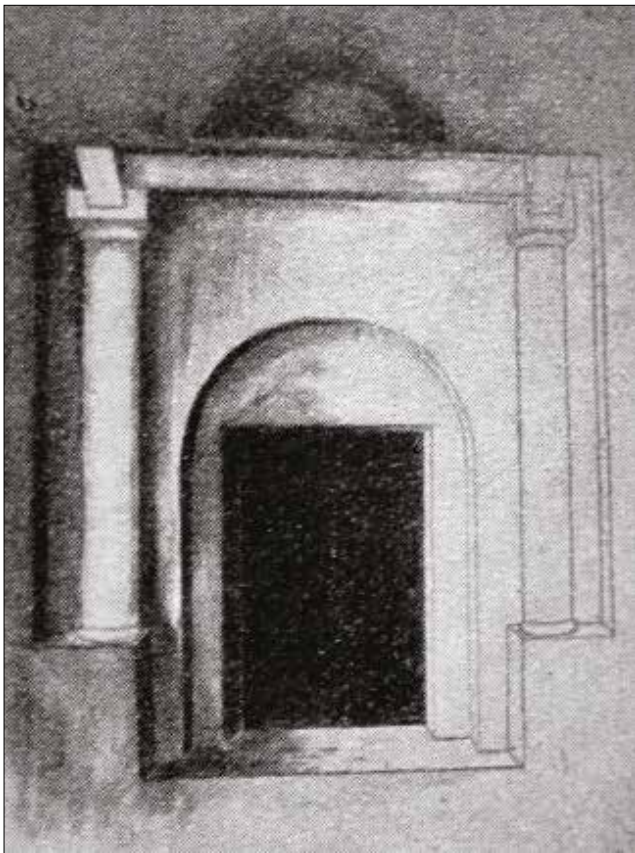

Figure 61: Kümbet-Deliklikaya 2 (Brandenburg 1906: 708, Fig. 65)

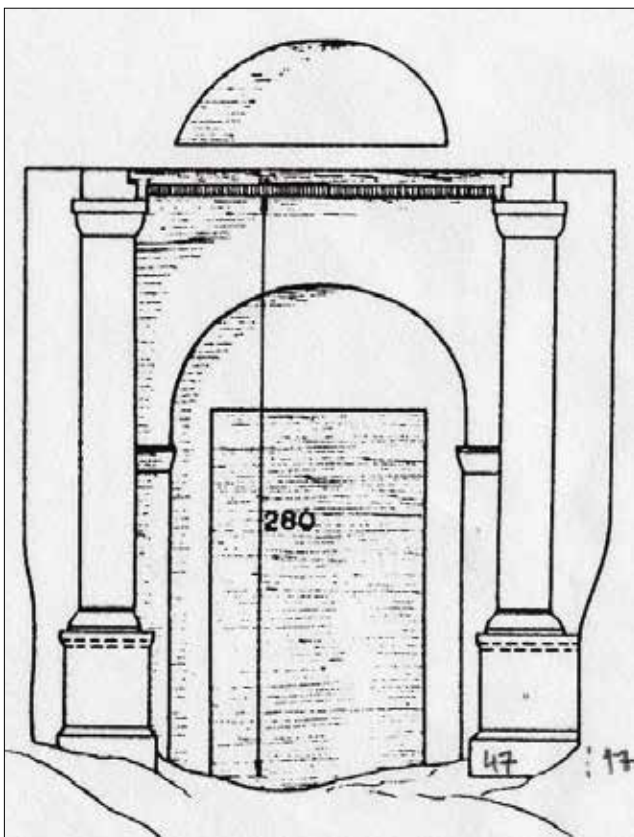

Figure 62: Kümbet-Deliklikaya 2 (Haspels 1971: V.2, Pl. 559/3)

seemed as though carried by column reliefs with capitals and bases on postament.²⁸ Arch carving is 123 cm wide, 52 cm height and 17 cm depth. Architrave arrangement with two levels is 176 cm wide, 15 cm height and 11 cm depth. Column reliefs are formed by capital, body, base forming abacus and echinus and bases on two level postament. Body of the column relief is 23 cm wide and 170 cm height. Between column reliefs and door space there is a second façade arrangement creating a front corridor. This arrangement was created by an arch its legs on anta capitals. This arch also closes the top of front corridor. Monumental chamber tomb was evaluated in Roman Imperial period.

Demirli (Figs. 63-64):

The chamber tomb headed to northeast is in Afyon city, İhsaniye district, between Demirli village and Demirlikale on north of the village, carved on a separate rock mass approximately on 500 m north of the village.²⁹ The façade of the chamber tomb was arranged by a truncated pediment. Truncated pediment of the chamber façade architecture can be thought as a minimalistic and a local adaptation in Highlands of Phrygia. Haspels think that this chamber tomb is representing a house. According to her upper floor on the façade copying a farm houses hayloft in highlands area. The façade is formed by two blind windows on both sides of the façade door, arched pediment placed above entrance and deep carvings both vertical (wide 265 cm) and horizontal (height 30-60 cm) on above part of the arch. Arch's diameter on the arched

Figure 63: Demirli (Kortanoğlu 2008: Pl. 180/1)

²⁸ Ramsay 1882a: 17; Ramsay 1882b: 263, Pl. XXIX/6; Ramsay 1888: 373; Perrot-Chipiez 1890: 127-131, 140-141, Fig. 82, 93-96; Reber 1897: 63, Fig. 14, Pl. 11; Koerte 1898: 146-148; Haspels 1971: V.I, 305, n.24; Belke-Mersich 1990: 200; Kortanoğlu 2008: 55, 70-72, 109-110, 521-523, Pls. 129-133.

²⁹ Reber 1897: 67, Fig. 17; Koerte 1898: 148; Haspels 1971: 176, V. II, Fig. 306, Pl. 557/5-8.; Belke-Mersich 1990: 232; Kortanoğlu 2008: 58, 70, 78, 112, 559-561, Pls. 180-182.

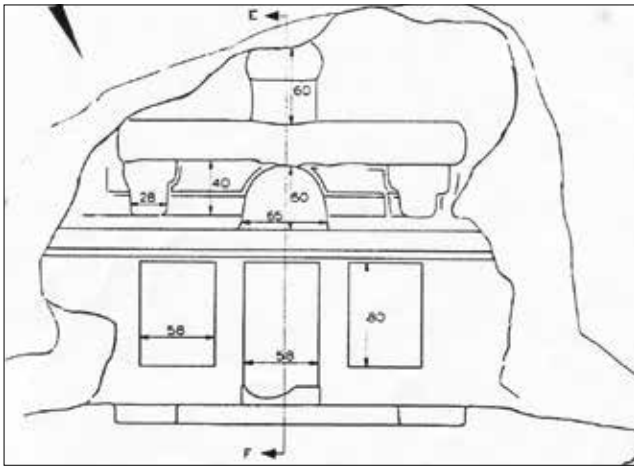

Figure 64: Demirli (Haspels 1971: V.2, Pl. 557/7)

pediment above entrance part is 65 cm. wide and 50 cm. height. Windows are 60 cm wide, 88 cm height and 5 cm deep. Monumental chamber tomb is considered between 2nd - 3rd centuries AD.

When 122 chamber tombs found in “Highlands of Phrygia” directions examined collectively for their directions, it can be seen that chamber tombs directed to west outstands the others. Furthermore when necropols taken individually, it is understood that tombs directions are placed according to topographic conditions and efficient use of rocks.³⁰ I doesn’t seem that any particular direction was picked. Taking 20 monumental chamber tombs in the text into consideration it is seen that no particular directions is chosen.

Chamber tombs with façade architecture arrangements are generally arched or with triangular pediment. In triangular pediment arrangement, pediment generally in appearance of carried by pilasters or column reliefs. In Imperial period triangular pediment arrangements, Medusa³¹ and shield reliefs³², acroterions with palmets and dentil frieze outstands. Besides analogies done for chamber tomb façades in Highlands of Phrygia and in Phrygia region, other Antique regions in Anatolia and for other types of tombs in Antique geographies, comparisons between especially with doorstones duplicating tomb façades in Highlands of Phrygia, doorstones carved in rock and Dokimeion type sacrophagus lids which are in close location to Highlands of Phrygia carries a big importance for both in dating and determination of relief figures and similarities in ornaments.³³ At the end of mentioned comparisons, from tomb typology angle of view, tombs dated to 2nd century AD and later, also dates to the same period and later from façade arrangement view.³⁴

³⁰ Kortanoğlu 2008: 122; Kortanoğlu 2012.

³¹ Kortanoğlu 2008c.

³² Kortanoğlu 2008b.

³³ Waelkens 1980; 1982; 1986; Lochman 2003; Kelp 2008: 69-91; Kelp 2015.

³⁴ Kortanoğlu 2008: 84-91, 125-126.

Surely a whole or a partion change of the tombs due to re-using must be taken into consideretion. Tombs which belong to “Phrygian” period and re-arranged in Imperial period, firstly used in Hellenstic period or carved in Imperial period had been used during Late Antique period.³⁵

Kümbet-Deliklikaya 1 and especially tombs like Zehran, are attracting attention with their façades geometrical ornaments were carved in “Phrygian” period. Also, in Highland of Phrygia.³⁶

Repeating of antithetic Kybele lions iconographic scene as can be seen in Aslantaş and Aslankaya which are “Phrygian” period monumental work of arts, on Roman Imperial period monumental chamber tomb façades carved earliest eight centuries later like in Ayazin, Beyköy and maybe Kümbet-Solon’s Tomb is a sure sign of influence of “Phrygian” rock carving tradition and influence of the goddess or a kind of continuous influence of the goddess.³⁷ Because it must be taken into consideration in researches related to the area that “Highlands of Phrygia” is in anyway goddess sacred area that belongs to her.

³⁵ Kortanoğlu 2011a; Kortanoğlu 2012.

³⁶ Sivas 2007a: 15-28; Sivas 2007b: 77-92.

³⁷ Kortanoğlu 2007; Kortanoğlu 2008: 124; Kortanoğlu 2011b; Kortanoğlu 2012. Also for a larger perspective on Phryg Goddess please see.: Prof. Dr. Fahri Işık and Prof. Dr. Taciser Sivas bibliography.

BIBLIOGRAPHY and ABBREVIATIONS

- AKURGAL, E., 1961.
Die Kunst Anatoliens von Homer bis Alexander. Berlin.
- AKURGAL, E., 1987.
Anadolu Uygarlıkları. İstanbul.
- AM Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung.
- BARTH, H., 1860.
"Reise von Trapezunt durch die nördliche Hälfte Klein-Asiens nach Scutari im Herbst 1958", PGM III: 3-105.
- BELKE, K./MERSICH, N., 1990.
TIB 7: Phrygien und Pisidien. Wien.
- BERNDT, D., 2002.
Midasstadt in Phrygien. Eine sagenumwobene Stätte im Anatolischen Hochland. Mainz Am Rhein.
- BRANDENBURG, E., 1906.
Neue Untersuchungen im Gebiet der Phrygischen Felsenfassaden. München.
- BRANDENBURG, E., 1907.
"Klein-Asiatische Untersuchungen I", OLZ X: 3-8.
- BRANDENBURG, E., 1909.
"Klein-Asiatische Untersuchungen III", OLZ XII: 145-154.
- BRANDENBURG, E., 1914.
"Über Felsarchitectur im Mittelmeergebiet", Mitteilungen der Vorderasiatischen Gesellschaft XIX: 1-96.
- FEDAK, J., 1990.
Monumental Tombs of the Hellenistic Age: A Study of Selected Tombs from the Pre-Classical to the Early Imperial Era. Toronto.
- GABRIEL, A., 1965.
Phrygie. Exploration Archéologique IV. La Cité de Midas Architecture. Paris.
- GALL, H. von., 1966.
Die paphlagonischen Felsgräber. Tübingen.
- HASPELS, C.H.E., 1971.
The Highlands of Phrygia. Sites and Monuments I-II. Princeton.
Ist Mitt Istanbuler Mitteilungen.
JHS The Journal of Hellenic Studies.
- KELPU., 2008.
"Neue Funde und Forschungen in Phrygien", Asia Minor Studien 61: 69-91.
- KELPU., 2015.
Grabdenkmal und lokale Identität. Ein Bild der Landschaft Phrygien in der römischen Kaiserzeit. Bonn.
- KOERTE, A., 1898.
"Kleinasiatische Studien III. Die phrygischen Felsendenkmäler", AM XXIII: 80-153.
- KORTANOĞLU, R.E., 2007.
"Dağlık Phrygia'da Aslan Kabartmalı Roma İmparatorluk Dönemi Kaya Mezarları", Belkıs Dinçol ve Ali Dinçol'a Armağan / VITA Festschrift in Honor of Belkıs Dinçol and Ali Dinçol. İstanbul: 417-431.
- KORTANOĞLU, R.E., 2008.
Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Dağlık Phrygia Bölgesi Kaya Mezarları. Eskişehir.
- KORTANOĞLU, R.E., 2008b.
"Phrygia'da Makedonia Kalkan Bezemeleri İle Süslenmiş Bir Kaya Mezarı ve Mezar Sahibinin Kökeni Üzerine", Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı. Euergetes / Festschrift für Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu zum 65. Geburtstag. Antalya: 735-745.
- KORTANOĞLU, R.E., 2008c.
"Phrygia Kayalıklarında Konumlandırılmış Medusalar", Muhibbe Darga Armağanı. İstanbul, Sadberk Hanım Müzesi Yayını, 321-334.
- KORTANOĞLU, R.E., 2011a.
"koimáomai (Dormir)", Özsait Armağanı. Mehmet ve Nesrin Özsait Onuruna Sunulan Makaleler/Studies Presented to Mehmet and Nesrin Özsait. İstanbul: 277-286.

KORTANOĞLU, R.E., 2011b.

“Rock-cut Tombs Which are Located in the Highlands of Phrygia: An Analysis within the Frame of Hellenistic and Roman Imperial Periods in Context of Typology and Façade Carving”, The IIIrd International Symposium of Archaeology (Kütahya Dumlupınar University, University of Freiburg, DAI-İstanbul). İstanbul: 94-121.

KORTANOĞLU, R.E., 2012.

“Dağlık Phrygia Bölgesi Hellenistik ve Roma Dönemi Kaya Mezarlarında Frig Etkileri / Phrygian Influences on the Hellenistic and Roman Rock-cut Tombs of the Phrygian Highlands”, Frigler. Midas’ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde / Phrygians. In the Land of Midas, In the Shadow of Monuments (Eds. T. Tüfekçi Sivas / H. Sivas). İstanbul: 288-307.

KORTANOĞLU, R.E., 2015.

“Monumentality upon Logos: Tomb Architecture in the Sacred Area of Phrygia, Significance and New Interpretations”, The Phrygian Lands over from Prehistory to the Middle of the 1st Millennium AD, (Anadolu University, Eskişehir, 2-8.11.2015). Eskişehir: 10-11.

LABORDE, L. de., 1838.

Voyage de L’Asie Mineure. Paris.

LEAKE, W.M., 1824 (1976).

Journal of a Tour in Asia Minor. With Comparative Remarks on the Ancient and Modern Geography of that Country. London.

LOCHMAN, T., 2003.

Studien zu kaiserzeitlichen Grab-und Votivreliefs aus Phrygien. Basel.

MKKS Müze Kurtarma Kazıları Semineri. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. Ankara.

OLZ Orientalistischen Litteratur Zeitung.

ÖZÇATAL, M.F., 1993.

“Gerdekkaya ve Yazılıkaya’da 1991 Yılı Çalışmaları”, MKKS 3: 419-439.

PERROT, G., 1890.

Histoire de L’Art dans L’Antiquité V: Perse, Phrygie, Lydie et Carie, Lycie, Paris. Librairie Hachette.

PGM Petermanns geographische Mitteilungen.

RADET, G., 1895.

“En Phrygia, Rapport sur une Mission Scientifique en Asie Mineure (1895)”, Nouvelles Archives des Missions Scientifiques et Littéraires VI: 425-594.

RAMSAY, W.M., 1882a.

“Studies in Asia Minor. Part I: The Rock Necropoleis of Phrygia”, JHS III: 1-68.

RAMSAY, W.M., 1882b.

“Some Phrygian Monuments”, JHS III: 256-263.

RAMSAY, W.M., 1888.

“A Study of Phrygian Art I”, JHS IX: 350-382.

RAMSAY, W.M., 1889.

“A Study of Phrygian Art II”, JHS X: 147-189.

REBER, F. von., 1897.

Die phrygischen Felsendenkmäler. Munchen.

SİVAS, T., 1999.

Eskişehir-Afyonkarahisar-Kütahya İl Sınırları İçindeki Phryg Kaya Anıtları. Eskişehir.

SİVAS, T., 2007a.

“Frigler ve Frig Uygarlığı / Phrygians and The Phrygian Civilization”, Friglerin Gizemli Uygarlığı / The Mysterious Civilization of the Phrygians (Eds. T. Tüfekçi Sivas / H. Sivas). İstanbul: 15-28.

SİVAS, T., 2007b.

“Batı Frigya’da Frig Yerleşmeleri ve Kaya Anıtlarının Araştırılması / Survey of Phrygian Settlements and Rock-cut monuments in Western Phrygia”, Friglerin Gizemli Uygarlığı / The Mysterious Civilization of the Phrygians (Eds. Taciser Tüfekçi Sivas – Hakan Sivas) İstanbul: 77-92.

SİVAS, T., 2008.

“Frigler”, National Geographic. Ocak: 58-79.

SİVAS, T., 2010.

“Frig Vadileri’nden Günümüze Kalan Frig İzleri”, Frig Vadileri. Eskişehir: 16-53.

SİVAS, T., 2012.

“Frig Vadileri ve Kutsal Yazılıkaya-Midas Kenti / Phrygian Valleys and Sacred Yazılıkaya-Midas City”, Frigler. Midas’ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde / Phrygians. In the Land of Midas, In the Shadow of Monuments (Eds. T. Tüfekçi Sivas/H. Sivas). İstanbul: 112-159.

TIB Tabula Imperii Byzantini

TEXIER, C., 1862 (2002).

Küçük Asya. Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi (Çev. A. Suat) Ankara.

TRITSCH, F.J., 1943.

“False Doors on Tombs”, JHS LXIII: 113-115.

WAEKENS, M., 1977.

“Phrygian Votive and Tombstones as Sources of the Social and Economic Life in Roman Antiquity”, Ancient Society VIII: 277-315.

WAEKENS, M., 1980.

“The Doorstones of Phrygia”, Yayla III: 12-16.

WAEKENS, M., 1982.

Dokimeion. Die Werkstatt der Repräsentativen Kleinasiatichen Sarkophage. Berlin.

WAEKENS, M., 1986.

Die Kleinasiatichen Türsteine. Typologische und epigraphische Untersuchungen der kleinasiatichen Grabreliefs mit Scheintür. Mainz.

FOUR TERRACOTTA VOTIVE PLAQUES FROM MILETOS

MİLETOS'TAN DÖRT PİŞMİŞ TOPRAK ADAK LEVHASI

Ünal DEMİRER *

Makale Bilgisi

Başvuru: 20 Haziran 2015
Hakem Değerlendirmesi: 5 Ağustos 2015
Kabul: 5 Şubat 2016

Article Info

Received: Jun 20, 2015
Peer Review: August 5, 2015
Accepted: February 5, 2016

Keywords: Miletos, Hero's Cult, Terracotta, Votive Plaques

Anahtar Kelimeler: Miletos, Heros Kültü, Pişmiş Toprak, Adak Levhaları

ABSTRACT

During a rescue excavation at the site of ancient Miletos conducted by the staff of the Miletos Museum, four terracotta plaques belonging to one of the Anatolian heros cults were recovered. These examples are distinguished by their find spots. While similar plaques from other cities were votive offerings from around sanctuaries, in Miletos these plaques were found in a tomb context. The rituals of this cult are not completely known, but it is thought that the cult might have been influential around the Aegean coastal strip of Thrace, Troas, Aeolis and Ionia. This article presents these four new examples and aims to contextualise them in respect to previous finds and works.

ÖZET

Miletos antik kentinde Milet Müzesi Müdürlüğü tarafından yapılan bir mezar kurtarma kazısında, Anadolu'da tapınım görmüş bir heros kültüne ait pişmiş toprak adak levhaları bulunmuştur. Başka kentlerde mezar kontekstleri dışında, örneğin kutsal alanlar yakınında adak sunusu olarak bulunmuş olan pişmiş toprak levhaların benzerleri, Miletos'ta geçmiş yıllardaki kazılarda yine mezarlarda ele geçmiştir. Ritüelleri tam olarak bilinmeyen bu kültürün Trakya, Troas, Aeolis ve İonia'yı kapsayacak şekilde Doğu Ege kıyıları boyunca yayılmış olduğu benzer buluntulardan anlaşılmaktadır. Bu çalışmada, dört yeni buluntu yardımıyla öncül araştırmalara katkı sağlamak amaçlanmıştır.

* Asst. Prof. Dr., Mehmet Akif Ersoy University, Burdur, E-posta: demirerunal@gmail.com

Situated beyond the city walls, nearly 2 km Northwest of the ancient city of Miletos around hillsides of Kalabaktepe, Değirmentepe and Zeytintepe are the visible remains of the Miletos Necropolis. The Değirmentepe site was firstly excavated between 1901–1906 by A. Von Salis and C. Watzinger¹, both from a German excavation team, and this was continued by T. Wiegand 1906–1907². Further excavations were conducted at Zeytintepe in 1977 by F. J. Henninger and A. U. Kossatz, and from 2003 to 2005 by I. A. Panteleon and R. Senff³. During the 1978–1979 seasons Peter Herrmann excavated the site for the corpus of tomb inscriptions⁴; while Elke Forbeck, in terms of German excavation annuals, identified those tombs that had been found in previous years at the site for her PhD research concerning the Miletos Necropolis⁵.

After these Miletos excavations the site watchman found an illegal excavation hole on the 10.02.2012 on the North site on the Değirmentepe hillside and a rescue excavation was undertaken by researchers from Miletos museum, including the author. From the excavation results, it was determined that four loculi and two burial pits had been carved into the bedrock and which resembled the plan of the tombs (Pl. I, Figs. 1–2) that had previously been found around the site of this necropolis⁶.

During the rescue excavations, it was understood that grave robbers had attempted to enter the tomb through a hole made in the roof. This tomb is orientated on a north–south axis and its north facing door was found in the course of the excavation. Even though the door of the tomb was destroyed in antiquity, its lintels and jambs were found intact. On the marble lintel over the door there is a damaged Greek three–lined inscription (Pl. 2, Fig. 1):

ECBECEN KAI HPΩON ΨΥΧHC
CYN EICIACTE KAI NOYN THN AEI

[—]

Transcription :

ἔσβεσεν. ἡρῶον καὶ ψυχὴν
σὺν Εἰσιὰς τε καὶ νοῦν τῆν ἀεὶ

[—]

:

¹ <http://www.ruhr-uni-bochum.de/milet/in/nekropol.htm> by Dr. E. Forbeck in 2002.

² Wiegand 1908.

³ Henninger/Kossatz 1979: 174 ed seq.; Panteleon I. A./ Senff R. , “Die Grabung im Afroditeheiligtum auf dem Zeytintepe bei Milet in den Jahren 2003–2005”, AA 2 (2008): 33–46

⁴ Herrmann 1980: 92 ed seq.

⁵ Forbeck 2001/2002: 55 ed seq.

⁶ İslam/Aslan 2013: 379; 391, Plan: 1.

“ (She) faded away. The tomb and the soul of Eisias, but also her thoughts always...”

The shape of the letters (lunar sigma, upsilon like a V, archaizing alpha), the rather coarse way the letters are carved, together with the use of the verb ἔσβεσεν lead us to date the inscription to the 3rd century A.D. The verbal form ἔσβεσεν is rather rare; it is found in Attica at the end of the 2nd century A.D. (IG, II, 8955 (l. 5–6)), in Smyrna (Ionia) (Smyrna, 549 (l. 4)), in Kyme (Aeolis) (I. Kyme, 51 (l.4)), maybe dating from the late Hellenistic period; cf. SEG, 29, 1219), in Heraclea Pontica during the 2nd–3rd cent. A.D. (I. Heraclea Pont., 9 (l. 18); SEG, 31, 1072), in Sinope (Paphlagonia) at the beginning of the 3rd century A.D.⁷ and in Mopsuestia (Cilicia) around the 3rd–4th cent. A.D. (I. Cilicie, 88 (l. 2) ; SEG, 28, 1251).

The style of this funerary text from Miletos is elegiac and simple, short and quite common (I thank to Prof. Hadrien BRU for this description of the inscription). This is the herōon of a woman called Isias (“Eisias” is a current Attico–Ionian form), bearing a well–attested Greek theophoric personal name. But the limestone door fragments that formerly closed the tomb entrance, together with finds of skeletons and ceramics belonging to the votive gifts, show the tomb was plundered in antiquity when the stratigraphy was disturbed. In context, the finds show this tomb was used for burials in the period from the 2nd century B.C. to the 1st century A.D.⁸

In the space between the door jambs and the bedrock the terracotta plaques that form the subject of this article were found. One is undamaged, three are broken. These four votive plaques was restored and registered in the museum inventory (Pl. II, Fig. 2, Pl. III, Fig. 1–2).

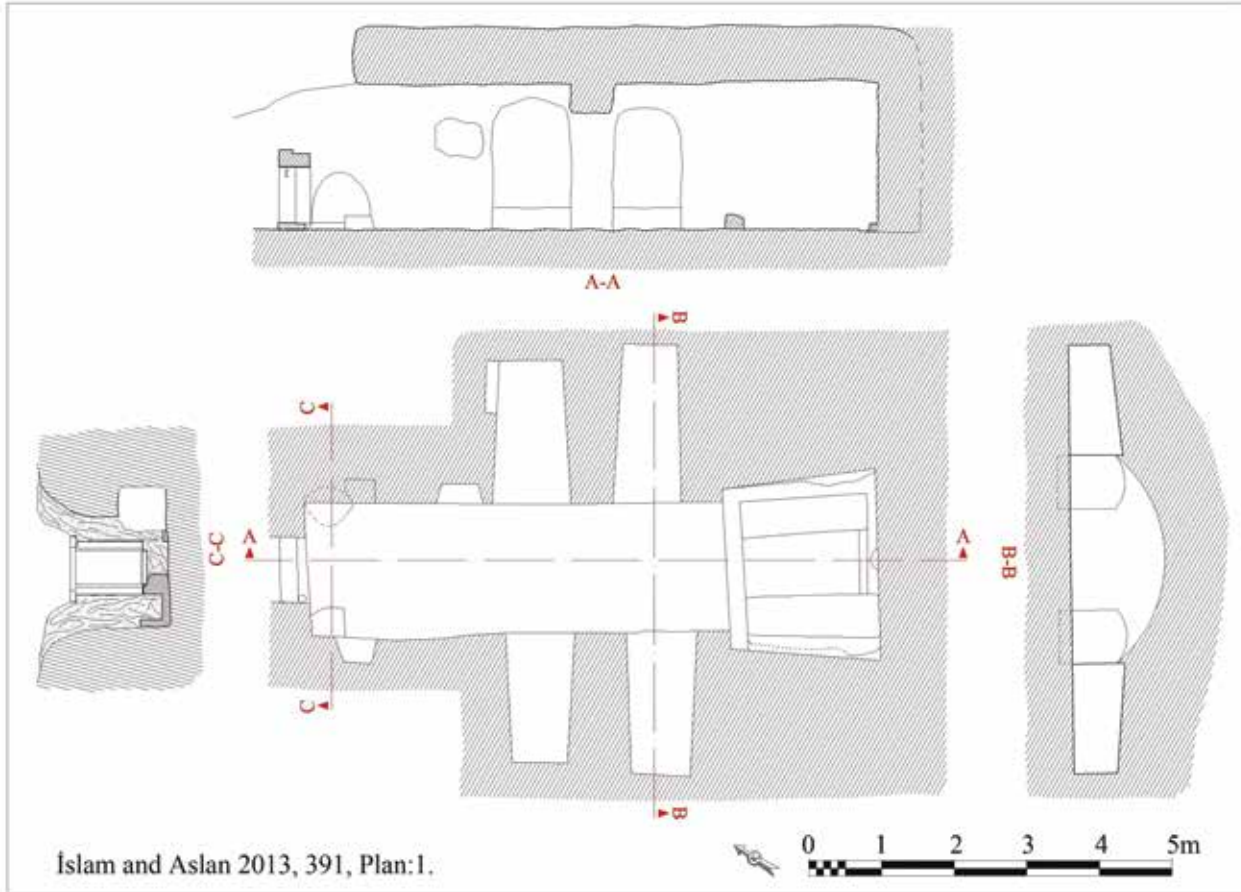
T. Wiegand who conducted excavations in the Değirmentepe region in 1906–1907, found pieces of similar plaques inside a clay pipe within the dromos of a Hellenistic tomb. Henninger and Kossatz in 1977 excavated Zeytintepe, a closer neighbour of Değirmentepe, and found five undamaged plaques and 20 fragments belonged to the other plaques within a tomb’s dromos. From these remains it was understood that these votive offerings, possibly produced from the same mould, were placed within the tomb in terracotta pipes, after the tomb had been closed⁹.

⁷ A. Salac, “Note sur trois inscriptions de Sinope”, BCH, 44, 1920: 354–357, a (l.4).

⁸ İslam/Aslan 2013: 381.

⁹ Henninger/Kossatz 1979: 184–185; Taf. 57, 1–2.

FOUR TERRACOTTA VOTIVE PLAQUES FROM MILETOS

Figure 1: Plan ve Kesitler / *Plan and Sections*Figure 2: Mezar Odası ve Loculi / *Grave Chamber and Loculi*

Terracotta plaques related to death cults and associated burial rites date back in Attica to the 6th century B.C.¹⁰ What is surprising concerning these finds from Miletos is that these votives were not dedicated to the owner of the tomb but to a hero or a god who is unknown. In a large area of Southern Pisidia and Lycia this figure was widely depicted, in particular on outdoor rock shrines and in tombstone reliefs. The wide distribution of the depictions of the Horse Rider god Kakasbos was because he was understood to be responsible for the protection of the tomb¹¹. The fact that these Miletos plaque remains were found inside the tombs, instead of in holy places or in sanctuaries can be explained in a similar way: the mounted figure on these plaques may be understood to represent a deified hero, or to depict the God himself.

Research of parallel and related finds, which began with Schliemann's excavations, showed the most important known centre is understood to have been Troy¹² where hundreds of these plaque fragments were found, to such an extent that these plaques can be understood to form a standard component of the small finds from Troy. A large number of these Troy finds came from finds in the southern part of the mound and from the eastern part of the Athena sanctuary¹³. The first detailed scientific research was made by D. B. Thompson¹⁴ and it was also realised that there were parallel examples also from Aeolis, Kyme, Larisa and Hermos¹⁵.

DEFINITION AND ICONOGRAPHY

All four of these plaques probably were made using the same mould. Even though they are framed examples and as such, parallel to those from Troy, they have no holes for suspension¹⁶. DT.2012.1M.120 (Pl. IV), was found intact, DT.2012.1M.121 (Pl. V) was found in three pieces, DT.2012.1M.122 (Pl. VI) was found in four pieces and DT.2012.1M.123 (Pl. VII) was found in twelve pieces. In order to protect their colouring, they were cleaned with a little water and were then restored. The fine clay is a light brown. In DT.2012.1M.121 and DT.2012.1M.122 there are the traces of a reddish colouring that remains on the upper part of the scene. It is known that this plaques

were coloured in a variety of colours¹⁷, but in the case of these examples from Miletos, the trace remains of the other colours is ambivalent, as unfortunately advanced scientific instruments such as a Raman Spectroscope to investigate for traces of colour were unavailable, this loss of colour other than red, possibly being a consequence of the humidity within the tomb.

On the reverse there remain the impressions of the palm of the hand and the marks left by a spatula, these marks being the traces of the method of production, in which the clay was pushed into the negative mould to form the positive relief plaque. In DT.2012.1M.121, there was not the thorough cleaning off of the excess clay and the tabula was fired with this excess attached to the plaque. Different from those that are parallel to those of Troy, the edges of the frame was set in the position in which every corner was laid over the other. This distinguishing feature is found at the end of Hellenistic period¹⁸ and it might suggest that this type of mould-made plaques were made at this time in imitation of earlier and contemporary wooden framed examples.

Even though the material, the scene, the figurines and frame are the same; differences can be found between all of these plaques. It maybe for this reason that Henninger and Kossatz say, "they all show the same motif, but two different models can be identified"¹⁹. Especially in the case of DT.2012.1M.121, the crest of the helmet of the rider, the curves of the cloak, the folds of the dress, the mane of the horse and the hair of the tail were not elaborated. In addition, the whole width of the frame of this example is divided into two by a groove in the middle of the frame. This groove might be a consequence of using a second mould after the first one, but it is probable, on the other hand, that the artisan may have made some changes and variations in details while the clay was still wet from the mould²⁰.

These plaques are nearly 17 cm wide, 14 cm. h. and 1.5cm thick. The framed space was completely filled, the mane and tail of the horse, the helmet and cloak of the driver filling all of the empty spaces of the scene. The body of the rising snake fills the empty space beneath the feet of the horse.

¹⁰ Richter 1942: 80.

¹¹ Talloen/Alp 2005: 739, 746, Res. 3.

¹² Easton 1989: 186.

¹³ Barr 1996: 133.

¹⁴ Unpublished parallel examples from Kyme were kindly shown to her by Mme. Mollard at the Louvre, Thompson: *Ibid.* 57, f.n. 7; Boehlau J./Scheffold K. *Larisa am Hermos III*, (1942): 48, Pl. 8, 5.

¹⁵ Thompson 1963: 56–57, Pl. XXVIII, No. 128.

¹⁶ For an example snake figured and holed for hanging from Amyklai see Salapata 2014: 2, Fig. 1; for the Knossos examples; Callaghan 1978: Pl. 9.

¹⁷ Barr 1996: 134–135; 157, Fig. 37–38.

¹⁸ İslam/Aslan 2013: 380

¹⁹ Henninger/Kossatz 1979:184

²⁰ For the moulding techniques of Hellenistic votive reliefs see: Grandjouan, C./E. Markson/S. I. Rotroff, "Hellenistic Relief Molds from The Athenian Agora", *Hesperia Supplements*, Vol. 23, American School of Classical Studies at Athens, Princeton, New Jersey (1989).

FOUR TERRACOTTA VOTIVE PLAQUES FROM MILETOS

DT.2012.1M.121-04

FOUR TERRACOTTA VOTIVE PLAQUES FROM MILETOS

DT.2012.1M.123-05

FOUR TERRACOTTA VOTIVE PLAQUES FROM MILETOS

Figure 3: Yazıtlı Lento / *Lintel with Inscription*

Figure 4: Söve ve Duvar Arasındaki Levhalar / *Plaques Between the Wall and Door Jamb.*

On the left side of the scene there are two adult figures. Two of them wear a back-mantle (khiton) a garment which veils their head and reaches their feet. Under the skirt, worn by the shorter figure on the right side, the curves of a peplos can be seen. Their right hands turned level with their elbows are under their khitons and the only visible part of their bodies are their faces.

The published record concerning plaques that parallel this scene, describe the figure on the left side as being a young girl and the figure on the right side as an older woman (matron)²¹. Yet, as the figure on the left side is the taller of these figures, and as this figure is much more visible, in DT.2012.1M.122' the curls of the hair reach the neck, it might be thought that the figure on left side probably depicts a man²².

On the right side of the two standing figures, there is a rider on the rearing horse. Ateles, tail and harness were detailed. The rider is a clean shaven young man. His whole face and head are covered by a helmet with a crest. He wears a tunica which covers his knees and arms. Above the tunica, he might wear armour with leather straps. The flying back of his cloak (khlamys) from his shoulder makes the figure appear dynamic. As is more clearly visible in DT.2012.1M.122, the pose of the horse and its control is very casual and the reigns are held in left hand, which is turned from the elbow. He wears riding boots, inferred by prints under his easily turned knee.

Under the front legs of the horse, the curling snake raising its head completes the composition of the scene, filling the space. In the metaphysics of antiquity, after death the body of a hero has the ability to be reborn and renewed, through this, a hero becomes a serpent. It may be for this reason that the figure of a snake symbolizes the ideal hero far more than the other symbols²³.

THE CULT

In certain cases votive offerings provide an insight into a cult's characteristics, in other cases the votives illustrate the interest of the worshipper²⁴. For this reason, in the cases of Troy and Miletos, these standing figures are thought to be worshippers/attendants of a dead hero²⁵. Some of the examples from Troy, on the pediment of a shrine facade with two Doric columns were depicted the figures of two antithetic snakes, which strengthen the thesis of the depiction of attendants on a dead hero. The finds from Troy date from between the 3rd century B.C. and the 1st century AD, and it can be thought these finds belonged to a former shrine, which had earlier been established on the site subsequently occupied by

²¹ Barr 1996: 134; Henninger/Kossatz 1979: 185, İslam/Aslan 2013: 380

²² Sometimes it's rather difficult to recognize gender from the dress depicted, as male figures also wear this long mantle, see: Roccas, L. J., Back-Mantle and Peplos: The Special Costume of Greek Maidens in 4th – Century Funerary and Votive Reliefs", *Hesperia* 69, 2000, 235–265

²³ Barr 1996: 136–137

²⁴ Flognfeldt 2009: 59

²⁵ Barr: *Ibid.* 134; Henninger/Kossatz: *Ibid.*, 185

Figure 5-6: Söve Boşluğundan Çıkan Levhalar / *The Plaques Taken from the Door Jamb Space.*

the Roman Temple dedicated to Athena Ilias. Even though these plaques certainly belonged to a hero cult, they are not precisely attached to a sacred place, as the context of these finds was mixed within the Roman stratigraphy.

Lacking any definite heroon, Thompson claimed that these votive offerings are not restricted to hero worship but were also dedicated to the chthonic deities who could be regarded as watching over the dead²⁶. Moreover, proposing a novel assertion, Thompson states this scene might be related to the plaques that depict the Troia Lusua games begun by Alexander the Great²⁷. This proposal was not accepted by Barr who has conducted the widest research on the cult, as according to Barr, other researchers' evaluations that claim these plaques are related to a local cult defined as Dardanos, the great-grand father of Ilios, the founder of Ilion, is found to be much more convincing²⁸.

Due to the examples from Laconia, it is inferred that the use of terracotta plaques was widespread throughout the Greek world, which is why it is understood that this was not restricted to only particular deities and sanctuaries²⁹. In the Knossos examples, according to Callaghan, the site of excavation belonged to a deified hero's shrine³⁰. Taking these details into consideration, in the Miletos necropolis at least one tomb, as it can be understood from the inscription, was accepted as a heroon and it is therefore most important within the relationship between burial rituals and heroon cults.

²⁶ Thompson 1963: 56

²⁷ Thompson: *Ibid.* 57

²⁸ Barr: *Ibid.* 135; Lawall 2002: 79; Miller 1991: 48–49, Fig. 14, Cat. 13; Rose 1993: 104–105

²⁹ Salapata 2014: 7

³⁰ Callaghan 1978: 21, Pl. 9

CONCLUSIONS

Defining the hero or mentioning a deified rider, on the Parthenon Friezes³¹, the Dexileos Monument in the Kerameikos that dates back to early fourth century B.C.³², the Thracian rider reliefs of which more than 2000 examples have been found around Thrace's 350 settlements, can be counted as the beginning of this iconography³³. The tradition begun with the Hellenistic Thracian Rider continued to maintain its iconographic presence all around the Mediterranean basin until the late Roman era³⁴. Even in Parthian Mesopotamia during the Hellenistic period votive plaques with riders exhibiting local features were produced and have been found. Mentioning the deified city founder (ktisthes) and mythical subjects represented by snakes with chthonic connotations can remind³⁵ of the Agamemnon cult at Amyklai in Sparta which dates back to the 7th century B.C. A sitting figure of a man by whom there is a curling and extending erect snake, might have been worshipped by

³¹ Camp 1998: 18, Fig. 28; 26, Fig. 39

³² Lewis 1973: Fig. 21; For detailed knowledge about Dexileos see: Hurwitt, J. M., "The Problem with Dexileos: Heroic and Other Nudities in Greek Art", *AJA*, Vol. 111, No.1, 2007, 35–60

³³ At this point, we need to consider the understanding of the term "hero"; seeing Herakles on his way to Olympos, riding a mule. On the Thracian reliefs, which are always of stone, there are depicted, the horseman facing a woman, an altar, and a snake—entwined around a tree. Although one third of the monuments carry inscriptions, the identity of the horseman depicted is unknown. Haselgrove says the reliefs depict a "hunter" before, during and after a hunt: Haselgrove C., "The Divine Rider in the Art of the Western Roman Empire. M. Mackintosh, *BAR International Series* 607, *Tempus Reparatum*, Oxford, (1995)", *Britannia*, Vol. 28, 1997, 503–504

³⁴ For East Roman (Byzantine) tapestry examples see Lewis: *Ibid.* Fig. 1–17

³⁵ Salapata 2006: 541

occupational groups or by leading families and which was one of the ways of maintaining and legitimising their elite status, the forging of connections with heroes of the past, from whom they claimed descent³⁶.

The King of Athens, Kodros' son Neileos, the founder hero of the city of Miletos is the pre-eminent remembered name. The Neileos cult, which can be traced back to the Archaic period on a bronze vessel bearing an inscription recording the "Priest of Neileos", dedicated at the Samos' Heraion in the 6th century B.C., possibly began as a cult during the late geometric period. The location of the Heroon, in front of the city gate, beyond the fortifications, indicates its aspect as "city protector". For the image struck on Imperial period coins, the depiction of the hero ktisthes in hoplite armour and finding the snake figure curling on oversize armour³⁷. On a Corinthian example a snake is depicted slithering up the shaft of a stele with carved crested helmet³⁸, suggesting the identification of the unidentified hero on these Miletos votive plaques might be a Hellenistic description of Neilos.

Even though there are remarkable similarities between the examples from Troy and these examples, the issue needs to be discussed within the context of Miletos–Troy relations. Between the 7th and the 5th century B.C., Miletos established approximately 40 colonies throughout the Black Sea coastal region³⁹. Yet, there are no compatible remains from Miletos, this absence being not only a consequence of engulfment by the sea, but which also probably reflects the lack of excavations in the region and, in particular it seems, the absence of similar comparative examples is probably due to this reason. Another possible reason, being a lack of precision in registering finds into a museum's inventory, and locking particular finds, such as similar votive plaques, away from view, within a museum's storage depot.

REFERENCES

- BARR A. E., 1996
"Horse and Rider Plaques at Ilion. A Preliminary Study of the Hellenistic Hero Cult in Asia Minor", *St. Troica* 6, 1996, 133–157.
- CALLAGHAN P. J., 1978
"KRS 1976: Excavations at a Shrine of Glaukos, Knossos", *The Annual of the British School at Athens*, Vol. 73, 1978, 1–30.
- CAMP, J. M., 1998
Horses and Horsemanship in the Athenian Agora, ASCSA, (1998).
- CURTIS, V. S., 2001
"Parthian Belts and Belt Plaques", *Iranica Antiqua*, Vol. XXXVI, 2001, 299–327.
- DIMITROVA, N., 2002
"Inscriptions and Iconography in the Monuments of the Thracian Rider", *Hesperia* 71, 2002, 209–229.
- EASTON, D. F., 1989
Schliemann's Excavations at Troy, 1870–1873, Thesis Submitted for the degree of PhD., at the Institute of Archaeology, University College of London, 1989.
- EMİR, O., 2011
"M. Ö. VI. Yüzyılda Samsun ve Çevresinde Kolonizasyon Faaliyetleri", *Samsun Sempozyumu*, 2011, 1–10.
- FLOGNFELDT, Y. T., 2009
Sanctuaries and Votive Offerings from the Early Iron Age, Master's Thesis in Archaeology, University of Bergen, (2009).
- FORBECK, E., 2001/2002
"Die Nekropolen von Milet. Grabtypologie und Bestattungsbräuche von vorarchaischer bis römischer Zeit" in H. İşkan / F. İşık (eds.), *Grabtypen und Totenkult im südwestlichen Kleinasien*, *Lykia* 6, 2001/2002, 55–64.
- GRANDJOUAN, C./MARKSON, E./ROTHOFF, S. I. 1989
"Hellenistic Relief Molds from the Athenian Agora", *Hesperia Supplements*, Vol. 23, American School of Classical Studies at Athens, Princeton, New Jersey (1989).
- HENNINGER, F. J., A. U. KOSSATZ, 1979
"Zwei Hellenistische Graber der Milesischen Nekropole", *IstMitt* 29, 1979, 174–186.

³⁶ Salapata 2014: 8

³⁷ Herda 2011, 92–93, Fig. 21 (for detailed knowledge about Neileos see: Herda, A., "Der Kult des Gründerheroen Neileos und die Artemis Kithone in Milet." *ÖJh* 67, 1998, 1–48)

³⁸ Salapata 1997: Pl. 63b

³⁹ Emir 2011: 4

- HERDA, A., 2011
 “Burying a sage: the heroon of Thales in the agora of Miletos”, Olivier Henry (ed.), 2emes Rencontres d’archeologie de l’IFEA : Le Mort dans la ville, Pratiques, contextes et impacts des inhumations intra-muros en Anatolie, du debut de l’Age du Bronze a l’epoque romaine.,Ege Yayınları, İstanbul, 2011, 67–122.
- HERRMANN, P., 1980
 “Kaiserzeitliche Grabinschriften mit Stephanephoren-Daten” in W. Müller Wiener (ed.), Milet 1978–1979, MDAI (I) 30, 1980, 92–98.
- İSLAM, H. A., A. ASLAN, 2013
 “Milet Nekropolü, Değirmentepe Mevkii Kazı Çalışmaları (2012–2013)”, MKKS 23, 2014, 377–396.
- LAWALL, M. L., 2002
 “In the Sanctuary of the Samothracian Gods”, Greek Mysteries, M. B. Cosmopoulos (ed.), 2002, 79–111.
- LEWIS, S., 1973
 “The Iconography of the Coptic Horseman in Byzantine Egypt”, Journal of the American Research Center in Egypt, Vol. 10, 1973., 27–63.
- MILLER, S., 1991
 “Terracotta Figurines. New Finds at Ilion. 1988–1989” St. Troica 1, 1991, 39–68.
- RICHTER, G. M. A., 1942
 “Terracotta Plaques from Early Attic Tombs”, BMetrMus, NS I, 1942, 80–92.
- ROSE, CH. B., 1993
 “The 1992 Post–Bronze Age Excavations At Troia”, St. Troica 3, 1993, 97–116.
- SALAPATA, G., 1997
 “Hero Warriors from Corinth and Lakonia”, Hesperia, Vol. 66, No. 2, 245–260.
- SALAPATA, G., 2006
 “The Tippling Serpent in the Art of Lakonia and Beyond”, Hesperia, Vol. 75, No. 4, 2006, 541–560.
- SALAPATA, G., 2014
 “Laconian And Messenian Plaques with Seated Figures: The Socio–Political Dimension”, The Annual of the British School at Athens / February 2014, 1–14.
- TALLOEN, P./ALP, N. 2005
 “Pisidia Kültleri, Antik Çağda Burdur İlinde Dinsel Hayat”, 1. Burdur Sempozyumu, 16–19 Kasım 2005, 738–747.
- THOMPSON, D. B.,
 1963 Troy: The Terracotta Figurines Of The Hellenistic Period (Suppl. Monograph 3), Princeton, (1963).
- THOMPSON, D. B., 1966
 “Three Centuries of Hellenistic Terracottas” Hesperia XXXV, 1966, 1–19.
- WIEGAND T., 1908
 6. Vorbericht, Milet und Didyma, Berlin, (1908).

PAMPHYLIA'DAN YENİ BİR YAPI ÖRNEĞİ: NEKTAREION

A NEW BUILDING FROM PAMPHYLIA: NEKTAREION

Nazlı YILDIRIM *

Makale Bilgisi

Başvuru: 20 Mayıs 2015
Hakem Değerlendirmesi: 2 Haziran 2015
Kabul: 5 Şubat 2016

Article Info

Received: May 20, 2015
Peer Review: Jun 2, 2015
Accepted: February 5, 2016

Anahtar Kelimeler: Pamphylia, Lyrbe, Nektareion, Dionysos, Kamu Yapıları
Keywords: Pamphylia, Lyrbe, Nektareion, Dionysus, Public Buildings

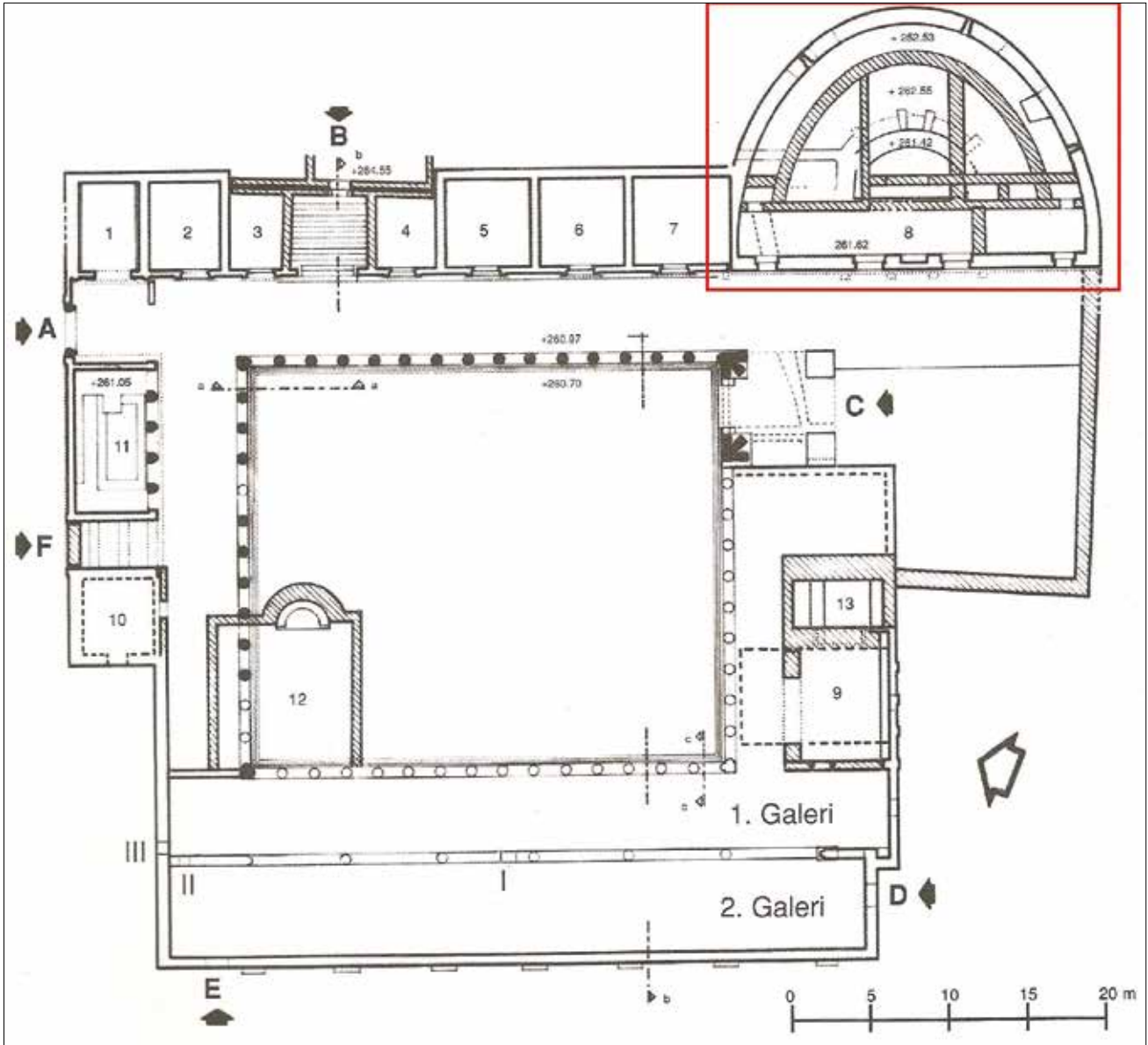
ÖZET

Lyrbe Agorası'nın güneydoğu ucunda yer alan yarı-dairesel planlı yapı bu araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Söz konusu yapının güneydeki büyük kapısı üzerinde yer alan yazıt yardımıyla yapının nektareion (νεκταρειον) olarak adlandırıldığı anlaşılmaktadır. Antik Dönem'de nektareion olarak adlandırılmış bir yapının başka herhangi bir örneği ne epigrafik ne de arkeolojik verilerle bugüne kadar tespit edilebilmiştir ancak mevcut veriler ilk örneğin Lyrbe'de bulunmuş olabileceğinin ipuçlarını vermektedir. Yapının işlevi konusunda kesin bir bilgi olmasa da var olan arkeolojik ve epigrafik tüm veriler birlikte değerlendirildiğinde nektareion olarak adlandırılan bu yapının, Tanrı Dionysos ile ilgili tören ya da içki ayinlerinde kullanılmış özel bir toplantı yapısı olabileceği düşüncesi güçlenmektedir.

ABSTRACT

The subject of this paper is the semi-circular planned building located at the southeast edge of Lyrbe Agora. Through the instrument of the inscription placed on the great gate in south, it comes out that the building in question had been named as nektareion (νεκταρειον). No other example of a nektareion has been identified by any epigraphical either archaeological data, yet the existing data give clues of the first example, may have been found in Lyrbe. Although there is not precise information for the function of the building, the idea of this nektareion-called building had been in use for ceremonies for Dionysos or drinking rites as a meeting place is getting stronger.

* Yrd. Doç. Dr., Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü 75000 Yenisey Kampusu ARDAHAN
E-posta: nazliyildirim@ardahan.edu.tr

Resim 1: Lyrbe Agora Planı / The Plan of Lyrbe Agora (İnan 1998: Çiz. 5)

TANIM

Araştırmanın konusunu oluşturan yapı¹ Side'nin 23 km kuzeydoğusunda, Manavgat ilçesine bağlı Bucak Şeyhler köyünün 5 km kuzeyindeki bir tepe üzerinde kurulu olan Lyrbe kentinin agorasında bulunmakta; söz konusu agoranın doğu bölümündeki mekân sırasının güney ucunda yer almaktadır² (Res. 1).

Sahip olduğu iki büyük ve iki küçük kapı ile Lyrbe Agorası'nın doğu bölümünü devam ettiren bu yapı,

doğuya doğru yükseltinin arttığı ana kaya zemin üzerine yerleştirilmiştir.

Tam bir yuvarlak çizmeyen, doğu-batı yönde yarıçapı 14,92 m olan yarı-dairesel planlı bu yapının 23,70 m genişliğindeki iyi korunmuş anısal cephe bölümünde, toplam dört kapı yer almaktadır (Res. 2). Bu kapılardan ortada yer alan ikisi, yapının köşelerinde yer alan kapılardan daha geniş ve yüksektir. İon düzenine sahip olan ve aşağıdan yukarı doğru daralan bir yapı gösteren bu kapılar kendi içinde aynı ölçü, teknik ve işçiliğe sahiptir. Köşelerde yer alan iki küçük kapının yükseklikleri 2,02 m, en altta genişlikleri 1,10 m iken ortada yer alan büyük kapıların yükseklikleri 3,43 m, en altta genişlikleri 1,78 m'dir. Yapının üst bölümü, tüm cephenin görünümü hakkında fikir vermeye olanak tanıyacak şekilde iyi korunmuş durumdadır ve var olan kalıntılar, kapıların üst bölümünde toplam yedi pencere

¹ Söz konusu yapının mimari özellikleri, 2014 yılında tamamlanmış olduğum "LYRBE AGORASI" başlıklı doktora tezi içerisinde "8 No'lu Mekân" başlığı altında değerlendirilmiş olup (Bkz.: Yıldırım 2014, 40-46) bu çalışmada ağırlıklı olarak yazıt ve işlevi konusuna yer verilerek yapının bilim dünyasına tanıtılması amaçlanmaktadır.

² Yıldırım 2014: 40 vdd.

PAMPHYLIA'DAN YENİ BİR YAPI ÖRNEĞİ: NEKTAREİON

Resim 2: Nektareion Ön Cephe / *The Facade of Nektareion*
(N. Yıldırım)

Resim 3: Nektareion İç Cephe / *The Interior Facade of Nektareion*
(N. Yıldırım)

bulduğunu kanıtlamaktadır. 1,27 m yüksekliğindeki bu pencereler ile birlikte yapının var olan toplam yüksekliği yaklaşık 10,03 m'dir. Yapının iç cephesi de oldukça iyi korunmuş durumdadır (Res. 3). İç cephede dikkati çeken ilk olgu, iki büyük kapının ortasında yer alan kemerli ve oldukça yüksek boyutlardaki bir nişin varlığıdır. Yerden 1,50 m yüksekte yer alan niş, 3,58 m yüksekliğinde, 1,65 m genişliğinde ve 0,54 m derinliğindedir (Res. 4). Cephe üzerinde ayrıca toplam üç hatıl yuva sırası ile cephenin tamamına yayılarak herhangi bir sıra takip etmeyen ve cephenin ince plakalar ile kaplı olduğunu düşündürülen küçük boyutlu çok sayıda yuva bulunmaktadır (Res. 5). İlk hatıl yuva sırası köşelerde yer alan küçük kapılar üzerinde, günümüz zemininden 2,54 m yüksekte yer almaktadır. Hatıl yuvalarının ölçüleri değişmekle birlikte ortalama 0,20 m yüksekliğe, 0,32 m genişliğe ve 0,20 m derinliğe sahiptirler. İkinci hatıl yuva sırası ortada yer alan büyük nişin biraz üzerinde günümüz zemininden 6,14 m yüksekte yer almaktadır. Üçüncü hatıl yuva sırası ise pencere sırasının hemen üzerindedir. Söz konusu hatıl yuva sıralarının işlevlerini ve ilk yapım evresini belirlemek

Resim 4: Niş / *The Niche* (N. Yıldırım)

Resim 5: İç Cephe ve Yuvalar / *The Interior Wall and Hollows*
(N. Yıldırım)

oldukça zor olsa da cephenin en üst bölümünde yer alan hatıl yuva sırası çatı ile ilgili olmalıdır. Pencereilerin alt bölümünde yer alan yuva sırası pencereilerin açılıp kapanması sırasında kullanılan bir çeşit ahşap platform için; küçük kapılar üzerinde yer alan yuvalar ise giriş ile ahşap oturma sırasını birbirinden ayıran bölme duvarını desteklemek için kullanılmış olabilirler. Yapının orta bölümlerinde ana kayanın tıraşlanarak düzeltildiği ve üzerlerine yukarı doğru giderek genişleyen “V” şeklinde oyukların yapıldığı görülmektedir (Res. 6). En iyi korunan ortadaki iki örneğe göre bu oyukların uzunluğu yaklaşık 1 m’dir ve bu uygulamanın ahşap oturma basamakları ile ilgili olması mümkündür. Yapının oldukça tahrip olan yaklaşık 1,12 m kalınlığındaki yarı-dairesel arka duvarı (Res. 7) üzerinde toplam üç pencere yer almaktadır (Res. 8). Mazgal biçiminde içeri doğru “V” şeklinde genişleyen, zeminden yaklaşık 2,87 m yüksekte yer alan bu pencereilerin yükseklikleri yaklaşık 0,55 m, genişlikleri 0,52 m, derinlikleri 1,08 m’dir.

Resim 6: İç Yapı Ana Kaya İşçiliği / *The bedrock Working* (N. Yıldırım)

Resim 7: Nektareion Arka Duvar / *The Rear Wall of Nektareion* (N. Yıldırım)

Resim 8: İç Yapı ve Pencereiler / *The Interior Structure and Windows* (N. Yıldırım)

Resim 9: İç Yapı / *The Interior Structure* (N. Yıldırım)

Yapı içerisinde farklı akslarda uzanan farklı boyutlarda çok sayıda duvarın varlığı da dikkat çekicidir. Kuzey-güney doğrultulu uzanan ilk duvarın korunan en yüksek ölçüsü 1,90 m, kalınlığı değişmekle birlikte 0,70 m’dir. Bu duvarın 0,95 m doğusunda, kendisine paralel olarak uzanan yaklaşık 0,75 m kalınlığında ikinci bir duvarın varlığı söz konudur. İlk duvardan daha yüksek olan bu duvarın korunan en yüksek ölçüsü 3,18 m’dir. Bu iki duvar kalıntısının dışında, yapının yarı-dairesel ana duvarına paralel olarak ilerleyen, korunan yüksekliği 1,70 m, kalınlığı 0,90 m olan, oldukça iyi durumda korunmuş bir duvar daha bulunmaktadır (Res. 9). Küçük kırma taşlar kullanılarak örülen, kaba işçilikleriyle yapının ana duvarlarından ayrılan ve kuzey-güney yönünde cephe görünümünü engelleyerek ilerleyen bu iç duvarlar, yapının farklı dönemlerde birden fazla onarımdan geçerek değişikliğe uğradığını göstermektedir. Söz konusu bu değişikliklerle yapının sonradan bir ışık olarak kullanılmış olabileceği de düşünülmektedir³. Yapı içerisinde herhangi bir oturma sırası tespit edilememiştir.

³ Bean/Mitford 1965: 5.

TİPOLOJİ

Erken dönemlerden itibaren kenti ziyarete gelen araştırmacıların ilk olarak dikkatini çeken bu yapının işlevi konusunda farklı öneriler bulunmaktadır: Kenti ilk defa gezen F. Luschan yapıyı bir hemicyclium olarak adlandırmıştır⁴. R. Rott bir bouleterion⁵, G. E. Bean ve T. B. Mitford bir odeon⁶, kentte kazı çalışmaları gerçekleştiren ekip ise bir toplantı yapısı⁷ olarak tanımlamışlardır.

Yarı-dairesel planı, boyutu, çok sayıda anıtsal kapının varlığı ile agorada yer alması göz önüne alındığında bu yapının özel bir toplantı yapısı olduğu açıktır. Antik Dönem'de bu tanımlamaya uyan yapılar odeon, ekklesiasterion ve bouleterion'lardır ancak bu yapıları yapısal ve yazıtlı verilerin yokluğu durumunda kesin olarak birbirlerinden ayırt etmek zordur. Örneğin halk meclisinin toplantı yapısı olan ekklesiasterion'ların belirlenebilmiş bir tipi yoktur. Pek çok Hellenistik kentte karşımıza çıkan kare planlı, ana yapı içerisine yerleştirilmiş, kare ya da yarı-dairesel oturma sıralarına sahip yapılar genellikle bouleterion olarak adlandırılmaktadır⁸. Priene⁹, Miletos¹⁰, Assos¹¹, Herakleia-Latmos¹², Termessos¹³, Sillyon¹⁴ ve Aspendos¹⁵ gibi kentlerde bulunan benzer yapılar, bu anlamda en iyi örnekleri sunmaktadır. Hellenistik Dönem'de özellikle Anadolu kentlerinde görülen ve kentin agorasına yakın bir alana inşa edilmiş olan bu kamu yapıları, kare şeklinde olmalarıyla ortak plana sahiptirler. Planlamanın yanı sıra giriş ile oturma sıralarından oluşan ana bölümü birbirinden ayıran bölme duvarları, çatıyı desteklemek için yapı içerisine yerleştirilen sütunlar, yapının aydınlatılmasını sağlayan çok sayıda pencere ile Dor ya da İon düzenine göre şekillendirilmiş cepheler, bu yapılarda benzer donanımlardır (Meclis binaları konusunda geniş bilgi ve örnekler için bkz.: Gneisz 1990). Yapıların içerisinde yer alan, yerleştiriliş biçimi ve sayıları kente göre değişiklik gösteren oturma sıraları,

Resim 10: Büyük Kapı Lentosu / The Lintel of Large Door (N. Yıldırım)

ya yapının planına uygun bir kare ya da yarı-dairesel şekilde yerleştirilmişlerdir. Yapı içerisinde herhangi bir taş oturma sırası bulunmayan örneklerde ise -Assos ya da Aspendos örnekleri gibi- oturma sıralarının hem daha az işçilik gerektiren hem de daha ucuz olan ahşaptan yapılmış olduğu kabul edilir¹⁶.

Lyrbe örneği adı geçen yapılar ile karşılaştırıldığında; agoranın bir köşesine yerleştirilerek onun önemli bir parçasını oluşturması, aydınlatmayı sağlayan çok sayıda pencere ile giriş çıkışı sağlayan çok sayıda anıtsal kapı gibi mimari uygulamaların benzer olduğu görülmekte; Anadolu'da özellikle Hellenistik Dönem'de gelişen toplantı yapılarının mimari açıdan iyi bir örneğini sunmaktadır. Agoranın doğu bölümünün cephe görüntüsünü devam ettiren; kapı, pencere ve duvar işçilikleri gibi mimari uygulamaların yanı sıra kullanılan malzeme açısından da agoranın diğer bölümleriyle aynı özellikleri gösteren bu yapının, agoranın genel inşa programı dahilinde yapıldığı kesindir ve Lyrbe Agorası MS 1. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilmiştir¹⁷.

İçerisinde herhangi bir taş oturma sırası tespit edilemeyen bu yapının oturma sıraları ahşaptan yapılmış olmalıdır. Çünkü yapı doğuya doğru yükseltinin arttığı ana kaya zemin üzerine yerleştirilmiştir ve zeminin bu eğimli yapısı ahşap oturma basamakları için çok uygun bir yapı göstermektedir.

İŞLEV

Planı ve donanımları ile özel bir toplantı yapısı olduğu anlaşılan bu yapıda hangi amaç için toplandığını kesin olarak tespit etmek güçtür ancak büyük kapılardan

⁴ Lanckoroński 1892: 186 vd.

⁵ Rott 1908: 66.

⁶ Bean / Mitford 1965: 5.

⁷ İnan 1998: 34.

⁸ Wycherley 1993: 108-124.

⁹ Wiegand / Schrader 1904: 219-228; Wycherley 1993: 118; Krischen 1941: 12 vdd.

¹⁰ Knackfuss 1908: 25 vdd. Res. 53; Krischen 1941: 7 vdd.; Wycherley 1993: 119 vd.

¹¹ Clarke / Bacon / Koldewey 1902: 34 vd.; Krischen 1941, 19 vd.

¹² Krischen 1941: 22 vdd.

¹³ Krischen 1941: 16-18; Bracke 1993: 25.

¹⁴ Lanckoroński 1890: 78

¹⁵ Lanckoroński 1890: 90; Lauter 1970: 82 vd; Gneisz 1990: 151 vd.

¹⁶ Clarke / Bacon / Koldewey 1902: 34 vd.; Lanckoroński 1890: 90; Lauter 1970: 82 vd; Gneisz 1990: 151 vd.

¹⁷ Yıldırım 2014: 102 vdd.

Resim 11 a-b : Yazıt / The Inscription (N. Yıldırım)

birinin üzerinde yer alan bir yazıt, konu hakkında önemli bilgiler sunuyor olabilir. Söz konusu yazıt, güneydeki büyük kapının fascialı lentosu üzerinde yer almakta olup (Res. 10) iki satır halinde eski Yunanca'dır (Res. 11a-b):

TO EPFON NEKTAPEION

Önceki araştırmacılar yazıtın kırmızı ile boyanmış olduğunu belirtmektedirler¹⁸ ancak günümüzde boya izleri tamamen silinmiş durumdadır.

Yazıtı dayanarak yapının işlevi hakkında araştırmacıların önerileri olsa da bu konuda fikir birliği bulunmamaktadır: Örneğin Bean ve Mitford, yazıtta yer alan nektar ifadesine dayanarak yapının şarap ya da parfüm dükkânı olarak yorumlanamayacağını; yapının ana amacının ticari bir yönünün olamayacağına inandıklarını belirtmişler ve yapıyı müzik gösterileri ve konuşmacılar için yapılmış küçük bir odeon olarak tanımlamışlardır¹⁹. Kentte araştırmalar gerçekleştiren ekip de benzer şekilde yazıtı dayanarak yapıyı bir şarap evi ya da şarap dükkânı olarak tanımlamanın zor olduğunu belirtmişlerdir²⁰. Ayrıca yazıt, TO[N] NEKTAPEION olarak tamamlandığında "Nektareios'un Yapısı" olarak yorumlanabileceğini; Nektareios'un ya mimar ya da yapıyı yaptıran ve kente hediye eden kişinin adı olabileceğini öne sürmüşlerdir²¹. Ancak yazıtın bu şekilde tamamlanması mümkün görünmemektedir. Çünkü yazıtın TO EPFON bölümündeki harfler ve harf dizilimi göz önüne alındığında "N" (Ni) harfinin yer alabileceği uygun bir alan söz konusu değildir ve yazıtın bu şekilde yorumlanabilmesi için NEKTAPEION yerine NEKTAPOS tekil genitif halinin kullanılması daha uygun görünmektedir. Ayrıca yazıtta yapıyı yaptıran bir kişiden bahsediliyorsa, bu kişinin oldukça varlıklı ve kent için önemli bir şahsiyet olması gerekir; bu durumda kişinin unvanı, baba adı ya da yapıyı

yaptırma amacı gibi gereken bilgilerin verilmesi de beklenirdi. Konu ile ilgili olarak ayrıca yazıtta yer alan bu ifade, yerel dil konuşan halkın, kendi dillerindeki söyleyiş biçimini Yunancaya çevirerek kullandıkları şeklinde de yorumlanabilir²². Bu nedenlerle yazıtı «Nektareion Yapısı» şeklinde yorumlamak ve burada nektareion olarak adlandırılan mimari bir yapının kastedildiğini düşünmek daha uygun olacaktır.

Antik Dönem'de nektareion olarak adlandırılmış bir yapının herhangi bir örneği ne epigrafik ne de arkeolojik verilerle bugüne kadar tespit edilebilmiştir ancak mevcut veriler, ilk örneğin Lyrbe'de bulunmuş olabileceğinin ipuçlarını vermektedir. Buna göre yapının mimari donanımları ile yazıtın birlikte değerlendirilmesi, konu hakkında önemli bilgiler sağlayacaktır:

Yunanca νεκ (ölüm) ve τάρ (yenmek, üstesinden gelmek) kelimelerinden oluşan nektar mitolojide tanrıların içeceği; içene gençlik, mutluluk ve ölümsüzlük kazandıran bir tür sıvı madde olarak tanımlanır²³. Ancak içeceğin ana maddesinin ne olduğu tam olarak belirgin değildir. Bir çeşit fermente bal olarak tanımlanmasının yanı sıra şarap, parfüm ya da merhem olarak da tanımlanabilmektedir²⁴.

Kelimenin fazla sayıda kavramı ifade ediyor oluşu yazıtta nasıl bir maddenin kastedildiğini; dolayısıyla yapının kullanım amacını saptamayı zorlaştırmaktadır. İster sıvı ister katı olsun yazıtta bir tür maddenin işaret edilmesi, yapının ilk olarak ticari bir yönünün olabileceği yorumuna neden olmaktadır. Ancak bu yorum yapının mimari formu, boyutu ve

¹⁸ Bean / Mitford 1965: 5; İnan 1998: 33.

¹⁹ Bean / Mitford 1965: 5.

²⁰ İnan 1998: 34

²¹ İnan 1998: 34 dn. 45.

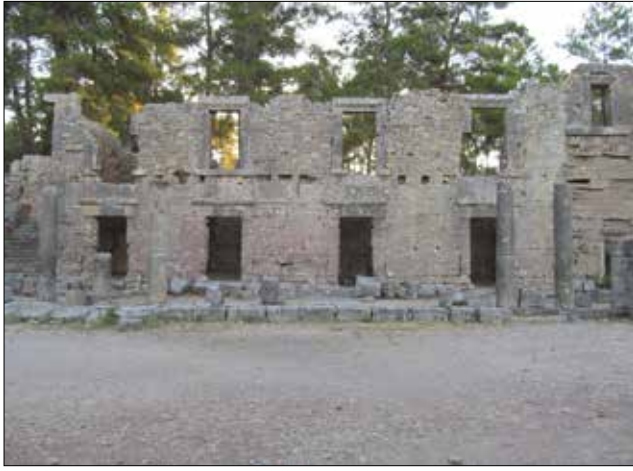
²² Yazıt konusundaki düşüncelerini benimle paylaşan Sayın Prof. Dr. Recai Tekoğlu'na teşekkürlerimi sunuyorum.

²³ Roscher 1883: 22-33.

²⁴ Homeros destanlarında Olympos'a güvercinler tarafından getirilmesi: Odysseia XII.63; Tanrısal merhem olarak: İlyada XIV.170; Güzellik iksiri olarak: Odysseia XVIII. 180; Tanrısal parfüm olarak: Odysseia IV. 444-446. Kaliteli şarabı tanımlamak için: Odysseia IX. 353-359. Ayrıca bkz.: Rogers 2014, 22-25. Geç Roma Dönemi'nde kişiselleştirilerek betimlenmesi konusunda bkz.: LIMC VI, 726-727.

Resim 12: Lyrbe Agorası Doğu Bölüm / *The Eastern Part of Lyrbe Agora* (N. Yıldırım)

Resim 13: İki katlı Dükân Sırası / *The Two-Storeyed Shop* (N. Yıldırım)

anıtsallığı ile agorada yer alan diğer mekânlar birlikte düşünüldüğünde bir çelişki yaratmakta; yapının ticari bir yapı olarak değerlendirilmesini güçleştirmektedir. Çünkü agoranın tek nefli portiko şeklinde düzenlenmiş olan doğu bölümünde 2 katlı, toplam 14 mekândan oluşan bir tür market bölümü zaten bulunmaktadır (Res. 12-13). Birbirleri ile herhangi bir bağlantı olmadan yan yana yerleştirilmiş penceresiz mekânlardan oluşan doğu bölüm tahıl, tekstil ürünleri ya da şarap gibi her türlü malzemenin rahatlıkla alınıp satılabileceği, halkın ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde düzenlenmiştir²⁵. Dükân olarak kullanılmış olması gereken bu mekânların varlığı, söz konusu yarı-dairesel yapıyı ticari değil sosyal ya da dini nedenlerle kullanılan bir yapı olarak değerlendirmenin daha mantıklı olacağını ortaya koymaktadır.

Yapının agorada yer alması, yarı-dairesel planı, boyutu, anıtsal cephe mimarisi, büyük boyutlardaki nişi ve kutsal

bir içeceği işaret eden yazıtı birlikte değerlendirildiğinde, tören ya da şenliklerde kullanılmış özel bir toplantı yapısı olabileceği düşüncesi oluşmakta ve akıllara ilk olarak Tanrı Dionysos; bu tanrıyla bağlantılı olarak da kutsal ziyafet ya da içki törenleri gelmektedir²⁶.

Antik Dönem'de symposia olarak adlandırılan²⁷ ve siyasi ya da dini nedenlerle düzenlenen içkili ziyafetler için genellikle kamu yapıları içerisinde yemek odaları oluşturulmuştur ve bu odalar genellikle çift ya da tek portikolu stoaların arkasına yerleştirilen mekân sıraları şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Kerameikos'daki Pompeion²⁸ ve Atina Agorası Güney Stoası'nın arkasında yer alan mekânlar²⁹ bu türdendir ancak var olan örnekler bu tür toplantılarda konukların mekân içerisinde, duvar kıyasına dizilmiş klinelere uzanarak yemeklerini yediklerini ve içkilerini içtiklerini göstermektedir³⁰. Ancak Lyrbe örneği, içerisine klinelerin yerleştirilemeyeceği yarı-dairesel planı ile bu örneklerle benzeşmemekte; bu haliyle içerisinde ziyafetten daha çok tören, gösteri ya da ayinlerin yapılmış olabileceğine işaret etmektedir.

Antik Dönem'de bereket, şarap, tiyatro ve eğlencenin tanrısı olarak kabul edilen Dionysos adına düzenlenen benzer pek çok tören, şenlik ve ayin bulunmaktadır. Lenaia, Anthesteria, Büyük Dionysia ya da Oskophoria söz konusu şenliklerin en önemlileridir³¹ ve bu şenlikler süresince insanlar Dionysos onuruna kurban ve içkiler sunmakta, geçit törenleri ve gösteriler yaparak şarap içmektedirler. Tanrı Dionysos adına gerçekleştirilen söz konusu şenlikler ve gösteriler genellikle tiyatrolar ve bu iş için ayrılmış özel alanlarda gerçekleştirilmiştir³² ancak ele geçen bazı yazıtlar özel odalar ya da toplanma yerlerinin de yapıldığını göstermektedir. Örneğin Pergamon'da Dionysos kült derneği için yaptırılmış bir propylon, Akmonia'da ziyafet ve toplantı amacıyla bir exedra, Erythrai'de rahip tarafından yaptırılan kutsal bir ev, en önemli örneklerdir³³ Söz konusu yapılar içerisinde gerçekleştirilen dini törenlerin ya da ayinlerin içeriği konusunda bilgilerimiz sınırlı olsa da antik kaynaklar ve yazıtlar gerekli bilgiyi sunmaktadır. Örneğin Yunan kültüründe Orgia, Roma'da Bacchanalia olarak adlandırılan içkili ayinler bu anlamda oldukça önemlidir. Daha çok şarap ve şarabın vermiş olduğu sarhoşlukla ilgili olan bu ayinlerde amaç, insanın doğayla birleşerek kendini mutlu hissetmesi; tanrı ile bütünleşmesi ve onun

²⁶ Öztürk 2010: 174.

²⁷ Karatağ 2013: 385-386.

²⁸ Hoepfner 1976: Lev. 21, 30.

²⁹ Thompson / Wycherley 1972: Res. 25.

³⁰ Börker 1983: 9 vdd.

³¹ Roy 2005: 100 vdd.

³² Öztürk 2010: 41-61; Kuritz 1988: 15 vdd.; Wiles 1997: 23 vdd.

³³ Öztürk 2010: 174.

²⁵ Bean / Mitford 1965: 4 vd; İnan 1998: 27-33; Köse 2005: 152; Yıldırım 2014: 22 vdd.

tüm surlarına erişebilmesidir³⁴. Şarabın sarhoş edici etkisi yanında bu ayinlere özgü davul ve zillerin çıkardığı seslerle kült üyeleri ve katılımcılar her türlü ilkel davranış ve coşkuluk ile kendilerinden geçerdiler³⁵. Söz konusu ayinlerde şarap içme ve tanrıya şarap sunmanın önemli bir yere sahip olduğu açıktır³⁶ ve yazıtlar bu konuda da önemli bilgiler sunmaktadır: Örneğin Makestos'ta ele geçen bir yazıtta Bromios³⁷ ile ilişkili bir kült üyesinin şarap içme ritüeli gerçekleştirdiği belirtilmektedir³⁸. Benzer şekilde Bithynia/Nikomedeia'da ele geçen ve Dionysos'a adanan bir yazıtta Dion adındaki kişi, Dionysos şenliklerindeki içki ayinlerinde genç çocuklarla dans edip Bromios'un nektar'ını elinde taşıdığını belirtmektedir³⁹. Söz konusu yazıt konu açısından ayrıca önemlidir çünkü bu yazıtta tanrıya sunulan kutsal şarap nektar olarak ifade edilmektedir. Amyzon'da ele geçen başka bir mezar yazıtında da benzer şekilde Bromios'un nektar'ından söz edilmektedir⁴⁰.

Söz konusu arkeolojik ve epigrafik tüm veriler birlikte değerlendirildiğinde nektareion olarak adlandırılan bu yapının, Tanrı Dionysos ile ilgili tören ya da içki ayinlerinde kullanılmış özel bir toplantı yapısı olabileceği düşüncesi güçlenmektedir. Bu düşünce, yapı için kullanılan nektar ifadesinin açıklanabilmesine de olanak sağlamaktadır. Bu kelime ile Tanrı Dionysos'a sunulan kutsal bir içeceğin -şarap- kastedildiğini; içerisinde gerçekleştirilen içkili tören ya da ayinler nedeniyle yapının nektareion olarak adlandırılmış olduğunu düşünmek mümkün görünmektedir. Ayrıca yapının iç cephesinde yer alan niş, yapı içerisinde bulunması gereken tanrı heykeli için oldukça uygun fiziki yapıya sahiptir (Res. 4).

Lyrbe'de Dionysos ya da başka hangi tanrıların tapınım görmüş olduğunu belirlemek, yazıt ve arkeolojik verilerin yokluğu nedeniyle şimdilik mümkün görünmemektedir⁴¹ ancak Lyrbe'ye en yakın kent olan Side'de ele geçen epigrafik ve arkeolojik veriler, konu açısından bir fikir edinmemize olanak sağlamaktadır. Araştırmalar Side'de bir Dionysos Tapınağı bulunduğunu; dolayısıyla kentte önemli bir Dionysos tapınımı olduğunu göstermektedir⁴². Ayrıca ele geçen yazıtlarla

kentte synodos olarak adlandırılan Dionysos Sanatçıları Derneği'nin bir merkezi olduğu ve bu sanatçıların Side halkı ile birlikte yarışmalar düzenlediği anlaşılmaktadır⁴³. Konu ile ilgili en önemli veri ise gerousia (Yaşlılar Meclisi) tarafından yaptırılmış Dionysos ile ilgili kutsal bir deipnisterion'un (Yemek Salonu) var olduğunu belirten yazıttır⁴⁴. Benzer bir uygulama ile bir kapı sövesi üzerinde yer alan bu yazıtta bahsedilen yapının yeri henüz tespit edilememiş olsa da Side'de Dionysos adına yapılmış kutsal bir yemek salonunun varlığı konumuz açısından oldukça önemlidir. Çünkü her iki kentte yazıtlarla belgelene deipnisterion ve nektareion olarak adlandırılan yapılar, birbirine çok yakın iki kent arasında benzer tapınım ve mimari uygulamaların var olabileceğini düşündürmektedir⁴⁵. Deipnisterion dışında konu ile bağlantılı olarak oikemata ya da thyepoleion deipnisterion gibi isimlerle tanımlanan, farklı tanrı ya da tanrıçalara adanmış, içerisinde kült heykeli de bulunduran şölen yapılarının varlığı yazıtlar aracılığı ile bilinmektedir⁴⁶ ve Lyrbe'de tespit edilen yapı, farklı kentlerde farklı isimlerle anılan benzer işlevli yapıların bir örneğini sunuyor olabilir.

Lyrbe'de bulunan ve araştırmanın konusunu oluşturan yapı, Antik Dönem'de nektareion olarak adlandırılmış bir yapının bilinen tek örneğidir. Tek örnek olması nedeniyle yapının işlevi konusunda bilgilerimiz şimdilik sınırlıdır ancak hem kent hem de bölgede ileriki yıllarda gerçekleştirilecek kapsamlı araştırma ve kazılarla yapının işlevi konusunda bilgilerimizin artması mümkündür.

³⁴ Robertson 2005: 218-240.

³⁵ Öztürk 2010: 167-174; Dürüşken 2000: 84-106.

³⁶ Tanrının şarap ile olan ilişkisi konusunda bkz: Stanislawski 1975: 127 vdd.

³⁷ Tanrı Dionysos'a ait, "şiddetli ve gümbürtülü" anlamına gelen bir epitheton. Öztürk 2010: 198.

³⁸ Öztürk 2010: 132.

³⁹ Öztürk 2010: 77-78 Res. 38.

⁴⁰ Robert 1983: no. 65.

⁴¹ Kentte Asklepios ya da Aphrodite'yi betimlediği düşünülen heykel parçaları ele geçmiştir ancak söz konusu veriler konu hakkında yeterli bilgiyi sunmamaktadır (İnan 1998: 77 vd.).

⁴² Mansel 1978; Büyükkolancı 2008: 1 vdd.; Alanyalı 2011: 78-79

⁴³ Öztürk 2010: 137-140a.

⁴⁴ Mansel 1978: 145-146; Büyükkolancı 2008: 2; Öztürk 2010: 138-139.

⁴⁵ Lyrbe'de ele geçen Sidece yazıtlı eserler ve mimari açıdan pek çok benzerliğin bulunması Side ile Lyrbe kentleri arasında bir ilişkinin ya da etkileşimin bulunduğu ipuçlarını ayrıca vermektedir (Yıldırım 2014: 102 vdd.).

⁴⁶ Brody 2001: 98.

KAYNAKÇA**İLYADA.**

Homerus, İlyada (Çev. A. Erhat / A. Kadir) İstanbul 1981.

ODYSSEIA.

Homerus, Odysseia (Çev. A. Erhat / A. Kadir) İstanbul 1981.

ALANYALI, H. S. 2011.

“Side'nin Roma Dönemi Pantheonu”, Anadolu/Anatolia 37: 75-92.

BEAN, G. E./MITFORD, T. B.1965.

Journeys in Rough Cilicia in 1962 and 1963. Wien.

BÖRKER, C. 1983.

Festbankett und griechische Architektur. Xenia, Konstanzer Althistorische Vorträge und Forschungen 4. Konstanz.

BRACKE, H. 1993.

“Pisidia in Hellenistic Times (334-25 BC)”, Sagalassos I. First General Report on Survey (1986-1989) and Excavations (1990-1991). (Ed. M. Waelkens). Leuven: 15-28.

BRODY, L.R. 2001.

“The Cult of Aphrodite at Aphrodisias in Caria”, Kernos 14: 93-109.

BÜYÜKKOLANCI, M. 2008.

“Side Dionysos Tapınağı'na İlişkin Yeni Bulgular”, Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı (Eds. S. Çokay-Kepçe / A. Özdzibay / Ö. Turak). Antalya: 259-282.

CLARKE, J. T./BACON, F. H./KOLDEWEY, R.1902.

Investigations at Assos. Drawings and Photographs of the Buildings and Objects Discovered during the Excavations of 1881-1882-1883. Cambridge.

DÜRÜŞKEN, Ç. 2000.

Antik Çağ'da Yaşamın ve Ölümün Bilinmezine Yolculuk. Roma'nın Gizem Dinleri. İstanbul.

GNEISZ, D. 1990.

Das antike Rathaus. Das griechische Bouleuterion und die frühromische Curia. Wien.

HOEPFNER, W. 1976.

Das Pompeion und seine Nachfolgerbauten. Kerameikos X. Berlin.

İNAN, J. 1998.

Toroslarda Bir Antik Kent - Eine antike Stadt im Taurusgebirge LYRBE ? - SELEUKEIA ?. İstanbul.

KARATAĞ, M. 2013.

Klasik Mitoloji Sözlüğü. Yunan-Roma. Ankara.

KNACKFUSS, H. 1908.

Das Rathaus von Milet. Berlin.

KÖSE, V. 2005.

“The Origin and Development of Market Buildings in Hellenistic and Roman Asia Minor”, Patterns in the Economy of Roman Asia Minor (Eds. S. Mitchell / C. Katsari). Swansea: 139-166.

KRISCHEN, F. 1941.

Antike Rathäuser. Berlin.

KURITZ, P. 1988.

The Making of Theatre History. England.

LANCKOROŃSKI, K.1890.

Pamphylia ve Pisidia Kentleri I. Pamphylia (Çev. S. Bulgurlu) İstanbul 2005.

LANCKOROŃSKI, K. 1892.

Städte Pamphyliens und Pisidiens II. Wien.

LAUTER, H. 1970.

“Die Hellenistische Agora von Aspendos”, BJb 170: 77-101.

LIMC.

Lexicon iconographicum

mythologiae classicae VI. Zurich. 1992.

MANSEL, A. M. 1978.

Side. 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları. Ankara.

ÖZTÜRK, B. 2010.

Roma İmparatorluk Çağı Küçükasyası'nda Dionysos Kültü. İstanbul.

ROBERT, L. 1983.

Fouilles d'Amyzon en Carie. Tome I: Exploration, histoire, monnaies et inscription. Commission des fouilles et missions archéologiques au ministère des relations extérieures. Paris.

ROBERTSON, N. 2005.

"Orphic Mysteries and Dionysiac Ritual", Greek Mysteries. The Archaeology and Ritual of Ancient Greek Secret Cults. (Ed. M. B. Cosmopoulos). Routledge Press: 218-240.

ROGERS, M. 2014.

The Esoteric Codex: Magic Objects I. United States.

ROSCHER, W. H. 1883.

Nektar und Ambrosia. Mit einem Anhang über die Grundbedeutung der Aphrodite und Athene. Leipzig.

ROTT, H. 1908.

Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien. Leipzig.

ROY, C. 2005.

Traditional Festivals: A multicultural Encyclopedia. United States.

STANISLAWSKI, D. 1975

"Dionysus Westward: Early Religion and the Economic Geography of Wine", Geographical Review 65 / 4: 427-444.

THOMPSON, H. A. / WYCHERLEY, R. E. 1972.

The Agora of Athens: The History, Shape and Uses of an Ancient City Center. Princeton.

WIEGAND, T. / SCHRADER, H. 1904.

Priene. Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen in der Jahren 1895-1898. Berlin.

WILES, D. 1997.

Tragedy in Athens: Performance Space and Theatrical Meaning. Cambridge.

WYCHERLEY, R. E. 1993.

Antik Çağ'da Kentler Nasıl Kuruldu? İstanbul.

YILDIRIM, N. 2014.

Lyrbe Agorası (Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi). Antalya.

120. ÖLÜM YILDÖNÜMÜNDE AYDIN VİLAYETİ MÜZE-İ HÜMAYUN MÜDÜR VEKİLİ DÉMOSTHÈNES BALTAZZI VE MENDERES MAGNESİASI'NDAKİ ÇALIŞMALARI (1887, 1890)

ON THE 120TH DEATH ANNIVERSARY OF DEMOSTHENES BALTAZZI, THE ASSISTANT MANAGER OF ASAR-I ATTIKA IN VILAYET OF AYDIN AND HIS EXCAVATIONS IN MAGNESIA ON THE MEANDER (1887, 1890)

Görkem KÖKDEMİR *

Makale Bilgisi

Başvuru: 5 Ocak 2016

Hakem Değerlendirmesi: 8 Şubat 2016

Kabul: 22 Şubat 2016

Article Info

Received: January 5, 2016

Peer Review: February 8, 2016

Accepted: February 22, 2016

Anahtar Kelimeler: Démosthènes Baltazzi, Menderes Magnesiası, Müze-i Hümayun, Asar-ı Atika, Osman Hamdi Bey
Keywords: Démosthènes Baltazzi, Magnesia on the Meander, Müze-i Hümayun, Asar-ı Atika, Osman Hamdi Bey

ÖZET

18. ve 19. yüzyılda, Anadolu'da yürütülen arkeolojik çalışmalar hız kazanmıştır. Bu çalışmalar ağırlıklı olarak Avrupalı araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmaların yanı sıra kısıtlı sayıda da olsa Anadolu'da yürütülen arkeolojik çalışmalar, Osmanlı Hükümeti adına Müze-i Hümayun tarafından gerçekleştirilmiştir. Kuşkusuz bu çalışmalar, Türk Arkeolojisinin temellerini atmıştır. Bu çalışmalarda görev alan ve Müze-i Hümayun'un müdürlüğünü yapmış olan Osman Hamdi Bey başta olmak üzere, Halil Edhem Bey, Theodoros Makridi gibi isimler ise çalışmalarda öne çıkan isimler olarak tarihteki haklı yerlerini almıştır. Bu isimlerin yanı sıra onlardan çok daha az bilinen bir isim vardır ki, konuyla ilgili çalışmaların çok azının içerisinde, sadece ismi ile anılmaktadır. Bu kişi, Müze-i Hümayun adına, özellikle 1880-1895 yılları arasında Anadolu'da yapılan birçok arkeolojik çalışmaya imza atmış, önemli keşiflerde bulunmuş, Müze-i Hümayun'a birçok eser kazandırmış, bir arkeoloji aşığı olan Démosthènes Baltazzi (1836-1896)'dır. Levantin kökenli ünlü Baltazzi Ailesi'nin bir mensubu olan Démosthènes, 1880 yılından

* Yrd. Doç. Dr, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, E-posta: gkokdemir@ankara.edu.tr

itibaren 1892 yılına kadar Aydın Vilayeti Asar-i Atika Müdür Vekili olarak görev yapmıştır. 1892 yılından itibaren ise merkezde, İstanbul'da, Müze-i Hümayun Muhafızlığı (Uzman) görevini yürütmüştür. Baltazzi'nın kazı komiseri olarak katıldığı ve Avrupalı araştırmacılar tarafından yürütülen çalışmalar dışında, literatürde bilinen ve bizzat kendisinin yürüttüğü Hypaipa (Ödemiş) veya Osman Hamdi Bey'in yardımcısı olarak katıldığı Sayda kazıları dışında, bugünkü Aydın ili Germencik ilçesi sınırları içerisinde kalan Menderes Magnesiası'nda iki farklı sezonda (1887, 1890) arkeolojik kazılar yapmıştır. Aşağıdaki çalışma içerisinde bugüne kadar Baltazzi ile ilgili yayımlanmamış tüm bilgiler bir araya getirilerek Baltazzi'nın bir kroniği oluşturulmaya çalışılmıştır. Ayrıca, Anadolu Arkeolojisi için oldukça önemli ve ama bir o kadar da perde arkasında kalmış bu önemli figürün Magnesia'da yürüttüğü çalışmalar ile ortaya çıkardığı eserler ilk kez bu yayın içerisinde bir araya getirilerek tanıtılmaya çalışılmıştır.

ABSTRACT

In 18th and 19th century the archeological studies conducted in Anatolia accelerated. These studies predominantly carried out by European researchers. In addition to the studies a limited number of studies carried out in Anatolia on behalf of Ottoman Empire by Müze-i Hümayun. Doubtlessly, these studies laid to the foundation of Turkish archeology. Osman Hamdi Bey who participated to these studies and also worked as a manager in Müze-i Hümayun took his valuable place in history like his contemporaries Halil Edhem Bey and Theodoros Makridi. Besides these names there is a less known person whose name hardly mentioned in the studies. This person put his marks on several studies in Anatolia on behalf of Müze-i Hümayun in years between 1880-1895, made important explorations, brought many artifacts to Müze-i Hümayun and named as Demosthenes Baltazzi (1836-1896). Levantin origin Demosthenes who is a member of Baltazzi family worked as assistant manager of Asar-i Atika in Vilayet of Aydın until 1892. After 1892 he worked as a researcher of Müze-i Hümayun in Istanbul. Except from his studies coordinated by European researchers and worked as an excavation inspector he also personally conducted Hypaipa and Sayda excavations. He also did two separate excavations in different seasons in province of Aydın, Germencik in Magnesia on the Meander . In following study the chronology of Baltazzi attempted to create by data released. Moreover, the studies of this valuable person who is very important for Anatolia archeology and was hid behind the curtains of history about Magnesia and artifacts he had found were attempted to introduce for the first time in this study.

DÉMOSTHÈNES BALTAZZI'NIN HAYATI VE ÇALIŞMALARI (1836-1896):

Alex Baltazzi'nın Anısına¹

Osmanlı Dönemi'nde Müze-i Hümayun adına Anadolu'da yürütülen arkeolojik çalışmalarda Osman Hamdi Bey, Halil Edhem Bey, Theodoros Makridi gibi isimler, öne çıkan ve herkes tarafından tanınan kişiler arasındadır. Hâlbuki Osmanlı Dönemi arkeolojik çalışmalarında sayılan bu isimler kadar öne çıkmayan bir isim daha vardır. Bu kişi, Müze-i Hümayun adına, özellikle 1880-1895 yılları arasında Anadolu'da yapılan birçok arkeolojik çalışmaya imza atmış, önemli keşiflerde bulunmuş, Müze-i Hümayun'a birçok eser kazandırmış bir arkeoloji aşığı olan Démosthènes Baltazzi (1836-1896)'dır.

Baltazzi'nın yaptığı çalışmaları özetlediğimiz zaman, bu ismin Osmanlı Dönemi'nde "Anadolu Arkeolojisi" için ne denli önemli olduğu anlaşılacaktır. Venedik kökenli Baltazzi Ailesi'nin bir mensubu olan Démosthènes Baltazzi, 1836 yılında İzmir'de doğmuştur. Paris'te ünlü Santa Barbe Koleji'nde eğitimini tamamlamış, Fransa dönüşünde kardeşi Aristide Baltazzi ile birlikte Batı Anadolu'da, özellikle Aydın Vilayeti'nde (bugünkü, Aydın, İzmir, Denizli, Manisa illeri) bulunan Baltazzi Ailesi'ne ait çiftlik ve arazilerin yönetimi ile ilgilenmiştir². Démosthènes'in Batı Anadolu'daki toplam arazisinin, 19. yüzyılda, yaklaşık 250.000 dönüm olduğu ileri sürülmektedir³. Baltazzi Ailesi'nin diğer fertlerinin toplam arazisinin ise bundan daha fazla olduğu unutulmamalıdır. Démosthènes Baltazzi'ya ait olan çiftlikler arasında İzmir'deki Aliğa Çiftliği, Saruhan Sancağı'nın Akhisar Kazası, Yaya Köyü yakınındaki Kapaklı Çiftliği ve Menemen'e bağlı Ulucak Köyü yakınlarındaki çiftlikler bulunmaktadır⁴. Baltazzi Ailesi'nin asıl zenginliği ve şöhreti ise Démosthènes'in dedesi Evangelos Baltazzi'nın; babası, Emmanuel Baltazzi'nın ve diğer kardeşlerinin bankerlik faaliyetlerinden gelmektedir. Baltacı Ailesi'nin çalışmaları giderek büyümüş ve

Osmanlı İmparatorluğu'nda faaliyete geçen ilk banka olarak 1847'de kurulan ve 1852 yılına kadar varlığını sürdüren İstanbul Bankası'nın (Banque de Constantinople - Bank-ı Dersaadet) kuruluşu da hükümetin teşvikiyle bu aile tarafından gerçekleştirilmiştir. Bankanın kurucuları arasında, Démosthènes'in kardeşi, Théodore Baltazzi bulunmaktadır. 19. yüzyılda Osmanlı'nın içerisinde bulunduğu ekonomik zorluklar sırasında Baltazzi Ailesi'nin hükümete kredi verdiği dahi bilinmektedir⁵. Maliye Bakanlığı'nda danışmanlık görevi de üstlenen Aristide Baltazzi'nın, Osmanlı Devleti'nin iç borçlanma sürecinde etkin bir rol oynamış olduğu bilinmektedir. Kredilerin, tüketime sarf edilen önemli bir bölümü de Aristide Baltazzi'dan temin edilmiştir⁶. Saray yönetimi ile ailenin ilişkisinin ne kadar kuvvetli olduğunu anlatacak ve ailenin o dönemdeki itibarını somut olarak gösterecek en önemli olaylardan bir diğeri ise Sultan Abdülaziz'in, 1863 yılındaki İzmir ziyaretinde, mimarı; Ephesos kentindeki çalışmalarıyla ünlü John Turtle Wood olan, Démosthènes Baltazzi'nın Buca'daki köşkünde, Démosthènes tarafından akşam yemeğinde ağırlanmasıdır⁷. Baltazzi ailesinin bireyleri arasında, Osmanlı Dönemi'nde üst düzey memurluk yapmış isimler de bulunmaktadır. 19. yüzyılın sonunda, Démosthènes'in kardeşi, Xenophon Baltazzi'nın Osmanlı Hükümeti adına Washington'da diplomat olarak görev yaptığı da bilinmektedir⁸.

Oldukça prestijli ve zengin bir ailenin üyesi olan Démosthènes Baltazzi'nin yaşamında karşılaştığı trajik bir olay vardır ki; çok yakın bir zamanda aramızdan ayrılan torunu Alex Baltazzi'nın da haklı olarak ileri sürdüğü şekilde, Démosthènes için dönüm noktası olmuştur. Démosthènes, 1869 yılında, 30 yaşında iken üç erkek çocuğunun annesi olan 28 yaşındaki eşi Maria Constantin Sevastopoulo'nun vefatını yaşamıştır⁹. Yine kendisi gibi arkeoloji meraklısı olan ağabeyi Aristide Baltazzi'nın yanında; belki de eşine duyduğu o derin aşkı başka bir aşka, doğduğu topraklardaki arkeoloji aşkına çevirmiştir.

⁵ Baltazzi ailesinin bankerlik faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Ortaç 2010: 320vdd.

⁶ Çetin 2009: 86-87.

⁷ TSMH 1863: 3. "...The Sultan and suite rode off to Boujah, another town (or villegintura), and full of beautiful villas, where the line villa built by Mr. J. T. Wood, the architect, and the large garden planted with exotics belonging to Mr. D. Baltazzi were prepared for his Imperial Majesty's dinner. His Imperial Majesty sent out to Mr. Baltazzi the decoration of the Mejidieh. The races having been numerously attended by ladies, and by the officers of the English, French, Italian, and Austrian men-of-war, and foreign visitors, the hospitality of the English residents was largely and freely drawn upon..."

⁸ 1869 yılından itibaren Washington'da Elçilik Müşaviri olarak görev yapmaya başlamış, bu görevini uzun bir süre devam ettirmiş olduğu Osmanlı Hükümeti tarafından kendisine verilen ve bugün için Baltazzi Ailesi'nde bulunan Nişan, Berat belgelerinde görülmektedir.

⁹ Baltazzi 2002: 340.

¹ Démosthènes Baltazzi ile ilgili çalışmalarım sırasında, torunu olan Alex Bey ile de tanışma fırsatı bulmuştum. Kendisi ile fikir alışverişi bulunduğum, dedesi ile ilgili bilgileri paylaştığım ve tanımaktan mutluluk duyduğum Alex Baltazzi, ne yazık ki, 2015 yılı sonbaharında aramızdan ayrıldı. Dedesi ile ilgili bu çalışmalarımdan mutluluk duyan Alex Bey, çalışmanın son halini görememiş olsa da, yazının taslağını okumuş ve katkılarda bulunmuştu. Bu vesile ile kendisini bir kez daha saygı ile anıyorum.

² Baltazzi 2002: 340.

³ Çetin 2009: 88.

⁴ Baltazzi ailesinin arazileri hakkında detaylı bilgi için bkz. Ortaç 2010: 326vdd. Ayrıca ailenin özellikle İstanbul'da, sahip olduğu gayrimenkullerin sayısı da dikkati çekecek düzeydedir. Ailenin gayrimenkulleri ile ilgili detaylı bilgi için ayrıca bkz. Baltazzi 2012.

Baltazzi, Batı Anadolu'da özellikle kendilerine ait arazilerde yapılan çalışmalar ve ortaya çıkartılan eserler ile ilgilenmiş ve arkeoloji bilgisini hızla arttırarak Osmanlı Dönemi'nde Müze-i Hümayun adına çalışan en önemli görevlilerden biri olmuştur.

1880'li yılların başında ise arkeolojik çalışmalarla ilgili ilk resmi görevi başlamıştır. Fransız arkeolog Edmond Pottier ve Salomon Reinach, 1880 yılının Temmuz ayında Menemen'deki Myrina antik kentinde, arazi sahibi Aristide Baltazzi'nin finansal katkısı ve çalışmalara bizzat katılması ile arkeolojik kazılara başlayacaktır. 1882 yılına kadar kazılara devam edilir. Çalışmalara, 1880 yılının kış aylarından (Kasım ve Aralık) itibaren ise Osmanlı Hükümeti adına kazı komiseri olarak Démosthènes Baltazzi iştirak edecektir¹⁰. Démosthènes'in, Myrina'daki bu çalışmalar sırasında ortaya koyduğu başarı, onun diğer çalışmaları için de bir basamak olmuştur. Bundan sonra yaşanacaklar, Baltazzi'nin hayatı ya da çalışmalarının kısa bir özeti değil de; adeta Batı Anadolu Arkeolojisi araştırma tarihçesi gibi ilerleyecektir. Zira bu yapılan çalışmaların neredeyse tümünde Baltazzi imzası bulunmaktadır.

Démosthènes Baltazzi 1880'deki Myrina çalışmalarının ardından o dönemde Aydın, İzmir, Denizli, Manisa, Muğla illerini de içerisine alan tüm sancakların bulunduğu Aydın Vilayeti Müze-i Hümayun Müdür Vekil-i görevine atanmıştır¹¹. Baltazzi Ailesi'nin Batı Anadolu'da yukarıda da bahsedildiği gibi çok geniş arazilere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu bölgedeki birçok önemli antik kent, Baltazzi Ailesi'nin arazileri içerisinde yer almaktadır. Merkezdeki Müze-i Hümayun teşkilatının Anadolu'nun her yerindeki Asar-ı Atika çalışmalarına dâhil olabilmesi o günün ekonomik şartları düşünüldüğünde imkânsızdır. Bu nedenle olsa gerek, genç Démosthènes, ailesinin ekonomik gücüne ve antik kentlerde yürütülen kazıların birçoğunun kendi arazisi içerisinde olmasına da bağlı olarak, belki Padişah tarafından belki de Osman Hamdi Bey'in önerisiyle¹² bu önemli göreve getirilmiştir.

Epigrafik ve antik kaynaklardaki bilgilere dayanarak hazırladığı Pergamon Krallığı'nın güneyde ulaştığı

¹⁰ Duchêne 2002: 383.

¹¹ BOA., MF. MKT.108/121, 13/N /1306 (Hicri):1889 yılı tarihli olan bu belgede, Baltazzi'nin 1880-1881 yıllarından itibaren bu görevi üstlendiği anlaşılmaktadır.

¹² Siyasi ve ekonomik gücü yüksek olan Baltazzi Ailesi'nin bir mensubu olan Démosthènes'in, bizzat Osman Hamdi Bey ile tanışıklığının ve arkadaşlığının ne kadar geçmişe gittiği bilinmemektedir. Ancak, ailenin Osman Hamdi Bey ile ilişkisinin daha eski tarihli olduğu anlaşılmaktadır. Eldem'in, Osman Hamdi Bey'in 1869-1885 tarihli günlüklerini yayınladığı çalışmasında; Osman Hamdi Bey'in Agathe veya Agarite isimli ilk eşine, 1874 yılında nafaka niteliğinde göndermiş olduğu meblağ arasında, Baltazzi tarafından gönderilmiş 1200 Frank'ın da olması dikkati çekmektedir (Bkz. Eldem 2015: 73-74,78).

en geniş sınırına ilişkin ilk çalışması olan "Borne des Pergaméniens" 1881 yılında yayımlanacaktır¹³. Bu ilk makalesi bölgede o yıla kadar yaptığı çalışmaların ve gözlemlerin bir değerlendirmesi olarak kabul edilebilir.

1883 yılında gerçekleştirilen Assos'taki Amerikan kazılarının ardından, bölgeyi iyi tanınması ve Myrina'daki başarılarının karşılığı olarak Müze-i Hümayun adına eserlerin paylaşımı görevini üstlenir. Bu eser paylaşımı için 16-21 Haziran ve 27 Haziran-2 Temmuz tarihlerinde iki sefer olmak üzere Assos kazılarına katılır. Yayınlarında, Assos kentinin hafirleri olan Amerikalı arkeologlar tarafından övgüyle söz edilecek olan Baltazzi; resmi görevli olarak hükümetin hissesi olan, ortaya çıkan eserlerin; 2/3'lük bölümünün ve Amerikalılara verilecek olan 1/3'lük bölümünün Nizamnameye uygun olarak paylaşılmasını ve kasalanarak güvenli bir şekilde İstanbul'a nakledilmesini sağlayacaktır¹⁴.

Aynı yıllardan itibaren, Aiolia bölgesindeki kalıntılar ile ilgilenecek olan Baltazzi, bölgede birçok yazıt bulup, bunları Myrina kazıları sırasında bizzat evinde ağırladığı, çalışmalar sırasındaki arkadaşlıkları daha sonra iyi bir dostluğa dönüşen Reinach ile paylaşacaktır. Reinach ile olan ilişkileri, Baltazzi'nin ölümüne kadar devam edecek, 1881-1895 yılları arasında Baltazzi, yaptığı bütün çalışmaları ay ay, yıl yıl, Reinach ile paylaşacak, Batı Anadolu'da bulduğu yazıtların mulâjlarını kendisine gönderecek, aynı zamanda ortaya çıkardığı eserler ve kalıntılarla ilgili ileri sürdüğü fikirleri paylaşacaktır¹⁵. Reinach da bunları, bazen Baltazzi'nin çalışmaları olarak haber niteliğinde¹⁶, bazen de Baltazzi'nin isteği ile kendisinin kaleme aldığı özel yayınlarla¹⁷, Fransa'da yayımlayarak, arkeoloji literatürüne sunacaktır.

¹³ Baltazzi 1881.

¹⁴ Reinach 1891: 16, 31vdd; Clarke/Bacon/Koldewey 1902: 10.

¹⁵ Démosthènes ile ilgili olarak bugüne kadar korunmuş en önemli arşivi, Fransa, Arles'deki "Centre de Conservation du Livre" de saklanan ve Salomon Reinach'a 1880-1895 yılları arasında yazdığı yaklaşık 350 sayfadan oluşan mektuplar oluşturmaktadır. Bu mektuplar içerisinde, Baltazzi'nin Anadolu'da yaptığı tüm çalışmalar detaylı bir şekilde yer almaktadır. Arşiv ile ilgili çalışmalara tarafımdan başlanmış olup, ileride bu çalışmanın tamamlanması ile birlikte söz konusu yıllar arasında Anadolu Arkeolojisi ile ilgili olarak yapılan tüm çalışmaların detayları daha da açığa çıkacak ve gerçek bir arkeoloji ve bir Anadolu sevdalısı olan Démosthènes Baltazzi'yı daha da yakından tanıma fırsatı bulunacaktır.

¹⁶ Démosthènes'in, 1883 yılı Aiolia Bölgesi'nde yürüttüğü çalışmalar, Reinach 1891:18-23; 1884 yılı, Aiolia Bölgesi'nde yürüttüğü çalışmalar, Reinach 1891: 80; 1885 yılı, Myrina çalışmaları, Reinach 1891: 143-145; Ödemiş (Hypaipa) çalışmaları, Reinach 1891: 146-167; 1887 yılı, Hamdi Bey ile Sayda Kazıları, Reinach 1891: 380; Magnesia ad Maendrum çalışmaları, Reinach 1891: 394; 1888 yılı, Kyme çalışmaları, Reinach 1891: 427-429; Hamdi Bey ile Sayda Kazıları, Reinach 1891: 483; Tralles çalışmaları, Reinach 1891: 426; 1889 yılı, Tralles çalışmaları, Reinach 1891: 570-571; 1890 yılı, Myrina çalışmaları, Reinach 1891: 711-712; Kyme çalışmaları, Reinach 1891: 712; Magnesia ad Maendrum Kazıları, Reinach 1891: 715-716.

¹⁷ Reinach 1890.

1883 yılında Baltazzi, Osman Hamdi Bey ile birlikte Grynaion kenti nekropolünde çalışmalar gerçekleştirecektir¹⁸. 1885 yılında Pergamon'un III. Dönem kazılarında, tıpkı Assos'ta olduğu gibi Müze-i Hümayun adına resmi görevli olarak Osman Hamdi Bey ile birlikte katılacak ve eser paylaşımı ile ilgili işlemleri yürütecektir¹⁹.

1885 yılında bizzat kendisinin idare ettiği bugünkü İzmir-Ödemiş'teki Hypaipa kazılarını gerçekleştirecek ve kentte bulunduğu çok sayıda eseri, 1885 yılında Müze-i Hümayun'a kazandıracaktır²⁰.

Aydın Vilayeti Asar-i Attika Müdür Vekili sıfatıyla 1880 yılından itibaren Müze-i Hümayun adına yaptığı bu önemli görevlerin ardından 1885 yılında Baltazzi'ya "Rütbe-i Saniye" verilerek kendisi görevinde terfi ettirilmiştir²¹. Reinach ile olan yazışmalarından öğrendiğimiz kadarıyla; Aydın Müze-i Hümayun Müdür Vekili Baltazzi, Aydın ve İzmir çevresinde kazılarda ortaya çıkartılan arkeolojik malzemenin incelemesini yaparak Müze-i Hümayun'a kazandırılmasını isteyecektir. Bazı eserler bizzat kendisi tarafından İstanbul'a gönderilecek, Müze-i Hümayun'a alınması istenmeyenlerin bazıları ise İzmir ve Aydın'da kendisinin kurulmasına ön ayak olduğu müze binaları fonksiyonunu üstlenen mekânlarda saklanacaktır.

1887-1888 yılında Baltazzi Batı Anadolu'da yürüttüğü çalışmaların büyük bir bölümünü; Aliağa'da, Kyme antik kentinde gerçekleştirecek ve bu çalışmaların ardından bulunduğu Kyme kökenli plastik eserlerin yine Müze-i Hümayun'a taşınmasını sağlayacaktır²².

1887-1888 yılında ise Müze-i Hümayun'un gerçekleştirdiği ve bugün için İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin en önemli seksiyonunu oluşturan Sayda

eserlerinde de Démosthènes'in imzasını görmek mümkündür. Osman Hamdi Bey Sayda'daki çalışmalara, kazılarda deneyim sahibi olan yakın arkadaşı Démosthènes Baltazzi'nın da gelmesini talep edecektir. Böylece Sayda'daki kazı çalışmalarında Baltazzi bizzat bulunacak ve Osman Hamdi Bey kadar Sayda kazılarının baş aktörü olacaktır. Ayrıca kazıların ardından lahitlerin kasalanarak İstanbul'a başarı ile taşınmasında görev alacaktır²³.

Osman Hamdi Bey başta olmak üzere, farklı bölgelerde görev yapan diğer Müze-i Hümayun görevlileri gibi 1888 yılında Baltazzi da Alman Hükümeti tarafından verilmiş Kron Dö Prus (Prusya Tacı) Nişanı'nın ikinci derecesi ile ödüllendirilecektir²⁴. Ayrıca aynı yıl Aeolia Bölgesi'nde topladığı yazıtları bir arada sunduğu makalesi Fransa'da yayınlanır²⁵.

1880'lerde Ramsay ile birlikte Aigai kentinin ilk keşfinde yer alan Baltazzi, daha sonraki yıllarda bu kentteki araştırmalarını sürdürecektir²⁶. 1890 yılının başlarında, antik Aigai kentinde ve nekropolünde kazılar gerçekleştirecek, kalıntıların Aigai kenti ile ilişkili olduğuna dair izlenimlerini arkadaşı Reinach'a yazdığı mektuplarda heyecanla anlatacaktır²⁷.

Baltazzi 1890 yılında aşağıda detaylı olarak verilecek Magnesia antik kentinde yürüttüğü çalışmaların ardından bölgedeki bir, iki küçük çalışma haricinde, artık Müze-i Hümayun adına gerçekleştirilen kazılarda ve eser paylaşımlarında yer almayacaktır. Démosthènes, 1880 yılından itibaren fahri olarak üstlendiği ve yaklaşık 12 yıl boyunca yürüttüğü Aydın Vilayeti Asar-i Atika Müdürlüğüne, asli olarak birçok kez atanmasını istemiştir²⁸. Ancak yukarıdaki görevleri başarı ile

¹⁸ Baltazzi 2013: 37.

¹⁹ BOA., MF.MKT. 114/179, 14/Ca/1307 (Hicri): "Bergama Kazası'nda çıkarılan asar-ı atika hakkında tahkikatta bulunmak için Bergama'ya gidenlerden Aydın Müze Memuru Dimosten Bey'e verilecek harcırahın Meclis-i İdarece belirlenip mahalli hisseden verilmesi..."

²⁰ Reinach 1891: 146-167; Mendel 1914: 146, Env. No: 500 (Hypaipa-Halter, Ağırlık), müzeye geliş Şubat 1885; Mendel 1914: 355, Env. No: 62 (Hypaipa-Zeus Heykeli), müzeye geliş 1885. Mendel kataloğuna girmiş olan ve Hypaipa menşeli olan bu buluntuların dışında, Baltazzi tarafından başka eserler de ortaya çıkartılmıştır. Bu eserler ilgili detaylı bilgi için bkz. Altınoluk 2013: 5-7.

²¹ BOA., MF.MKT. 86/92, 27/B /1302 (Hicri).

²² Mendel 1914: 90, Env. No: 385 (Kyme-Tiberius Başı), Kasım 1887 kazıları, Müzeye geliş tarihi 1888; Mendel 1914: 111, Env. No: 20 (Kyme-Oturan Kadın Heykeli), Kasım 1887 kazıları, Müzeye geliş tarihi 1888; Mendel 1914: 115, Env. No: 394 (Kyme-Sol Ayak), Kasım 1887 kazıları, Müzeye geliş tarihi 1888; Mendel 1914: 331, Env. No: 388, 386, 387, 397 (Kyme-Apollon, Artemis, Portre, Kadın Heykeli) Kasım 1887 kazıları, Müzeye geliş tarihi 1888.

²³ Hamdi/Reinach 1892: 3, 5, 14,16,19,34,63, 88, 95-96, 102, 109,118.

²⁴ BOA., HR.TO 143/98, 24/2/1888.

²⁵ Baltazzi 1888.

²⁶ Reinach 1891: 221.

²⁷ "Centre de Conservation du Livre" Arşivi: Baltazzi-Reinach Mektuplar, Feb.-Marz 1890, Belge No: 226-228.

²⁸ BOA., MF.MKT. 97/4, 02/C /1305 (Hicri): "Müze-i Hümayun'dan gelen ve Demosthenes'e maaş tahsisi için gelen yazıya talep yazısına cevaben, Baltazzi'nın söz konusu görevini fahri olarak yürüttüğü gerekçesi ile daimi memur olmayanlara maaş tahsis edilmediği ve bu hususta bütçenin de zaten elvermediği gerekçesi ile başka şekilde taltifi, ödüllendirilmesi çaresi önerilmektedir". BOA., MF. MKT. 86/92, 27/B /1302 (Hicri) : "Baltazzi Bey'e maaş tahsisi yapılamaması sebebiyle hiç olmazsa yaptığı hizmetler için kendinden yaptığı harcamaların karşılanması yönündeki Müze-i Hümayun Müdürü Hamdi Bey'in talep yazısına cevaben; memur sıfatında olmayanlara maaş ve tahsisat yapılamayacağı belirtilerek ancak taltif olarak rütbesinin yükseltilebileceği belirtilmiştir". BOA., MF. MKT.108/121, 13/N /1306 (Hicri): "Sekiz seneden beri fahri olarak Aydın Müze memurluğu yapan Baltazzi Bey'in sahip olduğu rütbe-i saniyenin terfi."

yerine getirmesine rağmen bu talebi kabul edilmemiştir. Baltazzi'nin uzun bir süreden sonra ancak 1892 yılında, asli olarak "Müze-i Hümayun Muhafızlığı"na atanması yapılır ve 1500 kuruş aylık ücret ile maaşa bağlanır²⁹. Özellikle bu atamadan sonra, Démosthènes Baltazzi'yi artık kazılarla ilişkili olarak görmek mümkün değildir. Birçok kentte yabancılar tarafından yapılan çalışmalara iştirak eden ve eserlerin paylaşımında görev alan veya İzmir, Aydın, Manisa illerindeki merkezler ile Kyme, Magnesia, Hypaipa gibi birçok antik kentteki kazılara, Müze-i Hümayun adına tek başına imza atmış olan bu önemli şahsiyet, 1893-1895 yıllarında İstanbul'da, müzede kurulan kütüphanede görevlendirilecektir³⁰. Bugün için bildiğimiz o muazzam kütüphanenin ilk düzenleyicisi ve kitap toplayıcısı olan, hatta kütüphaneye kendi kitaplarını da bağışlayan³¹ Baltazzi'nin, bu hizmetinin de ne kadar önemli olduğu görülmektedir. Arşiv belgelerinde, kütüphanedeki çalışmaları dışında; Baltazzi'nin Anadolu'dan gelen eserlerin teslim alınması ve müzeye yerleştirilmesi işlerinde de bizzat görev aldığı görülmektedir. Bunlardan arşivlere girmiş en önemli çalışması, 1895 yılında Theodore Makridi'nin babası olan para koleksiyoncusu Kostantin Makridi Paşa'ya ait Bizans dönemi sikke koleksiyonunun Müze-i Hümayun'a kazandırılmasıdır³².

22.10.1895 tarihindeki arşiv belgelerinde, Müze-i Hümayun'da gerçekleşen bir hırsızlık olayını açığa çıkaran isim olarak Démosthènes Baltazzi çıkmaktadır. Kendisi eski eserlere duyduğu sevgiyi, ölümünden çok kısa bir süre önce bir kez daha göstermek istercesine, olayla bizzat ilgilenecek, eserlerin bulunuşunu ve olayın faillerinin ortaya çıkarılmasını başarı ile sağlayacaktır³³.

Güçlü bir aileden gelmesine rağmen, belki siyasi belki de başarısız ekonomi yönetiminden dolayı Müze-i Hümayun'un en önemli görevlilerinden birisi olan Baltazzi'nin, hayatının son dönemlerinde ekonomik sıkıntılar içerisinde yaşamış olduğu görülmektedir. Démosthènes Baltazzi'nin yakın dostu Reinach, bu zorluklarından bahsetmekte ve Baltazzi'nin ölümüne yakın tarihlerde çektiği bu zorluklara atfen arkadaşını "zavallı Demosthenes" olarak anmaktadır³⁴. 1896

yılında, vefatının ardından ise Démosthènes Baltazzi'nin müzedeki muhafızlık vazifesinden aldığı 1500 kuruşluk maaşın 500 kuruşu, dönemin Müdür Vekili olan Halil Edhem Bey'e zam olarak, 1000 kuruşu ise muhafızlığa yeni alınması için önerilen memur, Selanik Ortodoks Mektebi Müdürü Mistakis Efendi'ye maaş olarak tahsis edilecektir³⁵.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bugün için sergilenen birçok eserin ortaya çıkartılmasında ve müzeye kazandırılmasında imzası bulunan, Aydın Vilayeti Asar-i Atika Müdür Vekili, Osmanlı Hükümeti kazı komiseri, Müze-i Hümayun muhafızı Démosthènes Baltazzi'nin gerçekleştirdiği bu önemli görevlerin arka planda kalmasının yanı sıra, kesinliği sağlanan ve yüzünü gösteren bir fotoğrafı ne yazık ki bugüne kadar ortaya çıkmamıştır (Fig. 1)³⁶. Bir fotoğrafta kendisinin uzaktan da olsa görüntüsünü ancak görebilmek mümkün olmaktadır. Osman Hamdi Bey'in Sidon Lahitleri ile ilgili yayınından, Baltazzi'nin fiziki durumunun nekropoldeki dar hypojelere girmeye uygun olmadığı ve bu durumdan dolayı mezarların dışında kalarak lahitlerin çıkarılmasında yardımcı olduğunu anlaşılmaktadır. Bu bilgiye dayanarak, insan biçimli olan bir lahitin, hypoje'den dışarı çıkarılışı esnasında çekilmiş ve Sidon monografisi içerisinde yayınlanmış bir fotoğrafta (Fig. 2), not alan ve ayakta duran kişi, Démosthènes Baltazzi olmalıdır³⁷. Baltazzi'nin yüz şekli ve fiziki yapısı ile ilgili yazılı, oldukça kısıtlı bilgiler ise arkeolog ve epigraf Gaston Deschamps'ın, 1893'teki çalışması içerisinde yer almaktadır. Osman Hamdi Bey'in de katıldığı 1887 yılındaki bir akşam yemeğinde Démosthènes Baltazzi ile tanıştığını yazan Deschamps, Baltazzi ile ilgili izlenimlerini şu şekilde aktarmaktadır³⁸: "Baltazzi'lar İzmir'de çok iyi bilinir... Démosthènes Bey ise kendisinin şevkle anlattığı pek çok hikâye biliyordu. Yağlı ve sarı

²⁹ Koşay / Orgun / Bayram / Tan 2013: Cilt II. 152.

³⁰ Reinach 1910: 410.

³¹ Kıvırcık/Vatin 1984; Özkan 2004: 77.

³² Özkan 2004: 81. Hakkında yapılan çalışmalar arasında Baltazzi'nin kendisine ait İslami sikke koleksiyonunu önce Reşat Bey'e satmış olduğunu daha sonra bu koleksiyonun ise Müze-i Hümayun'a bağışladığına dair bilgiler bulunmaktadır. Aynı şekilde Geç Roma ve Bizans imparatorlarına ait 418 adet sikke koleksiyonunu müzeye bağışlamıştır: bkz. Özkan 2004 : 76-77, Özkan 2010: 8.

³³ Koşay / Orgun / Bayram / Tan 2013: Cilt II. 126; İstanbul Arkeoloji Müzeleri Arşivi Karton 11.

³⁴ Reinach 1910:410.

³⁵ Koşay / Orgun / Bayram / Tan 2013: Cilt II. 7; İstanbul Arkeoloji Müzeleri Arşivi Karton 11.

³⁶ Demosthenes'in ne yazık ki bugün için aile arşivinde bir fotoğrafı bulunmamaktadır. Alex Baltazzi hayattayken İstanbul Arkeoloji Müzesi arşivlerinde, Démosthènes Baltazzi'nin bir resmine ulaşmak istemiş, hatta bunun için müzeye bir talep yazmış, ancak Baltazzi'nin bilinen bir resmine müze kayıtlarında da rastlanmadığı bildirilmiştir. Eldem'in, Osman Hamdi Bey Sözlüğü çalışmasında yer alan Osman Hamdi Bey'in 1895 tarihlerinde Gebze'de çekilmiş olan Ö. Koç arşivinde yer alan bir fotoğrafı yayınlanmıştır (Eldem 2010: 175). Hamdi Bey'in yanında oturan arkadaşının Baltazzi aile bireyleri ile benzeşen fizyonomisi, Démosthènes'in 1895 yıllarında 60'lı yaşlarında olmasından ötürü fotoğraftaki kişinin de o yaşlarda birisi olması, beni heyecanlandırmış ve bu heyecan fotoğrafta Osman Hamdi Bey ile oturan kişinin Démosthènes olabileceği düşüncesine beni sevk etmiştir. Bu olasılığı, hayattayken Alex Baltazzi ile paylaştığım zaman ise kendisi "Bingo! Görkem Bey, bu kişi dedem olmalı bizlere çok benziyor" demiş olması beni daha da cesaretlendirmiştir. Maalesef fotoğraftaki kişinin kim olduğuna dair kesin bir bilgi olmamasına bağlı olarak bu fotoğraf, bu yayında soru işaretli olarak kullanılmıştır.

³⁷ Hamdi/Reinach 1892: 24, Fig. 7.

³⁸ Deschamps 1893: 303.

Figure 1: Osman Hamdi Bey ve Bir Arkadaşı (Baltazzi ?), 1895, Gebze (Eldem 2010: 175) / *Osman Hamdi Bey and His Friend (Baltazzi ?), 1895, Gebze*

Figure 2: Sidon Kazıları ve Baltazzi (?), (Hamdi/Reinach 1892: Fig.7) / *Sidon Excavations and Baltazzi (?)*

bir suratı olan bu Grek Bey'inin doğulu (oryantalist) bir görüntüsü vardı. Bana bazen bir Pers satrapını, bazen de Kartacalı bir valiyi hatırlatıyor. Şişman ellerine, şişkin kafasına, kocaman karnına bakarak Flaubert'in eserinde (Salammbô) canlandırdığı Hannon karakterini anımsıyorum. Ama, Asya'nın yüksek topraklarından uzak, denizin ve büyük nehirlerin kenarında yaşayan ve mermerden şehirlere gevşekçe felsefe yapan;

Lidyalıların yüce kralları Alyattes ya da Gyges; köylülerin Darius olarak adlandırdıkları Perslerin güçlü Daryavous'u; Mekodonyalı İskender ya da Osmanlıların padişahı Abdülhamid Han gibi efendilerle her zaman anlaşma yolunu bulan ince, esnek ve sabırlı İonia'lı ırkın, kesinlikle bozulmayan görünüşünü hesaba katarak; keskin gözlerinin parlamasında, alaycı dudaklarının kıvrımında, ihtiyatlı ve usta tavırlarında hiçbir karışım olmadığını görüyordum.”

Démosthènes Baltazzi'nın 1887 ve 1890 yıllarındaki Magnesia antik kentinde gerçekleştirdiği kapsamlı son saha çalışmaları, Osmanlı Döneminde diplomasiye bağlı olarak Müze-i Hümayun'un arkeolojik çalışmalara gösterdiği tutumu anlamak açısından önemlidir³⁹. Baltazzi, Magnesia'daki çalışmaları gerçekleştirirken kazılara devam etme isteğini birçok kez merkeze, Müze-i Hümayun'a ve Osman Hamdi Bey'e iletmış, ancak bu eserlerin “Müze-i Hümayun için önem derecesinin düşük” olduğuna dair cevaplar almıştır. Hatta yine bu sebepten dolayı Magnesia'daki kazılara devam etmesi için izin verilmemiştir⁴⁰. Merkezden gelen ve Müze-i Hümayun adına yapılacak olan kazıların ardından ortaya çıkartılacak buluntuların önemsizliğinden dolayı Magnesia'daki kazı çalışmalarının durdurulmasının belirtilmesi anlaşılması zor bir olaydır. Zira aynı yıl ve daha sonra 1890-1893 yıllarında bu sözde “önemsiz eserlerin çıkartıldığı” Magnesia kentinde Baltazzi'nın çalışmalarının ardından Almanlar tarafından yapılacak kazılara resmi izin verilecek ve bu önemsiz eserlerin büyük bir kısmı Berlin'deki müzeye taşınacaktır. Baltazzi'nın gerçekleştirdiği Magnesia'daki çalışmalar bugüne kadar arşiv belgelerinde saklı kalmış, ortaya çıkardığı eserler ile fotoğrafları hiçbir zaman toplu bir yayın halinde literatüre sunulmamış ve hatta bulunduğu bazı eserler bugüne kadar hiç yayınlanmamıştır⁴¹.

³⁹ Bu konuyla ilgili son değerlendirmeler için bkz. Kökdemir 2015: 98-109.

⁴⁰ (BOA.,MF.MKT.120/21[07/M /1308 (Hicri)]; Özet Çeviri: “...kazılarda bulunan direk başının daha evvel emsali bulunmamış olup gayet sağlam, iki tarafı kandil tarzında hayvanlarla süslüdür. Ayrıca tarihi aydınlatacak yazılı taşlar da bulunmuştur. Ayrıca ehemmiyetsiz şeyler de bulunmuştur. Dimosten efendi telgrafında bunlardan direk başı ve yazılı olan taşların kıymetli olduğunu ve müze-i hümayuna nakledilmesini ayrıca kazıların da devam ettirilmesi hususunda izin istemektedir. Ancak merkezden telgrafa cevaben: direk başının değerli ve müzeye konmaya layık olduğu diğerlerinin ise kıymetsiz olduğu belirtilerek kazıların da durdurulması istenmektedir.”

⁴¹ Bu eserler üzerinde, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü'nün resmi izinleri ile tarafımdan çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar sırasında bana müzenin tüm olanaklarını sağlayan başta Müze Müdürü Zeynep Sevim Kızıltan, uzman Dr. Şehrazat Karagöz'e ve müze arşiv belgelerini tarayarak çevirilerini yapan ve yayınlanması adına Magnesia Kazı Başkanlığına sunan Havva Koç'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Bu çalışma içerisinde bu eserlerin toplu bir şekilde tanıtımı ve çalışmaların bir kısa özeti yapılmıştır. Söz konusu eserler ile ilgili geniş değerlendirme tarafımdan yapılacak olan ve yayına hazırlanan diğer çalışmalarla literatüre sunulacaktır.

DÉMOSTHÈNES BALTAZZI VE MAGNESIA KAZILARI - 1887

Alman araştırmacı Franz Winter ve Walther Judeich, 2 Temmuz 1887'de Batı Anadolu'daki çalışmaları sırasında Menderes Magnesiası'na bir araştırma gezisi düzenler. Judeich ve Winter burada Artemis Tapınağı'na ait beş adet friz bloğunu yerinde tespit eder. Ayrıca, bazı Türk işçilerin tapınak çevresindeki mimari elemanları kırdığına şahit olur. Genç araştırmacılar, keşfedilen friz blokları ile ilgili bilgiyi öncelikle Alman mühendis ve arkeolog Carl Humann'a iletirler. Humann, aldığı tavsiye üzerine Osmanlı Hükümeti'ne konuyu bildirir ve kısa sürede Démosthènes Baltazzi ile birlikte Magnesia'ya gelip, Judeich ve Winter'ın bulduklarına ek olarak altı adet daha friz bloğunu⁴² Magnesia Artemis Tapınağı'nda ortaya çıkarır (Fig. 3)⁴³.

Tapınağa ait frizlerin dışında, Baltazzi Magnesia'da 1887 yılında yaptığı çalışmalar sırasında bir masanın mermer ayaklarına ait iki parça bulmuştur (Fig. 4)⁴⁴. Bugüne kadar fotoğrafları yayınlanmamış olan bu ayakların ön yüzlerine üçlü yiv ve aslan pençeleri işlenmiştir. Bu iki parçanın üst yüz detaylarından birbirlerine kenetle bağlandıkları ve bu şekilde masanın sol ayağını oluşturdukları

⁴² Mendel 1914: 363 vdd., Kat. No: 152,153,156,160, 166, 170,171,173, 176, 182, 187.

⁴³ Villefosse 1887 ; Bertrand 1887; Reinach 1891: 394; Ayrıca konuyla ilgili olarak, Louvre Müze Arşivi, 18 Eylül 1887 tarihli mektup: Champoiseau ve Humann arasında yapılmış yazışmanın transkripti: "Passant à Magnesie du Meandre en juillet, 2 allemands Winter et Judeich ont trouve des tures occupés à briser des pierres sur les ruines du temple de Diane Leukop. « à cette occasion on avait mis au jour 5 reliefs de la frise dont la plus grande partie se trouve au Louvre... » Sur le conseil des allemands Humann se rend sur les lieux accompagné de Démosthène Bey Baltazzi, le directeur ottoman impérial des Antiquités. Ils font retirer 6 autres reliefs et Humann photographie les 11 reliefs. Il transmet une copie et un croquis indiquant les emplacements ou les reliefs ont été trouvés. Winter et Judeich préparent une édition". Ayrıca 8 Eylül 1887 tarihinde Bertrand'ın Baltazzi'nin Artemis Tapınağı çalışmaları ile frizlerin bulunuşunu anons eden haberinde yazıtların bulunduğu belirtilmiştir: Bertrand 1887, "J'ai l'honneur, dit-il, d'annoncer à l'Académie que M. Démosthène Baltazzi, directeur des antiquités en Asie Mineure, vient de découvrir dans les marécages situés autour du temple d'Artémis Leucophryne, à Magnésie du Méandre, douze frises nouvelles appartenant au grand ensemble décoratif dont la partie la plus considérable a été rapportée au Louvre par Texier. Ces frises représentent des combats de Grecs et d'Amazones. M. Baltazzi, dans une lettre adressée à M. Salomon Reinach, d'où j'extrais cette nouvelle, ajoute que ces frises vont être photographiées et moulées. J'espère pouvoir en présenter bientôt les photographies à l'Académie. Au cours de ses recherches, qui ont été favorisées cette année par une sécheresse exceptionnelle, M. Baltazzi a, de plus, découvert beaucoup de longues inscriptions." Ayrıca Magnesia'da yürütülen bu çalışmalar ve değerlendirmeler için bkz. Kökdemir 2015, 105.

⁴⁴ Mendel 1914: 58, Kat. No: 297-298. Env. No: 2295-2296.

Figure 3: Baltazzi'nin Magnesia'da Bularak Müze-i Hümayun'a Gönderdiği Artemis Tapınağı Frizlerinin Çinili Köşk'ün Dış Revağındaki Pozisyonları (Eldem 2010: 154'de yayımlanan fotoğraf üzerine işaretlenmiştir) / *The Positions of the Friezes of the Artemis Temple that Baltazzi Found in Magnesia in the Porticos of the Çinili Köşk*

Figure 4: Baltazzi'nin Magnesia'da bulduğu Masa Ayakları (G. Kökdemir) / *The Table Supports Baltazzi Found in Magnesia*

anlaşılmaktadır. Sol ayağın iki yüzünü oluşturan bu parçaların aslan pençelerinde, işçilik farklılıklarının bulunması masanın ayaklarının iki yüzünün farklı şekilde tiplendirildiğini akla getirmektedir. Arşivlerde, masa ayaklarının kentin hangi noktasında bulunduğu dair bir bilgi bulunmamaktadır. Aynı tipte bir masa Magnesia Agorası içerisinde yer alan Athena Kutsal

Figure 5: Baltazzi'nın Magnesia Tiyatrosu'nda Bulduğu Başlığın Yan Yüzü, Env. no: 448 (G. Kökdemir) / *One Side of the Capital that Baltazzi Found in Magnesia Theatre*

Mekani'nda bulunmuştur⁴⁵. Magnesia'daki bu benzer buluntu, Baltazzi'nin bulduğu bu ayakların, frizleri ortaya çıkartmak amacıyla Artemis Tapınağı çevresinde yaptığı kazı çalışmaları da dikkate alındığında, tapınak içerisinde veya yakınında kullanılmış olan bir sunu masasına ait olduğunu akla getirmektedir.

1887 yılında bulunan 11 adet friz parçası ve masa ayağına ait iki parça 20.08.1890 yılında, 1890 yılındaki buluntular ile birlikte Baltazzi tarafından İstanbul'a gönderilmiştir.

DÉMOSTHÈNES BALTAZZI VE MAGNESIA KAZILARI - 1890

O. Rayet, 1877 yılında yayınladığı Magnesia ile ilgili çalışması içerisinde, Magnesia kentinin kalıntılarını içerisinde barındıran Tekke Köyü'ndeki sakinlerin, Lethaios'un (Gümüş Çay) sol yakasındaki tepelerde mezarlar ve terrakota eserler bulduklarından söz etmiştir. Ayrıca Rayet, köylülerin bu bilgiyi, arkeoloji meraklısı ve banker olan Konstantions Karapanos'a aktardıklarını ve Karapanos'un bu olay üzerine terrakotaları, Tekke'deki çiftliğin sahibi olan Baltazzi'ya gönderdiğini belirtmiştir⁴⁶. Pottier ile Reinach, Myrina Nekropollerini ile ilgili yayınlarında, Rayet'nin kendilerine yazdığı 7 Kasım 1880 tarihli mektupta da benzer bir konunun geçtiğini belirtmektedir. Rayet, mektubunda Magnesia'da Lethaios Çayı'nın yanındaki söz konusu nekropolün ve terrakotaların öneminden bahsetmekte ve bu alanda kazı yapılması gerektiğini yazmaktadır⁴⁷. Söz konusu nekropol alanı, Magnesia'nın bugün için bilinen ve Gümüş Çayın (Lethaios) hemen kenarında yer alan "doğu nekropolü"dür. 1890 yılının yaz

aylarında Baltazzi bu önemli görülen nekropolde kazı çalışmalarına başlamıştır. Reinach'a gönderdiği mektuplardan anladığımız kadarıyla kentin nekropolünde hem kireçtaştan yapılmış yazıtlı lahitleri ortaya çıkartmış, hem de tuğla örgülü mezarlarda çalışmalar gerçekleştirmiştir. Mektuplarda, mezarların kaçak kazılarla soyulduğu ve tahrip edildiği üzerinde duran Démosthènes, mezarların çevresinde Smyrna örneklerini anımsatan terrakota figürün parçaları bulunduğunu belirtmektedir⁴⁸. Mektuplarda ise bu parçalardan söz ederken terrakota bir heykelciğe ait muhtemelen de Apollon/Hermes'a ait bir baş bulunduğunu anlatmaktadır⁴⁹. Baltazzi'nın nekropolde bulduğu eserler ile ilgili en kapsamlı bilgiyi Kekulé aktarmaktadır. 1903 yılındaki terrakotalar ile ilgili yayınladığı eserinde, Baltazzi'nın 1890 yılında nekropolde bulduğu terrakotaların bazılarını ve yakın benzerlerine yer verir ve bu eserlerin tam listesini yayımlar. Kekulé'ye göre; Baltazzi'nın bulduğu ve o yıllarda İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bulunduğunu belirttiği eserler arasında; 3,5 cm yüksekliğinde bir Athena başı⁵⁰; Dionysos heykeline ait 3 cm yüksekliğinde bir parça⁵¹; ayrıca baş, göğüs ve kollarından oluşan ve bir Eros heykeline ait olan parça⁵²; Ephesos Artemis'ine ait bir heykelin alt yarısına ait bir parça; 5,6 cm yüksekliğindeki Hellenistik stilde yapılmış bir kadın başı; yine Hellenistik stilde çok kaliteli bir işçiliği olan büyük taçlı iki erkek başı; gözleri oyuk bir karikatür mask; bir aslan başı; son olarak da iki adet rölyef parçası, bunlardan bir tanesinde naiskos ve amazonların mücadelesi ile diğerinde giyimli ve tahta oturmuş bir kadının üst yarısı olmak üzere toplam 11 adet eser sayılmaktadır⁵³.

⁴⁸ Reinach 1891: 394; Kekulé 1903: LXXII.

⁴⁹ "Centre de Conservation du Livre" Arşivi: Baltazzi-Reinach Mektuplar, 14 Juin 1890, Belge No: 237.

⁵⁰ Kekulé 1903: Teil 2, 176.7.

⁵¹ Kekulé 1903: Teil 2, 366.1.

⁵² Kekulé 1903: Teil 2, 349.2-5.

⁵³ Kekulé 1903: LXXII.

⁴⁵ Humann/Kohte/Watzinger 1904: 109, Abb:114.

⁴⁶ Rayet/Thomas 1877: 134.

⁴⁷ Reinach/Pottier 1887: 24.

Figure 6: Baltazzi'nın Magnesia Tiyatrosu'nda Bulduğu Başlığın Ön Yüzü, Env. no: 447 (G. Kökdemir) / *The Front Face of the Head that Baltazzi Found in Magnesia, Theatre*

Baltazzi, 1890 yılında nekropolde yürüttüğü çalışmalara paralel olarak Magnesia'daki kazı çalışmalarını kentin tiyatrosunda yoğunlaştıracaktır. Bu çalışmalar sonucunda bugün İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde korunan bazı mermer eserler ile bazı pişmiş toprak eserler ortaya çıkartılacaktır. Günümüzde müzenin Magnesia seksiyonunda sergilenen eserlerden iki tanesi birçok araştırma içerisinde yer almış olan iki adet başlıktır (Fig.5-6)⁵⁴. Küçük Asya tipinde yapılmış olan bu başlıkların ön yüzünde üçlü profil dizimi yer almaktadır. Merkez akanthus çanağının her iki yanında karşılıklı duran iki grifon ve kıvrık dal bezemeleri, bu başlıkların yan yüz dekorasyonunu oluşturmaktadır.

Bu başlıkların dışında tiyatrodan bulduğu en önemli eser gurubu plastik eserlerdir. Reinach'a mektuplarında bu eserlerden bahsetmiştir⁵⁵. Bu eserlerden bir tanesi kendi tanımıyla ve Mendel'in çalışması içerisinde Apollon Heykeli olarak anılan eserdir (Fig.7)⁵⁶. Mermerden genç bir erkek tasvir edilmiştir. Torso, kollar ve baş kısmı ayrı bir parçadan yapılmış heykelin sadece alt bölümü kaideye kadar korunmuştur. Genç bir erkek anatomisine sahip olan heykel boyundan bağlı bir pelerin giymektedir. Pelerin sırtı tamamen örtmektedir. Heykelin sol arka bacağı arkasındaki destek üzerinde toplanmıştır. Pelerin, desteğin ön kısmından topuk arkasına doğru üçgen bir form oluşturacak şekilde, sol tarafta ise düz bir hat oluşturacak şekilde aşağıya uzanmaktadır. Pelerin arka yüz kıvrım detayları desteğe doğru kıvrılan kısımda ince detaylarla aşağıya uzanan kısımda ise derin hatlarla işlenmiştir. Destek bacağı sağ bacağı olan heykelin, sol

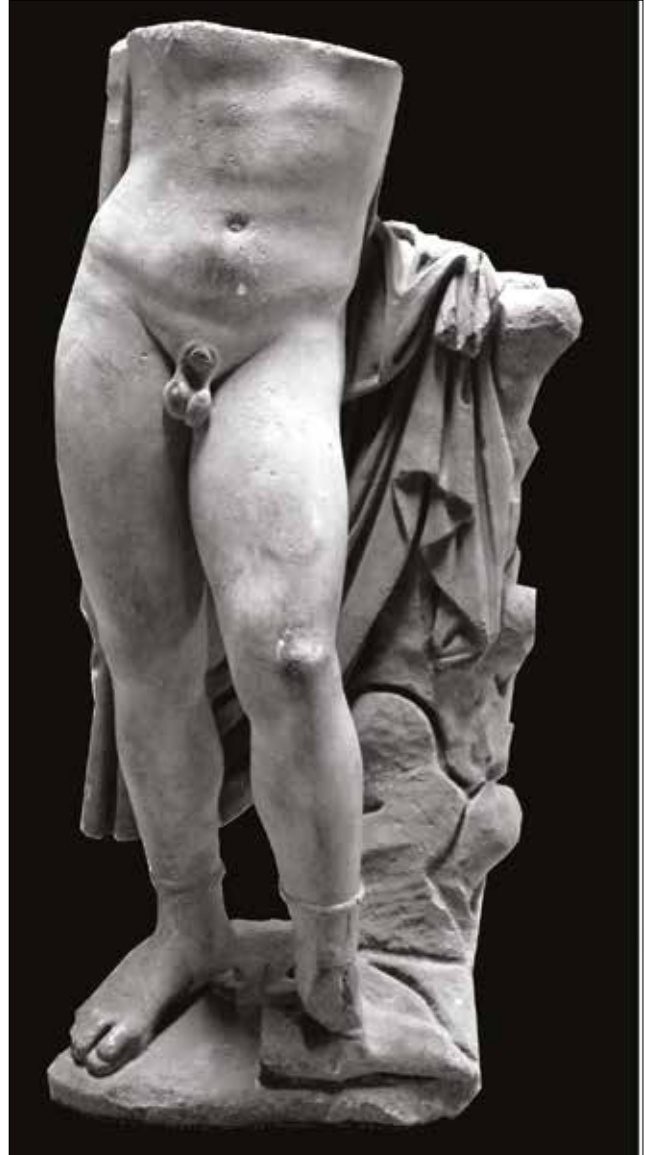

Figure 7: Baltazzi'nın Magnesia Tiyatrosu'nda Bulduğu Apollon (?) Heykeli (G. Kökdemir) / *Statue of Apollon (?) that Baltazzi Found in Magnesia, Theatre*

⁵⁴ Mendel 1912: 425-428, Kat. No: 196-197, Env. No: 447-448.

⁵⁵ Reinach 1891:715-716.

⁵⁶ Mendel 1914: 366, Kat. No. 622, Env. No: 445.

bacağı dizden kırılmış ve öne doğru uzatılmıştır. Parmak uçları açık, bilek üzerine kadar uzayan bir bot giymiştir. Sol ön tarafa uzatılmış sol ayağının altında üçgen formlu oldukça stilize işlenmiş bir bukranion bulunmaktadır. Sol ayak bukranionun üzerine basacak şekilde betimlenmiştir. Sol bacağına arkasında bulunan desteğin ön yüzünde kıvrılarak ilerleyen ince bir yiv hattı mevcuttur. Desteğin arka yüzü ise genel formu dışında detaysız verilmiş, yüzeyi kaba murçlu olarak bırakılmıştır. Heykel ince bir kaide üzerinde oturmaktadır. Heykelin sol ayağı bilek üzerinden, kaide bölümünün ise sağ ayağının yanından kaba murçlu işlenmiştir. Saçlar alın ortasından iki yana ayrılarak ince dalgalı olarak yana, kulak hizasına doğru uzamaktadır. Kulağın üst ve arka sınırına yakın bir yerde saç kümesi kesilmektedir. Kulağın arka hizasından itibaren her iki kulak arkasında kalan saçın arka bölümü düz işlenmiştir. Ensedeki ten detayı ise küçük çapaklar dışında belirtilmiştir. Başın, alın ortasındaki buklelerden ense üzerinde düz bırakılmış olan arka bölüme kadar olan tepe bölümü, yine detaylandırılmamış ve bu bölümün tamamı kaba olarak bırakılmıştır. Bu alanda hiçbir saç detayı bulunmamaktadır. Kulak arkasında iki

Figure 8: Baltazzi'nın Magnesia Tiyatrosu'nda bulduğu kadın başı (?) (G. Kökdemir) / *The female head (?) that Baltazzi found in Magnesia, Theatre*

tane demir zıvana, dübelleri içerisinde korunmuştur. Başın tepe noktasında ise kulak arkasındaki dübellere daha geniş çapta olan üçüncü bir yuva bulunmaktadır. Ayrıca, yine bu bölümde antik dönemde yapılmış olan bir tamirat izi görülmektedir. Ek kısmın, küçük bir bölümü kırılmış olmasına rağmen, olduğu gibi korunmuştur. Göz bebekleri üzerinde kahverengi, saç detayları üzerinde kırmızı boya izleri görülmektedir.

Diğer üç plastik eser ise parça halinde bulunmuştur (Fig. 9). Bu eserler, Mendel Kataloğuna dahil edilmemiş ve yayınlanmamış eserler olup, parçalardan bir tanesi küçük boyutlu bir heykele ait sol el (Env. No: 443), diğerleri ise büyük boyutlu bir heykele ait olabilecek sağ kol (Env. No: 441) ile bir sol el (Env. No: 444) parçasıdır.

Yine 1890 yılında Baltazzi'nın Magnesia'daki bazı yazıtlardan mulâjlar aldığı bilinmektedir (Fig.10). Ama Müze-i Hümayun'a Magnesia'da bularak gönderdiği en önemli yazıt Dionysos kültü ile ilgili olmalıdır. Baltazzi, 1890 yılında Reinach'a yazdığı mektupların birinde, bu yazıt üzerinden yola çıkarak yaptığı bir yorumunda, Magnesia kazılarını yürütecek olan Humann'dan ve çalışma disiplininin rahatsız olduğunu ortaya koymuştur⁵⁷. Bu yazıtın çalışmasını Humann'a vermeyip, Reinach'a vermek istemesinin sebebini Reinach'a yazdığı mektupta (Fig.11) şu kinayeli satırlar ile dile getirmektedir: "Bu

Figure 9: Baltazzi'nın Magnesia Tiyatrosu'nda Bulduğu Heykel Parçaları (G.Kökdemir) / *The Fragments of Statues that Baltazzi Found in Magnesia, Theatre*

yazıtı Humann'a vermeyi düşündüm, ancak Humann, şişelerden kafayı kaldırıp da, bu yazıtı bakacak durumda değil, onun için sana gönderiyorum". Baltazzi gerçekten de bu yazıtın bir kopyasını alarak Reinach'a yollamış ve daha sonra Reinach'da Baltazzi'nın isteğine uyarak bu önemli yazıtı 1890 yılında Fransa'da yayınlamıştır⁵⁸.

⁵⁷ "Centre de Conservation du Livre" Arşivi: Baltazzi-Reinach Mektuplar, 1890, Belge No: 239.

⁵⁸ Reinach 1890.

Figure 10: Baltazzi Tarafından Magnesia'da Bulunan Yazıt (Henrichs 1978, 125) ve mulajı (Reinach 1890) / *The Inscription that Baltazi Found in Magnesia*

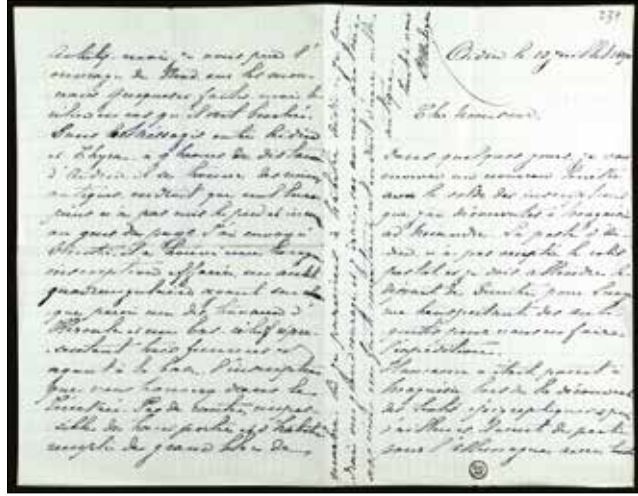

Figure 11: Baltazzi'nin Reinach'a Gönderdiği Mektup (Centre de Conservation du Livre Arşivi: Baltazzi-Reinach Mektuplar, 1890, Belge No: 239) / *The Letter Baltazzi Sent to Reinach*

Figure 12: Baltazzi'nin Magnesia Tiyatrosu'nda (?) Bulduğu Pişmiş Toprak Mangal Kulpları (G.Kökdemir) / *Clay Barbeque Templates Baltazzi Found in Magnesia, Theatre (?)*

Bu mermer eserler dışında dikkati çeken bir diğer buluntu grubu da, Magnesia'da tam olarak nerde bulunduğu belli olmayan, ancak tiyatro kazılarında ortaya çıkartılmış olması muhtemel olan ve pişmiş topraktan yapılmış, üç parçadan oluşan eser grubudur. Bunlardan iki tanesi literatürde mangal kulbu olarak geçen ve kulp kısımlarında satır başları yer alan iki parçadır (Fig.12). Söz konusu bu eserler, Mendel'in müzedeki pişmiş toprak eserler ile ilgili yapmış olduğu kataloğa girmiş⁵⁹, ancak bugüne kadar yayınlanmamıştır. Son pişmiş toprak eser ise Mendel kataloğunda yayınlanmamış olan, ancak üzerindeki boya izleri korunmuş bir antefixtir (Fig.13). Antefix'in üzerinde Pschye ile Eros'un öpüşme sahnesi tasvir edilmiştir.

Baltazzi, yaptığı çalışmaların ardından ortaya çıkardığı bu eserlerden dolayı Magnesia'da kazılara devam etme isteğini birçok kez merkeze, Müze-i Hümayun'a, arkadaşı Osman Hamdi Bey'e ileticek (Ek: 1) ancak Magnesia'da bulunduğu eserlerin önem derecesinin düşük olduğuna dair cevaplar alması nedeniyle kazılara devam etmesi için gereken izni

⁵⁹ Mendel 1908: 458, Kat. No: 3054-3055, Env. No: 1105-1106

Ek 1: Baltazzi'nın Magnesia'da Kazılara Devam Etme İsteğine İlişkin Başvurusu (İstanbul Arkeoloji Müzeleri, Telgraf 1306/2) / *The Application for Carrying on the Excavations in Magnesia by Baltazzi*

Figure 13: Baltazzi'nın Magnesia Tiyatrosu'nda (?) Bulduğu Pişmiş Toprak Antefix (G.Kökdemir) / *Clay Antefix Baltazzi Found in Magnesia, Theatre*

EK 1'

MGN ARŞİV/1306/2 ön (02.06.1890) = 21 Mayıs sene 1306

TELGRAFNÂME

Mahall-irsali : Aydın
 Mevridi : Der-i Aliyye
 Vusûl numrosu : 20286
 Mutavassıt olan : İzmir
 Numro : 1515
 Me'mur-ı nevbet : Tâhir
 Tarih (mahreci) : 20 Mayıs sene 306
 Keşide eden me'mûr : Nihâd
 (Tarih)(mevridi) : 21 Mayıs sene 306
 Ahz iden me'mûr: Sabri

MÜZE-İ HÜMÂYÛN MÜDİRİYYET-İ BEHİYYESİNE

Menderes Mağnisasında bu kerre bir ademin dörtde üçü tülünde gayet güzel ve Müze-i Hümâyûna Lâyık çıplak/ bir heykel bulunarak başı kolları kırık olmayub parça olarak sanayi'den bulunduğundan heykelin zuhûr ettiği/ tiyatro mahalli amelîyyat-ı hafriyye icrasıyla mezkûr heykelin beylekî olmak Zann-ı kaviyyesinde bulunduğu mermerden / bir beylek ve tabii başlardan daha cesâmetli (d)urumda bir kadın başı zuhûr idüb gâyet mükemmel/ve gözleri tabiatın verdiği elvan ile mülevven ve ayağı pâbuşlu bir büyücek erkek bacağı ve bir sağlam mermer kol ve bir beylek ve iki aded toprak kandil ve üç kıt'a mermer levha zuhûr idüb tarihi tezyin/ ider sûretde lisan-ı Yunanî ile müzeyyen bulunduğu ve bunlar cümleten Müze-i Hümâyûna lâyük ve şâyeste bulduklarını/ arz ider ve çünkü bundan birkaç def'alar telgrafla arz ve ma'lûmât edilmiş ise de hiç birisine/ cevab zuhûr etmediğinden edilecek işlere sekte verilür hafıyyla te'kide mecbur oldum ferman
 Fi 21 Mayıs sene 306

Aydın Vilâyeti Âsâr-ı Atîka/Me'muru
 Dimosten

Arka yüzü: "Fi 21 Mayıs sene 306 ; 2865 Müze-i Hümâyûn (mührü)"

¹ Çeviren: Havva Koç

alamayacaktır⁶⁰. 1890 yılında, Reinach ile yazışmalarında artık çalışmalara devam ederken zorlandığını, hatta “gut hastalığı” yüzünden yürüyemeyecek hale geldiğini yazmaktadır⁶¹. Kazı çalışmalarına devam etmemesinin sebebi sağlık sorunlarının dışında Osmanlı-Alman yakınlaşmasına bağlı olarak kazıların Almanlara verilmesi olabileceği gibi Humann ile Osman Hamdi Bey arasındaki yakınlık da olabilir. Neticede 1890 yılında Magnesia ile ilgili gerçekleşen olaylar Baltazzi’nın Batı Anadolu’daki arazi çalışmaları ile ilgili girişimlerinin sonlanmasına ve çalışmalarının yavaşlamasına neden olmuştur.

Magnesia’daki çalışmaları, Baltazzi’nın yukarıda da bahsedildiği gibi kariyerindeki son saha çalışmalarını oluşturmuştur. Ortaya çıkardığı eserler her ne kadar literatürde yerini alamamış olsa da yukarıda kısaca tanıtılmaya çalışılan bu eserler üzerinde gelecekte yapılacak yeni çalışmalar, Magnesia kenti araştırmalarına ışık tutacaktır.

KAYNAKÇA

ALTINOLUK, S. 2013.

Hypaipa A Lydian City During the Roman Imperial Period. İstanbul.

BALTAZZI, A. 2002

“Bir İzmirli Arkeolog: Büyük Dedem Demostene Baltazzi,” İzmir Kültürü Dergisi 5, 340-341.

BALTAZZI, A. 2012.

“Architectural and historic preservation of old houses Baltazzi’s old properties in Istanbul Houses-Appartments-Mansions-Yalis-Hans and Farms,” <http://levantineheritage.com/pdf/Baltazzi-Old-Houses-Yalis-Hans-and-Farms.pdf>.

BALTAZZI, D.1881.

“Borne des Pergaméniens,” Bulletin de Correspondance Hellénique V: 283-284.

BALTAZZI, D. 1888.

“Inscriptions de l’Éolide,” Bulletin de Correspondance Hellénique XII: 358-376.

BALTAZZI, G. 2013.

“I primi scavi di Myrina e Kyme e l’attività di Demostene Baltazzi,” Bollettino dell’associazione Iasos di Caria 19: 35-38.

BERTRAND, A. 1887.

“Annonce de la découverte par M. Démosthène Baltazzi des frises du temple d’Artémis Leucophryne, à Magnésie du Méandre,” Comptes rendus des séances de l’Académie des Inscriptions et Belles-Lettres 31e année 3: 327.

ÇETİN, C. 2009.

Baltazzi Ailesinin İktisadi Faaliyetleri ve Osmanlı Maliyesi ile İlişkileri (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul.

CLARKE, J. T. / BACON, F. H / KOLDEWEY, R. 1902.

Expedition of the Archaeological Institute of America; Drawings and Photographs of the Buildings and Objects Discovered during the Excavations of 1881, 1882, 1883. London.

DESCHAMPS, G. 1893.

Revue des Mondes. Paris.

⁶⁰ (BOA., MF.MKT.120/21 [07/M /1308 (Hicri)]; Özet Çeviri: “... kazılarda bulunan direk başının daha evvel emsali bulunmamış olup gayet sağlam, iki tarafı kandil tarzında hayvanlarla süslüdür. Ayrıca tarihi aydınlatacak yazılı taşlar da bulunmuştur. Ayrıca ehemmiyetsi şeyler de bulunmuştur. Dimosten efendi telgrafında bunlardan direk başı ve yazılı olan taşların kıymetli olduğunu ve müze-i hümayuna nakledilmesini ayrıca kazıların da devam ettirilmesi hususunda izin istemektedir. Ancak merkezden telgrafa cevaben: direk başının değerli ve müzeye konmaya layık olduğu diğerlerinin ise kıymetsiz olduğu belirtilerek kazıların da durdurulması istenmektedir.”

⁶¹ “Centre de Conservation du Livre” Arşivi: Baltazzi-Reinach Mektuplar, 14 Juin 1890, Belge No: 237.

DUCHÊNE, H. 2002.

“Aventure archéologique et amitié épistolaire: Edmond Pottier, Salomon Reinach et les fouilles de Myrina,” *Journal des savants*: 379-440.

ELDEM, E. 2010.

Osman Hamdi Bey Sözlüğü. İstanbul.

ELDEM, E. 2015.

Osman Hamdi Bey. İzlenimler 1869-1885. İstanbul.

HAMDİ, O. / REINACH, T. 1892.

Une nécropole royale à Sidon: fouilles de Hamdy Bey. Paris.

HENRICH, A. 1978.

“Greek Maenadism from Olympias to Messalina,” *Harvard Studies in Classical Philology* 82: 121-160.

HUMANN, C. / KOHTE, J. / WATZINGER, C. 1904.

Magnesia am Maeander: Bericht über die Ergebnisse der Ausgrabungen der Jahre, 1891-1893. Berlin.

KEKULÉ, R. 1903.

Die antiken Terrakotten: Die Typen der figürlichen Terrakotten. Berlin.

KIVIRCIK, H. / VATIN, N. 1984.

“La Bibliothèque des Musées Archéologiques d’Istanbul,” *Travaux et Recherches en Turquie* II: 211-225.

KOŞAY, H. Z. / ORGUN, M. E. Z. / BAYRAM, S. / TAN, E. 2013.

Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi Cilt II, Ankara.

KÖKDEMİR, G. 2015.

“Magnesia ad Maeandrum: Mulâjlarının Alınip Daha Sonra İade Edilmesi Şartıyla Götürebilirsiniz,” *Aktüel Arkeoloji* 47: 98-109.

MENDEL, G. 1908.

Catalogue des Figurines. Grecques de Terre Cuite. Constantinople: Musée Impérial.

MENDEL, G. 1912.

Catalogue des Sculptures. Grecques, Romaines et Byzantines: Tome I. Constantinople: Musée Impérial.

MENDEL, G. 1914.

Catalogue des Sculptures. Grecques, Romaines et Byzantines: Tome II. Constantinople: Musée Impérial.

ORTAÇ, H. 2010.

“Batı Anadolu’da Bir Büyük Toprak Sahibi Levanten: Baltacı Manolaki,” *Tarih İncelemeleri Dergisi Temmuz XXV/A*: 319-336.

ÖZKAN, S. 2004.

“Osmanlı Devletinde Eski Eser Koleksiyonculuğu,” *Tarih İncelemeleri Dergisi XIX/2*: 65-86.

ÖZKAN, S. 2010.

“Türkiye’deki Özel Koleksiyonların Günümüze Etkileri,” *Tarih Okulu VIII*: 1-17.

RAYET, O. / THOMAS, A. 1877.

Milet et le golfe Latmique. Paris.

REINACH, S. / POTTIER, E. 1887.

La necropole de Myrina recherches archæologiques executées au mot et aux frais de l’ecole française d’Athenes. Paris.

REINACH, S. 1890.

Oracle de la Pythie de Delphes Adressé a la Ville de Magnésie du Méandre. Paris.

REINACH, S. 1891.

Chroniques d’orient Documents sur les Fouilles et Découvertes dans l’orient Hellénique de 1883 A 1890. Paris.

REINACH, S. 1910.

“Hamdi Bey,” *Revue Archeologique* 15: 407-413.

TSMH, 1863.

“The Sultan’s Visit Smyrna,” *The Sydney Morning Herald* 4 August Tuesday 3.

VILLEFOSSE de, A. H. 1887

“Fragments de La Frise du Temple de Magnésie du Méandre Nouvellement Découverts,” *Revue Archéologique Troisième Série, T. 10*: 257-258.

TÜBA-AR GENEL YAZIM KURALLARI

TÜBA-AR, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından yıllık olarak yayımlanan uluslararası süreli bir dergidir. Derginin yayın politikası, kapsamı ve içeriği ile ilgili kararlar (Türkiye Bilimler Akademisi –TÜBA) Akademi Konseyi tarafından belirlenen Yayın Kurulu tarafından alınır.

DERGİNİN KAPSAMI

TÜBA-AR dergisi ilke olarak, dönem ve coğrafi bölge sınırlaması olmadan arkeoloji ve arkeoloji ile bağlantılı tüm alanlarda yapılan yeni araştırma, yorum, değerlendirme ve yöntemleri kapsamaktadır. Dergi arkeoloji alanında yeni yapılan çalışmalara yer vermenin yanı sıra, bir bilim akademisi yayın organı olarak arkeoloji ile bağlantılı olmak koşulu ile kültürel miras yönetimi, koruma, doğa, fen ve diğer sosyal bilim alanları ile ilgili tüm uzmanlık alanlarında yeni yorum, yaklaşım, analizlere açıktır; bu alanlarda bir forum oluşturma işlevini de yüklenmiştir.

Kazı ve yüzey araştırmaları da dahil olmak üzere yeni yorum ve açılım getirmeyen, yalnızca malzeme tanıtımı içeren, kazı ön rapor niteliğindeki yazılar dergi kapsamının dışındadır. Ancak, kültür tarihi açısından önemli bir yenilik getiren, özgün buluntular “haber” olarak dergiye kabul edilebilir.

YAYIN İLKELERİ

Dergide basılmak için verilen yazılar Türkçe, İngilizce, Almanca ya da Fransızca olabilir; Türkçe yazılara İngilizce, diğer dillerde yazılmış olanlara da Türkçe ve İngilizce bir özet eklenmesi gerekmektedir. Resim alt yazıları, biri Türkçe olmak üzere mutlaka çift dilde yazılmalıdır. Anahtar sözcükler ve özetler ise, İngilizce ve Türkçe olan yazılarda Türkçe ve İngilizce olarak çift dilde, diğer dillerde yazılan makalelerde makale dilinin yanı sıra Türkçe ve İngilizce olarak üç dilde verilmelidir.

Yazarlar dergiye gönderdikleri makalenin özgün olduğunu, başka bir dilde dahi olsa makalenin daha önce yayımlanmadığını ya da yayımlanmak üzere bir başka dergiye gönderilmemiş olduğunu kabul etmiş sayılırlar.

TÜBA-AR hakemli bir yayındır. Gelen yazıların önkabulü üzerine yayın kurulu görüş bildirir ve hakem önerir. Her yazı en az iki hakeme gönderilir. Hakemlerin önerileri, eleştiri ve düzeltmeleri yazara hakem adı gizlenerek yollanır; yazarlar hakem görüşüne uymayı kabul etmek yükümlülüğündedir. Yazarların, gerekçe göstererek görüşlerinde ısrarcı olmaları durumunda yayın kurulu yeni bir değerlendirme yapar.

Hakem görüşleri doğrultusunda yayın kurulu tarafından basılabilir kararı verilen yazılar, yazı düzeni, yazım kuralları, kaynakça, görsel malzeme ile yazının ilişkilendirilmesi gibi konular da dahil olmak üzere gözden geçirildikten sonra, önemli bir aksaklık bulunmaz ise son gözden geçirme yayın koordinatörü tarafından yapılır.

YAZIM KURALLARI

Makaleler: Makale metni bilgisayar ortamında yazılmalıdır. Başlık iki kademeli kullanılabilir ve ikinci satıra yazılan başlık ‘alt başlık’ olarak değerlendirilir. Sayfa sayısı için belirli bir sınır bulunmamakla beraber üst sınır 50000 vuruş olarak kabul edilmektedir. Makaleler iki aşamalı olarak teslim edilmelidir; ilk olarak hakeme gönderilecek şekilde tek dosyada metin, kaynakça, düşük çözünürlükte görseller ve resim alt yazıları, ikinci aşamada, makalenin kabulünden sonra ise ayrı dosyalar halinde olmak üzere metin, kaynakça, yüksek çözünürlükte görseller ve resim alt yazıları olarak teslim edilmelidir. Metin, ‘microsoft word’ kelime işlem programında yazılmalıdır. Metin içindeki birinci derece başlıklar büyük harf bold, ikinci derece başlıklar büyük harf normal, üçüncü derece başlıklar sözcük ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harf bold, dördüncü kademe başlıklar sözcük ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harf ve italik yazılmalıdır.

Örnek yazılım:
INTRODUCTION
CULTURAL STAGES
North-Central Anatolia
İkiztepe

Metin içinde geçen yabancı sözcük ve terimler, örneğin 'in situ' italik olarak yazılmalıdır. Metin içinde Milattan Önce, Milattan Sonra gibi çok alışlagelmiş kısaltmalar dışında kısaltma kullanılmamalı ve açık yazılmalıdır. Ancak metinde çok sık geçen adlamalar, ilk olarak açık yazılıp yanında kısaltması parantez içinde belirtildikten sonra kısaltma olarak kullanılmaya devam edilebilir; örneğin Maden Tetkik Arama (MTA). Geçerli bazı kısaltmalar:

Milattan Önce'nin kısaltması: MÖ ve tarihten önce; örneğin MÖ 475

Milattan Sonra'nın kısaltması: MS ve tarihten önce; örneğin MS 456

Günümüzden önce: GÖ

Uyarlanmış (kalibre) tarihler: cal. M.Ö.; örneğin cal. MÖ 475

Belirli bazı dönem adları kısaltılabilir; örneğin Erken Tunç Çağı, ETÇ; Geç Demir Çağı, GDC

Bölge adlarının ilk harfleri büyük yazılmalı; örneğin İç Anadolu, Orta Amerika, Güneydoğu Anadolu, Orta Asya, Yakın Doğu gibi. Aynı şekilde yer, coğrafya ve kurum adlarının da ilk harfleri büyük yazılır; örneğin Avrupa, Akdeniz Bölgesi, Barbaros Bulvarı, Kızılırmak, Fırat Nehri, İstanbul Üniversitesi, Türk Tarih Kurumu gibi.

Görseller: Resimler dijital olmalıdır. Görsellerin yüksek çözünürlükte ve imaj boyutunun büyük olması gerekmektedir. Genelde 20 sayfalık bir metin için 6-8 resim sayfasına girecek şekilde tercihen 15 resim üst sınırdır. Yazı hangi dilde olursa olsun resim alt yazıları biri Türkçe olmak üzere mutlaka çift dilde yazılmalıdır. Görsellerde ve metin içi göndermelerinde tek bir numaralandırma uygulanmalıdır. Fotoğraf, resim, çizim hepsi Res.1,2,3... / Fig. 1,2,3... olarak sıralanmalı ve metnin sonunda verilmelidir. Tablo-çizelgeler, görsellerden ayrı olarak Çizelge 1,2,3.../ Table 1,2,3... olarak numaralandırılmalı ve metin sonunda verilmelidir.

Her türlü görsel malzemenin sayfa mizanpajında rahat kullanılabilmesi için, yatay ya da dikey A4 normun oranlarına uygun olması gerekmektedir.

Yazara/yazarlara ait olmayan görsellerin kaynağı belirtilmeli, yayım için telif hakkı anlaşması gerektiren googleearth gibi görseller kullanılmamalıdır.

Dipnotlar: Dipnotlar aşağıdaki örneklerdeki gibi olmalıdır;
Özgüç 1978, Garstang/Gurney 1959; Forlanini 2007: 151.

Kaynakçada verilen tüm kaynaklara metinde gönderme yapılmalıdır.

Kaynakça yazım kuralları aşağıdaki gibidir:

Makale:

ALKIM, U.B. 1979.

"İkiztepe Kazısı 1978 Çalışmaları", Belleten XLIII/72: 890-892.

Kitap Bölümü:

HAMSHERE, J.D. 1987.

"Data Sources in Historical Geography", Historical Geography: Progress and Prospect (Ed. M. Pacione). London: 46-69.

Kitap:

HAZENBOS, J. 2003.

The Organisation of the Anatolian Local Cults During the 13th Century B.C. Leiden.

BRYER, A/WINFIELD, D. 1985.

Byzantine Monuments and Topography of Pontus. Washington.

PUBLICATION RULES

TÜBA-AR (Turkish Academy of Sciences, Journal of Archaeology) is an international periodical that is published annually by Turkish Academy of Sciences. The Editorial Board appointed by the TUBA Academy Council makes the decisions as to the publication policy, extent and content of the journal (Turkish Academy of Sciences - TÜBA).

SCOPE OF THE JOURNAL

The journal TÜBA-AR principally involves new research, comment, evaluation and methods conducted in the field of archaeology and in archaeology-related fields without any periodic and geographic area restriction. The journal includes newly conducted studies in the field of archaeology, but as a science academy house organ, it is also open to new comments, approaches and analyses in the areas of expertise like cultural heritage management, protection, nature, science and other fields of social science as long as these areas are related to the archaeology.

Excavational working paper-like reports which only offer a material advertisement or lack of new comments and initiatives about excavation and surface research lie beyond the scope of the journal. However, unique findings that break new ground in terms of cultural history can be accepted to the journal as “news.”

EDITORIAL PRINCIPLES

The manuscripts may be in Turkish, English, German or French; for Turkish manuscripts an English summary must be added and for the manuscripts that are written in other languages, both a Turkish and an English summary must be provided. The official subtitles must certainly be written in two different languages, one of which is to be Turkish. The keywords and summaries for English and Turkish manuscripts must be offered in Turkish and English; the manuscripts written in other languages must be provided in Turkish and English, as well, apart from the source language of the manuscripts.

The authors are assumed to acknowledge that the manuscripts they write for the journal are authentic and have never been published previously even in another language or have not been submitted for publication elsewhere.

TÜBA-AR is a refereed journal. The editorial board expresses an opinion about the preliminary acceptance of the manuscripts and hand it over to the referees. The manuscripts are referred to at least two referees. The suggestions, criticism and corrections made by the referees are redirected to the authors provided that the referees' names remain anonymous; the authors are obliged to take referees' consult. In case the authors are insistent upon their own manuscripts, the editorial board re-evaluates them.

In accordance with the referees' opinions, the manuscripts cleared for publication by the editorial board are reviewed for their format, spelling rules, references and visual materials; the final assessment is conducted by the editorial coordinator provided there is no crucial defect.

SPELLING RULES

Articles: The articles should be prepared in computer environment. Titles up two lines are allowed; the first line as the 'Title' and the second line as the 'Sub-Title.' Although there is no exact limit on the length of the articles, the average length should not exceed 50000 characters. The articles should be delivered in two phases: first, in a single file, with references and low-resolution illustrations and image subtitles, then in the second phase, once they are cleared for publication, they should be presented in separate files with the text itself, references, high-resolution illustrations and image subtitles. The texts should be prepared in a Microsoft Word processing format. The titles in the texts should be written in bold capitals, the subtitles in capitals, third degree titles in bold, in lower case except for the first letter of the words, and the fourth degree titles in italics, in lower case except for the first letter of the words.

Example:

INTRODUCTION

CULTURAL STAGES

North-Central Anatolia

Ikiztepe

Foreign words and terms found in the texts like “in situ” should be written in italics. Except for the conventional abbreviations like “Before Christ” and “Anno Domini” the abbreviations should not be used and the term should be written in full length. However, frequently-used expressions should first be written in full length with the abbreviations in parentheses, then the abbreviated forms can be used for the rest of the text; for example, General Directorate of Mineral Research and Exploration (MTA). Valid abbreviations:

Abbreviated form of Before Christ: BC and the date, e.g. 475 BC

Abbreviated form of Anno Domini: AD and the date, e.g. AD 456

Before present: BP

Calibrated dates: cal. BC; e.g. cal. 475 BC

Certain period names can be abbreviated; for example, Early Bronze Age, EBA; Late Iron Age (LIA)

The first letter of region names should be in capitals; for example, Central Anatolia, Central America, South-east Anatolia, Central Asia, Near East, etc. Similarly, the first letter of place names, geographic and institutional names is in capitals; e.g. Europe, Mediterranean Region, Barbaros Bulvarı, Kızılırmak, Euphrates, Istanbul University, Turkish Historical Society, etc.

Illustrations: The visuals should be in digital format. They should be in high-resolution and the image size should be large. The maximum image number should be 15 in the way that 6-8 images should be selected for print for a 20-page text. No matter what the language of the text is, one of the image subtitles should definitely be in two different languages, one of which is to be Turkish. All the illustrations and intra-textual references should be numbered in the same format. Pictures, images, drawings, etc. should be numbered as Pic.1,2,3..... /Fig. 1,2,3... and given at the end of the text. Apart from the illustrations, tables-charts should be numbered as Chart 1,2,3.../Table 1,2,3.... and given at the end of the text.

Every kind of illustrations, whether in horizontal or vertical form, should be suitable for A4 format sizes in order to be used comfortably in the page lay-out.

All the illustrations that may or may not belong to the author should be credited and the ones that require a copyright agreement like googleearth should not be used.

Footnotes: The footnotes should be given as in the examples:

Özgüç 1978, Garstang/Gurney 1959; Forlanini 2007: 151

All the resources presented in the references should make a reference within the text.

Rules for Reference List:

Article:

ALKIM, U.B. 1979.

“İkiztepe Kazısı 1978 Çalışmaları”, Belleten XLIII/72: 890-892.

Book Section:

HAMSHERE, J.D. 1987.

“Data Sources in Historical Geography”, Historical Geography: Progress and Prospect (Ed. M. Pacione). London: 46-69.

Book:

HAZENBOS, J. 2003.

The Organisation of the Anatolian Local Cults During the 13th Century B.C. Leiden.

BRYER, A/WINFIELD, D. 1985.

Byzantine Monuments and Topography of Pontus. Washington.

ISSN: 1301-8566

9 771301 856139